GENÇLERLE 360°
9. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ KONGRESİ BİLDİRİ KİTABI

360° WITH YOUTH
9th INTERNATIONAL STUDENT CONGRESS PRECEEDINGS BOOK

KONGRE ANA TEMASI

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'NİN EKONOMİK, SOSYAL VE POLİTİK GÖRÜNÜMÜ

ECONOMIC, SOCIAL AND POLITICAL OUTLOOK OF TÜRKİYE IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REBUBLIC

20-21 Aralık 2023
Manisa/Türkiye

GENÇLERLE 360°
9. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ KONGRESİ

KONGRE ANA TEMASI

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'NİN EKONOMİK, SOSYAL VE POLİTİK GÖRÜNÜMÜ

20-21 ARALIK 2023

Dereceye giren tam metin bildirilere ödül verilecektir.

ÖZET TESLİMİ İÇİN SON TARİH:
15 KASIM 2023

TAM METİN SON GÖNDERİM TARİHİ:
15 ARALIK 2023

KABUL EDİLEN BİLDİRİLERİN İLANI:
18 KASIM 2023

KONGRE YERİ:
MCBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yunusemre / Manisa

genclerle360cbu@gmail.com genclerle360.mcbu.edu.tr

360 DEGREES WITH YOUTH 9TH INTERNATIONAL STUDENT CONGRESS

MAIN THEME OF THE CONGRESS

ECONOMIC, SOCIAL AND POLITICAL OUTLOOK OF TURKIYE IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC

DECEMBER 20-21, 2023

Best three full-text papers will be awarded.

DEADLINE FOR ABSTRACT SUBMISSION:
NOVEMBER 15, 2023

FULL TEXT SUBMISSION DATE:
DECEMBER 15, 2023

ANNOUNCEMENT OF ACCEPTED PAPERS:
NOVEMBER 18, 2023

CONGRESS VENUE:
MCBU Faculty of Economics and Administrative Sciences Yunusemre/Manisa

genclerle360cbu@gmail.com genclerle360.mcbu.edu.tr

ONUR KURULU

Prof. Dr. Rana KİBAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Dr. Baktıgül KALAMBEKOVA (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris DEMİR (Batman Üniversitesi)
Qaraşov Hüseyn Tapdıq oğlu (Azerbaycan Çalışma ve Sosyal İlişkiler Akademisi)

KONGRE KOORDİNATÖRÜ

Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hicran MİRZAYEVA (Azerbaycan Çalışma ve Sosyal İlişkiler Akademisi)
Prof. Dr. Serhat BURMAOĞLU (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin SEZGİN (Batman Üniversitesi)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuna Can GÜLEÇ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut KEDİKLİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali YÜKSEL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Arzu TURGUT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

KATILIMCI ÜLKELER (PARTICIPANT COUNTRIES)

Türkiye (Republic of Türkiye), Güney Afrika Cumhuriyeti (South Africa Republic), Çin Halk Cumhuriyeti (People's Republic of China), Azerbaycan Cumhuriyeti (Republic of Azerbaijan), Fransa (French Republic), Almanya (Federal Republic of Germany), Tayland (The Kingdom of Thailand), Bangladeş Halk Cumhuriyeti (People's Republic of Bangladesh), İran İslam Cumhuriyeti (Islamic Republic of Iran), Rusya (Russian Federation).

Kongrede 16 yurt içinden, 18 yurt dışından olmak üzere 34 tam metin bildiri; toplamda 49 bildiri Türkçe, İngilizce ve Azerbaycan Türkçesi dillerinde sunulmuştur.

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Anarkül URDALETOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Araz ASLANLI (Devlet Gümrük Komitesi Akademisi)
Prof. Dr. Arburim ISENI (Unıversity Of Tetova)
Prof. Dr. Asena GÜLOVA (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekim MAKSUTI (Unıversity Of Tetova)
Prof. Dr. Cusup PIRIMBAEV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Damira BEKTENOVA (Kırgız- Rus Slavyan Üniversitesi)
Prof. Dr. Elda ZOTAJ (Aleksander Moısıu University Of Durres)
Prof. Dr. Farhad TAGHIZADEH-HESARY (Tokai University)
Prof. Dr. Ijaz A. QURESHI (Talon Instıtute Of Higher Studies)
Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. İstanbek ATANTAEV (Kırgız Devlet Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Kürşad YILMAZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Olena KYSELOVA (Sumy State University)
Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülin CANBAY (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Semra ÖNCÜ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat BURMAOĞLU (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel SELİM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Yunus Emre GÜRBÜZ (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Kubatbek TABALDİEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Turusbek ASANOV (Kırgızıstan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Damira CAPAROVA (Kırgızıstan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Hıcran MIRZEYEVA (Azerbaycan İş ve Sosyal İlişkiler Akademisi)
Assoc. Prof. Dr. Moldoseyıt MAMBETAKUNOV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Doç.Dr. Umut KEDİKLİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Feyda SAYAN CENGİZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Assist. Prof Dr. Dastan ASEINOV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Assist. Prof. Dr. Junus GANIEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Assist Prof Dr. Damira BAİGONUSHOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Assist. Prof. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Faika ÇELİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Arzu TURGUT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

YÜRÜTME KURULU

Araş. Gör. Dr. Osman GÜLDEN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Dr. Burcu KOCARIK GACAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Dr. Mahmure ERCAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Ayşe EFE (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Özge ÇELİKTAŞ TÜRKBAY (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Sencer Metin SES (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Coşkun GÜLLÜ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Erdi BAYRAM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Araş. Gör. Tolga ÇAĞLAYANSUDUR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Mehmet Yusuf ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

EDİTÖRLER KURULU

Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ
Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL
Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK
Araş. Gör. Dr. Mahmure ERCAN

E-ISBN: 978-975-8628-95-7

Yayın Tarihi: 28/12/2023

Bildiri kitabında yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurum sorumluluk taşımaz.

KONGRE PROGRAMI

GENÇLERLE 360° 9. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ KONGRESİ "CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'NİN EKONOMİK, SOSYAL VE POLİTİK GÖRÜNÜMÜ"	
20 Aralık 2023 Çarşamba (1. Gün)	
09:00 -10:00: Kongre Kayıt İşlemleri	**Yer:** Prof. Dr. Ümit Doğay Arınç Kültür Merkezi
10:00 -12:00: Açılış ve Protokol Konuşmaları	**Yer:** Prof. Dr. Ümit Doğay Arınç Kültür Merkezi - Merkezi Konferans Salonu
12:00 -13:15: Öğle Yemeği	
13:30 -15:00: Bildiri Sunumları	

Oturum 1-A: Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türkiye Ekonomisi	**Yer:** İİBF Amfi B2
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Mahmure ERCAN	
1923-2023 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Yapısal Analizi	Sezin DARGINOĞLU, Prof. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN
Cumhuriyet Tarihinde Kalkınma Planları Kapsamında Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları	Suna ÇEVİK, Prof. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN
Geçmişten Günümüze Konut Sorunun Kalkınma Planları ve Özel İhtisas Komisyonu Raporları Işığında İncelenmesi	Canan BUDAK, Duygu AKYÜZ
Devlet Planlama Teşkilatının Sosyal Bilimlere Katkısı; Bibliyometrik Bir Analiz	Prof. Dr. Rasim AKPINAR, Abdulsamet KARADAĞ

Oturum 1-B: Dijitalleşme ve İnovasyon	**Yer:** İİBF B202
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Gizem KILIÇ AKYILDIZ	
Yapay Zekanın İş Hukukuna Etkisi: Türkiye Örneği	Evrim ŞENER, Doç. Dr. Ö. Hakan ÇAVUŞ
Dijitalleşme Sürecinde İnsanın Teknolojik Değişimi	Kübra TOP
Video Oyun Sektörüne Ulusal Bir Bakış; Türk Video Oyun Şirketleri	Furkan Musa ATAR
Evrensel Temel Gelir Yaklaşımının Kavramsal ve Uygulamaları Açısından İncelenmesi	Batuhan ALTUNKAYNAK, Arş. Gör. Erdi BAYRAM
Endüstri 4.0: Dünyadan Örnekler ve Türkiye'nin Rekabet Gücü	Araş. Gör. Semiha ŞAHİN, Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Oturum 1-C: Finanstan Teknolojiye Güncel Sorunlar **Yer:** İİBF B204	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Barış TUNÇAY	
Türkiye'de Covid-19'un Makroekonomik Değişkenlere Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme	Araş. Gör. Semiha ŞAHİN, Dr. Ögr. Üyesi, Hayriye BAŞÇI NUR
Dünya'da Çip Krizinin Etkileri ve Türkiye	Mehmet Burak YÖRÜR, Doç.Dr. Mustafa GERŞİL
Savaşların Tedarik Zinciri Üzerindeki Etkisi	Ganime ÇALIŞKAN, Doç. Dr. Mustafa GERŞİL
15:00 - 15:15: Kahve Molası	

15:15 -16:45: Bildiri Sunumları	
Oturum 2-A: Uluslararası Ticaret ve Türkiye Yüzyılı **Yer:** İİBF Amfi B2	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Elif Tuğçe BOZDUMAN	
Geleceğin Yükselen Yıldızları "BRICS Ülkeleri" ve Türkiye	Gülcan ÖZTÜRK, Doç. Dr. M. Hakan YALÇINKAYA
Türkiye-China Relations on The Axis of Belt and Road Initiative	Begüm MEĞRELİ, Doç.Dr. Sühal ŞEMŞİT
"Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC)" ve Türkiye (Yeni Baharat Yolu Projesi)	Kübra TOP, Doç. Dr. M. Hakan YALÇINKAYA
Blockchain Teknolojisinin Tedarik Zincirinde Uygulanması	Homauon NIKZAD, Doç Dr. Mustafa GERŞİL

Oturum 2-B: Uluslararası Politika ve Güncel Gelişmeler **Yer:** İİBF B202	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Ezgi AVCIOĞLU AKSOY	
Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye ve Afganistan İlişkileri	Masouda ESMATİ SADAT
Relations Between Türkiye and Greece on the Axis of International Air Law	Sıla AKGÜN, Sena İpek YILMAZ
Siyasi Çatışma Nedeniyle Yerinden Edilmiş Kişiler: Ukrayna Örneği	Eda YILMAZ, Sude Nazlı ÇİVİ, Öğr. Gör. Dr. Arzu TURGUT
BM Barış Operasyonlarının Dönüşümü Bağlamında Türkiye'nin BM Müdahalelerine Katkısının Analizi	Burak SARIKAYA

Oturum 2-C: Yerelden Küresele Yönetim ve Strateji	**Yer:** İİBF B204
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Fatih YAMAN	
Temiz Bir Çevrede Yaşama Hakkının Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi: Manisa Büyükşehir Örneği	Serra Asena BİROL, Prof. Dr. Ahmet UÇAR
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehrine Yönelik Algıların Analizi: Bir Katılımcı Sözlük Fenomeni Ekşi Sözlük Örneği	Prof. Dr. Rasim AKPINAR, Abdulsamet KARADAĞ, Şükrü Zafer CİHANGİR
Afete Karşı Dirençli Kentler Üzerine Bir Değerlendirme	Duygu AKYÜZ, Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN

21 Aralık 2023 Perşembe (2. Gün)	
10:00 -12:00: Çevrimiçi Bildiri Sunumları	
Oturum 1-A: İşletmecilik ve Makroekonomik İncelemeler	
Oturum Microsoft Teams Linki: https://teams.microsoft.com/l/meetup-join/19%3aXevylLx3pMLT6xKRvH1hFuA3ewtgUYARixZoOVJdSrQ1%40thread.tacv2/1702636780800?context=%7b%22Tid%22%3a%22e21375a3-27e8-43e1-9c27-82155d13eb80%22%2c%22Oid%22%3a%22b25372d2-e8af-4a22-97c2-b132d1f10c35%22%7d	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Bünyamin ÖZKÜR	
ISO 500 İçerisinde Yer Alan Gıda ve İçecek Sektörüne Ait Firmaların Performans Değerlendirmeleri	Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL, Öğr. Gör. Dr. Anıl İlkem ASLAN
Türkiye Ekonomisinde Döviz Kurunun Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi ve İthalat Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi	Mohammad Luqman YOUSUFİ, Dr. Öğr. Üyesi Aynur İNCEKIRIK
Pay Senedi Yatırımlarında Teknik Analiz Yöntemlerinin Uygulanması ve "Tuprs ile Petkm" Üzerinde Test Edilmesi	Tunay Kürşat BAŞKURT
Yapay Zekanın Finansal Performansa Etkisi	Rufat HASANOV
Borsa İstanbul'da Ocak ve Haziran Ayı Etkileri: Güç Oranı Yardımıyla Bir Uygulama	Turgut KILVAN, Burcu USLU, Aboubacar KANTE, Subhan ZARBALİYEV
Lizinqin Mahiyyəti və Məqsədi	Səmədova LEYLA

Oturum 1-B: İktisadi Meselelere Tarihsel Perspektiften Yaklaşmak	
Oturum Microsoft Teams Linki: https://teams.microsoft.com/l/meetup-join/19%3aXevylLx3pMLT6xKRvH1hFuA3ewtgUYARixZoOVJdSrQ1%40thread.tacv2/1702637576780?context=%7b%22Tid%22%3a%22e21375a3-27e8-43e1-9c27-82155d13eb80%22%2c%22Oid%22%3a%22b25372d2-e8af-4a22-97c2-b132d1f10c35%22%7d	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Coşkun GÜLLÜ	
Türkiye'de Gelir Dağılımının Yıllara Göre Analizi (1990-2023)	Fatih MORALI, Doç. Dr. Coşkun CILBANT
Qarabağda Aqrar Sığorta Sisteminin Qurulmasında TARSİM Təcrübəsi	Qəmbərova MƏNSURƏ, Ü.Ş.MƏMMƏDOVA
Atatürk ve Ekonomi	Hesilova Hilale RAHİM KIZI
İnflyasiya və Onun Təsir Dərəcələri	Kazimova SARA

Oturum 1-C: Ekonomi ve Ticaret Üzerine Uluslararası Çalışmalar	
Oturum Microsoft Teams Linki: https://teams.microsoft.com/l/meetup-join/19%3aXevylLx3pMLT6xKRvH1hFuA3ewtgUYARixZoOVJdSrQ1%40thread.tacv2/1702637862636?context=%7b%22Tid%22%3a%22e21375a3-27e8-43e1-9c27-82155d13eb80%22%2c%22Oid%22%3a%22b25372d2-e8af-4a22-97c2-b132d1f10c35%22%7d	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Betül SARI AKSAKAL	
Cumhuriyetten Günümüze Türk Dış Ticaretinin Gelişimi	Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT, Murat KAYNAR
Beynəlxalq Turist Aktivliyinin Turizmin İnkişafına Təsiri	Gülşən ƏLİZADƏ, Humay ZAMANOVA
Müasir Dövrdə Beynəlxalq Ticarətin Mahiyyəti və Beynəlxalq Ticarət Siyasəti	Yusif MƏMMƏDZADƏ
Azərbaycan Türkiyə Ticarət-iqtisadi Əlaqələrin Müasir Vəziyyəti və İnkişaf Yolları	Hüseynov Murad MİRZƏ OĞLU

Oturum 2-A: Sert ve Yumuşak Güç Bağlamında Uluslararası Güvenlik Sorunları	
Oturum Microsoft Teams Linki: https://teams.microsoft.com/l/meetup-join/19%3aXevylLx3pMLT6xKRvH1hFuA3ewtgUYARixZoOVJdSrQ1%40thread.tacv2/1702637999696?context=%7b%22Tid%22%3a%22e21375a3-27e8-43e1-9c27-82155d13eb80%22%2c%22Oid%22%3a%22b25372d2-e8af-4a22-97c2-b132d1f10c35%22%7d	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Kahraman SÜVARİ	
Realpolitik Altered the Course: Changing Foreign Policy Preferences and Public Opinion in Sweden and Finland Due to the Russian Invasion of Ukraine	Ömer Faruk DURMUŞ, Doç. Dr. Sühal ŞEMŞİT
Russian-Turkish Cooperation In Nuclear Energy: The Akkuyu Npp Construction Project	Shams ABDULLAYEVA, Doç. Dr. Ulviyye AYDIN
Enerji Kaynaklarının Savaştaki Rolü	Gülnar BAYRAMOVA, Doç. Dr. Ulviyye AYDIN
Güvenliğin Değişen Parametreleri: Güney Afrika Örneği	Aydın ERDOĞAN
Russia's Strategic Culture in the West Asia Region (Case Study of Iran)	Aref BIJAN
Studying Chinese Soft Power in Thailand through Higher Educational Exchange	Yan KOLOSOVSKIY
The Psychology of Nuclear Deterrence: How Perceptions and Misperceptions Shape International Relations	Donghong Li

Oturum 2-B: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler ve Uluslararası Hukuk	
Oturum Microsoft Teams Linki: https://teams.microsoft.com/l/meetup-join/19%3aXevylLx3pMLT6xKRvH1hFuA3ewtgUYARixZoOVJdSrQ1%40thread.tacv2/1702638181811?context=%7b%22Tid%22%3a%22e21375a3-27e8-43e1-9c27-82155d13eb80%22%2c%22Oid%22%3a%22b25372d2-e8af-4a22-97c2-b132d1f10c35%22%7d	
Oturum Başkanı: Öğr. Gör. Dr. Arzu TURGUT	
A Study on Sustainable Water Use in the World and Water Governance in terms of International Water Conventions	Serkan AĞ, Prof. Dr. Ahmet UÇAR
Turizmin İnkişafında Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələrinin Rolu	Prof. Dr. Vilayət İSMAYILOV, Əlirza ABDULLAYEV
Bangladesh - Russia Foreign Relations in the context of Economics: Late 20th - Early 21st Century	Md. Sayedur RAHMAN
Indonesia's Foreign Policy toward the South Pacific: A Case Study of the Joko Widodo Administration	Taquella Testarossa Gangga PENTASARI
Azərbaycan-Türkiyə Qardaşlığının Qarabağda Təcəssümü	Teymurzadə AYSUN, D.F. ADGÖZƏLOV
Cumhuriyet'in 100. Yılında Kemalizm'in Düşünsel ve Tarihsel Fotoğrafını Çekmek	Ayşem Selen MANTOĞLU, Dr. Ahmet Nazmi ÜSTE
Türkiye'nin İlk 100 Yılında Demokrasi ve Sivil Toplum İlişkisi	Adem SARICA, Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT

Oturum 2-C: Dezavantajlı Gruplara ve Toplumsal Cinsiyet Konularına Küresel Bakış	
Oturum Microsoft Teams Linki: https://teams.microsoft.com/l/meetup-join/19%3aXevylLx3pMLT6xKRvH1hFuA3ewtgUYARixZoOVJdSrQ1%40thread.tacv2/1702638352002?context=%7b%22Tid%22%3a%22e21375a3-27e8-43e1-9c27-82155d13eb80%22%2c%22Oid%22%3a%22b25372d2-e8af-4a22-97c2-b132d1f10c35%22%7d	
Oturum Başkanı: Araş. Gör. Dr. Fatih ÇİÇEK	
Challenges Faced by Female Sex Workers in Myanmar: Legal Barriers and Rights Protection (Case Study in Yangon)	Aung Naing THU
Ailədaxili Münasibətlərin Gender Problemləri	Musayeva DİNAR
The Impact of Gender Inequality on Social Peace Processes	Neda HAJIVOSOUGH
Addressing Child Labor in Myanmar: Government and Legal Frameworks for Child Rights (Case Study in Yangon)	Aye Chan THAR

13:30 - 15:30 Ücretsiz Gezi Programı
Hafsa Sultan Darüşşifası
Manisa Mevlevihanesi
Muradiye Camii ve Külliyesi
Niobe Ağlayan Kaya

İÇİNDEKİLER

TAM METİN BİLDİRİLER

Russia's Strategic Culture in the West Asia Region (Case Study of Iran) 1
*Aref Bijan
Challenges Faced by Female Sex Workers in Myanmar: Legal Barriers and Rights Protection (Case Study in Yangon)..... 13
*Aung Naing Thu
Siyasi Çatışma Nedeni İle Yerinden Edilmiş Kişiler: Ukrayna Örneği..... 24
*Eda Yılmaz - *Sude Nazlı Çivi -*Arzu Turgut
Evrensel Temel Gelir Yaklaşımının Kavramsal ve Uygulamaları Açısından İncelenmesi 51
*Batuhan Altunkaynak -*Erdi Bayram
Geçmişten Günümüze Konut Sorununun Kalkınma Planları ve Özel İhtisas Komisyonu Raporları Işığında İncelenmesi 517
*Canan Budak -*Duygu Akyüz
Savaşların Tedarik Zinciri Üzerindeki Etkisi 94
*Ganime Çalışkan -*Mustafa Gerşil
Enerji Kaynaklarının Savaştaki Rolü..... 104
*Gülnar Bayramova -*Doç. Dr. Ülviyye Aydın
Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye ve Afganistan İlişkileri 112
*Masouda Esmati Sadat
Dünya Çip Krizinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi 121
*Mehmet Burak Yörür -*Mustafa Gerşil
The Impact of Gender Inequality on Social Peace Processes 129
*Neda Hajivosough
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehrine Yönelik Algıların Analizi: Ekşi Sözlük Örneği 136
*Rasim Akpınar -*Abdulsamet Karadağ -*Şükrü Zafer Cihangir
Temiz Bir Çevrede Yaşama Hakkının Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi: Manisa Büyükşehir Örneği 145
*Serra Asena Birol -*Ahmet Uçar
A Study on Sustainable Water Use in the World and Water Governance in terms of International Water Conventions..... 158
*Serkan Ağ -*Ahmet Uçar
Indonesia's Foreign Policy Toward the South Pacific: A Case Study of the Joko Widodo Administration..... 168
*Taquella Testarossa Gangga Pentasari
Pay Senedi Yatırımlarında Teknik Analiz Yöntemlerinin Uygulanması ve "Tuprs İle Petkm" Hisseleri Üzerinde Test Edilmesi 177
*Tunay Kürşat Başkurt
Borsa İstanbul 'da Ocak ve Haziran Ayı Etkileri: Güç Oranı Yardımıyla Bir Uygulama..... 190
*Burcu Uslu -*Aboubacar Kante -*Subhan Zarbaliyev

ISO 500 İçerisinde Yer Alan Gıda ve İçecek Sektörüne Ait Firmaların Performans Değerlendirmeleri..... 202
Tuncer Özdil - Anıl İlkem Aslan
Studying Chinese Soft Power in Thailand through Higher Educational Exchange 214
*Kolosovskiy Yan
Realpolitik Altered the Course: Changing Foreign Policy Preferences and Public Opinion in Sweden and Finland Due to the Russian Invasion of Ukraine..... 223
*Ömer Faruk Durmuş
Azərbaycan-Türkiyə Qardaşlığının Qarabağda Təcəssümü 234
*Teymurzadə Aysun - *D.F. Adgözəlov
Qarabağda Aqrar Sığorta Sisteminin Qurulmasında TARSİM Təcrübəsi..... 238
*Qəmbərova Mənsurə - *Ü.Ş.Məmmədova
Addressing Child Labor in Myanmar: Government and Legal Frameworks for Child Rights (Case Study in Yangon) 241
*Aye Chan Thar
Turizmin İnkişafında Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin Rolu..... 250
*Əlirza Abdullayev
Beynəlxalq Turist Aktivliyinin Turizmin İnkişafına Təsiri 256
*Gülşən Əlizadə - *Humay Zamanova
Endüstri 4.0: Dünyadan Örnekler ve Türkiye'nin Rekabet Gücü..... 265
*Semiha Şahin - * Cüneyt Yenal Kesbiç
Türkiye'de Covid-19'un Makroekonomik Değişkenlere Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme 274
*Semiha Şahin - *Hayriye Başcı Nur
1923-2023 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Yapısal Analizi 282
*Sezin Dargınoğlu
Russian-Turkish Cooperation In Nuclear Energy: The Akkuyu NPP Construction Project..... 311
*Shams Abdullayeva - *Ulviyye Sanılı Aydın
Cumhuriyet Tarihinde Kalkınma Planları Kapsamında Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları 316
*Suna Çevik - * Cemal Erdem Hepaktan
Cumhuriyet'in 100. Yılında Kemalizm'in Düşünsel ve Tarihsel Fotoğrafını Çekmek 329
*Ayşem Selen Mantoğlu - *Ahmet Nazmi Üste
Yapay Zekanın İş Hukukuna Etkisi : Türkiye Örneği 338
*Evrim Şener - *Ö. Hakan Çavuş
Türkiye'nin 100 Yılında Demokrasi ve Sivil Toplum İlişkisi 346
*Adem Sarıca - *Burak Hamza Eryiğit
Azərbaycan Türkiyə Ticarət-İqtisadi Əlaqələrin Müasir Vəziyyəti və İnkişaf Yolları..... 355
*Hüseynov Murad Mirzə Oğlu - *Səadət Quluyeva
İnflyasiya və Onun Təsir Dərəcələri 360
*Kazimova Sara - *Əhmədova Təranə .S

ÖZET BİLDİRİLER

Güvenliğin Değişen Parametreleri: Güney Afrika Örneği 365
*Aydın Erdoğan
Türkiye-China Relations on The Axis Of Belt And Road Initiative 366
*Begüm Meğreli - *Doç.Dr. Sühal Şemşit
Afete Karşı Dirençli Kentler Üzerine Bir Değerlendirme..... 368
*Duygu Akyüz - *Dr. Öğr. Üyesi İsmail Başaran
Video Oyun Sektörüne Ulusal Bir Bakış; Türk Video Oyun Şirketleri..... 369
*Furkan Musa Atar
Bangladesh - Russia Foreign Relations in the context of Economics: Late 20th - Early 21st Century 370
*Md. Sayedur Rahman
Ailədaxili Münasibətlərin Gender Problemləri 371
*Musayeva Dinar
Devlet Planlama Teşkilatının Sosyal Bilimlere Katkısı: Bibliyometrik Bir Analiz 373
*Prof. Dr. Rasim Akpınar - *Abdulsamet Karadağ
Relations Between Türkiye and Greece on the Axis of International Air Law..... 375
*Sıla Akgün - *Sena İpek Yılmaz
Türkiye'de Gelir Dağılımının Yıllara Göre Analizi (1990-2023)..... 376
*Fatih Moralı - *Doç. Dr. Coşkun Çılbant
Geleceğin Yükselen Yıldızları "BRICS Ülkeleri" ve Türkiye 378
*Gülcan Öztürk - *M. Hakan Yalçınkaya
"Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC)" ve Türkiye (Yeni Baharat Yolu Projesi) 379
*Kübra Top - *M. Hakan Yalçınkaya 379
Türkiye İktisat Kongresi'nde Alınan Kararların Şu An Ki Türkiye'deki Önemi..... 380
*Şeyma Çelebioğlu Göktaş - *Prof. Dr. Cemal Erdem Hepaktan
The Psychology of Nuclear Deterrence: How Perceptions and Misperceptions Shape International Relations..... 381
*Donghong Li
Atatürk ve Ekonomi..... 382
*Hesilova Hilale Rahim Kızı - *Doç. Quliyeva S.R.
Lizinqin mahiyyəti və məqsədi..... 383
*Səmədova Leyla - *Əhmədova T.S.

TAM METİN BİLDİRİLER

Russia's Strategic Culture in the West Asia Region (Case Study of Iran)

Aref Bijan[1]

Abstract

Although many years have passed since the end of the Cold War, world powers are competing for hegemony and gaining allies in the West Asian region. Perhaps the turning point of this is the Arab Spring (2011), which changed the balance of influence in the region between the world powers, and as a result, new laws and new actors have been created. In the meantime, Russia, as an important regional and global actor, seeks to revise its policy in the West Asian region after the collapse of the Soviet Union, and its main interests are to find new partners and support them based on its strategic culture. Russia's strategic culture is aggressive in nature and is a result of threat perception, historical and geopolitical background, which in the form of nationalism, pragmatism and global mission, it determines military-security guidelines, behavior patterns and foreign policy direction of this country at the regional and international level. Pragmatism is the basis of Moscow's actions and decisions, and it has caused the unpredictability of its behavior and contradictory positions for countries like Iran in West Asia. Based on the components of the strategic culture of Iran and Russia, it is difficult to create a stable model for the expansion of relations between the two countries. In fact, the relations between Iran and Russia are complex and cannot be defined clearly. These relationships are followed at different levels and each level has its own logic. Therefore, this research seeks to answer the basic question of how to evaluate Russia's strategic culture towards Iran as one of the important players in the West Asian region. What is assumed is that Moscow's policy towards Iran is based on its strategic culture of opportunism and cost-benefit, which has led to cooperation between the two countries on a case-by-case basis. The relations between Iran and Russia are described as a measured and consciously partnership. The Russians manage their relations with Iran so that there is no obstacle to cooperation with other countries and there is no conflict with the process of international convergence. Iran and Russia have different perceptions of strategic relations. Russians consider Iran subordinate to their policies; But Iran's opinion is that it should cooperate with Russia as an equal partner. Establishing strategic relations with Iran poses a challenge to Russia's interests in West Asia, and on the other hand, Iran must abandon its neither-east-nor-west policy to enable the establishment of strategic relations with Russia. Based on this, the two countries consider each other as temporary allies to achieve the desired goals and Repelling security threats.

Keywords: Ukraine, Iran, Syria, Russia, strategic culture, West Asia.

Introduction

Strategic culture plays an important role in formulating policies, setting plans, macro decisions and their implementation in the fields of defense, military and foreign policy of countries. Examining the reasons for the change and continuity of the policies and positions of governments in the framework of strategic culture is emphasized. Since the 1970s, thinkers have been analyzing and evaluating the foreign and security policies of great powers in the framework of their strategic culture. Snyder emphasized the role of culture in the defense

[1] PhD in Regional Studies, St. Petersburg University of Russia, and director of the War and Peace Department of the Iranian Association for West Asian Studies. Email: aref.bijan2018@gmail.com

strategy and military and nuclear competition between the United States and the Soviet Union. He proved that the strategic culture of the countries is different and the reason for that should be found in the distinctive styles, perceptions, historical experiences, political culture, decision-making structure, institutional and political relations of the states. The end of the Cold War, the collapse of the Soviet Union and the inability of realists to predict this event, globalization and the formation of new security threats are developments that have increased the importance of strategic culture. In recent years, the role of cultural concepts has been highlighted in the analysis of goals, interests and policies of countries. Strategic culture plays an important role as an effective factor in the foundations of the identity of governments in drawing their own and other borders and determines how the elites work in different fields. Strategic culture proves that governments make decisions and behave differently. Governments' behaviors and positions in the field of foreign and security policy reflect the sources of strategic culture components, and knowing them is necessary to understand the actions, policies, and contradictory positions of governments. Serious efforts have been made to compare the strategic culture of countries with the aim of analyzing their foreign relations.

Russia's strategic culture has an aggressive nature and is a result of threat perception, historical and geopolitical background, which in the form of nationalism, pragmatism and global mission determine military-security guidelines, behavioral patterns and foreign policy direction of this country. It is at the regional and international level. The idea of a great power is at the center of Russia's strategic culture. Pragmatism is the basis of Moscow's actions and decisions, and it has caused the unpredictability of its behavior and contradictory positions for countries like Iran. Based on the strategic culture components of Iran and Russia, it is difficult to create a stable model for the expansion of relations between the two countries. From the point of view of experts, relations between Iran and Russia are complex and cannot be given a specific definition. These relationships are followed at different levels and each level has its own logic. Moscow's policy towards Iran is opportunistic and based on cost-benefit, which has led to cooperation between the two countries on a case-by-case basis. The Russians manage their relations with Iran so that there is no obstacle to cooperation with other countries and there is no conflict with the process of international integration. Iran and Russia have different perceptions of strategic relations. Russians consider Iran subordinate to their policies; But Iran's view is to cooperate with Russia as an equal partner. Establishing strategic relations with Iran poses a challenge to Russia's interests in the Middle East, and on the other hand, Iran must abandon its neither-east-nor-west policy to enable the establishment of strategic relations with Russia. Based on this, the two countries consider each other as temporary allies to achieve the desired goals and ward off security threats. There is no agreement between Tehran and Moscow for joint military and defense cooperation against the aggression of another country, and if America and its allies put military aggression against Iran on the agenda, Russia's support is limited to mediation within the framework of the United Nations. In this section, an attempt has been made to examine the world view of the two countries towards each other and the commonalities and differences between the two countries in the West Asia, the Syrian crisis and bilateral relations, especially after Russia's attack on Ukraine in 2022.

West Asia in the strategic culture of Iran and Russia

In terms of geopolitics, it can be said that the presence of Tehran and Moscow in West Asia can be justified. This means that each of these two countries have expanded their presence in this region for some reasons, and in the meantime, some common threats such as the fight against terrorist groups and the unilateralism of the United States have accelerated the need for security and political cooperation, especially since the beginning of the Syrian crisis.

Following the revival of the Middle East policy of the Soviet Union era, Vladimir Putin, the President of Russia, has started a path of multi-dimensional diplomacy. In the first year of his presidency, he visited more countries than Boris Yeltsin did in his entire two terms. Even the countries that were introduced as the "axis of evil" can be considered as potential friends of Russia. For example, Putin visited North Korea for a meeting/meeting with Kim Jong, becoming the first Russian leader ever to visit North Korea. Therefore, within only a few years after the end of the Cold War, Russia's foreign policy shifted from a pro-Western approach to Eurasianism and finally to a multilateral approach. However, many analysts expected Russia to seek serious cooperation with China after the end of the Cold War to counter the geopolitical superiority of the United States. But in the wake of the terrorist attacks after September 11, Putin showed his readiness to support the United States' position in the war against global terrorism, which was a sign of Russia's bandwagoning policy with the United States. Because Moscow expected to benefit from the support of the United States in the ongoing Chechen war in exchange for its policy of renewing friendship with Washington. (Sangtu, 2007, 149-150) But now it seems that Russia's foreign policy is arranged in such a way that it is neither an ally nor an enemy of the United States. In this way, it seems that Russia's foreign policy has stepped on the path of balancing and building multilateral alliances, and it seems that it is looking for multilateral solutions, especially in the areas involved in war, crisis and insecurity, such as Syria, and it is also possible. is to help strengthen international cooperation regarding Iraq, Yemen and even Libya. Also, it seems that Russia is trying to play a mediating role in reducing the tension between the main rivals of the region, i.e. Saudi Arabia-Iran and Israel-Iran. On the other side of this hypothesis, he put Iran. In general, proponents of neoclassical realism believe that a country's foreign policy is directly influenced by its relative power. Therefore, influence and systemic effects are the most important independent variables of foreign policy. When threats appear, governments seek to counterbalance that threat, but counterbalancing is not an immediate reaction. Although pursuing and achieving security is necessary and necessary, it is not an emotional and tense action. Rather, the desire of governments is more in the direction of increasing their influence in order to be effective in controlling the architecture of their environment. Iran's foreign policy is also planned to respond to the balance of power in front of global and regional competitors. The geopolitical position of this country creates both security threats and strategic opportunities for it, and thus it seems that this superior position has motivated Iran to become a regional power. (Bayar, 2019: 41) Since the end of the Cold War, Iran and Russia have increased their bilateral cooperation in the fields of energy, including oil, gas and nuclear energy. Russia was not the first choice of Iranian policymakers as a partner in the 1990s. But facing the economic consequences of Western containment policies, Iran abandoned its historical rivalry with Russia and considered it in the "Look to the East policy" - referring to its reorientation towards China and India. (Therme, 2018: 549)

Structural changes in the international system (for example, the gradual decline of the position of the United States and the relative strengthening of Iran's position in the region) along with Iran's tactical alliance with Russia. It enabled Iran to pursue a more ambitious foreign policy in the years after the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) compared to the last 10 years; That is, when the threat of American interference was more evident and Iran was considered part of the "axis of evil". Today, with the collapse of the state/national order in Iran's neighboring countries (namely, Syria and Iraq), power vacuums have been created in the region, which Iran has been able to successfully fill. Iran's increasing influence and influence in the region now includes strengthening relations with Hezbollah in Lebanon, the Assad regime in Syria, Hamas in Palestine, the government of Iraq and the Houthis in Yemen. (Dahl, 2018: 5) On the other hand, Russia's policy in the Middle East is also of particular importance - because Moscow has made a spectacular return to a very unstable region; But its presence is more important as a touchstone of Russia's emerging new global foreign policy, which is very different from the approaches of the Soviet Union. Russia's re-entry into the Middle East, the culmination of which was the military intervention in Syria, is actually part of Moscow's attempt to return to the world geopolitical chessboard as a great power (and attempt to create multilateral alliances and balance between all the regional powers). This research also highlights the new and distinctive features of Russia's foreign policy, which have been prominent in Moscow's recent activities in the Middle East. These characteristics are basically political pragmatism and realism, which are characterized by various components, such as: (1) Russia's desire to deal with/communicate with all interested actors, as well as non-interaction with as an all-unit actor or as an all-opposite/rival actor; (2) the ability to mediate between conflicting differences and divisions, whether between Israelis and Iranians, Turks and Kurds, or Sunnis and Shiites; and maintaining a clear and obvious focus on Russia's own national interests, whether this focus on national interests is related to regulating oil prices or promoting arms sales, whether it is related to ensuring the transfer of technology from Israel or investment from the Persian Gulf countries. (Popescu and Secrieru, 2018: 21)

In 2019, Russia proposed the concept of "collective security in the Persian Gulf" (Baklanov, 2019), which included ideas for resolving disputes and promoting cooperation between countries in the region. The document also envisions the role of Russia and other world powers as observer members in a potential regional framework. Iran has generally welcomed the Russian initiative, but at the same time, Iranian leaders have also put forward their own ideas. The Hormuz Peace Plan (Grajewski, 2020) presented by former President Hassan Rouhani at the UN General Assembly in 2019 was based on the idea of multilateral security cooperation. None of these ideas have been implemented so far, partly because of the changing regional and international dynamics after the election of Donald Trump as US President in 2016, and partly because of the sharp differences and conflicting security approaches inside Iran.

However, the proposals show similarities between Iran's and Russia's views on the possibility of a post-U.S. Order in the Middle East during the era of Ebrahim Raisi also says like Rouhani: "Only the countries of the region can determine the fate of the region". The Raisi government has also proposed the so-called "neighborhood policy" as its approach to the regional order in the Middle East and has emphasized dialogue and multilateral cooperation between the countries of the region. (Ebrahim Raisi's speech at the United Nations, 2022) However, in practice, Raisi's interpretation of dialogue and cooperation shows fundamental differences with

Rouhani's approach, because the former seems to believe that dialogue only makes sense from the position of power and basically reflects the IRGC's view on this issue. (The second step in Iran’s neighborhood policy, 2022)

The United States, for its part, has tried to balance its declining engagement in the Middle East by promoting closer cooperation among its regional allies and trying to contain the growing influence of adversaries such as Russia and Iran. In Syria, where Iran and Russia have worked hand in hand to support the Assad government, Washington has continued to support the Kurdish-led Syrian Democratic Forces. (Washington on the spot as its Syrian Kurd, 2020) The Syrian Democratic Forces, which are stationed in the east and northeast of Syria, have become an obstacle for Assad and his allies, who want to restore Damascus' control over the entire territory of Syria. In fact, Tehran and Moscow have had their own contacts with the Syrian Kurds. However, the approaches of Iran and Russia towards the Kurds in Syria have basically been an exchange with the aim of balancing the role of the United States in the northeast of Syria and at times preventing further Turkish advances in the areas controlled by the Kurds in Syria. At the same time, Washington has encouraged the Arab countries of the Persian Gulf to establish a partnership with Israel within the framework of the Ibrahim agreement. From Tehran's point of view, this recent move, bringing Iran's enemies together, is a clear attempt to form an anti-Iranian front in the region. (Israel’s Peace Deals Are a Strategic, 2020)

For Russia, which in turn has tried to establish friendly relations with Arab countries and Israel, being left out of the diplomatic processes leading to the Ibrahim agreements has been a sign of Washington's disregard for Moscow's regional role. In addition, America's actions in this field can potentially change the balance of power in the Middle East to the detriment of Iran and to the benefit of the Arab-Israeli axis. It also challenges a central tenet of Russia's Middle East policy, namely Moscow's long-standing desire to maintain a regional balance of power between Iran and its rivals (Truevtsev, 2022). In this way, it can be said that although Iran and Russia have different reasons to worry about the participation of the Arabs and Israel supported by the United States and the perception of Tehran's threat from this emerging axis is much higher, both countries consider it a challenge to their interests.

Being a party to those regional rivalries that Russia is trying to avoid, Iran is actively trying to gain an upper hand in the competition for power and influence in the Middle East. Iran especially considers the growing partnership between its Arab neighbors and Israel as a direct threat to its interests and national security. Therefore, as far as Iran is concerned, the issue of regional competition is closely related to the concepts of survival, national security, and regional influence. However, what is critical for Russia is maintaining economic interests (trade cooperation and arms sales) and political interests (increasing diplomatic influence, especially among Washington's traditional Arab allies) amid growing regional fault lines.

Dimensions of the Syrian crisis

Regarding the Syrian civil war, both Iran and Russia have reasons to provide financial and military aid to the Syrian government against the armed opposition movements supported by the kingdoms of the Persian Gulf and Western powers. The success of more than 10 years after the crisis for the survival of Bashar al-Assad's regime is itself a diplomatic success for Tehran and Moscow. Although such an action had a price for Iran. This means that supporting Syria has worsened the relations between Iran and the Persian Gulf countries, which support many

of the main opposition groups in Syria. However, it is worth noting that since the beginning of Russia's military intervention in Syria in October 2015, Saudi Arabia is increasingly willing to cut its losses in Syria and reconcile with Russia. For example, King Salman's historic visit to Russia in October 2017, the first visit by a Saudi king, in which the king and Putin discussed Saudi investment in Russia and energy cooperation. (Kozhanov, 2017) Despite Saudi Arabia's official support for the Astana diplomatic process led by Russia, Iran, and Turkey, Russia's military intervention in support of Assad has damaged its and Iran's standing in Arab public opinion, where they are seen as regime supporters, which the majority of Syrians oppose. Having said that, Russia's influence and Iran's actions have diminished to such an extent that the West has not directly intervened in support of the Syrian opposition by taking military action against Assad, instead only aiding rebel groups and only against the so-called government. Islamic State intervened in Iraq and al-Sham (ISIS). (Therme, 2018: 555) On the other hand, Russia's military intervention in Syria has created a challenge for Iran's traditional approach to the ideal regional security environment for the Islamic Republic. In fact, Iran's military doctrine emphasizes the necessity of a Middle East free from any military intervention by a foreign international power. Iranian diplomats usually emphasize the difference between independent states such as Iran, Russia, and China and US allies such as the Persian Gulf kingdoms. Therefore, the joint military action of Iran and Russia in Syria is aimed at responding to common threats.

From Iran's point of view, the use of the Russian Air Force from the Nojeh military base in Hamadan means Iran's interest in cooperating with Russia in relation to Syria, and presenting itself as a powerful regional power capable of achieving its own political goal - the survival of the regime - Regardless of the image formed in Arab public opinion. (Qaidaari, 2016) For this reason, Russia's relations with Iran have been decisive in allowing it to become a central player in the Middle East political competition. Therefore, the convergence of the views of Iran and Russia regarding the Middle East and especially the Syrian crisis should be understood in the context of the struggle between the agenda of Western human rights and democracy and Russia's diplomatic presentation of itself as a conservative power. (Therme, 2014) Among the common threats in the Middle East, especially the Syrian crisis, Iran and Russia stood against the hegemony and unilateralism of the United States, as well as the fight against terrorist groups, especially ISIS, which seek to destroy human civilization.

In the explanation of the mentioned claim, it should be stated that the fear of radical Islamist terrorism is only one of the security concerns that drives the current policy of Russia and Iran in the Middle East. Another concern is related to perception of government order. Moscow rejects requests for Assad's departure because this is another case of the West imposing its standards of political legitimacy on a sovereign country. The Kremlin's perspectives on the 2003 Iraq war and the 2011 Libyan crisis are very important for understanding Russia's current strategy in Syria as well as predicting its future policies in the Middle East. Importantly, Russia's fear that Western-backed regime change might be contagious in the region betrays its own paranoia about "color revolutions" in former Soviet states, including Russia itself. (Notte, 2016: 69) It shares this concern with Iran, which, since the 2009 Green Movement and even more so after protests in December 2017, January 2018 and November 2019, has feared any Western cultural intrusion into its cultural, security or political spheres. (Reuters, 2018) In the framework of the US's confrontational policy towards Iran in the form of "maximum pressure"

and the imposition of sanctions during the time of former President Donald Trump, Iran is likely to increase its economic cooperation with non-Western countries such as Russia and China. In fact, the common perception of the Western challenge to each of their national identities is still one of the main factors of Russia-Iran partnership.

The impact of the war in Ukraine

US President Joe Biden's visit to the Middle East in July 2022 and her visits to Israel and Saudi Arabia have worried Tehran and Moscow alike, as it has been interpreted as Washington's attempt to resume an active role in the region. (Vakil, 2022) Biden herself made it clear that the United States "will not stand down and leave a vacuum for China, Russia or Iran to fill". (US will not leave vacuum, 2022) The first joint reaction of Iran and Russia to this development occurred during the tripartite meeting of Iran, Russia and Turkey in Tehran in August 2022, which was held in the framework of the Astana process. In this meeting, the leaders of the three countries, while criticizing the role of America, especially in Syria, emphasized the need to develop bilateral and multilateral cooperation. (7th Summit of the Astana Peace, 2022) In order to gain more support for Iran in the Ukraine war, Russian officials have also expressed more verbal support for Tehran's position towards Washington. For example, Levan Jagarian, the former ambassador of Russia in Tehran, claimed that Biden's trip to the Middle East was aimed at forming an "anti-Iranian front" and called it "totally unacceptable". (Biden's goal of forming, 2022) More importantly, on July 31, 2022, a new Russian maritime doctrine was approved, which lists, among other things, Russia's interests in the Persian Gulf and emphasizes cooperation with "Russia's allied and partner countries" in the maritime domain. (Will Russia's new naval doctrine, 2022) Although the notion of an "alliance" between Tehran and Moscow is far-fetched, Moscow is expected to pursue closer cooperation with Tehran in the Persian Gulf in order to create a balance of naval power against the West. But even in this case, Moscow is careful to mention Saudi Arabia as another target country for the expansion of maritime relations, so that its new approach to the Persian Gulf is not confused with an obvious alignment with Tehran.

However, when it comes to regional rivalries, Russia still has good reasons not to favor Iran against its rivals more than a certain point. In fact, Russia is now even more interested in developing close and friendly relations with the Arab countries of the Middle East, some of which are fierce rivals of Iran. For Moscow, it is necessary to prevent the Arabs from supporting Western pressure against Russia. The more countries take a neutral stance on the Ukraine war, the easier it is for Russia to argue that Western plans to impose diplomatic isolation on Moscow have failed. By gaining the support of Arab countries or at least keeping them neutral, Russia is trying to prevent a possible restoration of US regional leadership. From an economic point of view, Russia needs to develop trade relations and attract investment from the rich countries of the Persian Gulf to reduce the negative effects of Western sanctions. At the same time, these countries are Russia's potential competitors in the global energy market, and therefore Russia is worried that they can take their place in Europe's energy supply. In fact, there used to be decent cooperation between Russia and Saudi Arabia from time to time in the form of OPEC+. But this cooperation seems to have strengthened in the past few months, since the start of the war in Ukraine.

In this regard, Russian Foreign Minister Sergei Lavrov visited Riyadh at the end of May 2022 and welcomed the cooperation between Russia and Saudi Arabia, especially in regulating the global energy market. In addition, as mentioned earlier, Russia's maritime doctrine mentions Saudi Arabia and Iran as one of the countries with which Russia should expand its relations in order to secure its maritime interests. Russia's strategy in managing relations with Arab countries has been more or less successful so far, because the Arab countries of the Persian Gulf have not shown any signs of wanting to reduce the level of relations with Russia despite the requests of the United States. In fact, Saudi Arabia decided to back OPEC+'s decision to cut oil production, a move that prompted the United States to warn that it would have "consequences" for relations between Washington and Riyadh. (Saudi Arabia, United States, 2022) In any case, Russia's final success in maintaining a neutral position from the Arab countries in the confrontation between Russia and the West requires Moscow's neutrality in the competition between Iran and its Arab neighbors.

This delicate balancing act by Moscow has shown its effect on the third level of relations between Iran and Russia, their approaches towards the countries of the region. Because Russian military policymakers are primarily focused on their war in Ukraine, Russia currently lacks the capacity to maintain an active military role in Syria. For this reason, it is said that the Russian armed forces have evacuated some of their bases in central and eastern Syria and handed them over to Iranian and Hezbollah forces. Also, it seems that Tehran and Moscow have agreed to increase the pressure on the American forces stationed in eastern Syria to force them to leave the Syrian territory. In the last few months of 2022, Iranian-backed militias have launched numerous attacks against American positions east of the Euphrates. (Rockets strike near base, 2022). In at least one instance, in early August 2022, Russia also targeted US-backed Syrian rebels in the same region. (Pentagon Confirms Russian Strike, 2022) However, even in Syria, the cooperation between Iran and Russia has limitations. Moscow continues to remain silent against Israel's attacks against Iranian positions, which have increased since the start of the Ukraine war. This also means that Russia's position on another regional turning point involving Israel, the Palestinian issue, will not change either. It is no secret that Russia's relations with Israel are strained because of Israel's support for Ukraine. But Moscow still does not want this support to increase and, for example, lead to the delivery of advanced Israeli missile defense systems to Ukraine. As such, Russia is expected to follow a cautious policy towards Israel, both in Syria and Palestine.

After Russia's attack on Ukraine, anti-Americanism has become the main feature of Iran-Russia relations in the Middle East. This primarily translates into similar ideas for security multilateralism in the region. This feature has been an integral part of the identity of the Islamic Republic and the main driver of Iran's foreign and regional policy for more than four decades. But in the context of Russia's foreign policy, it has a different meaning and is primarily one of the side effects of Moscow's wider confrontation with the West in the international arena. In any case, Tehran and Moscow are now more synergistic than in the past when it comes to opposing the US role in the Middle East. But when it comes to the methods of achieving this common goal, Iran and Russia's approach reflects fundamental differences that act as a brake on the development of a close partnership between the two. For Russia, maintaining close relations with traditional US partners, the Arab countries of the Persian Gulf and Israel, is considered a way to weaken Washington's role in the region. On the other hand, Iran is involved

in security, geopolitical and also ideological conflicts with these countries, which has made Tehran take a different path. In the foreseeable future, Syria will remain the most important arena for the participation of Iran and Russia. Otherwise, it can be argued that the foundations of Iran-Russia relations in the Middle East have remained largely intact since the beginning of Russia's invasion of Ukraine. This is mostly because Moscow continues to try to balance its relations with Iran and other countries in the region.

However, as the war in Ukraine continues, there are signs that Russia's ability to pursue a balanced Middle East strategy is beginning to wane. This war has already started a new phase of military cooperation between Tehran and Moscow, which is unprecedented in the history of their bilateral relations. This could happen even before Iran's arms export ban under the JCPOA expires in October, especially if the JCPOA remains irrelevant and the parties conclude that the deal cannot be reinstated. At that time, Iran can release the equipment and materials related to missiles and the import and purchase of advanced systems. With the progress of the ballistic missile program, Tehran can design and adjust its older plans to equip these missiles with nuclear warheads. Also, in 2023, restrictions on Iran's advanced centrifuge capabilities will be set. This would allow Iran to develop an industrial-scale gas centrifuge program that could reduce Iran's "nuclear escape" by 2029. (Stricker, 2020) The latest annual report of the United States Defense Intelligence Agency has announced that Iran's possible gains after the removal of UN restrictions include the Russian Sukhoi-30 fighters, Yak-130 and air defense systems. The most important thing is the need for Tehran to upgrade its air transport fleet to strengthen its anti-aircraft combat readiness. Russian and Chinese media published reports about the possibility of Iran buying Sukhoi-35 and Sukhoi-30SM multi-purpose fighter jets or at least Sukhoi-27SM3 jets from Moscow and J-10C fighter jets from Beijing for the time of increasing tensions with Washington. (Mardasov, 2020) Advanced air defense systems, missile systems and helicopters are among the other items that the Russians are said to have agreed to sell to Iran. If this is realized, this increase in military cooperation between Moscow and Tehran may be perceived as a threat by Iran's regional rivals, prompting them to take countermeasures. Considering the interests of the Arabs and Israel to maintain their balancing strategy between Russia and the West, a fundamental change in their relations with Moscow seems unlikely. However, Russia's role in the region is, in general, influenced by emerging equations. As mentioned, the final impact on Russian policy in the Middle East depends on the duration of the war in Ukraine on the one hand and on whether the Arab countries and Israel can provide an alternative to Moscow or not. That would be enough to convince the Kremlin to reconsider its growing relationship with Tehran. But in any case, it is expected that the new partnership between Tehran and Russia will be limited to the military-security field. In the economic field, the Arab countries of the Persian Gulf continue to offer a better alternative to Moscow. In this way, a regional alliance or a broader strategic partnership between Tehran and Moscow will remain out of reach.

Conclusion

Russia's strategic culture has an aggressive nature and is a result of threat perception, historical and geopolitical background, which in the form of nationalism, pragmatism and global mission determine military-security guidelines, behavioral patterns and foreign policy direction of this country. It is at the regional and international level. Moscow's pragmatism has caused the

unpredictability of its behavior and contradictory positions for countries like Iran. Based on the strategic culture components of Iran and Russia, it is difficult to create a stable model for the expansion of relations between the two countries. The relations between Iran and Russia are complex and cannot be defined clearly. These relationships are followed at different levels and each level has its own logic. According to the authors, Moscow's policy towards Iran is opportunistic and based on cost-benefit, which has led to cooperation between the two countries on a case-by-case basis. The relations between Iran and Russia are described as a measured and cautious partnership. The Russians manage their relations with Iran so that there is no obstacle to cooperation with other countries and there is no conflict with the process of international integration. Iran and Russia have different perceptions of strategic relations. Russians consider Iran subordinate to their policies; But Iran's view is to cooperate with Russia as an equal partner. Establishing relations with Iran poses a challenge to Russia's interests in West Asia, and on the other hand, Iran must abandon its neither-east-nor-west policy in order to establish strategic relations with Russia. Based on this, the two countries consider each other as temporary allies to achieve the desired goals and ward off security threats. The conflict of goals and interests and their definition in a different framework has prevented the formation of a cooperative and stable dialogue between Iran and Russia. There is a tendency to strategize relations in the leadership levels and military-security heads of the two countries; But it has not spread to other sectors. Confrontation with the West has provided the basis for the closeness of the positions of Iran and Russia; But anti-American positions are not considered a basis for Russia's cooperation with Iran, and this is due to the different perception of the elites of the two countries towards the United States. Russia's priority is to establish relations with countries that have a geopolitical position and political and military power in order to exploit their capacity to interact with the West. Realism and separation of common, parallel and conflicting interests is necessary as a prerequisite for creating a model of sustainable interaction and strategic relations. In this context, the expansion of commercial and economic relations and the continuation of military cooperation can be effective and decisive.

References

Arab news. (November 2022). Rockets target US Syria base in latest strike: Centcom. available at https://arab.news/8fben

Baklanov, A. (2019, August 6). Security in the Gulf Area: Russia’s New Initiative. Valdai Discussion Club. available at https://valdaiclub.com/a/highlights/security-in-the-gulf-area-russia-s-new-initiative/

Bayar, T. (2019). Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran’s Foreign Policy. All Azimuth a Journal of Foreign Policy and Peace, 8(1), 37-54, doi: 10.20991/allazimuth.456272

Biden’s goal of forming an anti-Iranian coalition is unacceptable. (2022, July 13). In Persian, Mehr News Agency. available at https://www.mehrnews.com/news/5537523

Dahl, G.S.B. (2018). Understanding the ‘Islamic Cold War’: How can the growing rivalry between Iran and Saudi Arabia and their behaviour in recent years best be explained using IR theory. Sciences Po PSIA, available at https://www.sciencespo.fr/kuwait-program/wp-content/uploads/2019/03/Gustav-Skjold-Bang-Dahl-Essay-International-Relations-in-the-Middle-East.pdf

Grajewski, N. (2020, July 7). Iran's Hormuz Peace Endeavor and the future of Persian Gulf security. European Leadership Network. available at https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/irans-hormuz-peace-endeavor-and-the-future-of-persian-gulf-security/

Israel's Peace Deals Are a Strategic Nightmare for Iran. (2020, September 14). Foreign Policy. available at https://foreignpolicy.com/2020/09/14/ israels-peace-deals-are-a-strategic-nightmare-for-iran/

Kozhanov, N (2017). Was King Salman's Visit to Moscow a Turning Point in Russian-Saudi Relations. Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor 14, No. 134, October 23, Available at https://jamestown.org/program/king-salmans-visit-moscow-turning-point-russian-saudi-relations/

Mardasov, A. (2020, May 19). Has Russia grown tired of Syria's Bashar al-Assad?. Aljazeera, available at https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/rift-moscow-damascus-200517173011730.html

Notte, H. (2016). Russia in Chechnya and Syria: Pursuit of Strategic Goals. Middle East Policy, 23 (1): pp. 59-74, doi:10.1111/mepo.12174.

Pentagon Confirms Russian Strike Targeting Syria Rebels with Ties to U.S. (2022, August 5). Newsweek. available at https://www.news-week.com/pentagon-confirms-russian-strike-targeting-syria-re- bels-ties-us-1731294

Popescu, N and Secrieru, S. (2018). Russia's Return to The Middle East. European Union Institute for Security Studies (EUISS), available at URL: http://www.jstor.com/stable/resrep21138.1

Qaidaari, A. (2016). Iranian Commander Breaks Silence on Wartime Arms Imports," Al-Monitor, October 7, Available at: www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/10/iran-irgc-weapon-imports-iraq-war-army-competition.html

Reuters (2018). Iran's Khamenei Calls for Fight against Enemy 'Infiltration. Reuters, October 28, Available at: https://reut.rs/2JjOziV

Saudi Arabia, United States clash over reason for OPEC+ oil cut. (2022, October 13). Reuters. available at https://www.reuters.com/busi- ness/energy/saudi-arabia-rejects-statements-critical-opec-oil- cut-2022-10-12/

Sangtu, KO. (2007). Russia's Choice of Alliance: Balancing or Bandwagoning?. Naval War College Review 56(4), 39.

Stricker, A. (2020, January 21). Arms Embargo on Iran Set to Expire in Less Than a Year. FDD, Policy Brief. available at https://www.fdd.org/analysis/2020/01/21/arms-embargo-on-iran-set-to-expire-in-less-than-a-year/

The full text of Ebrahim Raisi's speech at the United Nations. (2022, September 21). In Persian. IRNA. available at http://www.ensafnews. com/371747

The second step in Iran's neighborhood policy is to promote regional cooperation. (2022, August 28). in Persian, Mehr News Agency. available at https://www.mehrnews.com/news/5574680

Truevtsev, K. (2022, February 21). Russia's New Middle East Strategy: Countries and Focal Points. Valdai Discussion Club. available at https://valdaiclub.com/a/reports/russia-s-new-middle-east-strategy/

Therme, C. (2018). Iran and Russia in the Middle East: Toward a Regional Alliance. The Middle East Journal, 72(4), pp. 549-562, doi: 10.3751/72.4.11

Therme, C. (2014), Les dialogues interreligieux à l'époque contemporaine: L'exemple irano-russe" ["Interreligious dialogues in the contemporary era: The Iranian-Russian example"], Islamochristiana 40: pp. 89–104.

US will not leave vacuum in Mideast to Russia, China: Biden. (2022 July 16). Anadolu Agency. available at https://www.aa.com.tr/en/americas/us-will-not-leave-vacuum-in-mideast-to-russia-china-biden/2638462

Washington on the spot as its Syrian Kurd allies are drawn into PKK-KDP fight. (2020, December 16). Al-Monitor. available at https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/washington-syrian-kurdish-allies- sdf-pkk-kdp-fight-iraq.html

Will Russia's new naval doctrine transform cooperation with Iran?. (2022, August 19). Amwaj.media. available at https://amwaj.media/article/what-russia-s-new-naval-doctrine-says-about-tehran-moscow-relations

Challenges Faced by Female Sex Workers in Myanmar: Legal Barriers and Rights Protection (Case Study in Yangon)

Aung Naing Thu[2]

Abstract

This study critically examines the myriad challenges confronting female sex workers in Yangon, Myanmar, with a specific emphasis on the legal impediments hindering their rights and well-being. Set against a societal backdrop prone to marginalization based on professions, the research navigates the historical intricacies and societal perceptions surrounding sex work. At the heart of the study lies the Suppression of Prostitution Act, 1949, a comprehensive legal framework in Myanmar that criminalizes sex work, rendering female sex workers susceptible to societal criticism, discrimination, and violence. The central research question driving the study is, "How does the Suppression of the Prostitution Act, 1949 impact Myanmar's female prostitutes?" The research unfolds through both primary and secondary research, encompassing in-depth interviews with female sex workers, government officials, and NGO representatives. Identified challenges include pervasive human rights violations, economic and sexual violence, social stigma, and discriminatory legal frameworks. Employing a mixed-methods approach that combines qualitative and quantitative methods, the author unravels the challenges faced by these women, exploring the intersections of gender-based vulnerability, legal barriers, stigmatization, human rights perspectives, and socioeconomic factors. By drawing on theoreticalframeworks such as conflict theory, criminalization theory, symbolic interactionism, feminist theory, and social exclusion theory, the study advances a nuanced understanding of the intricacies surroundingfemale sex work in Myanmar. The anomie theory further underscores the role of socioeconomic factorsin shaping the choices of women entering the sex work industry. The study aims to furnish a comprehensive examination of the challenges faced by female sex workers in Yangon, Myanmar, particularly concerning legal barriers, violence, exploitation, and rights protection. In conclusion, the study contributes valuable insights for policymakers, scholars, and advocates striving to address the intricate challenges faced by sex workers, underscoring the urgent need for a rights-based approach to reshape societal perceptions and legal frameworks.

Keywords: Female Sex Workers, Suppression of Prostitution Act, 1949, Legal Barriers

JEL Codes: A130, K390

1. Introduction

In our society, people are often evaluated based on their jobs. If your profession isnot seen as respectable or in line with societal standards, you might not receive the respectyou desire. For instance, a profession with lower respect levels is prostitution or sex work.

Among all occupations, prostitution has a long history. It is still one of the most contentious professions in today's society. Firstly, prostitution, often known as sex work,is the selling of

[2] Corresponding Author, Thammasat University, Institute of Area Studies (TIARA), Thailand, Bangkok, Master of Arts in Asia-Pacific Studies Program (MAPS), emailtoant122@gmail.com, aungnt@outlook.com

one's sexual services for cash or something like that (Harcourt & Donovan, 2005). Prostitution might be considered repressive to women or not. It would beincorrect to characterize a woman over 21 choosing to support herself through prostitutionafter leaving school as oppressive. However, if a minor who is hungry is pushed into the job, this would be called tyranny or oppression. Some countries have made prostitution legal, while others have not. However, it is undeniable that prostitution is widespread around the world.

When a mature man decides to pay a mature woman in order to be intimate with her, this should not be considered a crime, as long as the act does not hurt other individuals. The two have complete control over their life.

The term “Prostitute” or “Sex Worker” has many meanings by many scholars. Although there are many meanings, all the terms are the same. The term sex worker or prostitute refers to all adults who sell or exchange sex for money, products, or services arereferred to as "sex workers." Even if they do not identify as sex workers or do not viewthe behavior as "work," it is used to refer to those who sell or exchange sex. The phrase is used to describe sex workers, including willing transgender, male, and female individuals who accept payment or products in exchange for performing sexual services (Godwin, 2012).

Sex work is typically categorized as either "indirect" (hidden, secretive, informal)or "direct" (open, formal) in Myanmar (Godwin, 2012). Direct sex workers are sexworkers who make income by selling sex. Typically, the sale of sex is not an indirect sex worker's primary source of income. They might also make a living as street vendors, beer promotion girls, massage therapists, waitresses, or hairdressers. They typically do not consider themselves sex workers.

Prostitution is an illegal industry in many nations across the world, and it iswidely seen as unethical. Especially sex workers in Myanmar, which is a developing country, face many difficulties. Sex worker in Myanmar are not only just lives on theedge, but also lives in the dark (secret lives). And prostitutes made their profession illegal.The reason why prostitutes are like this is because of the Suppression of the Prostitution Act, 1949 (Ministry of Legal Affairs, 1949). Sex work is criminalized in Myanmar under the Prostitution Act. The Suppression of Prostitution Act, 1949, as amended in 1998, is a thorough legal framework in Myanmar that imposes penalties and imprisonment for a number of acts linked to doing sex work, arranging for others to perform sex work, and operating brothels. There are no crimes for sex workers' clients in it. Sex work is a criminal violation in Myanmar, punishable by up to three years in jail and penalties (Hub, 2018).

To address challenges in Myanmar's prostitution, a comprehensive approach is essential. This involves legal reform to protect sex workers' rights, addressing human rights violations through awareness campaigns, combating stigma and discrimination witheducation and policies, and addressing violence through safe spaces and collaboration with law enforcement. This approach aims to create a protective framework for sex workers, safeguarding their rights and well-being.

2. Research Questions

- What are the difficulties facing female sex workers in Myanmar?
- Why did they enter into sex industry?
- How does the Suppression of the Prostitution Act, 1949 impact Myanmar's female prostitutes?

In order to accurately answer these questions, this research will conduct a spotlight on prostitutes in Yangon, Myanmar.

3. Objective

The research aims to provide a detailed examination of the challenges faced by female sex workers in Yangon, Myanmar, particularly in terms of legal barriers, violence, exploitation, and rights protection. It also seeks to offer practical recommendations for enhancing their rights and overall quality of life in this specific context.

4. Literature Review

This review of existing literature brings attention to various prior studies pertinent to the primary topics explored in this research, including the difficulties confronted by female sex workers in Myanmar. It plays a pivotal role in shaping the current knowledge- generation process within this paper.

People sometimes use the words "sex work" and "prostitution" interchangeably. They mean the exchange of sexual services for money, things, or social opportunities (Orchard, 2019). These exchanges can happen in various ways. Some individuals may choose to engage in sex work independently, deciding to offer sexual services in exchange for payment or other benefits. Others might have a third party, such as a manager or facilitator, assisting in arranging these transactions. Sex work and prostitution have been around as long as human society. It's important to recognize that sex work and prostitutionare not limited to a specific gender or demographic. While they are commonly associated with women and girls, people of all ages, genders, races, abilities, and sexual orientations can be involved in these activities. In summary, the terms "sex work" and "prostitution" refer to the exchange of sexual services for various forms of compensation. This practice has existed throughout human history, involving individuals from diverse backgrounds.

There are primarily four factors that impact the pricing of sexual services: where female sex workers (FSWs) work, how they look, their willingness to take risks, and the habits of their clients (Yamada et al., 2020). The locations where female sex workers operate, their physical attributes, the level of risks they are willing to undertake, and the preferences of their clients all play significant roles in determining the prices for sexual services. Understanding these factors is essential for comprehending the nuances of the economic and social aspects that shape the pricing of sexual services in this specific setting.

The law called the Suppression of Prostitution Act 1949 has strict rules against asking for or

offering sex services. If someone breaks these rules, they could face serious consequences. These consequences may involve being sent to jail for a period ranging from one to three years. Additionally, women who work in the sex industry might be held in a designated facility. This law aims to deter and punish those involved in prostitution- related activities, emphasizing imprisonment and confinement as possible outcomes for individuals found guilty of soliciting (Ministry of Legal Affairs, 1949).

The extensively examined literature delineates the specific emphasis of each study. Nevertheless, the author highlights a gap in existing research, suggesting the necessity for additional exploration to bolster future studies and generate novel insights. This research specifically addresses the intersection of sex work and the legal framework. Furthermore, the author underscores the significance of the Suppression of Prostitution Act, 1949, enacted with the aim of eradicating female sex worker in Myanmar.

5. Methodology

This research adopts a mixed-methods approach to investigate challenges facedby female sex workers in Yangon, Myanmar, focusing on legal barriers and rights protection. Through in-depth interviews, the researcher aims to gather insights from female sex workers in various settings, such as karaoke bars, massage parlors, and street- based locations in Yangon. Additionally, interviews will be conducted with representativesfrom the Ministry of Home Affairs and non-governmental organizations like SWIM (Sex Workers in Myanmar).

The primary research question centers on the impact of the Suppression of Prostitution Act, 1949, on Myanmar's female prostitutes. Key stakeholders, including officials from the Myanmar Police Force, will be interviewed due to their direct involvement in enforcing laws related to sex work. The study seeks to elucidate the complex dynamics of legal barriers, instances of violence, exploitation, and rights protection. Its objective is to provide practical recommendations to enhance the well-being of female sex workers in Myanmar, bridging the gap between legislation and lived experiences.

To effectively address the primary research question, the study utilizes a qualitative approach, employing in-depth interviews with ten carefully selected participants. Two sub-questions complement the main inquiry, offering a nuanced understanding of the research focus. In addition to primary research, secondary research methods such as documentary analysis and literature review are incorporated to provide a broader context and support the primary findings. This comprehensive approach aims to yield valuable outcomes, contributing significantly to our understanding of the subject andproposing tangible improvements for the lives of female sex workers in Myanmar.

6. Discussion

In the history of Myanmar, female sex workers have been present for a long time. They have engaged in various forms of sex work, reflecting the diversity within the industry. The role of female sex workers has evolved over different historical periods and cultural shifts, adapting to the changing socio-economic landscape of the country. These women have faced different challenges and opportunities, influenced by cultural, economic, and social factors. The

historical context of female sex workers in Myanmar reveals a complex interplay of societal attitudes, economic necessities, and individual choices shaping their experiences over time.

In the time when the Buddha lived, there was a well-known prostitute named “Srima”. This suggests that even during the Buddha's era, there were people involved in prostitution (Ngwe, 2022). It's interesting to note that the Buddha did not specifically address or comment on the existence of prostitution during his teachings. This historical context implies that the practice has roots that extend back to ancient times, and the Buddha, while addressing various aspects of life, did not offer a specific stance on the subject of prostitution.

In the past, people who worked in the sex industry had important roles in society. They were like social buffers, which means they helped in social situations, or even diplomatic tools, used for important matters. In certain stories called Jataka tales, wives ofrich men and princes hired sex workers to make their husbands feel better (Than, 2011). This happened when the wives wanted to do good things on special days when having intimate relations was not allowed. These stories show that sex workers were used in different ways, not just for pleasure, but also to handle social and religious customs in the olden day.

While often depicted negatively as impure, in the context of Burmese high cultureand religion, sex workers were actually considered crucial for the daily operations of the state, as evident in well-known Jataka tales. These tales serve as sources for Buddhist teachings, morality, and are akin to the Burmese equivalent of One Thousand- and One-Nights stories for children. The common Burmese term for a sex worker is “Pyi Dan Sa,” which translates to decoration or jewel of the country (Than, 2011). In this context, sex workers served as a short-term replacement for wives, helping to reduce conflicts that could emerge between marital duties and religious obligations. Prostitution played apractical role in maintaining the stability of families or social connections. High-status women valued this function, as sex workers helped them fulfill their roles as responsible homemakers and devout Buddhists. As a result, sex workers were regarded as valuable assets, often referred to as “Jewel”.

The prohibition of sex work or prostitution in Myanmar is explicitly enshrined in the Suppression of Prostitution Act of 1949. This legal framework is designed with the overarching objective of eradicating the practice of sex work and all its associated activities. The Act establishes a clear and unequivocal stance against individuals engaging in prostitution, outlining specific measures and penalties aimed at deterring such activities.Its primary focus is on eliminating not only the act of prostitution itself but also any activities related to it, reflecting a comprehensive approach to curb the entire spectrum of the sex trade. The legislative intent is to create a legal deterrent, emphasizing the criminalization of sex work and the subsequent punishment for those involved, in alignment with the broader societal goal of eliminating the sex industry in Myanmar.

In Myanmar, which is also called Burma, it is against the law to engage in prostitution. The country's Penal Code, specifically Section 372, makes it a crime to sell, buy, or hire someone for the purpose of prostitution. This means that participating in any activities related to the sale of sex is prohibited. Furthermore, there is an additional law called The Suppression of Prostitution Act of 1949, which has the goal of suppressing and regulating prostitution within

the country. This act is in place to control and discourageany involvement in prostitution-related activities (LEGALITYLENS, 2017).

In Myanmar, doing any kind of sex work is against the law. This includes workingalone, working in brothels, or being part of organized sex work, and even trying to get money for sex. The Suppression of Prostitution Act was made in 1949, and it has severe punishments for those involved in sex work. The law is strictly enforced, meaning there is no tolerance for it (WHO, 2012). The law against prostitution, called the Suppression of Prostitution Act, is based on an old colonial rule. This law says that sex workers could go to jail for up to three years (Hlaing, 2018). So, the Suppression of Prostitution Act of 1949work to make prostitution illegal and to manage such activities in Myanmar.

Imposing harsh laws against prostitution only continues to make life more difficult for women working in the sex industry, leading to their exclusion and unfair treatment. By criminalizing their work, these women are pushed to the fringes of society, making it harder for them to access basic rights, services, and support (Talikowski & Gillieatt, 2005).

Despite this, the act of buying and selling sex is remaining in Myanmar. The Law on the Suppression of Prostitution Act, established in 1949, has consistently been pinpointed as the root cause of stigmatization, discrimination, and marginalization faced by Female Sex Workers (FSWs). Consequently, these women encounter violence and abuse, frequently perpetrated by authorities, leaving them with no recourse to rely on due process or justice. Seeking justice itself becomes a perilous endeavor, as those who attempt it risk arrest or imprisonment solely based on their chosen profession (Options, 2014).

Around the world, female sex workers encounter significant stigma and discrimination. This takes the form of pervasive infringements on their human rights, the imposition of restrictive laws and policies, acts of violence against them, limited access to suitable health and social services, and their societal marginalization. The stigma that female sex workers endure is compounded by being perceived as "unclean" and posing a threat to public health. This multiplied stigma intensifies the challenges faced by female sex workers, perpetuating societal bias and hampering their well-being (NSWP, 2015).

In Myanmar, when female sex workers experience societal judgment, stigma, and discrimination away from public view, it adds to their emotional distress. These women are highly susceptible to mental health issues, with depression and anxiety being prevalent symptoms among them. As a result, the heightened stress and stigma these female sex workers face increase the likelihood of them contemplating suicide (Kanayama et al., 2022).

In short, many Female Sex Workers (FSWs) choose to keep their jobs confidentialdue to the stigma associated with their profession. This secrecy leads to their exclusion from social gatherings and makes it challenging for them to secure housing. Additionally, their children and families may experience discrimination as a consequence of societal judgments. This occurs because if others, such as neighbors or relatives, become aware of their occupation, the FSWs and their families are often shunned from the broader social community.

7. Finding

The literature on sex work and the legal framework in Myanmar exposes the

challenges faced by female sex workers, particularly due to the Suppression of Prostitution Act, 1949. This legal framework criminalizes sex work, imposing penalties and imprisonment. The study aims to explore the impact of this legislation on the lives of female sex workers in Yangon, Myanmar. Existing literature emphasizes the need for a comprehensive approach, including legal reforms, awareness campaigns, andcollaboration with law enforcement, to address the rights, well-being, and societal stigmatization faced by sex workers.

Moving forward, the methodology section outlines a mixed-methods approach forinvestigating challenges faced by female sex workers in Yangon. In-depth interviews withkey stakeholders, including representatives from the Ministry of Home Affairs and NGOs like SWIM, are designed to provide insights into legal barriers, violence, exploitation, andrights protection. The study's qualitative approach, complemented by documentary and literature analysis, aims to yield valuable outcomes that contribute significantly to the understanding of the subject.

The discussion section delves into the historical context of female sex workers in Myanmar, highlighting their evolving roles and societal perceptions. The research emphasizes the importance of understanding the historical context, acknowledging the existence of sex work during ancient times, and recognizing the diverse roles sex workers played in society. Additionally, it points out the societal shifts in perceptions, the current legal framework against sex work, and the associated challenges faced by female sex workers in Myanmar.

In conclusion, the findings from the literature review, research questions, and methodology outline the intricate relationship between a state's role in international relations, particularly in the case of Myanmar, and the challenges faced by female sex workers in Myanmar within the context of legal barriers and societal stigmatization. The comprehensive approach undertaken in this study aims to shed light on these complex issues, providing insights that extend beyond theoretical considerations and proposing tangible improvements for the individuals involved.

8. Conclusion & Recommendations

This research sheds light on the complex landscape of sex work in Myanmar, particularly the challenges faced by female sex workers. The historical context reveals a nuanced evolution of the role of sex workers in Burmese society, from being acknowledged in certain historical narratives to facing severe legal prohibitions under the Suppression of Prostitution Act, 1949. The act criminalizes sex work, contributing to the marginalization and discrimination faced by female sex workers.

The legal framework, rooted in colonial-era laws, not only criminalizes sex work but also subjects sex workers to severe penalties, perpetuating a cycle of stigmatization and marginalization. The study emphasizes the detrimental impact of such laws, asserting that harsh legislation exacerbates the difficulties faced by women in the sex industry, pushing them to the fringes of society and hindering their access to basic rights and services.

Furthermore, the research highlights the global issue of stigma and discrimination against female sex workers, affecting their human rights, access to health services, and overall well-being. In Myanmar, the societal judgment and discrimination faced by sex workers, coupled with the oppressive legal environment, contribute to heightened emotional distress and mental health issues.

For the recommendations are as follows-

- Legal Reform: The study strongly advocates for a comprehensive legal reform to decriminalize sex work in Myanmar. Revisiting and amending the Suppression of Prostitution Act, 1949, would be a crucial step in aligning the legal framework with contemporary human rights standards, thereby protecting the rights and dignity of female sex workers.

- Human Rights Awareness Campaigns: Implementing awareness campaigns to educate the public and law enforcement about the human rights of sex workers is essential. This initiative aims to challenge societal biases, reduce stigma, and promote a more inclusive understanding of the challenges faced by sex workers.

- Collaboration with Law Enforcement: Establishing collaboration between sex workers, advocacy groups, and law enforcement agencies can foster a more supportive environment. This collaboration should focus on creating safe spaces, addressing instances of violence, and ensuring that law enforcement officials are trained to handle cases involving sex workers with sensitivity.

- Health and Social Services: Ensuring access to suitable health and social services is crucial for the well-being of sex workers. This involves removing barriers to healthcare and creating support systems that address their unique needs, including mental health services.

- Housing Security: Addressing the housing challenges faced by sex workers requires community education to reduce discrimination and prejudice. Policies that protect sex workers and their families from societal judgment and exclusion should beimplemented.

By implementing these recommendations, Myanmar can work towards dismantling the barriers faced by female sex workers, fostering a more just and inclusive society that respects their rights and dignity.

References

Godwin, J. (2012). Sex work and the law in Asia and the Pacific: Laws, HIV and human rights in the context of sex work.

Harcourt, C., & Donovan, B. (2005). The many faces of sex work. *Sexually transmitted infections*, *81*(3), 201-206.

Hlaing, T. (2018). *Lawmakers Work to Amend the Suppression of Prostitution Act*. The Irrewaddy. https://www.irrawaddy.com/in-person/lawmakers-work-amend-suppression-prostitution-act.html

Hub, A. D. (2018). *A LEGAL REVIEW OF DETENTION CENTERS FOR SEX WORKERS IN CAMBODIA, MYANMAR, THAILAND, AND VIETNAM*. A. C. a. C. R. V. C. f. I. Justice. https://www.aidsdatahub.org/sites/default/files/resource/legal-review- detention-centers-sex-workers-khm-mmr-tha-vnm.pdf

Kanayama, Y., Yamada, H., Yoshikawa, K., & Aung, K. W. (2022). Mental health status of female sex workers exposed to violence in Yangon, Myanmar. *Asia Pacific Journal of Public Health*, *34*(4), 354-361.

LEGALITYLENS. (2017). *Is Prostitution Legal in Myanmar?* https://legalitylens.com/what-is-the-legality-of-prostitution-in-myanmar/

THE SUPPRESSION OF THE PROSTITUTION ACT, 1949, (1949).

Ngwe, D. U. S. (2022). *An arm's length from Nirvana camp (နှဖျားနစ်ခန်း လက်တစ်ကမ်း)*. Myanmar heritage.

NSWP. (2015). *Stigma and Discrimination Experienced by Sex Workers Living with HIV*. G.

N. o. S. W. Projects.

Options. (2014). Sex workers' lives in Myanmar. In *Living on The Edge* (pp. 34). Options Orchard, T. (2019). Sex Work and Prostitution. *ResearchGate*.

Talikowski, L., & Gillieatt, S. (2005). Female sex work in Yangon, Myanmar. *Sexual Health,2*(3), 193-202.

Than, T. (2011). Understanding prostitutes and prostitution in democratic Burma, 1942–62:State jewels or victims of modernity? *South East Asia Research, 19*(3), 537-565.

WHO, U. (2012). UNAIDS/WHO Working Group on Global HIV/AIDS and STI Surveillance. *When and how to use assays for recent infection to estimate HIV incidence at a population level*.

Yamada, H., Kanayama, Y., Yoshikawa, K., & Aung, K. (2020). Place premiums: analysis of place-based characteristics of prostitutes in Yangon, Myanmar. *Myanmar (December 23, 2020)*.

SİYASİ ÇATIŞMA NEDENİ İLE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER: UKRAYNA ÖRNEĞİ

Eda YILMAZ[3], Sude Nazlı ÇİVİ[4] , Arzu TURGUT[5]

ÖZET

Bu makalede, 2014 yılında Ukrayna'da patlak veren ve etkileri günümüze kadar devam eden Donetsk ve Luhansk ayrılıkçı hareketleri, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin ilhakı ve 2022 Ukrayna Krizi sonucunda Yerinden Edilmiş Kişiler (YEK) konu edilmektedir. Ukrayna'da Şubat 2014'te meydana gelen Onur Devrimi sonrasında ülkenin doğusunda Rusya'nın ayrılıkçı gruplara verdiği destekle beraber Donetsk ve Luhansk bölgeleri aynı yıl özerkliğini ilan etmiştir. 17 Mart 2014 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Kırım'ın ilhakını onaylayan anlaşmaya imza atarak Kırım'ı resmen Rusya topraklarına katması ikili ilişkilerde gerginliğin iyice tırmanmasına neden olmuştur. 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna topraklarına girmesi, iki ülke arasında silahların konuştuğu bir dönemin başlangıcı olmuştur. 14 Nisan 2014'ten 31 Ocak 2023'e kadar Ukrayna'da silahlı çatışma dolayısıyla 11.052 sivil yaşamını kaybetmiştir (UNHCR, Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 2023, s. 9). Ukrayna Krizi'nin sebep olduğu sorunlar arasında mülteci sorunları ve YEK'ler öne çıkmaktadır. Ancak Ukrayna'da YEK meselesi, Ukrayna-Rusya arasında süregelen savaştan önce, yukarıda bahsedilen Donetsk ve Luhansk olaylarından bu yana artan, şiddetlenen ve acil çözüm bekleyen bir meseleydi. Doğu Ukrayna'daki savaş nedeniyle, 2015 yılı itibariyle 1,7 milyon YEK'in, Donbas bölgesinden zorla ayrılmak zorunda kaldığı bilinmektedir. IDMC'nin güncel verilerine göre Ukrayna'da YEK sayısı 2023 yılı itibariyle yaklaşık 6 milyondur (IDMC, Country Profile: Ukraine, t.y).

Bu çalışmada, niteliksel ve niceliksel veriler bir arada kullanılmış ve YEK'lerle yapılan görüşmelerin yer aldığı ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca insan hakları ve göç konularında faaliyet gösteren çeşitli uluslararası kuruluşların raporları incelenmiştir. Elektronik veri tabanlarında süreli yayın organlarında yayınlanan makaleler, İngilizce ve Türkçe dillerinde Ukrayna'daki mülteciler ve YEK'ler konu başlıklarında taranmıştır.

Çalışmanın bulguları arasında Ukrayna'da YEK'lerin hukuki, siyasi, sosyo-ekonomik ve toplumsal alanlarda ciddi sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunların aşılmasında gerekli yasal ve bürokratik çözümlerin yeterli ölçüde sağlanamadığı yer almaktadır. Uluslararası korumadan yararlanan mültecilerden farklı olarak, YEK'lerin korunmasında ve onlara gerekli yardımların ulaştırılmasında öncelikle Ukrayna devletinin sorumluluğu vardır. Ancak bu konuda devlet nezdinde bazı isteksizlikler ve ihmallerin yaşandığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada, YEK'lerin topluma entegrasyonu ve eski yerleşim yerlerine geri dönüşleri konusunda gerek devlet gerekse de sivil toplum kuruluşları tarafından daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerinden Edilmiş Kişiler, Ukrayna, Rusya, Ukrayna Krizi.

JEL Kodları: K33, N40

GİRİŞ

[3] Manisa Celal Bayar Üniv., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lisans öğrencisi, 77edanylmz@gmail.com

[4] Manisa Celal Bayar Üniv., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lisans öğrencisi, sudenazlicivi1@gmail.com

[5] Manisa Celal Bayar Üniv., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğr. Gör. Dr., arzu.turgut@cbu.edu.tr

Yerinden edilmiş kişi (YEK) kavramı, Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler'de (Guiding Principles on Internal Displacement) de belirtildiği üzere, "*Ülke içinde yerinden olmuş kişiler, zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır"* (BMMYK, 1998, s. 5). Yerinden edilme, günümüzde mülteciler meselesi kadar, hatta YEK sayısının yüksekliğine bakılacak olursa çok daha acil bir şekilde çözüm gerektiren bir konudur. Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC) GRID 2023 raporuna göre, 2022 yılında ülke içinde yerinden edilmiş kişi sayısı 60,9 milyonu bulmuştur, bu kişilerin 28,3 milyonu çatışma veya şiddet nedeniyle yerinden edilmiştir (IDMC, GRID, 2023). Ukrayna'da ise Rusya'nın Kırım'ın özerk bölgesini ilhak etmesi ve Donbas bölgesinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler ve şiddetin bir sonucu olarak 2014- 2021 yılları arasında 1,7 milyon kişi, çatışma nedeni ile yerinden edilmiştir. Devam eden süreçte 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi ile YEK sayısı ülkede giderek artmıştır ve 2022'de 16,9 milyon kişi zorla ülke içinde yerinden edilmiştir. 5 Aralık 2022'den itibaren ise Ukrayna'nın tamamında hemen hemen 5,9 milyon kişinin ülke içinde yerinden edildiği bilinmekteydi. Geriye kalanların bir kısmı ise YEK iken başka ülkelere göç etmek zorunda kalmış ve mülteci olmuştur. (IDMC, Ukraine, 2022). IDMC'nin raporu Ukrayna'daki YEK sayısının, diğer ülkelere oranla şimdiye kadar kaydedilen en yüksek rakam olduğunu ortaya koymaktadır. (IDMC GRID, 2023, ss. 3-83).

Aşağıdaki tabloda 2022 yılı verileriyle çatışma ve felaketler nedeniyle yerinden edilme, ülkeler bazında verilmektedir. Görüldüğü üzere Afrika ve Asya kıtalarında yer alan ülkeler, yerinden edilmenin en sık ve büyük kitleler halinde yaşandığı yerlerdir.

ŞEKİL1: 2022 Yılında Çatışma ve Felaketler Nedeniyle Ülkeler Bazında Yerinden Edilme

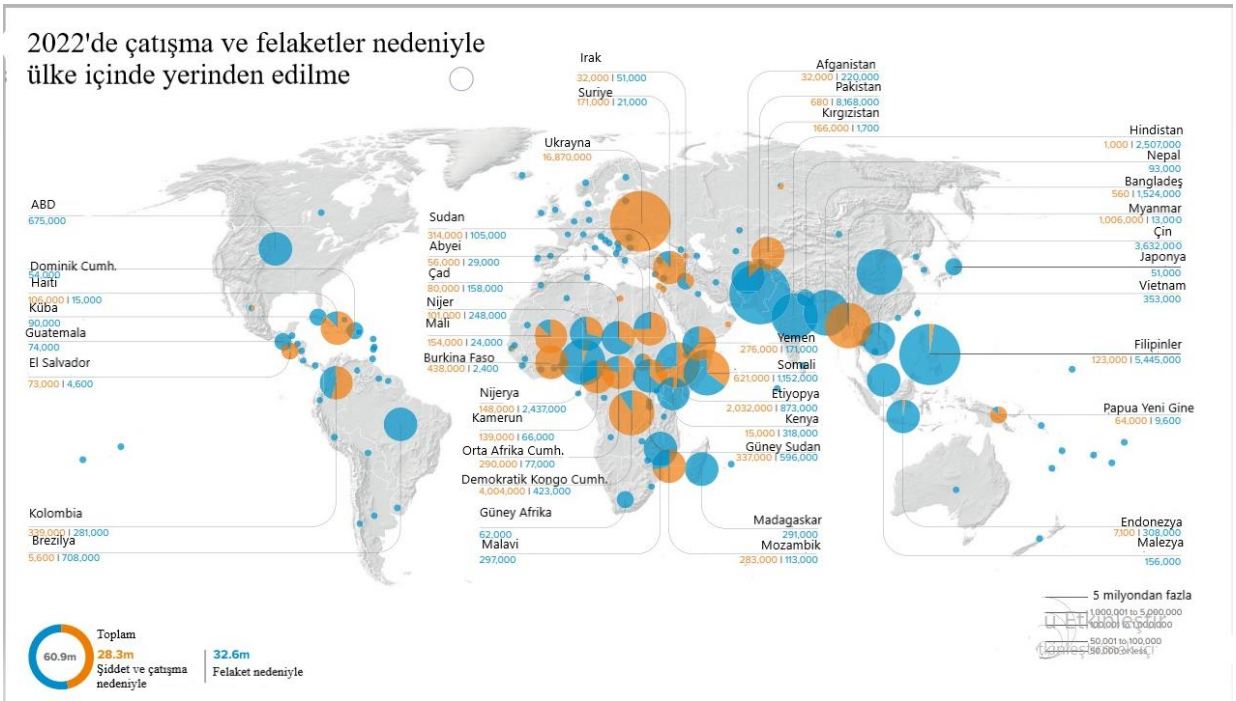

Kaynak[6]: IDMC, GRID 2023, ss. 2-3

Bu makalede, Ukrayna'da YEK'ler, 2014 yılında Kırım'ın ilhakı, 2013-2014 yıllarında Ukrayna'da yaşanan ayrılıkçı hareketler ve 2022 yılının başında patlak veren Rusya-Ukrayna krizinin neden olduğu yerinden edilme hareketleri bağlamında incelenmiştir. Çalışmada, siyasi çatışma ve savaş nedeni ile Ukrayna'da yerinden edilmiş kişiler ve sorunları ve devletin ve ulusal/uluslararası kurum ve kuruluşların bu sorunlara yönelik çözümleri ele alınmıştır.

Çalışmanın amacı, ilk olarak siyasi çatışma ile ortaya çıkan YEK sorununu ve YEK'lerin karşılaştıkları problemleri tanımlamak ve bu problemlerinin kökenlerini anlamaktır. İkinci olarak da bu sorunlara devlet, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler nezdinde üretilen çözümlere odaklanmak ve bu çözümleri eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktır.

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna'nın doğusunda yer alan Donetsk ve Luhansk bölgelerinde ayrılıkçı hareketlerinin ortaya çıkması, Ukrayna ve Rusya arasındaki gerilimin başlamasına sebep olmuştur. 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna topraklarına girmesi, silahların konuştuğu bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde yaşadıkları yerlerden zorla göç etmek zorunda kalan ve gerek ayrılıkçı hareketler gerekse de sıcak savaş dolayısıyla çatışmadan fiziksel, ekonomik, siyasi, sosyal ve psikolojik açıdan oldukça ağır bir şekilde etkilenen YEK'ler ön plana çıkmaktadır. YEK'ler bu süreçte, temel ihtiyaçlarını karşılayamamak başta olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu soruna Ukrayna hükümeti, Ukrayna'da bulunan yerel sivil toplum kuruluşları (STK) ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlar, öncelikli olarak YEK'lerin istihdam,

[6] Bu görsele makalenin dilinin Türkçe olması dolayısıyla, metin genelinde tutarlılık olması açısından Türkçe ifadeler eklenmiştir. Ana kaynak, referans bölümünde verilmiştir.

gıda, giyim, barınma ve tıbbi ihtiyaçlar gibi sorunlarına çözümler üreterek onlara destek olmaya çalışmıştır.

Makalenin ilk bölümünde Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Yol Gösterici İlkeler kapsamında, YEK konusu kavramsal çerçevede irdelenmiştir. Bu bölümde ayrıca Ukrayna-Rusya krizinin temelleri, Ukrayna'da ayrılıkçı hareketler ve YEK'ler tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Makalenin ikinci bölümünde, Ukrayna'da YEK'lerin temel ihtiyaçları, istihdam ve barınma sorunları, sosyo-ekonomik problemleri ve seçimlerde karşılaştıkları güçlükler incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Ukrayna hükümetinin YEK'lere yönelik politikaları, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının yardımları incelenmektedir.

Çalışmada, Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan sorunlar, Ukrayna'daki ayrılıkçı hareketler ve Ukrayna'da YEK'ler konu başlıkları, İngilizce ve Türkçe olmak üzere iki farklı dilde, elektronik veri tabanlarında taratılarak incelenmiş, insan hakları ve göç kavramı üzerine çalışmalarını sürdüren uluslararası kurumların raporları dikkate alınmıştır. Ukraynaca yazılmış olan bazı kaynaklar için ise çevrimiçi çeviri hizmetinden faydalanılmıştır. Birincil kaynak olarak Birleşmiş Milletler (BM) dokümanları, Ukrayna devlet organları kararları ve yerel veya uluslararası kurum ve kuruluşların web sitelerinde yer alan bilgiler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bir diğer kaynak ise makaleler ve kitaplar olmuştur. Araştırma sonucu elde edilen niteliksel ve niceliksel bulgular kaydedilmiş ve ikincil kaynaklardan elde edilen YEK röportajlarından Ukrayna'da YEK sorunlarına yönelik sahadan bilgi vermeleri amacıyla sınırlı da olsa yararlanılmıştır.

Çalışmanın sınırlılıkları arasında ilk olarak, Rusya ve Ukrayna arasında devam eden çatışma nedeniyle saha çalışması yapılamaması gelmektedir. Saha çalışması eksikliği, yukarıda da belirtildiği üzere gerek röportajlara gerekse de sahada faaliyet yürüten aktörlerin çalışmalarına referans verilerek biraz da olsa aşılmaya çalışılmıştır. İkincisi ise Ukrayna'daki YEK'lerin sürekli sayılarının artması ve yerinden edilmenin bazen birden fazla, üst üste olması nedeniyle literatürde farklı verilerle karşılaşılmış olmasıdır. Bu durumda sahada faaliyet gösteren güvenilir kuruluşların verileri dikkate alınmış ve gerek birbirleriyle gerekse de Ukrayna devleti verileriyle karşılaştırma yapılarak çalışmada en doğru bilginin yer almasına çalışılmıştır. Üçüncü olarak ise Ukraynaca'ya hâkim olamama ve bazı kaynaklarda çevrimiçi çeviri hizmetlerinden yararlanamama ya da çeviriye güven duyulamama çalışmaya dil açısından literatür taramasında sınırlılıklar getirmiştir. Bu nedenle çalışmada ikincil kaynaklara yer verilmiş ve bu kaynaklardan görece daha fazla yararlanılmıştır.

A. TARİHSEL ARKAPLAN VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kasım 2013'te, Ukrayna'da, Viktor Yanukoviç liderliğindeki hükümete karşı düzenlenen *Euromaidan* ya da Onur Devrimi (Revolution of Dignity) olarak adlandırılan sokak hareketleri baş göstermiştir. 2013-2014 kışına doğru, otoriter siyasetçilerin ve yozlaşmanın karşısında protestocular, Avrupa entegrasyonu ve hukukun üstünlüğü için seslerini duyurmak amacıyla bir mücadele içine girmiştir. Bu olayların ardından Rusya Kırım'ı ilhak etmiş, Donetsk ve Luhansk bölgelerinde Rus yanlısı gruplar bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Donbas'ta silahlı çatışmalar şiddetlenmiş ve bunun sonucunda 1,6 milyon insan yerinden edilmiştir. Donbas ve Kırım'dan Ukrayna'nın diğer bölgelerine göç eden insanlar, Rusça bir terim olan *pereselentsi* olarak adlandırılmaktadır. Bu terim "yerinden olmuş kişiler''

veya “göçmenler” anlamına gelmekte, yerel olarak bakıldığında “yerinden edilmiş kişiler’’ grubuna girmektedir (IDMC 2016, 2017).

“Donetsk Halk Cumhuriyeti’’ ve “Luhansk Halk Cumhuriyeti’’ olarak adlandırılan iki yapının Nisan 2014’te ilan edilmesinin ardından Ukrayna devleti, üzerinde 3,8 milyon insanın yaşadığı topraklarının %2,8’si kaybetmiştir. Sayılar değişmekle birlikte 2019 tarihli OSW (Centre for Eastern Studies) raporuna göre çatışmadan 4,4 milyon insan etkilenmiş, 3,4 milyon insan sınırlı su, gıda ve tıbbi yardım eksikliği nedeniyle insanı yardım ve desteğe ihtiyaç duymuştur. 40.000 binanın silahlı çatışmalarda yıkıldığı bilinmektedir (OSW, 2019, s. 1).

YEK’lerin tanımı, Yol Gösterici İlkeler’de şu şekilde verilmiştir; *‘‘Ülke içinde yerinden olmuş kişiler, zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır’’* (BMMYK, 1998, s. 5).

Ukrayna’daki Donbas bölgesindeki çatışma, farklı kaynaklarda “çatışma,” “silahlı çatışma,” “iç savaş,” veya “isyan” olarak yer alırken, Ukraynalı yetkililer ve medya genellikle “savaş” veya resmi ismi ile “anti-terörist operasyon” (*anti-terroristic operation*) (2014-2018) ve “birlik güçleri operasyonu’’ (*operation of joint forces*) olarak adlandırmaktadır (Lazarenko, 2020, s.1). Bu çalışmada “silahlı çatışma” terimi kullanılacak ve inceleme konusu olan Ukrayna’daki YEK’ler “silahlı çatışma sonucu zorla yerinden edilmiş kişiler” olarak değerlendirilecektir. Bununla birlikte Ukrayna’da Donbas çatışması dolayısıyla yerinden edilmiş kişilerin bireysel hikayelerine göre gerçekten gönülsüz şekilde mi yaşadıkları yerlerden ayrıldıkları yoksa potansiyel tehditler dolayısıyla çatışma bölgesinde kalmayı tercih etmedikleri için mi bölgeden ayrıldıkları konusu tartışmalıdır (Kuznetsova, 2017, Akt. Lazarenko, 2020, s. 1).

Bazı yazarların çalışmalarında ileri sürdüğü üzere, medyada Ukrayna’daki YEK’ler genel olarak çatışma kapsamında “Rusya yanlısı asiler” ya da “Ukrayna yanlısı güçler’’ olarak yer almakta ve bu tanımlar çatışmanın tırmanmasında kutuplaşmış kimlikleri ana faktör olarak ortaya koymaktadır. (Matveeva 2016; De Cordier 2017 Akt. Sereda, 2020, s. 407). Ukraynalı YEK’ler sosyal, politik, dini ya da etnik olarak homojen bir grup değildir. Rusya, Kırım’ı askeri bir karşı karşıya gelme olmaksızın ilhak ettiği için, yarımadayı terk etmenin sebebi öncelikli olarak şiddetten kaçma ya da hayatı tehdit eden durumlar olmamıştır. Ancak özellikle Müslümanlar olmak üzere Kırım Tatarlarına ve Ukrayna yanlılarına yönelik artan baskı, yerinden edilmenin ana sebeplerini oluşturmuştur. Donbas bölgesinde ise durum daha farklıdır, yerinden edilme, insanların siyasi tercihleri ya da milli kimliklerinden ziyade askeri tehditler nedeniyle ortaya çıkan güvenlik kaygısı ve şiddet dolayısıyla gerçekleşmiştir (Sereda, 2020, ss. 412-413). 2022 yılında Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan gerilim nedeniyle yerinden edilme ise savaş nedeniyle gerçekleşmiştir. Özetle, Ukrayna’da YEK’lerin yerinden edilme nedenleri farklılık göstermekte ve bu bakımdan kompleks bir hal almaktadır.

Ukrayna’nın batısı ve Donbas bölgesinde kendi bağımsızlığını ilan eden gruplar nedeniyle doğusu arasındaki bu bölünmüşlük, “demir bir perde” olarak tarif edilemez, ancak özellikle bölgede çatışmadan doğrudan etkilenen insanlar için zorlu yaşam koşullarını beraberinde

getirmiştir. Çatışma ve bağımsızlık ilanı sonrası oluşan yeni şartlar, insanları, hükümetin kontrol ettiği ve etmediği bölgeler arasında geçiş yapmaya, ailelerini ziyaret edip ya da bazı gıda veya gıda dışı malzemeleri tedarik edip ardından geri dönmeye zorlamıştır. Temas Hattı'ndan öteye geçerken insanlar eksi 30 ve 50 derece arasında değişen soğuklarda belge kontrolü için beklemek zorunda kalmış, yaşlı insanların bazıları bu bekleme kuyruklarında hayatını kaybetmiştir (Rushing, 2017).

Özetle, şüphesiz 2013 ve 2014 yılları Ukrayna'da yerinden edilmenin yoğun şekilde hissedilmeye başlandığı ve beraberinde YEK'lerin sorunlarının ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Şubat 2022'de Rusya ve Ukrayna arasında başlayan savaş, yerinden edilme sorununu tahmin edilemeyecek kadar yüksek boyutlara taşımıştır. Nitekim 2013-2014 yıllarında 1,7 milyon olan YEK sayısı 2022 itibariyle 16 milyona yaklaşmıştır (IDMC, Ukraine, 2022) YEK'lerin sayısı arttıkça sorunları da derinleşmiş ve bu sorunlara koordineli, acil ve etkili çözümler üretilmesi zorunlu hale gelmiştir. Makalenin ilerleyen kısımlarında önce YEK'lerin sorunları ele alınacak, ardından bu sorunlara yönelik Ukrayna hükümeti ve ulusal/uluslararası kuruluşlar tarafından üretilen çözüm önerileri ve faaliyetler incelenecektir.

B. UKRAYNA'DA YEK'LERİN SORUNLARI

Ukrayna'da devam eden çatışma ortamında, YEK sayısının giderek artması, siyasi, ekonomik ve sosyal problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu bölümde YEK'lerin yaşadıkları sorunlar, Ukrayna hükümetinin bu sorunların çözümündeki rolü, göç edilen bölgelerdeki yerel halk ve YEK ilişkisi incelenecektir.

Yerinden edilmiş bir kişinin yaşamı, birçok açıdan olumsuz anlamda değişime uğramaktadır. Nitekim Goldman ve Kälin yerinden edilmeye ilişkin bazı sorunları çarpıcı bir şekilde şu sözlerle ifade etmiştir: "*Birincil aileyi parçalıyor (...) önemli sosyal ve kültürel topluluk bağlarını kesiyor; istikrarlı iş ilişkilerini sonlandırıyor; resmi eğitim fırsatlarını engelliyor veya ortadan kaldırıyor; bebekleri, hamile anneleri ve hastaları gıdadan mahrum bırakıyor, yeterli barınmayı veya hayati sağlık hizmetlerine erişimi engelliyor ve yerinden edilmiş nüfusu özellikle kamplarda saldırı, kaybolma veya tecavüz gibi şiddet eylemlerine karşı savunmasız hale getiriyor*" (Goldman, Kälin, 1998, s. 74, Akt. Cohen, 2004, s. 463).

YEK'lerin göç ettikleri bölgelerde hayatlarını idame ettirmek için gerek duydukları temel ihtiyaçlarının karşılanması ve bölgeye entegrasyon sürecinin kolaylaştırılması üzerine çalışmaların organizasyonu, hem YEK'ler hem de göç edilen bölgelerdeki yerel halk için önemli ve gereklidir. Mültecilerden farklı olarak, YEK'lerin statüsüne bakıldığında uluslararası hukuk çerçevesinde bağlayıcılığı olan bir koruma söz konusu değildir (Cohen, 2006, s.102, Akt. Ercan, Kul, 2021, s.8). Bağlayıcılığı olmamakla birlikte, YEK'lerin sorumluluğu, Yol Gösterici İlkeler'de belirtildiği üzere devletlere aittir. BMMYK,*"Ulusal makamlar, yetki alanları dahilinde ülke içinde yerinden edilmiş kişilere koruma ve insani yardım sağlama konusunda birincil görev ve sorumluluğa sahiptir"* diyerek asıl sorumluluğun ilgili devletin üzerinde olduğunun altını çizmiştir (BMMYK, 1998, s. 6).

Bunun yanı sıra hükümetin nezdinde, ulusal kurumların ve uluslararası örgütlerin de YEK'lerin ihtiyaç ve sorunlara çözüm arayışındaki rolleri önemlidir. Yapılan çalışmalarda farklı kuruluş ve örgütlerin uyumlu ve senkronize ilerlemesi, bir başka deyişle BM kuruluşları ile ulusal ve uluslararası aktörlerin veri ve gayretlerinin, hükümetin veri ve

çözümleme gereksinimleriyle tutarlı olması, YEK'lerin entegrasyonu ya da YEK'lerin yaşadıkları bölgelere geri dönüşleri gibi uzun süreli ve kalıcı çözümlere ulaşmak için önemlidir (Zhluktenko, 2023).

Temel İhtiyaçlar

YEK'lerin çözülmesi gereken sorunlarının başında, barınma ve sağlık hizmetlerine ulaşma gibi temel ihtiyaçlar gelmektedir. Bu durum, YEK'ler arasında genellikle dezavantajlı gruplar olarak değerlendirilen çocuklar üzerinde daha net görülebilir. Rodriguez ve diğer yazarlar (2017) çalışmalarında Ukrayna'daki çatışmalarda 215.000'den fazla çocuğun ülke içinde yerinden edildiğini ve bu çocukların sağlık ve eğitim açısından zorlayıcı şartlar altında yaşamlarını devam ettirdiklerini belirtmektedir. Bu çalışmada, çocuklar arasında salgın hastalık ihtimalini arttıran önemli faktörler, ilaç kıtlığı, kötü yaşam koşulları ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği olarak sıralanmıştır. İstihdama, eğitime ve sağlık hizmetlerine erişim YEK'ler açısından ek güçlükler meydana getirmiş ve YEK çocuklarına yiyecek, giyecek ve ilaç sağlanmasında sorunlar ortaya çıkmıştır. Öte yandan YEK'lerin esas gelir kaynağını oluşturan sosyal ödemeler de temel aile ihtiyaçlarını karşılamaya bile yetmeyecek kadar düşük seviyededir (s. 2).

Çatışma bölgelerinde, hastalıkları önlemek amaçlı yapılan çalışmalar güçlükle ilerlemektedir. İnsanların çatışma sebebiyle sığınmak zorunda kaldıkları, yetersiz sağlık imkanlarına ve yetersiz temel sağlık hizmetlerine sahip bazı ortamlar, salgın hastalık ihtimallerini de yükseltmektedir (IFRC, 2022). Aslında istihdam, eğitim, sağlık ve sosyo-ekonomik problemler birbiriyle yakından ilişkilidir ve bunların herhangi birinde yaşanan sorun bir başka alanı da etkilemektedir.

YEK'lerin karşı karşıya kaldığı bir diğer sorun barınma problemidir. YEK sayısının yüksek oluşu, bu kişilerin yerleşeceği evlerin hem sayıca hem de uygunluk açısından yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Hane nitelikleri yerel halkınkilere oranla daha düşüktür. Ayrıca yüksek konut kiraları barınma sorununun bir başka yönünü oluşturmaktadır. Yüksek kira oranları karşısında hükümetin ödeneklerinin yetersiz kalması aniden yerinden olmuş ve beraberinde işlerini de kaybetmiş insanlar için geçim sıkıntısı meydana getirmektedir. Hnatyuk'un verilerine göre, Jitomir bölgesindeki YEK'lerin neredeyse %80'i gelirlerinin %20'sini konuta harcamaktadır; Poltava, Sumi, Herson ve Chernihiv bölgelerinde de YEK'lerin yaklaşık %60'ı konut için aynı harcama oranına sahiptir. Aynı zamanda Odessa ve Poltava bölgelerinde her on kişiden biri gelirinin yüzde 40'ını konuta harcamaktadır" (Hnatyuk, 2016, s. 212).

YEK'lerin yaşam standartlarını iyileştirmek ve taşındıkları bölgelere entegrasyon sürecini kolaylaştırmak adına, son altı yılda, Ukrayna hükümeti ve uluslararası kuruluşlar tarafından atılan adımlar, YEK'lerin sorunlarını tam anlamıyla çözebilmiş değildir. Örnek vermek gerekirse, Haziran 2019'dan bu yana, YEK'lerin yalnızca %12'si kendi evlerinde hayatlarını sürdürebilmiştir (Hnatyuk, 2020, s. 48). Bölgede faaliyet gösteren STK'lardan biri olan Desyate Kyitniya (The Tenth of April)'e göre, hükümetin YEK'lerin barınma sorununun çözümüne yönelik gerçekleştirdiği eylemler, sistemi değiştirecek seviyede bir etki yaratmamıştır. 2018'in sonlarına doğru bölgesel ve yerel konut programlarının gelişimini sağlamaya yönelik alınan yasal kararların, fon bulma problemi çözümlenebilmiş değildir (Desyate Kvitniya, 2022). Bir diğer örnek olarak, YEK'lerin yaşadıkları bölgelerden biri olan Pidberiztsivska gösterilebilir. Bu bölgede barınma problemi, hem

YEK'ler hem göç edilen bölgelerdeki yerel yönetimler için önemli bir sorun halini almıştır (Voznyak vd., 2023, s. 317).

Aşağıdaki görselde YEK'lerin ihtiyaçları, geri dönen kişiler ve hiç yerinden edilmemiş kişilerin ihtiyaçları ile karşılaştırılmıştır.

ŞEKİL 2: Yerinden Edilme Durumuna Göre İhtiyaçları Belirten Katılımcıların Payı

	YEK'ler	Geri dönenler	Yerinden edilmemiş
Yemek	29.3%	16.6%	13.3%
İlaç ve sağlık hizmetleri	36.1%	22.8%	21.6%
Hijyen malzemeleri	29.0%	12.3%	9.7%
Barınma	23.8%	6.1%	3.3%
Nakit, finansal destek	80.1%	58.2%	54.0%
Kıyafet, battaniye ve diğer gıda dışı malzemeler	29.8%	12.4%	9.5%
Paraya erişim	10.4%	7.7%	5.5%
Onarım malzemeleri	20.7%	27.3%	24.5%

↑ Yerinden edilme durumuna göre ihtiyaçları belirten katılımcıların payı

Kaynak[7]: IOM, 2023, s.10

Görselde açıkça görüldüğü üzere YEK'ler gıdaya, ilaç ve sağlık hizmetlerine, hijyen malzemelerine, nakit desteğe, zorlu kış koşullarında gerekli olacak gıda dışı malzemelere ve barınmaya geri dönenler ya da yerinden edilmemiş kişilere kıyasla daha fazla gereksinim duymaktadır.

Sağlanan hizmetlere erişim sırasında ortaya çıkan bir başka sorun ise şahsi doküman ihtiyacıdır. YEK'ler ilk defa şahsi doküman alma, kaybolan ya da zarar gören dokümanlarının yerine yenilerine ulaşma konusunda sıkıntı yaşadıklarını belirtmektedir. Bulakh, doğum belgesi, pasaport, kimlik gibi şahsi dokümanların eksikliğinin, sağlık imkanlarına ulaşımı sekteye uğrattığı gibi YEK sertifikasına kayıt, sosyal koruma yardımları, toplu merkezlerde konaklama, istihdam, eğitim ve diğer idari hizmet ve olanaklara ulaşımı da etkilediğini, bu bakımdan YEK'lerin karşısına önemli bir problem olarak çıktığını belirtmektedir. Şahsi dokümanların kaybolması veya zarar görmesinin esas nedeninin çoğunlukla çatışma ve yerinden edilmeye dayandığı ileri sürülmektedir (Bulakh, 2020, s. 466). Çernovtsi oblastta bulunan kolektif bir merkezde, yerinden edilmiş engelli

[7] Bu görsele makalenin dilinin Türkçe olması dolayısıyla metin genelinde tutarlılık olması açısından Türkçe ifadeler eklenmiştir. Ana kaynak, referans bölümünde verilmiştir.

bir adam, *"Sosyal güvenlik bölümüne gittim. Rehabilitasyon kartlarıyla ilgili sorunun çözülmediğini söylediler. Elektrikli arabalar için kendi başımıza talepte bulunmaya başladık ama her şey durdu. Biz YEK'leriz, hiç kimseyiz"* diyerek çatışma sonrası Ukrayna'daki durumu özetlemektedir (BMMYK, 2022, s. 17-18).

İstihdam

İstihdam edilme sorunu, YEK'lerin yaşadıkları güçlükler arasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Kişilerin yerinden edilme sırasında işlerini kaybetmesi, geldikleri bölgelerde bir istihdam edilme ihtiyacını da doğurmuştur. Ancak YEK'ler iş bulma konusunda yerel halka kıyasla dezavantajlı durumdadır. Her ne kadar uygulamada bazı yetersizliklerle karşılaşılsa da YEK'ler için istihdam edilme, Ukrayna hükümeti eliyle güvence altına alınan ilk ve görece en önemli haktır. Yaşadıkları bölgeleri işgal sebebiyle terk etmek mecburiyetinde olan her kişi -bu sayının, Ukrayna'da toplam YEK sayısının %69'u olduğu resmi kaynaklarda belirtilmektedir- taşındıkları yeni bölgelerde devlet istihdam servislerine başvurabilmektedir (Filipchuk & Syrbu, 2022 Akt. Prytyka vd., 2023, s. 9; Prytyka vd., 2023, s. 9).

30 Nisan 2015 tarihinden beri Kırım Özerk Cumhuriyeti'nden ve Sivastopol şehrinden 49.000 kişi, bunun yanı sıra Donetsk ve Luhansk şehirlerinin bazı ilçelerinden insanlar yaşadıkları bölge dışında istihdam edilmek için devlet istihdam kurumuna başvurmuştur. Bu kişilerden 38.000'den fazlası YEK statüsü almıştır. Bu kişilerden 10.200 kadarı başvuru amacına ulaşmış ve istihdam edilmiştir. Bununla beraber her YEK aynı şansa sahip olmayabilmektedir. YEK'lerin istihdamı, sürekli istihdam kapsamında motivasyon düşüklüğü, barınma eksikliği ve yaşlı ve çocukların bakım gereksinimleri sebepleri ile oldukça kompleks bir hal almaktadır (Ukrayna Bakanlar Kurulu, 2015).

Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin istihdamına yönelik çalışmalarda, bazı mesleklerin (örneğin kömür ve metalürji endüstrisindeki işçiler) göç edilen bölgelerdeki iş gücü piyasasında karşılık bulmaması gibi sorunlar da ortaya çıkmıştır. Nitekim Ukrayna hükümetinin bu soruna yönelik ilk çalışmalarından biri de dezavantajlı grupların, mevcut ikamet ettikleri bölgelerde rekabetçi olan uzmanlık alanlarında mesleki eğitim görmesi, sıfırdan meslek eğitimi alması veya ileri eğitimlere katılması şeklindeki düzenlenmeleri içermektedir (Ukrayna Bakanlar Kurulu, 2015). Fakat bu mesleki eğitimler istihdam sorununun çözümünde yetersiz kalmaktadır.

Çözüm önerileri ve buna yönelik geliştirilen projeler her ne kadar bazı kesimlere istihdam sağlamayı başarsa da YEK'lerin büyük bir kısmı işsizlik ile mücadele etmeye devam etmektedir. YEK'lerin iş ararken karşılaştığı en temel sorunlara Yardıma Muhtaç İnsanlar (People in Need) (2023) örgütünün, Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin İstihdam ve Ekonomik Entegrasyon Durumuna İlişkin Raporu'ndan örnek verilebilir:

● Büyük sanayi kuruluşlarının bulunduğu doğu ve orta oblastlarla karşılaştırıldığında yeni topluluklarda maaşlar düşüktür.

● İşverenler, işçilere işyerinde konut sağlayamamaktadır.

● İşverenler YEK'leri kalıcı ve vasıflı işler için işe alma ve eğitme konusuna ilgisizdir.

● Çocuklu ebeveynler çocuklarını okula yazdıramadıkları için iş başvurusunda bulunamamaktadır. Pek çok eğitim kurumunun hâlâ bomba sığınakları yoktur. YEK'lerin

daha önceki travmatik deneyimlerini göz önüne alındığında bu durum büyük önem taşımaktadır.

● Topluluğun iş imkânı olan yerlerden uzak olması ve toplulukta anaokulu veya okul bulunmaması nedeniyle ebeveynler de çocuk bakımının olmaması nedeniyle çalışamamaktadır (Bu konuda yardımcı olabilecek yakın akrabalar genellikle yoktur, çünkü taşınmadılar).

● Erkeklerin resmi olarak iş bulabilmeleri için yeni ikamet ettikleri yerde askerlik hizmetine kaydolmaları gerekmektedir. Bu durum, istihdam hizmetlerine erişimde ek bir engeldir (Yardıma Muhtaç İnsanlar (People in Need), 2023, s. 9).

Raporda belirtilen sorunlar incelendiğinde hükümetin istihdamın sağlanması konusunda üzerinde çalışması gereken birden fazla alan olduğu, istihdam edilme sürecinde sadece işveren ve çalışan arasındaki ilişkiye odaklanmanın yetersiz kaldığı, bunun yanı sıra bazı imkansızlıkların da (örneğin eğitime ulaşımın zorluğu ve eğitim olanaklarının eksikliği) istihdam edilme sürecinde etkisi olduğu göze çarpmaktadır. Ailelerin birtakım gereksinimlerinin yeterince karşılanamaması ve bozulan düzenlerinin de istihdam edilmelerinin önünde engel teşkil ettiği açıkça görülmektedir.

İstihdamla ilişkili olarak vurgulanması gereken bir diğer mesele, YEK'lerin iş bulma sürecinde karşılaştıkları ayrımcılıktır. Ayrımcılık, iş ilanlarının çoğunda Donbas'tan gelen kişilerin önemsenmeyeceğini belirten notlarda gözlemlenebilmektedir. Bazı çalışmalar, işe alınacak insanlarda aranan özelliklerin kimlik ve siyaset üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Van Metre çalışmasında Ukrayna'nın doğu kesiminden gelen insanların "yeteri kadar Ukraynalı olmadıkları" düşüncesinden dolayı bu insanların istihdamda ayrımcılığa maruz kaldıklarını aktarmaktadır (Andreyuk, 2015, Akt. Van Metre vd., 2017, s. 4).

Entegrasyon

YEK'lerin yeni yerleştikleri bölgelerde kendilerini ev sahibi toplumun bir parçası olarak hissetmesi ve sadece psikolojik açıdan değil sosyo-ekonomik açıdan da yeni yerleşim bölgelerine entegre olmaları beklenmektedir. Ancak uygulamada ayrımcılık ile de ilişkilendirilebilecek bazı güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Balinchenko'ya (2018) göre YEK'lerin, hükümetin hakimiyetinde olan kesimlerde hayatlarını devam ettireceklerinden ve işgal edilmiş bölgelere geri dönme düşüncesine sahip olmadıklarından emin olmak için uygulanan kontrol edilme sistemi, yeni taşındıkları bölgelerde "öteki" olarak algılandıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. YEK'ler bu şekilde bir kontrole tabi tutulurken yerel halk, göçle ilişkili hiçbir denetim uygulanmadan, aynı sosyal yardımlardan faydalanmaktadır. Yazar, YEK'lerin statüsü ile ilişkili olarak ortaya çıkan bir başka ötekileştirme uygulamasının da YEK'lerin yeni yerleştikleri bölgelerde dünyaya gelen bebeklerinin de tıpkı aileleri gibi YEK olarak kaydedilmesi olduğunu belirtmektedir. Bu durum, yeni doğduğu bölgeden hiç yerinden edilmemiş, ama yine de YEK olarak kaydedilmiş insanların oluşması paradoksuna yol açmaktadır (s. 6).

YEK'lerin Ukrayna dilini kullanma açısından sorunlar yaşadıkları ve bu sorunların da entegrasyon ve istihdam konusunda yeni zorlukları beraberinde getirdiği de görülmektedir. Nitekim BMMYK raporlarında da yerinden edilmiş çocukların depresyon ve soyutlanma hislerindeki artışın, genellikle arkadaşlarından, ailelerinden ve alıştıkları ortamlarını bırakmak zorunda kalmalarından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ev sahibi topluluklarda

bütünleşme, sosyalleşme ve yeni arkadaşlarla tanışma konusunda, özellikle Ukrayna'nın doğu kesimlerinden batı kesimlerine gelen çocukların daha fazla problem yaşadığı belirtilmiştir. Ana dili Rusça olan ve Ukraynacayı çok iyi bir şekilde konuşamayan çocukların sınıftaki arkadaşlarından, topluluk üyelerinden ve hatta öğretmenlerinden kayda değer ölçüde baskı, ayrımcılık ve zorbalıkla karşılaştıkları iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra, çocukların ebeveynlerinin de geldikleri yeni yerleşim yerlerinde işe girmekte güçlüklerle karşılaştıkları, çünkü insanların Ukraynaca konuşamadıkları takdirde iş bulmalarının zor olduğu belirtilmektedir (BMMYK, 2022, s. 27). YEK'lere yönelik Ukraynaca bilme ve kullanma üzerinden gerçekleşen ötekileştirme ve ayrımcılık uygulamalarının onların sosyal hayatlarında uyum sağlama ve istihdam edilme sorununda payı olduğu görülmektedir.

Rımpıläınen'a göre (2020) Ukrayna'da YEK'lere karşı yapılan ayrımcılık ve olumsuz davranışlar, ender olmakla beraber, doğudan gelen YEK'lerden zaman zaman ülkenin diğer kesimlerine suç ve istikrarsızlık yayacak şekilde bahsedilmektedir (s. 85). Yapılan bazı çalışmalar, Ukrayna'da YEK'lere bakış açılarında farklılıklar olduğunu da ortaya koymaktadır. Ukraynalılara zorla yerinden edilmeye ilişkin yöneltilen sorulara verilen cevaplar, YEK algısının toplumda gruplara göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı nedeniyle yerinden edilen kişilerin Rusya işgaline karşı direnmek için evlerini feda eden ideolojik mülteciler (YEK'ler) olduğu belirtilirken, Doğu Ukrayna'dan göç edenlerin ise iç mülteciler (*internal refugees*) oldukları belirtilmektedir. Toplumsal cinsiyet bazında ise özellikle erkek YEK'lerin, toplumda "başarısız koruyucular" ya da "potansiyel ayrılıkçılar" olarak görüldükleri ileri sürülmektedir (Bulak 2017, s. 54, Akt. Sereda, 2020, s. 413).

Ukrayna'daki Donbas bölgesindeki çatışma dolayısıyla kendi evlerinden ayrılmak zorunda kalan YEK'ler, psikolojik travmalarının yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi sosyal ve ekonomik güçlüklerle başa çıkmaya çalışmakta ve değişen gerçekliğe uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Donbas bölgesinden gelen insanların özel bir bölgesel kimliğe sahip olduklarını vurgulama ve kutuplaşan bir toplumda bu kimliklerini koruma veya güçlendirme çabası içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir (Lazarenko, 2020, s.1). Lazarenko (2020), YEK'lerle yapılan bir araştırmasında, Donbas bölgesel kimliğinin yerinden edilmenin ardından yeni yerleşim bölgelerinde güçlendiğinden ve buradaki YEK'lerin daha "Donetskli" veya "Luhansklı" hissettiklerinden bahsetmektedir. Bunun sebebinin ise yeni yaşam koşullarına uyum sürecinin uzun sürmesi ve özellikle 2014-2015 yılları arasında yeni yerleşim bölgelerindeki yerleşik (yerel) halkın mensupları tarafından karşı karşıya kaldıkları önyargılar olduğu belirtilmektedir (ss. 7-8).

Aşağıda verilen görselde entegrasyon düzeyine ve entegrasyonu etkileyen ana faktörlere göre YEK'lerin dağılımı verilmiştir.

Seçimler ve Oy Kullanma Hakkı

YEK'ler açısından önemli bir diğer sorun, yerel seçimler için belirlenen oy kullanma sürecinde karşılarına çıkan ikametgâh ve seçmen kaydı problemleridir. Yol Gösterici İlkeler'in 22. maddesinde, YEK'lerin oy kullanma ve hükümet ya da kamu işlerine dahil olma hakkı şu şekilde belirtilmiştir: *Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, kamplarda yaşıyor olsunlar ya da olmasınlar, onların yerinden edilmelerinin bir sonucu olarak aşağıda belirtilen haklardan yararlanma konusunda ayrımcılığa tabi tutuklamazlar (...) Oy verme, siyasal ve kamusal faaliyetlere katılma hakkı ile bu hakkın kullanımı için gerekli yollara*

ulaşma hakkı" (BMYK, 1998: 12). Bunun beraberinde Ukrayna hükümeti de "Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Hak ve Özgürlüklerinin Sağlanması" isimli dokümanın 8. maddesinde YEK'lerin yerel seçim, referandum ve milletvekili seçimlerinde oy kullanma haklarını (diğer vatandaşlar gibi) kanunda belirtildiği şekilde kullanacaklarını güvence altına almıştır (Ukrayna Hukuku, 2015).

Bakanlar Kurulunun 4 Mart 2014 tarihli 79 sayılı kararı, YEK'lerin Ukrayna Devlet Göçmenlik Dairesi'nde (State Migratory Service of Ukraine, SMSU) ikamet yerlerini doğrulamak için, bir başka deyişle YEK olduklarını kanıtlamak için özel bir damga almaları gerektiğini ve bu damga olmadan YEK olarak geçersiz sayılacaklarını bildirmekteydi. STK'ların, eylemcilerin ve YEK'lerin kitlesel protestoları sonucu kayıt kuralı askıya alınmıştır. Bununla beraber konaklama yeri kirası için mali desteğe başvuran YEK'lerin yaşam koşullarını inceleme şeklinde yeni bir kontrol mekanizması oluşturulmuştur (Korzhov, 2017, s. 147). Çatışma ortamı ve yerinden edilme sebebiyle, ikametgaha dayalı olan mevcut sistemde YEK'lerin seçmen kayıtlarının bulunduğu bölgelerde oy kullanması mümkün olmamıştır. Temmuz 2015'te ise Ukrayna parlamentosu YEK'lerin yerel konseyler oluşturmaları ve köy ve şehir başkanlarını seçmelerini engelleyen bir yasa onaylamıştır. Bu şekilde YEK'ler, bazıları doğrudan kendileriyle ilişkili olan politikaların yapım süreçlerinin dışında bırakılmıştır (Uehling, 2017, s. 4) Avrupa İnsan Hakları Savunuculuk Merkezi (European Human Rights Advocacy Centre), Ukrayna'nın, 2015 yılında başkent Kiev'deki yerel seçimlerde YEK'lerin oy kullanmasına izin vermeyerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) ihlal ettiğini belirtmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) verdiği kararda, Ukrayna'nın AİHS'nin 12 No'lu Protokolü'nün 1. maddesini ihlal ederek Kırım ve Donestsk'ten gelen kişilere karşı ayrımcılık yaptığını tespit etmiştir. (EHRAC, 2021)

YEK'ler de dahil olmak üzere herhangi bir seçmen farklı bir bölgede oy kullanmak isterse geçici olarak seçmen kaydını değiştirme hakkına sahiptir. Ancak bu başvurunun oy kullanılacak günden en az beş gün önce yapılması ve bazı belgeleri içermesi gerekliliği (örneğin mülkiyet haklarının kopyaları, oy kullanmak istediği bölgede kaldığına dair belgeler, kira dokümanları vb.) YEK'lerin karşısına bir sorun olarak çıkmaktadır. Çünkü YEK'lerin bazı belgeleri önceki yerleşim bölgelerine gitmeden elde etmesi mümkün değildir. İlk defa 1932'de Sovyetler Birliği'nde iç göçü düzenlemek için hayata geçirilen ve *Propiska* olarak adlandırılan bu sistem, ek bir belge edinme süreci gerektirdiği için oy kullanma yerinin değiştirilmesine de engel olmaktadır. Diğer Sovyet sonrası toplumlarda olduğu gibi bu sistemle idari bir kayıt süreci ile iç göç izlenmektedir (Drnovsky, 2017, ss. 47-48; Hatcher, Thieme, vd. 2016, s. 2176).[8] Örneğin, bir Ukrayna vatandaşının Kırım *Propiska*'sına sahip olması onun Ukrayna topraklarında bir banka hesabı açmasına engel olmaktadır. Bu kişilerin, bir banka hesabına sahip olmak için bile uzun sayılabilecek bir süreci atlatarak, Ukrayna topraklarında bir adrese kaydolmaları gerekmektedir. YEK'lerin yeni yerleşim yerlerinde önüne çıkan bu sorunlar onlarda Ukrayna hükümeti tarafından yalnız bırakıldıkları düşüncesinin oluşmasına neden olmakta ve yeni yerleşim yerlerine entegrasyonlarını engellemektedir (Uehling, 2017, s. 4).

[8] İkamet belgeleri, Sovyetler Birliği döneminde 16 yaş ve üstü tüm vatandaşlar için zorunlu hale getirilmişti. Bu belgelerin, bir kişinin etnik kökenini göstermesi ve kişinin ikametgahını tek bir yasal yer ile sınırlandırması dikkat çekicidir (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 1998).

Ukrayna hukuku, yerel seçimlerde oy kullanma hakkını ikametgaha dayandırmaktadır. Bununla birlikte YEK'lerin yerel seçimlerde oy kullanabilmek için seçmen kayıtlarını kalıcı olarak değiştirmesi de YEK statülerini kaybetmelerine neden olmaktadır (Van Metre, 2017, s.4). Güçlü demokratik kurumlar ve hukukun üstünlüğü meşru ve dahil edici bir seçim süreci yoluyla elde edilebilir. YEK'lerin oy kullanmada yaşadıkları sorunlar uzun vadede demokrasinin sürekliliği ve demokratikleşme sürecine zarar verecek şekilde siyasal sistemin içinde meşruiyet ve hesap verilebilirliği azaltmaktadır. YEK'lerin oy kullanma hakkının demokrasinin kalitesi üzerindeki etkisi, çatışma sonrası ve bölünmüş toplumlarda barış süreçlerinin işlemesi ile yakından ilişkilidir. Barış inşa süreçlerinde anlaşmazlık içinde olan gruplar, çatışma sonrası süreçte yönetimde yapılacak düzenlemeler konusunda görüşmekte ve yeni demokratik yönetimin kurulmasını sağlayan seçim ilkelerini belirlemektedirler. Bu sebeple, seçimlere katılım, YEK'lerin barış süreçlerine dahil olmasını sağlayacak etkili mekanizmalardır. Seçimler, YEK'lerin kendi hayatlarını etkileyebilecek kararların alınma sürecinde rol alabilmelerinin önünü açan bir çerçeve sunmaktadır (Grace & Mooney, 2009, s. 95-96, Kalın & Ferris 2007, s. 37, Akt. Drnovsky 2017, s. 14). Özetle, çatışma ortamına maruz kalmış ve bu ortamın etkilerini her anlamda hissetmiş olan YEK'lerin yeni yerleşim bölgelerinde siyasi yaşama katılmaları ve yaşadıkları sorunlarla ilgili çözüm önerileri geliştirmeleri daha demokratik ve katılımcı bir toplumun inşa edilmesinde kilit öneme sahip olabilir.

Son yıllarda Ukrayna hükümeti YEK'lerin yerel seçimlere katılımı ile ilgili adım atmış ve bu konuda olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Yerel düzey de dahil olmak üzere her türlü seçim için seçmenlerin seçim adresi değişikliğine ilişkin itirazlarının değerlendirilmesine ilişkin prosedür hakkında 88 Sayılı Karar, Merkezi Seçim Komisyonu tarafından 18 Mayıs 2020'de kabul edilmiştir. BM Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin İnsan Hakları Özel Raportörü, Ukrayna'daki BM İnsan Hakları İzleme Misyonu, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Ukrayna Parlamentosu İnsan Hakları Komiserliği Ofisi ile birlikte söz konusu kararın kabulünü memnuniyetle karşılamıştır (UNHCR, 2020).

C. YEK'LERE YÖNELİK YARDIM VE POLİTİKALAR

Bu bölümde, 2014 yılında yaşanılan olaylar sonrasında Ukrayna'da YEK'lere yönelik olarak, Ukrayna hükümeti, yerel sivil toplum kuruluşları (STK) ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren uluslararası kuruluşların politikaları, faaliyetleri ve yardımları ele alınacaktır.

Ukrayna Hükümeti'nin YEK'lere Yönelik Yardımları ve Politikaları

Ukrayna devleti YEK'ler için 5 stratejik hedefe odaklanmıştır. Bunlar, YEK'lerin karşı karşıya kaldığı sorunlara yanıt vermesi, ülke içerisinde yapılan göç sırasında YEK'lerin güvenli tahliyesinin yapılması ve ihtiyaçlarının karşılanması, yeni ikamet yerlerine adaptasyonlarının sağlanması, YEK'lerin ikamet yerlerinde bulunan halk ile entegrasyonunun sağlanması ve ev topluluklarına güvenli dönüş ve yeniden entegrasyon sürecine yönelik destek verilmesi şeklindedir. (Council of Europe Office in Ukraine, 2023)

2014 yılında Ukrayna Parlamentosu "Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Hak ve Özgürlüklerinin Sağlanması Hakkında" adlı yasasını ve daha sonra "Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Entegrasyonu Stratejisini" yürürlüğe koymuştur. Bunlar hükümetin YEK'lere ilişkin ana hedeflerini ortaya koymaktadır. Bu hedefler arasında ülke içerisinde zorla yerinden edilmeyi önlemek için gerekli tüm önlemlerin alınması, YEK'lerin hak ve

özgürlüklerinin korunması, gönüllü olarak geri dönmeleri veya yeni ikamet yerlerine tamamıyla entegre edilmeleri için uygun koşulların yaratılması yer almaktadır (Sakhanienko, Kolisnichenko, 2021, s. 222).

Ukrayna'da YEK'lerin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik 2015 yılında Ukrayna hükümeti tarafından geçici olarak işgal edilen bölgelerde ve terörizm karşıtı operasyonlar yürütülen Ukrayna'nın diğer bölgelerinde vatandaşların desteklenmesine, sosyal uyumlarına ve yeniden entegrasyon sorununa yönelik kapsamlı bir ulusal program hazırlamıştır. 2017 yılına kadar uygulanması öngörülen bu programın hayata geçirilmesi için benimsenen Eylem Planı, Ukrayna hükümetinin YEK'lere yönelik faaliyetleri arasında gösterilmektedir. Eylem Planı, YEK'lerin barınma haklarına yönelikti. Plan, YEK'lere kalıcı ve sosyal konut inşasına yönelik tercihe bağlı kiralanmak üzere kentsel alanlarda konut inşasının yapılması, prefabrik evlerden oluşan yazlık köylerin inşa edilmesi ve sosyal yerleşim inşaatı için projelerin geliştirilmesi ve uygulanması gibi eylemleri içermekteydi. Her ne kadar YEK'ler için önemli bir program olsa da Eylem Planı'nın bir finans kaynağı belirtmemesi tartışma yaratmıştır (Law of Ukraine, On State target programs, Article 9, Akt. Ianova, 2016 s. 38).

Ukrayna hükümetinin YEK'ler sorununa yönelik bir diğer çalışması ise 2016 yılında Ukrayna Geçici İşgal Toprakları ve Yeniden Entegrasyon Bakanlığını (Ministry of Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine) kurmasıdır. Bakanlığa, YEK'lere yönelik, sivillerin tehlikeli alanlardan tahliyesinin yapılması, YEK'lere ve ön cephedeki topraklarda yaşayan insanlara insani yardım ve sosyal koruma sağlanması, işgalin bittiği bölgelerin yeniden inşasının ve entegrasyonunun sağlanması, YEK'lerin ev sahibi topluluklara entegrasyonunun sağlanması, uluslararası insancıl hukuka uygunluğun sağlanması, savaş mahkumlarının, sivil rehinlerin, sınır dışı edilenlerin ve zorla yerinden edilenlerin kayıtlarının tutulması, savaşta vefat eden vatandaşların naaşlarının geri alınması ve kayıp insanların aranması gibi sorumluluklar verilmiştir (Ministry of Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine, 2022). Bununla beraber, Bakanlığına yetkinin tam anlamıyla devredildiği söylenemez. Bakanlık, Kırım'ın ilhakı ve Donbas bölgesindeki ayrılıkçı hareket sorununu çözme süreçlerinde merkezileşme açısından rol oynamaktadır (Korzhov, 2017, s. 147).

Ukrayna hükümeti, 2023 Temmuz ayında, YEK'lere sağladığı geçim ödeneği ile beraber 31 Temmuz 2023 tarihinde yürürlüğe giren başka düzenlemelere ilişkin değişiklikleri ele almıştır. Geçim ödeneği çalışması, çalışma yaşında olan YEK'lere sosyal destek sağlamak ve onları istihdama teşvik etmek için Ukrayna devleti tarafından verilen maddi yardımdır. Aylık olarak ödenen bu tutar çocuklar ve engelli kişiler için 3000 UAH, diğer tüm YEK'ler için 2000 UAH tutarındadır. Ukrayna'da yaklaşık olarak 5 milyon kayıtlı YEK bulunmaktadır ve bunların 2,6 milyonu geçim ödeneği almaya devam etmektedirler. 2022 yılında 57 milyar UAH ödeneği sağlanmıştır ve 2023 için tahmini toplam bütçe 72 milyar UAH'dır (BMMYK, 2023).

Görüldüğü üzere, Ukrayna hükümeti 2014 yılından itibaren YEK'lere yönelik olarak hukuki, temel ihtiyaçlar ve entegrasyon süreci kapsamında birçok konuda olanak sağlamıştır. Bununla beraber hükümet politikalarına yönelik bazı eleştiriler de bulunmaktadır. YEK'lere göre, bazı yasalardan Ukrayna vatandaşlarıyla eşit bir biçimde faydalanamadıkları için bu yasalar ayrımcılık unsurları içermektedir. Bu unsurlar arasında seyahat özgürlüğünün kısıtlanması, finansal, ekonomik ve ticari faaliyetlere erişimde

engellerle karşılaşılması ve seçim haklarının kullanılamamasına dair sorunlar yer almaktadır (Korzhov, 2017, s. 147).

Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının YEK'lere Yardımı

Ukrayna'da YEK'lere yardım amacıyla birçok STK kurulmuştur. Bunlardan bazıları YEK'ler tarafından başlatılmıştır ya da faaliyet süreçlerine YEK'ler dahil edilmiştir. 2014 yılında kurulan Station Kharkiv isimli STK, YEK'lerin karşılaştığı sorunların çözümünde aktif rol oynayan kuruluşlardan biridir (Station Kharkiv, t.y) Bu kuruluş 30.000 YEK'in barınma sağlaması için uygun yerler bulmuştur (Mikheieva, 2023, s. 3). Station Kharkiv, Harkiv şehri ve çevresindeki illerde bulunan noktaları aracılığıyla temel ihtiyaçlar, oyuncak, hijyen malzemeleri ve para gibi bağışları toplamakta ve insani yardım sağlamaktadır. Ukrayna'nın diğer bölgelerinden ve yurt dışından da bağışlar alınmaktadır. Aynı zamanda istihdam, hukuki danışmanlık, psikolojik ve tıbbi yardım, eğitim, çocuklar için oyun yerlerinin yaratılması ve konserler düzenlenmesi gibi konularda destek sağlamaktadır. Station Kharkiv, 24 saat hizmet veren yardım hattı ile YEK'lere bilgi sağlamaktadır. Çatışmanın en şiddetli olduğu zamanda günde 600 kişi bu istasyondan destek istemiştir. En az 100.000 YEK, Harkiv İstasyonu'ndan yardım talebinde bulunmuştur. Bu örgütte çalışan 70 gönüllüden 30'u toplulukta barış inşası konularında çalışmaya ve entegrasyona yardımcı olmaya kendini adamış YEK'lerden oluşmaktadır (Peace Insight, 2019).

Kırım'ın işgalden kurtarılmasını ve Ukrayna'ya yeniden dahil edilmesini ve Ukrayna toplumunun YEK'lerin haklarının desteklenmesi ve güçlendirilmesi çerçevesinde konsolide edilmesini amaç edinen "KırımSOS''(CrimeaSOS) adlı STK da YEK'ler için birçok faaliyette bulunmuştur (CrimeaSOS, 2015). KırımSOS uzmanları ve bölge koordinatörleri, 2023'ün ilk yarısında Ukrayna'nın 14 bölgesinde bulunan YEK topluluğuna yönelik 223 farklı etkinlik ve 2023 başından itibaren de YEK'lerin karşılaştığı sorunlara çözüm bulmak amacıyla 123 seferberlik faaliyeti gerçekleştirmiştir. Koordinatörler, faaliyet ve yardımlarını Vinnitsya, Poltava, Sumi, Çerkası, Ternopil, Lviv, İvano-Frankivsk, Rivne, Çernihiv, Hmelnitski, Jitomir, Kiev, Volhinya ve Çernovtsi bölgelerinde yürütmektedir. Bunun beraberinde, KırımSOS, YEK'ler için 9 web semineri ve çevrimiçi bir hızlandırma programı düzenlemiştir. Program çoğunlukla örgütsel gelişim, muhasebe, kaynak geliştirme ve hukuki konulara yöneliktir. Kiev ve Bila Tserkva şehirlerinde de "Etkilenen nüfusa yardım sağlamaya yönelik en iyi uygulamalar" eğitim turu düzenlenmiştir. Turun amacı, proje yararlanıcılarına YEK'lere yardım sağlayan kuruluşların iş deneyimleri hakkında bilgi vermekti (CrimeaSOS, 2023).

YEK'ler için bir başka STK ise Yardıma Muhtaç İnsanlar (People in Need) kuruluşudur. Yardıma Muhtaç İnsanlar 2003 yılından itibaren Ukrayna'da faaliyet gösteren Çek İnsani Yardım ve İnsan Hakları kuruluşudur. İlk çalışmalarına 2003 yılında insan hakları programları dahilinde başlamış ve 2014 yılında ülkenin doğusundaki çatışmalardan etkilenen kişilere yönelik insani yardımlarla devam etmişlerdir. Çatışma ve savaştan zarar gören kişilere yönelik faaliyetleriyle öne çıkan Yardıma Muhtaç İnsanlar'ın Ukrayna'da on ofisi bulunmaktadır. Çalışmaları çok çeşitli acil yardımları kapsamaktadır. Bunlar gıda ve gıda dışı ürünler, koruma ve barınma, su, temizlik ve hijyen ürünleri, psiko-sosyal yardım ve finansal destek çalışmalarıdır. Bunlara ek olarak, Yardıma Muhtaç İnsanlar, YEK'ler için temel gıda desteği de sunmuştur. Ayrıca kuruluş, yeni gelen gruplara doğrudan maddi yardım yapılması, hizmet faturalarının ödenmesi ve kira bedeli verilmesi gibi hizmetler sağlamaktadır. Ayrıca çocuklar için oyun alanları yaratarak, okulları ve barınma yerlerini

yenileyerek, uzman psikoloji desteği sağlanmasına ve Ukrayna eğitim sisteminin yeniden inşa edilmesine yardımcı olmaktadır (People in Need, t.y.).

Koruma Hakkı Yardım Vakfı (Right to Protection Charitable Foundation), YEK, mülteciler ve vatansız kişilerin haklarının korunması konuları üzerine Ukrayna'da çalışan sivil toplum kuruluşları arasında iyi bir konuma sahiptir. Ukrayna'da bulunan ortak kuruluşlar, bağışçılar, medya ve yararlanıcılar Koruma Hakkı Yardım Vakfı'nı kendi alanlarında lider olarak görmektedirler. Kuruluş, koruma sorumluluğu çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedir . Koruma Hakkı Vakfı'nın hukuki yardım programı, ücretsiz hukuki danışmanlık sağlanmasına yöneliktir. Genel ya da hukuki belgelerin oluşturulması, savaştan etkilenen insanların yasal korunması ve zorla yerinden edilmeye ilişkin konularda hukuki ya da mahkeme dışı temsil, YEK'lerin kaydı, sosyal yardımlar ve hizmetler gibi konularda ilk hukuki yardım, şahsi belgelerin yenilenmesi, kaybedilen belgelerinin yenilenmesi ve sıkıyönetim altında eyalet sınırını geçme kuralları konusunda istişare yapılması Koruma Hakkı Yardım Vakfı tarafından verilen hukuki danışmanlık ve desteğe örnektir (Right to Protection in Partnership with HIAS, t.y).

Bir diğer yerel STK ise Internews-Ukrayna'dır. Söz konusu STK, 2015 yaz aylarında, YEK'lerin yeni bir hayata güçlü bir şekilde adım atmalarını amaçlayan "Farklıyız, birlikteyiz'' adlı bir bilgilendirme kampanyası başlatmıştır. Hollanda Krallığı Dışişleri Bakanlığı'nın "Matra" program desteği ve Ukrayna'da YEK'lerin en fazla bulunduğu bölgelerdeki yerel yayınlar ve televizyon kanalları ile iş birliği içerisinde gerçekleştirilen bu kampanyanın amacı, YEK'lerin farklı alanlardaki yaşamını, gönüllülerin ve hükümetin rolünü, sosyal destek, çalışma, yaşam, psikolojik sorunlara ilişkin durumu ve bunlara yönelik çözüm olanaklarını göstermektir (Semigina & Gusak, 2015, s. 14).

Özgür İnsanlar İstihdam Merkezi (Free People Employment Center, FPEC) ise Ukrayna'da 2014'ten bu yana gazilere, YEK'lere, kadınlara ve engelli insanlara mesleki ve kişisel gelişimlerinde katkıda bulunmaktadır. Söz konusu STK, kamu sektörü ve özel sektörde görev yapanlarla ve çeşitli topluluklarla aktif iş birliği içinde sorunlara kapsamlı bir yaklaşım sunmaya çalışmaktadır. Özgür İnsanlar İstihdam Merkezi, Ukrayna'nın Kiev, Dinyeper, Zaporojya, Harkov, Kramatorsk, Luck, Lviv ve Zakarpatya bölgelerinde yaşayan YEK'lere 30.000'den fazla kariyer, psikolojik ve mesleki rehberliğe odaklı danışmanlık sağlamıştır. Hükümet ve sivil toplumdan 100'den fazla ortağıyla çalışmasını sürdürmektedir. (Free People Employment Center (FPEC), t.y.).

Uluslararası Kuruluşların YEK'lere Yardımları

Uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlar, Ukrayna'da yaşanan bu toplumsal soruna ve insani krize sessiz kalmamıştır. Ukrayna'da YEK'lere yönelik faaliyet gösteren hükümetler arası kuruluşların başında şüphesiz BM ve organları gelmektedir. Bu kısımda, Ukrayna'da YEK'lere yönelik yardım ve destek sağlayan hükümetler arası ve hükümet dışı uluslararası kuruluşlara değinilecektir.

BMMYK, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme, UNDP), Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration, IOM) ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi (International Committee of the Red Cross) Ukrayna'da özel yardım programlarını hayata geçiren kuruluşlardan bazılarıdır. Ulusal STK'larla iş birliği içerisinde olan bu uluslararası kuruluşlar ve organları ihtiyaç

sahiplerine insani, tıbbi, psikolojik ve hukuki yardımlar sağlamışlardır (Semigina & Gusak, 2015, s. 10).

BMMYK, Ukrayna hükümeti ile iş birliği içinde ve geniş Ukrayna Kış Müdahale Planı'na (Ukraine Winter Response Plan) destek olmak amacıyla savaştan etkilenen ve yerinden edilen 900.000 kişiye yönelik bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışma için 1 Eylül 2023- 29 Şubat 2024 tarihleri aralığı hedef alınmıştır. Bu plana göre, Ukrayna'da bulunan YEK'lere kışlık enerji ihtiyaçları için; nakdi yardım, ısıtıcı, hızlı termal kit, toplu saha bakım ve onarım müdahaleleri konularında yardım sağlanmaktadır. BMMYK, Ukrayna'da toplam 463.627 kişiye kışlık enerji ihtiyaçları için nakdi destek vermiştir. Bu rakam hedeflenen 450.000 kişinin üzerindedir. Hedeflenen 416.000 kişiden 76.484 kişi temel ve kışlık gıda dışı ürünlere kavuşmuştur. 4.062 kişiye kirayı karşılamak üzere nakdi yardım, ısıtıcı veya hızlı termal kit yardımı yapılmıştır. 17.895 kolektif tesis, bakım ve onarım müdahalelerinden yararlanmıştır. (BMMYK, 2023, s. 1).

Rusya'nın 2022'de Ukrayna topraklarını işgal etmesinden bu yana, Dünya Bankası, uluslararası ortaklarla iş birliği içerisinde Ukrayna hükümetinin halka yönelik, temel kamu hizmetlerini sürdürmesi, yaşlıların emekli maaşının ödenmesi ve sosyal programların sürdürülmesine yardımcı olmak için hızlı bir şekilde fonları harekete geçirmeye çalışmıştır. 29 Haziran 2023 tarihinden bu yana Dünya Bankası, savaşın etkisinde kalan insani ve ekonomik etkileri hafifletmeye yardımcı olmak için, Ukrayna halkına 37,5 milyar dolardan fazla acil durum finansmanını harekete geçirmiştir. Finansmanın yaklaşık 20 milyar doları İdari Kapasite Dayanıklılığı için Kamu Harcamaları (Public Expenditures for Administrative Capacity Endurance, PEACE) projesi yoluyla aktarılmıştır. PEACE, Dünya Bankası'nın Ukrayna için en önemli finansman aracı haline gelmiştir ve diğer uluslararası yardımların hızlı, hedefe yönelik ve öngörülebilir olmasına destek olmuştur (World Bank, 2023).

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Found, UNICEF) raporuna göre, Ukrayna'nın doğusu ve güneyinde savaştan etkilenen bölgelere yönelik 34 görev gerçekleştirilmiştir. Bu görevlerden biri, uzun süre boyunca sağlık hizmetlerinden yararlanamayan ailelere ilaç, temiz su ve temizlik ve hijyen ürünleri tedarikini içermektedir (UNICEF, 2022, s. 2). Ukrayna Rusya savaşından itibaren Ukraynalı çocukların yaklaşık üçte ikisi yerinden edilmiştir. Her 5 çocuktan 1'inde ise gelişimsel gecikme ve engellilik durumu söz konusudur. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, engelli çocukların bakımı ve koruma sağlanabileceği ve ailelerin yeniden bir araya gelebileceği bir ortam yaratma konusunda Ukrayna hükümetini desteklemektedir. Çocuk koruma mobil ekipleri Ukrayna'da hükümetin kontrol ettiği bölgelerde çocuklara ve bakım sağlayanlara psiko-sosyal destek sağlamakta ve savaştan ağır şekilde etkilenen çocuklu ailelere yönelik faaliyetler yürütmektedir (UNICEF, 2022).

Bir diğer BM organı olan Gıda ve Tarım Örgütü, (Food and Agriculture Organization, FAO) 12 Temmuz 2022 tarihinden itibaren acil tarımsal desteğiyle Ukrayna'nın 13 oblastında 30.622 haneye (800.000 kişi) ulaşmıştır. Hanelere tohumluk patates ve sebze kitleri yardımlarında bulunmuştur. Gıda ve Tarım Örgütü, gıda yardımı yanında Ukrayna'nın doğu ve güney kısımlarında savaştan en çok etkilenen insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 3.700 haneye (9.260 kişi) nakdi yardım desteğini sürdürmektedir. Nakdi destek kısmında Gıda ve Tarım Örgütü, hane büyüklüğüne göre belirlemede bulunmakta ve her kişiye üç ay boyunca 6660 UAH (226 dolar) sağlamaktadır (FAO, 2022, s. 2). Aynı zamanda Gıda ve Tarım Örgütü, acil yardımıyla YEK'ler ve ev

sahibi aileler de dahil olmak üzere küçük çiftçilere tarlalarını ekmeleri, hayvanlarını korumaları ve üretim yapmaları konusunda destek vermektedir. Gıda ve Tarım Örgütü, Hızlı Cevap Planı (Rapid Response Plan) ile ihtiyaç sahiplerinin acil ihtiyaçlarını karşılamak için nakdi yardım desteğine başlamıştır (FAO, 2022).

Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) sahada yaptığı çalışmalar ve raporlarla, Rusya-Ukrayna savaşının başlamasından itibaren savaş suçlarını ve diğer ciddi uluslararası insani hukuk ihlallerini incelemektedir. Uluslararası Af Örgütü'nün "Karanlıkta Yaşıyorlar" (They Live in the Dark) isimli raporunda yaşlıların yerinden edilme ve konut erişim deneyimleri konu edinilmiştir. Mayıs ve Eylül 2023 tarihleri arasında 89 yaşlı ve engelli ve 22'si sosyal veya sağlık çalışanı olmak üzere 159 kişi ile görüşme sağlanmıştır ve geçici süreli olarak kullanılan 24 barınak ziyaretinde bulunmuştur. Ukrayna'da çoğu YEK, kiralık konutlarda yaşamını sürdürmektedir. Yaşlılar ise düşük emekli maaşı ve kiraların yüksek olması nedeniyle kiralık konutlara erişim sağlayamamaktadır. Bu yüzden yaşlılar, geçici barınma yerlerinde -okul, yurt ve diğer kamu binaları- yaşamlarını sürdürmektedir. Ancak Uluslararası Af Örgütü'ne göre, ziyaret edilen barınakların çoğu fiziksel engeli bulunan kişiler için kısmen veya tamamen erişilemez durumdadır. Buna örnek, olarak binaya girmek için rampa ve asansör gibi unsurların bulunmadığından bahsedilmektedir (Uluslararası Af Örgütü, 2023)

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İzleme Misyonu (Human Rights Watch, HRW) dünya çapında insanların haklarını savunmaktadır. Rusya-Ukrayna savaşında meydana gelen birçok vaka bu kuruluş tarafından belgelemiştir. 2023 yılının başlarında çatışmanın başlamasından bu yana en az 6919 sivilin öldüğü ve 11.000'den fazla yaralı olduğunu duyurulmuştur ve gerçek rakamın daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Örgütün verilerine göre, 2023 yılı itibariyle 14 milyondan fazla kişi çatışma nedeniyle yerinden edilmiştir (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2023).

Uluslararası Kızıl Haç Komitesi uluslararası veya iç silahlı çatışma nedeniyle mağdur olan sivillere yardım ve koruma sağlama sorumluluğuna sahiptir. Kuruluşun yardım sağladığı savaşın kurbanları arasında hem siviller hem askeri personeller bulunmaktadır ve bu gruba savaş mahkumları, yaralılar ve işgal edilen yerlerde yaşayan yerel halk dahildir. Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin şu anda Ukrayna'da altı ofisi bulunmaktadır. Bunlar Luhansk, Donetsk, Odessa, Mariupol, Harkiv ve Severodonetsk bölgelerindedir (Zazuliak, Lutsyhn, 2018, ss. 40-41). Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Ukrayna'da artan insani ihtiyaçların karşılanması ve operasyonel ya da stratejik düzeylerde koordinasyonun güçlendirilmesi için sahada çalışmalarını sürdürmektedir. Kızılay Hareketi ile birlikte, sahada temel gıda, temiz su, giyim, hijyen malzemesi gibi temel ihtiyaçların tedarik edilmesi, hukuki koruma sağlanması ve aile bağlarının güçlendirilmesi şeklinde çalışmalar sunmaktadır (ICRC, 2023).

Sınır Tanımayan Doktorlar (Médecins Sans Frontières-MSF) dünya üzerinde ırk, din, cinsiyet veya siyasi görüş gözetmeksizin insanlara tıbbi insani yardım sunmaktadır. Doktorlar, hemşireler, lojistik çalışanları ve diğer ön saflarda çalışanlar, çatışmalar, salgınlar ve doğal ya da insan kaynaklı felaketler nedeniyle insanların yaşamlarının altüst olduğu durumlarda genellikle olay yerine ilk gelenler arasında yer almaktadır. Bu nedenle insani krizlerde gerekli yardım ve desteği sağlamak konusunda önemli rol oynamaktadırlar (Médecins Sans Frontières, t.y). Sınır Tanımayan Doktorlar, özellikle Donetsk, Luhanks, Kiev, Severodonetsk, Mariupol ve Dnipro bölgelerinde bulunan sağlık birimlerine ve yerinden edilmiş kişilere tedarik zincirleri oluşturmuşlardır. Sınır Tanımayan Doktorlar,

ilaç, tıbbi malzeme ve diğer temel malzemelerin dağıtımında bulunarak Ukrayna hükümetine destek olmuştur. Bu kuruluş, 24 Şubat 2022'de savaşın başlamasından bu yana hastanelere, sağlık merkezlerine ve YEK'lere 800 metrik tondan fazla tıbbi yardımda bulunmuştur (Médecins Sans Frontières, 2022).

Ukraynalı mülteciler ve YEK'ler için karşılanması acil ihtiyaçlar arasında gıda, temiz su, barınma ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetten korunma yer almaktadır. Devam eden çatışmaya dayalı YEK'lerin karşılaştığı diğer büyük zorluklar arasında hava durumunun soğuk olması, COVID-19 endişeleri ve kadınlar ve yaşlılar için sağlık hizmetlerine erişim de yer almaktadır. Kadınlar ve kız çocukları, artan şiddet, ayrımcılık ve sağlık hizmetlerine erişimdeki yetersizlik nedeniyle özellikle çatışma ve yerinden edilme sırasında yüksek risk altındadır. Bu riskler karşısında CARE International, Ukrayna'da bulunan YEK'ler ve çevre ülkelerde güvenli yaşam yerleri arayan mültecilere yardım ve destek sağlamaktadır. CARE International, Polonya, Moldovya, Romanya ve Ukrayna'daki ortakları aracılığıyla çalışmaktadır. Örgüt, gıda, su, barınma, battaniye, bebek bezi ve hijyen ürünleri gibi acil yardım malzemeleri sunmakta, ayrıca nakit para ve psikososyal destek şeklinde faaliyetlerini sürdürmektedir (CARE International, 2023).

Norveç Mülteci Konseyi (Norwegian Refugee Council, NRC) 2014 yılından itibaren Ukrayna'da faaliyet göstermektedir. 2022 yılından bu yana ülke genelinde ihtiyaç sahibi insanlara ulaşmak için faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Kuruluş, Ukrayna'da bulunan YEK'lere hukuki yardım, hizmet ve barınma sorunlarında yardımcı olmaktadır. Norveç Mülteci Konseyi, Ukrayna'nın doğusu ve güneyinde yaşayan savunmasız insanlara temel ihtiyaç malzemeleri konusunda yardım sağlamakta ve kuzey ve batı bölgelerindeki YEK'lere hukuki yardım, hizmetlere erişim konusunda bilgi ve barınma konusunda destek sağlamaktadır. 2022 yılında yaklaşık 16.755 kişiye hukuki olarak yardım ve bilinçlendirme faaliyetlerinde bulunmuştur. YEK'lerin ve savaştan etkilenen kişilerin haklarını desteklemek için hukuki savunuculuk çalışmaları yürütmüştür. Bununla birlikte 2022'de 184.323 YEK'e gıda ve ekonomik güvenlik sorunlarının çözümünde yardımda bulunmuştur. Norveç Mülteci Konseyi, temel ihtiyaçların yanı sıra kaliteli, güvenli ve dahil edici eğitim fırsatları sağlama konusunda da yerinden edilmeden etkilenen çocuklara ve gençlere destek olmuştur. Yerinden edilmiş çocukların psiko-sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimlerini desteklemek ve ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla "Daha iyi Öğrenme" programını okullarda faaliyete geçirmiştir (Norveç Mülteci Konseyi, 2022).

SONUÇ

Bu makale, Ukrayna'da çatışma sebebiyle ortaya çıkan YEK sorununa, bu sorunun çözümünde Ukrayna hükümetinin ve ulusal/uluslararası kurum ve organizasyonların rolüne odaklanmıştır. 2022 yılı için, Ukrayna'da çatışma nedeniyle yerinden edilmiş kişi sayısı 16.870.000'i bulmuştur (IDMC, GRID 2023). IDMC'nin güncel verilerine göre Ukrayna'da YEK sayısı 2023 yılı itibariyle yaklaşık 6 milyondur (IDMC, Country Profile: Ukraine, t.y). Zorla yerinden edilen kişilerin bir kısmı sınır aşarak mülteci statüsü arayışına girmiştir. Avrupa'ya bu kadar yakın bir bölgede, azımsanmayacak büyüklükte olan YEK dalgası, bu kişilerin potansiyel mülteciler olabilecekleri düşünülürse komşu ülkeler için de sorun teşkil etmektedir.

YEK'ler ikamet yerlerini terk ederken geride evlerini ve işlerini bırakmak zorunda kalmışlar ve yeni yerleşim bölgelerinde ise yeni ve farklı sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. YEK'lerin yeni yerleşim yerlerinde barınması, YEK'lerin en öncelikli

gereksinimidir. Bölgelerini terk ederken işlerinden de ayrılmak zorunda kalan YEK'lere kira ve barınma desteği sağlanması onların yeni yerleşim yerlerinde hayata tutunması için gereklidir. Nitekim bu konuda gerek hükümet gerekse de sivil toplum örgütleri tarafından önemli adımlar atılmıştır. Bununla beraber YEK'lerin sayısının son 10 yılda silahlı çatışma ve savaş nedeniyle giderek artması bu adımların etkili sonuçlar doğurmasının önünde engel teşkil etmektedir. Bazı YEK'lerin tek gelir kaynağı olan sosyal ödemelerin düşüklüğü ve istihdam edilme konusunda yürütülen çalışmaların yetersizliği, YEK'lerin yeni topluluklara entegrasyon sürecinde geçim sıkıntısı çekmelerine sebep olmuştur. Ayrıca sağlık açısından da önem taşıyan-konaklama imkanlarının iyileştirilmesi, YEK'lerin yeni yerleşim yerlerinde daha iyi şartlarda yaşaması açısından kilit öneme sahiptir.

Ukrayna'da YEK'ler sadece barınma ve istihdam değil, aynı zamanda sağlık hizmetlerine erişim, eğitim, entegrasyon ve özellikle yerel seçimlerde oy kullanma haklarının kullanılması gibi alanlarda da zorluklarla karşılaşmışlardır. YEK'lerin çoğu sağlık ve eğitim gibi hizmetlere erişimde sıkıntılarla karşılaşmakta, gerek Ukrayna hükümeti gerekse de Ukrayna'da faaliyet gösteren diğer aktörler bu hizmetlere erişimin sağlanması, hizmetlere erişim konusunda YEK'lerin bilinçlendirilmesi ve şartların iyileştirilmesi gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Siyasi temsil açısından bakılacak olursa YEK'ler yerel seçimlere katılma hakkını etkili bir şekilde kullanamamıştır. Ukrayna'da ikametgaha dayalı olan seçim sisteminde, YEK'lerin eski yerleşim bölgelerine (şu an ki çatışma bölgelerine) giderek oy kullanması mümkün görünmemektedir. YEK'lerin seçmen kayıtlarını geçici olarak değiştirme şansları olsa da bu durumda da karşılarına bazı belgeleri edinme gerekliliği çıkmıştır. YEK'lerin bu belgelerin bazılarını çatışma altındaki ikamet bölgelerine gitmeden elde etmesi olası olmamıştır. YEK'lerin yerel seçimlerde oy kullanmaktan mahrum kalmış ya da bu hakkı etkin bir şekilde kullanamamış olmaları, yeni yerleşim bölgelerine aidiyet hissi duymalarını da engellemiştir. Bununla beraber, son yıllarda YEK'lerin yerel seçimlere katılması yönünde olumlu adımların atıldığı görülmektedir.

Yerel yönetimlerde YEK'lerin temsili ve sorunların çözümünde oynayacakları rol oldukça önemli görünmektedir. Şüphesiz YEK'lerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve aynı zamanda da savaşın yıkıcı etkilerine katlanabilmek Ukrayna hükümeti için oldukça zorlayıcı olmuştur. YEK'lerin yerel yönetimlere katılması ve eski yerleşim yerlerine dönüşünün desteklenmesi bu maliyetin yüksekliği karşısında ekonomik ve sosyal açıdan zorlayıcı etkilerinin hem toplum hem de devlet nezdinde hafifletilmesinde önemli bir rol oynayabilir.

YEK'ler yeni yerleşim bölgelerinde ayrımcılıkla da baş etmek zorunda kalmıştır. Gerek istihdam edilme sürecinde gerekse okullarda özellikle çocukların karşısına çıkan ayrımcılık içeren tutumlar, özellikle Doğu Ukrayna bölgelerinden gelen YEK'lerin Ukraynaca diline yeterince hâkim olamaması ve siyasi sebepler nedeniyle gerçekleşmiştir. Ancak bu durumun tespit edilmesi oldukça zordur ve hükümet nezdinde kapsamlı ve istikrarlı çalışmalar gerektirmektedir. Bunun yanı sıra YEK'leri misafir eden yerel halkın da söz konusu ayrımcılık içeren tutum ve davranışlar karşısında bilinçlendirilmesi ve onların desteğinin alınması büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Ukrayna'da YEK'ler, hukuki, sosyo-ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Ukrayna hükümeti, yerel sivil toplum kuruluşları ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlar YEK'lerin sorunlarına hızlı bir şekilde yanıt vermeye çalışmışlardır. Tüm bu zorlukların çözüm

süreçlerinde, Yol Gösterici İlkeler'de de belirtildiği gibi, YEK'lere yardım ve destek sağlamada birincil sorumluluğa sahip olan taraf, Ukrayna hükümetidir. Hükümetin yardım ve destek süreçlerinde yetersiz kalması YEK'ler açısından devlete duyulan güveni azaltmakta ve kaderlerine terk edildikleri düşüncesine kapılmalarına neden olmaktadır. Ancak Ukrayna hükümetinin yetersiz kaldığı ve yardımlara kapı açtığı durumlarda farklı aktörlerin de YEK'lere yardım ve destek sağlamada rol oynaması gerekli ve mümkün olmuştur. Nitekim gerek yerel sivil toplum kuruluşları gerekse de uluslararası toplum YEK'lere gerekli yardımların ulaştırılmasında seferber olmuştur. Farklı kanallardan gelen bu yardım ve desteklerin koordineli bir şekilde ilerlemesi, ihtiyaç sahiplerine etkin ve etkili şekilde ulaşılmasında önemli rol oynayacaktır.

Birçok STK'nın saha çalışmalarına ya da proje yapım süreçlerine YEK'leri dahil etmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu çaba, iki sebeple oldukça önemlidir. Bunlardan ilki, YEK'lerin sorunlarını en iyi şekilde bilen ve anlayan insanların yine bu gruplardan çıkacak olmasıdır. İkinci ise, bu sorunlara çözüm önerileri üretirken ve bunları uygulamaya koyarken YEK'lerin de sürecin bir parçası olma konusunda daha istekli, azimli ve etkili olabileceği gerçeğidir.

Ukrayna hükümeti, YEK sorununa yönelik olarak STK ve uluslararası kuruşlarla iş birliği içerisinde yardım ve faaliyetlerini arttırmalıdır. İzleyen süreçte YEK'lerin geri dönüşleri ve çatışmanın sonlanması üzerine atılan adımlar Ukrayna hükümeti için önem arz etmektedir. Ukrayna için YEK'lerin ikamet bölgelerine dönüşünün teşviki, sorunların çözümüne yönelik atılabilecek en rasyonel adımdır. Ancak savaş ortamında YEK'lerin geri dönüşünün sağlanması ya da yeni yerleşim yerlerine entegrasyonu elbette yakın gelecekte çok olası ve kolay görünmemektedir.

KAYNAKÇA

BALICHENKO Syitlana,"(In)visibility of the Displaced Populations: the Blind-Spot Effect", *Vilnius University Press,* 2020, Cilt: 2, Sayı: 47, ss. 7-20.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), (United Nations High Comissioner for Refugees, UNHCR), Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Yol Gösterici İlkeler, 22 Temmuz 1998, https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/199808-training-OCHA-guiding-principles-Eng2.pdf (Erişim Tarihi: 13. 12. 2023).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), (United Nations High Comissioner for Refugees, UNHCR), "New Resolution on Voting Rights in Ukraine A Key Step towards Guaranteeing the Rights of Displaced Persons,'' 2020, https://www.unhcr.org/ua/en/23099-new-resolution-on-voting-rights-in-ukraine-a-key-step-towards-guaranteeing-the-rights-of-displaced-persons.html (Erişim Tarihi: 13. 12. 2023).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), (United Nations High Comissioner for Refugees, UNHCR), "Participatory Assessment Ukraine, Need for Legal Assistance/ Personel Documentation", Kasım 2022,

https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/02/UNHCR-Ukraine-2022-Participatory-Assessment-Report.pdf (Erişim Tarihi: 13.12. 2023).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR), ‘‘Report on the Human Rights Situation in Ukraine,’’ 2023, s. 9, https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/report-human-rights-situation-ukraine-1-august-2022-31-january-2023 (Erişim Tarihi: 12. 12. 2023).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), (United Nations High Comissioner for Refugees, UNHCR) , “Thematic Legislative Update, Ukraine,” Ağustos

2023, https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/09/TLU_IDPs-subsistence-allowance_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 11. 12. 2023).

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children’s Emergency Found, UNICEF), “Ukraine Country Office Humanitarian Situation” Rapor Numarası: 23, 2022, ss. 1-9 https://www.unicef.org/media/132316/file/Ukraine-Humanitarian-SitRep-No.23-30-November-2022.pdf (Erişim Tarihi: 13. 12. 2023).

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children’s Emergency Found, UNICEF), “Ukraine War Response: Children with Disabilities,” UN0616161, 2022, https://www.unicef.org/emergencies/ukraine-war-response-children-disabilities (Erişim Tarihi: 11. 12. 2023).

BULAKH Tania, “Entangled in Social Safety Nets: Administrative Responses to and Lived Experiences of Internally Displaced Persons in Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, Cilt: 72, Sayı:3, Nisan 2020, ss. 455-480.

CARE International, “What CARE International Does in Ukraine,” 2023, https://www.care-international.org/our-work/where-we-work/ukraine (Erişim Tarihi: 14. 12. 2023).

Charitable Organization Station Kharkiv, https://station.kharkiv.ua/en/ (Erişim Tarihi: 09. 12. 2023).

CrimeaSOS, https://krymsos.com/en/pro-nas/ (Erişim Tarihi: 09. 12. 2023).

CrimeaSOS, “CrimeaSOS Specialists Conducted More than 200 Events for Internally Displaced Persons in Half a Year,” 3 Temmuz 2023, https://krymsos.com/en/za-piv-roku-speczialisty-krymsos-provely-ponad-200-zahodiv-dlya-vnutrishno-peremishhenyh-osib/ (Erişim Tarihi: 10. 12. 2023).

COHEN Roberta, “The Guiding Principles on Internal Displacement: An Innovation in International Standard Setting” Global Governance, 10, Ekim-Aralık 2004, ss. 459-480.

Council of Europe Office in Ukraine, “The Government of Ukraine Approved the Strategy of State Policy on Internal Displacement for the Period Until 2025,” 8 Nisan 2023,

https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/the-government-of-ukraine-approved-the-state-policy-strategy-on-internal-displacement-until-2025 (Erişim Tarihi: 07. 12. 2023).

Desyate Kvitniya (The Tenth of April), "IDPs Housing Needs Assessment: Types, Opportunities, Solutions", 8 Şubat 2022

https://www.dk.od.ua/en/news-2/idp-housing-needs-assessment-types-opportunities-solutions (Erişim Tarihi: 18. 12. 2023).

DRNOVSKY Adam, "Electoral Participation of Internally Displaced Persons (IDPs): A Case Study of Ukraine", University of Vienna European Master's Degree in Human Rights and Democratisation, 2016-2017, ss. 4-66.

ERCAN Pınar Gözen, KUL Selin, "Ülkeleri İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin ve Mültecilerin Koruma Sorumluluğu Çerçevesinde Korunması", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt: 18, Sayı: 71, 2021, ss.1-19.

Europaen Human Rights Advocacy Centre, EHRAC (Avrupa İnsan Hakları Savunuculuk Merkezi), "European Court Rules Ukraine Violated Internally Displaced People's Right To Vote," 2021, https://ehrac.org.uk/en_gb/european-court-rules-ukraıne-vıolated-ınternally-dısplaced-peoples-rıght-to-vote/ (Erişim Tarihi: 14. 12. 2023).

Free People Employment Center (FPEC), https://www.czvl.com.ua/en/ (Erişim Tarihi: 10.11.2023).

Gıda ve Tarım Örgütü (Food And Agriculture Organization-FAO), " Ukraine- Rapid Response Plan" , 2022, https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1480523/ (Erişim Tarihi: 13. 12. 2023).

Göç Veri Portalı (Migration Data Portal) "Crisis Movement; Internaly Displaced Persons (IDPs)", Eylül 2022 https://www.migrationdataportal.org/ukraine/crisis-movements (Erişim Tarihi: 14. 12. 2023).

HATCHER Craig, THIEME Susan, "Institutional Transition: Internal Migration, the Propiska, and Post-Socialist Urban Change in Bishkek, Kyrgyzstan", *Urban Studies,* Cilt:53, Sayı: 10, Ağustos 2016, ss. 2175-2191.

HNATYUK Tetyana "Access of Internally Displaced Persons to Accommodation (According to The Results of Research Conducted in Nine Regions of Ukraine)" *Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, National Academy of Sciences of Ukraine,* Cilt: 2, Sayı: 27, 2016, ss. 208-218.

HNATYUK T., "Living Conditions of the Internally Displaced Persons in Ukraine," *Demography and Social Economy,* Cilt: 1 Sayı: 39, 2020, ss. 47-62.

IANOVA Ganna, "*Internally Displaced Persons in Ukraine: Gaps in Law and Practice,*" JAMM04 Master Thesis, Faculty of law Lund University, Bahar 2016, ss. 1-71.

İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rigths Watch), "Russian Federation: Ethnic Discrimination in Southern Russia The Residence Permit System (Propiska)" Ağustos 1998. https://www.hrw.org/legacy/reports98/russia/index.htm#TopOfPage (Erişim Tarihi: 12.12.2023).

İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rigths Watch), 2023, https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/ukraine (Erişim Tarihi: 11. 12. 2023).

Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC (Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi), "Ukraine: Translating IDP's Protection into Legislative Action, Prominent Gaps in Ukraine's IDP Law Remain Despite Some Improvements", 19 Aralık 2016. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/20161219-idmc-ukraine-translating-idps-protection-legislative-action.pdf (Erişim Tarihi: 14. 12. 2023).

Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC (Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi) "Global Report on Internal Displacement, Internal displacement and Food Security ", 2023, ss. 1-142

https://www.internal-displacement.org/publications/2023-global-report-on-internal-displacement (Erişim Tarihi: 18. 12. 2023).

Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC (Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi), "Country Profile: Ukraine, Displacement Data, Conflict and Violence Data 2008-2022," https://www.internal-displacement.org/countries/ukraine (Erişim Tarihi: 14.12.2023).

KORZHOV Gennadii, "Modernization of Social Services in Eastern Partnership Countries: The Case of Internally Displaced People in Ukraine," *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej, Organizacja i Zarządzanie*, Sayı: 74, 2017, ss. 132-159.

LAZARENKO Valeria, "Mapping Identities: Narratives of Displacement in Ukraine ," *Emotion, Space and Society,* 35, 2020, ss. 1-9.

Médecins Sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar), 2022, https://www.doctorswithoutborders.org/what-we-do/where-we-work/ukraine (Erişim Tarihi: 14. 12. 2023).

METRE Van Lauren, STEINER E. Steven, HARING Melinda, "Ukraine's Internally Displaced Persons Hold a Key to Peace", *Atlantic Council,* Ekim 2017, ss. 2-13

MİKHEİVA Oksana, KUZNETSOVA, Irina, "Internally Displaced and Immobile People in Ukraine between 2014 and 2022: Older Age and Disabilities as Factors of Vulnerability," Migration Research Series, International Organization for Migration (IOM)," Sayı: 77, 2023, ss. 1-20.

Ministry of Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine (Ukrayna Geçici İşgal Toprakları ve Yeniden Entegrasyon Bakanlığı), https://minre.gov.ua/en/mission-and-tasks-of-the-ministry-of-reintegration/ (Erişim Tarihi: 13. 12. 2023).

M. RODRİGUEZ Jose, AUJOULAT Isabelle, GİL CUESTA Julita, TAPPİS Hannah, LOENHOUT Af Van Joris, GUHA-SAPİR Debarati, "Maternal and Child Health of Internally Displaced Persons in Ukraine: A Qualitative Study", Special Issue Refugee Health, *Int. J. Environ. Res. Public Health,* 14, 2017, ss.1-13.

NİECZYPOR Krzysztof, "In the Shadow of War Ukraine's Policy towards Internally Displaced Persons," *OSW Commentary,* No. 290, 16 Ocak 2019.

Norveç Mülteci Konseyi (Norwegian Refugee Council, NRC) "NRC in Ukraine," 2022, https://www.nrc.no/countries/europe/ukraine/ (Erişim Tarihi: 14. 12. 2023).

Peace Insight, "Station Kharkiv," 2019, https://www.peaceinsight.org/en/organisations/station-kharkiv/?location=ukraine&theme (Erişim Tarihi: 15. 12. 2023).

People in Need (Yardıma Muhtaç İnsanlar) , Access to Multisectorel Humanitarian Assistance Project, "Report on Employement and Economic Integration Situation Internally Displaced Persons", Kyiv 2023, ss. 2-35. https://reliefweb.int/report/ukraine/report-employment-and-economic-integration-situation-internally-displaced-persons-enuk (Erişim Tarihi: 12. 12. 2023).

People in Need (Yardıma Muhtaç İnsanlar), 2003, https://ukraine.peopleinneed.net/en/ukraine (Erişim Tarihi: 11. 12. 2023).

People in Need (Yardıma Muhtaç İnsanlar), "Emergency Preparedness and Response," https://www.peaceinsight.org/en/organisations/station-kharkiv/?location=ukraine&theme (Erişim Tarihi: 11. 12. 2023).

PRYTYKA Yurii, IZAROVA Iryna, UHRYNOVSKA Oksana, SHESTOPALOV Nazar, "Protection of Rights of Internally Displaced Persons Amid Military Aggression in Ukraine" *The Age of Human Rights Journal*, 20, Haziran 2023, ss. 1-25.

RIMPILÄINEN Emma "Victims, Villains, or Geopolitical Tools? Representations of Donbas Displacement in Ukrainian and Russian Government Media", *Europe Asia Studies,* Cilt: 72, Sayı: 3, Nisan 2020, ss. 481-504.

Right to Protection in Partnership with HIAS, (Koruma Hakkı Yardım Vakfı) https://r2p.org.ua/en (Erişim Tarihi: 15.12.2023).

RUSHING J. Elizabeth, "Lives Accross the Frontline: Internal Displacement in a Divided Ukraine," IDMC, Expert Opinion, Ekim 2017. https://www.internal-displacement.org/expert-opinion/lives-across-the-frontline-internal-displacement-in-a-divided-ukraine (Erişim Tarihi: 14. 12. 2023).

SAKHANIENKO Sierhiei, KOLISNICHENKO Natalia, ROSENBAUM Allan, "Multi-level Governance and Internally Displaced Persons Policy in Ukraine: Bridging the Gap between the Global and Local; Governmental and Civil," The *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, Cilt:14, Sayı:1, Summer 2021, ss. 215-237.

SEMIGINA Tetyana, GUSAK Natalia, "Armed Conflict in Ukranine and Social Work Response to It: What Strategies Should be Used for Internally Displaced Persons?" *Social, Health, and Communication Studies*, Cilt: 2, Sayı:1, December 2015, ss. 1-24.

SEREDA Viktoriya, "'Social Distancing' and Hierarchies of Belonging: The Case of Displaced Population from Donbas and Crimea," *Europe-Asia Studies,* Cilt: 72, Sayı: 3, Nisan 2020, ss. 404-431.

Station Kharkiv, About Us, https://station.kharkiv.ua/en/bo_bf_about/ (Erişim Tarihi: 14.11.2023).

UEHLİNG Greta, “A Hybrid Deportation: Internally Displaced from Crimea in Ukraine”, *E- International Relations*, Nisan 2017, ss. 1-10.

ЗАКОН УКРАЇНИ , Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1), Стаття 8.(Ukrayna Hukuku, Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin hak ve özgürlüklerinin sağlanması hakkında, (Verkhovna Rada (VVR) Bilgileri, 2015, No. 1, Madde 1)) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (Erişim Tarihi: 17.12.2023).

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ПОСТАНОВА, від 8 липня 2015 р. № 505 Київ, “Про затвердження Основних напрямів розв’язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки” ЗАТВЕРДЖЕНО постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2015 р. № 505, (Ukrayna Bakanları Kurulu Kararı, 8 Temmuz 2015 tarihli, No. 505 Kiev, “2015-2016 Yılları için Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İstihdam Sorunlarının Çözümüne Yönelik Ana Talimatların Onaylanması Hakkında”) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2015-%D0%BF#n10 (Erişim Tarihi: 14.12.2023).

Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), “They Live in The Dark,’’ 1 Aralık 2023, https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/12/ukraine-russian-invasion-has-forced-older-people-with-disabilities-to-endure-isolation-and-neglect/ (Erişim Tarihi: 11. 12. 2023) 2023).

Uluslararası Göç Örgütü, (International Organization for Migration, IOM) “Ukraine Internal Displacement Report, General Population Survey”, Sayı: 13, Haziran 2023, ss.1-19 https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-13-11-may-14-june-2023 (Erişim Tarihi: 12. 12. 2023).

Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, IFRC) “Ukraine: Millions at Risk as Health Concerns Exacerbate Vulnerabilities”, Mart 2022, https://www.ifrc.org/press-release/ukraine-millions-risk-health-concerns-exacerbate-vulnerabilities (Erişim Tarihi: 12.12.2023).

VOZNYAK Halyna, MULSKA Olha, DRUHOV Oleksiy, PATYTSKA Khrystyna, TYMECHKO Iryna, “Internal Migration During the War in Ukraine: Recent Challenges and Problems”, *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 14 Mart 2023, ss. 312-325.

World Bank, “World Bank’s PEACE Project Supports Key Government Programs in Ukraine,” 10 Temmuz 2023, https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/07/10/the-world-banks-peace-project-supports-the-government-key-programs-in-ukraine#:~:text=The%20World%20Bank%20Group%20has,%2C%20Sweden%2C%20Denmark%2C%20Austria%2C (Erişim Tarihi: 10.12.2023).

ZHLUKTENKO Varvara, “UN Data to Support the Government of Ukraine in Facilitating Durable Solutions for Displaced People”, United Nations Ukraine, 4 Nisan 2023, https://ukraine.un.org/en/226392-un-data-support-government-ukraine-facilitating-durable-solutions-displaced-people (Erişim Tarihi: 12. 12. 2023).

Evrensel Temel Gelir Yaklaşımının Kavramsal ve Uygulamaları Açısından İncelenmesi[9]

Batuhan ALTUNKAYNAK[10] **Arş. Gör. Erdi BAYRAM[11]**

Özet

Bu çalışmada evrensel temel gelir (universal basic income) olarak literatüre giren kavram teorik açıdan ve uygulamaları bağlamında ele alınacaktır. Araştırmanın temel motivasyonu evrensel temel gelirin yoksullukla ve gelir eşitsizliğiyle mücadelede potansiyel bir araç olarak işlevini, ilgili literatür ve uygulamalar bağlamında tartışmaktır. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde evrensel temel gelir kavramı tanıtılacaktır. İkinci bölümde temel gelir ve türevi kavramlara ilişkin bir inceleme verilecektir. Üçüncü bölümde bir politika aracı olarak temel gelir pilot uygulamaları ve sonuçları ele alınacaktır. Son bölümde bir vaka incelemesi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: evrensel temel gelir, yoksullukla mücadele, sosyal politika

JEL Kodları: H53, I38.

1. Giriş

2019 yılında başlayan ve etkilerinin halen tecrübe edildiği pandemi süreci sonrası dünyanın olay ve olguları yorumlama tarzı ve düşünce ekseni değişmiştir. Bunun yanı sıra doğal afetler, savaşlar, iklim krizi gibi durumların çok katmanlı ve kompleks sorunlara dönüşmesi toplumları geleceğe dair güvensiz ve endişeli bir hale sokmuştur. Büyük resimde, krizler küresel ve sarsıcı, çözümler yetersiz, çözüm mekanizmaları gerekli iradeyi koymaktan uzak, majör kurumlar sorumluluk alma konusunda çekingen ve denetim mekanizmaları yetersizdir. Tarihsel bağlamda bakıldığında dünya çok büyük krizler, savaşlar ve sosyolojik dönüşümler yaşamış olsa bile bunalımdan çıkış yolları bulunmuş, kaosun yerini düzene ve yeniden yapılanmaya terk ettiği süreçler yaşanmıştır. Günümüz dünya problemlerine ilişkin çözümlerin sorumluluğu ise yine insanlığın üzerindedir (UNDP, 2022).

Geleneksel ifadeyle ekonomi, sınırsız ihtiyaçların kıt kaynaklarla karşılanmasının yollarını aramakla ilgili bir disiplindir. Burada kıt kaynakların nasıl dağıldığı sorusu dünyadaki birçok problemin kökeninde yatan nedenleri açıklamaktadır. Kaynak dağılımındaki adaletsizlik bugün önemli bir sorundur ve çözüm beklemektedir. Günümüzün hakim anlayışı ekonomiyi yalnızca rakamlara indirgeyerek nominal gelirdeki artış, büyüme gibi oransal göstergelerle açıklamaktadır, ancak Ekonomist Amartya Sen'in ifadesiyle ekonominin insan refahı, özgürlük ve sosyal adalet ile yakından ilişkisi vardır. Şüphesiz ekonomik sistemin ortaya çıkardığı olumsuzlukları tespit ederek, bunlara ilişkin çözümler sunan pek çok araştırma programı mevcuttur ve çalışmalarını sürdürmektedir.

Evrensel temel gelir yaklaşımı da bu çalışmaların önemli bir örneğini temsil etmektedir. Evrensel temel gelir yaklaşımı herhangi bir özel koşul aranmaksızın, bireyin/ailenin yaşam standardını korumak ve temel ihtiyaçlarını sağlamak üzere kamu otoritesi tarafından hane

---

[9] Bu tam metin *"Evrensel Temel Gelir Yaklaşımı: Teorisi ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma"* başlıklı TÜBİTAK 2209-A kapsamında destek almaya hak kazanan araştırma projesinin ön çalışmasıdır.

[10] Sorumlu Yazar, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, batuhanaltunkaynak0@gmail.com

[11] Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, erdi.bayram@cbu.edu.tr

halkına "transfer" edilen maddi kaynağı ifade etmektedir. Temel gelir insanlara düzenli ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri nakit transferleri sağlamak üzere bir plan ortaya koyar. Diğer bir deyişle bireylere/hane halklarına yapılan karşılıksız ödemeler olarak ifade edilebilir. ETG bir model olarak vatandaşlık geliri, temel gelir, basit gelir ve negatif gelir vergisi gibi kavramlarla da birlikte anılmaktadır. Temel gelir bireylerin insana yakışır bir yaşam sürebilmesi için temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir uygulamadır, teorik olarak bireylere verilecek temel gelir miktarının bu doğrultuda aktarımı söz konusu olacaktır (Van Parijs, 2004).

2. Literatür

Evrensel temel gelir yaklaşımı özellikle Covid-19 dönemi sonrasında daha sözü edilir hale gelmiştir. Zira kapitalist ekonomiye ilişkin kuralların katı bir biçimde işlediği ülkelerde insanlar temel geçim kaynağı olan işlerini yapamaz duruma gelmiş ve gelirlerini kaybetme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Temel gelir yaklaşımı bu noktada tartışılmaya değerdir. İlgili literatür incelendiğinde evrensel temel gelir konusuna ilişkin yayınların ve atıfların sayısında belirgin seviyede artış gözlenmektedir (Grafik 1). Aşağıdaki grafik *"Universal Basic Income"* anahtar kelimesi kullanılarak elde edilmiştir.

Grafik 1: Evrensel Temel Gelir Başlığına İlişkin Yayın ve Atıf Grafiği (1996-2023)

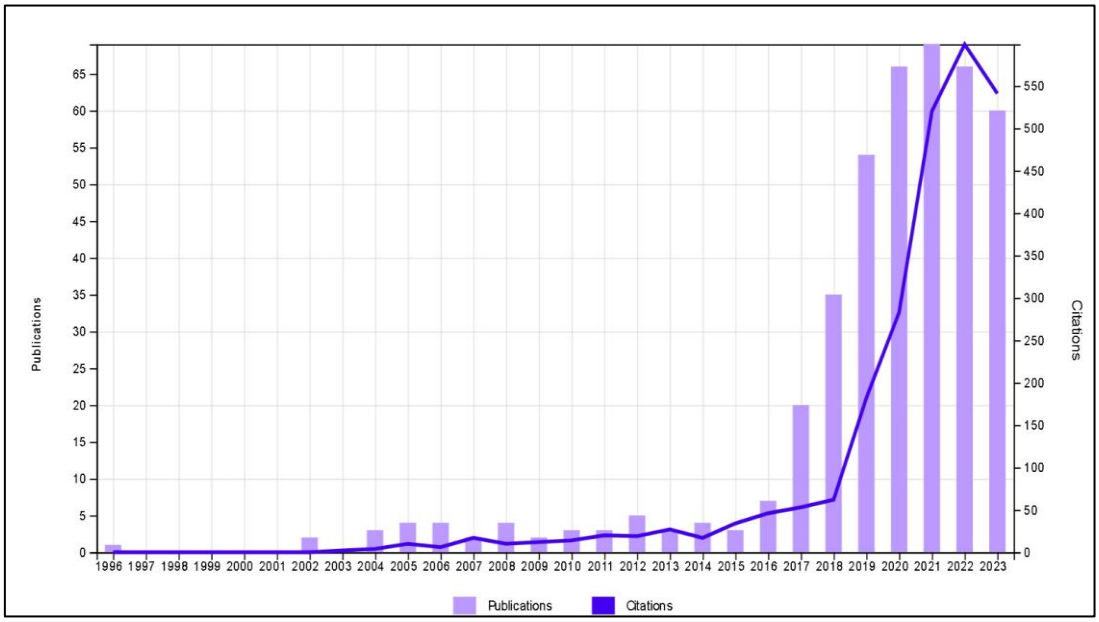

Kaynak: Web of Science.

P. Van Parijs'in *"Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-First Century"* adlı çalışması, evrensel temel gelir (ETG) yaklaşımını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bu yaklaşımın gündeme gelmesiyle birlikte, çocuklara, mahkumlara verilecek mi, temel gelir miktarı ne kadar olacak gibi birçok cevaplanmamış soru ortaya çıkmıştır. Parijs, bu çalışmasında temel gelirin finanse edilebileceği yöntemlerden başlayarak evrensel temel gelir yaklaşımının beraberinde getirdiği sorunları tek tek ele almış ve kendi perspektifinden cevaplamıştır. Ona göre, temel gelirin finansmanı, doğal kaynaklardan elde edilen gelirin vergilendirilmesi veya karbon vergisi gibi uygulamalardan karşılanmalıdır. Ayrıca,

Parijs'in doğal kaynak vergisi düşüncesi, ABD'nin Alaska eyaletindeki Alaska Daimi Fonu uygulamasıyla da bağlantılıdır. Bu fon, eyalet hükümetinin yıllık petrol gelirlerinin bir kısmını vatandaşlarına dağıtarak kısmi bir temel gelir sağlamaktadır. Ancak gerçek anlamda evrensel temel gelir, bir toplumun tüm üyelerine sağlanacağından büyük bir mali yük getirecektir. Daron Acemoğlu ise konuya Parijs'ten farklı yaklaşmaktadır, Acemoğlu gelirin finansmanının kötü sonuçlar doğuracağını düşünmektedir. Ayakları yere basan bir temel gelir programı için feda edilecek diğer sosyal programlar daha verimli ve etkilidir. Ayrıca, hükümetin vergi aldığı vatandaşına tekrar transfer harcaması yapması, iktisadi bir etkinsizlik yaratabilir. Acemoğlu, temel gelire alternatif olarak negatif gelir vergisi (NIT) kavramını öne sürmektedir (Acemoğlu, 2019). NIT, Milton Friedman'ın *"Kapitalizm ve Özgürlük"* kitabında bahsettiği bir kavramdır ve gelir vergisinin ortalama gelirin üstündekilerden alınıp ortalama gelirin altındakilere aktarılmasını ifade eder. Temel gelirle arasındaki en önemli fark, NIT'de belirli bir baz gelir düzeyinin bulunmasıdır (Friedman & Snowden, 2002). Temel gelir ve NIT kavramları, ABD'nin Nixon hükümeti döneminde James Tobin, Paul Samuelson ve diğer birçok iktisatçının imzaladığı *garantili yıllık geliri* savunan bir manifesto ile popülerlik kazanmıştır. Bu kavramı destekleyenler, mevcut yoksullukla mücadele sisteminden daha kolay yönetilebilir ve etkin olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak, temel gelirin insanları düzenli gelire kavuşturarak mevcut işlerini terketmesine sebep olacağı yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bu konuda ABD federal hükümeti 1967 yılında New Jersey'de bir deney gerçekleştirmiş ancak deney, petrol krizi ve siyasi dengesizlik nedeniyle tamamlanamamıştır (Poverty and the Government in America: A Historical Encyclopedia, 2009).

3. Pilot Uygulamalar

Evrensel temel gelir yaklaşımı pilot uygulamaları açısından da incelemeye değerdir. Bu yaklaşım bir fikir olmanın ötesine geçerek farklı ülkelerde uygulanmış ve birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. İran, Alaska, Kanada ve Finlandiya gibi ülkelerde gerçekleştirilen pilot projeler, evrensel temel gelirin pratikteki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. İran'da, evrensel temel gelir konsepti kapsamında yapılan bir pilot program, düzenli ve şartsız bir temel gelirin vatandaşların yaşam koşulları üzerindeki potansiyel etkilerini araştırmıştır. Alaska, Amerika Birleşik Devletleri'nde evrensel temel gelirle ilgili benzersiz bir örnektir. Alaska'nın petrol gelirlerinden finanse edilen bir temel gelir programı, eyalet sakinlerine düzenli ödemeler sağlamaktadır. Kanada'da ise Ontario eyaletinde gerçekleştirilen bir pilot program, evrensel temel gelirin sosyal yardımların yerini alıp alamayacağını değerlendirmiştir. Bu deneyim, temel gelirin sosyal yardımların etkinliği üzerindeki potansiyel etkilerini ortaya koymaktadır. Finlandiya, evrensel temel gelir konseptini benimseyen diğer bir ülkedir. Finlandiya'daki pilot program, belirli bir grup vatandaşa düzenli ve şartsız bir temel gelir sağlamayı amaçlamıştır. Deneyim, katılımcıların yaşam kalitesinde artışa ve iş bulma motivasyonlarında değişikliklere neden olduğunu göstermiştir. Bu ülkelerde gerçekleştirilen pilot projeler, evrensel temel gelirin pratikteki uygulanabilirliğini ve etkilerini anlamak adına önemli veriler sunmaktadır.

3.1. İran

İran hükümeti sübvanse ettiği malların (elektrik, su, kömür, yakıt, ekmek) fiyatlarının artması neticesinde oluşan bu olumsuz durumu telafi etmesi bakımından bir temel gelir uygulamasına başvurmuştur. 2010 yılının sonunda başlayan bu programa göre İran'da ikamet eden vatandaşlara karşılıksız ve düzenli nakit yardımı yapılmıştır. Yapılan yardımın miktarı ise kişi başı aylık 45 dolardır. Uygulanan evrensel temel gelir politikasının

etkilerini İran özelinde kestirmek güçtür. Çünkü bu uygulamayla alakalı veri eksikliği vardır. Bütün bu detaylara karşın İran'da uygulanan temel gelir programı teorik olarak evrensel temel gelir uygulamasına daha yakın olduğu için araştırılmaya değerdir. Uygulamanın bazı etkilerinden bahsetmek mümkündür (Universal Child Benefit Case Studies: The Experience of Iran, 2019). İlk olarak İran'da yoksulluk seviyesi ve gelir adaletsizliğinde düzelme gözlemlenmiştir. Ancak bu olumlu sonuçlar İran ekonomisindeki dalgalanmalar nedeniyle tekrar bozulmuştur (Salehi-Isfahani, Stucki, & Deutschmann, 2015).

3.2. Alaska

Alaska, evrensel temel gelir deneyimi en yüksek bölgelerden biridir. Eyalet 1980 yılından bu yana her yıl ödenen ve koşulsuz bir nakit transferi olan Daimi Fon Temettüsü (DFT) programını 1976 yılında uygulamaya koymuştur. DFT eyaletin sahip olduğu bir egemen varlık fonu olan Alaska Daimi Fonu'nun gelirlerinden finanse edilmektedir. Fon 1973 yılında devlete ait petrol ve gaz haklarının satışından elde edilen gelirle oluşturulmuştur. DFT'nin bazı temel özellikleri vardır. Yasal ve vatandaşlık hakkı olarak uygulanmaktadır, varlık fonunun getirileriyle finanse edilmektedir. Alaska'daki evrensel temel gelir uygulaması aynı zamanda anayasal dayanağa sahiptir. Uygulamanın Alaska halkı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Alaska Anchorage Üniversitesi tarafından 2013 yılında yapılan bir araştırma, Alaska sakinlerinin %85'nin DFT'nin eyalet üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna inandığını ortaya koymuştur. Öte yandan DFT'nin petrol fiyatlarına olan bağımlılığı nedeniyle dağıtılan temel gelir miktarında dalgalanmalar yaşanmıştır (Beken, 2021) Alaska'daki bu uygulama yoksulluğu azaltma, mali güvence sağlama ve bireylerin ruh ve beden sağlığını pozitif etkileme potansiyeli taşıdığı için önemsenmiştir. Bir grup eleştirmen DFT'nin insanları çalışmaktan alıkoyabileceğini ve enflasyona yol açabileceğini savunmaktadır (Widerquist & Howard, 2012). Sonuç olarak Alaska deneyiminin böyle bir politikanın nasıl uygulanabileceği ve nüfus üzerindeki etkileri konusunda benzersiz bir vaka çalışması olduğu ifade edilebilir.

3.3. Kanada

Kanada'da temel gelirin fizibilitesini gerçekleştirmek ve potansiyel etkilerini test etmek için bazı eyaletlerde ve belediyelerde pilot projeler yürütülmüştür. Kanada'daki en önemli pilot projelerden biri 2017-2019 yılları arasında Ontario'da yürütülmüştür. Proje, yoksulluğu azaltmak ve sağlık sonuçlarını iyileştirmek amacıyla üç şehirde 4 bin düşük gelirli bireye temel gelir sağlamıştır. Daha küçük ölçekli diğer pilot projeler ise Manitoba ve British Columbia'da yürütülmüştür. ETG'nin faydalı çıktılar üretebileceğini savunanlar yoksulluğu azaltabileceğini, sağlık açısından olumlu sonuçlar yaratabileceğini ve tüketim-üretim döngüsünü hızlandırarak ekonomiyi canlandırabileceğini ifade etmektedir. Uygulamayı eleştirenler ise ETG'nin insanları çalışmaktan alıkoyabileceğini ve daha yüksek vergilere yol açabileceğini savunmaktadır. Kanada örneğinde ETG uygulamasının etkileri net değildir, bu konuda araştırma ve projeler sürmektedir (Beken, 2021).

3.4. Finlandiya

Finlandiya Temel Gelir deneyi, 2017 ve 2018 yılları arasında ülke çapında yürütülen, kontrollü, rastgele seçilen deneklerden oluşan bir çalışmadır. Deney, temel gelirin Finlandiya'da uygulanabilirliğini ve istihdam, karbon ayak izi ve kamu desteği gibi çeşitli faktörler üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Finlandiya'da

25-58 yaş arası rastgele seçilmiş 2 bin işsiz bireye koşulsuz bir nakit ödeme sağlamıştır. Sağlanan miktar aylık 560 avrodur ve herhangi şartı da yoktur (Kalaniemi 2019). Deneyin bulguları, bir politika alternatifi olarak temel gelirin yararları ve eksiklikleri konusunda devam eden tartışmalara katkıda bulunmuştur. Destekçiler hükümeti yeni bir sosyal güvenlik modeli geliştirmeye çalıştığı için överken, muhalifler deneyin eksikliklerini temel gelirin veya ilgili politikaların etkinliğine karşı çıkmak için kullanmışlardır. İlgili deneysel uygulama temel gelir konusundaki tartışmalarda önemli bir perspektif sağlamıştır ve bulguları akademi ile politika çevrelerinde yaygın olarak alıntılanmıştır. ETG deneyleri ülke çapında evrensel temel gelir uygulaması olarak devam ettirilememiş olsa da temel gelir ile ilgili gelecekteki tartışmaları şekillendirmiş ve karar alıcı birimlerin verilerden yararlanmasını sağlamıştır (Kela, 2016).

4. Vaka İncelemesi: GiveDirectly

GiveDirectly 2009'dan bu yana yoksul insanlara toplamda 700 milyon doların üzerinde yardım sağlamıştır. Güncel olarak Bangladeş, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya, Fas, Nijerya, Ruanda, Türkiye ve daha bir çok ülkede evrensel temel gelir programları yürütmektedir. GiveDirectly, nakit transferlerinin etkilerini ölçmek ve karmaşık sorunların üstesinden gelmek amacıyla bağımsız araştırmacılarla iş birliği yaparak bir dizi rastgele kontrollü deney yürütmektedir. Bu çalışmalar, nakit transferlerinin geniş bir yelpazede olumlu etkileri olduğunu belgelemiştir. Örneğin, GiveDirectly'nin Kenya'nın Siaya ilçesinde yaptığı çalışma, nakit transferlerinin -yaklaşık 500 ABD doları- büyük ve olumlu etkilerini ortaya koymuştur (Haushofer & Shapiro, 2016). GiveDirectly'nin birçok çalışması, fakir insanların nakit transferlerini alkol, uyuşturucu, sigara gibi olumsuz alışkanlıklar üzerine kullanmadıklarını göstermektedir. Aynı zamanda, parayı alan insanların gelirlerini arttırmak için mikro yatırımlar yaptığı gözlemlenmektedir, örneğin balıkçılık yapan bir adamın balıklarını taze tutmak için buz dolabı satın alması gibi.

Detaylı bilgi için bakınız: https://www.givedirectly.org/

5. Sonuç

ETG kavramı, literatürde ve uygulama alanında giderek daha fazla ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Bu ön araştırmada ETG'nin ne olduğu, hangi bağlamda ele alındığı, pilot uygulamaları ve uygulama örnekleri verilmiştir. Temel gelir bireylere kamu otoritesi tarafından düzenli ve karşılıksız nakit ödemeleri sağlayan bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Konunun sivil toplum boyutu da mevcuttur. Ancak finansmanı, etkinliği ve diğer sosyal yardım programlarıyla ilişkisi üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, temel gelirin yoksullukla mücadelede etkili olabileceğini savunurken, diğer bir kısım araştırmacılar ise finansman sorunları ve alternatif politika seçenekleri konusunda endişelerini dile getirmektedir. İlgili literatür ve pilot uygulamalar bağlamında ele alındığında ETG'nin kompleks bir tartışma konusu olduğu ve araştırma programları sonucunda ortaya çıkan sonuçların coğrafi bazı özellikler taşıdığı görülmektedir. Pilot uygulamaların incelenmesi, temel gelirin pratikte nasıl uygulanabileceği konusundaki bilgilerimizi zenginleştirmektedir. Bu uygulamaların çeşitliliği, temel gelirin farklı topluluklarda ve coğrafi bölgelerde nasıl işleyebileceği konusundaki anlayışımızı genişletmektedir. Ancak, bu noktada karşılaşılan finansman zorlukları ve diğer sosyal yardım programlarıyla olan ilişkisi konularında hala belirsizlikler bulunmaktadır. Sonuç olarak, bu ön araştırma, temel gelirin karmaşıklığını vurgulamakta ve farklı coğrafi bölgelerdeki uygulamaların sonuçlarının genelleştirilemeyeceği gerçeğini göstermektedir.

Gelecekteki çalışmaların, temel gelirin sosyal adalet, yoksullukla mücadele ve ekonomik denge gibi kritik konulardaki etkilerini daha detaylı bir şekilde incelemeye odaklanması önemlidir. Bu çalışmalar, temel gelirin uygulanabilirliği ve etkinliği konusundaki anlayışımızı derinleştirecek ve kamu politikası oluşturucularına daha bilinçli kararlar vermelerinde rehberlik edecektir.

Kaynaklar

Acemoglu, D. (2019, June 28). Why Universal Basic Income Is a Bad Idea. Project Syndicate. Erişim adresi: Why Universal Basic Income Is a Bad Idea by Daron Acemoglu - Project Syndicate (project-syndicate.org)

Beken, H. G. (2021). Evrensel Temel Gelir Deneyi ve Projelerinin Değerlendirilmesine Teorik Bir Bakış. Çalışma İlişkileri Dergisi, 12(2), 154-185.

Friedman, M., & Snowden, P. N. (2002). Capitalism and Freedom. University of Chicago Press.

Poverty and the Government in America: A Historical Encyclopedia. (2009). ABC-CLIO.

Salehi-Isfahani, D., Stucki, B. W., & Deutschmann, J. (2015, October 12). The Reform of Energy Subsidies in Iran: The Role of Cash Transfers. Taylor & Francis Group.

United Nations Development Programme. (2022). Human Development Report 2021-2022. UNDP. Erişim adresi: hdr2021-22pdf_1.pdf (undp.org)

Universal Child Benefit Case Studies: The Experience of Iran. (2019, Temmuz). UNICEF.

Van Parijs, P. (2004). Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-First Century. Politics & Society, 32(1), 7-39. Erişim adresi: https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/19081612.pdf

Widerquist, K., & Howard, M. W. (2012). Alaska's Permanent Fund Dividend: Examining its Suitability as a Model. Palgrave Macmillan US.

Kela : Report on universal basic income experiment in Finland. (2016). Erişim adresi: From idea to experiment : Report on universal basic income experiment in Finland (helsinki.fi)

Kalaniemi, S. M. (2019). Carbon footprints at the universal basic income experiment's consumption level in Finland. Faculty of Civil and Environmental Engineering, University of Iceland Erişim adresi: skemman.is/bitstream/1946/33350/1/Salla Kalaniemi_2019_Final.pdf

Haushofer, J., & Shapiro, J. (2016). The short-term impact of unconditional cash transfers to the poor: Experimental evidence from Kenya. The Quarterly Journal of Economics, 131(4), 1973-2042

Geçmişten Günümüze Konut Sorununun Kalkınma Planları ve Özel İhtisas Komisyonu Raporları Işığında İncelenmesi

Canan BUDAK[12] *Duygu AKYÜZ*[13]

Özet

Konut, insanların temel gereksinimlerinden biri olan barınma ihtiyacının karşılanmasını sağlayan bir araçtır. Öte yandan barınma ihtiyacının fizyolojik, psikolojik ve toplumsal boyutları nedeniyle 'dört duvar arasındaki bir konut' ile 'evde olmak' birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Bu farklılık, ilkel barınma ihtiyacının, bir hak olarak konuta dönüştüğü ve devletin sorumluluk alanına doğru evrildiği uzun bir olgusal geçmişine dayanmaktadır. Günümüzde insanca yaşamanın gereği olarak sağlıklı, güvenli, nitelikli, erişilebilir, ekonomik, dayanıklı, konforlu ve yaşanabilir konutların sağlanamaması önemli bir toplumsal sorundur. Bu bağlamda, konut sorununa yönelik politikaların geliştirilmesi, kamu yönetimi açısından daima güncelliğini koruyan meseledir.

Kalkınma planları, ülkelerin ulusal ve bölgesel açıdan çeşitli konularda politika önceliklerine göre oluşturdukları kısa-orta-uzun vadeli hedeflere erişebilmeleri için kamu yönetimine ve özel sektöre yol gösterici mahiyetteki kapsamlı strateji belgeleridir. Bununla birlikte bütün üst politika belgeleri gibi kalkınma planları da tek elden hazırlanmazlar. Çok aktörlü bir anlayışla planlarda yer verilen alanlara ilişkin politikaların üretilmesi ve gelişim sağlanması için özel ihtisas komisyonları kurulmakta; bu komisyonlara özgülendikleri alana ilişkin raporlar hazırlatılmaktadır. Türkiye'de kalkınma planlarına yönelik hazırlıklar 1960'lı yıllarda başlamış; 1963 yılında bu kapsamdaki ilk sistematik ve bütüncül kalkınma planı yürürlüğe konmuştur. Bu çalışmanın hazırlandığı 2023 yılında ise on birinci planın yürürlüğü sona ermek üzereyken; on ikinci plan yayımlanmıştır. Ancak on ikinci dönem özel ihtisas komisyonları ve hazırlanan raporlar henüz erişime açılmamıştır.

Çalışmanın üst amacı, Türkiye'de konut sorunun politika aktörlerine göre değişen yorumlama biçimlerinin ve çözüm önerilerinin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü tespit etmektir. Bu üst amaç doğrultusunda çalışmanın temel hedeflerinden ilki, on iki kalkınma planının her birinde konut sorunun durumu ile üretilen politikaları anlamaktır. İkincisiyse konuta özgülenmiş özel ihtisas komisyonu raporlarında, sorunun nasıl yorumlandığının incelenmesidir. Yapılacak karşılaştırma ile özel ihtisas komisyonlarının bilimsel görüş doğrultusunda sundukları önerilerin, kalkınma planlarına ne kadar yansıdığını da görmek mümkün olacaktır. Çevrimiçi ortama aktarılmış birincil kaynaklardan veri toplanmasında nitel araştırma yöntemlerinden -değerlendirmeci- içerik analizinin kullanılacağı bu çalışmanın neticesinde, politikanın farklı aktörleri arasında görülen yorum farkları, konut sorunu özelinde açığa çıkarılacak ve pratiğe ilişkin çözüm önerileri geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Planları, Özel İhtisas Komisyonları, Konut Sorunu, Konut Politikası.

JEL Kodları: O21, D1, R2.

Investigation of the Housing Problem from Past to Present in the Light of Development Plans and Special Expertise Commission Reports

Canan BUDAK Duygu AKYÜZ

[12] Sorumlu yazar, Doktorant, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, cananulku@posta.mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7424-6738.

[13] Doktorant, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, duyguakyuz@posta.mu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5333-4344.

ABSTRACT

Housing is a means of meeting the basic human need for shelter. However, due to the physiological, psychological, and social dimensions of the need for shelter, 'a dwelling between four walls' and 'being at home' have different meanings. This difference is based on a long factual history in which the primitive need for shelter turned into housing as a right and evolved into the responsibility of the state. Today, the inability to provide healthy, safe, qualified, accessible, affordable, durable, comfortable, and liveable housing is a major social problem. In this context, the development of policies to address the housing problem is an ever-present issue for public administration.

Development plans are comprehensive strategy documents that guide the public administration and the private sector to achieve the short-medium-long term goals that countries set according to their policy priorities on various national and regional issues. However, like all top policy documents, development plans are not prepared from a single source. With a multi-actor approach, specialization commissions are established to produce policies and development in the areas covered in the plans, and these commissions are asked to prepare reports on their specific areas. Preparations for development plans in Turkey started in the 1960s, and the first systematic and holistic development plan was put into effect in 1963. In 2023, when this study was prepared, the twelfth plan was published as the eleventh plan was about to expire. However, the twelfth period specialization commissions and reports have not yet been made available.

The overarching objective of the study is to identify the transformation of the interpretation of the housing problem in Turkey according to the policy actors and the transformation of the proposed solutions in the historical process. In line with this overarching objective, the first of the main objectives of the study is to understand the status of the housing problem and the policies produced in each of the twelve development plans. The second is to examine how the problem is interpreted in the reports of the specialized commissions dedicated to housing. Through this comparison, it will also be possible to see to what extent the recommendations made by the specialization commissions in line with scientific opinion have been reflected in the development plans. As a result of this study, which will use evaluative context analysis, one of the qualitative research methods, to collect data from primary sources transferred to the online environment, the differences in interpretation between different actors of policy will be revealed in the specific case of the housing problem and solutions will be developed for practice.

Key Words: Development Plans, Special Expertise Commissions, Housing Problem, Housing Policy.

JEL Codes: O21, D1, R2.

1. Giriş

Tüm canlılar için güvenli bir barınak, temel ihtiyaçtır. Ancak insan soyunun, bu ihtiyacı giderdiği mekânlara yüklediği çeşitli anlamlar nedeniyle aynı zamanda bilişsel boyutu olan bir ihtiyaçtır (Tüzün, 2002: 9). Barınma ihtiyacını yeterince gideremeyen insanların yaşam kalitesinin düşmesi ve hem fiziksel hem psikolojik rahatsızlıklar yaşaması kaçınılmazdır (Kemeç, 2022: 441). Bu nedenle 21. yüzyıl modern toplumsal koşullarında konut, beden ve ruh sağlığı, asgari yaşam kalitesi ve insan onuru ile olan ilişkisi ekseninde ele alınıp temel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir (Keleş, 2019: 276-277). Öte yandan insanlar, tarihin ilk çağlarında ağaç kovukları gibi doğal alanlarda giderdikleri barınma ihtiyacına, gelişen teknolojilerin desteğiyle daha konforlu çözümler aramaya devam etmiş; konut ile toplumsal açıdan da bağ kurmuşlardır (Şengün ve Sipahi, 2017: 198).

Sürekli gelişen sosyal bir araç olarak konut, bireylerin kendilerini yeniden ürettikleri ve ihtiyaç duydukları özel alanı karşılayan bir mekândır. Bununla birlikte, konut serbest

piyasada değişim değeri olan bir eşyadır. Bu nedenle farklı toplumsal grupların ederini karşılayabilecekleri konutların, temel insani ihtiyaçları karşılama düzeyindeki derin farklılıklar önemli bir toplumsal sorun alanıdır. Çeşitli şekillerde ortaya çıkabilen konut sorununa çözüm üretilmesi için geliştirilecek konut politikaları da ülkeden ülkeye ya da dönemden döneme değişebilmektedir (Olgun, 2016: 183-185).

Bir ülkede, belirli tarih aralıklarında izlenen konut politikalarını anlayabilmek için kalkınma planları yol gösterici bir rehber olmaktadır. Çünkü bu planlarda geçmiş dönemin değerlendirmesi, kısa-orta-uzun vadeli politika hedefleri ve ulaşılması beklenen amaçlar açıklanmaktadır. Bununla birlikte, kalkınma planları tek elden hazırlanan metinler değildir. Katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen hazırlık aşamasında, özgülendikleri sorun alanlarına yönelik araştırmalar yapmaları ve toplumsal gerçekler ile bilimsel ilkelere uygun politika önerileri raporlamaları için özel ihtisas komisyonları kurulmaktadır (Hamza-Çelikyay, 2021: 193; SBB, 2023; Şahin, 2023: 1336).

Bu çalışmanın temel amacı, hazırlık aşamasında, konut sorununa yönelik araştırmaların ve bilimsel görüşlerin sunulduğu özel ihtisas komisyonu raporlarının, kalkınma planlarına ne ölçüde yansıdığını ortaya çıkarmaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden yorumlayıcı içerik analizinin kullanıldığı çalışmada, konuta özgülenmiş özel ihtisas komisyonları ve kalkınma planları birincil veri kaynağı olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın tarihsel çerçevesi planlı kalkınma dönemine geçilen 1963 yılı ile 2023 yılları arası olarak belirlenmiştir. 2023 yılı Aralık ayında 2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Kalkınma Planı erişime açıldığı için içerik analizine dahil edilmiştir.

Çalışmada öncelikle bulguların aktarımı sırasında sıkça tekrarlanan konut ve konut sorunu; kalkınma ve planlama; kalkınma planı ve özel ihtisas komisyonu kavram ve olguları açıklanmıştır. Ardından genel bir tarihi perspektif sağlamak amacıyla kalkınma planlarının Türkiye'deki seyir süreci aktarılmıştır. Böylece bulguların paylaşımına geçilmiş ve sırayla her dönemin özel ihtisas komisyonu raporu ve kalkınma planının analizleri sunulmuştur. Nihayetinde konut sorununun dönemler arasında değişen ele alınma biçimleri ve politika çıktılarındaki egemen anlayışların zaman içindeki durumu açığa çıkarılmış; gelecek plan dönemleri için çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde, bulguların anlaşılmasında gerekli olacak konut, konut sorunu, kalkınma ve planlama, kalkınma planı ve özel ihtisas komisyonu kavramları açıklanacaktır.

2.1. Konut Sorunu

Konut, içindeki bireylerin kendilerini yeniden üretebilmeleri için gereken konfor alanı ve mahremiyeti buldukları; sosyolojik bir kurum olarak toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlayacak ailenin var olduğu; dini inanç ve kültürel alışkanlara ilişkin çeşitli ritüellerin gerçekleştirilebildiği; bireylere güvende hissettirecek özel alan ihtiyacını karşılayan bir mekândır (Şengün ve Sipahi, 2017: 198). İnsan soyunun ilkel çağlardan bugüne, barınma ihtiyacına sürekli gelişerek cevap veren konut, olgusal bir meseledir. Bireylerin, bu olgu ile geliştirdikleri bilişsel bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle dünyadaki bütün insanlar için 'yeterli bir konut' ile 'evde olmak' arasında psikolojik iyilik halinden, sosyal yaşamın işleyişine kadar yansıyan büyük farklar bulunmaktadır (Kellett ve Moore, 2003: 123). Daha teknik bir mahiyete sahip olan konut kavramının, ev kavramından temel farkı, içinde bulunduğu çevre ile derin ilişkisidir. Konut, toplumsal yaşamda bir sosyal statü göstergesi

olarak kabul edilmekte ve içinde yaşayan hane halkı hakkında birtakım sosyolojik mesajlar taşıdığı varsayılmaktadır (Tüzün, 2022: 9-15).

Konutun sosyal statü göstergesi olarak yorumlanmasının nedeni, serbest piyasada meta değeri taşıyan bir eşya olmasıdır. Bu bağlamda, bireylerin konut ihtiyacını gidermek için ödemeleri gereken bir bedel bulunmaktadır. Öte yandan konutun fiziksel, psikolojik ve sosyolojik açıdan taşıdığı önem, devletlere çeşitli ödevler getirmektedir. Türkiye özelinde bakıldığında, konut anayasal bir haktır. Çünkü Anayasa'da "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler" (T.C. Anayasası: 1982: 57) hükmetmektedir. Sosyal devlet ilkesi açısından da konut, insanların ruh ve beden sağlığı, genel yaşam kalitesi ve insan onuru ile olan ilişkisi bağlamında bir insan hakkı olarak ele alınmaktadır (Keleş, 2019: 276-277).

Bireyler için temel insani öneme sahip olan konut alanında, piyasa koşulları ve hükümet politikalarına bağlı olarak değişen nicel ve/veya nitel sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Nicel konut sorunu, çeşitli nedenlerle serbest konut piyasasında arzın talebi karşılayamaması şeklinde ortaya çıkan bir konut açığını ifade etmektedir. Bazı toplumsal grupların serbest piyasadaki yaşanabilir ve sağlıklı bir konutun ederini karşılayamadığı için asgari insan onuru ve ihtiyaçlarına uygun olmayan yapılarda barınması ise nitel konut sorununu oluşturmaktadır. 20. yüzyılda evrensel bir olguya dönüşen konut sorununun boyutları ve etkenleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Fakat en sık görülen etkenler yaygın yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik, kırdan kente doğru hızlı göç hareketleri ve plansız gelişen kentleşme, ani nüfus patlaması, doğal afetler, savaşlar ve iç çatışmalar, arsa ve altyapı gibi teknik yetersizliklerdir (Madden ve Marcuse, 2021: 9-15; Olgun, 2022: 32-33).

Her toplumsal problem alanında olduğu gibi konut sorununda da geniş çaplı çözümler kamu politikaları ile düzenlenmektedir. Bu bağlamda, devletlerin mevcut konut sorununu ortadan kaldırmak veya azaltmak amacıyla ürettikleri konut politikaları ve bunların çıktıları ile sonuçları da çok çeşitlidir. Bununla birlikte, Kara Avrupası ülkelerinde en sık tercih edilen konut politikalarının başında, sosyal konut politikası gelmektedir. Uygulamada, sağlıklı bir konuta erişim için desteklenmesi gereken toplumsal gruplara yönelik kiralık ve/veya mülk konutların, kamu eliyle üretilmesi ya da kamunun denetim/gözetiminde ürettirilmesi yoluyla devletin konut piyasasında aktör olarak rol aldığı pratikler yaygındır. Öte yandan bu toplumsal gruplara devlet tarafından finansal destek sağlanması da yine sosyal konut politikası olarak değerlendirilmektedir (Olgun, 2016: 183; Karalı: 2022: 445).

Devletler, mevcut konut sorunlarını çözmek üzere bazı teknik ve iktisadi amaçlar güderek toplu konut politikaları izleyebilir; serbest piyasadaki ev sahibi-kira ilişkilerini denetleyip bazı standartlara bağlayarak aşırı fiyat artışlarını önlemeyi seçebilir; konut sektörünü yönlendirmek amacıyla çeşitli vergi politikaları oluşturabilir; finansman piyasalarına veya mülkiyet haklarına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapabilirler (Olgun, 2016: 183-185). Bununla birlikte, konut sorununa yönelik hiçbir çözüm geliştirilmeyebilir veya devletin yalnızca zorunlu hallerde yasa çıkardığı ve bazı ilgili kuruluşlar oluşturduğu kısmi bir konut politikası izlenebilir (Karalı, 2022: 445). Kamu politikası pratiklerine ilişkin Dye'ın genel kabul gören "hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı seçtiği her şey" (Dye, 2013: 3) şeklindeki tanımı bağlamında değerlendirildiğinde, her bireyin yaşadığı konutun sahibi olduğu sosyalist bir konut politikası kadar; hiçbir konut politikası izlenmemesi de mümkündür. İzlenen politikanın anlaşılabilmesi için bakılabilecek temel belgelerin başında ise kısa-orta-uzun vadeli politika hedeflerinin aktarıldığı kalkınma planları gelmektedir.

2.2. Kalkınma Planı

Kalkınma, genel anlamda büyüme, gelişme ve ilerleme anlamlarına gelen iktisadi bir kavramdır (Erdem ve Bozan 2021: 70). Bununla birlikte kalkınma kavramı, bir ülkenin politik, ekonomik ve toplumsal yapılarında yaşanan değişim ve gelişim doğrultusunda, insan ve toplum yaşamının maddi ve manevi yönden ilerlemesini; refah seviyesinin artmasını ifade etmektedir (Öner, 2020: 387). Bir ülkenin kalkınmasındaki en temel yönetsel araç ise planlamadır (Yalman, 2022: 28). TDK planlamayı, "hükümetler tarafından ulaşılacak amaçları belirleyen, tarım, ulaşım, sanayi vb. kesimlerdeki artış ölçüsünü tespit eden ve uygulanması gerekli çareleri önceden gösteren ekonomik ve sosyal programların belli süreler için hazırlanma işi" (TDK, 2023) olarak tanımlamaktadır. Kamu Yönetimi Sözlüğünde ise planlama, "ulaşılmak istenen amaçların tespiti, onların nasıl yapılacağı, ne zaman yapılacağı, şu an için sahip olunan maddi ve manevi imkanların neler olduğunun eyleme geçilmeden önce bir bütün halinde göz önünde tutulması" (Parlak, 2011: 625) şeklinde açıklanmaktadır. Kısacası planlama, bulunulan yer ile ulaşılması hedeflenen yer arasında köprü vazifesi görecek bir yol haritası, bir eylem tasarısıdır (Parlak, 2011: 625).

Devletlerin bir süreç olarak kalkınmasını sağlamanın temelinde, kalkınma ve planlama pratiklerinin bir araya getirildiği planlı kalkınma bulunmaktadır. Bir devletin ekonomik gelişimini arttırıp dengeye ulaşma hedefine yoğunlaşmasını mümkün kılan kalkınma planları, aynı zamanda toplumsal gelişimi arttırmak ve bu gelişimi dengeli bir şekilde sağlamak amacıyla çok yönlü oluşturulmaktadır (Gönüllü, 2022: 142; Yemen, 2015: 1002). Kalkınma planları, esasen, devletlerin geleceklerine yönelik yol haritasını oluşturan kamu politikalarını içeren birer üst politika belgesi ve çıktısı niteliğindedir. Makro planlar olarak uzun vadeli tasarlanan bu belgelerde belirlenen hedef ve politikaların doğru şekilde uygulanması, devletin başarılı bir gelecek ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır (Hamza-Çelikyay, 2021: 193; Şahin, 2023: 1336). Kısacası kalkınma planları, bir ülkenin belirli bir bölgesi veya tamamı için önceden belirlenen kalkınma hedefleri doğrultusunda, ekonomik ve toplumsal konulardaki hedeflere ulaşmak amacıyla hem kamu hem de özel kesime yol gösteren ve bazı durumlarda bağlayıcı nitelik taşıyan kapsamlı ve çok yönlü düzenlemeleri ifade etmektedir (Yıldız, 2018: 69-70).

2.3. Özel İhtisas Komisyonu

Yukarıda aktarıldığı üzere devletler, önceden belirlenmiş süreler için başta ekonomi olmak üzere, birçok alanda kalkınma ve gelişmeye ilişkin stratejik dokümanlar olarak kalkınma planları hazırlamaktadır. Fakat bu planlar, tek elden değil; çok paydaşlı bir dinamik ile hazırlanmaktadır. Bu durum kalkınma planlarının, mahiyeti itibariyle katılımcı bir anlayışla hazırlanması gereği ile ilişkilidir. Türkiye'de kalkınma planlarının çok aktörlü bir anlayış ekseninde oluşturularak, her bir alana özgün politikalar üretmesi ve bu politikaların gelişimini sağlaması amacıyla Özel İhtisas Komisyonları kurulmaktadır. Böylece Komisyonlar, özgülendikleri alana ilişkin olgusal ve bilimsel bilgi toplamakta, araştırma yapmakta ve çeşitli önlemler geliştirerek, önerilerde bulunmaktadır. Komisyon önerileri ise kalkınma plan(lar)ının kapsadığı ekonomi, sağlık, turizm, eğitim ve teknoloji gibi çeşitli alanlarda kalkınma hedeflerinin hayata geçirilmesine yönelik, alanında uzman kişiler tarafından belirli bir çalışma programı ve takvimiyle hazırlanan raporlar biçiminde yayımlanmaktadır. Özel İhtisas Komisyonu Raporları olarak hazırlanan bu belgeler, bilimsel ilkeler doğrultusundaki bir Kalkınma Planı hazırlığı için kılavuz rapor niteliğindedir (SBB, 2023a).

3. Kalkınma Planlarının Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de ilk kapsamlı kalkınma planı 1962 yılında hazırlanmış ve 1963-1967 yılları arasında yürürlükte kalmıştır. Bu tarihten sonra da planlar beşer yıl yürürlükte kalacak şekilde periyodik olarak hazırlanmaya devam etmiştir. Öte yandan bazı dönemlerde ülkenin içinden geçtiği siyasi ve ekonomik bunalımlar nedeniyle gecikmeler yaşanabilmiş; ayrıca bir istisna olarak Dokuzuncu Plan, yedi yıllık hazırlanmıştır (Kahvecioğlu, 2023: 88). Bu araştırmanın yapıldığı 2023 yılı itibariyle 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Plan halen yürürlüktedir. Ancak 2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Plan da 2023 yılı bitmeden önce tamamlanıp kamuoyunun erişimine açılmıştır. Bununla birlikte, on ikinci dönemde kurulan özel ihtisas komisyonları ve bunların hazırladığı raporlar henüz erişime açılmamıştır (SBB, 2023b).

Dünyada planlı kalkınmaya erken başlayan ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır. Bilindiği üzere 1929 yılında tüm dünyayı etkileyen büyük buhran, erken Cumhuriyet Türkiyesi'nin ekonomik yapısını da olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu durumu iyileştirmek için beşer yıllık dönemleri kapsayacak iki sanayi planı hazırlanmıştır. Bunlardan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1933-1937 yıllarında uygulanmış ve yatırım alanlarının seçiminde hem toplumsal etkenlere hem de ülkenin kendine yeterli olmasına ağırlık verilmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise bu dönemde II. Dünya Savaşı yaşandığı için uygulanamamıştır (Doğan, 2021: 1886). Söz konusu planlar esasen, ekonomik gelişme planı olarak değil; ülkede büyük sanayi kuruluşları oluşmasını sağlayarak, sanayi sektörü ve yatırımlarını geliştirip ekonomideki payının artırılmasını hedefleyen teknik planlar olarak hazırlanmıştır (Çelik ve Çetiner, 2019: 125; Doğan, 2021: 1886).

Uygulama alanı bulan Birinci Plan'da birtakım eksiklikler olmasına rağmen birçok konuda başarı sağlamıştır. Ayrıca dış yardım, devletçilik ve kredi gibi pratiklere başvurmadan da hedeflenen kalkınmanın başarılı olabileceğini ortaya koymuştur. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise ulusal tasarrufu sağlamak, yatırımları toplum faydasına kullanmak üzere yönlendirmek, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı belirli bir plan dahilinde geliştirilen ilkeler çerçevesinde gerçekleştirmek ve sürekli kılmak için çıkarılan Kanun ile Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) kurulmuştur[14]. Kalkınma planları gerek 1961 Anayasasında[15] gerek 1982 Anayasasında[16] düzenleme konusu olmuştur. Yani kalkınma planları da bu planları oluşturmaktan sorumlu olacak kuruluş da planlı kalkınmanın bizzat kendisi de anayasal bir statüye sahiptir (Doğan, 2021: 1886; Yemen, 2015: 1002).

[14] Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun, T.C. Resmî Gazete, 05.10.1960, Sayı: 10621.

[15] "İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir. Devlet Plânlama Teşkilâtının kuruluş ve görevleri, plânın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve plânın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlıyacak tedbirler özel kanunla düzenlenir" (T.C. Anayasası, 1961: 129).

[16] "Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayiin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir. Planda milli tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir" (T.C. Anayasası, 1982: 166/a-b).

Geçmişten günümüze kalkınma planlarının hangi aktörler tarafından hazırlandığı dönemlere göre farklılık göstermektedir. Bu kapsamda ilk görevli teşkilat, yukarıda da aktarıldığı üzere DPT olmuştur. Başbakanlığa bağlı faaliyet yürüten DPT, kurulduğu günden itibaren Türkiye'nin kalkınma planlamasında önemli görevler üstlenmiştir. Ancak 2011 yılında tüm dünyada etkisi artan neoliberal politikalar çerçevesinde kapatılmış ve görevleri bu dönem kurulan Kalkınma Bakanlığı'nın bünyesine geçmiştir (Kahvecioğlu, 2023: 89). Yani ilk dokuz kalkınma planı DPT tarafından; 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı ise Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. 2018 yılında yeni hükümet sistemine geçilmesiyle beraber Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) kurulmuş ve Kalkınma Bakanlığı kaldırılmıştır. Bu tarihten sonraki On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları SBB tarafından hazırlanmıştır.

4. Bulgular

Daha önce de aktarıldığı üzere, bu çalışmanın tarihsel çerçevesi on iki kalkınma planı dönemini kapsamaktadır. Tarihsel çerçeve içerisinde bu araştırmanın birincil veri kaynakları olan kalkınma planları ve bu planların hazırlık aşamasında görev alan özel ihtisas komisyonlarının raporları -değerlendirmeci- içerik analizine tabi tutulmuştur. Söz konusu birincil veri kaynaklarına erişim, resmi çevrimiçi arşiv ortamlarından sağlanmıştır.

İçerik analizi neticesinde yapılan ilk tespit, kalkınma planlarında konut sorununun sabit bir kategori içerisinde yer almayışıdır. Daha açık bir ifadeyle bazı kalkınma planlarında konut sorununa ve bu soruna yönelik politika hedeflerine ana başlık ayrılırken; bazı planlarda ise inşaat sektörü hedefleri gibi başka alanlarda birkaç cümle açıklama yapılmıştır. Öte yandan, benzer bir düzensizlik özel ihtisas komisyonları için de geçerlidir. Bazı dönemlerinde konut sorununa özgülenmiş bir komisyon bulunmazken; bazen ilişkili olan konularda karma komisyonlar oluşturulmuş; bazense yalnızca konut sorununa özgülenmiş komisyonlar kurulmuştur.

4.1. Birinci Kalkınma Planı

"Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967" (DPT, 1962) başlığı ile yayımlanan bu plan, aynı zamanda 15 yıllık uzun vadeli politika hedefleri de içermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin ilk geniş kapsamlı üst politika belgesidir.

4.1.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Erişilebilen çevrimiçi arşiv kayıtlarında konut sorunuyla ilişkilendirilmiş bir özel ihtisas komisyonu ve rapor tespit edilememiştir.

4.1.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Birinci Kalkınma Planı'nda, konut sorunu ve bu soruna yönelik politika hedeflerine altıncı bölümdeki Hizmetler alt başlığında yer verilmiştir (DPT, 1962: 429). Ana metnin girişinde kentsel alanlardaki konutların %30'unun oturulamaz halde olduğu; üç büyük kentteki nüfusun %30'unun tek odalı konutlarda yaşadığı; toplam nüfusun 1,2 milyonun gecekondularda barındığı aktarılmıştır (DPT, 1962: 2). Konut yan başlığında ise kentsel alanlarda oturulabilir konut sayısının 1,75 milyon iken; bu sayının kırsal alanlarda 2 milyon olduğu açıklanmıştır. Öte yandan ülke genelinde 240 bin ruhsatsız yapı bulunduğu; nüfusun Ankara'da %45'inin, İstanbul'da %21'inin ve İzmir'de %18'nin gecekonduda yaşadığı belirtilmiştir. Aktarılan istatistikler arasında, kentlerde inşa edilen konutların ya

çok büyük ve lüks ya da yetersiz ve sağlıksız olduğu sıkça tekrarlanmıştır (DPT, 1962: 430-431).

Planda mevcut konut stoğunun nitelik ve nicelik bakımından neden yetersiz olduğunun değerlendirmesine yer verilmiş; saha araştırmalarının yokluğu, belli başlı standartların geliştirilmemesi, detaylı bir konut politikası olmayışı ve lüks konutlara kayan yatırımlara ilişkin tedbirler alınmaması temel sorunlar olarak açıklanmıştır. Bu bağlamda, alınacak tedbirlerin başında 'halk konutu' adıyla anılan minimal/ekonomik sosyal konutlara ilişkin yapı standartlarının belirlenmesi ve lüks konut yapımını sınırlayıp mevcut yatırımları daha çok ekonomik konut yapımına kaydıracak yöntemler geliştirilmesi gelmektedir. Öte yandan, kamunun konut yatırımlarını daha fazla artırmak yerine; mevcut kıt kaynakların verimli kullanılması vurgusu da sıkça tekrar edilmiştir (DPT, 1962: 433).

Kendi evini yapacaklara arsa teminini kolaylaştırırken, bir yandan da spekülasyonla mücadele edileceği aktarılan Plan'da; gecekondulaşmanın önüne geçilmesi hedefine yer verilirken, iyi haldekilerin ıslah edileceği ve kamu hizmetlerine erişimin geliştirileceği de belirtilmiştir. Bununla birlikte, politika aracı görevi görmesi için bir konut kanunu hazırlanacağı; bu kanunun uygulayıcı ve denetleyiciler açısından rehber niteliğinde olmasının amaçlandığı da açıklanmıştır. Son olarak serbest piyasadaki ev sahibi-kiracı kiracı ilişkilerinin düzenleneceği; belediyelerin sosyal konut üretimi başta olmak üzere, imar planı ve kentleşme programları hazırlamak gibi görev ve yetkilerinin genişletilmesi hedefine yer verildiği de dikkat çeken diğer hedeflerdir (DPT, 1962: 433-437).

4.2. İkinci Kalkınma Planı

"İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972" (DPT, 1967) başlığı ile yayımlanan bu Plan'ın hazırlık döneminde yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir özel ihtisas komisyonu kurulmuş ve "İkinci Beş Yıllık Plan Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (DPT, 1966) başlığıyla bir rapor yayımlanmıştır.

4.2.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporunda insani temel ihtiyaçların başını çektiği belirtilen konutun, ülke genelinde önemli bir sorun haline geldiği açıklanmaktadır. 1960 yılında yapılan nüfus sayımında toplanan bilgilere göre, şehirlerdeki konutların %25,7'sinin iskân şartları açısından kötü durumda olduğu ve bu konutların %57'sinde banyo, %44'ünde su, %14'ünde elektrik bulunmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte Ankara'da nüfusun %60'ının; İstanbul'da nüfusun %38,59'unun; İzmir'de nüfusun %33'ünün gecekondularda barındığı bilgisine de yer verilmiştir. Kırsaldaki konutların ise ancak yarısı sağlam ve oturulabilir durumdadır (DPT, 1966: 1-6).

Raporda, mevcut konut sorunu birden fazla nedene bağlanmıştır. Bunların başında, hızlı nüfus artışı ve köyden kente göç hareketlerinin giderek artması gelmektedir. Öte yandan kapsamlı ve tutarlı bir sosyal konut politikası izlenmediği de sıkça vurgulanan bir etken olarak öne çıkmaktadır. Rapor boyunca dar gelirli hane halklarının, serbest piyasa koşullarındaki bir konutun ederini karşılayamayacağı birden fazla kez tekrar edilmiştir. Bu bağlamda, konut ihtiyacını kendi imkanlarıyla gecekondu inşa ederek gidermeye çalışan halkın gerek teknik gerekse sosyal açıdan güvensiz durumda yaşadığı ve kamu hizmetlerine erişimde sıkıntı çektiği belirtilmiştir. Komisyonun söz konusu sorunların çözümü için sunduğu önerilerin başında ise uygun fiyatlı kiralık sosyal konut üretimi gelmektedir.

Ancak bunun için öncelikle ülke genelindeki konut arz-talep durumunun ivedilikle analiz edilmesi ve uygun politikaların belirlenmesi gerektiği açıklanmıştır (DPT, 1966: 6-8).

Konuta ilişkin mevzuat ile finansman ve inşaat kuruluşlarının bir bütün oluşturması gerektiği belirtilen Raporda, mevcut durum ve pratiklerin böyle bir bütünleşmeden uzak olduğuna değinilmiştir. Konut sorununun önemli bir nedeni olarak, başlayan inşaatların bitmemesi, malzeme ve yapı kalitesine ilişkin denetim yoksunluğu işaret edilmiştir. Bu durum, belediyelerin imar ve konuta ilişkin hâlihazırdaki görevlerini yerine getirmemesine bağlanmış; gecekondulaşmada görülen artış da yine aynı şekilde açıklanmıştır. Komisyon'un bu sorunların çözümü için sunduğu öneriler ise belediyelerin kurumsal, işlevsel ve teknik açıdan revize edilmesi; yapı ve malzeme standartları ve bitirme şartları gibi konularda düzenlemeler yapılması; etkin bir denetim ve yaptırım mekanizması geliştirilmesi olmuştur (DPT, 1966: 9-21).

4.2.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

İkinci Kalkınma Planında konut sorunu ve bu soruna yönelik politika hedeflerine, yerleşme, kentleşme ve konut meselelerinin ele alındığı sekizinci bölümde bir ana başlık ayrılmıştır. Plan'ın tamamında olduğu gibi konut başlığında da uzun süreli programlar bağlamında politika geliştirileceği açıklanmıştır. Fakat bir önceki plan döneminde olduğu gibi toplam yatırım hacminin arttırılmaması hedeflenmiştir (DPT, 1967: 273). Planda 1967 yılı itibariyle şehirlerde 2 milyon 100 bin birim konutun mevcut olduğu; bunların tahminen %21'inin ise gecekondu olduğu belirtilmiştir. Söz konusu konutların %41'i sağlam; %33'ü iyileştirilebilir; %26'sı ise çürüktür. Öte yandan mevcut konutların %27'sinde mutfak; %7'sinde tuvalet; %49'unda banyo; %26'sında elektrik; %45'inde su olmadığı da aktarılmıştır. Kırsaldaki konutlar hakkında yeterli bilginin bulunmadığı belirtilse de elektrik ve suya sahip olanların oranının %3'ten daha az olduğuna yer verilmiştir. Konut politikası yetersiz olduğu için kentlerde 'yapsatçılık' olgusunun doğduğu; arsa ve konutun meta değerinin arttığı belirtilmiştir. Bu durumun nedenleri ise kamunun elindeki arsa stoğunun spekülasyonu önlemeye yetmemesi ve arsa politikasından sorumlu bir ofisin bulunmamasıyla açıklanmıştır. Mevcut konut sorunu ile ilgili genel değerlendirme ise konut araştırmalarının yetersizliği, doğru politikaların izlenmemesi ve Emlak ve Kredi Bankası'nın etkin bir konut politikası aktörü olamamasıdır (DPT, 1967: 274-280).

Plan dönemindeki hedeflere bakıldığında lüks konut üretiminin kısıtlanması ve bu yatırımların toplu konut projeleri ile değerlendirilmesinin teşvik edilmesi öne çıkmaktadır. Daha açık bir ifade ile konut sorununun, kentleşme sorunu ile birlikte ele alınacağı; kamu yatırımlarının gelişen kentlerdeki alt ve üst yapı ihtiyaçlarını gidermede etkin ve verimli şekilde kullanılabilmesi için konut kooperatiflerinin ve toplu konut üretiminin teşvik edilmesinin hedeflendiği sıkça tekrar edilmiştir. Bu bağlamda kredi politikalarında da toplu konut projelerinin öncelikle ele alınacağı belirtilmiştir. Öte yandan konut kooperatiflerine bazı standartlar getirilip İmar ve İskân Bakanlığı denetimine alınması; toplu konut projelerinin ekonomik halk konutu standartlarına uyması; konutun serbest piyasadaki meta değerini kontrol amacıyla satışlarda tavan fiyat belirlenmesi uygulamasına gidileceği hedeflerine de yer verilmiştir (DPT, 1967: 284-285).

Planda giderek büyüyen bir sorun haline gelen gecekondulaşma ile mücadele konusunda vatandaşların kendi evlerini yapmalarının desteklenmesi hedefi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, vatandaşların hem uygun fiyatlı arsa sağlanması hem kredi kolaylıkları hem de yapı kalitesi ve standartlarına ilişkin teknik desteklerle kendi konutlarını inşa etmelerinin

desteklenecеği birden fazla kere tekrar edilmiştir. Öte yandan, yaygınlaşma eğilimi görülen arsa spekülasyonunu önlemek amacıyla bir Arsa Ofisi kurulması hedefi de dikkat çekmektedir. Planda bir Konut Kanunu Tasarısının varlığından söz edilmiş; bu Tasarının yeni belirlenen konut politikaları doğrultusunda tekrar gözden geçirileceği; Gecekondu Kanunu hakkında da benzer bir düzenleme yapılacağı; plan dönemi içerisinde Konut Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin hedeflendiği açıklanmıştır (DPT, 1967: 284-285).

Planda konut sorununa ilişkin öne çıkan başka bir hedef kredi politikasının düzenlenmesidir. Buna göre, konut kredisi verecek kurumların kaynakları tek elden kullanması sağlanacak; Emlak ve Kredi Bankası ile Sosyal Sigortalar Kurumu'nun yanında Emekli Sandığı'nın da konut kredisi vermesinin önü açılacaktır. Öte yandan kredi politikasının, farklı toplumsal grupların alım güçleri de göz önüne alınarak şekillendirileceği ve dar gelirli ailelerin konut sahibi olmasına öncelik verileceği belirtilmiştir. Bir önceki plan döneminde dar gelirli toplumsal grupların korunması için serbest piyasadaki kiralara müdahale etme hedefi ise bu Plan döneminde tam tersidir. Daha açık bir ifadeyle kiralık konut piyasasındaki arz-talep dengesine müdahalenin sona ereceği ve kira miktarı sınırlamasına gidilmeyeceği belirtilmiştir (DPT, 1967: 286-287).

4.3. Üçüncü Kalkınma Planı

"Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977" (DPT, 1972) başlığıyla yayımlanan bu plan, aynı zamanda 1995 yılına kadar uzun vadeli politika hedeflerini içermektedir. Hazırlık döneminde yalnızca konuta özgülenmiş bir özel ihtisas komisyonu kurulmuş ve "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (DPT, 1972) başlığıyla bir rapor yayımlanmıştır.

4.3.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Konut ihtiyacı ve serbest piyasadaki bir konutun ederini karşılayabilecek hane halklarının tahmini hesaplarının sunulduğu raporda, ülke nüfusunun ancak üçte birinin ruhsatlı bir konutun mülkiyetini satın alacak ekonomik güce sahip olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle devletin anayasal sorumluluklarını yerine getirmek üzere serbest konut piyasasında hem denetleyici olarak hem de aktör olarak rol alması önerilmiştir (DPT, 1972: 26-27). Konut sorununa sosyal politika ekseninde yaklaşılan raporda, alım gücü düşüklüğü ve kırdan kente doğru artan göç gibi nedenlerle mülkiyeti kamuda olan kiralık sosyal konut üretiminin önemi sıklıkla tekrar edilmiştir. Bu bağlamda Emlak ve Kredi Bankası'nın kiralık sosyal konut üretmesi; konutlandırmanın bir sosyal güvenlik meselesi olarak ele alınması ve devletin görevi haline gelmesi; Sosyal Konutlar Kurumu adında bir kurumun kurulması gibi çeşitli öneriler geliştirilmiştir (DPT, 1972: 27, 55, 65, 70, 71, 74).

Bir önceki plan döneminde ivedilikle yürürlüğe konulacağı belirtilen Konut Kanunu'nun, raporun hazırlandığı tarihte henüz çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü raporda Konut Kanunu ve Konut Kooperatifleri Kanunu çıkarılması, ilgili mevzuatın da bu kanunlara göre yeniden düzenlenmesi önerilmiştir (DPT, 1972: 62,67). Bir önceki dönemde hazırlanan planın ve konut politikası pratiklerinin, komisyon raporu ile uyumlu olmadığı sıkça tekrarlanmış; konut sorunu, gecekondulaşma ve sağlıksız şehirleşme gibi meselelerle mücadele için sistemli bir sosyal konut politikası oluşturulup aktif rol oynayacak politika aktörlerinin iyi planlanmasının önemine değinilmiştir. Öte yandan oluşturulacak konut politikasının farklı alım gücü gruplarını göz önüne alan, istatistiklere dayalı nicel

hesaplamaları da içermesi ve yapıların fiyat-performans standartlarının belirlenmesi de vurgulanmıştır (DPT, 1972: 33, 38-40, 49-50).

Raporda, geçmiş planların kırsal alandaki konutlara yeterince yer vermemesi eleştirilmiş, yüzeysel değil; derinlemesine bir düzenleme yapılıp Köy Konutları ve Yerleşim Genel Müdürlüğü kurulması önerilmiştir. Altyapı ise gerek kırsal alan gerekse kentsel alan açısından kalkınmanın önemli bir gereği olarak yorumlanmış; altyapı yatırımlarının genişletilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yatırımların genişletilmesi yalnızca altyapı için değil; konut açısından da gerekli görülmüştür. Bu konuda, devletin yapacağı konut yatırımlarının sosyal refahı ve dolayısıyla kalkınma hızını arttıracağı; dolaylı olarak birçok alanda pozitif etki yaratacağı için kâr amacının minimize edilerek yatırım hacminin genişletilmesinin önemine işaret edilmiştir. Öte yandan yapı kalitesinin denetimi devletin bir görevi olarak ele alınmış, özel yatırımlarla yapılan bütün inşaatların da devlet tarafından denetlenmesi gerektiği belirtilmiştir (DPT, 1972: 33, 38-40, 55-57, 61, 70-71).

Raporda bir süredir izlenen 'kendi evini yapana yardım' stratejisi eleştirilmiştir. Komisyon'a göre, seçim dönemlerinde siyasi kaygılarla kendi evini yapacakların ucuz arsa ve uygun kredi gibi yollarla desteklenmesi, gecekondulaşma sorunuyla mücadele için doğru bir yol değildir. İnşaatın her şeyden önce uzmanlık ve eğitim gerektiren bir iş olduğu, ayrıca yapı denetimi ve malzeme kalitesi gibi konularda da eksiklik bulunduğu; dolayısıyla bu şekilde inşa edilen konutların dayanıksız ve kısa ömürlü olacağı belirtilmiştir. Ancak siyasi amaçlarla izlenen bu stratejinin izlenmeye devam edilmesi halinde, verilecek desteğin nakdi değil; ayni olarak inşaat malzemesi ve teknik destek şeklinde sağlanmasının daha sağlıklı olacağı belirtilmiştir (DPT, 1972: 67-70).

4.3.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Üçüncü Kalkınma Planı'nda konut sorunu ve bu soruna yönelik politika hedeflerine, refah dağılımına konu olan sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi meselelerin ele alındığı on üçüncü bölümde ana başlık ayrılmıştır (DPT, 1972). Bu nedenle önceki dönemlere göre daha detaylı bir yaklaşım söz konusu olsa da mahiyet itibariyle politika hedeflerinde önemli bir değişiklik görülmemektedir.

Plan'da, önceki dönemde arsa spekülasyonunu önleme amacıyla kurulması hedeflenen Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün, 1969 yılında faaliyete başladığı ancak kuruluş ve bütçe yetersizliği nedeniyle etkin bir aktör olamadığı açıklanmıştır. Konut stoğu hakkında net veri bulunmaması sorunu devam ederken; mevcut konutların %10'un çürük ve %15'inin iyileştirilebilir durumda olduğunun tahmin edildiği aktarılmıştır. Konut stoğuna ilişkin tahminlere göre 1972 yılı itibariyle gecekondu sayısı 700 bini aşmıştır. Öte yandan yine tahminlere göre ülke genelindeki konutların %39'unda mutfak, %20'sinde banyo, %39'unda tuvalet, %29'unda su ve %37'sinde elektrik bulunmamaktadır. Kır-kent ortalamasını yansıtan bu tabloda, kırsal alandaki konutların yetersizliği ortalamanın düşük olmasına neden olmaktadır (DPT, 1972: 829-833).

Plan'da konut sorununu çözmeye yönelik bir adım olan Kat Mülkiyeti Kanunu ile aynı parsel üzerindeki çok katlı yapıların/apartman dairelerinin yasallaştırıldığı ancak bu durumun serbest piyasada konutun meta değerini arttırıp yapsatçılık olgusunu geliştirdiği açıklanmıştır. Konutun meta değerini yükselten başka bir unsur da piyasadaki yapı malzemelerinde standardın sağlanamaması ve fiyat artışlarının önlememesi olmuştur. Bununla birlikte önceki dönemde konut üreticilerinin kooperatifler şeklinde örgütleşmesi

hedefine ulaşılamadığı ve toplu konut üretiminin yetersiz kaldığı da belirtilmiştir. Konut kooperatifleri, toplu konut projelerine yönelik krediler ile teşvik edilmeye çalışılsa da yeterli yasal düzenleme yapılmadığı için beklenen etki yaratılamamıştır. Bireysel konut kredisi sağlayan kuruluşların ise sayısı artmış fakat dar gelirli aileleri kapsayan sosyal toplu konut üretimini sağlayacak bir sistem geliştirilemediği için kredi politikası da yeterli olamamıştır (DPT, 1972: 833-835).

İhtisas Komisyonu Raporu'nda olduğu gibi Plan'da da nüfusun ancak üçte birinin serbest piyasadaki bir konutun ederini karşılayabilecek ekonomik güce sahip olduğu belirtilmiş; konut ihtiyacı kamu eliyle giderilmedikçe gecekondulaşma sorununun büyümeye devam edeceği öngörülmüştür (DPT, 1972: 838-839). Mevcut sorunların çözümüne ilişkin olarak önceki dönemlerde olduğu gibi yatırımların lüks konutlardan ziyade, ekonomik konutlara yönlendirilmesi hedefi tekrar edilmiştir. Bununla birlikte yalnızca mülk konut yatırımlarının değil, kiralık konut yatırımlarının da teşvik edileceği belirtilmiştir. Öte yandan mülk ya da kiralık konut edinecek ekonomik gücü bulunmayan toplumsal grupların barınma krizinin, asgari alt yapı gereksinimleri karşılanmış arsa tahsisi yoluyla gözetilmesi; bu şekilde gecekondulaşmayla da mücadele edilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1972: 841).

Kredi politikalarının gözden geçirilerek Emlak ve Kredi Bankası'nın temel aktör olarak belirleneceğine değinilen Plan'da, sosyal toplu konut kooperatifçiliğinin de teşvik edileceği açıklanmıştır. Konut Kooperatifleri Kanunu çıkarılması hedefi yine tekrar edilmiş; ayrıca bu kooperatiflerin İmar ve İskân Bakanlığı'nın yetki sahasına alınacağı ve iskân planlarının sosyal toplu konut yapımı için alan üretmeye odaklanacağı belirtilmiştir. Konut Kanunu Tasarısı da yine kanunlaştırma hedefi olarak belirlenmiştir (DPT, 1972: 841).

4.4. Dördüncü Kalkınma Planı

"Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983" (DPT, 1979) başlıklı bu Plan için yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir komisyon yerine iskân, bölgesel kalkınma, kentleşme ve konut meselelerine bütüncül biçimde yaklaşacak bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1982) Yerleşme, Bölgesel Gelişme, Kentleşme ve Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (DPT, 1977) başlıklı bir rapor yayımlamıştır. Öte yandan Dördüncü Plan döneminde, 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşmiştir.

4.4.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Dördüncü dönem Komisyon Raporu sosyal devleti öne çıkaran bir mahiyete sahiptir. Rapor, Türkiye'nin iskân, bölgesel kalkınma, kentleşme ve konut konularında bir dönüm noktasından geçtiği açıklamasıyla başlamış; Dördüncü Plan'ın da bu şekilde yorumlanması gerektiğinin altı çizilmiştir (DPT, 1977: 12, 26). Komisyon şu altı alt komisyona ayrılmış ve raporlama da bu bağlamda hazırlanmıştır: (i) yerleşme, bölgesel gelişme ve kentleşme; (ii) kentsel arsa; (iii) kentsel altyapı; (iv) yerel yönetim örgütlerinin yeniden düzenlenmesi; (v) konut üretiminin örgütlenmesi; (vi) yasal sistem ilişkileri (DPT, 1977: 7-8).

Rapor, önceki plan dönemlerinde oluşturulan raporlardan biraz farklıdır çünkü Komisyon, sorunları tanımlamadan önce kavramları yeniden tanımlamayı uygun görmüştür. Daha açık bir ifade ile dördüncü plan döneminde konut ile ilişkilendirilen Özel İhtisas Komisyonu, önce belli başlı kavramları yeniden tanımlamış; bu tanımlar bağlamında mevcut sorunları analiz edip ilke ve öneriler geliştirmeyi seçmiştir (DPT, 1977: 11). Komisyona göre, toplumsal bir ürün olan konutun, sosyo-ekonomik açıdan taşıdığı önemin göz ardı edilmesi

ve yalnızca barınak işlevi ile değerlendirilmesi hatalıdır. Raporda, mevcut konut sorununun nedeni, kapitalistleşme sürecinde kentsel toprağın özel mülkiyetinin gelişmesi ve konutun meta haline gelmesiyle açıklanmıştır. Böylece toplumsal eşitsizlik konut özelinde de keskinleşmiş ve gecekondu olgusu doğmuştur. Komisyon'a göre dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de görülen bu olgu, yalnızca düzensiz kentleşme sorunu olarak değil; Anayasa'da öngörülen asgari insan onuru ve gereksinimlerine uygun yaşam standartlarına tezat olması açısından da değerlendirilmelidir (DPT, 1977: 20-22).

Komisyon'un temel kavramları yeniden tanımlamaları bağlamında geliştirdiği önerilere bakıldığında, konut sorununun, bölgesel kalkınma, kentleşme ve altyapı gibi diğer meselelerden bağımsız değerlendirilmediği görülmektedir. Kentleşme, toplumsal değişimin, kalkınmanın ve mekânsal dönüşümün en etkin aracı olarak yorulanmış; bu aracı arsa ve konut arzı ile altyapı aracılığıyla yönlendirmenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Öte yandan konut ve altyapı, tıpkı sağlık ve eğitim gibi toplumsal hizmetler olarak değerlendirilmiş; mevcut konut sorununun ise arsa ve konuta meta olarak yaklaşıldığı sürece devam edeceği ileri sürülmüştür (DPT, 1977: 29, 33). Daha açık bir ifadeyle konut sorununun çözümü için toplumsal hizmet anlayışı ile geliştirilmiş ve halkın, kendini yeniden üretme gibi ihtiyaçlarını gözeten bir konut politikası izlenmelidir. Bu bağlamda geliştirilen temel öneri ise konut üretiminin serbest piyasadaki kâr odaklı mahiyetinin değiştirilmesi ve kamu kuruluşlarının bir toplumsal hizmet olarak konut ihtiyacını gidermeye başlamasıdır. Raporda bu önerinin -o tarihte yürürlükte olan- 1961 Anayasasının "Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır" (334 Sayılı T.C. Anayasası, 1961: 49/2) hükmünün de bir gereği olduğuna dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte söz konusu hükümden, devletin herkesi mülk sahibi yapması değil; asgari insan onuru ve gereksinimlerine uygun bir konutta barınacak ekonomik gücü olmayan ailelerin konut sorununun devlet tarafından giderilmesi gereği anlaşılmalıdır (DPT, 1977: 33).

Konutu bir talep meselesi değil, ihtiyaç olarak ele alacak bir politika geliştirilebilmesi için Komisyon, öncelikle konut üretimine ayrılacak kaynakların, asgari bir konutun sağlık koşullarının ve farklı toplumsal grupların farklı konut ihtiyaçlarının hesaba katıldığı çok yönlü ve dinamik bir konut standardı belirlenmesini önermiştir. Böylece yerel ve merkezi yönetim eliyle söz konusu standartlara uygun olarak konut üretilmesi ve bunların konut ihtiyacı en yetersiz biçimde giderilmiş -veya hiç giderilmemiş- olanlardan başlayarak tahsisi aşamasına geçerek politikanın pratiğe dökülmesi de mümkün olacaktır (DPT, 1977: 35). Esasen bu rapor döneminde mevzuat açısından belediyelerin ve SSK, OYAK gibi kurumların sosyal konut üretimi ve tahsisi yapması mümkündür. Burada temel sorun, herhangi bir politikanın birincil aracı olan bütçedir. Raporda, önceki plan dönemlerinde konut üretimine ayrılan bütçenin minimum düzeyde tutulup serbest piyasadaki potansiyel kaynakların ekonomik konut üretimine yönlendirilmesi hedefi eleştirilmiş; konut üretimine ayrılan bütçenin genişletilmesi önerilmiştir (DPT, 1977: 83-96).

4.4.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Dördüncü Planda konut sorunu ve bu soruna yönelik politika hedefleri birden fazla yerde ve ayrıntılı olarak ele alınsa da genel mahiyet itibariyle önceki dönemlerde belirlenen hedefler tekrar edilmiştir. Planda konut sorunu ilkin, önceki dönemde yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmelere ayrılan birinci kesimde "Yaşam Düzeyinde Gelişmeler" (DPT, 1979: 132) adlı altıncı bölümde ele alınmıştır. Bu başlıkta mevcut durumdan önce, konut ve arsa sorununun, özünde bir barınma sorunu olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte ne

kamu ne de özel sektör yatırımları ile konut açığı kapatılamamış; özellikle kırdan kente göç eden düşük gelirli toplumsal kesimler barınma ihtiyaçlarını gecekondular ile gidermeye devam etmiş; ruhsatsız ve sağlıksız yapıların sayısındaki artış önlenememiştir. Planda, önceki dönemde Ankara, İstanbul ve İzmir'de inşa edilen ruhsatlı konutların, toplama oranının %35 olduğu aktarılmış ve konut olarak kullanılan ruhsatsız yapı üretimindeki dramatik artışa dikkat çekilmiştir. Bu sorunun başlıca nedeni ise kentsel alanlardaki arsaların meta değerinde önlenemeyen artış ve arsa spekülasyonlarıdır. Öte yandan yapı malzemelerindeki fiyat artışları hızla devam etmiş; yapı kooperatiflerinde artış gerçekleşememiş; toplu konut üretimini teşvik için uygun yerleşim alanları planlanması ve altyapı, sosyal donatı gibi kamu hizmetlerinin sağlanması hedefi gerçekleştirilememiştir (DPT, 1979: 144-147).

Planın, ekonomik ve toplumsal hedeflere ayrılan ikinci kesiminde konut sorunu, toplumsal gelişmeler ve hedefler altında, eğitim ve sağlık ile beraber ele alınmış ancak burada yalnızca gelecek yıllardaki konut gereksinimi tahminleri verilmiştir (DPT, 1979: 252). Öte yandan birincil üretim, altyapı ve hizmetlere ayrılan üçüncü kesimde, konut sorununun tek başına bölüm olarak yer alması dikkat çekicidir. Bu bölümde yine hızlı nüfus artışı ve kentsel alanların yoğun göç alması sorunları, konut açığının artması ve gecekondulaşmanın temel nedeni olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca gecekondulaşmanın, konut sorununun ayrılmaz bir parçası olarak olgusal değer taşıdığı işaret edilmiştir. Planda aktarılan bir başka önemli sorun da önceki dönemde serbest piyasadaki bir konutun -kiralık ya da mülk fark etmeksizin- meta değerinin olağanüstü biçimde artış göstermesidir. Bu artış öyle dramatik boyutlara ulaşmıştır ki kamu lojmanlarının kiraları bile 1973 yılından 1978 yılına gelindiğinde %400'den fazla artmış durumdadır (DPT, 1979: 470).

Plan döneminde izlenecek ilke ve politikalara bakıldığında, önceliğin yine gecekondulaşma ile mücadeleye verildiği görülmektedir. Buna göre, kendisine ait olmayan arsa üzerine kaçak yapı inşa edenlerin mülkiyet hakkı kazanmasını sağlayacak uygulamalara (imar affı) gidilmeyecektir. Önceki plan dönemlerinde olduğu gibi toplu sosyal konut üretiminin teşviki tekrar edilmiş; bunun için kamu kredi kurum ve kuruluşları ile yerel yönetim birimlerine devren tahsis yoluna gidileceği açıklanmıştır. Öte yandan, kamu yararını gözeten bir kentsel arsa planlaması ile dar gelirli toplumsal kesimlere uygun fiyatlı arsa tahsisini kolaylaştıracak düzenlemeler yapılması hedefi de devam etmiştir. Planda bireysel konut üretimi ile mevcut konut açığının giderilmesinin imkânsız olduğu ve bu nedenle toplu konut projelerinin de yapı kooperatiflerinin de teşvikine yönelik hedeflerin devam ettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, farklı gelir düzeylerine sahip farklı toplumsal kesimlerin asgari insan onuru ve ihtiyaçlarına uygun nitelik ve nicelikte, dinamik ve çok yönlü konut standartlarının belirlenmesi hedeflenmiştir (DPT, 1979: 476-477).

Planda konut sorununa ilişkin dikkat çeken bir husus, doğal afetlere, özellikle depreme duyarlı bölgelerde inşa edilecek konutların dayanıklılığını sağlayacak özel standartların geliştirilmesi; mevcut konutların ise güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmesi hedefidir. Hızlı kentleşme sürecinde görülen sorunların, büyümeye devam eden kentlerde aynı şekilde tekrar etmemesi için buralardaki arsaların, kamu ve yerel yönetim denetimi altına alınması, arsa spekülasyonuyla mücadelede yeni bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Planda görülen yeni hedeflerden bir diğeri ise yurtdışında çalışan işçilerin tasarruflarını değerlendirmek ve yurda döndüklerinde ortaya çıkacak konut gereksinimlerini karşılamak üzere düzenleme yapılmasıdır. Yukarıda aktarıldığı üzere, Üçüncü Plan döneminde serbest piyasadaki konutun meta değeri olağanüstü bir artışa uğramış; bu durum kira fiyatlarına da

yansımıştır. Bu nedenle önceki plan dönemlerinde bazen hedefler arasına alınan bazense vazgeçilen kira denetiminin yeniden uygulamaya konacağı; ayrıca kentsel arsa ve konut üretiminin hızlandırılması yoluyla da olağanüstü kira artışlarıyla mücadele edileceği açıklanmıştır (DPT, 1979: 477).

4.5. Beşinci Kalkınma Planı

12 Eylül (1980) darbesinin ardından oluşturulan askeri cunta Milli Güvenlik Konseyi, 1983 yılı sonunda gerçekleştirilen genel seçimlere kadar ülkeye ilişkin kritik kararlar alan bir aktör olmuştur. Bununla birlikte darbe öncesi süreçte duyurulan 24 Ocak (1980) kararları, konut sorunu açısından önemli bir öncü gelişme olmuştur. Çünkü 24 Ocak Kararları sonrasında yayımlanan Milli Konut Politikasının Uygulanmasına Dair Esaslar[17] başlıklı Bakanlar Kurulu Kararı, izlenecek konut politikasına esas ilkeler yeniden belirlemiştir. Bu ilkelerin arasında konutun bir finansman sorunu olarak ele alınması, denetim mekanizması geliştirilmesi ve yeni bir organizasyon oluşturulması hedefi kadar; Türk-İslam ailesinin ihtiyaçları vurgusu da dikkat çekicidir (Milli Konut Politikası (…), 1980: I).

12 Eylül darbesinden sonra konut politikası alanında yaşanan ilk gelişme, bir önceki dönemde temelleri atılan formal toplu konut girişimlerinin, konut politikasına esas ilkeye dönüştüğü 1981 tarihli Toplu Konut Kanunu[18] olmuştur. Bu Kanun ile bireysel konut üretimine kredi teşviği terkedilmiş; özel sektör yerine konut kooperatiflerine/kooperatif birliklerine ayrıcalık sağlanmış; alt-orta gelir grubuna konut kredisi sağlamak için genel bütçenin %5'nin aktarılacağı bir Kamu Konut Fonu oluşturulmuş; Toplu Konut Yüksek Kurulu kurulmuştur (Toplu Konut Kanunu, 1981: 10-11-14-15-20-21-22-30).

1983 yılında 24 Ocak Kararları ile bilinen Özal'ın partisinin iktidara gelmesiyle demokratik düzen yeniden tesis edilmiş; 1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Planın hazırlık süreci başlamıştır. Bu süreçte yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir Komisyon kurulmuş ve bu Komisyon çalışmalarını tamamlayarak bir rapor sunmuştur. Hazırlık sürecinde yaşanan bir diğer önemli gelişme cunta yönetiminin çıkardığı Toplu Konut Kanunu'nun mülga edilip yerine yenisinin çıkarılmasıdır. Gerek Komisyon Raporunda gerekse Beşinci Plan'da izleri görülen yeni Toplu Konut Kanunu[19]'da önceki Kanun'dan daha kısa ve genel çizgililerle izlenecek olan konut politikasının çerçevesi çizilmiş; detaylar kanun altı düzenlemelere bırakılmıştır. Bununla birlikte, yeni Kanun'un önemli bir farkı genel bütçeden ayrı bir Toplu Konut Fonu oluşturulup yurtdışına çıkış harçları, alkollü/alkolsüz içecekler ve ithal ürünler gibi finansman kaynakları sağlanmasıdır. Kredilerden faydalanacakların kapsamı genişletilip toplu konut üretiminde özel şirketlerin önü açılmış; yaratılan yeni kaynaklarla konut krizinin hafifletilmesi amaçlanmıştır (Toplu Konut Kanunu, 1984: 1-2-3). Son olarak Toplu Konut Kanunu ile aynı gün çıkarılan başka bir Kanun ile -zaman içinde günümüzdeki TOKİ'ye dönüşecek olan- Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi de kurulmuştur (Tasarrufların Teşviki ve (…), 1984).

4.5.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

"Beşinci Beş Yıllık Plan Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (DPT, 1988) başlığı ile yayımlanan raporda dikkat çeken ilk husus, baskı yılının 1988 yılı olmasıdır. Normal şartlar

[17] T.C. Resmî Gazete, 11.05.1980, Sayı: 16985.
[18] T.C. Resmî Gazete, 10.07.1981, Sayı: 17396.
[19] T.C. Resmî Gazete, 17.03.1984, Sayı: 18344.

altında 1988 yılında altıncı plan dönemine ilişkin bir raporun yayımlanması gerekmektedir. Önsözde Komisyonun çalışmalarını zamanında tamamlayıp bir rapor sunduğu ancak "matbaa kapasitesinin sınırlamaları ve ilgili kuruluşların Komisyon Raporlarını yayınlamada yardımcı olmaları ilkesinin uygulanamaması" (DPT, 1988: iv) nedenleriyle baskının oldukça geç bir tarihe kaldığı açıklanmıştır. Komisyon ayrıca bu Raporun, Altıncı Plan hazırlığı için yeniden değerlendirilebileceğini de belirtmiştir (DPT, 1988: iv).

Rapor metninde, kentsel alan ile kırsal alandaki konut ve hane halklarına ilişkin net istatistiklerin bulunmayışı nedeniyle tahmini hesaplar üzerinden konut ihtiyacı tespit edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan mevcut konutların fiziksel durumu hakkında elde hiçbir bilgi olmadığı; gecekondu sayısının bilinmediği ve bunların tasfiyesine yönelik bir uygulama yapılmadığı; konut ihtiyacının bu şartlar altında hesaplandığı belirtilmiştir. Raporda Adana, Ankara, Bursa, Gaziantep, İstanbul ve İzmir illeri için demografik açıdan kentsel arsa ve konut ihtiyacına ilişkin tahminler ile farklı gelir düzeylerindeki toplumsal kesimlerin konut finansmanı olanakları da aktarılmıştır (DPT, 1988: 4-12).

Komisyon önerilerini farklı gelir düzeylerindeki toplumsal kesimlere göre geliştirip aktarmıştır. Ülke nüfusunun %10'una yakın bir kısmının serbest piyasa koşullarında sağlıklı bir konutun kirasını karşılayacak gelire sahip olmadığını belirten Komisyon, önceki dönem Komisyonları gibi yine mülkiyeti kamuda olan kiralık sosyal konut üretimini önermiştir. Öte yandan ülke nüfusunun dörtte birinin, kamu tarafından desteklenmedikçe serbest piyasadaki sağlıklı bir konutun mülkiyetini edinemeyeceği ve bu nüfusun konut ihtiyacını gecekondu ile gidermeye devam edeceği öngörülmüştür. Bu nedenle ilgili gelir grubunun uygun fiyatlı kentsel arsa tahsisi; belirli standartlara uygun yapı malzemesi ve teknik destekler de dahil olmak üzere kendi evini yapana yardım; bir önceki dönem yürürlüğe giren Toplu Konut Kanunu yoluyla mülk konut edindirme gibi kamu destekleri yoluyla gecekondulaşmanın önüne geçilebileceği açıklanmıştır (DPT, 1988: 26-27, 47).

Komisyon, ülke nüfusunun yarısının orta ve üst-orta gelir düzeyine sahip olduğundan hareketle bu grupların önceki Plan döneminde yürürlüğe giren Toplu Konut Kanunu yoluyla desteklenerek mülk konut sahibi olabileceğini açıklamıştır. Bunun için ivedilikle mekân ve yapı standartlarının belirlenmesi; yapılacak konutların 70-75 m^2 boyutlarında olmasının sağlanması yoluyla sınırlı bir kaynak olan kamu desteğinden daha fazla kişinin yararlandırılması; krediler başta olmak üzere Toplu Konut Kanunu ile ilişkili mevzuatın daha etkin hale gelecek şekilde düzenlenmesi ve uygulanması önerileri geliştirilmiştir. Üst gelir grubunun ise konut sorunu çekmediği için kamu tarafından desteklenmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Ancak önceki dönemlerde olduğu gibi bu gelir grubunun yöneldiği büyük ve lüks konutların üretimine sınırlama getirilmesi; m^2 cinsinden belirli bir boyutun üzerindeki konutlar için daha fazla vergi alınması ve bu vergilerin kamunun konut finansmanına dahil edilmesi önerilmiştir. Son olarak Komisyon, etkin bir konut politikası izlenebilmesi için kentsel arsalara dikkat çekmiştir. Buna göre, kamu kaynakları kentsel arsa üretimi, planlama, altyapı ve üstyapı üretimini hızlandırıp yaygınlaştırmalıdır (DPT, 1988: 28, 48).

4.5.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Beşinci Plan'da konut sorunu, "Sosyal Hedef ve Politikalar" (DPT, 1984: 124) bölümü altında bölge planlaması, kentleşme ve iskân, altyapı ve sosyal donatılar gibi meselelerle birlikte kısa bir ana başlık olarak yer almıştır. Bu başlığa, bir önceki Plan ile

kıyaslandığında, oldukça kısa bir yer ayrılmış olsa da Toplu Konut Kanunu ve yeni oluşturulan Toplu Konut Fonu ekseninde gelişen daha öz bir metindir.

Plan'da öncelikle yeni oluşturulan Fon'dan sağlanacak krediler yoluyla özel konut tasarruflarının genişleyeceği beklentisi açıklanmıştır. Toplu Konut Kanunu ise önceki Plan döneminin hemen sonlarında, askeri cunta yönetimi döneminde çıktığı için henüz çok yenidir. Bu nedenle daha çok üst gelir gruplarından rağbet gören toplu konutların birim başına m^2 alanlarının genişleme eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Plan'da bu eğilimin önüne geçilmesi için yatırımların daha küçük ancak asgari insan onuru ve gereksinimlerine uygun, fonksiyonel ve daha fazla birim üretecek projelere yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Böylece izlenen mülk konut politikasının düşük ve orta gelirli toplumsal kesimlere de hitap edebileceğinin altı çizilen Plan'da konut yatırımlarının geniş toplumsal kesimlerde güven yaratması hedefi ise dikkat çekmektedir (DPT, 1984: 166-168).

Plan'da dönemin neoliberal ekonomi politikalarının izleri konut sorunu üzerinde de görülmektedir. Çünkü konuta yalnızca barınma hakkı ve sosyal devlet temelinden yaklaşılmamış; hatta sosyal devlet politikalarından uzaklaşılmıştır. Devlet kontrolü ve desteğinin daha çok sektörel gelişmeye odaklanacağı anlaşılan Plan'da konut sektörünün ekonomiyi canlandıracağı ve büyük bir istihdam sağlayacağı tahminleri açıklanmıştır. Öte yandan oluşturulan yeni Fon ile büyüyen kamu finansman kaynaklarının daha fazla kentsel araziyi imara açmaya, planlamaya, altyapı ve sosyal donatı gibi kamu hizmetlerine harcanacağı; böylece toplu konut yatırımlarının cazip hale getirileceği aktarılmıştır. İmar ve gecekondu mevzuatına aykırı ruhsatsız yapılaşmaların yoğunlaştığı alanlara da aynı şekilde kaynak ayrılıp ıslah çalışmaları yürütülmesi ve yasallaştırmaya gidilmesi hedefi ise bu Plan'da dikkat çeken son düzenlemedir (DPT, 1984: 166-168).

4.6. Altıncı Kalkınma Planı

"Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994" (DPT, 1989a) başlığı ile yayımlanan bu Planın hazırlık sürecinde yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir Komisyon raporu bulunamamıştır. Bununla birlikte, bu dönemde kurulan Komisyonlardan biri "Türkiye'de Uygulanabilir Konut İnşaat Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (DPT, 1989b) ile konut sorununa da yer vermiştir.

4.6.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Türkiye'de Uygulanabilir Konut İnşaat Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, inşaat teknolojilerine ilişkin değerlendirme ve önerilerden önce, konut sorununun tanımlanması ile başlamıştır. Buna göre, barınma, ilkel dönemlerden beri temel bir insan ihtiyacıdır. Tıpkı beslenme gibi hayati öneme sahip bu ihtiyacı gideren konut, yüzyıllar içerisinde gelişen inşaat teknolojilerine paralel olarak gelişmiştir. Bu nedenle Komisyon, Türkiye'nin gelişen konut inşaatı teknolojilerini yakalamasının önemine değinmiştir. Öte yandan Komisyon, sektörel bağlamda değerlendirildiğinde de inşaat sektörünün en önemli unsuru olarak, konutu işaret etmiştir (DPT, 1989b: 2-3).

Raporda konut sorunu kavramı "aile ve fertlerinin çalışmak ve yaşamak durumunda olduğu yerleşmelerde, uygun mahallelerde ihtiyaçlarını karşılayacak imkanlarla donatılmış barınakların aile veya fertlerin maddi olanakları ile gerek kiralık gerekse mülk olarak temin edilememesi" (DPT, 1989b: 6) şeklinde açıklanmıştır. Konut arzının, konut ihtiyacını karşılayacak nicelik ve nitelikte olmayışı, birbiriyle ilişkili birçok nedene bağlanmıştır. Öncelikle ihtiyaçlar hızlı arttığı halde, yatırımlar üretken değildir ve teşvik edilememiştir.

İmar planı ve kentleşme programı gibi çalışmalar yavaş üretilmektedir ve uygulamaya yansıyamamıştır. Bununla birlikte, altyapılı kentsel arazilerin açılması çalışmaları çok yetersiz kalmıştır. Kentsel arazilerin yetersizliği, kullanım ömrünü doldurmamış yapıların spekülasyon amacıyla yıkılmasına neden olmaktadır. Konut stoklarında yaşanan bu kayıplarla birlikte, artan konut maliyet ve kiraları nedeniyle ödeme sorunu yaşayanların sayısı artmaktadır. Konuta ayrılan kamu kaynakları yetersiz olduğu için vatandaşlar düşük faizli ve uzun vadeli kredilerden faydalandırılamamakta; küçük tasarruflar konut sektörüne kanalize edilememektedir. Konut üretimi konusunda teknolojik açıdan olduğu kadar; organizasyonel açıdan da yeterli gelişme sağlanamamıştır. Tüm bu toplumsal sorunlara ilişkin etkin ve yeterli bir kamu denetimi söz konusu değildir (DPT, 1989b: 6-7).

4.6.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Altıncı Plan'da konut sorununa, çevre ve yerleşme sorunları arasında kısa bir yer ayrılmıştır. Göze çarpan ilk hedef, küçülen hane halkları ve artan kentleşme nedeniyle Plan dönemi boyunca büyüyeceği öngörülen konut ihtiyacının %80'inin karşılanmasıdır. Bu hedefin gerçekleşebilmesi için konuta ilişkin kredi politikaları ve yapı tasarruf sandıkları gibi finansman kaynaklarının değerlendirilip yeniden düzenleneceği belirtilmiştir. Bununla birlikte Toplu Konut Fonu ile artan kamu kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılacağı; konut kredilerinin payının yükseltilmesi yoluyla konut sektörünün canlandırılacağına yer verilmesi de dikkat çeken bir neoliberal ekonomi politikasıdır. Yani konutun meta değerini önceleyen ve mülkiyeti teşvik eden fırsatlar oluşturularak, konut sektörünün ekonomi içindeki payının arttırılması hedeflenmiştir (DPT, 1989a: 316).

Konut sektörü yatırımlarının, kentleşme hedefleri bağlamında yönlendirileceği açıklanan Planda, altyapılı arsa üretiminin hızlandırılacağı ve tahsislerde düşük gelir gruplarına hitap edecek toplu konut projelerinin önceliklendirileceğine değinilmiştir. Yerel yönetimler düzeyinde ise belediyelerin alt gelir gruplarına yönelik kiralık ve mülk sosyal konut üretmesi için arsa sağlanması ve altyapı oluşturması kadar; gecekondulaşmayı engellemek için kendi evini yapacakları destekleyip nüve konut projeleri hazırlamaları hedeflenmiştir. Planda son olarak, konut üretimi teknolojilerinin malzeme kalitesinden, üretim teknolojilerine varana kadar geliştirilmesi; tasarrufun teşviki; dayanıklı yapılar inşa edilmesi; inşaat alanında nitelikli insan gücünün arttırılmasına yönelik eğitim politikaları izlenmesi hedeflerine yer verilmiştir (DPT, 1989a: 316-317).

4.7. Yedinci Kalkınma Planı

1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlık sürecinde konut sorununa özgülenmiş bir Komisyon kurulmuş ve bu Komisyon çalışmalarını zamanında tamamlayarak bir rapor sunmuştur.

4.7.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Komisyon, başta büyük şehirler olmak üzere, ülke genelinde ruhsatlı konut üretiminin başlıca hedef olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun için mülk konut talebi kadar, kiracıları koruyacak önlemleri sürdürmek şartıyla yatırım amaçlı konut talebini arttıracak tedbirlerin alınması önerilmiştir. Bununla birlikte raporda, dar gelirlilerin kiracılık oranı artsa da kiracıların %30'unun başka bir konutu olduğuna işaret edilmiştir. Toplu konutlarda kiracılık oranının artmasına ihtiyaç olsa da toplumsal ayrışmayı önlemek gerektiğine değinilmiş ve çok konutlu hane halklarının artan oranlı vergi politikalarıyla frenlenmesi;

kiracıların, kira giderlerinin gelir vergisi dışında tutulması ya da kira desteği sağlanması gibi öneriler geliştirilmiştir (DPT, 1996: 6, 16).

Raporda finansman kaynakları ve kredi politikalarındaki yetersizliğin, önemli bir sorun olmaya devam ettiği açıklanmıştır. Özellikle konut kredisi olarak kullandırılabilecek kaynakların genişletilmesi ve yeni finansman araçları geliştirilmesi gereğine dikkat çeken Komisyon, kredi politikalarının da konut talebindeki çeşitlenmeyi kapsamasını önermiştir. Bununla birlikte, Komisyon'a göre Toplu Konut İdaresi, kamunun elindeki fon ve finansman kaynaklarından konut payını kullanmaya yetkili olmalı; etkin ve etkili bir sistem yaratılmalıdır. Ayrıca kamu bünyesinde yeni bir örgütlenmeye gidilmeli; alt gelir gruplarının barınma sorunlarına yönelik politika üretecek ve uygulamayı denetleyecek bir aktör geliştirilmelidir (DPT, 1996: 6, 8).

Uzun yıllardır özendirilmeye çalışılan yapı kooperatifçiliğinin altıncı dönemde yine beklentilerin altında kaldığı ancak belirgin bir büyüme yaşadığı belirtilmiştir. Ancak Komisyona göre bu büyüme, kooperatifçiliğin aksayan yönlerini de açığa çıkarmıştır. Kooperatif projelerinde tasarım ve yapı kalitesi kadar, uzayan inşaat süreleri de büyük sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunları önlemek için ise kalitesiz yapı malzemesi kullanımının önlenmesi; çağdaş inşaat tekniklerinin kullandırılması; inşaatlar için bitirme süresi getirilmesi gibi öneriler geliştirilmiştir. Öte yandan yalnızca yapı kooperatifleri açısından değil; tüm toplu konut yerleşim alanları açısından altyapı, projelendirme ve uygulama, yapım sonrası yönetim ve geliştirme gibi konular önemli bir sorun olarak işaret edilmiştir. Komisyon, toplu konut yerleşim alanlarının, nüfus ve konut sayısı göz önüne alınarak, ortak toplu ihtiyaçlar olan altyapı ve üstyapı ile diğer hizmetlerin sayısı ve çeşitliliğine göre ada, site, mahalle gibi ölçeklerle bir gruplandırma yapılmasının uygulamada kolaylık sağlayacağını belirtmiştir. Bu konuda ayrıca teknik ve yönetsel örgütlenme biçimlerinin (apartman yönetimi, site yönetimi gibi) zorunlu kılınmasını sağlayacak bir mevzuat değişikliğine gidilmesi de önerilmiştir (DPT, 1996: 6-7, 14-15).

Raporda, önceki plan dönemlerinde konut stoğunun niceliksel artışının ön plana alınması nedeniyle niteliksiz konutlarda yaşanan artışa dikkat çekilmiştir. Buna göre konutların yalnızca yapı kalitesi açısından değil; güvenlik, sağlık, konfor ve kullanışlılık gibi niteliksel sorunları da yaygınlaşmaktadır. Komisyon, yapı kalitesi için önceki dönemlerde olduğu gibi yapı malzemelerinde bir standart oluşturulması ve denetim mekanizması geliştirilmesi gereğini tekrar etmiştir. Öte yandan kentleşme ve imar planları oluşturulurken çevrenin de dikkate alınmasını ve yeni yerleşim yerlerinin altyapı, üstyapı ve sosyal donatı çalışmaları tamamlanmadan kullanıma açılmamasını önermiştir. Fakat bu sorunlar yalnızca yerleşime yeni açılan alanlardaki konutlar için geçerli değildir. Uzun yıllardır aralıklı olarak çıkarılan imar afları nedeniyle gecekondu sorunu çok büyümüştür. Islah imar planları, gecekonduların üzerine yeni katlar çıkılmasını kolaylaştıran çok hisseli parseller yaratmıştır. Böylece gecekondulaşma, kentsel rant ve arsa spekülasyonunun bir aracı haline gelmiştir. Komisyon, bu parsel düzenine devam edildiği takdirde gecekondu alanlarında dönüşümün imkânsız hale geleceğini ve dirençliliğin yok olacağını; bu nedenle imar affı uygulamalarına son verilip gecekondulara hiçbir şekilde tapu ve çok katlı yapılaşma imkânı tanınmaması gerektiğini belirtmiştir (DPT, 1996: 9-11).

Raporda yer verilen önemli sorunlardan biri de konut maliyetlerinde uzun yıllardır dramatik artışlar yaşanmasıdır. Enflasyonun üzerinde ilerleyen bu artışların en önemli nedeni ise konut maliyetleri içerisindeki arsanın meta değerinde bir türlü önlenemeyen spekülasyonlardır. Benzer nedenlerle fiziksel kullanım ömrünü doldurmamışken yıkılıp

arsası üzerine daha fazla bağımsız birim inşa edilen konutlar, özellikle altyapı yetersizliğine yol açan yoğunlaşmalar yaratmaktadır. Dahası kentsel sit alanlarını koruma kapsamı dışında bırakan mevzuat nedeniyle tarihi yapıların, mülkiyet sahipleri tarafından yıktırılıp arsası üzerine kent dokusu ile uyumsuz çok katlı binalar inşa ettirilmesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Komisyonun bu sorunlarla mücadele için önerileri ise kamunun elindeki arsa stoğunun büyütülmesi ve bu arsalarda kâr amacı gütmeyen konut projeleri üretilmesi; kullanım ömrünü doldurmamış olan yapıların kentsel rant amacıyla yıkımını önlemek için vergi politikası geliştirilmesi; tarihi kent dokularının koruma altına alınması ve tahribatın önüne geçilmesi olmuştur (DPT, 1996: 7, 12-13).

Artan konut maliyetleriyle mücadelede ilk önemli araç bilgidir. Komisyon, Türkiye'de ne konut fiyatları konusunda ne de konut stoğunun nicelik ve niteliği hakkında net bir istatistik veri tutulmamasını önemli bir sorun olarak yorumlamıştır. Çünkü konut politikalarının etkin ve etkili olup olmadığının göstergesi istatistik verilerdir. Bu bağlamda Komisyon, ülke genelinde arsa ve konut fiyatları; ruhsatlı ve ruhsatsız yapı sayısı; konutların niteliği ve kentsel çevre; konutlarda yaşayan hane halkları ve konutu edinme biçimleri gibi çeşitli konularda istatistik veri toplanmasını ve belirli aralıklarla güncellenen bir konut envanteri oluşturulmasını önermiştir. Öte yandan konutların mülk ve kiralık değerleri bir kentteki farklı semtler arasında bile farklılaşabilmektedir. Bu nedenle Komisyon kesitler arası yeter sayıda örnek seçilirse seneler içinde örneklerin mekânsal dağılımı değişim gösterdiğinde zaman serisi verilerinin de ortaya konabileceğini belirtmiştir (DPT, 1996: 8-9, 17).

Yedinci dönemde, önceki dönem raporlarından farklı olarak turizm ile gelişen kıyı kentlerine dikkat çekilmiştir. Bu kentlerde 1970'li yıllarda başlayan tatil konutu yapım faaliyetleri, 1985 sonrasında iyice hız kazanmıştır. Komisyon, bu bölgelerde inşa edilen tatil konutlarının doğal çevreyi tahrip ettiğini; tahribatın büyümesini önlemek için bir planlama süreci geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Raporda son olarak, büyümekte olan konut sektörünün, ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunduğu ve toplam istihdamın %15 ile %20'sini oluşturduğu açıklanmıştır. Bu nedenle sektördeki sorunlara çözüm üretilmesi ve gelişimin desteklenmesi; konut araştırmaları için bütün kamu kuruluşlarının ödenek ayırması; yalnızca teknik bilimsel araştırma projelerinin değil, nitelikli sosyal bilim araştırmalarının da finansal açıdan desteklenmesi önerilmiştir (DPT, 1996: 15-18).

4.7.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Yedinci Kalkınma Planında konut sorununa ve bu soruna yönelik politikalara ilişkin özel bir başlık ayrılmamıştır. Bunun yerine kentleşme, bölgesel gelişme gibi başlıkların altında yüzeysel değerlendirmelere ve politika hedeflerine yer verilmiştir. Planda ülke genelinde toplam 11,5 milyon konut bulunduğu; bunların yaklaşık 8 milyonunun kentsel alanlarda yer aldığı; kentsel alanlardaki konutların ise yarısından fazlasının gecekondu olduğu şeklindeki tahminler aktarılmıştır. Bu bağlamda gecekondu, kat mülkiyeti ve afet mevzuatlarının günün koşullarına uygun biçimde güncellenmesi hedefi belirlenmiştir. Bir diğer önemli hedef ise konut stoğu ve niteliklerine ilişkin istatistik veri oluşturulabilmesi için konut sayımı yapılması ve bunu sistematik hale getirmek için bir Konut Bilgi Bankası kurulması olmuştur (DPT, 1995: 172, 174, 181).

Uzun yıllardır devam eden inşaatların tamamlanmaması sorunu ile mücadele için Toplu Konut Fonu kaynaklarının kullanımında bazı değişikliklere gidildiği açıklanan Planda, tamamlama ve altyapı kredileri sağlanarak konut üretiminin hızlandırıldığı belirtilmiştir. Öte yandan belediyelerin katkısı ile konut üretimini desteklemek amacıyla da mevzuat

değişiklikleri yapıldığı ancak uygulamada bürokratik işlemler ve arsa temini konusunda sorunlar yaşandığı aktarılmıştır. Amacına ulaşamayan başka bir düzenleme de memurlar, işçiler ve emekliler için konut edindirme desteği sağlanması olmuştur. Bu grupların küçük tasarrufları, konut üretiminde yeni kaynakların yaratılması için gerekli görülmüş ve desteklerden yararlandırılmaları hedeflenmiştir (DPT, 1995: 173-174).

Planda, kentlerde arsa temini, altyapı oluşturulması ve konutun bir bütün olarak ele alınacağı; yeni gecekondulaşmaları önlemek için yaratılan kentsel rantların kamuya aktarılacağı açıklanmıştır. Bununla birlikte Doğu ve Güney Doğu Anadolu başta olmak üzere, kalkınmada öncelik verilen alanlarda konut üretiminin hızlandırılması da hedeflenmiştir. Planda son olarak, hızlı kentleşme ve artan nüfus ile katlanarak büyüyen konut ihtiyacının karşılanması için mülk konut politikası izleneceği belirtilmiştir. Bu bağlamda, konut üretimini teşvik için kamuya ilave yük getirmeyecek finansman sistemleri geliştirilmesi ise temel hedef olmuştur (DPT, 1995: 180).

4.8. Sekizinci Kalkınma Planı

"Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005" (DPT, 2000) başlıklı bu Plan, 1999 yılında Marmara bölgesinde ağır yıkıcı etkileri olan deprem deneyimlerinin ardından hazırlanmıştır. Planın hazırlık sürecinde yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir Özel İhtisas Komisyonu kurulmuş; Komisyon çalışmalarını zamanında tamamlayarak bir rapor sunmuştur.

4.8.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Sekizinci dönem Komisyon Raporunda dikkat çeken ilk husus konutun temel bir insan hakkı olarak ele alınmasıdır. Bununla birlikte, yeterli bir konutun, yaşanabilir bir çevrede bulunması gerektiği belirtilmiş; insan onuruna yaraşır, güvenli, sağlıklı, temiz, kamu hizmetlerine erişilebilir ve çevreyle uyumlu konutun, yeterli bir konut olduğu açıklanmıştır. Komisyona göre, bu koşullardaki yeterli bir konutun ve temel hizmetlerin tüm vatandaşlara sağlanabilmesi için konut politikası aktörleri çok paydaşlı olmalıdır. Daha açık bir ifade ile karar alma aşamalarında yalnızca kamunun değil; özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının, kooperatiflerin ve bireylerin de yer alacağı bir sistem oluşturulması gerekmektedir (DPT, 2001: 2).

Oldukça sistematik şekilde hazırlanan Raporda, mevcut konut sorununa yönelik şu dört temel hedef önerilmiştir:

"1) Konut bir insan hakkıdır. Herkes için yeterli konut sağlanmalıdır. Herkese yeterli konut ve temel hizmetlerin sağlanması için kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, kooperatifler ve bireylerin karar alma aşamalarında yer alabileceği bir sistemin oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

2) %66'sı aktif fay hattı üzerinde yer alan ülkemizde afetlerin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için çarpık kentleşme ve kaçak yapılaşma engellenmeli, kaynak israfını da engelleyebilecek yapı güvenliği ve denetimi konusunda etkin tedbirler alınmalıdır.

3) Kamunun kısıtlı olan kaynakları altyapılı arsa üretimine yönlendirilmeli, ancak alt ve orta gelir grubuna dönük konut finansmanı için modeller geliştirilmelidir.

4) Konut üretiminde yapı ve çevre kalitesi artırılmalı, doğal, sosyal ve kültürel değerlerimizi de koruyabilecek yapı ve çevre standartları hazırlanmalı, sağlıklı, güvenli, kaliteli ve ekonomik konut ve çevrelerinin oluşturulması sağlanmalıdır" (DPT, 2001: 2).

Komisyon, söz konusu hedeflere ulaşmak için öncelikle 1999 yılında felakete dönüşen depremden alınacak dersler doğrultusunda politika belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira bu depremde yaşanan büyük kayıpların nedeni kentlerin düzenli, planlı ve denetimli gelişmemesidir (DPT, 2001: 3). Uzun yıllardır çeşitli aralıklarla çıkarılan imar affı uygulamaları geçmiş dönem raporlarında hiçbir zaman uygun bulunmasa da en sert bir eleştirisi sekizinci dönem Komisyonu tarafından şu şekilde yapılmıştır:

"Yasadışı kaçak yapılaşmayı ve arsa piyasasını meşrulaştırma amacıyla, popülist kaygılarla başlatılıp kentsel rant paylaşımına yol açan, hem kentteki sosyal kesimler arasında eşitsizlik ve haksızlıkları arttıran hem de kamu yararına kazanımları adeta yok varsayan imar affı politikaları ve uygulama araçlarına kesinlikle son verilmelidir" (DPT: 2001: 3).

Raporda, imar affı uygulamalarının terk edilmesinden başka, geçmişteki imar aflarının olumsuz sonuçlarını gidermek adına kentsel dönüşüm sürecine girilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte, dönüşüm sürecinde tek bir kamu yararının değil; kentlere göre, hatta aynı kentteki semtlere göre değişebilen faktörleri göz önüne alıp farklı toplumsal kesimlerin hepsine hitap edecek 'çok kamu yararı' yaratacak bir politika izlenmesi önerilmiştir (DPT, 2001: 14-19). Komisyonun deprem sonrasında gelişmesini muhtemel gördüğü risklerden biri 'özel hisseli arsa' piyasasının hız kazanmasıdır. Bunu önlemek içinse ilgili bakanlıklar ile merkezi idare taşra teşkilatı ve mahalli idarelerin iş birliği içerisinde piyasa mekanizmasını izlemesi ve denetlemesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca uzun yıllardır çözüm üretilemeyen kentsel arsa spekülasyonlarına dikkat çekilmiş; belediyeler eliyle kamu malı topraklarından dar gelirli vatandaşlar için küçük parselli, denetimli ve güvenli, altyapı ve sosyal donatıları tamamlanmış ucuz konut alanları açılması; farklı toplumsal kesimlere hitap edecek sosyal konut politikaları geliştirilmesi önerilmiştir. Raporda sürdürülebilir konut pazarlarını teşvik etmek için vergi politikaları oluşturulması ve planlı kentleşmenin önemi de vurgulanmıştır (DPT, 2001: 49-53, 60-63).

Raporda dikkat çeken başka bir mesele, konut stoğuna ilişkindir. Uzun yıllar boyunca konut stoğunun ihtiyacı karşılamada yetersiz kalması büyük bir sorun olmuşken Komisyon, son yıllarda bazı kentlerde ihtiyaçtan çok fazla konut yapıldığına dikkat çekmiştir. Buna karşın orta ve dar gelirli toplumsal kesimlerin halen serbest piyasadaki bir konutun meta değerini karşılayacak gücü yoktur. Bu nedenle fon fazlası olan toplumsal kesimden, fon ihtiyacı olan toplumsal kesime kaynak aktaracak bir konut finansmanı sistemi oluşturulması önerilmiştir. Öte yandan hiçbir destek ve teşvik ile mülk konut edinemeyecek toplumsal kesimler için kâr amacı gütmeyen kooperatif benzeri organizasyonlar eliyle kiralık konut üretimi yapılması da bir politika seçeneği olarak sunulmuştur (DPT, 2001: 57-85).

Önceki dönem raporlarında olduğu gibi sekizinci dönemde de yapı ve malzeme kalitesine ilişkin bazı standartlar geliştirilmesi gündeme gelmiştir. Fakat bu dönem raporunda, Avrupa Birliği ile ilişkilerin ilerlemesi nedeniyle konut ve çevreye ilişkin standartları belirleyen mevzuatın Avrupa Birliği mevzuatıyla uyumlu hale getirilmesi; deprem başta olmak üzere her türlü afete dirençliliği geliştirecek düzenlemeler yapılması; kalite kontrolü açısından bir referans sistemi oluşturulması önerilmiştir. Öte yandan dünyada gelişmekte olan çevre dostu konut, engelliler için erişilebilir konut gibi modellerin takip edilmesi ve

ülkenin gerek coğrafi gerekse sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına uygun uyarlama programları geliştirilmesi gereğine de dikkat çekilmiştir (DPT, 2001: 97-108).

Komisyon, deprem deneyimine dayanarak afet sonrası geçici barınma krizine de dikkat çekmiştir. Benzer bir krizin yeniden yaşanmaması içinse sökülüp takılabilen ve depolanabilen, içinde barınanların asgari insan onuru ve gereksinimlerini karşılayabilecek tipte geçici konutların üretilmesi; bu üretim için sivil girişimlere araştırma, projelendirme ve imalat desteği sağlanması; sivil savunma ekipleri dışındaki sivil girişimlere söz konusu geçici konutların montaj, demontaj ve nakliyesine ilişkin eğitimler verilmesi önerilmiştir. Ancak elbette herhangi bir doğa olayının afete dönüşmemesi ve geçici konutlara ihtiyaç duyulmaması gerektiğini belirten Komisyon, ivedilikle mevcut konut stoğunun dirençli hale getirilmesi, yapı denetimi ve kalitesine ilişkin düzenlemelere gidilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Raporda önerilen son politika ise konut ve kentleşmeye ilişkin karar alma, uygulama ve izleme süreçlerinde coğrafi bilgi sistemlerine dayalı bir veri tabanı oluşturulması yoluyla etkin, verimli ve güvenli bir süreç yönetimi sağlanması; kurumlar arası organizasyonun eşgüdümlü hale getirilmesi; veri tabanı için gerekli teknik altyapı ve eğitimlerin ivedilikle tamamlanması olmuştur (DPT, 2001: 109-158).

4.8.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Sekizinci Kalkınma Planında konut sorunu, sosyo-ekonomik gelişme hedeflerine ilişkin politikaların aktarıldığı sekizinci bölümde "Kentsel ve Kırsal Altyapı" (DPT, 2000: 171) başlığı altında kısaca ele alınmıştır. Planda öncelikle mevcut konut stoğu ve yeni dönemde oluşacak konut ihtiyacına ilişkin tahmini veriler aktarılmıştır. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda TOKİ tarafından başlatılan 40 binden fazla konut inşaatının da 2000 yılında tamamlanacağı beklentisi açıklanmıştır (DPT, 2000: 171-172).

1999 yılındaki deprem deneyimlerine ilişkin Planda aktarılan verilerden bazıları şu şekildedir: 18.373 vatandaş yaşamını yitirmiş; 48.901 vatandaş yaralanmış; 93.010 konut yıkılmış veya ağır hasar almış; 104.440 konutta orta derecede ve 113.283 konutta hafif derecede hasar oluşmuştur. Yaşanan ağır kayıplardan sonra mevzuatta yapı denetimine ilişkin düzenlemeler yapılması konusunda gerek siyasi açıdan gerekse halk açısından bazı beklentiler oluşmuştur. Planda 10 Nisan 2000 tarihinde Yapı Denetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname[20]'nin yürürlüğe girdiği bilgisine yer verilmiştir (DPT, 2000: 172). Yapılan bu düzenlemeye Kalkınma Planında yer verilmiş olmasına dayanarak, beklentileri karşılayan bir politika çıktısı ve aracı üretildiğini yorumlamak mümkündür.

Amaç, ilke ve politikalara bakıldığında, öncelikle konut üretimi ve mülk konut teşviki amacına yönelik olsa da alt gelir gruplarının konut sorunlarına da çözüm üretebilecek bir alternatifli finansman modeli geliştirileceği açıklanmıştır. Bu bağlamda, konut kredileri ve altyapısı hazır arsa üretiminin, kamu kaynaklarının kullanımında önceliklendirileceği belirtilmiştir. Planda dikkat çeken bir diğer hedef ise bilimsel esaslara dayanan planlar doğrultusunda düzenli yapılaşma sağlayacak, etkin ve etkili bir denetim ve yönetim mekanizması geliştirme çalışmaları yürütülecek olmasıdır (DPT, 2000: 172).

1999 yılındaki depremlerde en ağır hasar ve kayıplar gecekondu bölgelerinde yaşanmıştır. Yukarıda aktarıldığı üzere sekizinci dönem Komisyonu, bu kayıpların yaşanmasında, 1948 yılından beri üst üste çıkarılan imar aflarının büyük bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu

[20] T.C. Resmî Gazete, 10.04.2000, Sayı: 24016.

bağlamda, Planda kaçak yapılaşma ve gecekondulaşma ile mücadele tedbirleri alınacağı açıklanmıştır. Denetimsizlik sorunu içinse yapı üretiminde kullanılacak malzemelerin denetiminden, inşaat faaliyetlerine kadar konut yapımının tüm aşamalarını kapsayacak bir kalite kontrol yöntemi geliştirilmesi ve uygulamanın yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, inşaat alanında uzman emek gücü yetiştirmek için eğitim politikaları geliştirileceği hedefine de değinilmiştir (DPT, 2000: 172).

Yukarıda aktarıldığı üzere sekizinci dönem Komisyonu, coğrafi bilgi sistemlerine dayalı bir veri tabanına ihtiyaç duyulduğunu raporlamıştır. Plana bakıldığında, bu veri tabanının oluşturulması hedefine yer verildiği görülmektedir. Öte yandan tarihi ve doğal doku ile sosyo-kültürel değerlerin korunduğu, sağlıklı, güvenli ve ekonomik konut üretimini sağlayacak bir konut politikası izleneceği de açıklanmıştır. Komisyonun önerileriyle örtüşen başka bir hedef ise planlama, uygulama, denetim ve müeyyide esasları ile çevreye ilişkin standartlar bakımından AB mevzuatı ile uyum çalışmaları yürütülecek olmasıdır. Planda son olarak, şehirleşme ve konuttan sorumlu resmî politika aktörü olacak yeni bir bakanlığın kurulması hedeflenmiştir (DPT, 2000: 173).

4.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı

Çevrimiçi arşiv kayıtlarında 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı metni, Planın TBMM tarafından onaylanmasına ilişkin mükerrer bir Resmî Gazete sayısıdır[21]. Bu Plan, Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı son kalkınma planıdır.

4.9.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Çevrimiçi arşiv kayıtlarında Dokuzuncu Kalkınma Planı hazırlık döneminde yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir komisyon raporu ya da alt komisyonlarında sosyal politika bağlamında konut sorununa değinen herhangi bir komisyon ve/veya rapor da bulunamamıştır[22].

4.9.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Yapılan tekrarlı içerik analizi neticesinde, Dokuzuncu Kalkınma Planında sosyal politika bağlamındaki konut sorununa yer verilmediği ve sosyal devlet ilkesi bağlamında izlenecek bir konut politikası hedefi açıklanmadığı anlaşılmıştır.

4.10. Onuncu Kalkınma Planı

2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı, dönemin Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır.

4.10.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Çevrimiçi arşiv kayıtlarında Dokuzuncu Kalkınma Planı hazırlık döneminde yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir komisyon raporu bulunamamıştır. Bununla birlikte, alt

[21] Çevrimiçi arşive erişim tarihi ve adresi: 01.11.2023, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

[22] Çevrimiçi arşive erişim tarihi ve adresi: 01.11.2023, https://www.sbb.gov.tr/ozel-ihtisas-komisyonu-raporlari/#1543312239598-270307fa-a003

komisyonlarında sosyal politika bağlamındaki konut sorununa değinen herhangi bir komisyon ve/veya rapor da bulunamamıştır[23].

4.10.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

Onuncu Planda konut sorununa ve bu soruna yönelik politika hedeflerine, ikinci bölümdeki "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" (Kalkınma Bakanlığı, 2013) ana başlığı altında, kentsel dönüşüm ile bir arada yer verilmiştir. Metinde öncelikle sağlıksız yapılaşma; kötü durumdaki yapı stoğu; hızlı nüfus artışı kentsel pratiklerin değişimi nedeniyle farklılaşan mekân dinamikleri; bazı alanlar değer kaybederken bazı alanlarda fiziksel sıkışma yaşanması; afet riskleri karşısında dirençsizlik gibi faktörler sonucunda kentsel dönüşüm sürecine girilmesinin büyük bir gereklilik olduğu açıklanmıştır. Öte yandan, bu sürecin 2005 yılında zaten başlamış olduğu, birçok şehirde dönüşüm alanları belirlendiği de belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 127).

Halihazırda başlamış olan kentsel dönüşüm sürecinin hızlanarak devam edeceği açıklanan Planda, yaşanabilir çevrelerde yaşanabilir konutlar oluşturulması tasarlanmıştır. Dönüşüm sürecine alınacak alanlar ise şöyle sayılmıştır: Şehirlerde afet riskine sahip olan; altyapıya erişim konusunda kriz yaşanan; önceki değer ve işlevini yitirmiş, mekân kalitesi düşmüş bölgeler. Planda, bu bölgelerin sosyo-ekonomik, estetik ve çevresel unsurlar da göz önüne alınarak dönüşüp yenilenmesi sonucunda bölge halklarının yaşam kalitesinin yükseleceği beklentisine yer verilmiştir. Politikalara bakıldığındaysa bir önceki dönem %1,6 düzeyinde olan kamu sabit sermaye yatırımlarının %1 seviyesine çekilmesi hedefi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm pratiklerinde kamu finansman payını asgari düzeye indirecek model ve yöntemler kullanılmak istenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 128).

Planda, kentsel dönüşüm projelerinde, yenilikçi teknolojilere ve çevreye duyarlı üretimi destekleyen uygulamalara öncelik verileceği açıklanmıştır. Öte yandan, kamunun konut piyasasındaki mali payı azalacak olsa da denetleyici, düzenleyici ve yönlendirici rolünü güçlendirme hedefine de yer verilmiştir. Buradan, konut piyasasını kendi dengesine bırakıp küçülen bir politika izlendiği; dolayısıyla politikaların liberal yönde geliştiği yorumunu yapmak mümkündür. Konut sorununun sosyal devlet açısından ele alınması ise başta dar gelirli toplumsal gruplar olmak üzere, halkın barınma sorunlarına alternatifli çözümler üretme hedefinde görülmektedir. Ancak çözümlerin neler olabileceği ya da hedefe ulaşmak için hangi adımların atılacağı açıklanmamıştır. Bu bağlamda Onuncu Kalkınma Planında kentsel dönüşüm stratejisinin yanında, mülk konut politikası da izlendiği anlaşılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 128).

4.11. On Birinci Kalkınma Planı

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılına da denk gelecek olması nedeniyle "100. Yıl Türkiye Planı" (SBB, 2019) olarak duyurulan On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 yıllarını kapsamaktadır. Bu Planın hazırlık aşamasında yalnızca konut sorunu ve bu soruna yönelik politikalara özgülenmiş bir Komisyon kurulmuş ve "Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (Kalkınma Bakanlığı, 2018) yayımlanmıştır.

4.11.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

[23] Çevrimiçi arşive erişim tarihi ve adresi: 02.11.2023, https://www.sbb.gov.tr/ozel-ihtisas-komisyonu-raporlari/#1543312239598-270307fa-a003

Komisyon Raporu, konutu, insan hakkı olarak ele alan bir mahiyete sahiptir. Birleşmiş Milletler (BM) kapsamında belirlenen hedeflere sıkça değinilen Raporda, BM-HABITAT tarafından sürdürülebilir yerleşim alanları ve herkes için yeterli konut sağlanması hedefleriyle çalışan BM İnsan Yerleşimleri Merkezi'ne de değinilmiştir. Bununla birlikte, Raporun hazırlandığı tarihte konut politikalarının oluşturulmasında ülkelere rehberlik edecek en güncel uluslararası belge olan Yeni Kentsel Gündem de aktarılmış; konutun tüm dünyada insan hakkı sorunu olarak değerlendirildiği vurgulanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 1-5).

Raporda, konut sorununa yönelik politikalar oluşturulurken, konutun içinde yer aldığı çevreyle bir bütün olarak ele alınmaları gereği belirtilmiştir. BM'nin de konut kavramının kapsamını genişlettiğini, artık "konut kullanım hakkının yasal güvence altına alınması, hizmetlerin kullanılabilirliği, oturmaya elverişlilik, ödenebilirlik, erişilebilirlik, konum ve kültürel elverişlilik" (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 68) şeklinde tanımlanmaya başlandığına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Komisyon, konut sorunu ele alınırken, BM tanımına uygunluğun bir kriter olması gerektiğini raporlamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 68).

Önceki dönemlerden farklı olarak On Birinci dönem Komisyonu, halihazırda belirlenen hedef ve politikalara nasıl ulaşılabileceğini değerlendirmiştir. Daha açık bir ifadeyle önceki plan dönemlerinde kurulan komisyonlar, hazırlanacak olan planda bulunması gereken politika önerilerini geliştirirken; On Birinci dönem Komisyonu zaten belirlenmiş olan hedef ve politikalara nasıl yaklaşılacağına ve hangi adımların izlenmesi gerektiğine dair öneriler geliştirmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 67-68).

Planda ulaşılması istenen hedef ve politikalar, Komisyon Raporunda şu ana başlıklar altında ele alınmıştır: Yeterli ve erişilebilir konut; konut kalitesi ve standartları; konut verileri ve göstergeleri. Bununla birlikte, Plandaki hedef ve politikaların sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ne kadar uyumlu olduğu ve yapılması gereken araştırmalar da ele alınmıştır. Dikkat çeken ilk öneri, mülk sosyal konut politikasının kapsamına ilişkindir. Türkiye'de konut sorununu içinde yalnızca dar gelirlilerin değil, evsizlerin de bulunduğunu belirten Komisyon; düzenli geliri olmayan toplumsal grupların barınma ihtiyacının devlet desteğiyle giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, dar ve orta gelirli toplumsal gruplara yönelik konut tipolojilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Komisyonun önerisi, konut alanlarını ayrıştırmak yerine, çeşitliliklerin teşvik edildiği ve bütünleşmenin sağlandığı bir yöntem seçilmesi olmuştur. Öte yandan yalnızca farklı konut türlerinin değil, çamaşırhane gibi alternatif ortak kullanım alanları ile ortak hizmet mekanları da tasarlanabileceğine değinilmiştir (Kalkınma Bakanlığı: 2018: 47, 68).

Raporda, TOKİ tarafından 2003-2017 yılları arasında tamamlanan uygulamalara yer verilmiş; 814 bin konutun yaklaşık %86'sının mülk sosyal konut olduğu belirtilmiştir. TOKİ tarafından gerçekleştirilen uygulamaların geriye kalanı ise kaynak geliştirme amaçlı projeler olmuştur. Bununla birlikte, TOKİ'nin ürettiği sosyal konutlar, Onuncu Plan dönemindeki konut ihtiyacının %4'ü ile %9'u arasında bir açığı kapatmıştır. Dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ise dar gelirli vatandaşlara konut yapımı/onarımı desteği sağlayarak konut politikasına ayrılmış bütçeyi kullanan ikinci resmi politika aktörü olmuştur. Öte yandan Raporda, mülk konut politikasının serbest piyasadaki yeterli bir konutun ederini karşılayamayacak durumdaki vatandaşları kapsamadığına değinilmiştir. Komisyonun bu sorun için önerisi kiralık sosyal konut üretilmesi veya kira desteği verilmesi gibi uygulamalara geçilmesidir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 40-41, 70).

Planda, durum analizi ve odaklanılması gereken sorunlar özelinde en ağır eleştirinin yapı denetim sistemine yapıldığı şu şekilde görülmektedir:

"Mevcut yapı denetim sisteminde (YDS) denetimli denetimsizlik yaşanmaktadır. YDS'de bilgi alt yapısının yetersizliği; bürokrasinin ve ticari düşüncenin denetim hizmetlerinin önüne geçmesi; mimar ve mühendis özlük haklarının yetersizliği; ciddi idari ve cezai yaptırımlar ve uygulamaya yönelik sorumluluklar göz önüne alındığında yapı denetim hizmet bedelleri ve buna bağlı olarak çalışan ücretlerinin oldukça düşük olması; proje müellifleri, müteahhit, şantiye şefi ve yapı denetim arasındaki sorumluluğun eşit şekilde dağılmamış olması; kötü uygulamaya karşı mesleki sorumluluk sigorta sisteminin olmaması, yapı tamamlandıktan sonra yapı performans denetimlerinin yapılmaması ve mevzuatın (Yapı Denetim Kanunu Uygulama Yönetmeliği) öngördüğü yapı sertifikası uygulamasının pratikte yerine getirilmemesi gibi sorunlar yaşanmaktadır" (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 50).

Yapı denetimine ilişkin mevzuatın çok çeşitli olması nedeniyle birbiriyle çelişen hükümler olduğu belirtilen Raporda, bu çelişkilerin giderilmesi gerektiğine değinilmiştir. Bununla birlikte, denetim firmalarının kamu adına görev yürüteceği bir sistem ağına duyulan ihtiyaç ile yerel yönetimlerin denetim görevlerini daha etkin yürütmesi gereğine de yer verilmiştir. Komisyon, yapıların yalnızca sağlam değil; aynı zamanda yeterli olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, konut tasarımlarının engelliler ve yaşlılar gibi dezavantajlı bireyler için de erişilebilir olması; yerel coğrafi koşulların dikkate alınması ve özgün kent dokularıyla uyumun gözetilmesi; kırsal alanlardaki konutların yerel karakterini korurken temel konfor şartları ve altyapı gibi ortak ihtiyaçların giderilmesi; mevcut konut çevrelerinin iyileştirilmesi için çeşitli araçlar geliştirilmesi, kamu desteği sağlanması; bireylerin psikolojik iyilik halini korumak için ihtiyaç duyacakları açık-kapalı mekânların dengeli olması; ısıtma-soğutma maliyetlerini azaltacak çevre dostu sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanılması; yatay mimari uygulamalarının yaygınlaştırılması gibi öneriler geliştirilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 68-79).

Raporda kentsel dönüşüm hedefleri de değerlendirilmiştir. Buna göre, bir bölgeyi kentsel dönüşüm alanı ilan etmeden önce 'kentsel yenileme' ya da 'kentsel sağlıklaştırma' gibi müdahale biçimlerinden hangisinin daha sağlıklı olduğunu belirlemek gerekmektedir. Bununla birlikte, kentsel dönüşüm projelerinde ekolojinin korunması ve tarım alanları, zeytinlikler gibi verimli üretim yerlerinin kesinlikle yapılaşmaya açılmaması gerektiği de belirtilmiştir. Komisyon, kentsel dönüşümün yalnızca fiziksel bir değişiklik olmadığını; aynı zamanda dönüşüm alanında yaşayan toplum için sosyo-kültürel ve ekonomik anlamlar taşıdığını açıklamıştır. Bu nedenle dönüşüm projesi hakkında kamuoyu bilgilendirmesi yapılması ve sürecin uzlaşı içinde yürütülmesi gerekmektedir. Raporda ayrıca, dönüşüm planları tasarlanırken temel amacın, sürdürülebilir ve yaşanabilir kentler yaratmak olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yani konutun çevre ile bir bütün olduğu; mümkün olduğunca yatay mimarinin tercih edildiği, afetlere dirençli; temiz ve ferah; ortak kullanıma ilişkin kararların yerel halk ile birlikte alındığı; sosyal donatı tesislerinin yeterli ve herkes için erişilebilir olduğu kentler yaratma amacı izlenmelidir. Öte yandan, tüm bunların konutlar ile aynı anda erişime açılması gerektiği de vurgulanmıştır. Daha açık bir ifadeyle çevre düzenlemeleri, teknik altyapı ve kentsel sosyal donatılar tamamlanmadan konutların erişime açılmaması gerekmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 79-80).

4.11.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

On Birinci Kalkınma Planında konut sorununa ve bu soruna yönelik politika hedeflerine, Onuncu Planda olduğu gibi "Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre" (SBB, 2019: 161) başlığı altında yer verilmiştir. Planda öncelikle temel amaç açıklanmıştır. Buna göre konut politikaları belirlenirken "dar gelirliler başta olmak üzere, herkesin yeterli, yaşanabilir, dayanıklı, güvenli, kapsayıcı, ekonomik olarak karşılanabilir, sürdürülebilir, iklim değişikliğine dirençli, temel altyapı hizmetlerine sahip konuta erişiminin sağlanması" (SBB, 2019: 161) amaçlanmaktadır.

Planda yalnızca kentleşme ve nüfus artışından doğan konut ihtiyacının değil; yenileme ve afet kaynaklı konut ihtiyacının da dikkate alınacağı ve arz-talep dengesinin gözetileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, konut ihtiyacını belirlemek için konut stoğu oluşturulması; arz ve talep yönlü veri kaynakları geliştirilmesi; konut sektörü verilerine tek bir kaynaktan erişilmesi hedeflerine de yer verilmiştir. Bir önceki Planda belirlenen, kamunun konut sektöründeki düzenleyici, denetleyici, destekleyici ve yönlendirici rollerinin güçlendirilmesi hedefi ise aynı şekilde tekrar edilmiştir. Konut üretiminde kalite, erişilebilirlik, verimli enerji kullanımı ve afete dayanaklılık bakımından karşılanması gereken standartların belirleneceği açıklanan Planda, konut üretiminin her aşamasında bu standartların gözetileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, konuttan sorumlu kamu yönetimi birimleri arasında iş birliği geliştirecek bir koordinasyon mekanizması geliştirileceği de belirtilmiştir (SBB, 2019: 161).

Plandan, daha fazla hane halkının konut ihtiyacına yönelik bir sosyal konut politikası izleneceği anlaşılmaktadır. Zira Plan dönemi boyunca dar gelirli ve dezavantajlı toplumsal kesimlere yönelik 250 bin birim sosyal konut üretileceği belirtilmiştir. Ancak dar gelirli ve dezavantajlı olarak kabul edilecek kriterlerin neler olacağı açıklanmamıştır (SBB, 2019: 161). Bununla birlikte söz konusu üretim hedefi, Aralık 2019'da dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı ile Maliye Bakanı arasında imzalanan bir protokolle genişletilmiştir. Buna göre, her yıl 100 bin sosyal konut üretilecek; asgari ücretli ve dar gelirli vatandaşlar uzun vadeli ödeme planlarıyla mülk konut edinebilecektir (TOKİ, 2019). Komisyonun önerdiği kiralık sosyal konut veya kira desteği gibi uygulamalara yer verilmeyen Planda, mülk sosyal konut politikasının hâkim olduğunu yorumlamak mümkündür.

4.12. On İkinci Kalkınma Planı

Bu çalışmanın tamamlandığı Aralık 2023'te henüz yürürlüğe girmemiş olan ancak kamuoyu erişimine açılan On İkinci Kalkınma Planı 2024-2029 yıllarını kapsamaktadır. Bununla birlikte, Planda 2053 yılına kadar izlenecek gelişme stratejisi de belirlenmiş olduğundan, aynı zamanda uzun vadeli bir politika belgesidir.

4.12.1. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Konut Sorunu

Bu çalışmanın tamamlandığı Aralık 2023 tarihinde On İkinci döneme ilişkin özel ihtisas komisyonu raporları erişime açık değildir.

4.12.2. Kalkınma Planında Konut Sorunu

On Birinci Plan döneminin sonu olan 2023 yılı Şubat ayında Kahramanmaraş merkezli 7,7 ve 7,6 şiddetindeki depremler ve devam eden haftalarda çeşitli çevre illerde yaşanan şiddetli artçı depremler nedeniyle 50 binden fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Çok ağır

yıkımların yaşandığı bu depremlerde, 2 milyondan fazla insan yerinden olmuştur (AFAD, 2023). On İkinci Kalkınma Planının hazırlık süreci de bu felaketin yaşandığı sürece denk gelmiştir. Bu nedenle Planda afet yönetimi ve dirençlilik temaları öne çıkmaktadır.

On İkinci Kalkınma Planında konut sorununa ve bu soruna yönelik politika hedeflerine, "Afetlere Dirençli Yaşam Alanları ve Sürdürülebilir Çevre" (SBB, 2023: 200) başlığı altında yer verildiği; öncelikle temel amacın açıklandığı görülmektedir. Buna göre Plan döneminde sürdürülebilir bir kentsel çevre için konut yönetimi ve planlaması, bütüncül biçimde ele alınıp veriye dayalı olarak etkin işleyen bir konut piyasası sağlanması amaçlanmaktadır. Öte yandan, barınma hakkı bağlamında dar gelirli toplumsal gruplar başta olmak üzere herkesin konut piyasasında ederini karşılayabileceği, dirençli, güvenli, sağlıklı ve enerji verimli konutlara erişimini sağlamak temel amaçtır (SBB, 2023: 209).

Planda aktarılan politika ve tedbirlerden, On İkinci dönemde de mülk sosyal konut politikası izleneceği anlaşılmaktadır. Çünkü Plan döneminde izlenecek politika ve tedbirlerin başında, arz-talep dengesinin gözetildiği bir çerçevede herkesin ekonomik olarak karşılanabilir fakat dirençli ve güvenli konutlara erişme kapasitesinin arttırılacağına yer verilmiştir. Bununla birlikte, özellikle kentlerde dar gelirlilerin, kadınların, engellilerin ve gençlerin yaşadığı konut sorunlarına çözüm için sosyal toplu konut üretimi yapılacağı açıklanmıştır (SBB, 2023: 209).

Bir önceki Plan dönemindeki arz ve talep yönlü konut verilerinin oluşturulması ve bunların niteliğinin analiz edilmesi hedefi, On İkinci Planda da tekrar edilmiş fakat bu sefer sadece araştırma ve projelerin desteklenmesi hedefi ile sınırlı kalınmıştır. Konuta ilişkin her türlü veriye tek bir adresten erişilmesi hedefine ise değinilmemiştir (SBB, 2023: 209). Planın konuta ilişkin diğer politika ve hedefleri ise şu şekildedir:

- Kamu konutlarına yönelik yapım-onarım-güçlendirme çalışmalarında öncelik, afet bölgelerine verilecektir;
- Afet sonrası acil barınma ihtiyacını karşılamak için imar mevzuatında yapılan değişiklikler tekrar gözden geçirilecek; afetlere karşı dirençlilik, uygulamada etkinlik, eskisinden daha sağlam bir inşa prensibiyle sürdürülebilir konut çevresi ilkeleri esas alınacaktır;
- Afet konutlarının yapım sürecinde depremzedelerin barınma ihtiyacını en kısa sürede karşılayacak hak sahipliği, geri ödeme ve finansman yöntemlerine ilişkin mevzuat yeniden düzenlenecektir;
- Depremzedelerin geçici ve kalıcı konut ihtiyaçları giderilirken bütüncül bir yaklaşım izlenecek; ekonomik, adil, asgari insan onurunun ve sağlığının dikkate alındığı, etkin, şeffaf ve hesap verebilir çözümler üreten bir yönetim süreci izlenecektir;
- Üretilecek afet konutlarında kent ve kır yaşamına özgü ihtiyaçlara cevap veren farklı tasarımlar oluşturulacak ve depremzedelere kalıcı konutlarının tesliminde işlem sürelerini kısaltan, hakkaniyetli süreç ve modeller geliştirilecektir (SBB, 2023: 209).

5. SONUÇ

Konut, içerisindeki bireylere kendilerini yeniden üretecekleri bir konfor alanı ve mahremiyet sağlayan bir mekândır. Bu bağlamda 21. yüzyılın modern toplumlarında temel bir insan hakkı olarak ele alınan konut, aynı zamanda serbest piyasada değişim değeri olan bir eşya niteliğine sahiptir. Konutun meta değeri yönü nedeniyle birtakım toplumsal sorunlar yaşanması da kaçınılmazdır. Evrensel bir olgu olarak konut sorunu, serbest piyasadaki arzın talebi karşılamaya yetmemesi ve/veya bazı toplumsal kesimlerin serbest

piyasadaki sağlıklı bir konutun mülk/kiralık ederini karşılayamamaları nedeniyle asgari insan onuru ve gereksinimleri açısından yetersiz konutlarda/gecekondularda barınması, evsizliğin yaygınlaşması gibi şekillerde görülebilmektedir. Temel tetikleyiciler ve ortaya çıkan sonuç ülkeden ülkeye değişebilmekle beraber; konut sorunu daha çok yoksulluk, adaletsiz gelir dağılımı ve uçurumu, göç ve hızlı nüfus artışı gibi nedenlerle plansız gelişen kentleşme hareketleri, arsa ve altyapı açısından teknik yetersizlikler gibi sorunlarla benzer dönemlerde şiddetlenmektedir.

Devletler bütün toplumsal sorun alanlarında olduğu gibi konut sorununda da kapsayıcı çözümleri kamu politikası ile getirmeyi amaçlarlar. Bu bağlamda, konut sorununa yönelik geliştirilecek konut politikaları ülkeden ülkeye, dönemden döneme ve hükümetlerin ideolojik programlarına göre değişiklik göstermektedir. Öte yandan dünyadaki kamu yönetimi pratikleri incelendiğinde, serbest piyasadaki sağlıklı bir konutun ederini karşılayacak güce sahip olmayan hane halklarının konut ihtiyacının, kamu eliyle ya da kamunun denetiminde üretilen kiralık ve/veya mülk sosyal konutlar ile giderilmesi ön plana çıkmaktadır. Sosyal konut politikası olarak anılan bu yaklaşımda, konut ihtiyacının doğrudan değil de finansman desteği ile giderildiği örnekler de görülmektedir. Ancak kamu politikaları hükümetler için her zaman eyleme geçmeyi değil; bazen çeşitli nedenlerle hareketsiz kalmayı da ifade ettiği için şiddetli konut krizinin yaşandığı bir ülkede devlet müdahalesi görülmeyebilir. Yahut bazı devletler sadece sınırlı konularda mevzuat düzenlemeleri yapmak gibi kısmi bir konut politikası izlemeyi de tercih edebilirler.

Kalkınma planları, ülkelerin kısa-orta-uzun vadelerde erişmek istedikleri amaçları, izlenecek politikaları ve hedefleri içeren geniş kapsamlı üst politika belgeleridir. Hem politika aracı hem politika çıktısı niteliğine sahip bu belgeler, konut politikası hakkında bilgiler içermektedir. Bununla birlikte, kalkınma planlarının hazırlık dönemlerinde farklı sorun alanlarına özgülenmiş özel ihtisas komisyonları kurulmaktadır. Kurulacak komisyonlara ilişkin belirli bir kategorizasyon şartı bulunmamakta; döneme ve ihtiyaçlar ile hükümetlerin ideolojik planlarındaki önceliklere göre değişiklik göstermektedir. Özel ihtisas komisyonları, kendilerine tanınan sürede özgülendikleri toplumsal sorun alanına dair araştırma yapmakta, tespit ettikleri problemleri bilimsel esaslar doğrultusunda analiz etmekte ve nihayetinde çeşitli politika önerileri raporlamaktadırlar.

Çalışmanın tarihsel çerçevesinin başladığı Birinci Plan döneminde, konuta özgülenmiş bir özel ihtisas komisyonu raporu bulunamamıştır. Bununla birlikte, Kalkınma Planında konut sorununun mevcut durumu ve izlenmesi hedeflenen politikalara yer verilmiştir. Planda aktarılış biçimiyle ülkedeki mevcut konut sorununun ciddi boyutlara ulaştığı ve altyapı gibi ortak temel ihtiyaçlara erişimde kriz yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak Planın öngördüğü hedef ve tedbirler, serbest konut piyasası dinamiklerini çeşitli teşviklerle dönüştürmeye yöneliktir. Bu bağlamda, Birinci Plan döneminde kısmi konut politikası izlendiği yorumunu yapmak mümkündür.

1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Plan döneminde konut sorununa özgülenmiş bir özel ihtisas komisyonu kurulmuştur. Komisyon Raporunda, bir önceki Plan döneminde konut sorununun çözümüne yönelik bir gelişme yaşanmadığı ve krizin derinleştiği anlaşılmaktadır. Kapsamlı bir konut politikası izlenmediği eleştirisini getiren Komisyon, mevzuat ile finansman ve inşaat kuruluşlarının bir bütün halinde işlemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, mülkiyeti kamuda kalacak kiralık sosyal konut politikası izlenmesi önerilmiştir. İkinci Kalkınma Planına bakıldığındaysa serbest piyasanın işleyişine müdahil olmayan kısmi konut politikalarından uzaklaşıldığı görülmektedir.

Altyapı ve sosyal donatıların sağlanacağı arsa tahsisleri aracılığıyla gecekondulaşma ve kentsel arazilerdeki spekülasyonla mücadele edilmesi hedeflenen Planda; kredi ve finansman kolaylıkları sağlanarak toplu konut kooperatifçiliğinin teşviki, kendi evini yapana yardım ve ıslah edilebilir gecekonduların kamu hizmetine erişimini sağlama gibi kısmi toplu konut ve mülk konut politikaları baskındır. Komisyonun önerdiği kiralık sosyal sosyal konut politikasına ise Planda yer verilmemiştir.

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Kalkınma Planının hazırlık sürecinde konuta özgülenmiş bir özel ihtisas komisyonu kurulmuştur. Komisyon Raporundan, konut sorununun ikinci dönemde de derinleştiği; halkın ancak üçte birinin serbest piyasadaki sağlıklı bir konutun ederini karşılayabilecek ekonomik güçte olduğu anlaşılmaktadır. Kiralık ve mülk sosyal konut politikalarının bir çözüm yolu olarak sıkça tekrar edildiği Raporda, farklı alım güçlerine hitap edecek konut finansman modelleri geliştirilmesi ve yapı standartlarıyla denetime ilişkin düzenlemelerin önemine de dikkat çekilmiştir. Öte yandan, kendi evini yapana yardım uygulamalarının gecekondulaşmayı teşvik etmesi nedeniyle terk edilmesi önerilmiştir. Plana bakıldığında ise önceki dönemlerde olduğu gibi kamu kaynaklarının altyapı ve sosyal donatısı hazır arsa tahsisine odaklanacağı; böylece gecekondulaşma ve arsa spekülasyonuyla mücadele etmenin hedeflendiği görülmektedir. Bununla birlikte, konut kooperatifçiliğinin teşviki, yatırımların ekonomik konut üretimine kaymasını sağlayacak tedbirler gibi önceki dönemlere benzer hedefler belirlenmiştir. Bu bağlamda, Üçüncü Plan döneminde de kısmi toplu konut ve mülk konut politikaları izlenmiştir. Komisyon Raporunda önerilen kiralık ve mülk sosyal konut politikalarına ise bu Planda da yer verilmemiştir.

1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Kalkınma Planının hazırlık sürecinde yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir komisyon yerine; iskân, bölgesel kalkınma, kentleşme ve konut meselelerine bütüncül biçimde yaklaşacak bir Komisyon kurulmuştur. Bu Komisyon Raporu, diğer dönemlere nazaran daha radikal değerlendirmeler içermektedir. Örneğin; Raporda mevcut konut sorununun nedeni, kapitalistleşme sürecinde kentsel toprağın özel mülkiyetinin gelişmesi ve konutun meta değeri haline gelmesiyle açıklanmıştır. Komisyon, bu dönemde yürürlükte olan 1961 Anayasası'na atıfla asgari insan onuru ve gereksinimlerine uygun sağlıklı bir konutta barınamayan toplumsal kesimlerin konut ihtiyacının devlet tarafından giderilmesini, gereklilik olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, kiralık ve mülk sosyal konut politikası izlenmesi ve konut sorununa ayrılan kaynakların genişletilmesi önerilmiştir. Dördüncü Plana bakıldığındaysa gecekondulaşma, arsa spekülasyonları ve konutun meta değerindeki artışın önlememesi gibi sorunların büyüyerek devam ettiği anlaşılmaktadır. Ekonomik toplu konut projesi geliştirecek şirketler ile yapı kooperatiflerinin teşvik edileceği bu Planda da tekrar edilen bir hedef olmuştur. Bununla birlikte, farklı gelir gruplarına hitap edecek farklı konut standartlarının geliştirilmesi; olağanüstü bir artış gösteren kiralık ve mülk konut piyasasına kısmi müdahaleler gerçekleştirilmesi de hedeflenmiştir. Komisyon Raporunda önerilen sosyal konut politikası Dördüncü Planda da yer bulamamış; kısmi toplu konut ve mülk konut politikaları izlenmeye devam edilmiştir.

Dördüncü Plan dönemi, ülkedeki derin siyasal ve ekonomik krizlerin iyice şiddetlendiği bir sürece denk gelmiş; 1980 yılındaysa askeri bir darbe ile demokratik yaşam kesintiye uğramıştır. Bu süreçte uzun yıllardır hedeflenen Toplu Konut Kanunu yasalaştırılmış ve konuta ayrılacak kamu kaynaklarını geliştirmek amacıyla yeni bir fon oluşturulmuştur. Bu yeni gelişmelerle birlikte informal toplu konut politikalarından, formal toplu konut

politikalarına geçiş sağlanmış; ayrıca zaman içinde Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na dönüşecek olan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurulmuştur. Beşinci Planın hazırlık sürecinde konut sorununa özgülenmiş bir özel ihtisas komisyonu kurulmuş olsa da bu Komisyonun hazırladığı Rapor, teknik ve bürokratik nedenlerle çok geç yayımlanmıştır. Bununla birlikte Raporda mülk sosyal konut politikasının önerildiği görülmektedir. Öte yandan Beşinci Planda konut, sosyal bir sorun olarak değil; sektörel bazda değerlendirilmiştir. Mevcut kamu kaynaklarının altyapı ve sosyal donatısı hazır toplu konut alanları üretimine odaklanması tekrar eden bir bütçe politikası olmuş; iyi durumda veya ıslah edilebilir gecekonduların altyapı olanaklarına kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, beşinci dönemde mülk konut ve formal toplu konut politikalarının belirlendiğini yorumlamak mümkündür.

Altıncı Kalkınma Planı hazırlık sürecinde yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir özel ihtisas komisyonu raporu bulunamamıştır. Bununla birlikte, konut inşaat teknolojilerine ilişkin bir Komisyon Raporunda mevcut konut sorununun kısa bir analizine yer verilmiş ve politika önerisi geliştirilmiştir. Buna göre, zaten yetersiz olan konut stoğunda kentsel arsa spekülasyonlarının yaygınlaşması nedeniyle kayıplar yaşanırken; bazı bölgelerde görülen yoğunlaşmalar altyapı ve sosyal donatı bakımından yetersizlere yol açmaktadır. Raporda, imar planları ve kentleşme programları ile altyapılı arsa üretim faaliyetlerinin bir bütün halinde yürütülmesi ve küçük tasarrufların konut sektörüne kanalize edilerek konut stoğunun genişletilmesi önerilerini sunmuştur. Plana bakıldığında, önceki dönem izlenen formal konut politikasının sonuç vermeye başladığı ve konut açığının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Bu nedenle Altıncı Planda da önceki Plan dönemi hedefleri tekrar edilmiştir. Ancak bu dönemde alt gelir gruplarına yönelik kiralık ve mülk sosyal konutlar üretmeleri için yerel yönetimlere altyapılı arsa tahsisi; kendi evini yapacakların desteklenmesi ve nüve konut projeleri geliştirilmesi gibi kısmi sosyal konut politikası hedefleri de görülmektedir.

1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci Planın hazırlık sürecinde konut sorununa özgülenmiş bir Komisyon kurulmuştur. Bu Komisyon, konut stoğunda yalnızca niceliksel değil; niteliksel açıdan da gelişim hedeflenmesi ve sağlam yapılar üretilmesi gereğine işaret etmiştir. Öte yandan konuta ilişkin istatistik veri yetersizliğine de değinilmiş, arsa ve konut fiyatlarından, kentsel çevreye kadar birçok konuda düzenli olarak güncellenen bir konut envanterine olan ihtiyaç belirtilmiştir. Raporda kiralık ve mülk sosyal konut politikası ile formal toplu konut politikası önerileri öne çıkmaktadır. Yedinci dönem Komisyonunun öncekilerden en önemli farkı, özellikle turizm bölgelerinde artan tatil konutu talebini karşılamak için doğal çevreye zarar verildiğine, önlem alınmazsa bu bölgelerdeki tahribatın büyüyeceğine dikkat çekmesidir. Bununla birlikte Raporda yalnızca turizm bölgelerinde değil; ülkenin tamamında, konutun içinde yer aldığı çevre ile bütün halinde değerlendirilmesi önerilmiştir. Kalkınma Planına bakıldığındaysa konut sorununa başlık ayrılmadığı; kentleşme ve bölgesel gelişme gibi başlıklarda yüzeysel olarak değinildiği görülmektedir. Aktarılan az sayıdaki amaç ve hedefler ise geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ve formal toplu konut politikası yönünde gelişmiştir.

2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Kalkınma Planının hazırlık süreci, 1999 yılında Marmara bölgesini ağır şekilde etkileyen deprem deneyimlerinin etkisiyle şekillenmiştir. Bu süreçte yalnızca konut sorununa özgülenmiş bir Komisyon da kurulmuştur. Önceki dönem Komisyonları da imar affı uygulamalarına eleştiride bulunmuş ancak en sert eleştiri Sekizinci dönem Komisyonu tarafından yapılmıştır. Çünkü yaşanan depremlerde en çok

sonradan ruhsatlandırılan kaçak yapılar yıkıma uğramıştır. Bu bağlamda Raporda yapı güvenliğini sağlayacak tedbirler alınması, dar gelirlilere yönelik çeşitli finansman modelleri geliştirilmesi ve kâr amacı gütmeyen konut kooperatifi gibi organizasyonların teşvik edilmesi önerileri ön plana çıkmıştır. Ayrıca mevcut konut stoğunun niteliksiz yapısı nedeniyle kamu yararını gözeten bir kentsel dönüşüm sürecinin başlatılması gereği üzerinde de durulmuştur. Öte yandan önceki dönemlerde olduğu gibi Sekizinci dönem Komisyonu da konuta ilişkin istatistik veri toplanması ihtiyacını tekrar etmiştir. Kalkınma Planına bakıldığındaysa depremin ardından yapı denetimine ilişkin mevzuat düzenlemeleri yapıldığı görülmektedir. TOKİ tarafından üretilen sosyal konut kapasitesinin geliştirileceği açıklanan Planda, mülk sosyal konut politikası ön plana çıkmaktadır.

2007-2013 ve 2014-2018 yıllarını kapsayan Dokuzuncu ve Onuncu Plan hazırlık süreçlerinde konut sorununa özgülenmiş bir komisyon raporu bulunamamıştır. Bununla birlikte, Dokuzuncu Kalkınma Planında konut sorununa yer verilmemiştir. Onuncu Kalkınma Planında ise afetlere dirençli kentler yaratılması için kentsel dönüşüm sürecine girildiği açıklanmıştır. Kamunun konut yatırımlarında küçülme hedeflenen Planda, denetleyici ve düzenleyici rollerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, dar gelirli toplumsal gruplara yönelik alternatifli çözümler geliştirileceği belirtilse de alınacak tedbirlere ilişkin bilgi verilmemiştir. Onuncu Planda sürdürülebilir kentsel çevre ve dirençli yapılar bağlamında serbest piyasa ve mülk konut politikası öne çıkmaktadır.

2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı hazırlık sürecinde konut politikalarına özgülenmiş bir Özel İhtisas Komisyonu oluşturulmuştur. Ancak bu dönem Komisyonu, önceki dönemlerden farklı olarak zaten belirlenmiş olan konut politikalarına nasıl ulaşılabileceğine ilişkin öneriler geliştirmiştir. Raporda konut, bir insan hakkı olarak ele alınırken, Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir şehirler ve herkes için yeterli konut hedefleri de sıkça vurgulanmıştır. Öte yandan konut sorununun, büyüyen bir evsizlik olgusuna doğru ilerlediğine dikkat çekilen Raporda, kiralık sosyal konut politikası izlenmesi ya da kira destek modelleri geliştirilmesi önerilmiştir. Plana bakıldığındaysa dar gelirli vatandaşlara yönelik yıllık sosyal konut üretim kapasitesinin arttırılacağı anlaşılmaktadır. Kira destek modelleri veya kiralık sosyal konuta ilişkin herhangi bir hedef belirlenmeyen On Birinci dönemde mülk sosyal konut politikası hakimdir.

Bu çalışmanın hazırlandığı süreçte 2024-2029 yıllarını kapsayacak olan On İkinci Kalkınma Planı erişime açılmış ancak kurulan komisyonlar ve raporları henüz paylaşılmamıştır. Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından ülke tarihinin en ağır yıkımlarının yaşandığı bir süreçte hazırlanan bu Plana bakıldığında, dirençli kentler ve konutlar yaratma hedefi dikkat çekmektedir. Dar gelirlilerin yanında, kadınlar ve engelliler gibi dezavantajlı toplumsal grupların da barınma ihtiyacının gözetileceği Planda sosyal konut politikası izleneceği açıklanmıştır. Öte yandan serbest konut piyasasının etkin bir şekilde işlemesi için liberal politikalar izleneceği de anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin planlı kalkınma sürecine girdiği 1963 yılından itibaren konut sorunu ve izlenecek politikalara bütüncül şekilde bakıldığında, toplu konut ve mülk konut politikaları ağırlıktadır. Bununla birlikte, konut sorununa özgülenmiş ve bilimsel görüş doğrultusunda politika önerileri geliştiren özel ihtisas komisyonu raporlarında ise kiralık ve mülk sosyal konut politikaları öne çıkmaktadır. Bu önerilere, planlı kalkınma sürecinin ilk dönemlerinde hazırlanan Planlarda hedef olarak yer verilse de temel amaçlar arasına alınmamıştır. 2000'li yıllara gelindiğindeyse dar gelirlilere yönelik mülk sosyal konut politikası kısıtlı da olsa sistematik bir politikaya dönüşmüştür. Öte yandan çeşitli ülkelerde

farklı uygulama örnekleri görülen kiralık sosyal konut politikası -ya da kira desteği sağlanması- yönünde bir gündem gelişmemiştir. Hazırlanan planlarda, özel ihtisas komisyonlarının geliştirdiği diğer politika önerileri ise yeterince yer bulamamıştır. Planların hazırlık sürecinde komisyonlara ek olarak, vatandaşları politika formülasyonu sürecine dahil edilecek modeller geliştirilmemiştir.

On Birinci dönem Komisyonunun da belirttiği üzere, Türkiye'de serbest konut piyasası koşullarındaki sağlıklı bir konutun meta değerini karşılayacak ekonomik güce sahip olmayan toplumsal kesimler giderek artmakta ve evsizlik olgusu gelişmeye başlamaktadır. Bu bağlamda, yalnızca mülk sosyal konut politikası değil; farklı toplumsal kesimlere hitap edecek çeşitlilikte kiralık sosyal konut politikalarının geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Öte yandan kalkınma planlarında yer alacak konut politikaları formüle edilirken, bir politika aktörü olarak vatandaşların da sürecin içine dahil edileceği modellerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

91 Sayılı Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun. (1960, 5 Ekim). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 10621). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10621.pdf

334 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1961, 20 Temmuz). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 10859). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf

2487 Sayılı Toplu Konut Kanunu. (1981, 10 Temmuz). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 17396). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17396.pdf

2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 9 Kasım). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 17863 (mükerrer)). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf

2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun. (1984, 17 Mart). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 18344). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18344.pdf

2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu. (1984, 17 Mart). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 18344). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18344.pdf

Çelik, O. ve Çetiner, S. (2019). Türkiye ekonomisinde kalkınma planları ve kalkınma planlarındaki söylem değişiklikleri. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 2*(3), 121-131.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1962). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1966). *İkinci Beş Yıllık Plan Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Ikinci-Bes-Yillik-Plan-Konut-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Konut-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-raporu.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1977). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1982) Yerleşme, Bölgesel Gelişme, Kentleşme, Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/04_YerlesmeBolgeselGelismeKentlesmeKonut.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1988). *Beşinci Beş Yıllık Plan Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/5-Konut.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1989a). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1989b). *Türkiye'de Uygulanabilir Konut İnşaat Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiyede-Uygulanabilir-Konut-Insaat-Teknolojileri-OIK-Raporu.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (1996). *Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Konut-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Sekizinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-Konut-OIK-Raporu.pdf

Doğan, H. H. (2022). Türkiye'de afet olaylarına kalkınma planlarının yaklaşımı. *İdealKent Dergisi, 13*(37), 1873-1912.

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). (2006, 1 Temmuz). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 26215 (mükerrer)). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

Dye, T. R. (2013). *Understanding Public Policy*. USA: Pearson Education.

Erdem, M. S. ve Bozan, M. (2021). Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ekolojik turizmin kalkınma planları içerisinde değerlendirilmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 67-90.

Gönüllü, G. (2022). Türkiye'de yerel yönetimlerin çevresel harcamaları: IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde bir değerlendirme. *Ombudsman Akademik, 8*(16), 129-166.

Hamza-Çelikyay, H. (2021). Türkiye'de çevre politikaları: Kalkınma planları üzerinden bir inceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 6*(15), 185-205.

Kahvecioğlu, N. (2023). *Türkiye on birinci kalkınma planındaki öncelikli imalat sanayi sektörlerinin girdi-çıktı analizleri ışığında bir stratejik teşvik modeli önerisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karalı, H. (2022). Konut Politikası. Y. Özkaya, V. Erat, K. Demirci ve A. Duran (Ed.), *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi: Yerel Yönetimler ve Çevre Politikaları* içinde (s. 445-453). Nobel Akademik Yayıncılık.

Keleş, R. (2019). *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*. Cem Yayınevi.

Kellett, P. ve Moore, J. (2003). Routes to Home: Homelessness and Homemaking in Contrasting Societies. *Habitat International* (27), 123-141.

Madden, D. ve Marcuse, P. (2021). *Aşırı Metalaşma Çağında Konutu Savunmak* (Ş. Geniş, Çev.). İdealKent Yayınları.

Milli Konut Politikasının Uygulanmasına Dair Esaslar. (1980, 11 Mayıs). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 16985). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16985.pdf

Olgun, H. (2016). Konut Politikası (Housing Policy). H. Altunok ve F. G. Gedikkaya (Ed.), *Kamu Politikaları Ansiklopedisi* içinde (s. 183-187). Nobel Akademik Yayıncılık.

Olgun, H. (2022). *Konut Politikası Ülke Deneyimleri.* İdealKent Yayınları.

Öner, Ş. (2020). Yerel yönetim yaklaşımları açısından on birinci kalkınma planı (2019-2023). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23*(43), 383-410.

Parlak, B. (2010). *Kamu yönetimi sözlüğü*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Şahin, M. Ş. (2023). On Birinci Kalkınma Planı'nda hayat boyu öğrenme politikalarının değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(4), 1334-1354.

Şengün, H. ve Sipahi, E. B. (2017). Afet ve Barınma: Türkiye'nin Afet Sonrası Kalıcı Konut Uygulamaları. F. Beşel ve F. Yardımcıoğlu (Ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine Seçme Yazılar* içinde (s. 197-214). Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA). DOI: https://doi.org/10.25272/b.978-605-67821-2-1

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028).* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *Özel İhtisas Komisyonu Raporları.* https://www.sbb.gov.tr/ozel-ihtisas-komisyonu-raporlari/

T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). *Basın Bülteni (02.03.2023) Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası Yürütülen Çalışmalar Hk.– 37*. Erişim yeri: https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-merkezli-yurutulen-calismalar-hakkinda--basin-bulteni--37

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KonutPolitikalariOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf

TDK (2023). *Planlama.* Güncel Türkçe Sözlük. Erişim yeri: https://sozluk.gov.tr/

Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. (2019). Her Yıl 100 Bin Sosyal Konut Yapılacak. Erişim yeri: https://www.toki.gov.tr/haber/her-yil-100-bin-sosyal-konut-yapilacak

Tüzün, E. (2022). *Ev/Yaşama Mekânı: Afet Sonrası Gereksinimler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yalman, S. (2022). *Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatının ve Planlama Sürecinin Değişimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Yapı Denetimi Hakkında Kanunun Hükmünde Kararname. (2000, 10 Nisan). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 24016). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/24016.pdf

Yemen, A. (2015). Kalkınma planlarında büyükşehirlerin mevcut durum analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(37), 999-1022.

Yıldız, K. (2018). Yerel yönetimler ve kalkınma planları çerçevesinde spor hizmetleri. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 3*(1), 64-80.

Savaşların Tedarik Zinciri Üzerindeki Etkisi

Ganime ÇALIŞKAN[24], Doç. Dr. Mustafa GERŞİL

Özet

Globalleşen dünyada tedarik zinciri üzerinde yer alan ülkeler ve ülkelerde farklı sektörlerdeki firmalar, dünya üzerinde meydana gelen ekonomik, jeopolitik vb. birçok nedenden dramatik biçimde etkilenmektedir. Buna en tipik farklı ülkelerde meydana gelen savaşlardır. Savaşların tedarik zincirine etkileri ülkelerin jeopolitik konumları ile yakından ilişkilidir. Bu savaşlar ülkeleri uzun vadede kıtlığa ve dar boğaza sürükler. Yapılan savaşlar sadece savaşın meydana geldiği ülkede kıtlıklara neden olmaz, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin enflasyon artışlarına, hammadde tedariğine, gıda tedariğine kadar, temel besinlerini ithal etmekte olan ülkelerin de savaştan etkilenip kıtlıkla mücadele etmelerine neden olmaktadır. Bunların temel sebebi ise savaşların tedarik zincirinde yarattığı aksamalardır.

Firmalar tedarik zincirlerine her zamanki gibi güvenerek girdilerini satın alma eğiliminde iken, hiç beklenmedik biçimde aksamalar olabilmektedir. Bu sebeple tedarik zinciri yönetimi sorumluluklarından bir tanesi de gelecekteki engelleri planlamak ve çözüm üretip geliştirmektir. Fakat savaşlar her zaman öngörülemez ama olası durumlar göz önüne alınarak alternatifler geliştirilebilir. Bu çalışmada gelecekteki olası engellerin öngörüsü ve alınabilecek önlemler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tedarik zinciri, savaşlar

Jel Kod: M10,A10

Abstract

In the globalized world, countries and companies in different sectors in different countries on the supply chain are dramatically affected by many reasons such as economic, geopolitical, etc. Occurring in the world. The most typical example of this is wars occurring in different countries. The effects of wars on the supply chain are closely related to the geopolitical position of countries. In the long run, these wars lead countries to shortages and bottlenecks. Wars not only cause shortages in the country where the war occurs, but also cause inflation increases in developing countries, raw material supply, food supply, and countries that import their basic nutrients to be affected by the war and struggle with famine. The main reason for these is the disruptions caused by wars in the supply chain.

While companies tend to buy their inputs by relying on their supply chains as usual, disruptions can occur unexpectedly. Therefore, one of the responsibilities of supply chain management is to plan for future disruptions and develop solutions. However, wars cannot always be predicted, but alternatives can be developed by considering possible situations. In this study, the prediction of possible future obstacles and the measures that can be taken will be discussed.

Jel Codes: M10, A10

Key words: supply chaın, wars

GİRİŞ

[24] Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tedarik zincirleri hammadden başlayıp, tatmin olmuş nihai tüketiciye kadar ulaşan aslında bir coğrafyayı kapsayan koordinasyondur. Bu sebeple tedarik zinciri, tedarikçileri; üreticileri veya hizmet sağlayıcıları ve distribütörleri, toptancıları ürün veya hizmeti son tüketiciye ulaştıran perakendecileri içeren zincirdir, tedarik zincirleri aynı zamanda bütüncül bir yaklaşımdır. İyi işleyen bir tedarik zincir etkili bir bilgi akışını içerir. Dünyada kıt kaynak ve sınırsız talep vardır. Bu talepleri karşılamak bazı coğrafyaların jeopolitik konumlarından dolayı oldukça fazladır. Bazı coğrafyalarda ise bu bolluklar kıt kaynaktır. Bu nedenle ülkeler kıt kaynaklara sahip olan ülkelerinde tedarik süreçlerinde rol alıp daha fazla üretim yapmaktadır. Buda bir ülke üretirken diğer ülkenin tüketmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir tanımla üretim, dağıtım ve tüketim coğrafyası vardır.

Geçmişte ve günümüzde meydana gelen, iklim değişikliği, doğal afetler, kur riskleri, jeopolitik konum Ambargolar ve savaşlar tüm bunlar tedarik zinciri risklerini barındıran öngörülmesi zor olan etkiler ve risklerdir. Bunlardan ön görülmesi zor ve tamamen insan iradesiyle ortaya çıkmış ve diğer ülkeleri de etkisi altına almış savaşlardır. Savaşlar ilk akla geldiği gibi sadece fiziki değil aynı zamanda soğuk savaş, Covid-19(sağlık savaşıdır) bu savaşlardan güncelliğini ve etkilerinin hala hissedilmeye devam ettiği 24 Şubat 2022 tarihli Rusya-Ukrayna savaşıdır. Savaşlar etkilerini meydana geldiği coğrafyayı ve beraberindeki diğer ülkeleri de tedarik zincirleri açısından sürece dahil ederek ve bu süreçte dışa bağımlılığı olan ülkelerinde bu savaştan etkilenip, savaşın meydana geldiği ülkeden tedarik ettiği (ithal ettiği) ürünlerin tedarik zinciri süreçlerinin aksamasına neden olmaktadır. Bu çalışmada meydana gelen savaşlar neticesinde tedarik zinciri risklerinden Ülkelerin birbirine uyguladığı ambargolar, Rusya-Ukrayna ve Suudi Arabistan – Yemen (iç savaşı) ve bu savaşların dünya da tedarik zincirlerinde dışa bağımlılığı en çok olan ülkelerin gıda, sağlık ve enerji kaynaklarında tedarikte karşılaştıkları sorunlar üzerine genel bir araştırma ve değerlendirme yapılmış olup, bu doğrultuda izlenebilecek yollar önerilmiştir.

Tedarik Zinciri Riski

Geçmiş yıllarda işletmelerin sadece yerel pazarlarda üretip-satması, ürün yelpazelerinin geniş olmaması riski az ve yönetilebilir kılmaktaydı. Ancak gelişen ve büyüyen teknoloji çağında riskler de tedarik zinciri büyüdükçe büyüyen küresel boyutlara gelmiş durumdadır. Tedarik zinciri riski birkaç yıl öncesine kadar sadece riskten ibaretken artık günümüzde meydana gelen doğal afetler, savaşlar ve pandemi krizi gibi öngörülmesi zor, içinde tehlike ya da kayıpları barındıran risklerdir. Tedarik zinciri riski tedarikçiden son tüketiciye kadar olan süreçte ortaya çıkan bilgi, malzeme ve ürün akışlarına ilişkin meydana gelen aksamaları ifade eder. (Çıkmak & Ungan, 2021). Tedarik zincirindeki aksamalar 'da meydana gelen bilgi malzeme ve ürün akışları bunlar kendi başına meydana gelen olaylar bütünü değildir, genellikle buna en önemli sebepler şöyledir; farklı coğrafyalarda meydana gelen doğal afetler, salgınlar, Ambargolar, ekonomik krizler, lojistik sorunları ve savaşlar bunlar tedarik zincirine ciddi ve telafi süreci uzun veya kalıcı zararlar vermektedir. Tedarik zinciri riskleri farklı sebeplerle karşınıza çıkabilir buna örnek olarak, deniz taşımacılığı ile yola çıkmış teslimatınız, okyanusa gömülebilir. (Heızer & Render, 2022). Ya da bu risklerden diğerine örnek; Amerikan hava yolu şirketinin taşıdığı et, ilaç gibi bozulma ihtimali yüksek ürünlerin taşınması sırasında yaşadığı gecikme problemi bu ürünlerin bozulması ve havayolu şirketinin büyük bir mali kayıp yaşaması ile sonuçlanmıştır. (Özgüner & Özgüner, 2019) Bu nedenle tedarik zincirinde riskler her zaman vardır ve bunları yönetmek gerekir. Ancak araştırmacılara göre tedarikteki riski tamamen ortadan kaldırmak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Fakat bu risk yönetimini etkin ve verimli hale

getirmek için öncelikle tedarikte meydana gelen risk türlerini belirlemek, sınıflandırmak, değerlendirmek ve bu risklerin yönetilmesi için stratejiler belirlenmesi ve bunların uygulanması gerekir. (Uta & Stan, 2011)

Tablo.2 Tedarik zinciri risk yönetiminin tarihsel gelişimi (Singhal, Agarwal, & Mittal, 2012)

Dönem	**1996-2000**	**2001-2005**	**2006 itibaren**
Tedarik zinciri risk yönetimindeki çalışmalar	Genellikle finansal risk analizinden etkilenen odak firma perspektifleri için risk tanımları ve araştırma	Küresel risk konularının dikkate alınması, envanter politikaları, talep ve arz gibi operasyonel parametrelerin incelenmesi, kapasite planlaması	Ülkeler arası ilişki sorunları, bilgi paylaşımı ve güvenlikle ilgili sorunlar, marka imajına ve kapsamlı tedarik zinciri risk yönetimine odaklanma, çeviklik ve dayanıklılık sorunları.

Küresel tedarik zincirinin sınıflandırılmasında yer alan çevresel risk türleri

Dünya ekonomik Forumu'nun gerçekleştirmiş olduğu tedarik zinciri ve taşıma riskleri üzerine yapmış olduğu araştırmada çevresel faktörlerin mevcut ağlardaki açıklarla birleştirildiğinde, diğer risk gruplarını da etkileyen yayılmacı bir politika izlediği ve bu nedenle sistematik bozulmalara neden olma eğilimindedir. Tablo 1'de tedarik zinciri ve ulaştırma ağları üzerinde sistematik etkilere sebep olma ihtimaline sahip risk faktörleri sıralanmıştır. (World Economıc Forum, 2012).

Risk Türü	**Çevresel Risk Faktörleri**	**Oranı**
Çevresel Risk Grubu	Doğal afetler	%59
	Kötü hava şartları	%39
	Salgınlar	%11
Jeopolitik Risk Grubu	Politik çatışma ve siyasi huzursuzluk	%46
	İhracat / ithalat kısıtlamaları	%33
	Terör	%32
	Yolsuzluk	%17
	Yasadışı ticaret ve organize suç	%15
	Deniz korsanlığı	%9
	Nükleer / biyolojik / kimyasal silahlar	%6

Ekonomik Risk Grubu	Ekonomik ani talep şokları	%4
	Emtia fiyatlarında aşırı oynaklık	%30
	Sınır gecikmeleri	%26
	Döviz dalgalanmaları	%26
	Global enerji sıkıntısı	%19
	Mülkiyet / yatırım kısıtlamaları	%17
	İşgücü yetersizliği	%17
		%17
Teknolojik Risk Grubu	Teknolojik bilgi ve iletişim kesintileri	%30
	Ulaştırma altyapısı başarısızlıkları	%6

Kaynak: (World Economıc Forum, 2012)

Tedarik zincirinde riskleri anlamak ve onları yönetmek için riskleri tanımlar ve farklı kategorilere ayırırız. Daha sonrasında kategorilere ayrılan risk, riskleri azaltma stratejilerinin seçilmesini ve geliştirilmesini kolaylaştıracaktır. (Küçükoğu, 2020).

Tedarik Zinciri Risk Türleri

Tedarik zincirinde karşılaşılabilecek temel risk türleri vardır bunlar; tedarikçi kaynaklı riskler, üretici kaynaklı riskler, talep kaynaklı riskler, bilgi kaynaklı riskler, çevresel riskler ve lojistik kaynaklı risklerdir.

1.1 Tedarikçi kaynaklı riskler

Girdi riski olarakta adlandırılan tedarikçi kaynaklı riskler üretici işletme ile talep eden işletme arasında gelişen ve tedarikçi piyasasında meydana gelen belirsizlikler nedeniyle, tedarikçinin ürünü, hizmeti karşılayamamasından oluşan risklerdir. (Küçükoğlu.M.T, 2020). Tedarikçiden kaynaklanan risklere örnek olarak; önemli malzemelerin karmaşıklığı, satın alma fiyatlarında ani artış, tedarikçinin sorumluluğunu yerine getirememesi.

1.2 Üretici kaynaklı riskler

Üretim yapan işletmenin üretim ve lojistik süreçte eksik veya hatalı planlama yapması, üretim araçlarında meydana gelen ani sorunlar bu sorunlara bağlı üretimin aksaması, üretim esnasında makine duruşları,
İş kazaları gibi üretici işletme kaynaklı risklerdir.

1.3 Talep kaynaklı riskler

Talepte öngörülemeyen değişimler, teslimatta oluşan aksamalar, sipariş iptalleri hem üretici firmayı hem de tedarikçi firmayı zorlayan bir durumdur. (Büyükozan, 2008). Talep kaynaklı riskler, tüketici davranışındaki belirsizlikten kaynaklanan risklerdir. (Nagurney, 2005). Bu belirsizlikler tahminleme hatası olarak değerlendirilir yani talebin maksimum seviyeye ulaşması tedarikte kamçı etkisine neden olur.

1.4 Bilgi kaynaklı riskler

Teknoloji ile ilgili sistemleri kapsamaktadır. Bilginin bulunamaması, bilgiye ulaşamama, bilgi altyapısının bozulması, bilgi sisteminin güvenliği, siber saldırılar, sistem arızaları bilgi kaynaklı risklerdir. Bilgi kaynaklı risk tedarikte eksikliğe de sebep olmaktadır. Örneğin, stok bilgilerinde eksiklik, stok seviyelerinin güncellenmemesi veya eksik bilgi içermesi. Bir diğer Örnek, yanlış veya eksik talep tahminleri tedarik zinciri planlama sürecinde sorunlara neden olmaktadır.

1.5 Çevresel riskler

Çevresel riskler dış faktörleri ifade eder, yani müdahale edemediğimiz, kontrol dışında gerçekleşen risklerdir. Potansiyel risk barındırır. Örneğin; iklim değişikliği, doğal afetler, sel, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar üretim maliyetlerini artırabilir. Çevresel riskler tedarik zinciri riskinde oldukça büyük etkiye sahiptir, dünya çapında etkili olan pandemi (COVID-19), salgının yayılımını engellemek için alınan önlemler; sınırların kapatılması, üretimde duruşlar olması. Daha sonrasında Rusya-Ukrayna savaşı, yaşanan soğuk savaşlar, siyasi nedenlerden dolayı ülkelerin birbirine uyguladığı ambargolar. Bunlar tedarik zincirinde çevresel risklerin giderek büyümesine ve etkisinin sadece ülke içinde ya da üretim tesisi içinde krizlere neden olmasından ziyade dünya çapında krizlere neden olmuştur.

1.6 Lojistik kaynaklı riskler

Lojistik üretimin başladığı yerden tüketildiği son noktaya kadar olan süreçteki dağıtımı, depolamayı ve taşınmasını planlayan organize edip yürüten bir tedarik zinciri aşamasıdır (Cengiz, 2023). Lojistikteki verimliliğin düşük olmasının nedenlerinin altında genellikle şu sebepler yatmaktadır; belirsiz trafik koşulları, alt yapı yetersizliği ve bundan dolayı gümrük ve limanlarda yaşanan sınır sorunları. Sınırda bekleyiş sürelerinin uzun olması bütün bunlar lojistik kaynaklı risklerdir.

SAVAŞLAR VE TEDARİK ZİNCİRİ

COVID-19 Gıda Sektörüne Etkisi

İlk olarak 17 Kasım 2019 tarihinde Çin'de başlayan ve dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs salgınıdır. 11 Mart 2020 tarihinde ilk vakanın Türkiye'de tespit edilmesiyle küresel boyutlara ulaşmış ve koronavirüsün yayılmasının esas nedeni şiddetinin ne boyutta olacağının, yayılma süresinin ne kadar hızda olabileceğinin tahmin edilememesinden kaynaklıdır. Pandemi birçok sektörü durma seviyesine getirirmiştir. Hizmet sektörü, eğlence, eğitim, gıda ve sağlık sektöründe bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Fakat pandemi krizi bazı ülkeleri temel gıda besinleri olan; buğday, arpa, çavdar gibi ürünleri ülkesinde saklamak isteyip, ihraç etmedi(satmamış) veya bu ürünlere kısıtlar koymuştur. (Hatipoğlu, 2021). Bu gibi sorunlarında meydana geldiği süreçte gıda sektöründe dışa bağımlılığı (ithal eden) en çok olan ve dolayısıyla bu salgından en çok etkilenen Orta Doğu (Dünyada' ki en büyük gıda ithalatçısı) Doğu Afrika ve Güney Afrika gıdaya ulaşım olanakları yok denecek kadar az seviyelere ulaşmıştır. (Zurayk, 2020). Salgına daha dirençli olan ülkeler de olmuştur. Bu Ülkeleri dışa bağımlılığı az olan ülkelerdir. Pandemi diğer birçok sektörü etkilemiştir bu sektörlerin başında; sağlık sektörü, tarım, lojistik, ulaşım, Eğitim gibi sektörler pandemiden en çok etkilenen sektörlerdir. Fakat diğer sektörlerin içinde gıda sektörü diğer sektörlerden daha farklı etkilenmiştir. Bunun sebebi gıda pandemi de temel beslenme açısından gündelik yaşamın kopmamasında oldukça önemli bir yere sahip olan ürünleri üretmektedir.

COVID-19 Sağlık Sektörüne Etkisi

Tüm dünyayı etkisi altına almış olan COVID-19, ülkeleri bahşedemeyecekleri sağlık krizi ile karşı kaşıya bırakan salgın, ülkeleri pandeminin yayılmasını engellemenin ortak hedef olduğunu göstermiştir. (Marangoz, 2023). Bu salgınla artan ekipman, solunum cihazı ve tıbbi malzeme ihtiyaçlarının teminini yapan firmalar, pandemi nedeniyle yaşanan sınırların kapatılması, Ticaret kısıtlamaları, ticari uçuşların durdurulması tüm bunlar tedarik zincirindeki aksamalar ve riskler sonucunda darboğazlar oluşturmuştur. Yine sağlık sektöründe de dışa bağımlılığı olan, gelişmekte olan ülke kategorisinde olan Hindistan da vaka ve can kaybı rekor seviyededir. Dünya sağlık örgüt (WHO) Covıd-19 salgının incelendiği rapordaki bulgularda; heyet 22 Ocak'ta Çin'deki salgın nedeniyle ''Uluslararası acil durum' 'ilan edilmesi gerektiğini vurguladı. Ancak ülkeler bu uyarı sonrası sağlık önlemleri almaması nedeniyle, virüsün yayılmasını kolaylaştırdığı ifade edildi. Heyete göre AB ülkeleri ve ABD gerekenleri hastane kapasiteleri dolmaya başlayınca harekete geçtiğini ifade etti. Raporda ülkelerin sağlık sistemlerini Covıd hastalarına hazırlaması gerekirken ülkelerin koruyucu malzeme ve ilaç bulma mücadelesine girdiği kaydedildi. (Dünya Sağlık Örgütü, 2021).

Rusya-Ukrayna Savaşı

24 Şubat 2022'de başlayan ve tüm Dünya'da etkisinin hissedildiği Rusya-Ukrayna savaşından bahsedeceğiz. Rusya-Ukrayna savaşı Ukrayna'nın egemenliğini istemesinden ama Rusya'nın bu egemenliğe karşı gelmesinden 1991 tarihinden beri tartışılan konu olmuştur. (Dragneva-Lewers ve Wolczuk, 2016). Ukrayna 24 Ağustos 1991'de Sovyetler birliğinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. (Duran & Ünlü, 2022). Fakat Rusya Ukrayna'nın jeopolitik konumundan hep rahatsız olmuştur. İki ülke arasında 1991 'den bu yana bir çekişme hep var olmuştur ancak etkisini artık şiddetlendirme vaktinin geldiğini düşünen Rusya savaşı başlatmıştır. Rusya ve Ukrayna'nın savaşından sadece can ve mal kaybı olmamış aynı zamanda küresel boyutta da kayıplar yaşanmış ve yaşanmaya devam ediyor. Bu kayıplar; küresel ekonomide, tedarik zinciri tıkanıklıklarında olmak üzere tüm dünya da meydana getirdiği yıkıcı ve tamir edilmesi zor olan etkilerle dünya gündeminde yerini almıştır. Rusya'nın tedariğini yapmış olduğu üretim ve tüketim mallarını incelediğimizde Rusya ve Ukrayna Dünya piyasasında oldukça ciddi bir yere sahiptir. Rusya enerji sektöründe de dünya devidir. Rusya ve Ukrayna'nın dünya da tedariğini yaptığı başlıca ürünler şu şekildedir: Ukrayna buğday üretiminde küresel buğday pazarının %30'una karşılık, küresel mısır tedariğinde %19'u ve Ayçiçek yağının da %80'i üretilmektedir. Diğer yandan Rusya lityum, iyon bataryalar ve nikel (elektrikli araç pillerinde kullanılan element) kullanılan en büyük üçüncü üretici konumundadır. Ukrayna ise; mikroçip endüstrisinin neon ihtiyacının %70'ni karşılamaktadır. (Fieldz, 2022). Bir ülke ya da coğrafya 'da neyin fazlası elindeyse o ülke savaşı başlatan taraf dahi olsa avantajlı ülke konumuna gelmektedir yani Rusya'ya karşı dışa bağımlılığı (doğal gaz ve ham petrol) fazla olan AB ülkelerinin farkında olan Rusya kendisine yaptırımda bulunmak isteyen ülkeler için elindeki kaynakları koz olarak kullanmıştır Rusya kendisine uygulanan yaptırımlara şu şekilde cevap vermiştir; 'AB yaptırımlarına AB'ye petrol, kömür ve gaz ihracatını kısıtlayarak yanıt vereceğini ve dolayısıyla bu kısıntıların emtialardan daha yüksek fiyatlara yol açacağını belirtmiştir''. (Bakkaloğlu, 2022).

Rusya dünyanın önemli jeo-stratejik yapısına sahip ve enerji doğal gaz, ham petrol gibi enerji rezervlerine sahiptir. (Cengiz, 2023). Rusya önemli enerji rezervleri arzı olan ülke konumunda olması, Ukrayna savaşında avantaj sağlamıştır. Enerji sorunu tüm dünyanın

sorunu niteliğindedir. Diğer yandan Ukrayna sahip olduğu limanlar, AB ülkeleri ile yakın konumu ile önemli bir lojistik ülkesidir. Rusya- Ukrayna arasında gerçekleşen savaşta Rusya'nın karayolu, deniz yolu, hava yolu taşımacılığında sınırlar koyması aynı şekilde Ukrayna'nın da sınırlar koyması ile malların gümrükte beklemesine karşılık bozulabilmesi sonucu ortaya çıkmıştır ve lojistikteki sorunların önüne geçilmek için alternatif yollar aranmıştır. Örneğin; Çin-Avrupa güzergahında demiryolu koridorları kullanılmaya başlanmış ve demiryolu taşımacılığı Asya ve Avrupa arasındaki aksaklıkları gidermede yavaş ama etkili olmuştur. Diğer yandan limanlardaki geçişlerin durdurulması mevcut gemilerin alternatif limanlara (farklı ülkelerin limanları) sevk edilmesi, diğer limanlarda durmalara, gecikmelere sebep olmuştur. Savaşın Ukrayna içinde de alt yapıya zarar vermesi kara taşımacılığını da etkilemiştir. Rusya -Ukrayna savaşı AB ülkelerindeki enerji, ekonomi, sanayii, ulaşım ve tarım sektörlerini etkilemiştir. Dışa bağımlılığı fazla olan AB ülkeleri ekonomisi de etkilenmiş ve yıl sonu büyüme oranlarında küçülmeye gitmişlerdir. Rusya'ya uygulanan ambargolar direkt tedarik zincirinde gecikmelere neden olmuş buna bağlı olarak ürün fiyatlarında artışlar meydana gelmiştir. Diğer yandan fabrikalara ulaşmayan hammadde, mamuller üretimi sekteye uğratmıştır. Yani savaşın seyri Rusya'dan tedariklerini gerçekleştiren sektörlerin gerçekleştiremedikleri tedariğe dayalı olarak fabrikaları kapatmaya, ürün-fiyat dengesinin bozulmaları sonucu ile neticeleniştir. (Duran & Ünlü, 2022).

ABD-Çin Ticaret Savaşları

8 Mart 2018 tarihinde ABD başkanı Donald Trump tarafından temelleri atılan ABD-ÇİN ticaret savaşıdır. Trump tarifesi olarakta bilinen bu savaşın çıkma sebebi Trump'ın başkanlık seçimleri sırasında yapmış olduğu sloganlardır. Bu sloganlar 'Amerika'yı büyük hale getir 've Önce Amerika gibi sloganlardı. Bu sloganlar akla Amerikan'ın hegemonyasını yitirdiğini akla getirmiştir. (Bergsten & Fred, 2018). Ticaret savaşlarının temelleri 2018 yılından önceki tarihlere dayanmaktadır. 1930 yılındaki Smoot-hawley olarak bilinen ABD ticaret savaşı tarihteki ilk ticaret savaşıdır. Tarım ve endüstriyel ürünlerin ithalatına ek vergiler koyulması ile başlamıştır. (Şanlı & Ateş, 2020). Trump'ın ABD-ÇİN Ticaret savaşını başlatmasının nedenleri arasında Çin ekonomisinin hızlı yükselişi ve Amerika'nın hegemonyasını kaybetmek istemeyişidir. Ticaret savaşında tarifelere konu olan ürünler şu şekildedir; alüminyum, Çelik, tarım ürünleri, arabalar ve tüketici ürünleridir. ABD Çin'den gelen ürünlere %25 ek gümrük vergisi koymuştur. Kapitalist bir ekonomi olan ABD ticarette korumacı politikalar izlemeye başlamıştır. Çin 1990'lı yıllardan bu yana ucuz üretim yapmaktadır bu sayede dünya ticaretinde büyümektedir. Çin ucuz üretim yapmakla kalmayıp dünyanın önde gelen firmalarında kendine çekmeyi başarmıştır. Çin sahip olduğu dolar rezervleri, Dünyanın üretim ve ticaret merkezi haline gelmesi ve dış ticaret politikasında 'Made in Chına 2025 ve tek kuşak tek yol 'projesi ve ABD'nin Çin ile yaptığı ticaret açığının giderek artması, ABD'nin hegemonyasını sarsmaktadır. ABD kur savaşlarını denemiş ancak istediği sonucu elde edememiştir. İstediği sonuca ulaşamayan ABD, ithalatının önemli kesimini kapsayan tarife artışını uyguladı. Fakat yapılan araştırmalar neticesinde ABD'nin Çine yaptığı ihracatın, ithalatından az olduğu görülmüştür. (Şanlı & Ateş, 2020).

ABD'nin Çin ile yaptığı Ticaret (1995-2018)

Trump ithal (alüminyum, çelik)ürünlerinde tarifeler uygulayarak yerel üreticisinin bu malları ithal ettiğini göz ardı ederek yerli üreticisine zarar vermektedir. Diğer yandan ABD-Çin arasında gerçekleşen bu ticari savaş diğer gelişmiş ülkeler ve dış ticaret hacimleri milli

gelirlerinden fazla olan ülkeler (Çin, Hindistan, Macaristan), ticaret faaliyetleri fazla olduğundan bu savaştan en fazla etkilenen ülkeler olmuşlardır. Türkiye ise dış ticaretteki hacmi milli hasılasını aşmadığından dolayı, Türkiye bu sebeple en az etkilenen ülkeler arasında olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin ABD ile gelişmiş bir dış ticareti de yoktur. (Kaya, 2019). Bu savaşta diğer etkilenen Asya ülkeleridir. Lojistik üssü olarak kullanılan; Çin, Tayvan, AB Ülkelerinde; Macaristan, Polonya, Slovakya gibi ülkelerdir. Bu ülkeler hammadde tedariğinde etkin ülkeler olduğundan savaştan etkilenmişlerdir. Diğer yandan Türkiye ne bir lojistik üssüdür ne de hammadde ithalatçısı olmadığından yine diğer ülkelere bakıldığında daha risk altındadır.

Kanada Türkiye'ye Neden Ambargo Uyguluyor

Kanada hükümeti; 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan 2.Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ savaşı sırasında Türkiye'nin SİHA'larının Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmada kullanımı nedeniyle Kanada Türkiye'ye ambargo uygulamıştır. Kanada'nın Türkiye'ye uygulamış olduğu bu ambargonun sebebine Kanada Dış işleri Bakanı Dağlık Karabağ savaşında Kanada teknolojisinin kullanıldığı yönünde iddialın ortaya atıldığı ve Kanada Dış işleri bakanının bu konuda araştırma yapması için kanda Dış işleri Bakanlığı'nın küresel ilişkiler departmanını konuyla alakalı araştırma yapması için yönlendirdiğini belirtti. Kanda hükümeti edinilen bilgiler doğrultusunda Türk SİHA'ları, Kanada menşeili L3HarrisWESCAM tarafından geliştirilen MX-15 tipi FLIR (Elektro optik kamera) kullanıldığı sonucuna varmış. Bu sebeple Türkiye'ye bu konuda ambargo uygulamıştır. (Savunma Sanayi, 2020).

Uygulanan bu ambargonun sebebi yetersiz kalsa da Türkiye bu elektro optik kameraların muadillerinin diğer ülkelerde olduğunu ve yerli üreticimiz olan ASELSAN tarafından muadilinin üretildiğini Kanada'nın bu kamerayı tek üreten ülke olmadığını ama havacılıkta uçağa eklenen her bir ağırlığın uçağın havada kalma süresini etkilediğinden dolayı Kannadadaki şirketin piyasadaki üreticilerden yaklaşık 12.3 gr. Bir ağırlık farkı ile ürettiğidir. (Mevlütoğlu, 2021).

SONUÇ

Tedarik zincirinde meydana gelen riskler öngöremediğimiz risklerde olsa, tedarik zincirinde her zaman bir alternatif yol bulundurmamız gerekmektedir. Örneğin Rusya-Ukrayna savaşında Ukrayna ve Rusya'nın kara, deniz ve hava yollarını kapatması Türkiye orta koridoru Türkiye'den başlayarak Kafkaslara, oradan Hazar denizini aşarak Türkmenistan ve Kazakistan'ı takip eden oradan orta Aysa ve Çine ulaşan orta koridordur. Türkiye gelişen ülke konumunda olduğundan dolayı etrafında yaşanan savaşlardan diğer ülkeler ile kıyaslandığında en az hasara sahip ülkedir. Hatta Rusya-Ukrayna savaşı Türkiye'nin orta koridorunu canlandırmıştır Ancak Türkiye gerek dış ticaretinde gerek savunma sanayii sektöründe dışa bağımlılığını en aza indirmesi Türkiye lehine olacak bir sonuçtur. Diğer yandan tedariğin küresel boyutlarda olması diğer dünya devletlerini de etkilemektedir. Bunun çözümü olarak yasal düzenlemelerin tedarikte oluşacak kesintilerin önüne geçmesi yönünde anlaşmaların kalıcılığını korumasıdır. Devletlerin diğer devletleri kendilerine mecbur bırakmak isteyip, önde gelen devlet rolünde olmaktan çıkıp, tedarik zincirlerine kesintiye uğratmalarının ulaşmak istedikleri amaca giderken aslında göremedikleri diğer sorunlara neden olduğunu göz ardı etmemeleri gerekir. Tedarik zincirinde ülkelerin jeopolitik konumlarının incelenmesi ve saha çalışmalarının yapılmasının genişletilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Bakkaloğlu, A. (2022). Savaş Ekonomisi ve Rusya-Ukrayna Savaşının Avrupa Ekonomisine Olası Etkilerinin Gelecek Perspektifi. *Idea Studıes Journal,* 511-518.

Bergsten, & Fred, C. (2018). Çin ve ABD: Küresel Ekonomik Liderlik Yarışması. *Çin ve Dünya Ekonomisi,* 12-15.

Büyükozan, G. (2008). Tedarik Zincirinde Risk Yönetimi. *Lojistik Dergisi*.

Cengiz, Ö. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye'den Geçen Orta Lojistik Koridora Etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,* 485-488.

Çıkmak, S., & Ungan, M. (2021). Otomotiv Sektöründeki Tedarik Zinciri Riskleriyle İlgili Bir. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1710-1712.

Duran, E., & Ünlü, İ. (2022). Rus-Ukrayna savaşının Avrupa Birliği Tedarik Zincirine Etkileri. *International Socıal Scıences Studıes Journal,* 3933-3939.

Dünya Sağlık Örgütü. (2021, Mayıs 13). *BBC News*. Dünya Sağlık Örgütü'nün hazırlattığı koronavirüs raporuna göre pandemi önlenebilirdi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57098913 adresinden alındı

Fieldz. (2022, haziran 15). *Fieldz: tedarik zincir,tedariğin jeopolitiği,rusya ukrayna savaşı tedarik zincirini nasıl etkiledi*. Tedariğin jeopolitiği: Rusya-Ukrayna savaşı tedarik zincirini nasıl etkiledi?: https://fieldz.co/tedarik-zinciri/tedarigin-jeopolitigi-rusya-ukrayna-savasi-tedarik-zincirini-nasil-etkiledi# adresinden alındı

Hatipoğlu, A. (2021). ovıd-19 Pandemisinin Küresel Gıda Tedarik Zincirine Etkileri. *Resaarch Gate,* 336.

Heızer, J., & Render, B. (2022). *Üretim Yönetimi.* Ankara: Palme Yayınevi.

Kaya, M. (2019). ABD-Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye. *(Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey*, 18-25.

Küçükoğlu.M.T. (2020). Tedarik Zincirinde Risk Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 2126-2132.

Küçükoğu, M. T. (2020). Tedarik Zincirinde Risk Değerlendirme: Risklerin Tanımlanması, Gruplandırılması ve Önceliklendirilmesi Üzerine Bir Çalışma. *İŞLETME ARAŞTIRMALARI DERGİSİ,* 2126-2130.

Marangoz, M. (2023). Covıd-19 Pandemisinin Sektörlere Etkisi: Kavramsal Bir Değerlendirme. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi,* 20-25.

Mevlütoğlu, A. (2021, Nisan 14). Ambargonun İHA Üretimine Etkisi. (Z. Arapkirli, Röportaj Yapan)

Nagurney, A. C. (2005). Çoklu Ürün Tedariği İçin Wcvar Tabanlı Risk Kordinasyonu Modeli. *Open Journal Of Busıness And Management* , 120.

Öçal, B., & Öztürk, M. S. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye ile Ukrayna Arasındaki Dış Ticarete Etkisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,* 577-583.

Özgüner, M., & Özgüner, Z. (2019, Nisan 4). Tedarik Zinciri Riskleri'nin Lojistik Performans Üzerindeki Etkisinin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. Eskişehir, Eskişehir, Türkiye: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi.

Savunma Sanayi. (2020, Ekim 5). *Savunma Sanayist.com*. Savunma Sanayist.com: https://www.savunmasanayist.com/kanadadan-turkiyeye-silah-ambargosu/ adresinden alındı

Singhal, P., Agarwal, G., & Mittal, M. L. (2012). Supply chain risk management: review, classification and. *Int. Journal of Business Science and Applied Management*. Mathura, Mathura, Hindistan: Int. Journal of Business Science and Applied Management.

Şanlı, O., & Ateş, İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya ekonomisi Üzerine Etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 75-76.

Uta, J., & Stan, M. (2011). Supply Cahın Resılence İn The Global Financial Crısıs an empirical study. *An Internatıonal Journal* , 246-259.

World Economıc Forum. (2012). *New Models for Addressing Supply Chain and Transport Risk* . World Economıc Forum: https://www3.weforum.org/docs/WEF_SCT_RRN_NewModelsAddressingSupplyChainTransportRisk_IndustryAgenda_2012.pdf adresinden alındı

Zurayk, R. (2020). Pandemi ve Gıda Güvenliği Küresel Güneyden Bir Bakış . *tarım,Gıda Sistemleri ve Toplumsal Kalkınma Dergisi* , 17.

Enerji Kaynaklarının Savaştaki Rolü

Gülnar Bayramova[25], Doç. Dr. Ülviyye Aydın[26]

Özet

Günümüzde enerji, küresel stratejik dinamiklerde belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Enerji kaynaklarına erişim, kontrolü ve kullanımı, devletler arası ilişkilerin temelini oluşturan kritik bir unsurdur. Petrol, doğalgaz ve diğer stratejik enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, bu avantajlarını diplomatik, ekonomik ve güvenlik alanlarında kullanarak uluslararası güç dengelerini etkilemektedir. Enerji güvenliği, jeopolitik rekabet, enerji diplomasisi ve yenilenebilir enerjiye geçiş gibi konular, günümüzde devletlerin stratejik planlamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, enerji altyapısına yönelik siber tehditler ve enerji kaynaklarının kontrolü etrafındaki potansiyel çatışmalar, güvenlik konularını daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu bağlamda, enerji, sadece ekonomik değil, aynı zamanda güvenlik ve strateji açısından da önemli bir küresel faktördür. Enerjinin savaştaki rolü, devletler arası ilişkilerin temelini oluşturmakta ve stratejik önemini giderek artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bu önemi vurgulayarak, enerjinin savaş alanındaki etkilerini daha iyi anlamak ve gelecekteki güvenlik stratejilerini şekillendirmeye katkıda bulunmaktır. Enerji politikalarının ekonomik yanının ötesinde güvenlik açısından da kritik bir rol oynadığını vurgulayarak stratejik düşünceye katkı sağlamak temel amaçlar arasında yer almaktadır. Çalışmada, literatür taraması ve olay incelemesi yöntemleri kullanılarak enerjinin savaştaki rolü detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu yöntemler, çalışmanın sağlam bir teorik temel üzerine inşa edilmesini ve gerçek dünya senaryolarının analiz edilmesini sağlayacaktır. Çalışma, enerjinin savaştaki rolüne dair geniş bir anlayış sunarak, devletlerin stratejik kararlarını şekillendirmede bilgi katkısı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Enerji kaynakları, savaş, güvenlik stratejileri.

JEL Kodları: F5, F52

The Role of Energy Resources in Warfare

Abstract

In contemporary world, energy has become a decisive factor in global strategic dynamics. Access to, control, and utilization of energy resources constitute a critical element forming the basis of interstate relations. Countries endowed with strategic energy resources such as oil, natural gas, and other key energy sources leverage these advantages in diplomatic, economic, and security domains, influencing international power balances. Energy security, geopolitical competition, energy diplomacy, and the transition to renewable energy are pivotal in the strategic planning of nations today. Moreover, cyber threats targeting energy infrastructure and potential conflicts around the control of energy resources further complicate security issues. In this context, energy is not only an economic factor but also a significant global factor from a security and strategic perspective. The role of energy in warfare establishes the foundation of interstate relations and is progressively gaining strategic importance. The purpose of this study is to emphasize this significance, better understand the impacts of energy in the field of warfare, and contribute to shaping future security strategies. The primary objective of the study is to comprehensively examine the role of energy in the warfare, understand its strategic effects, and contribute to future security strategies. Highlighting the critical role of energy policies in security, beyond their economic aspects, aims to contribute to

[25] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, a.gulnar2001@icloud.com

[26] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ulaydin91@hotmail.com

strategic thinking. The study will employ literature review and case study methods to thoroughly examine the role of energy in warfare. These methods will ensure the construction of a solid theoretical foundation and the analysis of real-world scenarios. By offering a broad understanding of the role of energy in warfare, the study aims to provide insights to shape the strategic decisions of nations.

Keywords: Energy resources, security strategies, war

JEL Codes: F5, F52

GİRİŞ

Güvenlik stratejileri, bir devletin çıkarlarını koruma amacını taşıyan çok yönlü bir yaklaşımı içermekte olup, bu stratejiler sadece geleneksel askeri savunma boyutunu değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları da kapsamaktadır. Uluslararası güvenlik çalışmalarının evrimi, güvenlik stratejilerinin kapsamını genişleterek, askeri güvenlikten ziyade ekonomik, insani ve çevresel güvenliği de içerecek şekilde genişlemiştir (Buzan ve Hansen, 2009; Inglehart ve Norris, 2012). Bu genişleme, ulusal savunma odaklı bir perspektiften uzaklaşarak, yoksulluk, çevresel endişeler ve enerji güvenliği gibi çeşitli askeri olmayan tehditleri ele alma eğilimini yansıtmaktadır (Inglehart ve Norris, 2012).

Enerji kaynakları, bu çok boyutlu güvenlik stratejilerinin merkezinde kritik bir role sahiptir. Tarihsel olarak, enerji kaynaklarının kullanımı ve kontrolü, savaş stratejilerini etkilemiş, jeopolitik dinamikleri şekillendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle petrolün ana enerji kaynağı olarak benimsenmesi, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın jeopolitik manzarasını derinden etkilemiş ve enerji güvenliğinin stratejik önemini vurgulamıştır (Johnstone ve McLeish, 2020).

Günümüzde ise enerji kaynakları, sadece petrole dayanmayan geniş bir portföyü kapsamaktadır. Yenilenebilir enerji, nükleer enerji ve doğal gaz gibi kaynaklar, enerji güvenliği açısından stratejik olarak ele alınmaktadır. Ancak, bu kaynaklara olan bağımlılık ve bu kaynakların sürdürülebilirliği, devletlerin güvenlik stratejilerini etkileyen önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Ukrayna'daki savaş, enerji kaynaklarına olan bağımlılığın güvenlik stratejilerini nasıl etkileyebileceğine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Enerji tedarik zincirlerinin güvenliği, ulusal savunma ve ekonomik istikrar açısından kritik bir konu haline gelmiştir (Nastos, 2022). Enerji kaynaklarının sınırlı olması veya bu kaynaklara yönelik uluslararası mücadeleler, uluslararası ilişkilerde gerginliklere neden olabilir ve çatışma potansiyelini artırabilir.

Bu bağlamda, bu makalede enerji kaynaklarının güvenlik stratejileri bağlamında kritik önemi incelenmektedir. Enerji kaynaklarının savaşlar ve küresel çatışmalar üzerindeki etkileri değerlendirilirken, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde ve güvenlik politikalarında enerji kaynaklarının stratejik rolü anlatılmaya çalışılacaktır.

1. GÜVENLİK STRATEJİLERİ BAĞLAMINDA ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ

Güvenlik stratejileri, bir ülkenin çıkarlarını koruma hedefini benimseyen, geleneksel askeri savunmanın ötesine geçerek ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları da kapsayan çok boyutlu bir yaklaşımı içermektedir (Buzan ve Hansen, 2009). Özellikle ekonomik güvenlik

stratejileri, bir ulusun istikrarını ve refahını sağlamak için hayati öneme sahiptir. Bu stratejiler, ekonomiyi iç ve dış tehditlere karşı korumak amacıyla politika ve önlemlerin oluşturulmasını içerir, böylece sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik eder (Modenov, Vlasov ve Kharchenko, 2021). Eğer ekonomik kalkınma noktasına değineceksek, enerji güvenliğinin de kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamamız gerekir. Çünkü endüstriyel ve ticari faaliyetleri destekleyecek enerji kaynaklarının bulunabilirliğini sağlar, böylece ekonomik büyümeye katkıda bulunur (Ashaye, Alharahsheh ve Pius, 2021). Ayrıca, farklı enerji kaynakları için güvenlik maliyetlerinin analizi, enerji güvenliğinin ekonomik boyutunu vurgular ve enerji tedariki ve kullanımının mali etkilerini değerlendirmenin gerekliliğini vurgular (Jun, Kim ve Chang ,2009, s.1896). Dahası, enerji güvenliği kavramı, ekonomik rekabetçilik, çevresel sürdürülebilirlik ve enerji güvenliği içeren enerji üçgeni ile yakından ilişkilidir (Papanikos, 2017, s.341).

Sosyal güvenlik stratejileri, toplumsal sorunlara karşı mücadele etmek ve vatandaşların refahını sağlamak için önemlidir. Bu stratejiler, yoksullukla mücadele, sosyal uyumu teşvik etme ve savunmasız nüfusları koruma önlemlerini içerir (Kalinowski, Łuczak, ve Koziolek, 2022, s.7).

Çevresel güvenlik stratejileri, enerji güvenliği bağlamında çevresel riskleri azaltmak ve doğal kaynakları korumak için önemlidir (Maximova, Omelchenko, ve Noyanzina, 2022). Bu stratejiler, çevre koruma, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel tehditlere karşı direnci odaklar. Aynı zamanda, enerji üretimi ve kullanımının çevresel etkilerini değerlendirmeyi amaçlar, böylece enerji güvenliği ile çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge sağlanabilir.

Askeri güvenlik bağlamında, güvenlik stratejileri bir ülkenin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak için hayati öneme sahiptir. Bunlar, bölgesel ve küresel güvenlik zorluklarıyla başa çıkmak için savunma planlaması, askeri modernizasyon ve diplomatik girişimleri içerir (Gul, Munir, Hussain ve Hussain, 2021, s.8). Askeri boyut, özellikle jeopolitik dinamikler ve stratejik rekabet bağlamında, güvenliğin kritik bir yönü olarak kalmaktadır (Gul ve diğerleri, 2021, s.8).

Enerji kaynaklarının etkili bir şekilde yönetilmesi ve güvenliğinin sağlanması, ekonomik kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal refah için temel öneme sahiptir. Enerji kaynaklarının mevcudiyeti ve istikrarı, ulusal ve uluslararası güvenliğin temelini oluşturur, enerji güvenliği üzerine çeşitli perspektifler tarafından vurgulanmaktadır (Ang Choong, ve Ng, 2015; Kharlamova, Nate, ve Chernyak, 2016). Yenilenebilir enerjinin enerji güvenliğini artırmadaki rolü, enerji kaynaklarını çeşitlendirmenin ve çevresel etkileri azaltmanın stratejik önemini vurgular (Sahid, Imran, ve Yusop, 2019, s.6309).

Sürdürülebilir enerji güvenliği endekslerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi, enerji güvenliği performansını ekonomik, çevresel ve sosyal kriterlere dayalı olarak değerlendirme ve sıralamanın gerekliliğini vurgular (Yusoff ve Bekhet, 2020). Bu endeksler, enerji güvenliğinin çok boyutlu doğasını anlamak ve gelişmeleri izlemek açısından önemli bir araçtır. Ayrıca, enerji güvenliği, terörizm, nüfus hareketleri ve çevresel güvenlik de dahil olmak üzere küresel güvenlik endişeleriyle iç içe geçmiş durumda olup, enerji güvenliğinin daha geniş güvenlik zorluklarıyla bağlantılılığını vurgular (Kaunert, MacKenzie ve Léonard, 2022).

Enerji güvenliği stratejilerinin uluslararası boyuttaki etkileri, enerji ihraç eden ülkelerin (örneğin, Rusya ve Çin) enerji güvenliği stratejilerinin küresel enerji dinamiklerine ve uluslararası ilişkilere önemli etkilerinin bulunduğunu göstermektedir (Yang, 2022; Novikau, 2020; Vinodan, 2020). Avrupa'da enerji güvenliği risk endekslerinin değerlendirilmesi, enerji güvenliğinin ulusal ve ekonomik güvenliği sağlamadaki kritik önemini bir kez daha vurgular (Chernyak, Kharlamova ve Stavytskyy, 2018). Ayrıca, bölgesel iş birliği ve enerji yönetişimi ile nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Enerji güvenliği stratejilerinin gelecekteki zorluklarla başa çıkma yeteneği, enerji kaynaklarının sürdürülebilir ve güvenli bir şekilde yönetilmesine bağlıdır. Yenilenebilir enerjinin kullanımı, enerji güvenliğini artırma ve çevresel etkileri azaltma konusunda önemli bir strateji olarak ön plana çıkmaktadır (Lucas, Escribano ve González, 2016; Aslani Antila, ve Wong, 2012). Dış şokların, ticaret anlaşmazlıkları ve pandemiler gibi, enerji güvenliği üzerindeki etkisi, enerji güvenliğinin küresel olaylar ve ekonomik istikrarla nasıl iç içe geçmiş olduğunu göstermektedir (Liu ve diğerleri, 2021).

Sonuç olarak, enerji güvenliği stratejileri, bir ülkenin ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri güvenliğini sağlamak amacıyla çok boyutlu bir yaklaşımı içermektedir. Bu stratejiler, enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak, çeşitlendirmek ve sürdürülebilir kullanımını teşvik etmek için çeşitli önlemleri içermektedir. Aynı zamanda, ulusal ve uluslararası düzeyde enerji güvenliğini sağlamak için iş birliği ve koordinasyonun önemini vurgulamaktadır. Bu çok boyutlu güvenlik stratejileri, enerji kaynaklarının etkili bir şekilde yönetilmesi ve güvenliğinin sağlanması üzerine odaklanarak, bir ülkenin sürdürülebilir kalkınmasını ve ulusal güvenliğini güvence altına almaktadır.

2. ENERJİ KAYNAKLARI VE SAVAŞ

Enerji kaynakları, tarihsel süreç içinde savaşların ve küresel çatışmaların seyrini belirlemede hayati bir rol oynamıştır. Enerji kaynaklarının kullanımı ve kontrolü, savaş stratejileri ve sonuçlarıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, petrolün ana enerji kaynağı olarak kabul edilmesi, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın jeopolitik manzarasını önemli ölçüde etkilemiştir (Johnstone ve McLeish, 2020).

Pandemiler ve savaşlar gibi kriz dönemlerinde, enerji çeşitlendirmesi ve yerel, yenilenebilir enerji kaynaklarına güvenme ihtiyacı daha belirgin hale gelmiştir (Zakeri ve diğerleri, 2022). Ayrıca, tarihi Çin'de soğuma evrelerinde termal enerjinin azaltılmasının tarımsal üretime olan etkisi, iklim değişimi ve enerji kaynakları arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koymuştur (Zhang Zhang, Lee ve He, 2007).

Enerji kaynaklarının savaştaki rolü, geleneksel savaşları aşarak biyolojik ve modern bilişsel savaşı da içermektedir. Örneğin, Bacillus anthracis'in biyolojik bir savaş ajanı olarak kullanılması, özel teşhis araçlarının ve karşı önlemlerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır (Pohanka, 2020). Bilişsel savaş, enerji ile ilgili savaşın çok yönlü doğasını ortaya koyarak liderlerin ve halkın düşüncelerini değiştirmeyi veya yanıltmayı amaçlar (Fenstermacher, 2023).

Günümüzde, yenilenebilir enerji kaynaklarının talep yönetimi için akıllı şebekelere entegrasyonu, enerji verimliliği ve güvenliği açısından hayati öneme sahiptir (Javaid ve diğerleri, 2018). Ayrıca, askeri saldırıların alternatif enerji kaynaklarından güç üretimi üzerindeki etkisi, çatışma zamanlarında enerji sistemlerinin kırılganlığını ve birbirine bağımlılığını vurgular (Lukashevych, 2023). COVID-19 pandemisi sırasında dünya

çapındaki enerji piyasalarının birbirine bağlılığı, enerji ile ilgili kriz ve çatışmaların küresel etkilerini daha da vurgular (Akyildirim, Cepni, Molnár ve Uddin, 2022).

Ukrayna'daki savaş, enerji kaynaklarının daha fazla çeşitlendirilmesi ve yerel, yenilenebilir enerji kaynaklarına güvenilmesi gerekliliğini ortaya koymuş, düşük karbonlu enerji geçişlerine olanak sağlamıştır (Zakeri ve diğerleri, 2022). Sürdürülebilir yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik hedefler, özellikle savaş olayları ortaya çıktığında önem kazanmaktadır, bu da yenilenebilir enerjinin çatışma zamanlarında ne kadar kritik olduğunu vurgular (Mohammed, Usman, Ahmad ve Bulgamaa, 2022, s.36782). Ayrıca, Ukrayna'daki savaşın doğal gaz ve elektrik fiyatlarını hızla artırması, Avrupa'da enerji güvenliğini ve uygunluğunu tehdit etmektedir (Szulecki & Overland, 2023, s.413).

Rusiya-Ukrayna savaşının, Ukrayna'da yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimi üzerindeki etkisi ve ekonomik getirisi analiz edilmiş, Rus saldırısı altında ekonomik ve ulusal güvenlik tehditleri bağlamında yenilenebilir enerjinin önemi vurgulanmıştır (Humeniuk ve Humeniuk, 2023). Ukrayna'daki savaş ve enerji krizi, özellikle daha fazla enerji bağımlı olan devletler için enerji güvenliğinin bir aracı olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimini gündeme getirmiştir (Nastos, 2022, s.158).

Ayrıca, enerji kaynaklarının ulusal ve uluslararası politikaları, diplomasiyi ve güvenlik stratejilerini şekillendirmedeki rolü göz ardı edilemez. Enerji diplomasisi, uluslararası enerji kaynaklarına erişimi güvence altına almak için ülkelerin dış politika gündeminin kritik bir unsuru haline gelmiştir (Narindra, 2022, s.333). Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji güvenliği kavramı ile yakından ilişkilidir ve bu, sosyal ve ekonomik refahın ve devletin hem içeride hem de uluslararası alanda sürdürülmesi için önemlidir (Lesbirel, 2004; Kyzyngasheva ve Liliana, 2016).

Sonuç olarak, enerji kaynakları, savaşların ve küresel çatışmaların sonuçlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamış, jeopolitik dinamikleri, güvenlik stratejilerini ve uluslararası ilişkileri etkilemiştir. Enerji kaynakları, savaş, küresel krizler ve bunların uzak noktalara ulaşan etkileri açısından karmaşık ve çok yönlü bir doğanın bir parçasıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak, güvenlik stratejileri bağlamında enerji kaynaklarının kritik bir önemi vardır. Enerji güvenliği, ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri boyutları içeren çok boyutlu güvenlik stratejilerinin temel bir unsurudur. Enerji kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesi ve güvenliği, sürdürülebilir kalkınma, ulusal güvenlik ve uluslararası istikrarın sağlanması açısından hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, yenilenebilir enerjinin enerji güvenliğini artırma, çevresel etkileri azaltma ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini teşvik etme stratejileri, geniş bir stratejik yaklaşımın önemli bir bileşenini oluşturmaktadır.

Ayrıca, enerji güvenliği stratejilerinin uluslararası etkisi, küresel güvenlik endişeleri, uluslararası ilişkiler ve bölgesel iş birliği gibi geniş bağlamlardaki önemini vurgular. Enerji kaynaklarının savaşlardaki ve küresel çatışmalardaki tarihsel ve çağdaş rolü, jeopolitik dinamikler, güvenlik stratejileri ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini gözler önüne serer. Enerji kaynakları, savaşların ve çatışmaların sonuçlarını şekillendirmede, ulusal ve uluslararası politikaları, diplomasiyi ve güvenlik stratejilerini etkilemede önemli bir rol oynamıştır. Enerjiyle ilgili savaşın çok yönlü doğası, geleneksel, biyolojik ve bilişsel savaşın iç içe geçtiği bir dinamik ortaya koymakta ve enerji kaynakları ile çatışmalar arasındaki karmaşıklığı vurgulamaktadır.

Bununla birlikte, çatışma zamanlarında enerji sistemlerinin savunmasızlığı ve birbirine bağımlılığının vurgulanması, enerji güvenliği stratejilerinin özellikle bu kırılgan durumları ele almak üzere geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. COVID-19 pandemisi sırasında enerji ile ilgili krizlerin küresel etkileri, enerji güvenliğinin küresel olaylar ve ekonomik istikrarla nasıl iç içe geçmiş olduğunu göstermektedir.

Bu perspektiften bakıldığında, enerji kaynaklarının ulusal ve uluslararası düzeyde güvenlik stratejilerinin belirlenmesinde ve uygulanmasında merkezi bir role sahip olduğu açıkça görülmektedir. Enerji güvenliği, ekonomik istikrar, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal refah arasındaki etkileşimi vurgulayarak, enerji kaynaklarının etkili bir şekilde yönetilmesi ve güvenliği için kapsamlı ve koordineli bir yaklaşımın gerekliliğini vurgular. Bu bağlamda, sürdürülebilir enerji güvenliği endekslerinin geliştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, çağdaş güvenlik stratejilerinin temel bileşenleri olarak önemli hale gelir. Enerji kaynaklarının güvenlik stratejilerindeki rolünün kapsamlı bir anlayışı, mevcut ve gelecekteki güvenlik zorluklarıyla başa çıkma ve küresel istikrar ile refahı destekleme açısından kritiktir**.**

KAYNAKÇA

1. Ang, B., Choong, W., & Ng, T. (2015). Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 42,* 1077-1093.

2. Arthur, J., Owusu, E., & Arthur, S. (2023). Coping with energy security challenges: The experiences of SMEs in the Accra metropolis of Ghana.

3. Ashaye, O., Alharahsheh, H., & Pius, A. (2021). Energy security and economic development, 151-161.

4. Aslani, A., Antila, E., & Wong, K. (2012). Comparative analysis of energy security in the Nordic countries: The role of renewable energy resources in diversification. *Journal of Renewable and Sustainable Energy, 4*(6).

5. Aslanturk, O., & Kıprızlı, G. (2020). The role of renewable energy in ensuring the energy security of supply and reducing energy-related import. *International Journal of Energy Economics and Policy, 10*(2), 354-359.

6. Akyildirim, E., Cepni, O., Molnár, P., & Uddin, G. (2022). Connectedness of energy markets around the world during the covid-19 pandemic. *Energy Economics,* 109, 105900.

7. Buzan, B., & Hansen, L. (2009). The evolution of international security studies.

8. Chentouf, M., & Allouch, M. (2021). Environmental energy security in the MENA region – An aggregated composite index. *Environment Development and Sustainability, 24*(9), 10945-10974.

9. Chernyak, O., Kharlamova, G., & Stavytskyy, A. (2018). Trends of the international energy security risk index in European countries. *Baltic Journal of European Studies, 8*(1), 5-32.

10. Dannreuther, R. (2015). Energy security and shifting modes of governance. *International Politics, 52*(4), 466-483.

11. Gul, A., Munir, M., Hussain, M., & Hussain, M. (2021). Revisiting US–China strategic competition in Central Asia and its impact on Pakistan. *Journal of Public Affairs, 22*(S1).

12. Inglehart, R., & Norris, P. (2012). The four horsemen of the apocalypse: Understanding human security. *Scandinavian Political Studies, 35*(1), 71-96.

13. Javaid, N., Hafeez, G., Iqbal, S., Alrajeh, N., Alabed, M., & Guizani, M. (2018). Energy efficient integration of renewable energy sources in the smart grid for demand side management. *Ieee Access*, 6, 77077-77096.

14. Jun, E., Kim, W., & Chang, S. (2009). The analysis of security cost for different energy sources. *Applied Energy, 86*(10), 1894-1901.

15. Johnstone, P. and McLeish, C. (2020). World wars and the age of oil: exploring directionality in deep energy transitions. *Energy Research &Amp; Social Science*, 69, 101732.

16. Kalinowski, S., Łuczak, A., & Koziolek, A. (2022). The social dimension of security: The dichotomy of respondents' perceptions during the COVID-19 pandemic. *Sustainability, 14*(3), 1363.

17. Kaunert, C., MacKenzie, A., & Léonard, S. (2022). The European Union as a global counter-terrorism actor.

18. Kharlamova, G., Nate, S., & Chernyak, O. (2016). Renewable energy and security for Ukraine: Challenge or a smart way? *Journal of International Studies, 9*(1), 88-115.

19. Liu, S., Huang, X., Li, X., Masoud, M., Chung, S., & Yin, Y. (2021). How is China's energy security affected by exogenous shocks? Evidence of the China–US trade dispute and COVID-19 pandemic. *Discover Energy, 1*(1).

20. Lucas, J., Escribano, G., & González, E. (2016). Energy security and renewable energy deployment in the EU: Liaisons dangereuses or virtuous circle? *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 62*, 1032-1046.

21. Maximova, S., Omelchenko, D., & Noyanzina, O. (2022). Human development, satisfaction with human capital and security in the Siberian and Far Eastern border regions. *Rudn Journal of Sociology, 22*(3), 646-660.

22. Modenov, A., Vlasov, M., & Kharchenko, O. (2021). Subjects of economic security of a city. *Economic Annals-Xxi, 193*(9-10), 161-169.

23. Mohammed, K., Usman, M., Ahmad, P., & Bulgamaa, U. (2022). Do all renewable energy stocks react to the war in ukraine? Russo-ukrainian conflict perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(13), 36782-36793.

24. Novikau, A. (2020). What does energy security mean for energy-exporting countries? A closer look at the Russian energy security strategy. *Journal of Energy & Natural Resources Law, 39*(1), 105-123.

25. Papanikos, G. (2017). Energy security, the European Energy Union and the Mediterranean countries. *Athens Journal of Mediterranean Studies, 3*(4), 341-354.

26. Sahid, E. J. M., Imran, S. H. Z., & Yusop, N. Y. M. (2019). Renewable Energy and Energy Security in Malaysia. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE), 8*(4), 6309–6315.

27. Vinodan, C. (2020). China and the emerging global energy system. *Journal International Studies, 10.*

28. Yang, Z. (2022). Analysis of China and the world's energy security issues. *Energy Systems Research, 5*(4), 24-29.

29. Yergin, D. (2006). Ensuring energy security. *Foreign Affairs, 85*(2), 69.

30. Yusoff, N., & Bekhet, H. (2020). Developing and evaluating the sustainable energy security index and its performance in Malaysia. *International Journal of Energy Economics and Policy, 10*(3), 444-455.

31. Zakeri, B., Paulavets, K., Barreto-Gomez, L., Echeverri, L., Pachauri, S., Boza-Kiss, B.,, & Pouya, S. (2022). Pandemic, war, and global energy transitions. *Energies*, 15(17), 6114.

32. Zhang, D., Zhang, J., Lee, H., & He, Y. (2007). Climate change and war frequency in eastern china over the last millennium. *Human Ecology,* 35(4), 403-414.

Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye ve Afganistan İlişkileri

Masouda ESMATİ SADAT[27]

Özet

Bu bildiride Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Devleti'nin yüz yıllık Münasebetleri kaleme alınmıştır. Kadim bir Türk yurdu olan Afganistan Osmanlı Devleti ile sürekli dostlarına ilişkiler içinde olmuştur. Osmanlı devleti'ne büyükelçi göndermiş ve Osmanlı Devleti de Afganistan'a kendi büyükelçisini göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği büyük elçilerin en meşhuru çöl kaplanı ve Medine müdafii Fahrettin Paşa olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından önce 1919 yılında Afganistan ingilizlerden bağımsızlığını almış Türkiye'nin İstiklal mücadelesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün dik duruşunu desteklemiştir. Bu çerçevede 1 Mart 1921 tarihinde kurulan TBMM'yi tanıyan ilk ülke Afganistan olmuştur. İlk defa Afganistan'ın büyükelçiliği Ankara'nın Kızılay bölgesinde açılmış ve Afganistan bayrağı bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından göklere dalgalanmıştır. Bundan böyle iki ülke arasında dostluk anlaşma sağlanmış ve bahsi geçen tarih iki ülkenin dostluk anlaşmasını imzalandığı Bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

Anlaşmaya göre Afganistan'a doktorlar gönderilecek ve Afganistan'dan öğrenciler Türkiye'ye gelecek ve Afganistan subayların eğitim verilecektir. Mustafa Kemal Atatürk ile Afganistan kralı lahanasında siyasi ilişkilerden ziyade dostane ve samimi münasebetler geliştirilmiş heykelidir ülkesinde yeni rekorların gerçekleşmesini hedeflemişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk reformlarını gerçekleştirmede önemli adım atarken kral Amanullah Han'ın reform hedefleri başarısız olmuştur. Fakat Afganistan ve Türkiye ilişkileri oluşturulan yeni yönetim döneminde de devam etmiştir. Afganistan'da Türk büyükelçiliği açılmış, kabil'de Atatürk çocuk hastanesi açılmış ve ülkenin birçok yerinde Türkçe eğitimleri verilmiştir. 1993 yıllarına gelindiğinde Afganistan iç savaş belasına maruz kalmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti de ülkenin iş bu savaştan kurtulması için ciddi bir şekilde ağırlığını ortaya koymuştur. Raşit Dostum vesilesi ile Güney Türkistan yani Kuzey Afganistan'da birçok okullar açılmış ve Mezar-ı Şerif ilinde Türkiye Cumhuriyeti konsolosluğa açılmıştır. İlişkiler bu şekilde devam ederken 1996 yılında ülke Taliban'ın eline geçmiş bu süreç 2001 yılına kadar devam etmiştir.

2001 yılında BM ve ABD öncülüğünde Afganistan müdahalesi başlamış Türkiye Cumhuriyeti Devleti de notu çerçevesinde Afganistan'a asker göndermiştir. Söz konusu askerler Afganistan'da kalkınma ve yol yapımı gibi işlerle meşgul olurken sıcak çatışmaya girmemiştir. Bu dönemde birçok hastane okul ve eğitim kurumları açılmış yüzlerce Afganistanlı öğrenci Türkiye bursları çerçevesinde Türkiye'ye getirilerek okutulmuştur. Mezun olan bu öğrencilerden birçoğu Afganistan'da milletvekili bakan ve üst düzey devlet görevlisi olarak çalışmışlardır. Ancak Ağustos 2021 tarihinde Afganistan'da Cumhuriyet döneminin sona ermesi ile beraber Taliban örgütü yönetimi el koymuş ve ülkeyi idare etmeye başlamıştır. Afganistan halkını Kendi kaderine terk etmeyen Türkiye insani yardımlarını aksatmadan devam ettirmiş, büyükelçilik, başkonsolosluk, Tika ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlar üzerinden Afganistan halkını desteklemeye devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: Afganistan, Türkiye, münasebetler, eğitim siyaset ve kültürel münasebetler.

JEL Kodları: F5.

GİRİŞ

Afganistan ile Osmanlı Devleti ve ardından Türkiye arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe sahiptir ve Türkler, "Emir Abdul Rahman Han" döneminden bu yana Afgan hükümetine her

[27]Doktorant, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, masouda.sadat.1991@gmail.com .

zaman yardım etmiştir. Türkiye, 1921 yılında resmen tanındı. Bu sınanmış bağın gerçek değerini ve anlamını yeni nesillere öğretmek her iki taraf için de ahlaki ve tarihi bir görevdir. Her ne kadar diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 100. yılını kutluyor olsak da bu ilişki geçtiğimiz yüzyılla sınırlı değil. Türklerin ilk izleri M.Ö. 2. yüzyıla, Saka (İskit) Türklerinin Kuzey Afganistan'da devletlerini kurdukları döneme kadar uzanıyor.

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Sultanı Abdülhamid'in Afganistan'a diplomatik bir heyet göndermesiyle devam etti. 20. yüzyılın başında Habibullah Han, Mahmud Tarzi'nin önerisi üzerine toplumun her kesiminden Türk danışmanları Afganistan'a davet etti. İlk devlet hastanesinin 1912 yılında bu danışmanlardan bazıları tarafından kurulmuş olması şaşırtıcı değildir. 1910'ların sonlarında Anadolu'da okuyan Afgan öğrenciler Kurtuluş Savaşı'na katılarak şehit oldular. Afgan kadınları da değerli mücevherlerini Türk bağımsızlık mücadelesine bağışlayarak Türk halkının sorunlarına ortak oldu. 1920 yılında Osmanlı Devleti'nin en etkili liderlerinden biri olan Cemal Paşa, Afgan ordusunu modernize etmek için Kabil'e geldi ve bir yıl orada kaldı. Atatürk, Türk bağımsızlık mücadelesinde dahi yoğun bir şekilde yer almış ve Afgan kardeşlerimizin yardımımıza en çok ihtiyaç duyduğu bir dönemde Afganistan'a doktorlar, subaylar ve öğretmenlerden oluşan çok sayıda heyet göndermekten çekinmemiştir.

1.Afganistan'in Genel Yapısına Kısa Bir bakış

Afganistan Farsça'da Afganların ülkesi anlamına geliyor. Aslen Afgan halkının adından alınmıştır. Bu isim ilk olarak 10. yüzyılda yaratıldı. 19. yüzyılda Afgan siyasetçiler Durrani İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarına "Afganistan" adını verdiler. Afganistan, Asya'nın kalbinde dağlık bir ülkedir ve birçok vadiye sahiptir. Batıda İran, güneyde Pakistan, kuzeyde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile komşudur. Bu ülkenin kuzeydoğudan Çin ile kısa bir sınırı var.

Son 2000 yılda Afganistan'ı birçok yönetici yönetti. Ancak son 30 yılda Afganistan ağır savaşların (Sovyetler Birliği ile 1979'da başlayıp 1979'da sona eren savaş; 2001'de başlayan ve ardından NATO işgaliyle devam eden Taliban'ı kovma savaşı) içinde yer aldı. Afganistan dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ekonomik açıdan zayıf bir ülkedir. Şimdi bütün ülke yeniden inşa ediliyor. Afganistan'ın en önemli şehirleri Kabil, Herat, Kandahar, Mezar-i Şerif ve Celalabad'dır. Bu ülkenin sakinleri Peştuca ve Dari dilinikonuşuyor (https://fa.wikivoyage.org/wiki/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86

1.1. Afganistan ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Tarihi Gelişimi

Birinci Dünya Savaşı'nın sonra ermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 1923'de yıkılmasının ardından. Türkiye Cumhuriyet, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulmuştu, bu dönemde Afganistan da önderliğindeydi. Amanullah Han, bağımsızlığını yeni kazanmıştı ve iki ülke arasındaki ilişkiler başından beri dostane idi. Musaddık gibi bu iddia da Afganistan ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilk dostluk antlaşmasıydı. İki ülke arasında 1 Mart 1921 tarihinde imzalanmış ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Afganistan ve Türkiye kuruldu. Afganistan, 1918 (1919) yılında Amanullah Han'ın önderliğinde bağımsızlığını kazandığında. Bu mesele, bu olağanüstü Amanullah Han üzerinde hem içeride hem de dışarıda etkilerini bıraktı. 1927'da Asya ve Avrupa'daki on iki ülkeye seyahat etti. 1928, 18 Mayıs tarihinde Türkiye'ye girdi) Sharan,2021).

(1) Bu şekilde monarşi döneminde Afganistan hükümeti ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Emir Amanullah Han en yüksek seviyesine ulaşmıştı. 1935'te Afganistan ve İran hükümetleri Türk heyetinden kuzeybatı sınırlarını istikrara kavuşturmasını istedi. Arabuluculuk daveti yapıldı.

Türk hükümeti bu iki ülkenin sınır anlaşmazlıklarını çözecek, General Fakhreddin Eltaei çok çalışıp araştırdıktan sonra bir karar verdi. Kendini ihraç ederek Afganistan ve İran hükümetlerine teslim oldu.

(2) Bu hatta Khat Fakhri denir. Bu da Türkiye ile Afganistan arasındaki dostane ilişkileri gösteriyor. Muhammed Naderşah'ın hükümdarlığı döneminde Türkler sadece sağlık ve askeri konularda hizmet etmediler. Ancak ülkenin siyasi meselelerinde güvenilir danışman statüsünü bulmuşlardı. Şu tarihte: Muhammed Haşim Han'ın hükümdarlığı sırasında, 13 Temmuz 1937'te üç ülke arasında yapılan bir antlaşma İran, Afganistan ve Türkiye anlaşmaya vardı ve buna dayanarak üç ülke, eğer Yabancı bir ülke bu üç ülkeden birine saldırıyor, üç ülkeye de gruplar halinde saldırıyor O ülkeye karşı toplu savunma, ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında (1941-1945) geçersiz kılındı.

(3) 1973'da Davud Han bir darbeyle işlerin kontrolünü ele geçirmeyi başardı. Khan, Türkiye'deki Afgan büyükelçiliği için yeni bir binanın inşasını emretti ve o zamandan beri.

Ardından resmi görüşmeler ve kültürel sözleşmelerin imzalanması kapsamında iki ülke arasındaki resmi ilişkiler. Ekonomik ve ticari kuruldu. 1978'te Nur Muhammed'in liderliğindeki Demokratik Halk Fırkası kuruldu. Taraki, Dawood Khan'ın rejimine karşı bir darbe düzenledi. Bu dönemde uluslararası sistem iki kutuplu bir yapıya sahne oldu İktidar Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği tarafından yönetiliyordu ve iktidar partisinin yönelimine göre. Afganistan'dan Sovyetler Birliği'ne ve Türkiye'den ABD'ye iki ülke ilişkilerinin soğumasına neden oldu ancak Dr. Necibullah'ın hükümetinin düşmesinden ve Mücahidler tarafından İslam Devleti'nin kurulmasından sonra Afganistan işleri kontrol altına aldı, iki ülke arasındaki ilişkiler normale döndü ve ilişkiler Yüksek düzeyde başladı. Kabil'in düşmesi ve Taliban'ın iktidara gelmesiyle aralarındaki ilişkiler kötüleşti Türklerin Taliban'ı köleleştirmesiyle İslami Taliban ve Türkiye Cumhuriyeti en düşük seviyesine ulaştı.

(4) 2001'da Taliban İslam Emirliği'nin devrilmesiyle birlikte güç hükümetin elindedir. Afganistan İslami ISAF'ı, ISAF çerçevesindeki yabancı güçlerin yardımıyla düşürmeyi başardı. Kabil'in ve Afganistan'ın diğer eyaletlerinin güvenliği ve hükümet kurulmasına zemin Geçici hükümetin, ardından geçici hükümetin ve daha sonra Hamed'in seçilmesinin ardından seçimleri kolaylaştırmak Karzai cumhurbaşkanı seçildi (Qayoumi, 2013 : 43)

1.2. Türkiye ve Afganistan; Yüz Yıllık İyi Diplomatik İlişkiler

Afganistan ile Türkiye her zaman kardaş bir ülke görmüş 1 Mart 1921'de Türkiye ile Afganistan Dostluk ve İş birliği Anlaşması'yla tesis edilen. Türkiye-Afganistan diplomatik ilişkilerin. 100 yıllık münasebetleri geride bırakmış ve iki ülke arasında bir asır boyunca kayda değer bir sorun yaşanmamıştır. Afgan halkının Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'na verdiği destek nedeniyle Türk milletinin gönlünde özel bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Benzer bir şekilde Amanullah Han döneminde Afganistan da Türk modernleşmesinden etkilenmiş ve Han, Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek alan reformlar yapmaya çalışmıştır. Bu sınanmış bağın gerçek değerini ve anlamını yeni nesillere öğretmek her iki taraf için de ahlaki ve tarihi bir görevdir. Diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 100. yılını yaşıyor olsak da bu ilişki geçen yüzyılla sınırlı değil.

Türklerin ilk izleri M.Ö. 2. yüzyıla, Saka (İskit) Türklerinin Kuzey Afganistan'da devletlerini kurdukları döneme kadar uzanıyor. Bunu takiben, bugünkü Belh, Takhar, Kabil, Gazne, Zabul ve Kandahar bölgelerini kapsayan bölgede, beşinci yüzyılda Eftalitler adı verilen bir başka Türk kavmi imparatorluklarını kurmuştur. Afganistan, 10. yüzyılda Gazneliler, 11. yüzyılda Selçuklular ve 12. yüzyılda Harezmşahlar döneminde Türklerin önemli yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. 13. yüzyılda Moğolların işgalinden sonra Türkler, 16. ve 17. yüzyıllarda

bu kez Babar Şah döneminde bu coğrafyada ikamet etmeye devam etmişlerdir. Türkler ile Afganlar arasındaki etkileşim 18. yüzyılda Ahmed Şah Durrani ve Sultan Mustafa'nın; Üçüncü Osmanlı Şahı mektuplaşmış ve 19. yüzyılın sonlarında Sultan Abdülhamid Osmani de Afganistan'a diplomatik bir heyet göndermiştir.

20. yüzyılın başında Habibullah Han, Mahmud Tarzi'nin önerisi üzerine toplumun her kesiminden Türk danışmanları Afganistan'a davet etti. İlk devlet hastanesinin 1912 yılında bu danışmanlardan bazıları tarafından kurulmuş olması şaşırtıcı değildir. 1910'ların sonlarında Anadolu'da okuyan Afgan öğrenciler Kurtuluş Savaşı'na katılarak şehit oldular. Afgan kadınları da değerli mücevherlerini Türk bağımsızlık mücadelesine bağışlayarak Türk halkının sorunlarına ortak oldu. 1920 yılında Osmanlı Devleti'nin en etkili liderlerinden biri olan Cemal Paşa, Afgan ordusunu modernize etmek için Kabil'e geldi ve bir yıl orada kaldı. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nda yoğun bir şekilde yer aldığı ve Afgan kardeşlerimizin yardımımıza en çok ihtiyaç duyduğu dönemde bile Afganistan'a doktor, subay ve öğretmenlerden oluşan çok sayıda heyet göndermekten çekinmedi (başaran, 2021:1-5)

Türkiye ilk teknik iş birliği anlaşmasını da bu gezi sırasında imzaladı. Türkiye'nin Afganistan'la yakın iş birliği İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etti. Afganistan ile İran arasındaki sınırın orta kısmı 1934-1945'te Türkiye'den gelen bir komisyon tarafından düzenlendi. Atatürk 1938'de öldüğünde, Afganistan resmi olarak bayrakları yarıya indirilmiş bir haftalık yas ilan eden tek ülkeydi. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan'da idari, askeri, kültürel, eğitim ve sağlık alanlarında modern hükümet yapılarının ve kamu kurumlarının oluşturulmasında önemli bir rol oynadı. Türkiye 1960'lı yıllara kadar öğretmen, doktor, subay ve çeşitli alanlarda uzman göndermeye devam etti.

Zahir Şah'ın Türkiye gezisi o aziz dönemlerde 26 Ağustos-8 Eylül 1957 tarihlerinde gerçekleştirildi. Desteğin açık bir göstergesi olarak, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes 26-30 Temmuz 1956'da Kabil'i ziyaret etti ve ardından 12-22 Eylül 1958'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kabil, Kandahar, Helmand'ı da içeren 10 günlük bir ziyareti gerçekleşti. Kunduz ve Baghlan. Bu iş birliği 1979'daki Sovyet işgaline kadar devam etti. Türkiye, 1989 yılından sonra çatışmayı yakından takip etmiş ve 1996 yılına kadar açık olan büyükelçiliği aracılığıyla Afganistan'daki barış ve istikrar çabalarına yardımcı olmaya çalışmıştır (Kaya,2020:2-4)

Türkiye, son 19 yılda Afgan askeri ve polis memurlarına eğitim vermeye başladı ve bugüne kadar 5061 asker ve 9913 polis memuruna eğitim verildi. Bugün Türkiye, başta eğitim, altyapı ve sağlık olmak üzere tarihi boyunca en fazla kalkınma yardımını yapmıştır. Afganlar, Türkiye'den burs alan ve en fazla başvuran gruptur. Türkiye'de 8 ilde 7080 öğrencili 21 okul ve 4 eğitim merkezi bulunuyor, diğer illerde de yeni okullar açmayı planlıyoruz. Afganistan'ın farklı bölgelerine ulaşma çalışmalarımız kapsamında Haziran 2020'de Herat'ta ikinci başkonsolosluğumuzu açtık, bu yıl da Kandahar'da üçüncü başkonsolosluğumuzun açılması için hazırlıklar sürüyor. Afganistan kırk yıldır acı çekiyor. Barışın zamanı çoktan geçti. Afgan barış sürecinin 12 Eylül 2020'de başlamasının ardından artık barışa ulaşmak için tarihi bir fırsat var. Bütün bunlara rağmen barışa giden yolun uzun ve zorluklarla dolu olduğunu unutmamalıyız. Dolayısıyla nihai hedef barış değil, istikrarlı ve kalıcı bir barış olmalıdır. Dolayısıyla tarafların her birine bu fırsatı kaçırmamak gibi tarihi bir sorumluluk düşüyor (Dashti, 2021:4-5)

2. Afganistan Oyunundaki Türkiye'nin Rolü; Diplomatik İlişkilerden Askeri Nüfusu

Afganistan ile Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonra Türkiye arasındaki ilişkilerin kökleri, 20. yüzyılda yeterli ilişkilerle birlikte tarihe dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Afganlar Türk kardeşlerinin yardımına koştu. Savaşın sona ermesinin ardından Afganistan 1919'da

bağımsızlığını kazandı. Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Atatürk, Çanak Kale Muharebesi'nde yüzbaşı rütbesinde savaşan Abdul Rahman Samdani Afgani adlı bir Afgan'ı, Afganistan Kralı Amanullah Han'a Türkiye'nin elçisi olarak gönderdi. Taliban hükümetinin devrilmesinin ardından NATO'nun en önde gelen üyesi olan ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Türkiye, ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak 2001 yılında Afganistan'a asker göndermişti. Ankara aynı zamanda siyasi, ekonomik, güvenlik ve kültürel nedenlerden dolayı bu ülkedeki nüfuzunu genişletmenin yollarını arıyor. Afgan toplumunun iki unsuru olan Sünni çoğunluk ve Türkçe konuşan azınlık Türkiye için önemlidir. Bu ülke Afganistan'daki Türkçe konuşan azınlığa her zaman destek olmuştur. Bir başka boyutta ise iki ülke arasında son yıllarda yapılan stratejik anlaşmaların yanı sıra, aralarındaki stratejik iş birliğinin düzeyi de arttı. Ankara'nın Afganistan'daki siyasi hedeflerini Müslüman Kardeşler ile ilişkilerinde tarafları yakınlaştırarak takip ettiği görülüyor (Muhammed, 2017: 248-249)

Türkiye, Herat ve Kandahar illerinde konsolosluk açarak Afganistan'daki Taliban ve farklı etnik gruplara mensup çeşitli taraflarla iletişim kuruyor. Geçtiğimiz on yılda Türkiye, Afganistan'la ilgili birçok önemli konferansa ev sahipliği yaptı. Ankara, Pakistan, Afganistan ve Türkiye arasında üçlü toplantılar düzenlemenin ve Afganistan ile Pakistan arasında arabuluculuk yapmanın yanı sıra, Afgan hükümeti ile Taliban grubu arasındaki barış görüşmelerine de arabuluculuk yapmak istiyor. Türkiye'nin Avrupa ve ABD'nin desteğiyle Afganistan'da daha aktif olduğu görülüyor. Aynı şekilde Ankara, İstanbul Barış Konferansı'nı düzenlemeye çalışıyor ve Asya'nın Kalbi-İstanbul ilişkilerini ve Türkiye-Afganistan-Pakistan üçlü görüşmelerini taze tutmaya çalışıyor (Ramezani, Bunesh,2010)

Türkiye, diğer kilit oyuncularla karşılaştırıldığında Afganistan ekonomisine çok fazla yatırım yapmamış olsa da uluslararası konferans taahhütlerini uygulamaya, yatırımı artırmaya ve nüfuzunu genişletme fırsatı olarak Lazuli Koridoru'nun ve ekonomik yeniden yapılanmanın zeminini hazırlamaya çalıştı. Askeri ve güvenlik alanında Türkiye, Afgan askeri ve polis memurlarına burs sağlayarak yardım etmeye yönelik bir program geliştirmeye çalıştı. Türkiye'nin hedefleri arasında siyasi istikrarın sağlanması, mevcut siyasi yapı ve kurumların güçlendirilmesi, barışın uygulanması, terör ve aşırılığın ortadan kaldırılması yer alıyor.

Türkiye, özellikle ABD'nin Eylül ayında çekilmesinin ardından Afganistan'da daha belirgin bir rol oynamaya çalışıyor. Türkiye'nin barışı koruma güçleri çerçevesinde yer alması ve Kabil havaalanının korunması ve yönetimi arzu edilir. Afganistan'da Türkiye'nin bu ülkedeki rolünün artırılması yönünde iki genel görüş var. Defenders dini ortaklıkları, Ankara'nın ekonomik ve eğitim koşullarını iyileştirme yeteneğini, içişlerinde tarafsızlığını, Türkiye'nin NATO'daki rolünü ve Türk siyasi sisteminin taklidini vurguluyor (Sten , 2019)

Türkiye'nin Afganistan'daki rolünün karşıtları, Türkiye'nin Pan-Türkizm'e liderlik etme arzusunun, ülkenin toplumu laikleştirme çabalarının ve bölgesel rakiplerinin hoşnutsuzluğunun Afganistan'a fayda sağlayamayacağına inanıyor. Ankara'nın çabalarına rağmen Taliban, Türkiye'nin bu ülkedeki rolüne ilişkin hâlâ olumlu bir görüşe sahip değil. Bununla birlikte Türkiye, Afganistan'da daha fazla güvenlik ve siyasi varlık sağlamak amacıyla Avrupa, ABD ve NATO'nun desteğini kazanma çabalarını sürdürüyor. Hindistan, Çin ve Rusya gibi diğer etkili oyuncular ise Türkiye'nin bölgedeki kapsamlı varlığının genişlemesini kendi çıkarlarına zarar verecek şekilde değerlendiriyor (Saray,2021)

Türkiye'nin Afganistan'daki rolünün geleceği bir takım iç değişkenlere ve en önemlisi Kabil'deki hükümetin yapısına bağlıdır. Cumhurbaşkanı Eşref Gani ve Abdullah Abdullah'ın hükümet ve hizipleri arasında Türkiye'nin bu ülkedeki rolünün genişletilmesi konusunda ortak bir bakış açısı bulunmuyor. Bazıları Türkiye'nin Afganistan'daki varlığının ve rolünün artmasını ve ekonomik ve arabuluculuk rolünün artmasını memnuniyetle karşılasa da

Türkiye'nin askeri varlığına karşı yaygın bir muhalefet var. Türkiye'nin gelecekte Afganistan'da daha büyük ekonomik, diplomatik ve siyasi bir role sahip olacağı varsayılabilir ancak bu rol hiçbir zaman askeri emellerin ötesine geçmeyecektir.

3. Türkiye'nin Afganistan İslam Emirliği'ndeki Rolü ve Varlığı

15 Ağustos 2021'de Afganistan'ın o zamanki cumhurbaşkanı Muhammed Eşref Gani ülkeden kaçtı ve Taliban Kabil'e girerek resmen cumhuriyetin sona erdiğini duyurdu. Sonra NATO üyeleri bu yıl 1 Mayıs'ta Afganistan'dan ayrılırken, bu paktın üyesi olan Türkiye, Kabil'deki Hamid Karzai havaalanının güvenliğini sağlamak için 500 askerini danışmanlık eğitim gücü olarak Afganistan'da tuttu. Ankara, bu havalimanının yönetimine kısmen katılarak, bölgede daha geniş hedeflere ulaşmak için Çin ve Rusya gibi yeni oyuncularla birlikte Afganistan'daki yerini güçlendirebileceğini savunuyor.

Merkezi hükümet güçlerinin Taliban karşısında hızla mevzi kaybetmesinin ardından Türkiye, Kabil'deki Hamid Karzai havaalanının güvenliğini gündeme aldı. Kabil havaalanının güvenliğinin sağlanması, Afganistan'dan çekildikten sonra NATO ve Batılı ülkeler için önemli bir hedef olarak görüldü. ABD'nin tamamen çekilmesinin ardından şiddetin ani bir şekilde artması veya başkentin güvenliğine yönelik bir tehdit oluşması durumunda Kabil havaalanı, birliklerin tahliyesi için hayati önem taşıyacak. Türkiye'nin Afganistan'daki yeni misyonunun olası başarıları ve riskleri, misyonun kapsamına göre farklı olacaktır

ABD ile varılan ilk anlaşmadan, Türkiye'nin sorumluluğunun Kabil havaalanının güvenliğini sağlamakla sınırlı olacağı ve Ankara'nın geçmişte olduğu gibi askeri operasyonlara katılmayacağı anlaşılıyor. NATO üyesi tek Müslüman ülke olan ve diğer yandan Afganistan hükümeti ve halkıyla yakın ilişkiler içerisinde olan Türkiye'nin bu görevi üstlenmesinde belirleyici faktörlerden biri olduğu belirtiliyor (Timur,2021)

Türkiye'nin Afganistan'da yürüteceği misyon, yalnızca ABD ile işbirliğine zemin hazırlamakla kalmayacak, aynı zamanda Ankara'nın NATO'daki konumunu da güçlendirecek. Bu bağlamda Türkiye ile Amerika'nın Afganistan'daki işbirliği, Ankara ile Washington arasındaki ilişkilerde son dönemde ortaya çıkan farklılıkların çözümüne yardımcı olabilir. Ayrıca Türkiye'nin Afganistan'daki varlığının uzun vadede Ankara'nın bölgedeki etkisini artıracağı da göz ardı edilmemelidir. Afganistan'ın kuzey bölgeleri Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile ortak sınır paylaşıyor ve bu ülke buradan Türk dünyasını da içine alan geniş bir coğrafyaya girmeye çalışıyor

(https://journal.iiwfs.com/article_158027_f69a202d5f4bcd1f0a3a8588f3065c08.pdf?lang=en 1,5,2021)

*Türkiye'nin Afganistan'daki varlığının coğrafi avantajı Ankara'nın bu ülkelerle daha yakın ve stratejik ilişkiler geliştirmesinin yolunu kolaylaştırabilir. Bu yakınlık hem ortak tarih ve kültür açısından hem de siyasi ve ekonomik açıdan Türkiye'ye çok faydalı olacaktır; Özellikle Karabağ'daki gelişmelerin ardından Nahçıvan-Bakü koridorunun açılmasıyla birlikte Türkiye'nin Afganistan'daki varlığıyla Türk dünyası ile bağlantısı daha da güçlenecek. Türkiye'nin Pakistan'la da stratejik ilişkileri var. Türkiye'nin Afganistan'daki varlığı, Ankara'nın ekonomiden güvenliğe kadar birçok alanda İslamabad'la iş birliğini güçlendirmesine olanak sağlayacak. Bütün bunlar Ankara ile İslamabad arasındaki yakın ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda gündeme gelirken, Pakistan'ın Türkiye'nin Afganistan'daki askeri varlığına karşı çıkması beklenmiyor. Öte yandan bölgedeki iki geleneksel rakip ve iki etkili oyuncu olan İran ve Suudi Arabistan, Türkiye'nin Afganistan'daki konumunu güçlendirmekten pek memnun olmayacak gibi görünüyor(*Zabihullah,2019).

SONUÇ

Afganistan-Türkiye ilişkileri 1 Mart 1921'de Dostluk Anlaşması'nın imzalanması ile başlamıştır. Ortak tarihe ve kültürel bağlara sahip Afganistan, Türkiye'yi her zaman kardeş ülke olarak görmüş ve dış politikasında önemli yer vermiştir. Bu ülkenin dış politikasında sahip olduğu Türkiye ile Afganistan arasındaki iyi ilişkiler buradan da görülebilmektedir. Kral Zahir Şah, dostum diye hitap ettiği Atatürk ile yakın ilişki kurmuştur. Türkiye, Zahir Şah döneminde Afganistan'ı bölge ve uluslararası arenada desteklemesinin yanında sağlık ve eğitim uzmanlarını Afganistan'a göndererek ülkenin kalkınmasına ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu dönemde Kabil Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesör Dağpınar ve değerli meslek arkadaşları tarafından kurulmuştur. Ayrıca Afganistan'da ilk defa eczacılık okulu Türk sağlık uzmanları tarafından açılmıştır. Türk askeri uzmanları Afgan Ordusu'nun gelişmesi ve eğitilmesi için büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Söz konusu uzmanların Afganistan'a gitmesi ile Afganistan-Türkiye arasında kültürel ve siyasi etkileşim de artmıştır. Olarak şunu söyleyebiliriz ki, tarihsel geçmişi ve kültürel iletişim ortaklığı açısından Türkiye Afganistan'la güçlü ilişkileri vardır ve Afganistan hükümeti ve halkı tarafından güvenilmektedir ve özel bir konuma sahiptir. Üç görüşü inceledi.

1. Türkiye'nin Afganistan'la ortak sınırının bulunmadığı dolayısıyla bu konuda bir ihtilafın bulunmadığı İki ülke yok.

2. İslam halifeliğinin varisi olarak Türkiye ve Afganistan halkıyla dini benzerlikler açısından Tarih, Afgan hükümetine karşı taraflı bir politikasının olmadığını gösterdi. Rusya'dan sonra Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan bir ülkeydi.

3. Bu iki toprakların dinsel ve kültürel ortaklığı Taliban döneminde bile böyle olmasına neden olmuştur. Ayrıca Türk hükümeti, halka yönelik okullar ve diğer hizmetler açarak Afganistan'la temas halindedir.

Afganistan işbirliği ve yardım içinde olmalıdır. Türkiye'nin Afganistan'a yönelik işbirliği kültürel düzeyde etkili oldu ancak en önemlisi Bu faaliyetlerin özellikle farklı illerde okul açma konusundaki zorlukları Afganistan'da güvenlik eksikliği var, çünkü Afganistan'ın çoğu ilinde güvenlik durumu istikrarsız Her geçen gün daha da kaotik hale geliyor ve tüm ülkelerin işbirliğini sağlamanın en iyi yolu yardım etmektir. Özellikle Türkiye'ye ekonomik ve kültürel yardım, güvenliğin sağlanması ve bu ülkeleri Afganistan'a yatırım yapmaya ve kendi kendine yeterlilik için tesisler yaratmaya teşvik etmek Bu sorunları çözebilecek asıl faktör Afganistan halkıdır ve hükümettir. Afganistan bu ülkelerle koordineli olarak insanlara eğitim ve iş sağlayabilir. Afganistan'ı sağlamakla birlikte genel olarak iki ülke Afganistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler daha çok temele dayalıdır. Tek taraflı bağımlılık stabildir .

KANAKÇA

Akbaba, T. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a Eğitim Alanındaki Katkıları (1932-1938). İstanbul: Hiper Yayınları.

Dr. Hüsnü Özlü, "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış", Eylül 2012, Sayı:8, S. 30.

Altay, F. (1970). On Yıl Savaş 1912-22 ve Sonrası. İstanbul: İnsel Yayınları.

Andishmand, M. A. (2007). Ma Ve Pakistan. Kabil: Payman Yayınları. Azadbeg, K. (2001). Afgan Türkistan'ı, İstanbul: Turan Kültür Vkafı Yayınları.

Arianfar, Aziz. Afganistan ve dünya, s.353 https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2023/11/4_k02-afghan-turkey-relations

Gamze , K. (2020). Süleyman Elik " Türkiye- Afganistan Siyasi İlişkileri, 1921-2021: Yüzyili Aşan Özel Siyasi, Güvenlik Ve Kültürel Bağlar

Batoor, Q.F. (2018). Afganistan'da Cumhuriyetin Kuruluşu. ANASYA Dergisi, 2(5), 13-33.

Doğacan, BAŞARAN,2021 100. Yılında "Türkiye-Afganistan İlişkileri (https://www.ankasam.org/100-yilinda-turkiye-afganistan-iliskileri/#_edn1)

Kaya, G. (2019). Türkiye-Afganistan İlişkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Yalova

Seren, M. (2021). *Türkiye'nin Afganistan Politikası.* İstanbul: Boğazici Yay Kriter Dergi. Yıl 6, Sayı 60.

Qayoumi, M. D. "Afganistan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikası ve güvenliğe etkisi" Bölgesel", Afganistan'ın bölgesel işbirliği alanındaki dış politikası,

Dr. Farmarez'in gözetiminde Tamna, birinci cilt, ilk baskı, Dışişleri Bakanlığı: Kabil, 2013, s.45

Shara, Timur Sharan. "Afganistan barış sürecinde Türkiye'nin rolü ve önemi https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kabul/2023/11/13/17640.pdf

Muhammed M. E. (2017). Afghanistan Between Nation-State Building and regional Colloboration, pp. 248-249.

Edited by Rynning, Sten. (2019). *South Asia and the great powers: International relations and regional security*. I.B. Tauris, London

Zabihullah, D. Türkiye Ve Afganistan; Yüz Yıllık İyi Diplomatik (https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1691352\2019,s,4-5)

türkiye-afganistan ilişkilerinin yüzüncü yil dönümü (https://avim.org.tr/tr/yorum/turkıye-afganıstan-ılıskılerının-yuzuncu-yıl donumu05.03.2021#_ftnref1)

Farzad, Ramezani Bunesh"Türkiye ve Afganistan'daki varlığı (https://library.fes.de/pdf/fa/افغانستان-در-حضور-و-ترکیه/2010)

Amanullah, Ceyhun"Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler çok güçlü-09.03.2017 (https://www.aa.com.tr/fa /761828-)

Andrew Watkins, Timur Sharan, Afganistan Barışında Türkiye'nin Rolü ve Önemi, Afganistan'daki Friedrich Ebert Vakfı, 2021

Türkiye'nin Afganistan Tutkuları Geri Tepecek mi?, Galip Dalay, Chathamhouse.org, 2021

Türkiye neden Kabil Havalimanı'nın güvenliğinden sorumlu olmak istiyor, Abdul Basit, Zahid Shahab Ahmed, Aljazira, 2 Ağustos 2021

(https://fa.wikivoyage.org/wiki/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86

Afganistan Sosyoloji Sitesi, "Afganistan'ın Sınırları", Sosyoloji Sitesi 3 Mayıs (https://journal.iiwfs.com/article_158027_f69a202d5f4bcd1f0a3a8588f3065c08.pdf?lang=en1,5,2021)Afganistan, erişim .

Dünya Çip Krizinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi

Mehmet Burak Yörür[28]
Doç.Dr. Mustafa GERŞİL[29]

ÖZET

Çip, günümüzde birçok teknolojik cihazın temel bileşenidir. Bilgisayarlar, akıllı telefonlar, oyun konsolları, televizyonlar, dijital dönüşüm, otonom robotlar, elektrikli arabalar, uçaklar, giyilebilir teknolojiler ve sanayide kısacası teknoloji ve elektroniğin söz konusu olduğu her yerde hatta ev aletlerinde çipler kullanılmaktadır. Çip üretimi, son yıllarda artan talep ve tedarik zinciri sorunları nedeniyle küresel bir krize dönüşmüştür. Küresel boyutta etkili olan çip krizi, 2020 yılında, Covid-19 salgınıyla başlayarak 169 farklı endüstride büyük etkilere yol açmıştır. Üreticiler, hızla artan taleplere cevap verememiş ve kriz özellikle 6 ana sektörü ciddi şekilde etkilemiştir. Bu süreçte öncü şirketler, üretim ve tedarik sorunlarıyla karşı karşıya kalarak, yaşanan zorluklar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çip krizinin küresel etkileri, çip üreticisi şirketlerin yanı sıra dünya çapında tanınmış öncü şirketlerin durumları üzerinden incelenmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Krizin küresel boyutta yayılmasında çip üreticilerinin sınırlı sayıda olmasının etkisi büyük olmuş, bu sebeple hükümetler, yerel üretim modellerine geçişi teşvik etmek ve çözüm aramak adına şirketlerle iş birliği yaparak yatırım planları gerçekleştirmiştir. ABD, Hindistan, Güney Kore, Japonya, Tayvan ve AB gibi yerel üretimi destekleyen ülkelerin bu çerçevede gerçekleştirdiği çalışma ve yatırım planları dikkate alınmıştır. Pek çok otorite, çip krizinin uzun vadede devam edeceği ve yerel üretim modellerinin benimsenmesi veya mevcut üretim tesislerinin kapasitelerinin artırılması gerekliliği konusunda hemfikirdir.

Anahtar Kelimeler : Çip Krizi, Küresel Etki, Türkiye

Jel Kodu : F13; M10 :

EVALUATING THE GLOBAL CHIP CRISIS FROM THE PERSPECTIVE OF THE TURKISH ECONOMY

ABSTRACT

A chip is the fundamental component of many technological devices today. Chips are used in computers, smartphones, gaming consoles, televisions, digital transformation, autonomous robots, electric cars, airplanes, wearable technologies, and essentially everywhere in technology and electronics, even in household appliances. Chip production has turned into a global crisis in recent years due to increased demand and supply chain issues. The global chip crisis, which had a significant impact on 169 different industries, began with the Covid-19 pandemic in 2020. Manufacturers were unable to respond to rapidly increasing demands, and the crisis particularly affected six key sectors. Leading companies faced production and supply challenges, and the difficulties encountered during this process were examined in detail. The global effects of the chip crisis were analyzed through the situations of chip-producing companies and well-known global companies, with examples provided. The limited number of chip manufacturers played a significant role in the global spread of the crisis. Therefore, governments collaborated with companies to encourage the transition to local production models and implement investment plans. The efforts and investment plans of countries supporting local production, such as the United States, India, South Korea, Japan, Taiwan, and the European Union, were taken into account. Many authorities agree that the chip crisis will continue in the long term, and there is consensus on the necessity of adopting local production models or increasing the capacities of existing production facilities.

[28] MCBÜ, SBE, YL Öğrencisi, burakyorur@hotmail.com
[29] MCBÜ, İİBF, İşletme Bölümü

Keywords : Chip Crisis, Global Effect, Turkey

Jel Code : F13; M10

Giriş

Günümüzde, teknoloji artık insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş durumda. İnsanların temel ihtiyaçları arasında teknoloji de yerini alarak, herhangi bir üretim bandındaki aksaklık dahi insan yaşamını etkileyebilecek bir boyuta ulaşmıştır. Özellikle 2019 Aralık ayında başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, insanın varlığına dair her yapıyı derinden etkilemiş ve toplumları çözüm arayışına sevk etmiştir.

Salgın, toplumların alışageldik yaşam tarzlarını değiştirmek zorunda bırakmıştır. İnsanlar, evlerine kapanarak eğitim, iş ve eğlence gibi faaliyetlerini evden sürdürme yoluna gitmişlerdir. Bu durum, akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar ve oyun konsolları gibi teknolojik ürünlere olan talebi artırmıştır. Aynı şekilde, şirketlerin uzaktan çalışma modeline geçiş yapması, altyapı sistemlerini geliştirmeyi ve iyileştirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeler ve yaşanan değişimler, tüketici elektroniği sektöründeki talebi artırmıştır. Bu artış, mikroçipler gibi sektörün temel yapı taşlarına olan ilgiyi artırmıştır.

Küçük boyutlarına rağmen mikroçiplerin, ev aletlerinden otomotiv endüstrisine, savunma sanayisinden oyun sektörüne kadar birçok alanda kullanılması, bu alanda büyük bir pazar oluşturmuştur. Üretim faaliyetlerinin sınırlı düzeyde devam etmesi ve talepteki artış, ekonomik, politik sorunlar ve Çin-ABD ticaret gerilimleri gibi küresel olaylar, küresel çip krizine yol açmıştır.

Çip Krizi Nedir?

Mikroçipler, ev aletlerinden otomotiv sektörüne, savunma sanayisinden giyilebilir teknolojiye kadar geniş bir pazar alanında kendine yer bulmuştur. Ancak, küresel bir sorun olarak ortaya çıkan çip krizi, salgın ve pandemi şartlarının etkisiyle üretim sistemlerinin yönetilememesi ve çip üreticilerinin talebi karşılayamaması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Tüketim toplumunun hissedilir bir şekilde artması ve Covid-19 gibi küresel salgınların etkisi, krizin derinleşmesinde etkili olmuştur. Salgın, toplumların yaşam tarzlarını kökten değiştirmiş, insanları evlerine hapsetmiş ve ihtiyaçlarını evde karşılamak zorunda bırakmıştır. Bu durum, elektronik cihazlara olan talebi artırmıştır.

Çip üreticilerinin artan talebi karşılayamaması, küresel bir krize yol açmıştır. Otomobil sektöründen grafik kart üreticilerine, savunma sanayisinden oyun konsolu üreticilerine kadar birçok teknoloji şirketi, 2020 yılının sonlarından itibaren başlayan ve halen devam eden küresel çip krizinden etkilenmiştir (Sweney, 2021). Dünya genelinde 169 sektör, çip krizinin etkilerini ciddi bir şekilde hissetmektedir (Howley, 2021). Semiconductor Industry Association tarafından yapılan analize göre, 2020 yılında mikroçiplere olan talepte %6,5'lik bir artış yaşanmıştır. Bu artışta, otomobil ve teknoloji şirketlerinin yoğun taleplerinin etkili olduğu belirlenmiştir.

Çip Krizi Sebepleri

Çip krizinin küresel bir sorun haline gelmesinin temel nedenleri arasında, Covid-19 salgınının iş, günlük yaşam ve eğlence hayatını derinlemesine etkilemesi bulunmaktadır. Bu yaşanan salgın, adeta bir kar topu etkisi yaratarak krizin oluşmasına katkı sağlamıştır. Krize yol açan diğer etkenler arasında ise Çin ve ABD arasında yaşanan ticaret savaşı, doğal afetler ve Japonya'da bulunan bir üretici firmada meydana gelen yangınlar bulunmaktadır (Erbaş, 2022).

Covid-19

Salgının küresel etkisiyle birlikte eğitim ve iş hayatı, sanal ortamda faaliyet göstermek zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Okullar ve şirketler, bu değişime ayak uydurabilmek adına bilgisayar ve tablet gibi teknolojik cihazlara olan talepte önemli bir artış yaşamıştır. Amerikan Tüketici Teknolojileri Derneği, 2020'de perakende satış gelirlerinin yaklaşık 442 milyar dolarla rekor kırdığını ve 2021'de oyun konsolları, kulaklıklar ve akıllı ev ürünleri için büyük talep öngördüğünü ifade etmiştir (Leswing, 2021).

2020'nin son çeyreğinde, kişisel bilgisayar satışlarında 2021 yılına göre %26,1'lik bir artış gözlemlenmiştir (Erbaş, 2022). Salgın, toplumlar için ciddi sağlık sorunlarına yol açmasıyla birlikte neredeyse her ülkede kapanma veya kısıtlama kararları alınmış ve bu durum üretim faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Semiconductor Industry Association'ın 2020 yılı mart ayındaki anketine göre, katılan şirketlerin %83'ü operasyonlarında sorun yaşadıklarını bildirmiştir (Ro, 2020).

Bu durum, hükümetlerin üretim tesislerini kapatma kararlarından kaynaklanmıştır. Örneğin, Malezya'nın bazı bölgelerinde polis, şirket çalışanlarının üretim tesislerine girişine izin vermemiştir (Ro, 2020).

ABD-Çin Ticaret Savaşı ve Çip Tedarik Sorunu

Ocak 2018'de, dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın haksız ticaret uygulamaları ve fikri mülkiyet hırsızlığı konularında Çin'e tarifeler ve ticaret engelleri uygulamaya başlamasıyla ABD-Çin arasında bir ticaret savaşı başlamıştır (Erbaş, 2022). Bu ticaret savaşı, iki dev ekonominin dengelerini bozmakla kalmayıp aynı zamanda tüm dünyayı da etkileyen bir duruma dönüşmüştür. Bu çekişme, Covid-19 salgınının ortaya çıkmasıyla daha da kritik bir hale gelmiştir (Erbaş, 2022).

Eylül 2020'de, ABD Ticaret Bakanlığı, Çin'in en büyük çip üreticisi konumundaki Semiconductor Manufacturing International Corporation'a (SMIC) kısıtlamalar getirmiştir. Bu gelişmenin ardından SMIC, Amerikalı müşterilere satış yapmakta zorlanmıştır. Amerikalı üreticilerin alternatifleri daraldığı için çip tedarikini sürdürebilmek adına, Tayvan'da bulunan Taiwan Semiconductor Manufacturing Company Limited (TSMC) ve Güney Kore'deki Samsung gibi şirketlere yönelmişlerdir (The Finery Report, 2021). Ancak, TSMC ve Samsung şirketleri şu anda maksimum kapasitede üretim yapmaktadır, bu nedenle çip tedarik sorununa ilişkin ek zorluklar ortaya çıkmıştır (Massie, 2021). İki ülke arasındaki politik savaş, çip tedarik sorununa farklı bir boyut eklemiştir (Erbaş, 2022).

Doğal Afetler

Teksas eyaletinde Şubat 2021'de meydana gelen şiddetli fırtına, Samsung ve NXP Semiconductors'a ait iki çip üretim tesisinin kapanmasına neden olmuştur, bu da şirketlerin tedarik zincirlerinde aksamalara yol açmıştır.

Ancak, TSMC'nin üretim faaliyetleri, Tayvan'ın 2021 yılında tarihinin en şiddetli kuraklığıyla karşılaşması nedeniyle sorunlar yaşamıştır. Çip plakası üretiminde yüksek miktarlarda saf su kullanılması, yaşanan kuraklığın üretimi olumsuz etkilemesine neden olmuştur. TSMC'nin bir günde kullandığı su miktarı 63.000 tondan daha fazladır (Erbaş, 2022).

Yangınların Etkisi

Asahi Kasei şirketinin, ADC5 ve DAC6 bileşenlerinin üretiminde uzmanlaştığı tesisinde Ekim 2020'de yangın çıkmıştır (Erbaş, 2022). Bu yangın, özellikle bu bileşenlerin üretiminde uzmanlaşmış olan şirketin üretim kapasitesini etkilemiştir.

Ayrıca, otomotiv sektöründe kullanılan mikroçiplerin küresel pazarda %30'luk bir arzını sağlayan Renesas Electronics'e ait başka bir Japon fabrikasında da yangın çıkmıştır. Bu yangın, şirketin üretim faaliyetlerini en az 100 gün boyunca tam kapasiteyle kullanılamamasına neden olmuştur (Erbaş, 2022). Bu durum, otomotiv sektöründe ciddi bir çip tedarik krizine yol açmıştır, çünkü Renesas Electronics önemli bir mikroçip tedarikçisidir ve otomotiv endüstrisi bu tür çiplere bağımlıdır.

Çip Krizinden Etkilenen Endüstriler

Mikroçiplerin geniş bir pazarı kapsaması, bu alandaki bir krizden etkilenmeyen neredeyse hiçbir endüstrinin olmamasına neden olmuştur. Teknolojinin hemen hemen her sektörde ciddi bir şekilde var olması, bu etkinin geniş bir şekilde hissedilmesine yol açmıştır. Goldman Sachs'ın yaptığı analize göre, küresel çip krizinden en az 169 endüstrinin etkilendiği belirlenmiştir (Erbaş, 2022).

Bu krizin en yoğun hissedildiği sektörler arasında otomotiv, oyun, tüketici elektroniği, aydınlatma, dayanıklı tüketim malları ve savunma sanayii bulunmaktadır (Erbaş, 2022). Bu sektörler, mikroçiplere olan talebin artması ve çip tedarik sorunları nedeniyle üretimlerinde ciddi aksamalar yaşamışlardır. Bu durum, çip krizinin ekonomik ölçekte geniş bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

ÇİP KRİZİNİN KÜRESEL ETKİLERİ

Çip krizi, teknoloji sektöründen otomotiv endüstrisine kadar geniş bir yelpazede küresel etkilere sahip bir sorundur. Bu krizin çözülmesi, endüstriler arası işbirliği ve sürdürülebilir çip üretim stratejileri üzerinde odaklanan kapsamlı bir çaba gerektirmektedir. 2020 yılında başlayan ve günümüzde de devam eden küresel çip krizi, bu kritik bileşenin arzında önemli bir azalmaya neden olmuştur. Bu durum, birçok endüstriyi ve sektörü olumsuz etkiledi ve küresel ekonomide önemli aksamalara yol açmıştır.

Salgın, tüketicilerin satın alma alışkanlıklarını kökten değiştirmiştir. Online alışveriş, uzaktan çalışma imkanları ve dijital iletişim araçları, insanların yaşam biçimlerinde kalıcı değişikliklere sebep olmuştur. Tüketiciler, daha fazla çevrimiçi hizmet ve ürün talep etme eğiliminde, bu da işletmeleri dijital dönüşüme yönlendirmiştir.

Pandemi, üretim faaliyetlerini yürüten kurumları tedarik zinciri sorunlarıyla baş başa bırakmıştır. Hem ürünlerin tedarik süreçleri hem de hükümetlerin kısıtlama kararları, küresel ölçekte sorunlara yol açmıştır. Tedarik zinciri yönetiminde esneklik ve dayanıklılık konularına vurgu yapmak, gelecekte benzer durumlarla başa çıkmak adına önemli hale gelmiştir.

Salgın nedeniyle birçok hükümet, kısıtlama ve kapanma kararları uygulamıştır. Bu durum, işletmelerin faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmalarına ve ekonomik belirsizliğe neden olmuştur. Gelecekte benzer durumları en aza indirmek adına, hükümetlerin ve işletmelerin daha etkili ve hızlı tepki stratejileri geliştirmeleri gerekmektedir.

Dünyanın en büyük çip üreticilerinden Tayvanlı TSMC şirketi Japonya'da, teknoloji devlerinden Samsung da ABD'nin Teksas eyaletinde, büyük bir çip fabrikası kuracağını açıklamıştır. Bu iki fabrikanın şirketlere maliyetinin 25 milyar dolara ulaşması beklenirken,

Japonya ve Teksas yönetimi de önemli teşvikler veriyor. Bu ve benzeri yatırımlar birçok ülkede yapılmaya başlanmışken, şirketler de yönlerini çip üreten fabrikalara ve teşvik veren bölgelere çevirmiş durumdadırlar (İşleyen, 2022).

Teknoloji devi Apple, Covid-19 nedeniyle yaşanan çip tedarik sorunu sebebiyle 2020 yılında iPhone 12 modelinin lansman tarihini 2 ay ertelemek zorunda kalmıştır (Erbaş, 2022). Benzer şekilde, dünyanın en büyük çip üreticilerinden biri olan Samsung da çip krizinden etkilenmiş ve 2020 yılında çıkaracağı yeni modelinin piyasaya çıkı tarihini ertelemiştir.

Motorlu araç üreticisi Ford, çip krizi nedeniyle F-150 ve Edge SUV modellerinin üretildiği tesislerinde vardiyaları iptal etti ve krizden dolayı 2021 yılında 1-2,5 milyar dolar zarar yaşadığını açıklamıştır (Wayland, 2021). General Motors da benzer bir tabloyu paylaşarak krizin şirketi iki milyar dolar zarara uğrattığını bildirmiştir (Wayland, 2021).

AlixPartners'ın analizlerine göre, küresel çip krizinin otomotiv sektörüne 2021 yılında 110 milyar dolarlık bir zarar yaşatacağı tahmin edilmiştir (TRTHaber, 2021). Kredi derecelendirme kurumu Fitch ise çip sıkıntısının otomotiv üretime etkisinin %5 olacağını duyurmuştur. Japon otomobil devi Toyota, kriz nedeniyle iki üretim hattında üretim faaliyetlerini durdurmuştur (Cumhuriyet.com, 2021).

AB'de yeni otomobil tescil sayısı 2022'de 2021'e kıyasla yüzde 4,6 gerileyerek 9 milyon 255 bin 930 seviyesine düştü. AB ülkelerinde Kovid-19 salgını öncesi 2019 yılında 13 milyon adedi aşan otomobil satışları, 2020'de 9 milyon 939 bin 418'e, 2021'de de 9 milyon 700 bin 95'e inmişti. Veriler geçen yıl da satışlardaki azalmanın devam ettiğini ortaya koydu. AB ülkeleri arasında otomobil satışları 2022'de önceki yıla göre Almanya'da yüzde 1,1 artarken, Fransa'da yüzde 7,8, İtalya'da yüzde 9,7 ve İspanya'da yüzde 5,4 azaldı. AB üyesi 27 ülke arasında 2022'de en fazla yeni otomobil Almanya'da trafiğe çıktı. Bu dönemde Almanya'da 2 milyon 651 bin 357, Fransa'da 1 milyon 529 bin 35, İtalya'da 1 milyon 316 bin 702 ve İspanya'da 813 bin 396 yeni otomobil trafiğe tescil edildi. Öte yandan, AB'de yeni otomobil satışları, aralıkta 2021'in aynı dönemine göre yüzde 12,8 artarak 896 bin 967'ye çıktı (Dunya.com, 2023).

ÇİP KRİZİNİN TÜRKİYE AÇISINDAN ETKİLERİ

Yaşanan küresel çip krizi, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiş, özellikle otomotiv sektörü büyük bir darboğazla karşı karşıya kalmıştır. Krizin etkisi, üretim aşamasından tedarik süreçlerine kadar geniş bir yelpazede hissedilmiştir.

Çip krizi, Türkiye'nin otomotiv ihracatında %15'lik bir kayba neden olmuştur, ki bu durum Türkiye'nin otomotiv sektöründeki önemli bir zararı temsil etmektedir. 2018 yılında 32 milyar dolarlık ihracat seviyesine ulaşılan Türkiye, çip krizi nedeniyle 2020'de 25,5 milyar dolara gerilemiştir (BloombergHT, 2021).

Ancak, krize rağmen 2021 yılında Ocak-Ekim ayları arasında otomobil satış rakamlarında %19'luk bir artış gözlemlenmiştir (Şan, 2021). Bu durum, Türkiye'nin otomotiv sektöründeki dayanıklılığını ve hızlı toparlanma yeteneğini yansıtmaktadır.

Türkiye'de faaliyet gösteren otomotiv devi Ford Otosan, çip tedarikinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle üretim faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Gölcük ve Yeniköy üretim tesislerinde mikroçip tedarik sorunu, şirketi 3-9 Nisan tarihleri arasında üretimi durdurmaya sevk etmiştir (Investing.com, 2021). Ayrıca, planlı bakım ve yeni yatırım arasındaki arayı 2 ay öne çekerek Gölcük'teki üretim tesisinde 19 Nisan - 13 Haziran tarihleri arasında üretime ara verme kararı almıştır (Gökhan, 2021).

Ford Otosan, tedarik sorunları devam ettiği için Eskişehir'deki kamyon fabrikasında üretimi 31 Mayıs - 17 Haziran tarihleri arasında durdurma kararı almıştır (Gökhan, 2021). Yeniköy'deki üretim tesisi ise 26 Temmuz - 15 Ağustos tarihleri arasında üç hafta süreyle durdurulmuştur (İnselel, 2021).

Türkiye'nin diğer otomobil devi Toyota, Adapazarı'nda bulunan üretim tesisinde yaşanan çip arzı sıkıntısı sebebiyle 20 Ağustos - 5 Eylül tarihleri arasında üretime ara vermek zorunda kalmıştır (Perperik, 2021).

Oyak Renault, Bursa'da bulunan üretim tesisiyle hizmet verirken, çip tedarik sorunu nedeniyle üretim planlamasında değişiklik yapmak zorunda kalmış ve bu bağlamda 15-22 Mart tarihleri arasında üretime ara vermiştir (BloombergHT, 2021). Aynı şekilde Tofaş, çip tedarik sorunu sebebiyle 19 Mart-5 Nisan tarihleri arasında üretimi durdurma kararı almıştır (Gönültaş, Zengin, & Yanık, 2021).

Bu krizin Türkiye'yi de etkilemesi üzerine, hükümet ve özel sektör, yerli çip üretimi için çalışmalara başlamıştır. Bu kapsamda, TÜBİTAK, Gebze'de bir çip üretim merkezi kurmuştur. Bu merkezde, savunma sanayii ve otomotiv sektörü için çip üretilmesi hedeflenmiştir. TÜBİTAK, 2022 yılında yerli işlemci çakılı üretmeyi başarmıştır. Milli işlemci olan çakılın, yerli otomotiv sektöründe kullanılması planlanmıştır. Çakılın, otomotiv sektöründe kullanılan çiplerin önemli bir kısmının yerlileştirilmesine katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Ayrıca 2022 yılında, Malezya ile çip üretimi konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında, Malezya'da bir çip üretim tesisi kurulacaktır.

Çip krizi, Türkiye'nin otomotiv sektöründe yarattığı istihdam ve dış ticaret dengesindeki olumsuz etkilerle birlikte, sektörde faaliyet gösteren şirketlerin üretim faaliyetlerini planlamalarında da büyük bir belirsizlik yaratmıştır.

SONUÇ

Bu çalışma, dünya genelinde yaşanan çip krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çip krizi, özellikle teknoloji ve otomotiv sektörlerindeki tedarik zinciri sorunları nedeniyle küresel bir boyut kazanmış, birçok endüstriyi derinden etkilemiştir. Türkiye, özellikle otomotiv sektöründeki ihracatında önemli bir daralmayla karşılaşmış, üretim tesislerinde çip tedarik sorunları sebebiyle üretime ara veren firmalarla karşılaşmıştır.

Çip krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri incelendiğinde, özellikle otomotiv sektöründeki kayıpların dikkat çekici olduğu görülmektedir. Türkiye'nin önde gelen otomotiv üreticileri, çip tedarik sorunları nedeniyle üretimi durdurmak zorunda kalmış ve bu durum Türkiye'nin otomotiv ihracatında önemli bir düşüşe neden olmuştur. Ancak, Türkiye ekonomisinin çip krizine karşı gösterdiği direnç, hızlı toparlanma yeteneği ve yerli çip üretimine yönelik başlatılan projeler, gelecekte benzer krizlere karşı daha dayanıklı olma potansiyelini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin yerli çip üretimine yönelik olarak attığı adımlar ve bu alandaki iş birlikleri önemli bir stratejik adım olarak değerlendirilebilir. Yerli çip üretimi, sadece otomotiv sektöründe değil, aynı zamanda savunma sanayiinden tüketici elektroniğine kadar geniş bir yelpazede kullanılan mikroçiplerin arz güvenliğini artırabilir.

Sonuç olarak, çip krizi Türkiye ekonomisini etkilemiş olsa da, bu durum aynı zamanda ülkenin yerli üretim ve teknolojiye dayalı çözümler arama konusundaki kararlılığını vurgulamaktadır.

Türkiye'nin çip krizine karşı aldığı önlemler ve sürdürülebilir çözümler, ekonominin gelecekteki belirsizliklere karşı daha hazırlıklı olmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

BloombergHT. (2021). "Çip kriziyle Türkiye'de otomotivin kaybı yüzde 15 oldu". *BloombergHT*, 1-2. https//www.bloomberght.com/cip-krizinin-turkiye-faturasi-2288896.

Cumhuriyet.com. (2021). Fitch açıkladı: Otomobil üretiminde çip krizi. *Cumhuriyet*, 1-2. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fitch-acikladi-otomobil-uretiminde-cip-krizi-1837538.

Dunya.com. (2023). Avrupa'nın zirvesi belli oldu: İşte 2022'de en çok satılan otomobil markaları. *Dünya*, 1. https://www.dunya.com/sektorler/otomotiv/avrupanin-zirvesi-belli-oldu-iste-2022de-en-cok-satilan-otomobil-markalari-haberi-682874 .

Erbaş, Y. (2022). *ÇİP KRİZİNİN DÜNYA'YA VE TÜRKİYE'YE ETKİSİ.* İstanbul: MARMARA ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ.

Gökhan, M. (2021). Ford Otosan üretime 2 ay ara veriyor. *Motor1*, 1-2. https://tr.motor1.com/news/501113/ford-otosan-uretime-ara/

Gönültaş, B., Zengin, D., & Yanık, T. (2021). Otomotivde büyüyen çip krizi diğer sektörlere de yayılıyor. *Anadolu Ajansı*, 1-2. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/otomotivde-buyuyen-cip-krizi-diger-sektorlere-de-yayiliyor/2193704

İnselel, B. (2021). KAP açıklaması geldi; Ford Otosan üretimi durduruyor. *Log*, 1-2. https://www.log.com.tr/kap-aciklamasi-geldi-ford-otosan-uretimi-durduruyor/

Investing.com. (2021). Ford Otomotiv: Gölcük ve Yeniköy Fabrikalarımızda 3 Nisan 2021'den 9 Nisan 2021 tarihine kadar altı gün süreyle ara verilecek. *Investing*, 1-2. https://tr.investing.com/news/markets/ford-otomotiv-golcuk-ve-yenikoy-fabrikalarmzda-3-nisan-2021den-9-nisan-2021-tarihine-kadar-alt-gun-sureyle-ara-verilecek-2117295

İşleyen, Y. S. (2022). Bitmeyen Çip Krizi. *Anadolu Ajansı*, 1-2. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/bitmeyen-cip-krizi/2589119

Leswing, K. (2021). AMD CEO Lisa Su says chip shortage likely to end next year. *CNBC*, 1. https://www.cnbc.com/2021/09/27/amd-ceo-lisa-su-says-chip-shortage-likely-to-end-next-year.html

Perperik, C. (2021). Toyota Adapazarı fabrikasında üretime 2 hafta ara verilecek. *Motor1*, 1-2. https://tr.motor1.com/news/527567/adapazari-fabrikasinda-uretime-ara-verilecek/

Ro, C. (2020). The material that powered pandemic life. *BBC*, 2-3. https://www.bbc.com/future/bespoke/made-on-earth/how-the-microchip-powered-pandemic-life.html

Sweney, M. (2021). Global shortage in computer chips 'reaches crisis point'. *The Guardian*, 1-2.

Şan, C. (2021). Türkiye'nin otomotiv sektörü 'çip krizi'ne rağmen geçen yılki ihracat rakamlarını aştı. *Anadolu Ajansı*, 1-2. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-otomotiv-sektoru-cip-krizine-ragmen-gecen-yilki-ihracat-rakamlarini-asti/242202

The Finery Report. (2021). Chip shortage peaks during pandemic, how does it affect the industry? *The Finery Report*, 1-2. https://tfr.news/news/2021/9/3/chip-shortage-peaks-during-pandemic-how-does-it-affect-the-industry

TRTHaber. (2021). Küresel çip krizinin maliyeti büyüyor. *TRTHaber*, 1-2. https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/kuresel-cip-krizinin-maliyeti-buyuyor-586579.html

Wayland, M. (2021). Chip shortage expected to cost auto industry $210 billion in revenue in 2021. *Cnbc*, 1-2. https://www.cnbc.com/2021/09/23/chip-shortage-expected-to-cost-auto-industry-210-billion-in-2021.html

The Impact of Gender Inequality on Social Peace Processes

Neda Hajivosough[30]

Abstract

At the global level, gender inequality is recognized as an effective factor in the continuation of tensions and an obstacle to social peace. Gender inequality is the unequal distribution of wealth, power and benefits of society between women and men. Gender inequality can be considered as a situation in which women are generally dominated by men and the position of women and men is separated in the public sphere. This type of difference in the participation of the two sexes in the public sphere has expanded the distinctions and it gives more value to the social role of men to the extent that it challenges the realization of social peace. Social peace is a new concept of peace, which follows positive peace, tolerance and compromise between people of a society, lack of conflict between social groups, compromise between the state and the nation, and compatibility between family members. Having said that, social peace will fail as long as both men and women do not have equal opportunities and facilities at the community level. Therefore, the main question of this article is what effect does unequal gender relations have on the processes and establishment of social peace in societies? Our assumption is that as long as the patriarchal view prevails culturally, legally there is no possibility and support for transparent dialogue between the government and the nation, socially, civil structures and institutions for interaction between social groups and life skills are not taught to the individual from childhood, so that there is no ability to solve the problem in the family, there will be no hope for the emergence and stability of social peace. Our attempt is to investigate the issue by using the descriptive-analytical method and applying the cultural approaches of the constructivist school as well as the findings of the feminist school.

Key words: Social peace, gender inequality, structuralism, public sphere, feminism.

Introduction

We have heard and said that war and lack of peace are a plague on lives and paralyze aspirations. In secluded corners and bustling gatherings for years, we have conducted politically charged sessions, in the gray skies of history, discussing peace and strategies to achieve it. We established international institutions and, by signing resolutions, hoped that peace would become a staple in our lives—a lofty ideal with elusive outcomes. However, where is the missing link or links that, despite all efforts, the available evidence convinces us that there is still a considerable distance to achieving lasting peace.

one of the missing links, especially in developing countries like Iran, is the disregard for positive peace; because establishing the prerequisites for positive peace is contingent upon the absence of war and conflict. Yet, within the heart of the missing link of positive peace, the orbit of social peace expands widely; social peace is a means to preserve social life free from conflicts. In fact, it is one of the goals of social policy that provides peaceful solutions for potential conflicts and disputes.

A peace that ensures the software infrastructure for preventing war and, on the other hand, has the capacity for reconstruction and restoration in case of violence and conflict due to appropriate infrastructure. A peace that follows the connections of the public sphere, and society members smooth the path of sustainable peace with their policies and actions. In this broad expanse without women, what does social peace mean for this dynamic social group that fosters family stability, child rearing, and the foundations of human development? Can we speak of public

[30] Ph.D. in Political Science, a member of the board of directors, and the Women and Peace Department Head at the Iran Peace Studies Association. Email: vosough62@gmail.com

sphere connections without considering the role of women? Can we formulate social policies where half of society is faintly visible? Can we rely on laws that have dual gender standards and still strive for social peace? With this introduction and the assumption that addressing gender issues and social peace are closely interrelated, we proceed to elaborate on the topic.

Women's Roles and Contributions

Numerous studies (Johnson, 2018; Smith et al., 2020) have highlighted the transformative impact of women's involvement in decision-making processes, conflict resolution, and community building. Women's unique perspectives and problem-solving approaches contribute to the development of inclusive and sustainable peace.

Throughout history, the central role of women in society has ensured the stability, progress and long-term development of nations. Globally, women comprise 43 percent of the world's agricultural labor force – rising to 70 percent in some countries. For instance, across Africa, 80 percent of the agricultural production comes from small farmers, most of whom are rural women. It's widely accepted that agriculture can be the engine of growth and poverty reduction in developing nations. Women, notably mothers, play the largest role in decision-making about family meal planning and diet. And, women self-report more often their initiative in preserving child health and nutrition. (Gran, 2019)

Studies in the field of the role of women in social peace have shown that women's participation in decision-making processes, conflict resolution, and social construction plays a crucial role. Women, by sharing their unique perspectives and experiences, contribute to creating a dynamic and inclusive space for decision-making and conflict resolution.

For centuries and across generations, a lot of misunderstanding, resistance and obstruction that women have faced and endured, and continue to do so, in their quest for equality have been based upon the misguided notion that women want to be men. Women do not want to be men. What they want, have fought for and continue to fight for are equal access to an education, equal pay for doing the same job, equal respect and freedom from sexual harassment and sexual abuse in the home and in the workplace. Fifty years ago, women, through the Women's Liberation Movement in the late 1960s and early 1970s, were fighting to gain equal access and equal opportunity in the workplace. They wanted to be recognized for their abilities to be more than sex objects, housewives and mothers. While gains have been made in women having access to more job opportunities and breaking out of many stereotypical roles in the workplace, they still have a long way to go when it comes to receiving equal pay, promotion to senior/CEO level positions and corporate board representation. During the fight to gain equality and respect for their abilities, many times women have had to project attributes —from dressing to speech — to prove they are just as smart, just as capable as men. Women do not want to be men. They want to be themselves and not be penalized or degraded for it. (Ellis, 2022)

For instance, women may be recognized as cultural and social actors in society who have the ability to establish effective communication and promote peaceful resolution. Moreover, at the international level, women in various domains, such as involvement in non-governmental organizations, participation in international events and conferences, and engagement in humanitarian activities such as women's and children's health and education, play significant roles in advancing global peace.

Empowerment and Social Peace

Some individuals and groups in society share common characteristics that make them more susceptible to 'falling through the cracks.' These groups run the risk of being excluded and disadvantaged by programs designed to address the majority, not to take into consideration the specific needs, positions, and interests of different populations. The individuals concerned are most likely to slip through the net of peacebuilding programs and become (or be reinforced) in

their status of social outcasts who, for many of them, barely survive on the margins of society. Indeed, "socially vulnerable people are likely to be more affected by an armed conflict[...]. However, they are often left behind in post-conflict recovery and reconstruction and are unlikely to capture peace dividends. Unless support for these people who need special assistance is implemented immediately after a conflict, they will not be socially integrated into a post-conflict society. In this case, these vulnerable people could become a burden on economic and social development in a mid- to long-term perspective, and in turn, this could lead to fixed disparities in socioeconomic status". (JICA, 2003)

Women have often been found in that position as, traditionally, many formal peacebuilding activities and policies were gender blind, overlooking the meaning and role of gender and gender relations in the peacebuilding process, as well as the specific needs, concerns and experiences of women in the aftermath of violent conflict. This concern has gradually led to the recognition that gender mainstreaming is crucial as a strategy to support both gender equality and peace. The notion of empowerment is central in that approach and emphasizes that women should be considered in their full capacity of key actors, and be able to formulate and express their views and participate in decision-making processes.

Empowering women economically, socially, and politically is recognized as a key factor in promoting social peace (Duflo, 2012; Kabeer, 2005). When women are given equal opportunities and resources, they become active participants in building resilient and peaceful communities. The reality is that as long as women remain excluded from political arenas and decision-making processes, and play passive and consumeristic roles in the economy, they cannot have an effective role in society. Therefore, the empowerment of women and social peace have a mutually reinforcing relationship, as social peace is meaningful only when all members of society can benefit from resources and opportunities.

Imaginative Capacities and Social Change

The concept of imagination, as proposed by philosophers like Paul Ricoeur (1981), is explored in the context of women's ability to envision and strive for a society free from gender-based stereotypes and inequalities. He argues that women's imaginative capacities play a crucial role in reshaping societal norms toward peace.

In fact, through imagination, meaning and value in life can be restored in the face of challenges and social transformations. Now, if we link this concept to women's issues and their role in social peace, we find that imagination can help women perceive themselves as more powerful and creative in dealing with criticisms, gender discriminations, and other issues by creating a new image of society and life. Observing this image is the first step towards change and progress towards social peace.

In today's world, women, with the help of their imagination and expanding mental space, can envision their desired land—a land where their humanity, abilities, and competencies become the criteria for their achievements. It is a land that does not restrict women's rights, such as the right to leave the country, the right to work, the right to divorce, and the right to child custody, merely based on their gender. In this land, gender stereotypes are not ingrained from birth, and throughout the educational stages of an individual's life, skills for living and human values replace stereotypes.

In this land, all social groups have representation in decision-making and shaping institutions. Its citizens are not obliged to abandon their roots and reconstruct their lives in a different soil and water. The result of this prosperity is the application of social power toward growth and development, and in the event of conflicts, the community finds the ability to heal and recover. In this broad spectrum, where women, due to the opportunities in nurturing, can turn imagination into a collective process.

According to Helen Fisher (2005), a biological anthropologist at Rutger's University, women's thinking is different from men's. She refers to the interrelated way women think as 'web thinking'. Women think contextually and holistically and display more mental flexibility. They take in more data and synthesize them expertly, connecting the details faster, using imaginative judgment. The characteristics of web thinking are essential to innovation. Since women do it naturally, their role in teams and in organizations is becoming more important. Women can become instrumental for innovation to produce change in a world where sustainable development requires profound transformation in thinking, in economic and social structures and in consumption and production patterns. (Nenci, 2013)

Case Studies

When it comes to Iranian women and social peace, the interplay of law and culture plays a significant role in this matter. The collaboration of these two factors contributes to shaping the educational system, identities, codes of conduct, and overarching laws. These articulations revolve around the central axis of either fostering social peace or contributing to its absence. Therefore, we will proceed to examine the laws and customs of Iran:

Culture: Georges Simmel, the French sociologist, aptly pointed out that individuals' identity is formed in interaction with culture and reflects in their social life. He considers culture as a symbolic system through which individuals not only become familiar with the external world but also find their own identity. Now, how do Iranian women and girls shape and reclaim their identity in interaction with Iranian culture? An identity that, according to Richard Jenkins, its most explicit aspect is constructed in interaction with others and as a primary social identity gives structure to an individual's experience and integrates it into the self (Jenkins, 2002: 102). From his perspective, individuals' identity is a product of social roles, lifestyles, social values, and religious beliefs, usually formed through family and membership in various groups, and is typically fluid and adaptable.

The question arises as to how culture, in the context of the social fabric of each society, establishes gender, this social construct that manifests in the psychological, social, and interactive characteristics of cultural frameworks; how it takes root and sets the stage for social peace and discord?

Cultural elements such as beliefs, customs, interests, and attitudes manifest themselves on gender from birth; colors, emotional responses, games, educational content, etc., derived from cultural elements, replace human criteria with gender distinctions and accompany all stages of identity formation along with gender blending. The result of this culture has been the imposition of male culture on society over the years. Male culture and the imposition of it on all aspects of society have become a routine and normal affair. Just look around, and we see marital and parent-child relationships scrutinized. In our Iranian perspective, physiological characteristics make a man appear endowed with a particular strength and authority; family leadership is in the hands of the man, and important family decisions are made by the man. In such a culture, women are marginalized as the second gender. With women being marginalized, it is no longer possible to consider equal rights for them as for men. Therefore, in a patriarchal culture, the possibility of realizing legal equality, one of the fundamental human rights, disappears, leading to discrimination and injustice in human relationships.

This is evident in cases where a father murders his daughter, relying on a cultural framework that gives honor and free interpretation to men and where the law also validates it. In another instance, we witness various forms of domestic violence, supported by a cultural belief that regards men as guardians and heads of the family. In another instance, we see that the high status of motherhood is sacrificed for the cultural structure that considers motherhood equal to sacrifice and selflessness. Ignoring the fact that a mother without independent identity and high human dignity cannot nurture another human being. How much more do we witness when girls,

based on cultural justifications, become child brides who digest life without putting aside their childhood dreams?

In reality, despite the positive aspects, the cultural elements of Iran have established a structure where control of the private and public spheres belongs to men. In this control, which has led to the historical isolation of women, how are individual and social bonds outlined for women to play a role in social peace? In a culture where a woman's identity is defined through her roles (as a wife and mother), how are the foundations laid for non-violence?

Law: Since thinkers such as Montesquieu, Thomas Hobbes, John Locke, and Jean-Jacques Rousseau concluded that human societies are formed through social contracts, until John Rawls in contemporary times strongly emphasized that the legal and judicial system must embody social justice, the role of law as a tool for the birth of a just society has become more pronounced every day.

In Iran, after numerous ups and downs over a century and a half, women striving for fair rights find, upon examining the existing laws in society, that legislation in Iran is still gender-based, and legal inequality between women and men has taken a legal form. Personal and social security of women is still legally compromised in important and sensitive matters, and a judge, no matter how just and in favor of equality, cannot consider the legal privacy of women immune from the threat of assault and aggression. Because, contrary to its existential philosophy, the law has placed inequality between the two genders, and it has asked the enforcers to be the guardians of this inequality and to perceive the two genders as two different species. As women and men are recognized as two different human species from the perspective of Iranian lawmakers, it is not surprising that any form of objection to the current situation and gender inequalities is not tolerated, and the objector is accused and subjected to criticism and contempt for having Western and feminist thoughts, which are seen as signs of "Western cultural invasion."

The contradictory point is that despite the oppression that women have faced in legislation, they have excessive power and influence in domestic life, and in the social sphere, they play determining roles. In other words, Iranian society has been governed by laws that control the relationships between men and women for a longer time, and current laws cannot meet the needs of women in a society where they have been educated and employed alongside men for decades. With these characteristics, how can Iranian laws embody social peace when, in practice, women are regressing and surpassing it?

How can social peace be established when laws, written and unwritten (custom), do not consider women deserving in many sensitive and key positions such as leadership, presidency, judiciary, radio and television presidency, Assembly of Experts, Guardian Council, Expediency Council, Supreme National Security Council, and the Ministry of Border Affairs? Social and family rights are also not supportive of social peace; from the discussion of maturity and criminal responsibility to marriage and divorce laws, polygamy, child custody, and the right to work, to retribution and blood money, all are gender-based. How can the foundations of social peace be strengthened in a situation where all sensitive and key positions and, consequently, the majority of decision-makers and influencers are men, and women in their families and society do not have equal human status?

Conclusion

In the above passages, we have delved into how the cultural and legal structure of Iran, by marginalizing women, functions as an impediment to social peace. However, today's Iranian women, equipped with increased awareness and expanded communication networks, possess tools that contribute to advancing social peace. In this context, the focus of the discourse is placed on the imagination and visualization power of women as a powerful tool for creative thinking and innovation in addressing individual and social problems. This tool, unique to

human characteristics, has been enhanced through the proliferation of communication networks and has become instrumental in serving social peace. Philosopher Paul Ricoeur, a prominent figure in phenomenology and hermeneutics, believes that imagination creates meaning through a process. Indeed, with the help of imagination, meaning and the value of life can be reclaimed in the face of social challenges and transformations.

Now, if we link this concept to the issues of women and their role in social peace, we find that imagination can assist women in facing criticisms, gender discriminations, and other issues by creating a new image of society and life. Observing this image is the first step towards change and moving towards social peace.

Today, women, aided by their imagination and expanded mental space, can envision an ideal land where their human dignity, capabilities, and competencies become the criteria for responsibilities. In this land, gender stereotypes are not ingrained from birth and throughout educational stages, but rather life skills and human values replace these stereotypes. In this land, all social groups have representation in decision-making institutions, and citizens are not compelled to leave their roots for rebuilding their lives elsewhere. The result of this empowerment is the utilization of social capabilities towards growth and development, allowing society to recover and restore itself in case of conflicts. In this situation, imagination is not only a personal act but also the perception and interpretation of the world and ideals by individuals, shaping identities and values. Now that women, due to the opportunities in nurturing, can turn this into a collective process.

It is believed that the current need of our society is to prepare a new form of social and political power, in which participation, trust, and social and political dynamism propel the society towards social peace. Today's Iranian women, with the experience of half a century of ups and downs in pursuit of fair rights, have reached a stage of maturity where they experience agency, an irreversible process evidenced by knowledge and experience. The agency of women, due to their biological characteristics and caregiving roles, leads to a balanced and dynamic network in society—a network that smooths the path of society towards social peace. In this sensitive historical period of Iran, listening to the voices of women and entrusting their demands can be an opening in current conditions and a gateway to social peace.

Resources

Duflo, E. (2012). Women's Empowerment and Economic Development. Journal of Economic Literature, 50(4), 1051-1079.

Ellis, Janice. (March 21, 2022). Women make indispensable contributions every day in sustaining this nation and society. The Missouri Independent, https://missouriindependent.com/2022/03/21/women-make-indispensable-contributions-every-day-in-sustaining-this-nation-and-society-opinion/

Gran, Michele. (March 8, 2019). The Global Role of Women – Caregivers, Conscience, Farmers, Educators and Entrepreneurs. Global volunteers, https://globalvolunteers.org/global-role-of-women/

JICA. "JICA Thematic Guidelines on Peacebuilding Assistance." 2003.

Johnson, A. (2018). Women's Participation in Peace Processes: Connections between Presence and Influence. International Interactions, 44(6), 1085-1106.

Kabeer, N. (2005). Gender equality and women's empowerment: A critical analysis of the third Millennium Development Goal 1. Gender & Development, 13(1), 13-24.

Nenci, Luisa. (2013). Women's Innovative Strengths for Development. The European Institute of the Mediterranean (IEMed), https://www.iemed.org/publication/womens-innovative-strengths-for-development/

Ricoeur, P. (1981). Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation. Cambridge University Press.

Smith, J., et al. (2020). Women and Peace: Theoretical Insights and Policy Implications. Journal of Peace Research, 57(1), 158-172.

Sen, A. (2001). The many faces of gender inequality. New Republic, 226(20), 35-39.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehrine Yönelik Algıların Analizi: Ekşi Sözlük Örneği

Prof., Dr. Rasim AKPINAR[1] Abdulsamet KARADAĞ [2] Şükrü Zafer CİHANGİR[3]

Özet

Sosyal paylaşım siteleri herkesin kolaylıkla erişebileceği sitelerdir. Sosyal paylaşım siteleri, kullanıcılarının bir konuya ilişkin içerik üretebildikleri sanal bir ortamdır (Öztürk & Talas, 2015). Katılımcı sözlük ise web üzerinde yer alan dinamik sözlüklerdir. Yazarlar arasında karşılıklı etkileşime dayalıdır (Duman & Özdoyran, 2018). Bu çalışmanın amacı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" isimli eseri temel alınarak bu şehirlere yönelik sosyal medyanın (ekşi sözlük) algısını incelemektir. Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden belge analiz yöntemine göre tasarlanmıştır. Bu araştırmanın verilerine ekşi sözlük sosyal paylaşım sitesinden erişilmiştir. Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul şehirlerinin ekşi sözlük platformunda sırasıyla 2475, 141, 173, 434, 1255 madde (entry) yazılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi tekniğinde birbirine benzeyen veriler aynı kategori veya temalar altında toplanır (Karataş, 2015). Böylelikle incelenen konuya ilişkin açıklayıcı kavram ve temalara erişilir. İçerik analizinde temel amaç verileri açıklamaya yardımcı kavramları ve ilişki ortaya koymaktır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2017). Bu çalışma kent yazınına açık veri kullanmak marifetiyle katkı sağlamış olacaktır.

JEL Kodları: N90, O18, F63

Anahtar Kelimeler: Kent, Beş Şehir, Ekşi Sözlük, İçerik Analizi.

1.GİRİŞ VE TEORİK ÇERÇEVE

Türk Dil Kurumu'na (TDK'ye) göre kent (şehir); ''*Yirmi binden çok nüfusu olan, bu nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı (Kurumu, T. D., Güncel Türkçe Sözlük, 2019)''* olarak ifade edilmektedir. Kubbealtı lügatine göre ise; *"insanların toplu olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden, idari ve mülkî bakımdan köy ve kasabadan sonra en büyük olanı; halkının büyük kısmı ticaret, sanayi ve idare işleriyle uğraşan, tarım alanı olmayan kalabalık yerleşim merkezi, kent"* olarak tanımlandığı görülür.

Bu tanımlardan anlaşılan kentin olmazsa olmaz unsurlarının nüfus fazlalığı, sanayi ve ticaret sektörünün var olması, belirli teknolojik seviyeye sahip olma, adli, idari ve mali kurumlara sahip olma belki de daha mühimi çevresindeki yerleşim yerlerini Sosyo-ekonomik ve politik nüfuzu altına alması olarak sıralamak mümkündür. Kentleşme kavramı, sadece bir mekândan bir diğer mekâna nüfusun taşınmasını anlatan nüfusun hareketliliği demek değildir. Kentleşme evet bu nüfus hareketliliğini içermekle birlikte bu olguyu aşan çok katmanlı nüfusun sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarını içine alan hatta politik boyutlarını da içeren geniş bir dönüşüm sürecidir. Bu nedenle, kentleşmeyi dar manada nüfusun artması geniş manada ise sanayileşmeyle ve ekonomik gelişmeyle birlikte nüfusun sosyolojik olarak örgütleşmeye, iş bölümüne ve uzmanlaşmaya yönelmesi dahası insanların kentlere özgü tavır, davranış ve değerlere sahip olmasını ifade eden bir nüfus birikim süreci olarak tanımlayabiliriz (Keleş, 1995: 1).

Türkiye 1950 yılından sonra kentleşmenin çekici, iletici ve itici faktörlerini tecrübe ederek kentleşmeye hızlıca başlamıştır. Tarım sektöründe yaşanan makineleşme, traktör sayısının artması, tarım topraklarının verimsizliği, karayolları yatırımlarının artması, İstanbul başta

olmak üzere büyükşehirlerin ortaya çıkıp buraların istihdam olanakları sağlaması gibi nedenlerle Türkiye'de kentler değişmiştir ve değişmektedir. Bu sürekli devingen halde bulunan şehirleri yekdiğerlerinden ayırt edebilmek için bazı teoriler geliştirilmiştir. Örneğin Amerikan şehir plancısı Kevin Lynch'e göre: "kimlik; bir nesnenin diğer nesnelerle arasındaki, fark edilebilir kendine özgü olma durumudur. Kimlik diğer varlıklarla eşitlik anlamında değil bireysel veya teklik anlamında kullanılır. Kimlik elemanları, kentsel algılama ve kentsel imajın esas belirleyicisidir." Lynch, kimliği bir nesnenin diğer nesnelerden farklı, tek ve eşsiz olması, hiçbir şeye eşit olmaması olarak tanımlamaktadır (Lynch, 1981: 45). Bu çerçevede kent kimliğini, bir kenti diğer kentlerden ayıran, farklılaşan niteliklerin ve kente özgü öğelerin toplamı olarak adlandırılabiliriz. Bu farklılıklar, doğal çevre koşullarından ve tarihsel gelişim süreci içinde kazanılmış olan sosyo-ekonomik ve kültürel çevre koşullarından kaynaklanmaktadır. Bir kentin kimliğinin tanımlanması yapılırken o kentin çok iyi izlenmesi yani; doğal çevresi, coğrafyası, geçirmiş olduğu kültürel süreç, gelenek ve görenekler, inanç sistemi, ekonomik yapısı, politik, yasal ve yönetsel çerçevesinin tanımlanması gerekmektedir. Bu izlemenin neticesinde ortaya konulacak olan yorum ve bu yorumun algılanması kentin kimliğini tanımlamış olacaktır (Demirsoy, 2006: 45).

Bu çalışmada kent kimliği unsurlarını düşünerek Ekşi Sözlük katılımcı platformunda Konya için yazılmış 173 madde kategorilere ayrılmıştır.

2.EKŞİ SÖZLÜKTE KENT KİMLİĞİ ALGILARI

Ekşi Sözlük katılımcı platforma bakıldığında Konya kenti için 173 maddenin yazıldığı görülmüştür. Aşağıda bu maddeler tek tek içerik analizine tabi tutulmak suretiyle maddeler kent kimliği unsurlarına kodlanmıştır. Maddeler aslına uygun bir şekilde yazım kuralları, içeriği dahil olmak üzere hiç dokunulmadan düzeltilmeden doğrudan alınmıştır.

2.1. Psikolojik Unsurlar

1- Genelde Türkiye'nin en tutucu şehri olarak bilinir. (Psikolojik kimlik)

2- Konya'ya bir gelen yedilermiş diye bir rivayet vardır. Eğer bir gün Konya'ya yolunuz düşmüşse, 6 kez daha gitmeden ölmezmişsiniz derler. 3 kez gidebildim şimdiye kadar ve 7 olamadan Konya defterini kapattım ömrüm boyunca. Hiç ölmeyeceğim galiba bu vesileyle de. Şaka bir yana, Konya'dan ya nefret edersiniz ya da canınızdan çok seversiniz, canınızı sonsuza dek orada bırakarak... (psikolojik kimlik)

3- Karahöyük, Mevlâna türbesi, ak manastır, Hegia Eleni kilisesi, sahip ata külliyesi, Alaattin tepesi gibi gezip, görülmesi gereken yerlere sahip, tadılabilecek en şahane şeylerden, kuyu kebabı ve etli ekmeği bünyesinde barındıran, son yıllarda git gide sanayileşmeye, zenginleşmeye başlamış, halkının misafirperverlik ve yardımseverlikten komaya girdiği baba memleketim. Bir de meram ilçesi daha bir zengin kesme hitap ediyordu yanılmıyorsam ve hala öyleyse. (Sosyo-kültürel kimlik) (doğal çevre özellikleri) (psikolojik kimlik)

4- Konyalıyım ve seviyorum şehrimi belki denizi yok belki dere tepe yok ama seviyorum sizlerde gelip tarihimizi, tarihinizi görün o maneviyatı yaşayın. (Psikolojik kimlik) yapay çevre özellikleri)

5- Ülkedeki güzide şehirlerdendir. Denizi olsa İstanbul'u aratmayacak huzur kentidir. Yapay çevre özellikleri)

6- Kangalıyla meşhur olan Sivas'a, Anadolu çomarıyla rakip olan şehir. (Psikolojik kimlik)

7- İnsanların yaşadığı bir şehir. Şehre yeni gelenlere bakkalda bile çay ikram eden, "aman kaybolmayın siz" deyip gidecekleri yere kadar götüren, soğuktan titreyen yabancıları "girin biraz ısının sobanın yanında. Sıcak bir şeyler için" diye dükkanlarına davet eden gerçek insanlara sahip yer. Geçirilen ilk günün sonunda yerlilerin sahip olduğu kirlenmemiş insani

değerlerinin, üzerlerine yapıştırılan dinci etiketinin önüne kolayca geçtiğini gördüğüm kaybolmanın mümkün olmadığı yerleşim yeri. Alaaddin tepesiyle, meramıyla, sillesiyle, Osmanlı çarşısındaki nargile kahvesiyle aklımda hoş bir yer etmiş, içinde hoşgörüyü, yardımseverliği, iyi niyeti barındıran il. (Psikolojik kimlik) (sosyo-kültürel kimlik) (doğal çevre özellikleri)

8- Beklediğimden daha modern, daha güzel olan şehir. Üniversitenin açılmasıyla beraber kalabalıkta var. Çarşıda bayağı hareketli. Şehri yeşillendirmek için çalışıldığı çok belli. Çok hoşuma gitti bu durum. Bisiklet yollarının olması da çok iyi olmuş. Tramvay hariç İstanbul' dan gelen biri olarak rahatladım biraz. Tramvayın bizim metrobüsten fazla farkı yok. Havaya alışmaya çalışıyorum şu sıralar. Bosna Hersek mahallesinde hava garip gerçekten. Bosna söylendiği gibi tam öğrenci mekânı. Orta yaşlı ve yaşlı insan fazla görmedim şimdiye kadar. Aramız iyi olacak gibi bu şehirle. Yapay çevre özellikleri) (psikolojik kimlik)

9- il sınırlarından girince insanı bir huzur huzmesi ile çepeçevre saran yahut bana öyle gelen şehir… en rahat uykularımı bu şehirde uyudum ben, sözüme söz akislerini bu şehirde işittim, orda ruhlarını hissettiğim üçler yediler kırklar var, bu şehirde bir yerlerden kulağıma dokunan dua fısıltıları, seherlerde çekilen tespih şıkırtıları var… dostun adını verince kötülüklerin bana ilişmeyeceğine inanmışım… bu şehir bana bunu öğretmiş… ajandama fîhi mâ fîh'ten yazdığım şu sözlerin yeri nasıl da geldi. "birisi, biz söz söylerken uyursa o uyku, gafletten değildir, eminliktendir. Hani bir kervan, sarp, korkunç bir yolda kap-karanlık gecede yola düşer, sürer-gider, düşmanlardan bir zarar gelmesin diye boyuna yol alır. Derken kervan halkının kulaklarına köpek havlaması yahut horoz sesi geldi mi, bir köye vardı mı kervan; kervandakiler esenleşirler, ayaklarını uzatıp bir güzelce yatarlar, uykuya dalarlar. Bizim sözlerimiz de mahmurluktan, eminlikten geliyor; peygamberlerin, erenlerin sözleri. Canlar, söz tanır bir hale geldi mi, emin olur; korkudan kurtulur. Çünkü bu sözden umut kokusu gelmede, devlet kokusu duyulmada. Hani birisi, kap-karanlık gecede bir kervanla yoldaş olmuş, gidiyor. Korkusundan, her solukta haremiler kervanı basmış sanmada. Yol arkadaşlarının seslerini işitmek, onları, seslerinden tanımak ister bu adam; onların sözlerini işitti mi, emin olur."(psikolojik kimlik)

10- Hayatımın en güzel 18 yılını geçirdiğim, üstünden seneler geçmesine rağmen oradaki muhabbetin hiçbir yerde olmadığına emin olduğum şehir. O kadar küçüktür ki herkes tanır birbirini. Seneler sonra Ankara'da İstanbul'da Konyalı görünce sevinirsiniz, çünkü eleştirseniz de tutucu da deseniz, e'leri bastıra bastıra konuşsalar da candır Konyalılar. Konya tuhaftır ama Konyalılar candır. Tüm ergenliğimizi "gitmem gerek bu şehirden" şarkılarıyla süslemiş olsak da gidince özlenir bu büyük gözüken ama küçük, tutucu gözüken ama rahat şehir. (Psikolojik kimlik)

11- "çay" dan bir haber. Bu şehirde çay içilemiyor. Çay diye önünüze koyulan içecek, suyun kırmızı hali sadece. Suyundan mıdır, kullanılan çayından mıdır bilemeyeceğim. Birçok mekân denedik, çay tadı alamadık. (Psikolojik kimlik)

12- Görev için üç hafta bulunmak zorunda olduğum şehir, dün akşam fırın kebabını ve höşmerimi denedim nefisti, damak zevkine güvenen bir Antepli olarak, bu performansa şaşırdım diyebilirim. (Psikolojik kimlik)

2.2. Sosyo-Kültürel Unsurlar

1. Ancak istatistikler içki ve sigara tüketiminin en çok Konya'da olduğunu gösteriyor... (sosyo-kültürel kimlik)
2. Mevlâna ile ünlüdür. (sosyo-kültürel kimlik)
3. 4.000 yıl önce falan, ikonan antik likaonyla'nın merkeziymiş, ortamı roma ele geçirince sen tut ismini iconium diye değiştir ve ardından Hristiyanlığın merkezi bir yöresi, adeta portalı olsun, hemen ardından mekân Bizans döneminde Araplar tarafından "kuniya" diye addedilir, aradan zaman geçince, değişerek "konieh" ve "konia" adları uygun bulunmuşsa da en

neticesinde bu Konya halini almış ki, lakin şimdi de Müslümanlığın merkezi bir yöresi... dini bir ortamı var demek ki... (sosyo-kültürel kimlik)

4. Otobüslerin ve panoların üzerinde gördüğüm "Konya gibi bir Türkiye" sloganıyla yüreğimi ağzıma getiren, ama panzehir olarak "başka Konya yok" sloganını gördüğüm zaman rahatladığımı hissettiğim şehir.

5. -yapma koçum, aç gözlerini. Ne denizi ne İstanbul'u. Konya'dasın iyi bak. Şu karşındaki ince minare. Hemen arkasındaki Alaaddin tepesi. Tepeyi aştın mı sağına soluna camileri alarak Mevlana'ya ulaşırsın. (sosyo-kültürel kimlik)

6. Mevlana'nın yetiştiği, Türkçenin resmi dil olarak ilk defa kullanıldığı, eski Türk mimari eserlerinin bol olduğu bir ildir. Karahöyük, ak manastır, hegia Eleni kilisesi, sahip ata külliyesi, Alaaddin camii görülmesi gereken yerleridir. (sosyo-kültürel kimlik)

7. Jeff ament'in Mevlâna ve tasavvuf ilgisi yüzünden ziyaret ettiği il. (sosyo-kültürel kimlik)

8. Son 5 yılda önemli ölçüde büyüyerek gelişen aynı zamanda bilinen imajını yıkmaya çalışan ve Türkiye'nin Tayvan'ı olarak bilinen şehir ekonomistlerin 2005 yılına kadar büyük bir ekonomik gelişmenin gösterebileceği bütün olanakları kullanabilecek olan yatırımlar, sanayi, para şehri ve tarih şehri, bilinenin aksine kategorisi bakımından (Adana, Antep, Kayseri, Malatya, Eskişehir, Diyarbakır, Urfa, Sivas vb.) daha modern çağdaş bir şehir. (Sosyo-kültürel kimlik) (Sosyoekonomik kimlik)

9. Hangi gözle görmek istiyorsanız size o yönünü gösteren kozmopolit bir kent 2-polisin fazla mesai yapmadığı huzurlu bir kent. (Sosyoekonomik kimlik)

10. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi 2007 sonuçlarına göre toplam nüfusu 1.959.082 olan ilimiz. (Sosyo-kültürel kimlik)

11. Bir şehri sokaklarında kaybolarak gezmeyi seven seyyahları, aniden karşısına evlerin arasında bir arsaya sıkışmış Selçuklulardan kalma bir kümbeti çıkararak, çok katlı adeta dev bir kütüphaneyi andıran, ilk defa gidiyorsanız hatta çıkış yolunu bulmakta zorlanabileceğiniz çarşı içindeki yolların rampalardan oluştuğu rampalı çarşısı ile, kar yağınca bir başka keşfedilesi olan sanki 70li yıllarda sokaklarında dolaşıyorsunuz hissi veren ve mutlaka tren ile gidilip (tercihen Toros ekspresi), istasyonunda cay içilesi, cay içerken de yol filminde Tarık Akan'ın orada kara trene bindiği anın hatırlanası güzel Anadolu şehri. (Sosyo-kültürel kimlik)

12. "Arslan Mustafa" adlı yöresel türküsü ile hatırlamış olduğum il... (Sosyo-kültürel kimlik)

13. Yapılan ilk Atatürk heykeli İstanbul Sarayburnu'ndaki heykeldir ama ilk heykel projesi bizzat gazinin izni ile Konya'da başlamıştır. İstanbul Sarayburnu'ndaki ilk heykel dikildikten 23 gün sonra yani 29 Ekim 1926 tarihinde de Konya Atatürk heykelinin açılışı yapılmıştır. (Sosyo-kültürel kimlik)

14. "ile adını veren Konya şehrinin isminin kutsal tasvir anlamındaki "ikon" sözcüğüne bağlı olduğu iddia edilir. Mitolojide bu konuda değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu hikâyelerden birinde anlatıldığı üzere, kente dadanan ejderhayı öldüren kişiye şükran ifadesi olarak bir anıt yapılır ve üzerine de olayı anlatan bir resim çizilir. Bu anıta verilen isim, ikonion dur. Ikonion adı, zamanla icconium'a dönüşür." diyor Wikipedia. Ahmet Ümit'in bab-ı esrar 'anda, bahsi geçen ikona giriliyordu baya, hatta şems ve Mevlana'yı anlatma iddiası da vardı kendi çapında kitabın, gel gör ki oldukça kötüydü. (Sosyo-kültürel kimlik)

15. İnsanların konuştuğu şiveden tutun, yemeklerine, şehir planlamasına, örfüne adetine kadar aynı kayseridir. Veyahut şöyle diyelim Kayseri Konya'nın Erciyes'i olanıymış, 1 haftadır buradayım tespitim budur. (Sosyo-kültürel kimlik)

16. Dikkatli analiz yapan bir bünyeyseniz şehrin 15 yaş üstü 30 yaş altı (80 sonrası diyelim) kadınlarının yüksek bir yüzdeyle Hatice/Büşra/Kübra üçlüsü isimlerinden biriyle adlandırıldığını görebilirsiniz. Erkeklerin adlarında da Sametler ve Muhammetler revaçtadır. (Sosyo-kültürel kimlik)

17. TÜİK’in son açıklanan verilerine göre nüfusu toplamda 1 milyon 992 bin 675'e, merkezde 1 milyon 3 bin 373'e ulaşmış olan şehir. Kilometrekare başına düşen kişi sayısı da 51 imiş. (2010) (Sosyo-kültürel kimlik)
18. Konyalı birine sormuşlar: "neden her soruya soru ile cevap veriyorsunuz siz?" diye. Konyalı cevaplamış: "nörecen?"not: nörecen'in evrimi; aslında ilk başlarda "ne öreceksin" den türediği sanılan nörecen sözünün manası "ne yapacaksın?", "sana ne" ya da tiki versiyonu ile "seni ilgilendirmez tamam mı?" dır. Ne yapacağından nörecen sürecine gelirken ki evrim hala araştırılmakta olup bulunamamıştır. (Sosyo-kültürel kimlik)
19. "türkiye şehir isimleri ansiklopedilerinin 4. cildinin bir nüshasında erenler şehrimizin adının nereden geldiği konusunda bilgi edinmiştim, paylaşayım. Fifti fifti ok? rivayete göre, evliya çelebinin de seyahatnamesinde mübalağadan kaçınmadan "Edirne’den dala atlayan bir maymunun, İran’a kadar ayakları toprağı değmeden, botanik içinde seke seke gidebilmesine" imkân sağlayan flora ile kaplı olduğunu anlattığı Anadol’umuz, o dönemlerde de her yıl turizmde patlama yapması beklenen bir destinasyondu. Bu dünyanın dört bir yanından gezginler Anadolu’ya tabii ve tarihi güzellikleri görmek için geliyorlardı. Arabistan sahrasında ibadetlerini eda etmekteki üç evliya da bir gün sırt çantalarını hazırlar, uçan ihramlarını giydikten sonra arşa yükselir ve mübarek semalarda dolaşmaya başlarlar. Seccade yeşili pasaportlarıyla vize işlemlerini halledip Habur sınır kapısından giriş yaptıktan sonra da Anadolu’yu kuş bakışı vaziyette turlamaya başlayan evliyalar, leylek uçuşu dediğimiz "v" tekniğiyle uçup güç tasarrufunda bulunurlar. "deniz, kum, güneş turizmi" yerine "kutsi uçuş turizmini tercih hatta icat eden üçlümüz din turizmine yeni de bir boyut kazandırır. 7 gün 6 gece (all inclusive) bu uçuş sonucunda yorulan bir evliyamız, "Bediüzzaman hazretleri, kaç gündür İzmir semalarında layla lezzet testi yapar gibi dolanıyoruz, gün geldi azığımızı yedik, gece geldi havada idrar ikmali yaptık ama yorulduk, konsak mı şuraya bir yere?" diye sorar. Bediüzzaman hazretleri semada bir pike yapıp iki-üç parende attıktan sonra bugünkü Konya-Aksaray yolunun 25. km'sinde aşağı bakar ve "altımızdaki yeşil ova ne de güzel kon ya şuraya" der. Konarlar ağaçlara. O gün bugündür orası "Konya" diye anılagelmiş, "Konya" diye söylene gitmiştir. (Sosyo-kültürel kimlik)
20. Karamanoğulları beyliğine zamanında ev sahipliği yapmış tarihi şehir. (Sosyo-kültürel kimlik)
21. Bir de tarihte başkentlik yapıp bu kültürünü hiçbir şekilde hissetmediğiniz şehirdir, sebebi de muhtemelen pek çok Anadolu şehrine yapıldığı gibi doğal kozmopolit yapısının "Konya’mız " halkına dönüştürülmüş olmasıdır. Tarihsellik binalarda vardır sadece. (Sosyo-kültürel kimlik)
22. İsimle ilgili bir efsane: denilir ki göçer Türkler bizim şimdi Konya olarak bildiğimiz yerden geçerken aralarından biri "kon ya" demiş ve göçerler oraya konmuş. Sonrasında bölgenin ismi de öyle kalmış ve Konya şehri ortaya çıkmış. Tatbikîde gerçek değildir, asli ismi ikonan olup Grekçe kökenlidir. (Sosyo-kültürel kimlik)
23. Hayatımda yediğim en güzel fırın kebabının yapıldığı şehir. Geçen hafta içi ordaydım ve 2 kilo alıp geldim. Mekanlardan biri hanedan, büryan kebabına benzer Bir şey yapıyorlar ve inanılmaz güzel ikincisi öz Konya kebap evi, karışık Konya tabağı mükemmel bir de yöresel tatlıları var baklava benzeri her yerde var ve o da gayet başarılı bir de meramda valide sultan diye fırın var yağlı gevrek yapıyor, çok güzel. (Sosyo-kültürel kimlik)
24. Mübadele etkisiyle, Yunanistan içlerinde pek çok küçük ilçesi, kasabası, nahiyesi, köyü bulunan ildir. (Sosyo-kültürel kimlik)
25. Şehir merkezinin zafer meydanı olarak nitelendirildiği il. Gezilecek birçok yeri mevcuttur. Alaaddin tepesinde çay içmek, şems ve Mevlâna türbesi ziyaretlerinde aksesuar satın almak, meramda sac böreği tatmak, Tiritçi Mithat’ta tiritle havuç suyunu kombinasyonunu denemek, havzanda kekikli etli ekmek ziyafeti çekmek, kampüste bulunan ak Konak’ta

kalabalıkla birlikte yemek aksiyonlarından en az birkaç tanesini muhakkak yolunuz bu şehre düşerse denemelisiniz. (Sosyo-kültürel kimlik)
26. Önce iten sonra çeken şehir. Konyalı olmayıp da Konya da kalan tüm insanların içinde bulunduğu bu ruh hali Konya'nın kent kimliği değil de şehir kimliği taşıdığı gerçeğini gözler önüne seriyor. Bugünün kent olgusundan iyice yorulmuş, sıkılmış insanı hem modern, konforlu hem de kirlenmemiş, sahici yaşama alanları istiyor. Konya, bu duyguyu ve rahatlamayı ruhen vermesi açısından son on yılın en çok göç alan şehri. Hem en çok göçü alıyor hem de Türkiye'nin tek gecekondusuz yerleşim birimi olmayı başarabiliyor. Bunu başarmasının altında yatan kuvvet beş bin yıllık bir geçmişe ve Mevlâna gerçeğine sahip olmasıdır. Şehir ve kent ayrımını yapabilecek bir altyapıya sahip olan kimse Konya'nın ihtişamına şapka çıkaracaktır. (Sosyoekonomik kimlik) (Sosyo-kültürel kimlik) (yapay çevre özellikleri)
27. Kısacık bir ziyaret sonrasında pek hoş izlenimlerle ayrıldığım, şehir gibi şehir. Bir yandan gelişirken tarihi dokuyu korumayı başarmış insanların yaşadığı, insana garip bir huzur veren, tarihi çok eskilere dayanan şehir. Valiliğin önündeki meydana ayrıca bayıldım, pek güzel medeni. Gidip, görüp, sevdiğim bir şehir Konya kısaca... (Sosyo-kültürel kimlik) (yapay çevre özellikleri)
28. Yüzölçümü: 38.183 km²
Nüfus: 1.750.303 (1990)

Il trafik numarası: 42
İnsanlık tarihinin ilk yerleşim yerlerinden biri olan ve tarih akışı içerisinde birçok medeniyetin izlerini bağrında taşıyan Konya, adeta bir müze şehir hüviyetindedir. Sayısız tarih, kültür ve doğal zenginliklerine sahip olan Konya yetiştirdiği İslam büyükleri ile de tanınmaktadır. Konya tarih boyunca belli başlı yollar üzerinde yer almıştır. Tarihi ipek yolunun en önemli ticaret ve konaklama merkezlerinden birisi olmuştur.
İlçeler:
Konya ilinin ilçeleri; Karatay, meram, Selçuklu, Ahırlı, Akören, Akşehir, Altınekin, Beyşehir, bozkır, Cihanbeyli, çeltik, Çumra, derbent, Derebucak, Doğanhisar, Emirgazi, Ereğli, Güneysınır, hadım, kulu, Sarayönü, Seydişehir, Taşkent, Tuzlukçu, Yalı höyük ve Yunaktır. (Sosyo-kültürel kimlik) (doğal çevre özellikleri)
29. Benim için Avrupa şehirlerinden farksız olan bir şehirdir. Tarihi ve turistik mekanlarıyla en azından yaşadığım şehir Ankara'ya açık ara fark atmış olan şehirdir. Bugüne kadar burada bahsedilmemiş ama Mevlâna müzesinin hemen ilerisinde istiklal harbi şehitliği diye bir yer var Konya'da. Çanakkale savaşı ve kurtuluş savaşında yaşamını yitiren Konya nüfusuna bağlı 7000 askerimizin isimleri teker teker yazılmış. Ayrıca müzede savaş dönemini konu alan öyle maketler var ki insanın tüyleri diken diken oluyor, gözleri buğulanıyor. Bu maketlerde ayrıca o dönemki yaşama dair pek çok ufak detay da gözden kaçmamış. Konya'ya yolunuz düşerse mutlaka uğrayın derim. (Sosyo-kültürel kimlik) (yapay çevre özellikleri)
30. Ahmet Hamdi Tanpınar "beş şehir" adlı eserinde "bir başkent her zaman başkenttir" diyerek bu şehri anlatır. Gerçekten de gidildiğinde şehrin başkent olma güdüsünü hissedeceksiniz. Ahmet Hamdi Tanpınar aynı zamanda burası için "bozkırın tam çocuğudur" diyerek bozkır şehrinde yaşamanın getirdiklerini ve götürdüklerini anlatmaya başlar. (Sosyo-kültürel kimlik) (doğal çevre özellikleri)
31. Eski Türk büyüklerini-devletlerini-kişilerini vs. adlarını parklara bahçelere vererek olabildiğince anmaya çalışan Türkiye'nin 6. Büyükşehri. Üniversite öğrenci sayısıyla kalitesi arasında ters orantı olduğunuzda demeden geçmemek gerek. Yapay çevre özellikleri) (Sosyo-kültürel kimlik)

2.3. Doğal Çevre Unsurları ve Yapay çevre Unsurları

1. Türkiye'nin tahıl ambarıdır, hububat tarımı ve sanayi dalları oldukça gelişmiştir. Tutucudur, şortla gezene melül melül bakarlar, doğrudur. (Doğal çevre özellikleri

2. Dümdüz aynı zamanda kurak, genelde gurbetçi vatandaşların yaptırmış olduğu birbirinden değişik mimari yapıdaki betonarme yığınının son 10 yıldır boy gösterdiği, orta Anadolu'daki birçok şehre göre modern sayılan bir çehreye sahip, büyükşehir belediyesinin yeşil alan çalışmalarını titizlikle yürüttüğü ve başarılı olduğu şehir. (Yapay çevre özellikleri) (doğal çevre özellikleri)
3. 1.000.000 bisikletin olduğu il. Bu rakam 2000 il nüfusu 2.200.000 olan Konya'da her evde en az bir bisikletin bulunduğu anlamına gelmektedir. Türkiye'de büyükşehirler arasında en düz olan şehir olan Konya il merkezi de bisikletten geçilmemektedir. (Yapay çevre özellikleri) (doğal çevre özellikleri)
4. Kedisiz bir şehir. Herkesin bisikletli olduğu yer. Murat 124 ve murat 131 nostaljisi yasatan kent. (Yapay çevre özellikleri)
5. Kişi başına 1'den fazla bisikletin düştüğü şehir. 5 yaşındaki çocuk da 80 yaşındaki dede de bisiklet kullanır Konya'da. Sabahları işe bisikletle giden insanların oluşturduğu ilginç trafik görülmeye değerdir. Şehrin dümdüz oluşudur tabi bisiklet kullanımının böylesine yaygın olmasının en büyük nedeni. Öte yandan Konya insanının psikolojisine de yansımıştır sanki bu. Konyalı dediğin düzdür, yüzeyseldir, fazla derinliğe inmeyi sevmez, nasıl bildiysen öyledir, şaşırtmaz insanı pek. Ya göründüğü gibi olur ya olduğu gibi görünür. (Yapay çevre özellikleri) (doğal çevre özellikleri)
6. Afyon/otogar ayrımında electronica festival İstanbul'dan hatırladığımız Etienne de Crecy'nin sahne şovunu aratmayacak öğrenci yurdu bulunduran şehir. Anlatılmaz yaşanır elbette ama 20 katlı bir bina düşünün, bütün balkon lambaları 10 farklı ritimde yanıp sönüyor, ışıklar bir yerde toplanıyor, sonra yer değiştiriyor, bir aşağı bir yukarı, yaklaşık 2 dakikalık görsel şölen. Hatta üşenmedik bir akşam önünde durduk kameraya çektik, öylesine çılgın. (Yapay çevre özellikleri)
7. Tübitak desteğiyle Türkiye'nin ilk bilim merkezinin kurulacağı şehir. (Yapay çevre özellikleri)
8. şehir planı ödüllü bir yarışma ile belirlenen, bu yüzden bir çok ile göre düzgün bir yapılaşmaya sahiptir ama yine her yerde olduğu gibi rant için planı bozan belediye şehrin hava tünellerini yüksek katlı binalarla kapattığı için kışın belli bölgelerinin is ve sise mahkum olduğu, etli ekmeği meşhur olan ama Mevlana'sı veya bıçak arası daha güzel olan, (en güzeli otogar karşısındaki tahta mekanda ve Cemoda yenir)toprak ucuz olduğu için deli gibi 10 katlı, ince duvarlı, kötü işçilikli bina kondurulan ama bunun karşılığında gecekondu sorununu çözen, (ucuz bina = ucuz daire).(yapay çevre özellikleri)
9. Diyanetin rakamlarına göre İstanbul'dan sonra Türkiye'nin en fazla camiye sahip bulunan ilidir. İlde 2893 adet kadrosu bulunan cami mevcuttur. 6 katından fazla nüfusa sahip İstanbul'la aralarında 50 camilik bir fark vardır. Şimdi baktım 2954 olmuş. (2008) (Yapay çevre özellikleri)
10. 7 Temmuz 2009 tarih ve 27281 sayılı resmî gazete yayımlanan yükseköğretim kurumları teşkilatı kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun ile Mevlâna üniversitesi ve Karatay üniversitesi adında iki vakıf üniversitesine kavuşan ilimizdir. (Yapay çevre özellikleri)
11. Devlet meteoroloji işleri genel müdürlüğü verilerine göre 1970 yılından itibaren ölçülmüş en yüksek ve en düşük sıcaklıkların şöyle olduğu şehir:
En yüksek: 40,6 derece / Temmuz 2000
En düşük-25,8 derece / Ocak 1989
12. Ayrıca ölçülmüş en yüksek kar; Kasım 1988'de yağmıştır ve 40 cm'dir. (Doğal çevre özellikleri)
13. Elektrik tüketiminin sektörlere dağılımındaki payı %2,5 tür.
(Yapay çevre özellikleri)

14. Konya’da ağacın az olmasını şöyle açıklamıştı bir Konyalı köylü: "ağaca kuşlar yuva yapar, kuşlar ekin tohumlarını yerler. O yüzden bizim buralarda en ufak çalı dahil bir ağaç gördüler mi keserler, yaşatmazlar." (Doğal çevre özellikleri)
15. Herkesin, özellikle memur kesiminin öncelikli tercihidir bu dümdüz şehir. Şimdi bir de hızlı trenle Konya Ankara arası bir buçuk saate düşmüşken daha da kıymete bineceği kesin. Doğal çevre özellikleri) (yapay çevre özellikleri)
16. 2011-2012 sezonunda profesyonel futbol liglerinde 2 adet takımla temsil edilecek olan il. (Yapay çevre özellikleri)
17. 3 adet 3. basamak eğitim araştırma hastanesi bulunan ilimiz. Ve ilginçtir Türkiye’de ruh sağlığı açısından yüksek yatak kapasitesi mevcuttur. (Yapay çevre özellikleri) Konya eğitim araştırma hastanesi: 100 Selçuklu. meram tıp fakültesi: 32 ve Selçuklu tıp fakültesi :20 olmak üzere sahip olduğu yatak sayısı nüfusa oranla gayet yüksektir.
18. An itibariyle şehir merkezinin yoğun kar yağışı altında olduğu, karın bu seyir de devam etmesi halinde sabaha 40 cm kar ile uyanacak şehir. Doğal çevre özellikleri)
19. Gece saat 02:15 itibariyle balkonda bulunan termometrede -14 derece ile son yılların soğuk rekorunu kıran memleket. Doğal çevre özellikleri)
20. Otomotiv yedek parçası konusunda Türkiye’nin en çok üretim yapan şehri. Özellikle kamyon ve otobüs alanında oldukça ilerlemişlerdir. Yedek parça piyasasında yerli demek Konya malı demektir. (Yapay çevre özellikleri)
21. Internet Kafe kurma ve işletme konusunda profesyonelleşmiş şehir. Ben İstanbul’da bile bu sayıda ve kalitede internet Kafe görmedim. Öğrenci sayısının çok fazla olmasından sebep, Konya’da çok fazla sayıda internet kafe bulunur. Hatta şöyle bir sallasanız internet kafeye çarpacağına garanti verebilirim. Genel olarak bu mekanlarda bilgisayarlar çok iyi koordine edilmiş ve sistem iyi oturtulmuştur. Akınsoft'un Konya merkezli olduğuna şaşırmamak lazım. (Yapay çevre özellikleri)
22. Kışları sert geçen, ayazla başlayan bir güne sahip, yazın ise bunaltıcı bir sıcağı bulunan, gençler için eğlence mekânı canlı müzik ve çaydan ibaret olan, yüz ölçümü ülkenin en büyük şehridir. Ayrıca "Selçuk üniversitesi" ve bunun yanında iki tane özel üniversiteye sahip ilimizdir. Toplu konut işletmesi sayesinde müsait olan şehir içi dışında, merkezin uzak kesimlerine de binlerce kişinin sığınabileceği konutlar yapılmıştır. Enteresan bir şehirdir. (Yapay çevre özellikleri) (Doğal çevre özellikleri)
23. TRT’nin düzenlediği 34. uluslararası 23 Nisan çocuk şenliğine (16-24 Nisan tarihleri arası) ev sahipliği yapacak kenttir. (Yapay çevre özellikleri)

24. son yaptığım seyahatten edindiğim izlenimleri de göz önüne alırsam Türkiye’nin en planlı inşa edilmiş büyükşehirlerinden biri. Tabi tarihi eser statüsüne alınması an meselesi (Yapay çevre özellikleri)

25. Dümdüz ovada kurulu olduğu için şehri inşa etmek çok basit olmuştur. Park bahçe, çiçek, böcek... ne istersen anında dikebilirsin, istediğin yere. Dümdüz bomboş arazi istediğin kadar genişlet yolları. Hayat o yüzden bir nebze kolaydır Konya’da. İstanbul’da yürüyemem bu kadar denilen yerler Konya’da oho o ne ki ben şuraya yürüdüm diye geçer. Emekliler için de aslında güzel bir kafa dinleme mekânı. Rahat, huzurlu, sessiz, sakin, düz ve ucuz. (Doğal çevre özellikleri)

26. Türkiye’nin çinidir hem ucuz iş gücü hem yan sanayi yedek parça üretimi açısından. (Yapay çevre özellikleri)

27. Son günlerde birçok Anadolu şehriyle birlikte, aralık ayının bazı günleri için soğuk rekorları kıran kent. (Doğal çevre özellikleri)

28. Sahip olduğu 31 ilçeyle İstanbul'dan sonra en fazla ilçeye sahip ilimiz. (Doğal çevre özellikleri)

İstanbul: 39
Konya: 31
İzmir: 30
Ankara: 25

29. Kar yağışının yoğun bir şekilde başladığı şehir. (Doğal çevre özellikleri)
30. Maksimum deprem hassasiyetine sahip şehir. (Doğal çevre özellikleri)
31. Modifiye edilmiş arabaların çok bulunduğu şehir. Tabi ben modifiye nedir, ne işe yarar bilmiyorum, ilgilenmiyorum da. Ama bu şehirdeki çoğu arabanın yere yakın olması çok dikkat çekici. Meğerse modifiyeymiş onlar. Tabi yokuş falan olmayınca modifiyenin dibine vuruyorlar. Bir de bu şehirde rampaya yokuş denir. Yol tarifi alınacağında 'ileride bir yokuş göreceksin, oradan yukarı çık' derlerse bilin ki hafif bir rampadır o. (Doğal çevre özellikleri) (Yapay çevre özellikleri)

3.SONUÇ VE TARTIŞMA

Konya kentinin Ekşi Sözlük yazarlarınca girilmiş maddelerine bakıldığında en çok öne çıkan kent kimliği unsurunun Sosyo-kültürel unsurlar olduğunu söyleyebiliriz. Bunu doğal çevre özellikleri ile yapay çevre özelliklerinin izlediğini ve son olarak psikolojik unsurların da yer aldığını ifade etmeliyiz.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" eserinde Konya için söylediği ''bir başkent her zaman başkenttir" cümlesi Konya kentinin kadim bir şehir olduğunu ve bu nedenle sosyo-kültürel kent kimliği unsurunun başat olduğunu ve yine Tanpınar'ın mezkûr eserinde dediği gibi "Konya bozkırın tam çocuğudur" cümlesi ile kentin doğal coğrafi özelliğini hatırlıyoruz.

Bu çalışmada Konya kent algısında Konya'da düzgün şehircilik yaklaşımının benimsendiği, bisikletin kentli tarafından oldukça fazla kullanıldığı, otomotiv sanayisinin gelişmiş olduğu gibi yapay kent özellikleri algılarının da bulunduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Demirsoy, Mustafa Sami (2006). Kentsel Dönüşüm Projelerinin Kent Kimliği Üzerindeki Etkisi (Lübnan-Beyrut-Solidre Kentsel Dönüşüm Projesi Örnek Alan İncelemesi), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ekşi Sözlük Web sitesi, https://eksisozluk1923.com/konya--60967, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Keleş, R. (1995). Kentleşme ve Türkçe. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 6, 1-5.

Kubbealtı Lügati, http://www.lugatim.com/s/%C5%9Eehir, Erişim Tarhi:15.12.2023

Lynch, Kevin (1981). A Theory of Good City Form, Cambridge, MIT Press.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük, 2019, Erişim Adresi: https://sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Temiz Bir Çevrede Yaşama Hakkının Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi: Manisa Büyükşehir Örneği

Serra Asena Birol[31], Ahmet Uçar[32]

Özet

Günümüz insanı, modern hukukla elde ettiği çevre hakları çerçevesinde yaşam kalitesini sürekli arttırma eğilimindedir. Ancak sağlıklı, kaliteli bir yaşam için her bireyin çevre hakkı hakkında bilgi sahibi olması öncelik arz etmektedir. Özellikle de son zamanlarda gelişen teknoloji, nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme ile "çevre hakkının" önemi daha çok önem kazanmıştır.

Dünya'daki ekolojik gelişmeler ele alındığında Avrupa Birliği'nin çevre politikası üzerine yürüttüğü çalışmaların devamlılık arz ettiği görülmektedir. 1970'lerin başından itibaren şekillenmeye başlayan Avrupa Birliği Çevre Politikası, çeşitli eylem programları üzerinden hayata geçirilmiştir. Avrupa Tek Senedi (1987), Maastricht Antlaşması (1993), Amsterdam Antlaşması (1999), Lizbon Antlaşması (2009) ve son olarak Avrupa Yeşil Mutabakatı (2019-2024) bu politikaların en önemlileridir. AB ye üyelik kriterlerinin en önemlilerinden olan bu programlar AB ye üye olan bütün üyelere uymaları konusunda önlerine konulmuş ve kriterleri sağlayan ülkelerin üyelikleri kabul edilmiştir. Bu ülkelerden biri olan Türkiye'nin de Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerinde yürütülen müktesebat uyum süreci incelendiğinde çevre hakkına dair uygulanması gerekilen düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. Bu düzenlemeler parlamento tarafından oluşturulacak yasalar ve bu yasaları uygulayacak kurumlar üzerinden Türk toplumunun hayatını etkilemeye başlamıştır. Bu hususta bireylerin en çok maruz kaldığı etki ise yerel yönetimlerin uygulamaları olmuştur.

İnsanlar ve yönetimler için "temiz çevre hakkı" son zamanlarda önemli hale gelmiş olsa da kavramsal ya da teorik olarak akademik çalışmalarda yeterli düzeyde yer almamıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin oluşturulduğu tarihte de pek önem verilmeyen çevre hakkı insan hakları içerisinde yer almamıştır. Ancak 20.Yüzyılın sonlarında ve 21.yüzyılın başlarında yaşanan iklim sorunları ve çevre felaketleri sonucunda, son yıllarda ortaya atılan "yeni nesil haklar" kavramı içerisinde temiz çevre hakkı da gündeme girmiştir. İşte bu kapsamda bu çalışmada "temiz çevre hakkı" önce AB ve diğer uluslararası belgelerde nasıl yer aldığı incelenecek, sonrasında Türk mevzuatındaki yeri incelenecektir. Son olarak ise Manisa Büyükşehir Belediyesinin bu konudaki uygulamaları stratejik planlar üzerinden analiz edilecek ve sonuç bölümünde bulguların bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çevre Politikası, Temiz Çevre Hakkı, Manisa Büyükşehir Belediyesi

Jel Kodları: K3, K32, K38

[31] Lisans Öğrencisi, MCBÜ, İİBF-Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü., a_serrabirol@hotmail.com (sorumlu yazar)
[32] Prof. Dr., MCBÜ, İİBF-Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi., ahmet.ucar@cbu.edu.tr

The Evaluation of the Right to Live in a Clean Environment in Terms of European Union Environmental Policies and Turkish Legislation: The Case of Manisa Metropolitan

Serra Asena Birol, Ahmet Uçar

Abstract

In today's world, individuals tend to continually improve their quality of life within the framework of environmental rights obtained through modern law. However, for a healthy and quality life, it's essential for every individual to be informed about their right to a healthy environment. Especially in recent times, with the advancement of technology, population growth, urbanization, and industrialization, the importance of "environmental rights" has become increasingly significant.

When considering the ecological developments around the world, the continuity of the European Union's efforts in environmental policy is evident. The European Union Environmental Policy, which began to take shape in the early 1970s, has been implemented through various action programs. The most significant of these policies include the Single European Act (1987), the Maastricht Treaty (1993), the Amsterdam Treaty (1999), the Lisbon Treaty (2009), and most recently, the European Green Deal (2019-2024). These programs, being among the most critical criteria for EU membership, are mandatory for all member states, and countries meeting these criteria have been accepted as members. Turkey, one of these countries, has also been scrutinized in the accession negotiations with the European Union, especially in the harmonization process with the acquis, which includes necessary adjustments in environmental rights. These adjustments have begun to impact the life of Turkish society through laws to be enacted by the parliament and the institutions responsible for implementing these laws. In this regard, the most significant impact on individuals has been the applications of local governments.

While the "right to a clean environment" has recently become important for people and governments, it has not been sufficiently addressed in academic studies, either conceptually or theoretically. Environmental rights, which were not given much importance at the time of the drafting of the Universal Declaration of Human Rights, have not been included among human rights. However, in the late 20th and early 21st centuries, due to climate issues and environmental disasters, the right to a clean environment has come to the fore within the concept of "new generation rights" in recent years. In this context, this study will first examine how the "right to a clean environment" is included in the EU and other international documents, then it will examine its place in Turkish legislation. Finally, the practices of the Manisa Metropolitan Municipality in this regard will be analyzed through strategic plans, and a evaluation of the findings will be presented in the conclusion section.

Keywords: European Union, Environmental Policy, Right to a Clean Environment, Manisa Metropolitan Municipality

JEL Codes: K3, K32, K38

Giriş:

Çevre, canlıların yaşamını sürdürdüğü, etkileşimde bulunduğu ve bağımlı olduğu doğal ve fiziksel ortamdır. Bu, insanların, hayvanların ve bitkilerin yaşam kalitesini ve sağlığını doğrudan etkileyen hava, su, toprak ve ekosistemleri içerir. Çevrenin sürdürülebilir yönetimi, tüm canlıların sağlıklı ve dengeli bir yaşam sürdürebilmesi için kritiktir.

Temiz bir çevrede yaşama hakkı, bireylerin sağlıklı, güvenli ve dengeli bir ekosistemde yaşama hakkıdır. Bu hak, sadece insanların değil, tüm canlıların çevresel etkilere karşı korunmasını ve doğal kaynakların adil ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini gerektirir. Bu bağlamda,

Avrupa Birliği (AB), çevre koruma ve sürdürülebilirlik konularında önemli bir rol oynamaktadır.

Avrupa Birliği, çevresel sürdürülebilirlik, biyoçeşitliliği koruma, iklim değişikliği ve atık yönetimi gibi konulara odaklanan bir dizi politika ve yönetmelik geliştirmiştir. Bu politikalar, AB'nin ve üye ülkelerinin çevre koruma çabalarını yönlendiren bir çerçeve sunar. Örneğin, Paris Anlaşması ve Kyoto Protokolü gibi uluslararası anlaşmalar, AB'nin çevresel sürdürülebilirlik konusundaki taahhütlerini ve hedeflerini yansıtmaktadır.

Bu çalışma, Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin çevresel sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi açısından Avrupa Birliği standartlarına ne ölçüde uyduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda çalışmada Avrupa Birliği'nin çevre politikaları ve standartları çerçevesinde, Manisa il düzeyinde temiz bir çevrede yaşama hakkının nasıl sağlandığı ve bu hakkın uygulanabilirliği incelenecektir. Bu kapsamda şehir planlaması, atık yönetimi, hava kalitesi, suyun sürdürülebilir kullanımı ve enerji verimliliği gibi çevreyi ilgilendiren çeşitli bileşenler üzerinde durulacaktır. Çalışmada metot olarak öncelikle çevre ve temiz çevre hakkı konusunda uluslararası ve ulusal mevzuatın neler söylediğine ilişkin kavramsal çerçeve oluşturulacak, arkasından da alan araştırması olarak Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Planı ve bazı Faaliyet raporlarının içerik analizi yapılarak Manisa'da temiz çevre hakkının ne kadar uygulandığı araştırılacaktır. Elde edilen bulgular ile bir sonuç ve değerlendirme kısmı oluşturulacaktır.

1- Çevrenin Tanımı ve Önemi

Çevre, kaynakların zengin ve çeşitli bir mozaik oluşturduğu kapsamlı bir ekosistemdir. Bu kaynakların dikkatli ve stratejik kullanımı olmazsa hem insanların hem de diğer canlıların yaşam alanları ve gelecekleri risk altına girebilir. Çevrenin ve doğal kaynakların, mantıklı ve sürdürülebilir bir gelişme vizyonuyla kullanılması için, uluslararası, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde daha etkin bir yönetim stratejisi şarttır. Çevre yönetimi, doğal ve yapay çevrenin sürdürülebilir gelişimini destekleyerek çevre kalitesini artırmaya, çevre kirliliği ve kaynak tahribatını önlemeye, yapay çevrenin insanın psikososyal ihtiyaçlarına uygun şekilde planlanmasına odaklanan ve bu süreçte yasal düzenlemeler, kurumsal yapılanma, halkın katılımı, finansman gibi yönetim araçlarının geliştirilmesini içeren temel ilkeleri, politikaları, stratejileri ve programları tanımlayan bir planlama anlayışıdır. Çevre yönetimi, çevrenin korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için gereken entegre ve sistemik bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşım, doğal kaynakların akılcı kullanımını, çevresel etkilerin minimize edilmesini ve ekolojik dengenin korunmasını hedefler. Bu şekilde hem bugünün hem de geleceğin nesilleri için sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre oluşturmayı amaçlar (Tekin, 2018: 1133).

1.1.Çevre Hakkının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Çevre, çeşitli bileşenleri barındıran ve bu yüzden farklı açılardan ele alınabilen bir kavramdır. Bu çeşitliliğe rağmen, çevre genel olarak insanların ve diğer canlıların yaşadıkları, etkileşimde bulundukları sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel alan olarak tanımlanabilir (Güneş ve Coşkun, 2004: 4-6).

Tekeli (2005: 6) çevre hakkı konusunun yaşamın içinde gerçekleşen çevre olduğunu belirterek, çevre hakkını, özellikle insan merkezli bir perspektifle ele almakta ve çevrenin de insanı referans alarak tanımlamak gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda çevre hakkı, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını ifade eder ve tüm insanlar için geçerlidir. Çevre hakkının kapsamı, çevresel unsurların (hava, su, toprak, doğal kaynaklar, bitki örtüsü ve fauna) korunmasını ve bozulan çevrenin doğal durumuna döndürülmesi için alınması gereken tedbirleri içerir. Çevre hakkının faydalanıcıları insanlar ve insanlar tarafından kurulan

organizasyonlardır (devlet, kamu kurumları, özel sektör vb.). Özellikle bu organizasyonlar içerisinde Avrupa Birliği önemli bir yere sahiptir.

Çevre haklarının ortaya çıkışı, kontrolsüz üretim süreçleri, artan tüketim eğilimleri ve doğaya zararlı enerji kaynaklarının kullanımı gibi faktörlerin ekolojik dengenin bozulmasına yol açması sonucunda gelişmiştir. Bu durum, su kaynaklarının azalması, iklim değişikliği ve hava kirliliği gibi insan kaynaklı felaketlere yol açmıştır. Karel Vasak'ın insan hakları sınıflamasında, çevre hakkı üçüncü nesil insan hakları arasında yer almakta ve "dayanışma hakları" veya "halkların hakları" olarak da adlandırılmaktadır. Bu haklar, belli bir grup ya da topluluğa özgü olmayıp, tüm insanlığın ve toplumun kabul ettiği evrensel değerlere dayanmaktadır (Bilgili, 2015: 568).

Çevre hakkının tanımlanmasında, Stockholm Bildirgesi, Rio Bildirgesi ve Aarhus Sözleşmesi gibi bölgesel ve uluslararası belgeler önemli bir rol oynamıştır. 1972 Stockholm Bildirgesi, çevre hakkıyla ilgili ilk büyük uluslararası belge olup, insanların nitelikli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu, çevre hakkının tanımı için bir temel oluşturmuştur. Bu bildirge, özgürlük ve eşitlik kavramları üzerinden insan hakları ile çevre sorunları arasında net bir bağ kurmuştur (Bilgili, 2015: 568).

1992'deki Rio Konferansı, Stockholm Konferansı'nın üzerinden 20 yıl geçtikten sonra, çevre sorunlarını çözmek amacıyla atılan başka bir önemli adımdır. Rio Bildirgesi, insanların doğa ile uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahip olduğunu belirterek, insan hakları ile çevre haklarını birbirinden ayrılmaz kılmıştır. Bu bildirge aynı zamanda çevre hakkını "bilgi edinme hakkı", "katılım hakkı" ve "yargısal başvuru hakkı" gibi üç usul hakkıyla desteklemiştir (Bilgili, 2015: 569).

1998'de kabul edilen Aarhus Sözleşmesi, çevre hakkı alanında en detaylı ve kapsamlı düzenlemeyi içeren belgedir. Sözleşme, çevre konularında bilgiye erişim, karar alma süreçlerine katılım ve yargıya başvuru haklarını garanti altına almaktadır. Bu haklar hem mevcut hem de gelecek nesillerin sağlık ve refah içinde bir çevrede yaşama haklarını koruma amacına hizmet eder. Sözleşme, çevre hukukunun ihlallerini önlemenin yanı sıra, bilgi edinme ve katılım haklarının güvencesi olarak da işlev görmektedir. (Bilgili, 2015: 569).

Çevre hakkının gerçekleşmesi, dünya toplumlarının ortak çabalarına ve anlayışına bağlıdır. Bu hakların etkin bir şekilde uygulanması, sürdürülebilir bir gelecek için hayati önem taşımaktadır. Günümüz dünyasında da ülkelerin birbirleri arasında uyguladıkları çevre politikalarından bunu net bir şekilde gözlemlemek mümkündür.

2- Temiz Çevrenin Önemi ve Sürdürülebilirliği Açısından Yerel Yönetimlerin Rolü

Çevrenin temizliği, ekolojik denge ve insan sağlığı açısından kritik bir öneme sahiptir. Modern dünyada, endüstriyel faaliyetler ve kentsel yaşam biçimleri, doğal kaynakların kullanımını artırarak çevresel sorunları tetiklemiştir. Ekosistemlerin sağlığı, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımıyla yakından ilişkilidir. Temiz bir çevre, ekosistemlerin doğal dengesini koruyarak biyolojik çeşitliliğin devamlılığını sağlar.

Çevrenin korunması ve sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı, insan ve diğer canlıların yaşam alanları üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu durum, çevre yönetimi ve politikalarının yeniden değerlendirilmesini ve sürdürülebilirlik perspektifiyle şekillenmesini zorunlu kılmaktadır. Çevre sorunlarının kaynağında müdahale edilmesi gerektiği anlayışı, yerel politikaların ve yerel yönetimlerin bu alandaki rolünü vurgulamaktadır. Yerel yönetimler, toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan kamu kurumları olarak, yerel çevre sorunlarının çözümünde önemli bir rol oynamaktadır (Tekin, 2018: 1135).

Yerel yönetimlerin çevre yönetimi ve politikalarında önemli bir etkisi olmasının birkaç nedeni vardır (Tekin, 2018: 1136):

1. Çevre sorunları yerel düzeyde başlayıp küresel etkilere sahip olmasına rağmen, her zaman yerel özellikler taşır.
2. Belediyeler, toplum yaşamında merkezi bir rol oynar ve halkın hizmet beklentisi içinde olduğu kurumlardır. Bu kurumlar, yerel halkın fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür ve karar verme mekanizmaları yerel halk tarafından.
3. Çevre sorunlarının önlenmesi veya zararlarının azaltılması, yerel düzeyde hızlı ve etkili önlemler alınmasını gerektirir. Bu durum hem geleneksel yerinden yönetim anlayışının hem de Avrupa Birliği'nin subsidiyarite ilkelerinin bir gereğidir.
4. 1992 Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen Gündem 21, ülkelerin ulusal eylem planlarını hazırlamalarını ve Yerel Gündem 21 eylem planlarını uygulamalarını öngörmüştür. Bu, yerel yönetimlere çevresel değerlerin korunması ve yönetimi konusunda önemli bir sorumluluk yüklemiştir.

5393 Sayılı Belediye Kanunu, yerel yönetimlerin çevre yönetimi ve politikalarında önemli roller üstlenmeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu kanun, belediyelerin çevre ve çevre sağlığı, temizlik, katı atık yönetimi, ağaçlandırma ve yeşil alanlar gibi konularda sorumlu olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca, çevre kirliliğini önlemek için gerekli tedbirleri almak da belediyelerin görevleri arasındadır.

Günümüzde çevre sorunlarının küresel öneminin artması ve bu alandaki gelişmeler, belediyeleri çevre yönetiminde etkin aktörler haline getirmiştir. Ancak, politikaların etkinliği, belediyelerin bu alanda doğrudan görev ve sorumluluk almalarına bağlıdır (Toprak, 2017: 174).

3- Uluslararası Belgelerde Çevre Hakkı ve Temiz Çevre Hakkının Gelişimi

Uluslararası arenada çevre hakkının öne çıkmasında dünya çapındaki toplantıların katkısı büyüktür. Özellikle 1972'de İsveç, Stockholm'de gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, bu alanda bir dönüm noktasıdır. Bu konferans, Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde düzenlenmiş olup, global temsilcileri çevresel meseleleri değerlendirmek, bu sorunları ele almak ve çözüm yollarını belirlemek amacıyla bir araya getirmiştir (Sönmez, 1995: 194'ten aktaran Abdülhakimoğulları vd., 2011: 71). Konferans sonucunda yayımlanan bildiri, çevre koruma ve geliştirme fikrini geniş kitlelere yayma ve rehberlik etme görevini üstlenmiştir. Bu toplantı, çevre sorunlarının uluslararası bir mesele olduğu anlayışını pekiştirmiş ve "tek dünyamız var" anlayışını popüler hale getirmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1997: 22'den aktaran Abdülhakimoğulları vd., 2011: 71). Ayrıca, Stockholm Konferansı, çevre hakkının insan hakları bağlamında ele alınmasında önemli bir rol oynamıştır.

1972'deki Stockholm Konferansı'nda kabul edilen temel belgenin ilk maddesi, insanların onurlu ve kaliteli bir çevrede yaşama hakkına, ayrıca eşitlik ve özgürlük gibi temel haklara sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu, çevre hakkının insan odaklı bir yaklaşımla ele alındığını ve geleneksel insan haklarıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir (Yıldırım vd., 2000: 111). BM'nin düzenlediği ve 113 ülkenin katıldığı Stockholm Konferansı'nın temel amacı, her ülkeye çevresel sorumluluklar yüklemesi ve insanın yeryüzündeki varlığını sürdürmenin temel koşulu olarak bu sorumlulukları kabul etmesine yöneliktir. Bu kapsamda konferansın yapıldığı 1972 'den bu yana, insan hakları, sağlık ve çevre arasındaki ilişki pek çok uluslararası hukukî belgeye ve uluslararası mahkemelerin kararlarına girmiştir (Olgun ve Işık, 2017: 40).

1992'deki Rio Konferansı'nda ise, insanların sürdürülebilir ve dengeli kalkınmanın merkezinde olduğu ve doğayla uyum içinde sağlıklı ve verimli bir yaşam sürme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınma ile sağlıklı ve verimli yaşam hakkının

bir arada ele alınması, çevre hakkı açısından bazı çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Sürekli kalkınma, çevre için tehdit oluşturan bir unsurdur ve bu çelişkiyi çözmek için gerekli mekanizmalara Rio Konferansı'nda değinilmemiştir. Ayrıca, konferansta sürekli kalkınma sürecinde ortaya çıkabilecek çevresel zararlara yönelik herhangi bir yaptırım öngörülmemiş ve bağlayıcı bir karar alınmamıştır (Abdülhakimoğulları vd., 2011: 72).

Rio Konferansı, insanları "kalkınma nesnesi" olarak tanımlayarak, onlara belirli haklar ve sorumluluklar atfetmiştir. Rio Bildirgesi, insanların doğa ile uyum içinde sağlıklı yaşam sürme hakkını kabul etse de bu hakkı üretim odaklı bir perspektiften ele almıştır. Bildirgede, kalkınma hakkının insan hakları mı yoksa devlet hakları mı olduğu konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Pallemaerts'e (1997) göre, Rio Bildirgesi'nin bu konudaki hükümleri, Stockholm'dekilere kıyasla insan hakları açısından bir geri adım olarak görülüyor. Rio Konferansı'ndan sonraki on yılın değerlendirmesi, bu alanda başarısızlıkla sonuçlandığını gösteriyor. Bu süre zarfında, küresel toplum olarak artan enerji tüketimi, biyolojik çeşitlilikteki azalma, tüketim odaklı davranışlar ve gelir ile servet dağılımındaki eşitsizlikler öne çıkan sorunlar arasında yer almaktadır (Glass, 2002'den aktaran Abdülhakimoğulları vd., 2011: 72).

Bu çerçevede, Rio ve Johannesburg Konferanslarının sunduğu perspektifler, küresel kalkınma ve çevre politikalarında önemli tartışma noktalarını oluştururken, bu alandaki eşitsizlikler ve çelişkiler de açıkça ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin çevre ve kalkınma politikalarında daha kapsamlı ve entegre yaklaşımlar benimsemesi gerekmektedir.

Öte yandan Avrupa Birliği de çevreyle ilgili geniş kapsamlı politikalar oluşturmuş ve halen bu politikaları uygulamaktadır. En önemli olarak AB belirli yılları (5 yıllık ya da fazlası) kapsayan çevre eylem planları hazırlayarak çevreyle ilgili politika ve uygulamalarını bunlara göre gerçekleştirmektedir. Bugüne kadar AB tarafından 8 çevre eylem programı hazırlanmış olup bu programlarda önemli ilke ve hedeflere yer verilmiştir. Ayrıca AB'nin üye devletlerle oluşturduğu Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Lizbon Antlaşması, Avrupa Tek Senedi ve Avrupa Yeşil Mutabakatı gibi önemli anlaşmalarda da çevre ve temiz çevrede yaşamanın önemine vurgu yapılmıştır. Bu antlaşmalarda belirlenen çevre kriterleri üye olacak devletlerden yerine getirilmesi istenmektedir. Zira Avrupa Birliği'nin çevre politikaları, üye ve aday ülkeler için oldukça önemli bir durum arz etmektedir. Bu politikalar, hava ve su kalitesi, atık yönetimi ve doğal kaynakların korunması gibi konuları kapsar. Aday ülkeler, Avrupa Birliği'nin çevre standartlarına uyum sağlamak zorundadır. Özellikle, çevre hakkı ve sürdürülebilir kalkınma konusunda Amsterdam Antlaşması önemli yenilikler getirmiştir. Antlaşma, çevre korumasını AB'nin temel politikaları arasına yerleştirerek, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge kurulmasını amaçlamaktadır. Lizbon Anlaşması ile çevre koruması, AB'nin temel politikaları arasında daha belirgin bir yere sahip olmuştur. Anlaşma, çevresel sürdürülebilirlik, ekolojik denge ve doğal kaynakların korunmasının önemini vurgulamıştır. Yine Avrupa Yeşil Mutabakatı, AB'nin çevre politikalarında yeni bir dönemi temsil etmektedir. Bu plan, çevre hakkının korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması için somut adımlar içermekte ve AB ülkelerinin bu yönde politika ve uygulamalar geliştirmelerini teşvik etmektedir.

4- Ulusal Mevzuatta Çevre Hakkının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Türkiye'nin 1980'lerden itibaren önem vermeye başladığı insan hakları arasında, çevreye dair haklar öne çıkmakta olduğu görülmektedir. Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi açısından, çevre hakkı, son derece yeni bir insan hakkı olarak kabul edilmekte ve uluslararası belgelerle ülkenin anayasasına dahil edilmektedir. 1972'deki Stockholm Çevre Konferansı'nda ilk kez dile getirilen bu hak, daha sonra birçok ülkenin anayasasına eklendi. Özellikle Türkiye, 1982

Anayasası'yla bu hakkı resmen tanımıştır (Uçar, 2022: 12-13). Hem 1982 Anayasası hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde, her insanın temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Bu hakkın hayata geçirilmesinde hem bireylerin hem de devletin, sağlıklı bir çevre oluşturma ve koruma sorumluluğu bulunmaktadır (AY. Madde 56). Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, insanların temiz, sağlıklı bir ortamda, yeterli ve sağlıklı gıda ile suya erişebileceği, çevre düzeninin korunduğu, insan sağlığını tehlikeye atmayacak maddelerden arınmış ve vatandaşların sağlığını olumsuz etkilemeyecek bir ortamda yaşamalarını içerir. Bu bağlamda, vatandaşların yaşadıkları şehirlerin yönetim süreçlerine katılımı ve karar alma mekanizmalarında etkin rol alması da bu hakkın bir parçasıdır (Uçar, 2022: 13).

1982 yılında kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 56. maddesi ile çevre hakkını açıkça ele almaktadır. Bu madde, "Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması" başlığını taşımakta ve iki temel fıkradan oluşmaktadır. İlk fıkrada, her bireyin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirtilirken, ikinci fıkrada ise çevrenin iyileştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinin hem devletin hem de vatandaşların görevi olduğu vurgulanmaktadır. Anayasa'nın bu hükmü, "Ekonomik ve Sosyal Hak ve Ödevler" başlığı altında yer alarak, dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşamanın bir sosyal hak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu düzenleme, sağlık hakkının yanı sıra, daha geniş bir perspektiften "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı" na odaklanmaktadır (Abdülhakimoğulları vd., 2011: 73).

1982 Anayasanda sosyal haklar içerisine yerleştirilmiş çevre hakkının sınırları, 65. madde ile belirlenmiştir. Bu maddede yer alan düzenlemeye göre, devletin sosyal ve ekonomik alandaki Anayasa tarafından verilen görevleri, mali imkanlarının elverdiği ölçüde ve bu görevlerin amaçlarına uygun bir sıralama dikkate alınarak yerine getirilmelidir. Bireylerin çevre hakkının kullanımı, Anayasanın 65. maddesindeki bu düzenleme ile devletin yerine getirmesi gereken ödevlerle sınırlanmaktadır (Abdülhakimoğulları vd., 2011: 74).

56. maddeye göre, çevre hakkının tarafları ve sorumlulukları net bir şekilde tanımlanmıştır. Hakkın sahibi "herkes", yükümlüsü ise "devlet ve vatandaşlar" olarak belirlenmiştir. Bu hakkın konusu, "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama" olup, yükümlünün sorumluluğu, çevrenin geliştirilmesi, korunması ve kirlilikten uzak tutulmasıdır. Çevre hakkı, vatandaşların pasif bir şekilde çevreyi kirletmemek ve ilgili yasalara uymakla sınırlı olmayan görevleri de beraberinde getirmektedir. Vatandaşlar aynı zamanda çevreye zarar verici faaliyetlere karşı aktif bir tutum sergilemeli, ilgili karar ve eylemlere katılarak bu konuda girişimlerde bulunmalıdırlar (Abdülhakimoğulları vd., 2011: 74).

Devletin çevre hakkı kapsamındaki yükümlülüğü sadece "kaçınma" ile sınırlı değildir. Devlet, bu hakkın kullanım koşullarını belirleme, bu hakkı güvence altına alma ve bu amaçla kamu otoritelerini ve sivil toplum kuruluşlarını yönlendirme gibi aktif bir rol üstlenmelidir. Çevreyi bozucu politikalardan, plan ve programlardan kaçınmak ve bu tür faaliyetleri önleyici tedbirler almak da devletin diğer önemli sorumlulukları arasındadır (Abdülhakimoğulları vd., 2011: 75).

Günümüzde, temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının insan hakları kapsamında anlaşılması ve kabul edilmesi genişlemekte olan bir kavramdır. Birçok ülkenin yargı organları, belirli durumlarda Anayasal hükümlere dayanarak kararlar vermektedir. Temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşam hakkını içeren yaşam hakkını tehdit eden uygulamalara karşı, Anayasa temelinde yasal yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu bağlamda, çevre hakkının insan hakları çerçevesinde Anayasal düzenlemelerle güvence altına alınması büyük önem taşımaktadır (Abdülhakimoğulları vd., 2011: 75).

Bütün bunlara ek olarak, uluslararası hukukta da çevre hakkı, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel adalet kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Özellikle, Birleşmiş Milletler' in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDGs) ve Paris İklim Anlaşması gibi önemli uluslararası sözleşmeler, çevre hakkının küresel ölçekte korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, devletlerin uluslararası taahhütlerini yerine getirme yükümlülükleri, çevre hakkının etkin bir şekilde uygulanmasını destekleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

5.Manisa Büyükşehir Sınırlarında Temiz Çevre Hakkına Dair Uygulamaların Manisa Büyükşehir Belediyesi Üst Politika Belgeleri Üzerinden İncelenmesi

5.1. Manisa'da Büyükşehir Belediyesinin Kuruluşu

Manisa'da Büyükşehir kurulması 06.12.2012 tarihli resmi gazetede yayımlanarak bazı maddeleri yayınlandığı tarihte yürürlüğe giren, bazı maddeleri de 30 Mart 2014 tarihinde yapılan mahalli genel seçimleriyle beraber yürürlüğe giren 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile gerçekleşmiştir (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.23). Metropolleşme konusunda Dünya'da görülen büyükşehir sayısındaki artış ve gelişmeler doğrultusunda Türkiye'de de bu alanda dikkate değer gelişmeler olmuştur. Nitekim 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Kanun çerçevesinde kurulan 14 yeni büyükşehir ile var olan 16 büyükşehir sayısı 30'a çıkarılmıştır. Böylelikle Manisa da bu yeni kurulan 14 büyükşehirden birisi olmuştur.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) 2021 yılında yayınladığı verilere göre, Manisa nüfusu 1.456.326 kişi olarak görünmektedir. Bu nüfus ile Ege Bölgesi'nde İzmir'den sonra nüfus bakımından ikinci büyük il Manisa'dır. Bu minvalde 6360 sayılı Kanun ile Manisa il merkezinde Yunusemre ve Şehzadeler isminde 2 ilçe kurulmuş ve il sınırları içindeki Akhisar, Turgutlu Salihli, Soma, Alaşehir, Saruhanlı, Kula, Kırkağaç, Demirci, Sarıgöl, Gördes, Selendi, Ahmetli, Gölmarmara ve Köprübaşı gibi diğer ilçeleri ile beraber toplam 17 ilçe Manisa Büyükşehir Belediyesi sorumluluk alanına girmiştir. Dolayısıyla Manisa Büyükşehir Belediyesinin kurulması sonucunda, önceki 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu kapsamındaki görev ve sorumluluk alanları il mülki sınırlarını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece Manisa Büyükşehir Belediyesi 17 ilçe ve 1088 mahalleye hizmet sunmak ile sorumlu olmuş ve Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin yatırımları tüm Manisa'yı kapsayacak şekilde artış göstermiştir. Nitekim Manisa'da temiz çevre oluşturmak için çöp problemine kalıcı çözüm olacak Uzunburun Katı Atık Bertaraf Tesisi ve Düzenli depolama Alanı oluşturulmuş, yine Manisa ve ilçelerinde birçok kavşak, park, gençlik ve kültür merkezleri, kapalı otopark ve pazaryerleri, %100 elektrikli otobüs projesi, Spor tesisleri ve Kapalı Yüzme havuzları gibi hayat standardını yükselten birçok önemli yatırımları Manisa Büyükşehir Belediyesinin yaptığı söylenebilir (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.23)

5.2. Manisa Büyükşehir Belediyesi Üst Politika Belgelerinde Temiz Çevre Hakkının Yeri

Türkiye'de AB müktesebatına uyum süreciyle birlikte temiz çevre hakkının uygulanması ve özellikle katı atık yönetimi uygulamalarının artış gösterdiği söylenebilir. Zira katı atık yönetimi uygulamalarının örnekleri bazı şehirlerde yıllardan beri kurulmamış olmasına rağmen, AB müktesebatına uyum sürecinin başlatılmasından sonra atık yönetiminin kurulması ve uygulanmasına önem verildiği ve kurulumların çoğalarak ülke geneline yayıldığı gözlenmektedir. Bilhassa AB uyum sürecine bağlı olarak katı atık yönetimi belediyelerin mecburi yapması gereken görevlerinden birisi olması hasebiyle katı atık yönetimini kurmaya

çalışan belediye sayısında artış görülmektedir (Uçar vd., 2018:752). Bu kapsamda Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Planında misyon olarak, "Çağdaş, katılımcı, şeffaf ve etkin bir yönetişim anlayışıyla hemşerilerimizin yaşam kalitesini artırmaya yönelik adil, hızlı ve kaliteli hizmet sunmak." ve vizyon olarak ise, "Manisa'nın tarihi, kültürel ve doğal mirasını koruyarak, sosyal yaşamı güçlü, insanları mutlu, Ege'nin cazibe merkezi olan çağdaş ve öncü bir belediye olmak." ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu misyon ve vizyon ile Manisa Büyükşehir Belediyesi en başta temiz çevre hakkına önem verdiğini göstermekte ve 2020-2024 Stratejik Planı incelemeye alındığında da planda 7 stratejik amaçtan bahsedildiği ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için 29 hedef belirlendiği gözlenmektedir. Belirlenen stratejik amaçlar şöyledir:

- A.1. Gelecek Nesiller İçin Çevreci Yatırımları Hayata Geçirerek Yaşam Kalitesi Yüksek Bir Kent Olmak,
- A.2. Manisa'da Kırsal Kalkınmayı Yenilikçi Sürdürülebilir Politikalarla, Çevreye Uyumlu ve Ekolojik Dengenin Gözetildiği Katılımcı Bir Yaklaşımla Geliştirmek,
- A.3. Kent İçi Ulaşım Hizmetlerini Çevreci, Ekonomik, Güvenli, Akıcı Bir Şekilde İlimizde Yaşayan Tüm Vatandaşlarımıza Sunmak,
- A.4. Yaşam Kalitesi Yüksek, Sağlıklı, Güvenli, Sürdürülebilir, Kültürel Değerleriyle Bütünleşmiş, Çağdaş Bir Kent Modeli Oluşturmak,
- A.5. Kentimizin Turizm, Sosyal, Kültürel, Eğitim, Gençlik ve Spor Alanlarındaki Hizmetlerini Güçlendirerek, Küçükten Büyüğe Tüm Halkın Refah ve Yaşam Kalitesini Yükseltmek,
- A.6. Vatandaşlarımızın Gönül Rahatlığı İçerisinde Yaşayabileceği Güvenli Bir Kent Ortamının Devamlılığını Sağlamak,
- A.7. Fiziki, Teknolojik, Mali ve Beşeri Kapasiteyi Arttırarak, Vatandaş odaklı Yönetim anlayışı İle Kurumsal Kapasiteyi Güçlendirmek.

Dolayısıyla planda belirlenen bu amaçlar arasında 1, 2, 3, 4 ve 5. amaç temiz çevre ve kaliteli yaşam hakkında olduğu söylenebilir (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.10-12). Nitekim **Amaç 1: "Gelecek Nesiller İçin Çevreci Yatırımları Hayata Geçirerek Yaşam Kalitesi Yüksek Bir Kent Olmak,"** şeklinde belirlenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için Hedef 1.1 de "Daha yaşanabilir bir çevre yaratmak için atık yönetimi sistemini geliştirmek ve doğa bilincini oluşturmak" ifadelerine yer verilmiştir. Dolayısıyla yukarda zikredildiği üzere AB müktesebatına uyum sürecinin başlamasından sonra katı atık yönetiminin kurulmasını önemseyen ve gerçekleştiren büyükşehir belediyelerinden biri de Manisa Büyükşehir Belediyesi olmuştur. Zira Manisa Büyükşehir Belediyesi tarafından katı atık yönetimine dair hayata geçirilen şimdiye kadarki en büyük yatırımı ''Uzunburun Katı Atık Bertaraf Tesisi'' olmuştur. Tesis yaklaşık 440 milyon m2'lik bir alan üzerine kurulmuş ve 110 Milyon Lira'ya mal olmuştur. Tesisdeki katı atık düzenli depolama sahası; organik ve değerlendirilebilir atıkların ayrı ayrı toplanması esasına göre tasarlanmıştır. Evlerden toplanan evsel atıklar ile endüstriden kaynaklanan evsel nitelikli katı atıklar hizmet verilecek ilçelerde kurulan transfer istasyonlarından semi-treyler ile Uzunburun Katı Atık Bertaraf Tesisi'ne aktarılmaktadır (Manisa Büyükşehir Belediyesi; Uçar vd., 2018:759-760). Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin kurduğu bu önemli katı atık tesisi için yapılan faaliyetlerin gerçekleşme konusunu belediyenin yayınladığı faaliyet raporlarında görmek mümkündür. Örneğin, 2021 yılı Faaliyet Raporunda yer alan bilgilere göre, katı atıkların trenle taşınması projesi ile; İlçe Belediyelerinden gelen atıkların, ilçelerde bulunan transfer istasyonlarında semi treyler araçlara aktarılarak, Alaşehir-Killik ve Akhisar-Süleymanlı operasyon sahalarına taşınıp buradan da trenlere mobil vinç yardımı ile yüklenmesi planlanmıştır. Buradan trenlerle Yunusemre İlçesi Muradiye operasyon sahasına getirilen katı atıkların, trenden alınarak, Uzunburun Katı Atık Bertaraf ve Düzenli Depolama tesisine taşınan katı atıklar, bertaraf ve geri dönüşüm işlemine tabi tutulmaktadır."

Uzunburun Katı Atık Bertaraf ve Düzenli Depolama Tesisinde düzenli depolamaya tabi tutulan katı atık miktarı 1.032.045 tondur. Gerçekleştirilen bu faaliyet sonucunda yıllık 3 milyon kilometre daha az karayolu taşımacılığı yapılarak karbon salınımında azalma olacağı ve yıllık yakıt tasarrufu yapılacağı ümit edilmektedir. Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin çevre ile ilgili önemli bir hizmeti de ev ve işyerlerinde yapılan tadilatlardan çıkan molozların, görevlendirilen araçlar ile adresten alınmasının sağlanmasıdır. Nitekim 2021 yılında Manisa çapında hafriyat depolama alanlarında, 1.300.000,00 m³ hafriyat toprağı ve inşaat yıkıntı atıklarının bertarafının gerçekleştirildiği 2021 yılı faaliyet raporunda belirtilmiştir. Yine Geri Kazanım Malzeme Kapasitesinin Arttırılması hedefi kapsamında 2021 yılında, 37.000,00 ton malzeme geri kazanımda işleme alınmış olup çeşitli boyutlarda 30.000,00 ton malzeme elde edilmiş ve elde edilen malzemeler izinli dolgu alanlarında çevrenin güzelleştirilmesinde kullanılmıştır. Görüldüğü gibi bu şekilde gerçekleşen birçok faaliyet ile vahşi depolama alanlarında ortaya çıkacak toprak, su ve görüntü kirliliği ve benzeri olumsuzluklardan kaçınılmaya çalışılmaktadır (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2021 yılı Faaliyet Raporu, s. 63-65).

2022 yılında ise Manisa il düzeyinde hafriyat depolama alanlarında, 1.646.090,00 m³ hafriyat toprağı ve inşaat yıkıntı atıklarının bertarafı yapılmıştır. Sürekli çevreci projelere ağırlık veren Manisa Büyükşehir Belediyesi; Yunusemre ilçesi, Emlakdere mahallesi'nde bulunan Geri Kazanım Tesisinde, 31.847,00 ton malzemeyi geri kazanım işlemine tabi tutmuş olup, tesiste geri dönüşümü sağlanan 0-5 mm, 5-15 mm, 15-30 mm ve 33 mm üzeri malzemeler ise Büyükşehir Belediyesi ve MASKİ Genel Müdürlüğünün yürütmüş olduğu yol bakım onarım ve fen işleri projelerinde kullanılmıştır (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 60). Böylece çevrenin kirlilikten arındırılıp, kirliliği oluşturacak malzemelerin yol yapımlarında kullanılması ile çevrenin güzelleşmesine ve sağlıklı hale getirilmesine katkıda bulunulduğu söylenebilir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının yayımlamış olduğu 02.04.2015 tarih ve 29314 sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği'nin, Belediyelerin görevlerine ilişkin 8. Maddesinde "Atıkların yönetimi kapsamında, bu yönetmelikle sorumluluk verilen taraflarla birlikte bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri yapmak veya katkıda bulunmakla yükümlü." Olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda Manisa Büyükşehir Belediyesi 2022 Yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi konferans salonunda öğrencilere "Çevre Bilinci, İklim Değişikliği ve Sıfır Atık" konulu eğitim verilmesini gerçekleştirmiştir (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 62).

HEDEF 1.3: "Hava Kirliliğini Azaltmak ve Enerji Verimliliğini Arttırmak Amacıyla Bölgesel Isıtma Sistemini Yaygınlaştırmak" olarak oluşturulmuştur. Bu konudaki PERFORMANS HEDEFİ 1.3.1: gerçekleştirme tablosu şöyledir:

Tablo1.Performans göstergeleri

Performans Göstergeleri	**Ölçü Birimi**	**2021 Gerçekleşen**	**2022 Hedef**	**2022 Gerçekleşen**	**Başarı Durumu**	**Sapma Nedeninin Açıklaması**
Abone Sayısını Arttırmak	Adet	13.184	18.000	13.817	İlerlemede	2022 yılı abone sayısı 13.817, Yeni altyapı

						çalışmaları sürmektedir
Karbon Salınımını, 219750 ton azaltmak (Ton/m³)	Ton/m³	146.360	158.220	152.852	Başarılı	

Kaynak: Manisa Büyükşehir Belediyesi 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 135

Tablo 1 de görüleceği gibi Manisa Büyükşehir Belediyesi il genelinde hava kalitesini artırabilmek için temiz enerji ile ısınma konusuna yönelik doğalgaz abone sayısının artırılmasını hedeflemiş ve bu hedefinde ilerleme kaydettiği görülmektedir. Bu şekilde gerçekleşen faaliyetlerle karbon salınımını düşürmede başarılı olmuştur.

Yine HEDEF 4.4: *Manisa Halkına Daha Yaşanabilir Bir Çevre İçin Yeşil Alan ve Sosyal Donatılar Kazandırmak* başlıklı hedefin performans gösterge tablolarına baktığımızda 2022 yılı için hedeflenen sayı 57, ancak gerçekleşen sayı 69 olarak görülmektedir. Yani hedef üstü bir performans ile halkın ihtiyacı olan yeşil alan sayısına ulaşılmıştır. Bu konuda vatandaşın yeşil alan ve sosyal donatılardan memnuniyet oranı 2022 için %60 belirlenmiş ancak oran %80 çıkmıştır. Bunun da olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 141).

Bunların dışında 2022 yılı Faaliyet Raporunda gerçekleştirilen diğer faaliyetlere baktığımızda Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin temiz çevrede yaşama hakkına yönelik daha birçok faaliyet ve uygulamayı da hayata geçirdiği söylenebilir. Örneğin, - Turizm, Sosyal, Kültürel, Eğitim, Gençlik ve Sporla ilgili hizmetleri güçlendirerek küçük-büyük herkesin yaşam standardının yükseltilmesi, - Dezavantajlı gruplarla ilgili Sosyal Hizmetlerin Üretilmesi Yoluyla Sosyal Dayanışmanın güçlendirilmesi, - Sporun Gelişimi İçin Altyapının Güçlendirilmesi ve Çeşitli Aktiviteler Düzenlenmesi, - Vatandaşların Gönül Rahatlığı İçerisinde Yaşayabileceği Güvenli Bir Kent Ortamının Sürekli Sağlanması, -Manisa'nın Coğrafi Özelliklerine Göre İl Genelinde Tarımsal Ürün Çeşitliliğinin ve Verimliliğinin sağlanması,- Manisa'da Kırsal Kalkınmanın Çevreye Uyumlu hale getirilmesi, - Hayvansal Üretimde Çeşitliliğin ve Verimin Arttırılması ve hayvan sağlığı için (HİS) hayvan içme suyu göletlerinin yapılması bu faaliyetler arasındadır.

Sonuç ve Öneriler

Son zamanlarda dünya ölçeğinde görülen ve yaşanan çevresel sorunlar ve iklim değişikliği gibi sorunlardan ötürü vatandaşlar temiz çevrede yaşam hakkına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Özellikle de 1980'li yıllardan sonra kentleşmenin artış göstermesi ve nüfusun çoğunluğunun metropol kentlerde yaşıyor olması bu sorunun daha bariz bir şekilde anlaşılmasına yol açmıştır. Çünkü Türkiye'de ve dünya ölçeğinde büyükşehirlerin her alanda yani markalaşma, iş sahaları, eğitim ve diğer hizmetler bakımından önem kazanması ve tercih edilen mekanlar olması bu şehirlerde nüfus yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla kapasitesinden fazla nüfus barındıran büyükşehirlerde çevre kirliliği artmışı görülmeye başlamıştır. Artan nüfusa oranla talep edilen ilave hizmetler belediye yönetimlerinin yeterli

şekilde karşılık verememesi de çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi sorunların artmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu ve benzeri sorunların çözülmesi için uluslararası ve ulusal düzeyde bir takım hukuk normlarının sözleşe ve anayasalarda yer alması gerekmiştir. Bu bağlamda dünya ölçeğinde oluşturulan sözleşmeler olarak BM'nin 1972 de Stockholm'de gerçekleştirdiği ilk konferansta İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi imzaya açılmış, devletlerin çoğu bu sözleşmeyi sonraki yıllarda imzalamıştır. AB çevre ile ilgili 7 eylem planı oluşturulmuş ve yaptığı birçok sözleşmede AB üye ülkelerde çevrenin korunması ve çevre kalitesinin artırtılması için birçok önlem almış ve direktifler yayınlamıştır.

Türkiye ise 1982 Anayasası'nda çevrenin önemini anlatan maddelere yer verilmiş ve 56.maddede çevrenin korunması konusunda devletin ve vatandaşların görevli olduğu belirtilmiştir. Daha sonra 1983 yılında çıkarılan 2872 sayılı Çevre Kanunu da temiz çevrenin önemini vurgulamış ve belediyelere bu konuda öneli görevler yüklenmiştir. Türkiye'de 2002 sonrasında AB'ye katılım sürecinin başlatılmasıyla AB müktesebatına uyum süreci başlatılmış olup, 2002 sonrasında yönetimde olan hükümet yerel yönetimlerle ilgili bazı reformalar yapmıştır. Bu reformlarla AB müktesebatına uyum sağlanmaya çalışıldı ise de çevre faslı henüz kapanmamış hala devam etmektedir. Bazı konularda örneğin atık yönetimi konusunda Türkiye'de önemli bazı yönetmelikler hazırlanarak belediyelerin AB atık yönetimi normlarına uyumunu sağlamaya çalışılmıştır.

Bu anlamda yukarda Manisa Büyükşehir Belediyesinin 2020-2024 Stratejik Planı ve 2021 ve 2022 yılı Faaliyet Planları incelenmiş olup, elde edilen bilgilere göre Manisa Büyükşehir Belediyesi il çapında temiz bir çevre oluşturmak için birçok faaliyet planladığı ve bunların çoğunun gerçekleştiği söylenebilir. Bu faaliyetlerin en önemlisi Manisa'da bir katı atık işleme tesisinin kurulmuş olmasıdır. Uzunburun Katı Atık Bertaraf ve Düzenli Depolama tesisi olarak kurulan tesise taşınan katı atıklar, bertaraf ve geri dönüşüm işlemine tabi tutularak önemli miktarda katı atık burada düzenli depolanmaktadır. Gerçekleştirilen bu faaliyet sonucunda dikkate değer miktarlarda karbon salınımında azalma olacağı ve enerji tasarrufu yapılacağı beklenmektedir. Yine hava kirliliğini azaltmak için doğal gaz sisteminin kurulması ve abone sayısının artırılması, rekreasyon ve yeşil alan miktarının artırılması, kültürel, sosyal ve sportif faaliyetlere önem verilmesi, çevre bilincini geliştirmek için eğitimler düzenlenmesi gibi faaliyetlerin planlanması ve yapılması Manisa Büyükşehir Belediyesinin temiz çevre hakkını önemsediğini göstermektedir. Sonuç olarak bir yerel yönetim birimim olan belediyeler ve büyükşehir belediyeleri halka en yakın yönetim birimleri olarak halkın ihtiyaç duyduğu en önemli, temiz çevre, yol, yeşil alan, su, alt yapı gibi hizmetleri en etkin ve verimli sunmalıdırlar. Anayasa ve kanunlar gereği belediyelerin bunları yapmaları hem görev hem de zorunluluktur denebilir.

Kaynaklar

- Abdulhakimoğulları, E., Sezer, Ö., & Akpınar, M. (2011). "Küresel Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (14), 61-88.
- AB Yeşil Mutabakatı Temel Unsurları ve Yol Haritası, İKTİSADİ KALKINMA VAKFI, İstanbul, Ekim 2021(https://www.ikv.org.tr/images/files/AB_Yesil_Mutabakati_Temel_Unsurlari_ve_Yol_Haritasi.pdf)
- Bilgili, M. Y. (2015). "Anayasal bir hak olarak çevre hakkı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(2), 563-584.
- Güneş, Y ve Coşkun, A. A (2004) Çevre Hukuku, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul.

- Olgun, H ve Işık, V (2017), "Bir "İnsan Hakkı" olarak "Çevre Hakkı" ve Türk Hukukundaki Yeri", Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Nisan 2017, Cilt 3, Sayı 1, ss.33-52.
- Tekeli, İlhan, (2005) Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak, Sivil Toplumu Geliştirme Merkezi, Ankara, http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/cevre-hakkina-yerelden-yaklasmak, Erişim Tarihi: 10.07.2011.
- Tekin, Ö.F (2018) "Yerel Yönetimlerin Çevresel Hizmet ve Politikaları: Antalya Büyükşehir Belediyesi Örneği", İçinde Antalya Kitabı Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya, (Editörler): Bedia KOÇAKOĞLU ve diğerleri, ss.1132-1142, Palet Yayınevi, Antalya.
- Toprak, D (2017), "Türkiye'nin Çevre Politikasında Yerel Yönetimlerin Rolü: Yerel Yönetim Bütçesinin İncelenmesi", Maliye Araştırmaları Dergisi, 3(2), ss. 173-193.
- Uçar A., Şemşit S. ve Yüksel M.A. (2018). "AB Politikaları Açısından Büyükşehir Belediyelerinin Katı Atık Yönetimi: Manisa Büyükşehir Belediyesi Örneği", Türk İdare Dergisi / Yıl: 90 • Aralık 2018 • Sayı: 487, ss. 743-767.
- Uçar, A (2022), "Ulusal ve Uluslararası Belgelerde Temiz Çevrede Yaşama Hakkının Gerçekleşmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü: Manisa Büyükşehir Belediyesi Örneği", *Yerel Yönetimler Üzerine Sosyo-Politik-Yönetsel-Kültürel-Teknolojik ve Tarihi Perspektiften Güncel Tartışmalar*, (Editörler): Burak Hamza ERYİĞİT, Ramazan TİYEK, Ekin Yayınevi, Bursa, ss. 11-27.
- Yıldırım, U., -Gençtürk, M. Baş, İ. E., "Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Uluslararası Düzenlemeler ve Bunların Hukuki Niteliği, Türk İdare Dergisi, 72 (426) Mart, 2000, ss. 107-119.
- Manisa Büyükşehir Belediyesi 2021 yılı Faaliyet Raporu, https://manisa.bel.tr/upload/teskilat/dosya/73e99a16973d4f91898a5d71b30af229.pdf E.T: 17.12.2023
- Manisa Büyükşehir Belediyesi 2022 yılı Faaliyet Raporu, https://manisa.bel.tr/upload/teskilat/dosya/abeca2dd04404fa29dcd02bb4621b041.pdf E.T: 17.12.2023
- Manisa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, https://manisa.bel.tr/upload/teskilat/dosya/e202558e383b43d19da90b728000c4e5.pdf E.T: 17.12.2023
- 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md/56, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf E.T: 16.12.2023

A Study on Sustainable Water Use in the World and Water Governance in terms of International Water Conventions

Serkan Ağ[33], Ahmet Uçar[34]

Abstract

Water is the most important resource that all living things need and they cannot give up in order to continue their lives. It can be said that water has a vital importance for all kinds of creatures in the world. Therefore, a life without water can not be imagined for both human beings and all creatures. In this sense, all around the world, the number of people who do not have access to a healthy water supply is more than one billion (Evsahibioğlu et al., 2010: 119). Water, which is one of the most important resources of nature, should not be forgotten that it is a limited resource. From this point of view, with the world's population increasing day by day, water consumption and management have become very important today. Therefore, in order to use resources sparingly, conscious water use should be transformed into a way of life in the face of a constantly growing world population. Being careless in water use will trigger drought. Proper management of water use can protect the ecological balance and can also be useful in preventing global warming (Yılmaz, 2016). In this context, this study aims to investigate efficient water use and how to save water in various utilizations in the world by examining water usages in different countries. It also aims to reveal how the usage of international watercourses is regulated in the international water conventions. Literature review and contend analyze methods will be used as a methodology in this study Particularly, for obtaining information from the international water conventions, the contend analyze method has been preferred. The study will be completed with some suggestions and recommendations in the conclusion part.

Key Words: Water, Sustainable Water Use, Water Management, Water Governance

Jel Codes: Q01, Q2, Q25

Dünyada Sürdürülebilir Su Kullanımı ve Uluslararası Su Sözleşmeleri Açısından Su Yönetişimi Üzerine Bir Çalışma

Serkan Ağ, Ahmet Uçar

Özet

Su, tüm canlıların ihtiyaç duyduğu ve yaşamlarına devam edebilmek için vazgeçemedikleri en önemli kaynaktır. Suyun dünyadaki her türlü canlı için hayati bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle hem insanlar hem de tüm canlılar için susuz bir yaşam hayal edilemez. Bu anlamda tüm dünyada sağlıklı su kaynağına erişimi olmayan insan sayısı bir milyardan fazladır (Evsahibioğlu ve ark., 2010: 119). Doğanın en önemli kaynaklarından biri olan suyun sınırlı bir kaynak olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan dünya nüfusunun her geçen gün artmasıyla birlikte günümüzde su tüketimi ve yönetimi çok önemli hale gelmiştir. Bu nedenle kaynakları idareli kullanabilmek için sürekli büyüyen dünya nüfusu karşısında bilinçli su kullanımı bir yaşam biçimine dönüştürülmelidir. Su kullanımında dikkatsiz olmak kuraklığı tetikleyecektir. Su kullanımının doğru yönetilmesi ekolojik dengeyi koruyabileceği gibi küresel ısınmanın önlenmesinde de faydalı olabilir (Yılmaz, 2016). Bu bağlamda, bu çalışma, farklı ülkelerdeki su kullanımlarını inceleyerek, verimli su

[33] Undergraduate student, University of Jean Jeures Toulouse , e mail serkanag4@gmail.com
[34] Prof. Dr., MCBÜ, İİBF-Department of Political Science and International Relations, e mail: ahmet.ucar@cbu.edu.tr Orcid No: 0000-0002-2533-7887

kullanımını ve dünyadaki çeşitli kullanımlarda suyun nasıl tasarruf edileceğini araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, uluslararası su sözleşmelerinde uluslararası su yollarının kullanımının nasıl düzenlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri metodoloji olarak kullanılacaktır. Özellikle uluslararası su sözleşmelerinden bilgi elde etmek için çekişmeli analiz yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma, sonuç kısmında yer alan bazı öneri ve önerilerle tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Su, Sürdürülebilir Su Kullanımı, Su Yönetimi, Su Yönetimi

Jel Kodları: Q01, Q2, Q25

Introduction

In recent days when we are witnessing rapid urbanization, underdeveloped and developing countries have to develop some new regulations and practices in order to ensure sustainable development. This is to cover all sectors, i.e. energy efficiency, environmental sensitivity in construction, reduction of dependence on private automobiles and in accordance with this there should be a sustainable development arrangement that includes the creation of settlement plans and the solution of drinking water and wastewater problems (Mazı, 2014:56). Water is the most important resource that all living things need and they cannot give up in order to continue their lives. It can be said that water has a vital importance for all kinds of creatures in the World. Therefore, a life without water can not be imagined for both human beings and all other creatures. In this sense, it is emphasized that safe access to water is very important for human health and especially for children. Today, more than 2.1 billion people worldwide lack access to freshwater for drinking and sanitation, exposing them to disease and dehydration. By 2025, two-thirds of the world's population may face water shortages (eitfood.eu).

According to the income levels of countries, the way of water consumption is trending. Because the highest water consumption in low-income countries is in the agricultural sector, while water consumption in high-income countries is high in the industrial sector. There are many factors to determine that there is a water shortage. It would not be the right approach to link the completely to climate change. First of all, population growth and poor water management have led to a decrease in the water resources we use, pollution and environmental problems (Evsahibioğlu et al., 2010: 119) When defining sustainable water use, emphasis is placed on the effective use of water in harmony with the environment without being wasted in any way. Thus, in order to realize the sustainability of water resources, it is necessary to pay attention to the fact that the water used does not harm the environment, and it should be transferred to the next generations without disturbing its naturalness in terms of water quality and quantity (Evsahibioğlu et al., 2010: 125).

Water, which is one of the most important resources of nature, should not be forgotten that it is a limited resource. From this point of view, with the world's population increasing day by day, water consumption and management have become very important today. Therefore, in order to use resources sparingly, conscious water use should be transformed into a way of life in the face of a constantly growing world population. Being careless in water use will trigger drought. Proper management of water use can protect the ecological balance and can also be useful in preventing global warming (Yılmaz, 2016).

1.Importance of sustainable water use and water governance in the world

1.1.Concept of Sustainable Development

The concept of sustainability generally refers to the capacity to sustain a situation or process for an indefinite period of time. Sustainability is basically perceived as the ability to maintain

the functions, processes and productivity of ecology and ecological systems in the future (Yavuz, 2010: 64).

According to the Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, development should comply with the principles of sustainability determined by the UN. First of all, while people are making development in the whole area such as economy, energy, politics etc., they have to pay attention to the needs of future generations. In this sense, the definition of sustainable development is seen in the report as follows: "Humanity has the ability to make development sustainable to ensure that it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs."

From the definition, one can easily understand that resources are not limitless, they can end one day in the future, so we have to use resources carefully and regard future generations' use at the same time. The concept of sustainable development warns us on the limitation and says "sustainable development does imply limits - not absolute limits but limitations imposed by the present state of technology and social organization on environmental resources and by the ability of the biosphere to absorb the effects of human activities." (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, p.16).

Sustainability and sustainable development have often been used synonymously. In the definition made by the World Environment and Development Commission the concept of sustainable development is "to be able to meet today's human needs without sacrificing the ability of future generations to meet their own needs".Fromm the definitions, it is understood that sustainability is generally related with human activities. At the 2005 World Summit of the United Nations, sustainable development was defined in three subheadings; economic development, social development and environmental protection (2005 World Summit Outcome, p.12)

1.2. Sustainable Water Use

Water is a very precious and important resource for all creatures in the globe. Without water life can not be sustained for all of us. Everything is dependent on the water in the universe, as human beings our life is based on water. Like us, animals, plants, trees, crops and so on everything living in the world needs water. Therefore, sustainability of water is very important for all lives and we should consume water carefully and we mustn't waste it any time.

According to the information on water scarcity published on the web site of EIT Food, importance of water is seen clearly as follows: "Water is the "life-blood" of our economy, industries, societal functions, nature as well as health and wellbeing of our citizens. 75% of our jobs depend on water, while water crises rank among the top 5 global risks in terms of impact. The management and protection of water resources, of fresh and saltwater ecosystems, and of the water we drink and bathe in is therefore one of the cornerstones of environmental protection." In this context, when we look at the water usage in Europe, agriculture is posing a big risk for the freshwater resources overall, sustainability of food supply is often threatened by water scarcity, especially in Southern European regions -Spain, Greece, Cyprus, Italy, Malta and Turkey- where water shortages can be seen and increased in the near future (eea.europa.eu/tr/). Therefore, in order to manage sustainability of water and manage an efficient water use, we have to refrain from excessive consumption patterns, lack of awareness among citizens and industrial players, discharge of pollutants that compromise groundwater and water bodies' quality, leakages in the distribution pipes, etc. (eitfood.eu). There are some solutions for saving water and to manage sustainability of water, for instance, "New technologies, improved irrigation management, drought-resistant crops and water recycling in

factories could save up to 40% in the agricultural and industrial sectors. The European Commission, together with the KICs, is working with EU countries to find innovative solutions for Water Scarcity and build capability to individuals and business to promote a better use of this pressure resource." (eitfood. eu).

1.3. Water Governance in The World

Water governance refers to the political, social, economic, and administrative systems that influence the use and management of water. It is essentially about who gets what water, when and how, and who has the right to water, its related services and their benefits. According to UNDP publications: "Water governance has emerged as one of the most critical areas in the context of sustainable water resources development and services, necessary to respond to global water shortages – a crisis which is not about having too little water to satisfy our needs, but rather a crisis of managing water and making it accessible to all" (undp.org).

According to The OECD Water Governance Programme, some principles have been formulated and they should be considered while water is utilized. The Water Governance Programme advises governments at all levels on how to design and implement better water policies for better lives. It relies on the OECD Water Governance Initiative (WGI) and provides guidance through the OECD Principles on Water Governance.

Figure 1: Principles on Water Governance

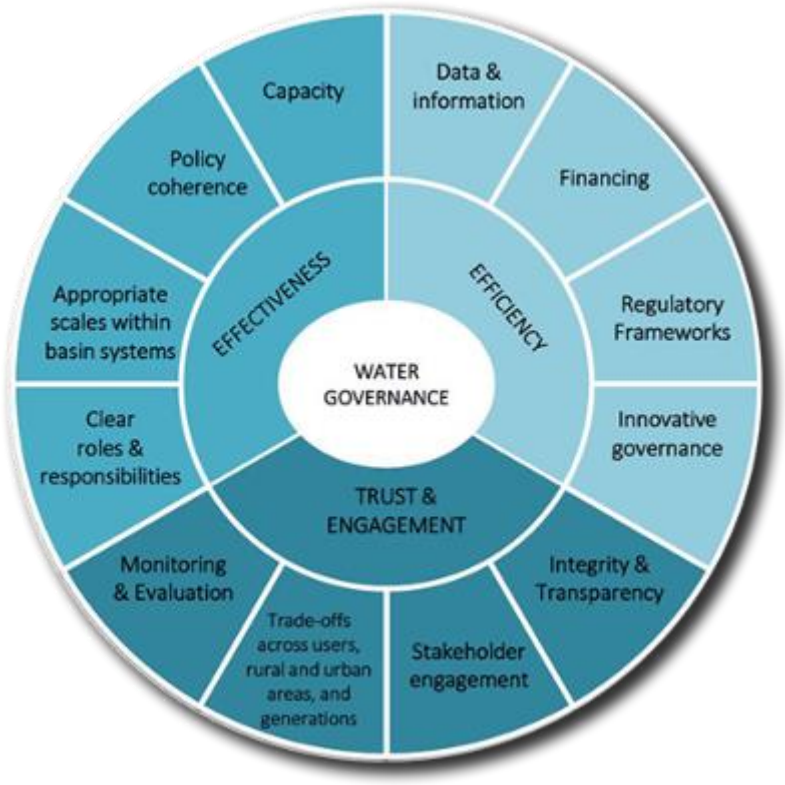

Source: https://www.oecd.org/water/regional/ or OECD Su Yönetişimi İlkeleri, p.4

The OECD Water Governance Principles aim to contribute to tangible and result-oriented public policies and accepts the three dimensions of water governance that strengthen and complement each other as the basis (OECD Su Yönetişimi İlkeleri, p.3):

- Effectiveness refers to the contribution that governance will provide for the implementation of political goals and achievement of desired goals by clearly defining the goals and objectives of sustainable water policies at all management levels.

- Efficiency refers to the contribution of governance to sustainable water management and welfare to the highest level at the least cost for society.

- Trust and Commitment refers to the contribution of governance to the construction of public trust and the assurance of stakeholder participation through democratic legitimacy and justice.

On the other hand, there are some projects on water governance prepared by OECD, such as Water in Africa, Cities and Regions for a Blue Economy, Women in Water Decision Making. For example, with in the water in Africa Project, some targets are mentioned as follows: "As follow up of the 2021 OECD Water Governance in African Cities report, the OECD and UCLG-Africa launched a Roundtable of African Mayors for Water Security, which brings together 50+ Mayors from cities of different sizes across the five subregions of Africa to raise the voice and boost the capacity of city leaders." Another Project, Cities and Regions for a Blue Economy supports cities, regions and basins to tackle growing water risks, urban property damage from flooding or drought and foster a resilient, inclusive, sustainable and circular approach to the blue economy that contributes to economic growth, social well-being and ecosystem preservation. Women in Water Decision Making Project mentions about lower participation of women and girls on water management and usage in developing economies and therefore the OECD, the Women for Water Partnership (WfWP) and the German Federal Ministry for Economic Development Cooperation (BMZ) are joining forces to develop women-inclusive governance guidelines for water (https://www.oecd.org/water/regional/).

2.Water Use As to the Rules of the International Conventions

According to the International Conventions, there are some rules for the states that use one watercourse commonly. Shared waters-aquifers, lakes and river basins are often shared by two or more countries.

60% of the world's freshwater is situated in internationally shared basins. It creates a strong interdependence between countries. Principles and rules concerning the sustainable use of shared freshwater resources are present in following conventions as well as protection of the environment of international watercourses and ecosystems for sustainable human uses (Saroj Kumar Jha, 2023). There are two main treaties, the first one is the 1997 UN Convention on the Law of the Non- Navigational Uses of International Watercourses (UN Watercourses Convention or UNWC). This convention UNWC was adopted by a vast majority of the UN General Assembly in 1997 and entered into force in 2014. After 17 years, some codifications of the rules and principles of customary international law were made. It covers only groundwater connected to surface water. There are other rules, like Law of Transboundary Aquifers, adopted by the International law commission in 2008 and noted by the UN General Assembly that are broader in scope. They include however similar basic obligations that are (https://unece.org/environment-policy/water/un-watercourses-convention):

✓ Equitable and reasonable utilization,

✓ The core of all responsibilities,

✓ Duty to use and manage international water in a fair manner; and reasonable

in relation to its coastal states,

✓ Essential to avoid tragedy of the commons,

✓ Prevention of significant harm (Art. 7),

✓ Prior notification of planned projects (Arts. 11-19),

✓ obligation to communicate,

✓ General obligation to cooperate (Art. 8),

✓ Obligation to share data and information on a regular basis (Art. 9).

The second treaty is 1992 UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary

Watercourses and International Lakes ("UNECE Water Convention")[United nations economic community for europe]. It was adopted in 1992 and entered into force in 1996. It was designed as a regional, pan-european instrument, the Water Convention was amended in 2003 to allow accession by countries outside the UNECE region. As of 2016, all United Nations Member States can accede to the Water Convention. Chad and Senegal joined in 2018, Ghana 2020 and Guinea-Bissau 2021. Several

are under an accession process (unece.org).

Principal objective is to avoid "transboundary impact". Transboundary impact means adverse changes as a result of human activity in a body of water which is geographically in the territory of more than one State and which is thus also subject to more than one piece of legislation. It explicitly requires avoidance of adverse environmental effects on transboundary freshwater resources. Joint management of waters is crucial for peace in many regions. UNWC and UNECE Water Conventions have different approaches but are fully compatible and mutually supportive. Both require protection of international watercourses and their ecosystems and sustainable use of internationally shared freshwater resources. The UNECE Water Convention provisions are generally more detailed or prescriptive than those of the UN Watercourses Convention. This is particularly the case regarding water

quality standards as well as setting out more precise guidelines and advanced standards of conduct for the prevention of transboundary impacts. Alternatively, one can derive more guidance from the UN Watercourses Convention on the factors relevant to equitable and reasonable utilization.

There are some differences between these two treaties: UNCW was adopted by a vast majority of the UN General Assembly in 1997. The latter was negotiated exclusively among UNECE Member States and adopted in 1992. Nevertheless, the UNECE Water Convention has been in force since 1996 and recently celebrated 20 years of progressive development and implementation. Also, another international framework includes the sustainable development goals (sdg), the number 6 (https://www.unwatercoursesconvention.org/documents/UNWC-Fact-Sheet-12-Relationship-with-UNECE-Water-Convention.pdf). Water resource management has often been described as a wicked problem, especially because there are no easy solutions. It is wicked because there are unknown dimensions to the related science, with open questions such as: How much water is available? Where is the water coming from? How is this changing in time? What is causing these changes? In addition, there are in almost all

cases, multiple stakeholders that deal with the management of water resources. This renders the decision-making difficult and sometimes even impossible. Other examples of wicked problems in the water sector are, among others, related to groundwater resources such as: the use of the fossil groundwater under a large part of Africa, the fast decline of the groundwater table in the Middle East, but also the strategic management of the groundwater store under "de Veluwe" during prolonged periods of drought. All these issues have, besides a large natural science component, a strong social-economic component as well (https://www.gwp.org/globalassets/global/events/iwl-training-2016/unwc_2015_compressed.pdf).

Since the adoption of UNWC and UNECE Water Convention, water pollution and overuse have worsened in many places, and the world's poorest people are already facing shrinking supplies. The scale of the freshwater challenge is enormous, especially with climate change making water availability more unpredictable and causing more frequent, widespread droughts and floods. However, transboundary water cooperation raises major practical and political issues. In the past, nations have addressed those issues by adopting and implementing treaties that govern interstate cooperation on specific international rivers, lakes, and aquifers. As a result, there are many different watercourse agreements, but most of the world's transboundary water resources still lack sufficient legal protection. In the majority of basins, either no management agreements are in place, existing agreements are inadequate, or not all states within the basin are parties to existing agreements. Without adequate protection, it will be difficult, if not impossible, for watercourse states to cope cooperatively with existing and future threats from human pressure and environmental change. Today, almost every country in the world has a problem with water resources. Especially with climate change, this problem has increased even more. In fact, water is life, but many countries are cutting their own life veins. For example, the Nile river that gives life to Cairo, or the Euphrates and Tigris river that gives life to the Middle East. Or we can give an example to the Ganges river in India. But these countries and many others betray the resources that gave life to them. But the solution to this is to manage the water usage correctly. First of all, we need to learn where the water is used. In the solution of water scarcity, the intersectoral distribution of water consumption should be taken into account. For example, 72% of the total water in Turkey is consumed in agriculture (EU: 33%), 12% in industry (EU: 51%), and 16% for

drinking and usage purposes (EU: 16%). Whether for agricultural, industrial or for individual purposes, it is human beings who use water (https://www.climatechangepost.com/turkey/fresh-water-resources/). For this reason, it is extremely important to raise awareness of users. Another important point in this regard is that it is wrong for all sectors to use water of the same quality. What are countries doing to

use water better?

3. Water Use Systems in Various States in the World

3.1.Türkiye

Türkiye has a semi-arid climate. For this reason, water management is much more important. We are experiencing a lot of water related problems in Türkiye. For example, the city I live in is Istanbul. There has been a water problem in Istanbul for thousands of years. However, the first solutions to this problem started when the Roman empire built underground water tanks. Later, Byzantine and Ottoman empires also found similar solutions. Especially in Türkiye, huge projects have been started since 2002. For example, hundreds of projects such as the project of bringing Kızılırmak water to the Konya plain, the construction of the 12th highest dam in the

world, the construction of a treatment plant in Istanbul, the construction of underground water tanks, the project of turning seawater into drinking water, the project of bringing Kızılırmak water to Ankara province have been carried out. Today, there are 861 active dams in Türkiye. Among the dams in Turkey, Atatürk Dam has 817 km2, Keban Dam 675 km2, Ilısu Dam 313 km2, Karakaya Dam 268 km2, Hirfanlı Dam has a surface area of 263 km2 (https://water.fanack.com/turkey/water-infrastructure-turkey/).

3.2.China

Today, China has a water problem due to its population. For example, there is a significant decrease in China's drinking water resources. More than 25% of the Chinese population is deprived of clean drinking water resources. Approximately half of China's 668 largest cities suffer from water shortages. 108 of them are at serious level and 60 of them are at critical level. It is making huge dam projects and irrigation canal projects to meet the water needs of its growing population (https://www.jstor.org/stable/27821519). For example, the South-North Water Transfer Project is a ten-year infrastructure mega-project in China. The project aims to channel 44.8 billion cubic meters of freshwater per year from the Yangtze River in southern China to the drier and industrialized north via a three-canal system (https://www.water-technology.net/projects/south_north/).

3.3.İran

Iran is a country that has suffered from water problems from past to present. Today, these problems have increased even more due to wrong agricultural policies. While only 15 percent of Iran's land is open to agriculture, 93 percent of all water consumption in the country is used in agriculture (https://nap.nationalacademies.org/read/11241/chapter/12). Therefore, the wrong use of water in agriculture causes a severe thirst problem. For example, in the next year, the underground water of the city will be destroyed by harvesting rain water thanks to the tunnels built underground in the past in Iran. Solutions have been tried to be produced.

3.4.İsrael

Today, the country that manages water in the most correct way is Israel. Despite being located in a desert climate, Israel is a self-sufficient country thanks to modern agriculture methods. Israel meets most of its water needs by purifying water from the sea and from the Dead Sea. Israel ranks first in the world in terms of water recycling. It cleans 85% of domestic waste water and recycles it for use in agriculture. Approximately 55 percent of the total water is used in agriculture (

https://www.fluencecorp.com/israel-leads-world-in-water-recycling

/). In fact, when we look at Israel, it seems that water problems have disappeared with the correct management of water.

Conclusion

When we look at the United Nations' Sustainable Development Goals(SDG), 17 SDG goals are determined and all of them are very important for human life. One of these SDGs is goal 6 and it is about clean water and sanitation. With this goal, the UN wants to create consciousness on water scarcity across the world. So we should know that water is a very precious and important resource for all creatures in the globe. Without water life can not be sustained for all of us. In the UN environmental conferences, sustainable development is one of the main targets and it is very important. Water is one of the elements of sustainable development and water is utilized in different areas of the ındustrial activities. Human beings not only need the water for drinking

but also for industry and agricultural activities such as irrigation and watering plants. All the activities force us to save water while utilizing it and not consume it wastefully. Some states in the world have common watercourses and they have to use these resources under principles of water governance determined in their treaties.

As conclusion, it can be said that sustainability in water utilisation is very important for all of us. We should protect all kinds of water resources such as ground water, rivers, lakes and oceans. This is clearly stated in the goal 14 of SDGs as follows: " The SDGs aim to sustainably manage and protect marine and coastal ecosystems from pollution, as well as address the impacts of ocean acidification. Enhancing conservation and the sustainable use of ocean-based resources through international law will also help mitigate some of the challenges facing our oceans." (https://www.undp.org/sustainable-development-goals).

References

Eitfood.eu, https://www.eitfood.eu/projects/water-in-south-finding-innovative-solutions-for-water-scarcity-in-southern-europe/why-is-water-scarcity-important Access Date: 18.12.2023

EVSAHİBİOĞLU, A. Nejat, Turhan AKÜZÜM ve Belgin ÇAKMAK, (2010) "Su Yönetimi, Su Kullanım Stratejileri Ve Sınır aşan Sular", Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı,1-2, Ankara, ss.119-134.

MAZI, Fikret, (2014). Kent ve Kalkınma, Kahramanmaraş: Akbaba İletişim Matbaacılık.

United Naitons(2008), Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf A.D: 18.12.2023:

United Nations (2005), 2005 World Summit Outcome, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf A.D: 18.12.2023:

Yavuz, Alpagut V, (2010). "Sürdürülebilirlik Kavramı Ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri", Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institut, Yıl/Year: 2010 ♦ Cilt/Volume: 7 ♦ Sayı/Issue: 14, s. 63 – 86.

YILMAZ, Yakup, (2016). "SULAMA SİSTEMLERİNDE SUYUN AKILLI KULLANIMI", 27 Mayıs 2016, Plant Peyzaj ve Süs Bitkileri Dergisi.

undp.org/User's Guide on Assessing Water Governance (2015) https://www.undp.org/publications/users-guide-assessing-water-governance?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMI4Nn-1vWZgwMVzp2DBx0QXwjTEAAYASAAEgJ7ifD_BwE, Access Date: 18.12.2023.

https://www.undp.org/sustainable-development-goals Access Date: 20.12.2023.

https://unece.org/environment-policy/water/un-watercourses-convention Access Date: 18.12.2023.

The OECD Water Governance Programme, https://www.oecd.org/water/regional/ Access Date: 20.12.2023.

OECD Su Yönetişimi İlkeleri, https://hidropolitikakademi.org/uploads/wp/2016/08/OECD-SU-Y%C3%96NET%C4%B0%C5%9E%C4%B0M%C4%B0-PRENS%C4%B0PLER%C4%B0-min.pdf Access Date: 20.12.2023.

SAROJ KUMAR JHA, (2023) "Water knows no borders: Transboundary cooperation is key to water security and avoiding conflict", https://blogs.worldbank.org/water/water-knows-no-borders-transboundary-cooperation-key-water-security-and-avoiding-conflict, Access Date: 20.12.2023.

https://www.eea.europa.eu/tr/isaretler/aca-isaretler-2018/makaleler/avrupa2019da-su-kullanimi-2014-miktar Access Date: 16.12.2023.

https://www.unwatercoursesconvention.org/documents/UNWC-Fact-Sheet-12-Relationship-with-UNECE-Water-Convention.pdf Access Date: 16.12.2023.

https://www.gwp.org/globalassets/global/events/iwl-training-016/unwc_2015_compressed.pdf Access Date: 16.12.2023.

https://www.climatechangepost.com/turkey/fresh-water-resources/ Access Date: 17.12.2023.

https://water.fanack.com/turkey/water-infrastructure-turkey/ Access Date: 17.12.2023.

https://www.water-technology.net/projects/south_north/ Access Date: 18.12.2023.

https://nap.nationalacademies.org/read/11241/chapter/12 Access Date: 18.12.2023.

https://www.fluencecorp.com/israel-leads-world-in-water-recycling Access Date: 18.12.2023.

Indonesia's Foreign Policy Toward the South Pacific: A Case Study of the Joko Widodo Administration

Taquella Testarossa Gangga Pentasari[35]

Abstract

This article explores the conception of Indonesia's national role in foreign policy analysis, aiming to elucidate its role in the South Pacific region. It provides insights into the patterns and behaviors of Indonesia's foreign policy. The main challenges faced by Indonesia include criticism from South Pacific countries, particularly concerning human rights violations in Papua. The research question is: "What is Indonesia's role in the South Pacific region under the administration of President Joko Widodo?". This study uses the analytical tool 'National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy' by Kalevi Jaakko Holsti. This study aims to determine the various roles of Indonesia in the South Pacific region through its foreign policy during President Joko Widodo's administration. The author finds that Indonesia plays several significant roles in the South Pacific region, including being regional leaders, active independents, developers, and independents. The success of Indonesia's foreign policy is evident, as shown by the cessation of criticism at the United Nations General Assembly in 2022 from Vanuatu and other South Pacific countries regarding human rights issues. Furthermore, Indonesia has built closer cooperation with countries such as Timor Leste, Fiji, the Solomon Islands, and Vanuatu in the South Pacific, reflecting its commitment to developing diplomatic and economic relations in the region. It is important to note that Indonesia's ability to enhance relationships with South Pacific countries heavily relies on its image rather than material resources. Under President Joko Widodo's administration, Indonesia strategically leverages soft power and partnerships in the South Pacific region.

Keywords: Indonesian foreign policy, role theory, South Pacific, human rights, international relations.

JEL Codes: F500**,** P450

1. INTRODUCTION

The South Pacific region consists of several microstates such as Fiji, Vanuatu, Papua New Guinea, Nauru, the Solomon Islands, Kiribati, and so on. The six countries included in the Melanesian Spearhead Group are considered microstates due to their relatively small population and land area and are generally regarded as developing nations. Therefore, regional cooperation is a necessity to preserve the existence of the South Pacific region in the arena of international relations (Bekarekar, 2016). Some countries in the Pacific region, such as Vanuatu, the Solomon Islands, Palau, Tuvalu, the Marshall Islands, and Nauru, criticize Indonesia in the United Nations General Assembly regarding human rights issues in Papua. Indonesia's position in the South Pacific is strengthened through various policies implemented by the government under the leadership of Retno Marsudi, who has served as the Minister of Foreign Affairs of Indonesia since October 2014. One strategy to strengthen Indonesia's position is to make it a member of the Melanesian sub-region. Therefore, Indonesia implements the Look East Policy as a step to defend the country's sovereignty and maintain regional stability (Hasanah, 2021).

This research addresses Melanesian issues because some Indonesians share similarities with the population of the South Pacific, especially those from the Melanesian ethnic group. This ethnic

[35] Corresponding Author, Thammasat University, Institute of Area Studies (TIARA), Thailand, Bangkok, Master of Arts in Asia-Pacific Studies Program (MAPS), taquellatestarossa87@gmail.com

similarity is also highlighted by the South Pacific in the context of criticism of human rights issues in Papua. It is important to note that Indonesia is one of the countries in the Melanesian sub-region, with approximately 11 million Melanesian residents scattered across five provinces in the central and eastern parts of Indonesia, namely East Nusa Tenggara, Maluku, North Maluku, Papua, and West Papua (Kaha, 2015). The 'Look East' policy is part of Indonesia's foreign strategy to pay more attention to the South Pacific region while strengthening Indonesia's image as a middle power. This shift responds to Indonesia's previous foreign policy priorities, which were more focused on The Association of Southeast Asian Nations. Other factors driving Indonesia's emphasis on the South Pacific involve geographical proximity, ethnic and cultural similarities, Indonesia's efforts to connect the South Pacific and Southeast Asia, and Indonesia's strategy to defend Papua's sovereignty from the support of some South Pacific countries for Papua's independence based on the principle of Melanesian ethnic equality (Bekarekar, 2016).

Indonesia considers Pacific countries as strategic partners due to political and economic considerations. As a result, the Indonesian government is committed to demonstrating its continuity in implementing the 'Look East' foreign policy towards island nations in the Pacific region (Wati et al., 2015). The Indonesian government is also aware of the key role played by Pacific countries in achieving success in the Indo-Pacific. The Pacific Island region has become an arena of competition between the United States and China, where some countries lean towards the United States, while others enhance cooperation with China (Darmawan et al., 2019). Indonesian Foreign Minister Retno Marsudi refers to the Pacific diplomacy strategy introduced by Jakarta in 2019. From 1999 to 2021, Indonesia provided 211 packages of technical and development assistance to Pacific countries, involving around 1,900 participants (Aqil, 2022). With this step, Indonesia also aims to meet the needs of Pacific countries and build strong and mutually beneficial cooperation for the national interests of both parties.

Indonesia's foreign policy, stemming from the principle of 'Independent and Active', plays a crucial role in shaping its involvement at the international level. Under the leadership of President Joko Widodo, this research explores Indonesia's unique role in the South Pacific region. The Independent and Active approach in foreign policy indicates that Indonesia actively engages in global issues rather than adopting a passive or reactive stance. While being independent and active, this policy is not neutral and avoids forming alliances with major powers or involvement in military agreements. Instead, its focus is on serving national interests while collaborating with other nations to address colonialism and imperialism for global peace and social justice. Meanwhile, the 'Look East' policy, within the context of foreign policy, emphasizes Indonesia's increased involvement in the Pacific Islands and its participation in regional initiatives such as the Melanesian Spearhead Group, Pacific Islands Forum, and Pacific Islands Development Forum (Wati et al., 2021). President Joko Widodo also issued Presidential Regulation No. 16 of 2017 on Indonesia's Maritime Policy on March 1, supporting the acceleration of the Global Maritime Fulcrum doctrine proclaimed at the East Asia Summit in 2014. The Global Maritime Fulcrum depicts the vision of a sovereign, advanced, and strong maritime state capable of making a positive contribution to regional and global peace and security in line with national interests (Laksmana, 2017).

2. RESEARCH QUESTIONS

Criticism from South Pacific countries regarding human rights violations in Papua poses a significant challenge to Indonesia's role in the South Pacific region. Countries expressing such concerns include Vanuatu, the Solomon Islands, Palau, Tuvalu, the Marshall Islands, and Nauru. Therefore, one of Indonesia's objectives is to improve its image in response to the criticism from South Pacific countries regarding human rights issues in Papua. It is crucial to

emphasize that Indonesia's primary goal is also to pursue its national interests by strengthening mutually beneficial cooperation with the region.

The research question guiding the exploration in this study is:

"What is Indonesia's role in the South Pacific region under the administration of President Joko Widodo?"

3. OBJECTIVE

This research aims to address the research question that examines Indonesia's role in the South Pacific region through its foreign policies, namely 'Look East' and the 'Global Maritime Fulcrum,' based on the foundation of the 'Independent and Active' foreign policy under the administration of President Joko Widodo. The author identifies Indonesia's role in the South Pacific under President Joko Widodo's leadership using the analytical tool of the conception of national role by Kalevi Jaakko Holsti.

4. METHODOLOGY

In this study, the author aims to investigate the role of Indonesia in the South Pacific region through the framework of its foreign policy during President Joko Widodo's administration. The research question guiding this investigation is: "What is Indonesia's role in the South Pacific region under President Joko Widodo's administration?" To address this question, the author employs a combination of case studies and secondary data analysis. The variables considered revolve around Indonesia's role in the South Pacific, with a focus on the reception and responses of South Pacific countries. The data analysis will be qualitative, allowing exploration of Indonesia's diplomatic involvement in this region. It's important to note that this study is limited by its temporal scope, specifically concentrating on President Joko Widodo's government. Acknowledging this limitation is crucial, as foreign policy dynamics can evolve, and the findings may not fully capture changes or developments in Indonesia's approach beyond this specific period.

The methodology used in this research draws inspiration from Kalevi Jaakko Holsti's framework on 'National Role Conceptions in Foreign Policy Analysis.' The purpose of national role conceptions is to enhance understanding of how the concept of national roles serves as a framework for analyzing foreign policy, contributing to the development of a more realistic model of the international system. Roles are conceptualized as normative expectations encompassing actions, although actual implementation may vary in specific situations. Holsti's framework categorizes national role conceptions into 17 different roles, each reflecting a unique perspective on a country's foreign policy activities. These roles, including 'Bastion of Revolution-Liberator,' 'Regional Leader,' 'Mediator-Integrator,' and others, capture the diversity of approaches that a country can adopt in its interactions with the international community. This study employs qualitative data analysis techniques to explore how Indonesia perceives and enacts its role in the South Pacific region, particularly through the lenses of the 'Looking East' and 'Global Maritime Fulcrum' foreign policy, based on the 'free and active' foreign policy under President Joko Widodo's administration.

5. DISCUSSION

In the realm of Indonesia's foreign policy, known as the active non-aligned principle, the role and national norms of Indonesia play a significant role in international relations. The active non-aligned principle reflects Indonesia's seriousness in actively participating in the international community while maintaining its national independence. The non-aligned

principle aims to formulate views and policies related to international issues without being bound to a specific world power. Additionally, Indonesia also has the opportunity to contribute actively, both through thought and direct participation, to the resolution of conflicts, disputes, and other global issues. All of this is done with the hope of realizing a world order based on the values of freedom, sustainable peace, and social justice (Santoso et al., 2023).

Pancasila, as the philosophy of the Indonesian state, was realized by the nationalist leader Sukarno. This philosophy was first expressed on June 1, 1945, in a speech delivered by Sukarno to the Indonesian independence preparation committee, supported by Japan during their occupation in World War II. The five principles were arranged in a slightly different order and formulated with different words: belief in one God, just and civilized humanity, the unity of Indonesia, democracy under the guidance of wise representative consultation, and social justice for all the people of Indonesia (Britannica, 2023). Indonesia's values rooted in Pancasila, including moral and social principles such as justice, unity, democracy, and prosperity, serve as the foundation for determining the direction and goals of foreign policy. Thus, Indonesia is committed to fostering mutually beneficial international relations based on universal values while upholding Pancasila norms as a positive contribution to world order. In the context of international relations and the development of ideologies, Pancasila not only accepts or is influenced by foreign values but can also propose its values and exert positive influence, supporting other cultures or ideologies (Eddy, 2018).

Based on previous studies, Holsti compiled 17 categories of national role conceptions based on the level of involvement or foreign policy activities in role conception, as follows (Holsti, 1970):

Holsti (1970) identified 17 national role conceptions based on foreign policy activities:

1) **Bastion of Revolution-Liberator:** Advocacy for foreign revolutionary movements.

2) **Regional Leader:** Leadership roles in identified regions or cross-sectoral subsystems.

3) **Regional Protector:** Protecting neighboring territories.

4) **Active Independent:** Emphasizing national independence with active diplomatic involvement.

5) **Liberation Supporter:** Informal support for liberation movements abroad.

6) **Anti-Imperialist Agent:** Opposing imperialism, especially with ideologically communist governments.

7) **Defender of the Faith:** Safeguarding values against threats, not limited to specific regions.

8) **Mediator-Integrator:** Reconciling conflicts between countries or groups.

9) **Regional-Subsystem Collaborator:** Broad commitment to collaborate with other nations.

10) **Developer:** Assisting developing countries with specific expertise.

11) **Bridge:** Acting as a communication link between different cultural backgrounds.

12) **Faithful Ally:** Benefiting from alliances for protection goals.

13) **Independent:** Making policy decisions based on national interest, not aligning explicitly with other nations.

14) **Example:** Advancing international influence through specific domestic policies.

15) **Internal Development:** Focusing on internal development with limited involvement in international affairs.

16) **Isolate:** Minimizing external interactions, emphasizing self-reliance.

17) **Protectee:** Expecting other nations to defend without specifying roles or tasks.

After examining the 17 National Role Conceptions by Kalevi Jaakko Holsti, the author found that there are four national roles of Indonesia towards the South Pacific in the administration of President Joko Widodo, identified as 'regional leader,' 'active independent,' 'developer,' and 'independent.' To provide a more detailed explanation, the author will describe these four national roles of Indonesia towards the South Pacific in the administration of President Joko Widodo as follows:

Table 1

Four National Roles of Indonesia Towards the South Pacific

Number	National Role	Key Point	Operationalization
1	Regional Leader	Specific responsibilities in a particular region	Several Indonesian initiatives that have been acknowledged by other countries, especially in the South Pacific region, are as follows, (1) Indonesia initiated "The Archipelagic and Island States" (2018), (2) Indonesia hosted the joint forum, the "Indonesia – South Pacific Forum" (2019), (3) The Group of 20 Presidency of Indonesia (2022), (4) Indonesia initiated the Indonesia-Pacific Development Forum (2022), (5) Indonesia was accepted as a Permanent Member of The Melanesian Spearhead Group.
2	Active Independent	Implementing the concept of Non-Aligned	Indonesia has emphasized the importance of an independent and active foreign policy. This means that Indonesia seeks to make decisions based on its national interests and principles rather than aligning itself with any particular geopolitical bloc. For example, the Coordinating Ministry for Political, Legal, and Security Affairs proposed an additional budget of Rp 60 billion to be used to finance government diplomatic efforts towards countries in the South Pacific region. Rp 5 billion was used for security management of the border areas of Australia and the South Pacific, and Rp 5 billion was used for increased security intelligence cooperation in the border areas of Australia and the South Pacific. (Coordinating Ministry for Political, Legal, and Security Affairs, 2018).

3	Developer	Assisting less developed nations	The Government of Indonesia has signed a Grant Agreement for the Government of Solomon Island, Timor Leste, and the Government of Fiji (Ministry of Foreign Affairs, 2020). The Indonesian government assisted Vanuatu as a form of humanitarian support because it was hit by the earthquake and storm. Humanitarian aid sent by Indonesia to Vanuatu worth Rp 7.12 billion (Coordinating Ministry for Human Development and Culture, 2023).
4	Independent	Pursuing the National interest and self-determination	President Jokowi encouraged the partnership in the Pacific to be strengthened. According to the President, New Zealand's relations with South Pacific countries are quite strong. For this reason, Indonesia and the Association of Southeast Asian Nations also want to strengthen partnerships with South Pacific countries (Ministry of State Secretariat, 2020). Indonesia's approach to the South Pacific aims to strengthen diplomatic, economic, and security cooperation with countries in the region. Its goals include building mutually beneficial relationships, supporting economic development, and maintaining regional stability. Initiatives related to the Global Maritime Fulcrum, such as maritime security cooperation and infrastructure development, could indirectly impact Indonesia's interactions with countries in the South Pacific. Additionally, diplomatic relations and economic partnerships pursued under the Look East Policy may influence Indonesia's engagement with nations in the South Pacific and beyond.

Source

Adapted from National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy by Holsti. (1970).

In exploring Indonesia's role in the South Pacific under President Joko Widodo's administration, it is imperative to underscore the significance of recognition from the Pacific Island nations regarding the four roles the author has identified. Indonesia's engagement in the South Pacific is not confined to a domestic audience but extends to a regional one, encompassing the Pacific Island countries. The effectiveness and success of Indonesia's foreign policy initiatives in the South Pacific hinge on the acknowledgment and appreciation of its roles by the nations within the region. As Indonesia assumes various roles, ranging from economic collaboration to diplomatic endeavors, it becomes essential for the Pacific Island nations to perceive these actions as mutually beneficial partnerships.

Pacific Elevation, as a primary commitment of Indonesia, illustrates a strong determination to support countries and territories in the Pacific region. Through bilateral and regional cooperation approaches, Indonesia is committed to strengthening diplomatic and economic ties with South Pacific countries. This initiative encompasses various forms of cooperation, ranging from trade and investment agreements to collaboration in human resource development,

infrastructure, and the environment. Additionally, Indonesia provides direct assistance as a tangible expression of solidarity and partnership with South Pacific countries, helping them overcome challenges and promote sustainable growth. Thus, Pacific Elevation reflects Indonesia's commitment to being a robust partner and supporting progress and sustainability in the Pacific region (Indonesian Ministry of Foreign Affairs, 2020).

6. FINDING

After studying the concept, the author concludes that the definition of a state's role in international relations refers to the perception and understanding of a country regarding its role in the international arena. This includes how a nation sees itself in terms of responsibility, contribution, and interaction with the global community. The concept encompasses a nation's self-perception of its political, economic, security, and cultural roles on the world stage. National role conceptions influence a country's foreign policy, international engagement, and the priorities it pursues in its interactions with other nations. These conceptions are shaped by historical, cultural, political, and strategic factors. Each country may have a different national role conception that evolves based on changing circumstances and priorities.

After examining the 17 National Role Conceptions by Holsti, the author concludes that in President Joko Widodo's government, four national roles of Indonesia in the South Pacific can be identified as 'regional leader,' 'active independent,' 'developer,' and 'independent.' In the context of soft power, the Joko Widodo administration implemented the 'Look East' policy and the 'Global Maritime Fulcrum' concept as the foundation for a free and active foreign policy toward the South Pacific. This policy not only strengthens regional connectivity but also enhances Indonesia's image as a regional leader that is active, independent, and progressive. Through the role of a 'regional leader,' Indonesia successfully builds close and mutually beneficial partnerships with countries in the South Pacific. As an 'active independent,' Indonesia upholds its autonomy in diplomacy, while as a 'developer,' the country makes tangible contributions to economic and social development in the region. The positive reception of Indonesia's role as 'independent' indicates that Indonesia's diplomatic efforts in the South Pacific are considered relevant and effective in maintaining regional stability and advancing bilateral cooperation.

7. CONCLUSION & RECOMMENDATIONS

Indonesia plays four crucial roles in the South Pacific region under the leadership of President Joko Widodo, including being a 'regional leader,' 'active independent,' 'developer,' and 'independent.' The success of Indonesia's role in the South Pacific is evident, firstly, when Vanuatu (the most active country addressing human rights issues in Papua) and other small island nations in the Pacific at the United Nations General Assembly ceased criticizing Indonesia in 2022. Instead, Vanuatu has shifted its focus to addressing climate issues. Secondly, there is a strengthening of cooperation between Indonesia and South Pacific countries in economic and security areas. However, it is important to note that to achieve Indonesia's national interests, relying solely on Indonesia's material strength is insufficient to strengthen its relationship with South Pacific countries. Conversely, Indonesia's role through its foreign policy significantly influences the image and acceptance of Indonesia by the South Pacific.

Based on the findings of this research, several recommendations are proposed for the Indonesian government and future researchers. For the Indonesian government, it is suggested to continue promoting the implementation of soft power policies, such as "Look East" and "Global Maritime Fulcrum," with a focus on building economic, educational, cultural, and sustainable environmental capacities. Furthermore, efforts are needed to enhance multilateral

cooperation in the South Pacific, strengthening the role as a proactive regional leader and supporting sustainable development initiatives. Additionally, it is crucial to maintain a balance between active independent policies and regional cooperation to preserve stability in the region. For future researchers, it is recommended to explore the impact of Indonesia's soft power policies in the South Pacific and engage local perspectives for a more comprehensive understanding. Further studies can also explore potential cooperation in security, environmental, and technological innovation to strengthen Indonesia's ties with South Pacific nations.

REFERENCES

Bekarekar, W. W. S. (2016). Indonesia's Reasons in Conducting A Cooperation Relationship With Melanesian Spearhead Group (MSG). *Prosiding Interdisciplinary Postgraduate Student Conference 1st* , 245–252. doi:https://doi.org/978-602-19568-2-3

Britannica. (2023b). Pancasila. Retrieved from https://www.britannica.com/topic/Pancasila

Coordinating Ministry for Political, Legal and Security Affairs. (2018). Kemenko Polhukam ajukan anggaran tambahan untuk soft diplomacy Pasifik Selatan. Retrieved from https://polkam.go.id/kemenko-polhukam-ajukan-anggaran-tambahan-untuk-soft-diplomacy-pasifik-selatan/

Eddy, I. W. (2018). Actualization of Pancasila Values In The Life Of Nations And Nations. *Dharmasmrti: Jurnal Ilmu Agama Dan Kebudayaan*, *18*(1), 116–123. doi:10.32795/ds.v1i18.108

Hasanah, I. U. (2021). Retrieved from https://www.ircorner.com/look-east-policy-upaya-reposisi-kebijakan-luar-negeri-indonesia-terhadap-kawasan-pasifik-selatan/

Holsti, K. J. (1970). *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy* (3rd ed., Vol. 14). Wiley on behalf of The International Studies Association.

Indonesian Ministry of Foreign Affairs. (2020). Retrieved from https://kemlu.go.id/wellington/id/news/8262/banyak-bukti-kesamaan-tunjukkanindonesia-adalah-bagian-dari-pasifik

Kaha, K. (2015). Retrieved from https://www.antaranews.com/berita/526363/ras-melanesia-terbanyak-ada-di-indonesia

Coordinating Ministry for Human Development and Culture. (2023). Coordinating Ministry for Human Development and Cultural Affairs Hands Over Humanitarian Aid to Vanuatu Government. Retrieved from https://www.kemenkopmk.go.id/menko-pmk-serahkan-langsung-bantuan-kemanusiaan-ke-pemerintah-vanuatu

Laksmana, E. (2017). Indonesian sea policy: Accelerating Jokowi's Global Maritime Fulcrum? Retrieved from https://amti.csis.org/indonesian-sea-policy-accelerating/

Ministry of Foreign Affairs. (2020). Indonesia's aid strengthens solidarity and partnership in the Pacific: Portal of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Indonesia. Retrieved from https://kemlu.go.id/portal/id/read/1987/berita/bantuan-indonesia-perkokoh-solidaritas-dan-kemitraan-di-pasifik

Ministry of State Secretariat. (2020). President Jokowi Encourages Strengthening ASEAN-New Zealand Partnership in the Pacific. Retrieved from

https://setneg.go.id/baca/index/presiden_jokowi_dorong_penguatan_kemitraan_asean_selandia_baru_di_pasifik

Dwi, M., Santoso, G., Futeri, F. A., Wulansari, F., & Muthmainnah, R. O. (2023). Indonesia's Free and Active Foreign Policy for World Peace. *Journal of Transformative Education, 2*, 2963–3176. doi:https://doi.org/10.9000/jpt.v2i2.437

Wati, V. O., Apresian, S. R., & Dewi, E. A. (2021). Indonesia's foreign policy in Pacific Island countries during Joko Widodo era 2014-2019: An adaptive action? *Jurnal Global & Strategis, 15*(1), 1. doi:10.20473/jgs.15.1.2021.1-24

PAY SENEDİ YATIRIMLARINDA TEKNİK ANALİZ YÖNTEMLERİNİN UYGULANMASI VE "TUPRS ile PETKM" HİSSELERİ ÜZERİNDE TEST EDİLMESİ

Tunay Kürşat BAŞKURT[36]

ÖZET

Günümüzde finansal piyasalarda yatırım yapılabilecek birçok finansal araç bulunmaktadır. Pay senetleri de teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte yatırımcıların en çok yöneldiği finansal araçlardan bir tanesidir. Ancak finansal piyasalarda yeterli tecrübeye sahip olmayan yatırımcılar büyük zararlara uğrayabilmektedir. Yatırımcıların aldıkları işlemleri yüksek kar ve düşük zararlar ile sonuçlandırabilmeleri için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerden bir tanesi de "teknik analiz"dir. Hangi finansal araçlara, ne zaman yatırım yapılması gerektiği, piyasadaki fiyat hareketlerinin yorumlanması ve bu değişkenliklere göre alınacak pozisyonun belirlenmesi gibi önemli sorular bulunmaktadır. Yatırımcılar bu sorulara cevap bulma ışığında teknik analiz yöntemini kullanırken, bu yöntemin verdiği sonuçların doğruluğunun incelenmesi gereklidir. Bu çalışmada borsada yatırım yapılacak araçların seçiminde kullanılan teknik analizin "BİST30" içerisindeki büyük işlem hacmine sahip pay senetlerinden ikisi üzerinde ne kadar doğru sonuç verdiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Teknik analizin tanımı, temel prensipleri, varsayımları ve teorileri ile "TUPRS ve PETKM" pay senetleri üzerinde analizin doğruluğu test edilmiştir. Teknik analiz içerisindeki "MACD, PRICE ACTION ve SMC" stratejileriyle yatırım kararı alınıp alınamayacağı incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda her stratejinin farklı başarı oranlarına sahip olduğu, yatırımcılara karlı sonuçlar elde ettirdiği ve yatırım kararı almak için kullanılabilir bir yöntem olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar göz önüne alındığında teknik analiz yöntemlerinin normal şartlar altında doğru sonuçlar verdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pay Senedi Yatırımları, Teknik Analiz, MACD, Price Action, SMC

Jel Kodları: G11, G29

TECHNICAL ANALYSIS METHODS in SHARE CERTIFICATE INVESTMENTS and THEIR APPLICATION and TESTING on "TUPRS and PETKM" STOCKS

ABSTRACT

In today's financial markets, there are various financial instruments available for investment. Shares have become one of the most preferred financial instruments for investors, thanks to the development and widespread use of technology. However, investors without sufficient experience in financial markets can incur significant losses. To enable investors to conclude their trades with high profits and low losses, various methods are available. One of these methods is "technical analysis." There are important questions about which financial instruments to invest in, when to invest, interpreting market price movements, and determining positions based on these fluctuations. As investors use the technical analysis method to find answers to these questions, it is necessary to examine the accuracy of the results it provides. In this study aims to investigate how accurate technical analysis is when applied to the selection of investment instruments in the stock market, specifically focusing on two high-volume stocks within the "BIST30" index. The definition of technical analysis, its fundamental principles, assumptions, and theories were examined, and the

[36] Dokuz Eylül Üniversitesi Ekonometri Bölümü Öğrencisi, tunaykursatbaskurt@ogr.deu.edu.tr Tunay Kürşat BAŞKURT

accuracy of the analysis was tested on the shares of "TUPRS and PETKM". The study evaluated whether investment decisions could be made using the "MACD, PRICE ACTION, and SMC" strategies within technical analysis. The results showed that each strategy had different success rates. Based on the results obtained in the study, it was observed that technical analysis methods generally provided accurate results under normal conditions.

Key Words: Shares Certificate Investments, Technical Analysis, MACD, Price Action, SMC

1. GİRİŞ

İktisat bilimi, insanların sınırsız ihtiyaç ve isteklerini sınırlı kaynaklar ile en iyi nasıl karşılanacağını incelemektedir. Geçmişten bugüne bu durum incelendiğinde, dünyanın artan nüfusu ile hanehalkının ihtiyaç ve istekleri sürekli artarken, kaynakların da azaldığı açıkça görülmüştür. Günümüzde oldukça artan bu tüketim sorunu hanehalkını farklı kaynaklara yönlendirmiştir. Hanehalkı harcamalarından tasarruf sağlayıp, sağladıkları tasarrufları yatırımlara dönüştürme fırsatlarını araştırmaya başlamışlardır. Teknolojinin de gelişmesiyle birlikte finansal piyasalar gelişim göstermiş ve insanların yatırım kavramına bakış açısı değişmeye başlamıştır. Bunun sonucunda yatırım kavramı daha ulaşılabilir hale gelmiş ve hayatımızda daha çok yer tutmaya başlamıştır. Günümüzde gelişen finansal piyasalar, ülkelerin gelişimleri için çok önemli hale gelmiştir. Finansal araçların çeşitliliğinin artması ile insanların bu finansal araçlara ilgisi artmış ve ülke ekonomisine katkıları da olumlu etkilenmiştir. Türkiye'de borsa içerisinde yatırım yapılabilecek finansal araçlardan biri olan pay senedi, portföy değeri ve yatırımcı sayısı bakımından en büyük paya sahiptir ve pay senedine olan ilgi hızlı bir şekilde artmaktadır. 2022 yılının aralık ayında yatırımcı sayısı 3,73 milyon, portföy değeri 1,88 milyon iken 2023 yılı aralık ayı itibariyle yatırımcı sayısı 8,13 milyona, portföy değeri ise 2,97 milyona yükselmiştir. (https://www.vap.org.tr/illere-gore-yatirimci-sayilari)

Yatırımcılar herhangi bir finansal enstrümana yatırım kararı alırken kullanabileceği iki analiz yöntemi bulunmaktadır. Bunlar temel analiz ve teknik analizdir. Temel analiz yöntemi yatırım yapılacak finansal enstrümanın makroekonomik ve mikroekonomik verilerini analiz ederek gerçek değerini belirleme yöntemidir. Temel analiz sonucu, finansal enstrümanın belirlenen değerine göre pozisyon alınmaktadır.

Teknik analizde ise yatırımcılar ilgili finansal enstrümanın geçmiş fiyat hareketlerini ve hacmini çeşitli indikatörler ve yöntemlerden yardım alarak gelecekteki fiyatını tahminlemek amaçlanır. Teknik analizin temelleri "Dow Teorisi"ne dayanmaktadır. Dow teorisinin kurucusu Charles Dow 1800'lü yılların sonlarında bu analizin temellerini atmıştır. (*Akarsu, Y., Yazar, E., & Dilbaz Alacahan, N., (2022). İndikatörlerin Standart Parametreleri ile Optimize Edilmiş Parametrelerinin Getiri Performans*

Karşılaştırılması. Research in Social Sciences, Volume II (ss.53-65), İzmir: Duvar Yayınevi.)

Teknik analizin temel olarak kabul ettiği 3 adet varsayım bulunmaktadır. Teknik analizin kabul ettiği ilk varsayım "piyasa hareketi her şeyi iskonto eder" düşüncesidir. Söz konusu finansal enstrümanla ilgili fiyat değişikliklerinin her şeyi içerisinde barındırdığını kabul eder. Ekonomik, sosyolojik veya politik durumları da dahil ederek analiz yapılması gerektiğini savunur. Teknik analizin kabul ettiği ikinci varsayım "fiyatlar trendlerle hareket eder" düşüncesidir. Bu varsayıma göre, fiyatın bazı dönemlerde kısıtlı aralıklar içerisinde

yaptığı dalgalanmalar dışında fiyat sürekli bir trendi takip etmektedir. Piyasada yükselen, alçalan ve yatay trend olmak üzere 3 adet trend bulunmaktadır. Teknik analizin kabul ettiği varsayım "tarih tekerrürden ibarettir" düşüncesidir. Bu varsayıma göre fiyat geçmişte yaptığı hareketleri tekrar yapacaktır ve benzer sonuçları verecektir düşüncesi hakimdir. (*Budak, C. (2019). Teknik analiz indikatörlerinin performans karşılaşPrması üzerine bir araşPrma (Order No. 28242468). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2471759766). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/teknik-analiz-indikatörlerinin-performans/docview/2471759766/se-2*)

Günümüz finansal piyasalarında teknik analizin kullanımı yaygınlaşmış ve teknik analize olan ilgi artış göstermiştir. Teknik analizin temel analize kıyasla daha az çaba ve zaman istemesi, öğrenilmesi ve uygulanması daha kolay bir yöntem olması en temel neden olarak gösterilebilir. Teknik analiz içerisinde birden çok stratejiyi barındırmaktadır. Bu çeşitlilik, yatırımcılara büyük bir konfor sağlamaktadır. Her yatırımcının ihtiyaçları, istekleri, beklentileri ve psikolojileri çok farklıdır. Teknik analiz yarattığı çeşitlilik ile yatırım yapan kişilerin kendi kişiliklerine uygun karar almalarını sağlamaktadır. Her yatırımcının ihtiyaçları, istekleri, beklentileri ve psikolojileri farklı olsa da her yatırımcının ortak noktası yatırımların sürekli karlı olmasını istemeleridir. Teknik analizin karlı olma konusunda yatırımcılara nasıl yardım ettiği, teknik analize uygun olarak alınan yatırım kararlarının verdiği sonuçların ne olduğu gibi sorulara cevap bulmak gereklidir.

Bu çalışma teknik analizin içerisinde barındırdığı "Price Action, SMC, MACD" stratejileri ile teknik analizin yatırım kararı almak için uygun olup olmadığını belirlemek istemektedir. Bu kapsamda "BİST30" içerisinde işlem gören "TUPRS ve PETKM" pay senetleri üzerinde bu sistemlerin etkinliğini test etmiştir. Bu sistemleri test ederken 2018 ile 2023 yılları arasındaki verilere her sistem için 100 adet test yapılmış ve sonuçları bu çalışmaya dahil edilmiştir.

2. TEKNİK ANALİZ ve KAPSAMI

Teknik analiz, 1990 yılında Charles Dow tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemin temel amacı grafik üzerinde fiyatın geçmiş hareketlerinden ve hacminden yola çıkarak gelecekteki fiyatını tahminlemektir. Teknik analiz bütün finansal enstrümanlar üzerine uygulanabilir bir yöntemdir. Teknik analiz yapmak isteyen yatırımcıların incelemesi gereken grafik çeşitleri "Çizgi grafik, Mum grafik ve Çubuk grafik"lerdir. İçerdiği bilgi bakımından kullanışı en kolay olan grafik türü mum grafiklerdir. Mum grafikler fiyatın açılışını, kapanışını ve gittiği en yüksek yer ile en dip yeri gösterdiğinden oldukça kullanışlıdır. Teknik analiz, mum grafiklerde oluşan formasyonlar sonucunda indikatör veya çeşitli şekiller yardımıyla analiz yaparak fiyatın gelecekteki hareketi konusunda tahminlerde bulunulması denilebilir. Piyasadaki trendin yakalanması sonucunda yatırımcı, yatırımının vadesini, riskini ve yatırımı yapacağı zamanın kararını verir. (*ÖZARI, Ç., TURAN, K., & Demir, E. (2016). Teknik indikatörlerin etkinliği: Bist30 ve bist100 endeksleri üzerine bir uygulama. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6(1), 94-113*.)

Teknik analizde piyasa hareketlerinin, ekonomik, politik ve psikolojik etkenlerin doğurduğu sonuçlara yönelik oluştuğu kabul edilmektedir.

Fiyatı oluşturan etkenler, piyasadaki arz ve talep aracılığı ile fiyat hareketlerini oluşturduktan sonra yatırımcıların eğilimleri ve gelecek için beklentileri görülebilmektedir. Teknik analiz kullanan yatırımcıların amacı alacakları riskleri düşürmek ve bu düşen risklere oranla getirilerini yükseltmektir. *(Murphy, J. J. (1999). Study guide to technical analysis of the financial Markets: a comprehensive guide to trading methods and applications. Penguin.*)

Bu çalışmada ilk olarak incelenecek teknik analiz stratejisi "Price Action" stratejisi olacaktır. Strateji özellikleri, bileşenleri ve sistemin nasıl kullanılması gerektiği açıklanmıştır.

2.1. PRICE ACTION STRATEJİSİ ve ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmada teknik analiz içerisinde ilk kullanılacak yöntem "Price Action" yöntemidir. Price action, göstergeleri kullanmadan işlemlerde giriş ve çıkış sinyalleri oluşturmak için fiyatın temel hareketlerinin teknik bir analizinden başka bir şey değildir. Bu fiyat hareketi analizi, grafiğin olduğu her yere uygulanabilir. Fiyat Hareketini herhangi bir enstrümanın grafiklerine uygulayabiliriz (Ör. Endeks, Pay Senedi, Kripto, Para Birimi). Price action yönteminin bazı özellikleri şunlardır:

- Herhangi bir enstrümanın fiyat hareketlerini analiz etmek için kullanılır.
- Göstergeleri kullanmaz.
- Gelecekteki fiyat yönünü tahmin etmek için geçmiş verileri kullanır.
- Bu tür analizlerde hiçbir gösterge kullanılmadığından grafik oldukça sade görünmektedir ve bu nedenle anlaşılması kolaydır. (SINGH, P., SINGH, Y., & SAMYAL, D. V. K. PRICE ACTION.)

2.1.1. PRICE ACTION STRATEJİSİNİN BİLEŞENLERİ

- Mum grafikler
- Arz ve Talep (Destek ve Direnç) Bölgeleri
- Trend

2.1.1.1. MUM GRAFİKLER

Mum grafikler 18.yy. Japonya'da pirinç fiyatlarının gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin için kullanılmıştır. Mum grafikler ilgili finansal enstrümanın gün içinde oluşan açılış, kapanış en yüksek ve en düşük fiyatlarını içermektedir. Mum grafiklerinde açılış fiyatları kapanış fiyatlarından küçük ise gövdenin içi yeşil renkte (veya beyaz), eğer açılış fiyatı kapanış fiyatından büyükse mum grafiğin içi kırmızı (veya siyah) renkte olur. Şekil 1 bunu göstermektedir. *(Murphy, J. J. (1999). Study guide to technical analysis of the financial Markets: a comprehensive guide to trading methods and applications. Penguin.*)

Şekil 1. Mum Çubuk Örneği

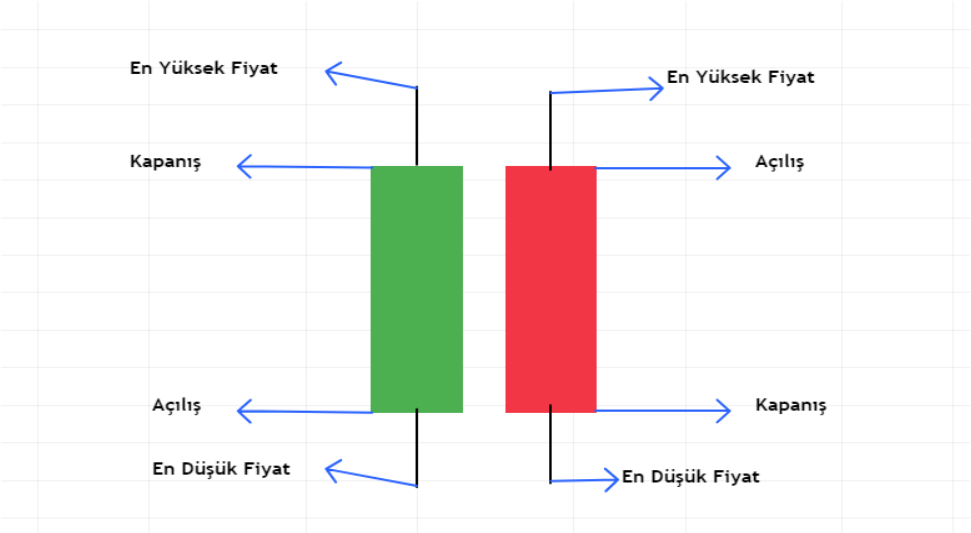

Kaynak: https://tr.tradingview.com/

Şekil 1.2. Mum Grafik Örneği

Kaynak: PETKM1! 19.34 ▲ +3.04% Adsız (tradingview.com)

Şekil 1.2'deki mum grafik örneği PETKM pay senedinin mum grafiği şeklinde gösterimidir.

2.1.1.2. DESTEK ve DİRENÇ BÖLGELERİ

Destek ve direnç bölgeleri geçmiş dönemde piyasa içerisinde arz ve talep miktarlarının belirli alım ve satım seviyelerinde bir bariyer görevi gördüğü, fiyat seviyeleridir.

Destek bölgesi ilgili finansal enstrümanda devam eden fiyat azalışlarının son bulduğu ve yükselme eğilimine geçtiği noktadır. Direnç bölgesi ise devam fiyat artışlarının durduğu ve fiyatın belli bir süre üzerine çıkamadığı veya düşme eğilimine girdiği fiyat bölgesi olarak tanımlanmaktadır. (*Tek, A. O. (2022). PAY SENEDİ YATIRIMLARINDA TEKNİK ANALİZ YÖNTEMLERİNİN UYGULANMASI VE BIST 30 ENDEKSİ ÜZERİNDE TEST EDİLMESİ. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(22), 7-23*)

Şekil 1.3. Destek ve Direnç Bölgeleri Örneği

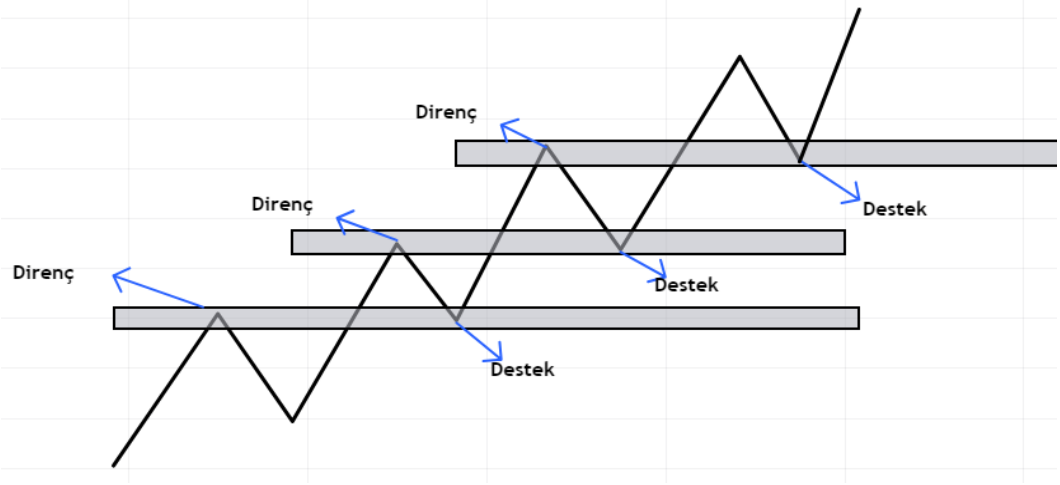

Kaynak: https://tr.tradingview.com/

Şekil 1.3'teki örnekte fiyatın yükselme eğilimindeyken destek ve direnç bölgelerinin nasıl oluştuğu gösterilmek istenmiştir.

2.1.1.3. Trend

Son olarak trendler, teknik analizin en önemli unsurlarından birisidir. Trendler aşağı veya yukarı yönü temsil etmektedir. Piyasada oluşan tepe noktaların kırılmasıyla market yapısında değişim gerçekleşir yukarı yönlü hareket başlar ve bu hareket devam ettikçe yeni tepeler oluşmaktadır. Aynı şekilde piyasada oluşan dip noktaların geçilmesiyle market yapısında değişim gerçekleşir ve bu hareket devam ettikçe yeni dipler oluşur.

Piyasada, yükselen, alçalan ve yatay trend olmak üzere 3 adet trend bulunmaktadır. (*Çetinyokuş, T., & Gökçen, H. (2002). Borsada göstergelerle teknik analiz için bir karar destek sistemi. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 17(1), 43-58.*)

2.1.2. PRICE ACTION STRATEJİSİNİN KULLANIMI

Öncelikle üst zaman diliminde (Pay Senedi için haftalık, aylık veya yıllık zaman dilimi) market yapısı ve fiyatın yakın olduğu destek ve direnç bölgeleri belirlenmelidir. Alt zaman diliminde de (günlük veya haftalık) market yapısı ve bölgeler belirlendikten sonra fiyatın

belirlenen bölgeye giriş yapması beklenmelidir.

Fiyat bu bölgeye giriş yaptıktan sonra market yapısı kırılımı (BMS) beklenmektedir. Market yapısı kırılımı gerçekleştikten sonra fiyatın bölgeye geri dönüşü beklenir ve bölgeden çıkışla birlikte işlem alınır. (*Grimes, A. (2012). The art and science of technical analysis: market structure, price action, and trading strategies (Vol. 544). John Wiley & Sons.*)

Şekil 1.4. Price Action Örnek İşlem Modeli

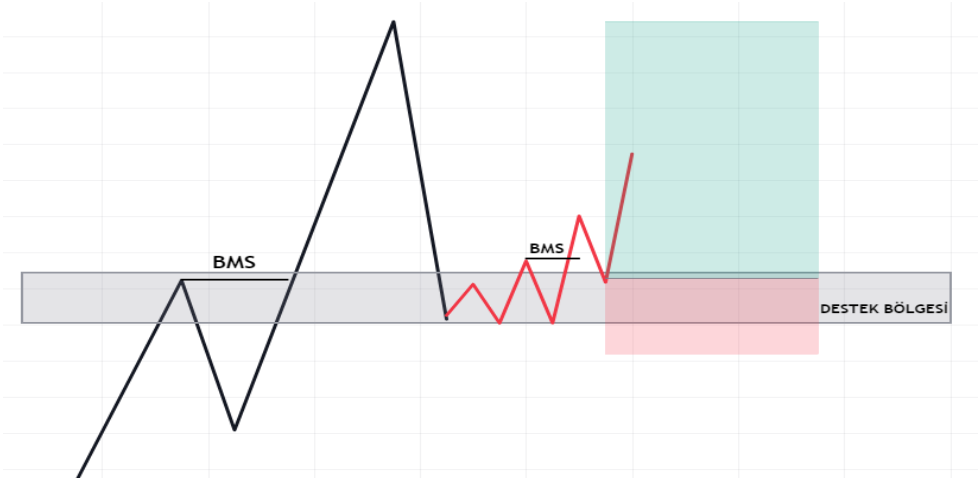

Kaynak: https://tr.tradingview.com/

Şekil 1.4'te fiyatın yükselirken bir bölgeden ret aldığını ve sonrasında o bölgeyi geçerek yeni bir tepeyi oluşturduğu görülmektedir. Yeni tepeden dönüş gelmiş ve fiyat bölgeye giriş yaptığı görülmüştür. Sonrasında fiyat bölgeden çıkışı sağlayıp market yapısı kırılımı gerçekleştirmiş, devamında fiyatın bölgeye geri dönüşü gelmiş ve bölgeden çıkışla işlem alınmıştır.

2.2. SMART MONEY CONCEPT (SMC) STRATEJİSİ ve ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmanın inceleyeceği ikinci teknik analiz yöntemi olan SMC özellikle Forex piyasasında yatırımcılar tarafından çok sıkça kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışma SMC yönteminin borsada pay senedi üzerindeki etkinliğini test etmek istemektedir. Bu ticaret stratejisi Inner Circle Trading (ICT) yönteminin de kurucusu olan Micheal Huddleston tarafından popüler hale getirilmiştir. Esasen SMC, bankalar ve riskten korunma fonları gibi kurumlar da dahil olmak üzere piyasa yapıcıların, perakende tüccarlar için ticaret çabalarını karmaşıklaştırmada kasıtlı bir rol oynadığı fikrini ortaya koymaktadır. Akıllı Para Kavramları çerçevesi altında, perakende tüccarlara, bu piyasa yapıcılar tarafından kontrol edilen sermayeyi ifade eden "akıllı para" faaliyetleri etrafında stratejilerini oluşturmaları tavsiye edilir. Temel konsept, arz, talep dinamikleri ve piyasanın yapısal yönleri gibi değişkenlere özel olarak odaklanarak bu etkili kuruluşların alım satım davranışlarını kopyalamayı içerir. Bu nedenle, bir SMC tüccarı olarak, alım satım kararları verirken bu unsurları titizlikle inceleyecek ve yaklaşımınızı önde gelen piyasa figürlerinin sofistike teknikleriyle uyumlu hale getireceksiniz.

SMC yatırımcıları, bu bakış açısını benimseyerek ve piyasa yapıcıların eylemlerini yakından izleyerek, akıllı para tarafından yönlendirilen piyasa hareketlerinden yararlanmayı amaçlayarak alım satım faaliyetlerinde avantajlı bir konum oluşturmaya çalışırlar. (*Maskey, B. (2021). Smart-money concepts in the Forex market: A strategy for individual traders.*)

2.2.1. SMC STRATEJİSİNİN BİLEŞENLERİ

- Market Yapısı
- Order Block (RTO)
- Fibonacci

2.2.1.1. Market Yapısı

Grafikte ilk olarak bakılması gereken unsur market yapısıdır. Ana trend yönünde işlem alınması zorunludur. Üst zaman diliminde (haftalık, aylık veya yıllık) ana trend yönü belirlenmelidir. (*Maskey, B. (2021). Smart-money concepts in the Forex market: A strategy for individual traders.*)

2.2.1.2. Order Block (RTO)

Fiyatın bir yöne karar vermesiyle market yapısının kırılmasına neden olan bölgeye "Order Block (RTO)" denir. RTO kesinlikle market yapısıyla uyumlu olmak zorundadır. Eğer RTO'dan önce bir market yapısı kırılımı yoksa işlem alınmaz. (*Maskey, B. (2021). Smart-money concepts in the Forex market: A strategy for individual traders.*)

Şekil 2.1. Order Block Örneği

Kaynak: PETKM1! 19.34 ▲ +3.04% Adsız (tradingview.com)

Şekil 2.1'de fiyat yukarı yöne doğru karar verip büyük bir mum ile market yapısı kırılımı gerçekleştirmiş ve Order Block (RTO) oluşturmuştur.

2.2.1.3. Fibonacci

SMC stratejisinde kullanılan bilgilerden birisi de Fibonacci sayılarıdır. Fibonacci uygulamaları Leonardo Pisano Fibonacci tarafından ortaya çıkarılmıştır. Fibonacci uygulamalarının temelinde bir sayı serisi bulunmaktadır. Bu sayı serisi 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13,

21, 34, 55, 89, 144, 233, ... şeklinde sonsuza kadar devam eder. Bu sayı serisini inceleyecek olursak, serinin ilk iki sayısı hariç diğer bütün sayıların kendinden önceki iki sayının toplamı kadar olduğu saptanmaktadır. Yani şu şeklide göstermek gerekirse 1+1=2, 1+2=3, 2+3=5, 3+5=8, 5+8=13 … olarak Fibonacci serisi sonsuza kadar devam eder.

Fibonacci sayı serisinin rakamlarının birbirlerine olan oranı "altın oran" olarak tanımlanmıştır.

Fibonacci sayı serisinin ortaya çıkarılması ile Fibonacci sayı serisi ve altın oran kavramları birbirinden ayrılmaz hale gelerek, birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Fibonacci oranları 0.236, 0.328, 0.50, 0.618, 0.786, 1, 1.272, 1.618, 2, 2.618, 4.236 olarak

sıralanabilir. (*Tomakin, F. (2007). Teknik analiz ve MACD göstergesinin İMKB'de uygulanması (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey))*).

SMC stratejisinde fibonacci majör dipten majör tepeye çekilmelidir ve optimum giriş alanı fibonacci için 0.62-0.79 aralığıdır. Optimum giriş alanı, market yapısı kırılımı (BMS) gerçekleştikten sonra fiyat için en uygun geri dönüş alanıdır.

Şekil 2.2. Fibonacci Örneği

Kaynak: PETKM1! 19.34 ▲ +3.04% Adsız (tradingview.com)

Şekil 2.2'de majör tepeye giden fiyat hareketinin dibi majör dip olarak kabul edilmiş ve bu noktalar arasında fibonacci çekilmiştir. 0,62-0,79 aralığındaki bölge çizilmiş ve optimum işleme giriş bölgesi olduğu belirlenmiştir.

Şekil 2.3. SMC Örnek Setup Modeli

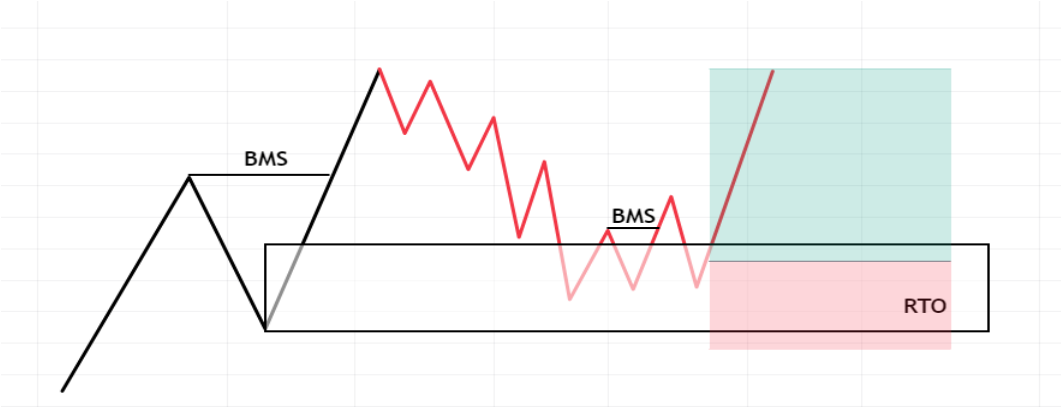

Kaynak: https://tr.tradingview.com/

Şekil 2.3'te fiyat yükselen trende sahip ve belirlenen order block bölgesine geri dönüş yaptıktan sonra market yapısı kırılımı gerçekleştirmiş ve alım işlemi açılmıştır.

2.3. MACD STRATEJİSİ

MACD, teknik analiz yönteminde ismi en çok bilinen indikatörlerden birisidir. 1979 yılında Gerald Appel tarafından uygulamaya konulmuştur. "Moving Average Convergence Divergence" kelimesinin baş harflerinden üretilmiştir. Hareketli ortalamaların birbirine yakınlaşması ve uzaklaşması ile sinyaller oluşturmaktadır. MACD stratejisinde hem trend takip edilir hem de bu strateji osilatör özelliği taşır. Trend takibi için hareketli ortalamalar kullanılır ve bir trendin ne zaman aşırı alım ya da satışta olduğunu belirlemeye yarar, MACD 'de iki çizgi vardır. İlk çizgi MACD çizgisi ikincisi de sinyal çizgisidir. Hızlı olan MACD çizgisi yavaş olan sinyal çizgisini yukarı kestiğinde al, aşağı kestiğinde sat sinyali verir. MACD stratejisinde sinyaller al veya sat verse de trend yönünde olmayan işlemler kesinlikle kabul edilmez.

1970'ler de Gerald Appel' ın ortaya çıkardığı bu indikatör uzun vadeli üstel hareketli ortalamayı hesaplarken 26 periyodun (dakikalık, saatlik, günlük, haftalık, aylık, vs. frekansa göre) fiyat girdisi ile hesaplama yaparken, kısa vadeli üstel hareketli ortalama hesaplanırken 12 periyodun fiyat girdisi ile hesaplama yapar. MACD indikatörü kullanılırken uzun ve kısa vadeli üstel hareketli ortalamaların farkı elde edilerek bir seri ortaya çıkarılır. Bunun yanında da bir sinyal serisi hesaplanır. Sinyal serisi ortaya çıkarılırken, MACD indikatörünün 9 periyodunu içeren üstel hareketli ortalaması hesaplamaya dahil edilir. MACD indikatörünün çalışma prensibi boğa piyasası piyasaya hakimse kısa vadeli ortalamanın uzun dönemli ortalamaya oranla daha hızlı yükselmesi ile MACD doğrusu yukarı yönlü gitmeye meyleder. Aynı şekilde ayı piyasası piyasaya hakimken kısa vadeli ortalama uzun vadeli ortalamanın altına gelecektir ve MACD serisi pozitif olmayan değerler alacaktır. MACD indikatörü, fiyat dalgalanmalarının oluşması ile kısa dönemli ve uzun dönemli ortalamaların birbirine yakınlaşıp uzaklaşmasına neden olduğu için adını buradan almıştır. (*Uyar, U., Kelten, G. S., & Moralı, T. (2020). Yatırımcılar için teknik analiz: Bitcoin ve Ethereum uygulamaları.*)

Şekil 3.1. MACD Stratejisi Örneği

Kaynak: https://tr.tradingview.com/

Şekil 3.1'te MACD çizgileri satış sinyali vermiş ve fiyatın trend aşağısına geçtiği görülmüştür. Bunun sonucunda işlem alınmıştır.

3. SONUÇ

Ülkelerin ekonomik gelişmelerine en büyük katkı sağlayan piyasalardan birisi de sermaye piyasasıdır. Sermaye piyasasına büyütmek için yatırımcıların kendini güvende hissetmesi gereklidir. Yatırımcılar kendilerini güvende hissettiği piyasaya tasarruflarını yönlendirmektedir. Böylece piyasa gelişme şansı bulur. Yatırımcının güveninin sağlanmasının en önemli koşulu anaparasını kaybettirmemek üzerine getiri sağlamaktır.

Özellikle getirilerin sabit olmadığı sürekli değişkenlik gösterebildiği hisse senedi piyasasında bu durum iyi bir karar verme sürecini gerektirmektedir.

Pay senedi piyasasında kullanılabilecek iki analiz yöntemi bulunmaktadır. Bunlar temel analiz ve teknik analizdir. Bu çalışmada kullanılan analiz yöntemi teknik analizdir. Teknik analiz yönteminin içerisinde birçok strateji bulunmaktadır. Bu çalışmada, dünyada en çok kullanılan analiz yöntemlerinden olan "Price Action, SMC ve MACD" stratejilerinin pay senedi üzerinde yatırım kararı alırken ne kadar doğru sonuçlar verdiği araştırılmıştır.

Bu analizi yapabilmek belirli bir uzmanlık istemektedir. Önemli olan doğru yatırım aracına doğru zamanda yatırım yapmak ve doğru zamanda satış yapmaktır. Bu şekilde yapılan yönlendirmelerle hem yatırımcının getirisi artar hem de oluşabilecek kayıplar önlenmiş olur ancak her yatırım kararının psikolojik unsurları içerdiğini de unutmamak gereklidir. Teknik analiz ve temel analiz yöntemlerinin sonuçları psikoloji devreye girdiğinde değişim göstermektedir. Bu analizler uzmanlık isteyeceği gibi yatırımcıda güçlü bir psikoloji de

istemektedir.

Bu çalışmada ülke ekonomisi içerisinde önemli bir paya sahip olan Sanayi Sektörü seçilmiştir. BİST30 içerisinde bulunan "TUPRS ve PETKM" pay senetlerinin teknik analiz yöntemlerinden "Price Action, SMC, MACD" stratejileri ile testleri yapılmıştır. Her bir strateji üzerinden 2018 ile 2023 yılları arasında 100 adet backtest gerçekleştirilmiştir. Üst zaman dilimi olarak aylık ve haftalık zaman dilimleri kullanılmış olup, işlem girişi için günlük zaman dilimi tercih edilmiştir.

Price Action stratejisiyle "TUPRS" pay senedi üzerinde yapılan 100 adet test sonucunda 54 işlem kar ile 46 işlem zarar ile sonuçlanmıştır. Uygulanan risk yönetim planı sonucunda 100 işlemde ortalama 4,34RR (Risk/ Getiri Oranı) alınmıştır ve toplamda 188,36RR kazanç sağlanmıştır.

Price Action stratejisiyle "PETKM" pay senedi üzerinde yapılan 100 adet test sonucunda ise 57 işlem kar ile 43 işlem zarar ile sonuçlanmıştır. Uygulanan risk yönetim planı sonucunda ortalama 3,76RR alınmıştır ve toplamda 171,32RR kazanç sağlanmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda Price Action stratejisinin yatırım kararı alırken kullanılabilecek bir yöntem olduğu görülmüştür. Bu testler yapılırken herhangi bir psikolojik unsur bulunmadığından dolayı gerçek sonuçları yansıtmadığı söylenebilir. Psikoloji bu sistemin içerisinde dahil olduğunda sistemin getirisi düşebilir ancak doğru risk yönetim planı uygulanmaya devam edildiği müddetçe bu stratejinin sonuçları karlı olmaya devam edecektir.

SMC stratejisiyle "TUPRS" pay senedi üzerinde yapılan 100 adet test sonucunda 61 işlem kar ile 39 işlem zarar ile sonuçlanmıştır. Uygulanan risk yönetim planı sonucunda 100 işlemde ortalama 3,29RR alınmıştır ve toplamda 161,69RR kazanç sağlanmıştır.

SMC stratejisiyle "PETKM" pay senedi üzerinde yapılan 100 adet test sonucunda 58 işlem kar ile 42 işlem zarar ile sonuçlanmıştır. Uygulanan risk yönetim planı sonucunda 100 işlemde ortalama 3,45RR alınmıştır ve toplamda 158,1RR kazanç sağlanmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda SMC stratejisinin yatırım kararı alırken uygulanabilir bir sistem olduğu ortaya konmuştur. Psikoloji bu sistemin içerisinde dahil olduğunda kazanç azalacak olsa da doğru risk yönetim planı ile bu sistem yatırımcılara kazanç sağlayacaktır.

MACD stratejisiyle "TUPRS" pay senedi üzerinde yapılan 100 adet test sonucunda 48 işlem kar ile 52 işlem zarar ile sonuçlanmıştır. Uygulanan risk yönetim planı sonucunda 100 işlemde ortalama 2,53RR alınmıştır ve toplamda 69,44RR kazanç sağlanmıştır.

MACD stratejisiyle "PETKM" pay senedi üzerinde yapılan 100 adet test sonucunda 44 işlem kar ile 56 işlem zarar ile sonuçlanmıştır. Uygulanan risk yönetim planı sonucunda 100 işlemde ortalama 2,31RR alınmıştır ve toplamda 45,64RR kazanç sağlanmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda MACD stratejisinin diğer iki stratejiye oranla daha az kazanç getirdiği görülmüş ve bu testler sonucu karlı sonuçlar elde edilmiştir ancak sisteme psikolojinin de dahil olmasıyla birlikte kazancın düşeceği göz önünde bulundurulsa farklı analiz yöntemlerinin tercih edilebileceği kanısına varılmıştır.

KAYNAKÇA

Akarsu, Y., Yazar, E., & Dilbaz Alacahan, N., (2022). İndikatörlerin Standart Parametreleri ile Optimize Edilmiş Parametrelerinin Getiri Performans Karşılaştırılması. Research in Social Sciences, Volume II (ss.53-65), İzmir: Duvar Yayınevi

Çetinyokuş, T., & Gökçen, H. (2002). Borsada göstergelerle teknik analiz için bir karar destek sistemi. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 17(1), 43-58.

Grimes, A. (2012). The art and science of technical analysis: market structure, price action, and trading strategies (Vol. 544). John Wiley & Sons.

Maskey, B. (2021). Smart-money concepts in the Forex market: A strategy for individual traders.

Murphy, J. J. (1999). Study guide to technical analysis of the financial Markets: a comprehensive guide to trading methods and applications. Penguin.

Özarı, Ç., Turan, K., & Demir, E. (2016). Teknik indikatörlerin etkinliği: Bist30 ve bist100 endeksleri üzerine bir uygulama. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6(1), 94-113.

Uyar, U., Kelten, G. S., & Moralı, T. (2020). Yatırımcılar için teknik analiz: Bitcoin ve Ethereum uygulamaları.

Singh, P., Singh, Y., & Samyal, D. V. K. Price Action.

Tek, A. O. (2022). Pay Senedi Yatırımlarında Teknik Analiz Yöntemlerinin Uygulanması ve Bıst 30 Endeksi Üzerinde Test Edilmesi. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(22), 7-23.

Tomakin, F. (2007). Teknik analiz ve MACD göstergesinin İMKB'de uygulanması (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Borsa İstanbul ’da Ocak ve Haziran Ayı Etkileri:

Güç Oranı Yardımıyla Bir Uygulama

Burcu USLU, Aboubacar KANTE, Subhan ZARBALİYEV

Özet

Fama ’ya göre tüm kullanıcılar piyasada gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek olan tüm bilgilere eşit derecede çaba ile ulaşırlar (asimetrik bilgi). Bundan dolayı piyasadaki herhangi bir kullanıcı diğerlerine oranla daha fazla bir avantaj elde edemeyeceğinden dolayı daha fazla da bir getiriye ulaşamayacaktır. Fakat olağan piyasa koşulları incelendiğinde çeşitli sebeplerle piyasa kullanıcılarının asimetrik bilgi ile hareket ettiği düşünülmektedir. Teori ile çelişen ve kullanıcılara ortalamadan fazla getiri elde etmelerini sağlayabilecek durumlara anomali denilmektedir. Dönemsellik başlığı adı altında incelediğimiz Ocak ayı anomalisi literatürde hakkında en çok araştırma yapılmış anomalilerden biridir. Ocak ayı anomalisi ve Haziran ayı anomalisi hisse senetlerinin fiyatlarının Ocak aylarında ve Haziran aylarında diğer aylarla karşılaştırıldığında daha yüksek bir getiri ile sonuçlanmasını ifade eder. Ocak ayı anomalisinin görünmesinde etkili olan faktörlerin başında yatırımcıların yılsonu vergi harcamalarından kaçınmaları yer almaktadır.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmada BİST100 endeksiyle beraber BİST Turizm, BİST Finans, BİST Toptan ve Perakende, BİST Gıda endekslerinde 2010-2023 yılları aralığında Ocak Ayı anomalisi ve Haziran Ayı anomalisinin varlığı araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışmada Güç Oranı yöntemi kullanılmıştır. Güç Oranı yönteminde öncelikle Ocak Ayı getirisi hesaplanmakta, ardından diğer ayların ortalama getiri oranları ile karşılaştırılmaktadır. Oranın 1’in üzerinde olması ile ilgili ayda anomalinin olduğunu işaret etmektedir. Yapılan analiz sonucunda bahsedilen endekslerde 2010-2023 yılları arasında her iki anomalinin varlığına ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Etkin Piyasalar Hipotezi, Anomali, Ocak Ayı Etkisi, Haziran Ayı Etkisi, Güç Oranı

JEL Codes: C22, G10,G14

Abstract

According to Fama, all users access all the information that has occurred or will occur in the market with equal effort (asymmetric information). Therefore, any user in the market will not be able to achieve a greater return because they will not be able to gain more advantage than others. However, when normal market conditions are examined, it is thought that market users act with asymmetric information for various reasons. Situations that contradict the theory and enable users to obtain more returns than the average are called anomalies. The January anomaly, which is one of the seasonal anomalies, is one of the most researched topics anomalies in the literature. January anomaly and June anomaly refer to the fact that stock prices result in a higher return in January and June compared to other months. One of the most factors affecting the appearance of the January anomaly is investors' avoidance of year-end tax expenditures. In the light of this information, in this analysis, the existence of January anomaly and June anomaly in BIST Tourism, BIST Finance, BIST Wholesale and Retail, BIST Food indices, along with BIST 100 index, was investigated between the years 2010-2023. In this context, the Power Ratio method was used in the study. Power ratio method, January's return is first calculated and then compared with the average return rates of other months. A ratio above 1 indicates that there is an anomaly in the relevant month. As a result of analysis, results regarding the existence of both anomalies in the mentioned indices between 2010 and 2023 were reached.

Keywords: Efficient Market Hypothesis, Anomaly, January Effect, June Effect, Power Ratio

JEL Codes: C22, G10, G14

1.GİRİŞ

Geleneksel finansın kabul ettiği en önemli teorilerden biri olan Etkin Piyasalar Hipotezi 'ne göre piyasalar rasyoneldir, bilgi simetriktir ve hisse fiyatları sonuç olarak gerçek değerine ulaşmaktadır. Etkin Piyasalar Hipotezi, finansal piyasalarda herkesin bilgiye eşit erişim sağlayabildiği ve bu bilgilerin hızlı bir şekilde fiyatlandığı bir teoridir. Bu sebepten, piyasalarda gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin etmek zordur, çünkü mevcut bilgiler zaten fiyatlandırılmıştır. Diğer yandan davranışsal finans ortaya çıktıktan sonraki süreçte ise bu kavramı savunanların davranışlarını ve ekonomik kararlarını etkileyen birçok psikolojik faktörün olduğunu ve bunların hepsini bir araya getirdiğimizde anomaliye sebep olduğunu söylemişlerdir. "Dönemsellik" başlığı adı altında Ocak Ayı Etkisi' ne baktığımızda burada kast edilenin, piyasada Ocak Ayı' nın, diğer aylara oransal olarak daha yüksek bir getiri sağladığını belirten bir anomali türüdür. Malkiel (2003)' e göre etkin finansal piyasalar, yatırımcıların normalden daha yüksek bir risk almamayı tercih etmesiyle, ortalamadan fazla bir getiri sağlamayan piyasalar olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer kavram olan Anomali ise normalden farklı veya beklenmeyen bir durumu ifade eder, yani kısaca beklenmeyen sapmalardır ve Etkin Piyasalar Hipotezi ile tutarlı olmayan piyasa hareketleridir. Mevcut olan durumdan farklı olarak gerçekleşen sapmayı gösterirken, buna sadece rassal bir hata olarak bakılmaması gerekir ve bu sapmalar ihmal edilmemelidir, aynı zamanda piyasanın etkin olmadığını da göstermektedir.

Ocak Ayı anomalisi genelde piyasadaki yatırımcıların Aralık ayında vergiden kaçabilmek ve daha az vergi ödemek adına ellerindeki menkul kıymetlerin bir kısmını veya tamamını elden çıkartmaları ve Ocak ayında tekrar geri satın almaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile Ocak ayı getirisinin, diğer aylara oranla daha fazla bir getiriye neden olması şeklinde tanımlanmaktadır. (Ege, Topaloğlu ve Coşkun, 2012: 177).

Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında yaz aylarında pozitif anomali oluştuğu görülmektedir. Özellikle Haziran ayında hem getiri hem de oynaklık açısından pozitif anomali oluşmaktadır ve bunun sebepleri arasında okulların kapanması, tatil dönemine girişle birlikte insanların yurtiçi veya yurtdışı gezi turlarına artan talep, tatil yerlerindeki gayrimenkullerin alım-satımının artış göstermesi veya yaz aylarında yurt dışı dil okullarının daha fazla tercih edilmesi gibi nedenlerle kredi kullanım ihtiyacının artmasıyla beraber kredi kartı kullanımının artması gibi nedenlerin sektöre canlılık kattığı ve bunun yatırımcı açısından bakıldığında pozitif değerlendirildiği düşünülmektedir. (Ege, Topaloğlu ve Coşkun, 2012: 177).

Bu noktadan hareketle bu çalışmada Güç Oranı yöntemi kullanılarak 01.01.2010-01.10.2023 tarih aralığında BİST GIDA, BİST TURİZM, BİST100 GEÇMİŞ VERİ, BİST TOPTAN ve PERAKENDE, BİST FINANS Endekslerinde Ocak Ayı Etkisinin ve Haziran Ayı Etkisinin varlığı araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konu hakkında giriş yapılmakta, daha sonraki bölümde konu ile ilgili literatür çalışmalarından bahsedilmektedir. Sonraki bölümde çalışmada kullanılan endeksler ve güç oranı anlatılmaktadır, dördüncü bölümde de güç oranı sonuçlarına yer verilmektedir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde de bulgular özetlenmektedir.

2) LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Bu bölümde konu hakkında yapılmış olan ulusal ve uluslararası bazı çalışmalara yer verilmektedir.

Durak (2021) çalışmasında 2009-2020 tarihleri arasında 12 yıllık bir dönem için iki ayrı yöntem kullanılarak BİST100 ve BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Ocak ayı anomalisinin varlığı araştırılmıştır. Çalışma kapsamında Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Güç Oranı Yöntemi ile veriler analiz edilmiştir. Ortalama aylık getiri verileri incelediğinde, en yüksek ortalama getirinin her iki endekste de Nisan ayında gerçekleştiği gözlemlenmiştir ancak ANOVA testi sonuçlarına göre her iki endeks için aylık getiri ortalamaları bakımından istatistiki açıdan anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Güç Oranı Yöntemine göre ise 2009-2020 dönemi bazında BİST100 ve BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Ocak ayı anomalisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Koncak ve Akbulut (2021) çalışmalarında 2000-2020 dönemini kapsayan 21 yıllık dönemde BIST' te işlem gören 13 farklı endekste (XBANK, XUHIZ, XTAS, XGIDA, XHOLD, XTRZM, XU100, XMESY, XTEKS, ,XGYO, XHIZ, XUMAL, XUSIN) Ocak ayı anomalisi olup olmadığını incelemiştir. Güç oranı yöntemine göre XULAS endeksi haricindeki tüm endekslerde Ocak ayı anomalisi tespit edilmiştir, bu çalışmada tek yönlü varyans analizi ve çoklu karşılaştırma testleri yapılmış olup incelenen dönem için Nisan ayı getirilerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Koncak (2021) çalışmada dönemsel anomalilerden olan, "Ocak ayı anomalisi" incelenmiştir ve çalışmada 2000-2020 dönemini içeren 21 yıllık dönemde BIST' te işlem gören payların oluşturduğu 13 ayrı endekste Ocak ayı anomalisi olup olmadığının araştırılmıştır. Endeksler ayrı ayrı incelenerek değerlendirilmiştir ve bu araştırmada, XU100, XUHIZ, XBANK, XMESY, XGIDA, XGYO, XHOLD, XTAS, XTEKS, XTRZM, XHIZ, XUMAL ve XUSIN endekslerinde 2000-2020 dönemi için Ocak ayı anomalisinin var olup olmadığına bakılmıştır. Güç oranı yöntemine göre XULAS endeksi haricinde tüm endekslerde Ocak ayı anomalisi bulunmuştur ve endekslere ait aylık getiriler arasında farkı bulabilmek amacıyla tek yönlü varyans analizi ve çoklu karşılaştırma testleri uygulanmıştır.

Bayraktar (2020) çalışmasında, Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerini analiz ederek, küçük firma etkisi ve ihmal edilmiş firma etkisi çerçevesinde bazı hisse senetlerinin beklenenden daha yüksek getiri elde edebileceğini göstermektedir. Bu durum, Etkin Piyasalar Hipotezi' ne meydan okuyan piyasa anomalilerini vurgular.

Aliyev (2019) Borsa İstanbul'da 2015 yılında haftanın günlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, Pazartesi, Salı ve Perşembe günlerinin diğer günlerden farklı getiri profillerine sahip olduğunu gösterdi. Ancak Çarşamba ve Cuma günleri arasında anlamlı bir fark bulunamadı. Bu çalışma, Borsa İstanbul'da haftanın günü etkisinin mevcut olmadığını savundu. Çalışmanın ampirik bölümünde Eviews programı kullanılmış ve t-testi uygulanmıştır ve sonuçlara baktığımızda 2015 yılına ait veri setinde anomali görülmemiştir.

Avcı (2019) çalışmasında, BİST ulaştırma endeksi ve dolar kuru getirileri arasındaki aylara ilişkin anomalileri tespit etmek istemiştir ve bu ilişkileri araştırmak amacıyla 2009-2018 dönemine ait 10 yıllık verileri güç oranı yöntemiyle kullanmıştır. Sonuçlar, her iki değişkenin Temmuz ayında ortak bir anomaliye sahip olduğunu göstermiştir. Ulaştırma endeksi için yılın 4 ayında (Nisan, Temmuz, Eylül, Ekim) diğer aylardan daha yüksek bir getiri elde edilmiştir, dolar kuru için ise yılın 8 ayında ay anomalisi bulunmuştur.

Gümüş (2019) çalışmasında BIST-100, Dolar Kuru ve Euro endeksleri üzerinde anomali varlığını model kurarak ARCH, GARCH, E-GARCH modelleri ile tahmin edilip, haftanın günü etkisinin ve Ocak ayı etkisinin bu endeksler üzerinde geçerli olup olmadığını, getirilerin dönemlere ya da günlere göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmıştır ve 01.12.1999 ve

31.12.2018 dönemi arası veriler kullanılmıştır. BIST-100 endeksinde Ocak Ayı Getirilerinin diğer aylara göre farklılık gösterdiği, yani Ocak Ayı Etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bilir (2018) çalışmasında 2008-2016 yıllarını ele alarak 9 yıllık dönemi incelemiştir ve bu çalışma içerisinde beş endeks (XU100,XUHIZ, XUMAL, XUSIN, XUTEK) kullanılarak bu dönemlere ait aylık logaritmik getiriler güç oranı yöntemi kullanılarak yapılmıştır. İncelenen döneme bakıldığında ise toplam 45 dönem içerisinde, 24 dönemde Ocak ayı etkisi saptanmıştır.

Şimşek (2018) çalışmasında Borsa İstanbul'da yer alan BİST 100 endeksinin 2006-2016 dönemini kapsayan hisse senedi verilerinden yararlanılarak yapılan çalışmada dönemsel anomali türlerinden Ocak ayı anomalisinin varlığı sınanmıştır. Elde edilen sonuçlar BİST 100 endeksinde Ocak ayı anomalisinin varlığını destekler nitelikte olmuştur. Çalışma kapsamında Ocak ayı güç oranının en yüksek olduğu yıl 2006, en düşük olduğu yılın ise 2008 olduğu görülmüştür. Bu bağlamda 2006 yılı en yüksek, 2008 yılı ise en düşük oranda Ocak ayı anomalisine sahip yıllar olmuştur. İncelenen dönemde, BİST 100 endeksi için 2006- 2016 döneminde Ocak ayı anomalisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Karcıoğlu ve Özer (2017) çalışmalarında, Borsa İstanbul'da yılın ayları anomalilerini inceleyerek, bu anomalilerin BIST endekslerinin getirisi ve volatilitesi üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Çalışma, 2002-2016 tarihleri arasındaki günlük kapanış verilerini kullanarak analiz yapmış ve Türkiye piyasalarında bu anomalilerin volatilite üzerinde belirgin etkilere neden olduğunu saptamıştır.

Halil (2016) çalışmasında Türkiye' de menkul kıymetler borsasında 1988-2015 dönemi içerisinde Ocak ayı etkisi araştırılmıştır. İstatiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Ayni şekilde Patel (2016) çalışmasında Ocak ayı etkisini 1997 -2014 yılları arasında uluslararası hisse senedi piyasalarında varlık durumunu tespit etmeyi amaçlamıştır ve bu doğrultuda zaman serisi analizi kullanılarak, literatürle de eşleşen "Ocak Ayı Etkisinin" artık hisse senedi getirilerini etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Tekin (2015) çalışmasında regresyon yönteminden yararlanılmış ve BIST 100 endeksi 1990-2017 yılları arası aylık verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Borsa İstanbul'da ocak ayı getirilerinin diğer aylardan belirgin bir şekilde farklılaşmadığı buna karşın mayıs ayı satış etkisinin geçerli olduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda ayrıca Ocak Ayı Etkisinin aralık ayına doğru kaydığı yönünde bir düşünceye yönelim olmuştur.

Yiğiter ve Ilgın (2015) çalışmalarında Etkin Piyasalar Hipotezi' ne göre çelişen sonuçlar arasında yer alan Ocak ayı anomalisini incelemiştir ve yapılan analiz sonucunda BIST-100 endeksinde 2008-2014 döneminde Ocak ayı anomalisinin varlığını güç oranı yöntemiyle tespit etmiştir. Çalışmada incelenen dönemde en yüksek güç oranının 2010 yılında, en düşük oranda gerçekleştiği yılın ise 2008 olduğu belirlenmiştir.

Aytekin ve Sakarya (2014) çalışmalarında 1999 -2013 dönemini kapsayan 15 yıllık bir dönemde Borsa İstanbul 'da işlem gören payların oluşturduğu 10 ayrı endekste (BİST100,BİST30, BİST Sınai, BİST Gıda, İçecek, BİST Taş, Toprak, BİST Metal Eşya, Makine, BİST Hizmetler, BİST Mali, BİST Holding ve Yatırım) Ocak ayı anomalisinin varlığı araştırılmıştır. Güç oranı yöntemi ile yapılan analizde BİST pay piyasasını temsil gücünü yüksek olması açısından 10 farklı endeks kullanılmıştır ve ele alınan birbirinden bağımsız tüm endekslerin tamamında incelenen dönem açısından BİST 'de Ocak ayı etkisinin yaşandığı bulgusuna varılmıştır.

Hepşen (2012) çalışmasında takvim anormalliklerinin (Ocak Etkisi; Haftanın Günü Etkisi; Gün Başı Etkisi) varlığı araştırılmaktadır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) gayrimenkul yatırım ortaklıkları (GYO) piyasasında günlük getirilerle Ay Etkisi incelenmiştir. Araştırma Ocak 2000-2010 Aralık arasındaki dönemi kapsamaktadır ve bu ampirik çalışma, kukla değişkenli sıradan en küçük kareler (OLS) modelini takvim etkilerini araştırmıştır. Sonuçlar, İMKB GYO Endeksi'nin Ocak ayı günlük getirilerinin diğer aylara göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Yatırımcıların Ocak ayında alım satım yapması durumunda GYO hisse senetlerinden anormal getiri elde etme fırsatları doğabilir, diğer yandan araştırmacılar için Ocak etkisi, haftanın günü etkisi ve Ay sonu etkisinin varlık fiyatlaması ve performans değerlendirmesi üzerinde etkilerinin var olduğu gösterilmiştir.

Ege, Topaloğlu ve Coşkun çalışmalarında, 2001-2011 dönemindeki İMKB-30 ve İMKB-50 Endeks getirilerini kullanarak incelenen dönem içerisinde Ocak ayı anomalisinin varlığını araştırmışlardır ve bu rastladıkları anomalinin sebepleri açıklamaya çalışmışlardır. Her iki endekste de 2001, 2003, 2005, 2006, 2007 ve 2010 yıllarında Ocak ayı anomalisinin varlığı tespit edilmiştir. 11 yıl içerisindeki 6 yılda Ocak ayı anomalisi saptanırken diğer 5 yılda bu anomaliye rastlanılmamıştır.

Öztin (2007) çalışmasında, 1.1.1996-31.12.2006 dönemi için İMKB 100 endeksi günlük kapanış değerleri logaritmik fark serisine dönüştürülerek, İMKB'de zamana bağlı (dönemsel) anomalilerin var olup olmadığı, parametrik ve parametrik olmayan istatistiki testler yardımıyla araştırılmıştır. Kukla değişken sayısının çok fazla sayıda olması nedeniyle (t>50) SPPS İstatistik Paket Programı'nın yeterli olmadığı durumlarda EViews İstatistik Programı kullanılmıştır. Yılın ayları itibariyle günlerin getirilerinde farklılık olup olmadığı araştırılmıştır ve Ocak aylarının Perşembe günlerinin en yüksek getiriye sahip olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra SPSS programı sonuçlarını desteklemek amacıyla ARMA Modeli ile kurulan haftanın günü etkisine ilişkin tahmini regresyon denklemi sonucu, Perşembe ve Cuma günlerinin getirilerinin İMKB 100 endeksi getirisi üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. SPSS programı sonuçlarını desteklemek amacıyla ARMA Modeli ile kurulan yılın ayı etkisine ilişkin tahmini regresyon denklemi sonucu; Ocak ayı, Nisan ayı, Ekim ayı ve Aralık ayı getirilerinin İMKB 100 endeksi üzerinde anlamlı şekilde etkili oldukları saptanmıştır.

Özcan (1999) çalışmasının sonucunda baz alınan dönem olan 1987-1997 yıllarını içeren dönemde ocak ayı getirilerinin diğer tüm aylarda elde edilen getirilerden anlamlı bir şekilde yüksek olduğu belirtilmiştir.

3. METODOLOJİ

Ay anomalileri test edilirken ortaya çıkabilecek sorunlardan bir tanesi de incelenen ayın ve incelenen yılların getirilerinin zıt işaretli olmasıdır yani bir getirinin pozitif diğerinin ise negatif olmasıdır. Problemi giderebilmek adına Anthony Yanxiang Gu (2003) 'nun geliştirdiği güç oranı yöntemi kullanılarak verilen beş farklı endekste ocak ayı ve haziran ayı anomalilerinin var olup olmadığı test edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemde (Gu, 2003: 396-397):

Rj=(1+Ocak ayı getirisi)12 ve Ry=(1+Yılın getirisi)

Rj değeri hesaplanırken, yılda 12 ay olmasından dolayı denklemin 12. Kuvveti alınır bundan dolayı Rj değeri daima sıfırdan yüksek bir değer almakta; Ocak ayı dışındaki diğer ayların getirisinin hesaplandığı Ry değerinin de ilgili denklem doğrultusunda daima sıfırdan yüksek bir değer alacağı görülmektedir. Güç oranının hesaplandığı Rj/Ry değerinin 1'e eşit olması; Ocak ayı ve diğer ayların getirilerinin ortalamasının eşit olduğunu göstermektedir. Rj/Ry oranının 1'den büyük olması, Ocak ayı getirisinin diğer ayların getirilerinin ortalamasından daha iyi olduğunu; Rj/Ry oranının 1'den küçük olması ise Ocak ayı getirisinin diğer ayların getirilerinin

ortalamasından daha kötü olduğu sonucunu göstermektedir. Ocak ayı ve Haziran ayı anomalisinin varlığını tespit edebilmek için ise incelenen dönem sayısının yarısından fazlasında Rj/Ry>1 sonucuna ulaşmak gerekmektedir. (Yiğiter ve Ilgın, 2015: 178).

4. VERİ SETİ VE BULGULAR

4.1. VERİ SETİ

Bu çalışmada, BİST100 endeksiyle beraber BİST Turizm, BİST Finans, BİST Toptan ve Perakende, BİST Gıda endekslerinin kapanış fiyatları kullanılarak Ocak ayı ve Haziran ayı etkileri araştırılması amaçlanmıştır. Endeksler 2010-2023 yılları tarihleri kapsamaktadır. Veriler www.investing.com.tr (Erişim Tarihi:17.10.2023) internet sayfasından elde edilmiştir. İlgili endekslere ait kısaltmalara, aşağıdaki tabloda yer verilecektir.

Tablo 1: Endeks Adları Ve Açıklamaları

	Endeks Adı	**Açıklama**
1.	BİST GIDA	Borsa İstanbul Gıda Endeksi
2.	BİST Turizm	Borsa İstanbul Turizm Endeksi
3.	BİST 100	Borsa İstanbul Geçmiş Veriler Endeksi
4.	BİST Toptan ve Perakende	Borsa İstanbul Toptan Ve Perakende Endeksi
5.	BİST Finans	Borsa İstanbul Finans Endeksi

4.2. BULGULAR

Ocak ve haziran aylarına ilişkin güç oranı sonuçları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 2: BIST Gıda Endeksinin Ocak ve Haziran Aylarının Güç Oranı Sonuçları

	BIST GIDA ENDEKSİ					
	R Ocak	**R Yıllık**	**Rj/Ry**	**R Haziran**	**R Yıllık**	**Rj/Ry**
2010	1	1,04198	0,95971	3,24421	1,01716	3,18949
2011	0,18312	1,00953	0,18139	1,13508	0,98086	1,15722
2012	2,20097	1,01516	2,1681	2,51113	1,02848	2,44159
2013	1,95906	1,00406	1,95114	1,02108	0,98635	1,03521
2014	0,52573	1,00907	0,521	0,77909	1,02966	0,75665
2015	0,82823	0,98713	0,83903	0,87553	0,98044	0,893

2016	0,6772	0,99615	0,67981	0,95420	1,00559	0,9489
2017	5,79203	1,00516	5,76228	2,12636	1,02637	2,07173
2018	3,86613	0,97028	3,98457	0,71240	0,97548	0,73031
2019	3,5042	1,01805	3,44208	1,76064	1,00862	1,7456
2020	3,3167	1,02409	3,23869	2,31670	1,01952	2,27235
2021	1,76864	1,00242	1,76437	0,60917	1,02106	0,59661
2022	3,34449	1,07475	3,11188	1,34472	1,09197	1,23147
2023	0,0814	1,06316	0,07656	3,03028	1,05254	2,87903

Yukarıdaki tabloya göre Ocak ayı güç oranları en yüksek 5,76 ile 2017 yılında, en düşük ise 2023 'te 0,07 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2013, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 yıllarında güç oranının 1' in üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: BIST Turizm Endeksinin Ocak ve Haziran Aylarının Güç Oranı Sonuçları

	BIST TURİZM ENDEKSİ					
	R Ocak	**R Yıllık**	**Rj/Ry**	**R Haziran**	**R Yıllık**	**Rj/Ry**
2010	1	0,99411	1,00592	1,19184	1,01716	1,17174
2011	2,60969	0,95186	2,74167	0,85049	0,98086	0,86708
2012	2,89865	0,99687	2,90775	1,41803	1,02848	1,37876
2013	1,51557	0,97993	1,54661	0,12738	0,98635	0,12914
2014	1,12118	1,02154	1,09755	1,2644	1,02966	1,22798
2015	1,37217	0,99443	1,37985	1,14977	0,98044	1,17271
2016	0,57462	1,00698	0,57064	0,49143	1,00559	0,4887
2017	3,72152	1,01863	3,65347	1,39476	1,02637	1,35892
2018	5,19753	0,97165	5,34919	1,80725	0,97548	1,85268
2019	1,27905	1,04652	1,22219	1,83748	1,00862	1,82178
2020	6,77571	1,06911	6,3377	6,99348	1,01952	6,8596
2021	18,4116	1,01558	18,1293	0,26242	1,02106	0,25701
2022	1,41471	1,05808	1,33705	0,75964	1,09197	0,69566
2023	0,02484	1,04884	0,02369	3,51359	1,05254	3,33822

Yukarıdaki tabloya göre Ocak ayı güç oranları en yüksek 18,12 ile 2021 yılında, en düşük ise 2023 ’te 0,02 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sadece 2016 ve 2023 yıllarında güç oranının 1’ in altında olduğu görülmektedir, diğer yılların hepsinde 1’ in üzerindedir.

Tablo 4: BIST 100 Endeksinin Ocak ve Haziran Aylarının Güç Oranı Sonuçları

	BIST 100 GEÇMİŞ VERİLER ENDEKSİ					
	R Ocak	**R Yıllık**	**Rj/Ry**	**R Haziran**	**R Yıllık**	**Rj/Ry**
2010	1	1,01716	0,98313	1,10445	1,01716	1,08582
2011	0,59624	0,98086	0,60787	1,0432	0,98086	1,06355
2012	3,4608	1,02848	3,36495	4,18605	1,02848	4,07012
2013	1,09153	0,98635	1,10663	0,21678	0,98635	0,21978
2014	0,31511	1,02966	0,30603	0,88474	1,02966	0,85925
2015	1,54526	0,98044	1,57609	0,89884	0,98044	0,91677
2016	1,33172	1,00559	1,32432	0,85724	1,00559	0,85248
2017	3,11434	1,02637	3,03433	1,41381	1,02637	1,37748
2018	1,524	0,97548	1,56231	0,59817	0,97548	0,61321
2019	4,39381	1,00862	4,35626	2,08264	1,00862	2,06484
2020	1,60806	1,01952	1,57728	3,11133	1,01952	3,05177
2021	0,97372	1,02106	0,95363	0,56679	1,02106	0,5551
2022	2,39333	1,09197	2,19176	0,49289	1,09197	0,45137
2023	0,27619	1,05254	0,2624	6,20059	1,05254	5,8911

Yukarıdaki tabloya göre Ocak ayı güç oranları en yüksek 4,35 ile 2019 yılında, en düşük ise 2023 ’te 0,26 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2022 yıllarında güç oranının 1’ in fazla bir değerde olduğu görülmektedir.

Tablo 5: BIST Toptan Ve Perakende Endeksinin Ocak ve Haziran Aylarının Güç Oranı Sonuçları

	BIST TOPTAN VE PERAKENDE ENDEKSİ					
	R Ocak	**R Yıllık**	**Rj/Ry**	**R Haziran**	**R Yıllık**	**Rj/Ry**
2010	1	1,03852	0,96291	1,86426	1,01716	1,83281
2011	0,69491	0,98772	0,70355	1,18519	0,98086	1,20831

2012	1,93452	1,0395	1,86101	1,18746	1,02848	1,15457
2013	0,83194	0,99876	0,83297	0,39186	0,98635	0,39728
2014	0,2457	1,02481	0,23975	1,66641	1,02966	1,61841
2015	1,05702	0,99922	1,05785	0,7368	0,98044	0,7515
2016	0,75166	0,99718	0,75378	0,59584	1,00559	0,59253
2017	2,69846	1,03223	2,6142	1,57487	1,02637	1,53441
2018	0,72505	0,99927	0,72557	0,5182	0,97548	0,53122
2019	1,89572	1,00883	1,87913	1,36369	1,00862	1,35204
2020	1,80988	1,03677	1,7457	2,2555	1,01952	2,21233
2021	0,84919	0,98943	0,85826	0,77897	1,02106	0,7629
2022	3,59282	1,08088	3,32397	1,1199	1,09197	1,02558
2023	0,26617	1,08746	0,24476	8,15759	1,05254	7,75042

Yukarıdaki tabloya göre Ocak ayı güç oranları en yüksek 3,32 ile 2022 yılında, en düşük ise 2014 ’te 0,23 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2015, 2017, 2019, 2020 ve 2022 yıllarında güç oranının 1’ den daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6: BIST Finans Endeksinin Ocak ve Haziran Aylarının Güç Oranı Sonuçları

	BIST FİNANS ENDEKSİ					
	R Ocak	**R Yıllık**	**Rj/Ry**	**R Haziran**	**R Yıllık**	**Rj/Ry**
2010	1	1,01804	0,98228	1,09674	1,01804	1,0773
2011	0,47854	0,97457	0,49103	0,96931	0,97457	0,9946
2012	4,18006	1,03131	4,05315	5,53172	1,03131	5,36377
2013	1,14598	0,97827	1,17143	0,13084	0,97827	0,13375
2014	0,25624	1,03171	0,24837	0,74982	1,03171	0,72678
2015	2,13801	0,97582	2,19099	0,82711	0,97582	0,84761
2016	1,74315	0,99919	1,74456	0,59493	0,99919	0,59541
2017	5,08609	1,01679	5,00212	1,28026	1,01679	1,25912
2018	2,152	0,96647	2,22665	0,68168	0,96647	0,70532
2019	5,50754	1,01289	5,43747	3,01162	1,01289	2,9733

2020	2,06272	1,0077	2,04696	3,49844	1,0077	3,47171
2021	0,86642	1,01144	0,85662	0,65445	1,01144	0,64705
2022	2,67752	1,09426	2,44689	0,77939	1,09426	0,71226
2023	0,1344	1,06379	0,12634	6,59845	1,06379	6,20278

Yukarıdaki tabloya göre Ocak ayı güç oranları en yüksek 5,43 ile 2019 yılında, en düşük ise 2023 'te 0,12 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2013,2015 ,2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2022 yıllarında güç oranının 1' in üzerinde olduğu görülmektedir.

5). SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada BİST100 endeksiyle beraber BİST Turizm, BİST Finans, BİST Toptan ve Perakende, BİST Gıda endekslerinde 2010-2023 yılları aralığında Ocak Ayı anomalisi ve Haziran Ayı anomalisinin varlığı araştırılmıştır ve çalışmada Güç Oranı yöntemi kullanılmıştır. Güç oranı yönteminde öncelikle Ocak ayı getirisi ve haziran ayı getirisi hesaplanmakta, ardından diğer ayların ortalama getiri oranları ile karşılaştırılma yapılmaktadır. Yapılan analiz sonucunda bahsedilen endekslerde 2010-2023 yılları arasında her iki anomalinin varlığına ilişkin anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında yaz aylarında özellikle Haziran ayında hem getiri hem de volatilite açısından pozitif anomali oluşmaktadır. Bunun nedeni olarak ise okulların kapanması, tatil dönemine girişle birlikte insanların yurtiçi veya yurtdışı gezi istekleri, yazlık gibi gayrimenkullerin alım-satımının artması veya yaz aylarında yurt dışı dil okullarının daha fazla tercih edilmesi gibi nedenlerle kredi, kredi kartı kullanımının artması gibi nedenlerin sektöre canlılık kattığı ve bunun yatırımcı açısından olumlu algılandığı düşünülmektedir. Yukarıdaki tablolardaki verilere göre BİST GIDA Endeksi incelendiğinde Ocak ayı güç oranları en yüksek 5,76 ile 2017 yılında, en düşük ise 2023 'te 0,07 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2013, 2017,2018, 2019,2020, 2021,2022 yıllarında güç oranının 1' in üzerinde olduğu görülmektedir. BİST TURİZM Endeksi incelendiğinde Ocak ayı güç oranları en yüksek 18,12 ile 2021 yılında, en düşük ise 2023 'te 0,02 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sadece 2016 ve 2023 yıllarında güç oranının 1' in altında olduğu görülmektedir, diğer yılların hepsinde 1 'in üzerindedir. BIST 100 Geçmiş Veriler Endeksinin, Ocak ayı güç oranları en yüksek 4,35 ile 2019 yılında, en düşük ise 2023 'te 0,26 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2022 yıllarında güç oranının 1' in üzerinde olduğu görülmektedir. BIST Toptan ve Perakende Endeksinin Ocak ayı güç oranları en yüksek 3,32 ile 2022 yılında, en düşük ise 2014 'te 0,23 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2015.2017.2019.2020.2022 yıllarında güç oranının 1' in üzerinde olduğu görülmektedir. BIST Finans Endeksi, Ocak ayı güç oranları en yüksek 5,43 ile 2019 yılında, en düşük ise 2023 'te 0,12 olarak yer almaktadır. Genel yıllık ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla 2012, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2022 yıllarında güç oranının 1' den fazla çıktığı görülmektedir.

6) KAYNAKÇA

Aliyev, F.,Gamarlı, N.(2018) *''Borsa İstanbul 'da Hafta içi Anomalisi Üzerine Bir İnceleme' 'Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt3/Sayı3.

Avcı, T.(2019),'' *Ulaştırma Endeksi Ve Dolar Kuru Üzerinden Aylara İlişkin Anomaliler* '' Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi.

Aytekin, S.,Sakarya, Ş.(2014). ''*Ocak Ayı Anomalisi: Borsa İstanbul Endeksleri Üzerine Bir Uygulama''*. Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, Cilt:10,Sayı:23.

Bayraktar, A.(2020). ''*Piyasa Anomalileri, Küçük ve İhmal Edilmiş Hisse Senedi Etkisi: BİST Uygulaması* ''.Akademik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8,Sayı:107,Ağustos 2020,S.96-111.

Bilir, H. (2018).''*Ocak Ayı Etkisinin Türk Sermaye Piyasalarında Farklı BİST Endekslerine Göre Analizi''* Sosyoekonomi, Vol.26(36), ss.145-160.

Durak, Gizem.(2021). *''Ocak Ayı Anomalisinin BİST100 Ve Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerinde Test Edilmesi''*. İstanbul Üniversitesi.

İlhan, E. G. E., Topaloğlu, E. E., & Coşkun, D. (2012). *Davranışsal finans ve anomaliler: Ocak ayı anomalisinin İMKB'de test edilmesi*. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (56), 175-190.

Gümüş, G.(2019). ''*Borsa İstanbul Ve Türk Döviz Piyasasında Haftanın Günü Ve Ocak Ayı Anomalisinin Varlığının Test Edilmesi*''. Sakarya Üniversitesi.

Halıl, Zhyulyay Salı. (2016). ''*Borsa Istanbul And January Effect*''.İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Hepşen, A.(2012). ''Calendar Anomalies And Turkish Real Estate Investment Trusts (REITs)''International Journal Of Economics And Finance, Volume: 4,Number: 3.

Karcıoğlu, R. Özer, N.(2017). ''*Hisse Senedi Piyasasında Yılın Ayları Anomalilerinin Getiri Ve Volatilite Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Borsa İstanbul Uygulaması''*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017,21(4):1571-1596.

Koncak, S.,Akbulut, R.(2021)''*Ocak Ayı Etkisi: BİST Endeksleri Üzerine Bir Uygulama''*. Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt6/Sayı4.

Koncak, Serbar.(2021). ''*Ocak Ayı Etkisi Anomalisi: BİST Endeksleri Üzerine Bir Uygulama* '' Harran Üniversitesi.

Özcan, M.(1999). ''*Hisse Senetleri Piyasasında Ocak Ayı Etkisi: İMKB 'Da Uygulamalı Bir Analiz* '' Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.

Öztin, D.(2007) .''*Dünya Borsalarında Gözlemlenen Dönemsel Anomaliler Ve 1996-2006 Dönemi İçin İMKB 'De Dönemsel Anomalilerin İncelenmesi* ''.İstanbul Üniversitesi.

Patel, Jayen B.(2016). ''*The January Effect Anomaly Reexamined In Stock Returns* ''.The Journal Of Applied Business Research, January/February 2016,Volume:32, Number:1,Adelphi University, USA.

Şimşek, N. (2018). ''*Ocak Ayı Anomalisinin Davranışsal Finans Üzerindeki Yeri: BİST 'Te Bir Uygulama*''. Kastamonu Üniversitesi.

Tekin, B.(2019). ''*Borsa İstanbul 'da Mayıs Ayı Satış Etkisinin Araştırılması: BİST 100 Örneği*''. Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi -IJEAS, 2019(24):287-300.

Yiğiter, Ş. Y., & ILGIN, K. S. (2015). *BİST-100 endeksinde ocak ayı anomalisinin güç oranı yöntemiyle test edilmesi.* Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, *30*(2), 171-187.

ISO 500 İçerisinde Yer Alan Gıda ve İçecek Sektörüne Ait Firmaların Performans Değerlendirmeleri

Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL[37], Öğr. Gör. Dr. Anıl ilkem ASLAN[38]

Özet

Yaşanan küreselleşme ve yoğun rekabet neticesinde işletmelerin başarılı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeleri her geçen gün zorlaşmakta ve kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanmaları gerekmektedir. Yatırımcıların, firmaların kaynaklarını doğru kullanılıp kullanılmadıklarını tespit etmelerinin en kolay yolu mali tabloları incelemeleri ve analiz etmeleridir. Literatürde mali tabloların analizinde kullanılabilecek çeşitli matematiksel ve istatistiksel yöntemler geliştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, ISO 500 içerisinde yer alan 27 gıda ve içecek işletmelerinin mali tablolarında yer alan finansal verilerden yararlanarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS ve Kümeleme analizi ile performanslarını incelemektir. Analiz, 2022 yılı verileri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. TOPSIS ve kümeleme yöntemlerinin uygulanabilmesi için kullanılan değişkenler; Net Satışlar, Özkaynaklar, Aktif Toplam, Dönem Kar/Zararı, İhracat Tutarı ve Çalışan sayısıdır. TOPSIS analizi sonucunda firmaların performansları en iyiden en kötüye doğru sıralanmış olup en iyi performansa sahip olan firmanın Gümüşdoğa Su olduğu tespit edilmiştir. Kümeleme analizi sonucunda ise elde edilen dendogramlar incelenmiş ve 27 firmanın 0-5 aralıkta 4 kümede, 5-10 aralığında ise 3 kümede toplandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Performans, ISO 500, Gıda ve İçecek Sektörü, TOPSIS Analizi, Kümeleme Analizi.

JEL Kod: C44, L25, L66

1. Giriş

İnsanoğlunun var olmaya başladığı dönemlerden itibaren varlığını sürdüren yeme-içme isteği Maslow'a göre temel fizyolojik ihtiyaçlar içerisinde yer almaktadır. Yaşayan her insanın yaşamını sürdürülebilmesi için bu ihtiyacını yerine getirmesi gerekmektedir. Bu nedenle gıda ve içecek sektörü, insanoğlu var olduğu sürece faaliyetini sürdürecektir. Çalışma koşullarının ve yaşam tarzlarının değişmesi ile yeme-içme alışkanlıklarında farklılıklar olmaya başlamış, hazır ve paketli gıda tüketimine yönelim artmıştır. Gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren firmaların bu gibi talep değişimlerine ayak uydurabilmesi, günümüz rekabet ortamında önem arz etmektedir. Böyle bir rekabet ortamında firmaların faaliyetlerini sürdürebilmeleri zorlaşmakla birlikte tüm kaynak ve varlıklarını etkin kullanmaları gerekmektedir. Firmaların hazırladığı ve her yıl yayınladıkları mali tablolar yardımıyla varlık ve kaynakların nasıl kullanıldığı kolaylıkla analiz edilebilmektedir. Mali tabloların analizinde kullanılan ve literatürde tanımlanmış çok çeşitli yöntemler mevcuttur. Bu yöntemlerden en çok kullanılanı varlık ve kaynak kalemlerinin birbiri ile oranlanması yöntemidir. Bu yöntemin en büyük dezavantajı sadece iki kalemin birbirine oranlanabilmesidir. Biren fazla kalemin aynı anda işleme alınabilmesi ve analizinin gerçekleştirilebilmesi için çok kriterli karar verme yöntemleri geliştirilmiştir. Çalışmamızda da kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri TOPSİS Analizidir. Bu analizin amacı birden fazla işletmenin kıyaslanarak performanslarının değerlendirilmesidir. Çalışmamızda kullanılan bir diğer yöntem ise, ele alınan işletmelerin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışan Kümeleme Analizidir. Çalışmamızın temel

[37] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tozdil12@hotmail.com
[38] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Demirci Meslek Yüksekokulu, ilkemozcan81@gmail.com, İrtibat Kişisi

amacı, gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren ve ISO 500 içerisinde yer alan 27 firmanın TOPSİS ile performans sıralamalarını ve Kümeleme analizi ile de gruplandırılmalarını sağlamaktır.

2. Literatür İncelemesi

Çalışmamızda kullandığımız TOPSİS ve Kümeleme analizlerinin geçmişten günümüze literatür incelendiğinde, farklı ve/veya aynı sektörlerde çok kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Literatür tarama sonuçlarına ilişkin örneklerden bazıları aşağıda verilmiştir.

Kamil, Muklish ve Bachtiar tarafında 2023 yılında yayınlanan makalede, Frozen Food firmasının satışlarını arttırmak için en etkili pazarlama stratejini belirlemek için ANP ve TOPSİS yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda pazarlama alternatifleri arasında en önemli önceliğin damak tadına uygunluk olduğu tespit edilmiştir.

Farida vd.'leri tarafında 2023 yılında yayınlanan makalede; Doğu Java eyaletinde bulunan bölgelerin gıda güvenliği açısından sınıflandırılarak sıralanması amaçlanmıştır. Çalışmada Bulanık C-Means kümeleme yöntemi ile TOPSİS analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda; bölgelerin tüm ihtiyaçlar dikkate alındığında 3, gıda kullanımı dikkate alınmadığında ise 5 kümede toplandığı ve ayrıca Magetan bölgesi ile Madiun şehrinin gıda güvenliği açısından en yüksek performansa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Gül ve Erdem'in 2022 yılında yayınlamış oldukları makalede, 2013-2020 yılları arası BİST'de işlem gören gıda perakende işletmelerinin performansları Entropi ve TOPSİS yöntemleri ile incelenmiştir. Analiz sonucunda BİM AŞ'nin her yıl en iyi performansa, CarrefourSA'nın ise en kötü performansa sahip firmalar olduğu tespit edilmiştir.

Rahmayanti vd.'nin 2021 yılında yayınlamış oldukları çalışmada, AHP ve TOPSİS yöntemi kullanılarak Endonezya'nın Batı Sumatera kentindeki Padang Pariaman Regency'de ki önde gelen endüstrileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda, öncelik verilmesi gereken endüstrilerin sırasıyla gıda, deri/ayakkabı, kimya ve hazır giyim endüstrileri olması gerektiği tespit edilmiştir.

Mercan ve Atalay'ın 2021 yılında yayınlamış oldukları makalede 2019 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren 56 havalimanının performansları TOPSİS ve kümeleme yöntemleri ile incelenmiştir. Analizler sonucunda 56 firma toplam 9 kümede toplanmış ve 5. Kümenin en iyi performansa, 1. Kümenin ise en kötü performansa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Joshi, Sharma ve Singh'in 2020 yılında yayınlamış oldukları makalede, Hindistan'ın Uttarakhand kentinde bulunan 9 tarım turizmi uygulayıcılarının performansları AHP ve TOPSİS yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, Pithoragarh'ın en iyi performansa sahip olduğu ve onu Almora'nın takip ettiği tespit edilmiştir.

Çanakçıoğlu ve Küçükönder'in 2020 yılında yayınlamış oldukları çalışmada, 2014-2018 yılları arası BİST'de işlem gören Gıda ve İçecek endeksindeki 21 işletmenin performansları Entropi ve TOPSİS yöntemleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; 2014 yılında Konfrut Gıda'nın, 2015-2018 yıllarında ise Türk Tuborg AŞ'nin en iyi performansa sahip oldukları, en kötü performansa sahip firmaların ise yer yıl farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Zhang vd'nin 2018 yılında yayınlamış oldukları çalışmada, Entropi ve TOPSİS yöntemi kullanılarak 2006-2015 yılları arası Wuhan şehrindeki toplu taşıma performansını etkileyen temel unsurların tespit edilmesine çalışılmıştır. Analiz sonucunda; toplu taşımayı etkileyen temel unsurların sırasıyla altyapı inşaatının iyileştirilmesi, kamu hizmetlerinin genişletilmesi ve politika desteğinin sağlanması olduğu tespit edilmiştir.

Ayaydın vd.'nin 2018 yılında yayınlamış oldukları çalışmada, Türk Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 29 bankanın 2011-2013 yılları arası performansları AHS ve TOPSİS yöntemleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; en yüksek performansa sahip bankaların 2011 yılında The Royal Bank of Scotland Plc., 2012 yılında Arap Türk Bankası A.Ş., 2013 yılında ise JP Morgan Chase Bank N.A.'nın olduğu bulunmuştur.

Aytekin ve Sakarya'nın 2013 yılında yayınladıkları makalede, 2009-2012 yılları arası BİST'de faaliyet gösteren gıda, içki ve tütün sektöründe faaliyet gösteren 20 işletmenin performansları TOPSİS yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda en iyi performansa sahip işletmenin Kristal kola olduğu tespit edilmiştir.

Özer, Öztürk ve Kaya, 2010 yılında yayınladıkları makale ile İMKB'de işlem gören tarım ve gıda sektörüne ait 24 firmanın 2007-2008 yıllarına ilişkin etkinlikleri ver zarflama analizi ile ölçülmüş, TOPSİS ile performans değerlendirmeleri yapılmaya çalışılmış, kümeleme analizi ile de benzer işletmeler kümelenmiştir. Analiz sonucunda; 2007 yılında 14, 2008 yılında ise 11 işletmenin etkin çıktığı, firmaların her iki yılda da 5 kümede toplandığı ve her iki yılda da performans sıralamasında (TOPSİS) Dardanel firmasının birinci sırada yer aldığı bulunmuştur.

3. Yöntem ve Bulgular

Çalışmamızda öncelikle İSO 500 içerisinde yer alan, gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren 27 işletmenin 2022 yılı verileri dikkate alınarak performans değerleri TOPSİS yöntemi ile ölçülmüştür. Ardından, ele alınan işletmelerin benzerlik ve farklılıklarına göre gruplandırılmaları amaçlanmış ve bu amaçla Kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesi için ele alınan değişkenler; Net Satışlar, Özkaynaklar, Aktif Toplam, Dönem Kar/Zararı, İhracat Tutarı ve Çalışan sayısıdır. Analize konu olan değişkenler İSO 500'ün kendi sitesinden temin edilmiştir.

3.1. TOPSİS Analizi

Çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan TOPSİS analizi, altı aşamada gerçekleştirilerek ele alınan verilerin performanslarını ölçme ve kıyaslamayı hedeflemektedir. Temel varsayımı, ideal çözüm noktası hesaplanarak kriterlerin bu noktaya olan uzaklıkların hesaplanmasıdır (Olson, 2004: 721-722). Öklid uzaklık yöntemi kullanılarak pozitif ideal noktaya en yakın, negatif ideal noktaya ise en uzak olan sonuçları hesaplamayı amaçlamaktadır. Yöntem beş aşamada gerçekleştirilebilinir.

Birinci aşamada, karar matrisinin hazırlanması gerekmektedir. Bunun içinde analize konu olan firmalar ile değişken değerleri belirlenir.

Tablo 1: Karar Matrisi

Firmalar	**Değişkenler**					
	Net Satışlar	**Özkaynaklar**	**Aktif Toplam**	**Dönem Kar/Zararı**	**İhracat (Bin $)**	**Çalışan Sayısı**
Başhan Tarımsal Ürünler	10582148500	1498212080	4635897884	478212681	276620	897

Banvit	11260411253	150990433	5294508931	-381097316	130406	5164
Gümüşdoğa Su	8989114398	5140211476	10988293080	2133292872	275647	2457
Çay İşletmeleri	8715621075	3575974833	9149689272	60271997	12104	6496
Aves Yağ Ve Gıda	11365810226	896556031	3403978525	334822744	359990	403
Altınmarka Gıda	6655472027	-354817128	4089102051	382326854	82124	305
Pınar Süt	6008647760	1047049160	3739172884	189607765	47334	1290
Kadooğlu Yağ	6176315980	686451980	2243709143	31358546	196320	300
Memişoğlu Tarım Ürünleri	5717416848	1582000176	3402361239	330394601	115215	565
Durak Fındık	4726201314	605305958	3297188102	258975180	167360	827
SS Trakya Yağlı Tohum	5430222997	1544740788	2423405781	926740479	391	790
Anadolu Efes	4837934839	-501892869	17923450149	-2210760030	35108	1076
Eksun Gıda	3925917816	471924718	1731096049	61895930	63901	444
Tukaş Gıda	3973467114	2137232575	3988138494	1374078882	48937	1146
Kent Gıda	5046148345	1451864205	3891265931	607963088	113508	1172
Ulusoy Un	14317637738	1167812984	7031880452	455678604	114911	323
Göymen Food Gıda	4219047949	1206718650	2453158268	131838165	67404	351
Tat Gıda	3061405128	1179407564	4513177303	359521277	57812	1096
Yörükoğlu Süt	3777666843	105105740	1170727805	50537726	6564	974

Pamyağ Gıda	2807137369	468376641	774928121	112018436	90644	167
Yavuz Gıda	2655884571	573033402	1164095059	146928143	107897	189
Kervan Gıda	2807691055	1487363806	3302152634	326511689	113292	2193
Beşler Makarna	2548028852	288918278	1571817540	35039642	87397	323
Kaanlar Gıda	2515727593	578417273	1851010945	198309128	4064	568
Pınar Et	2142121642	590728110	1488721243	159995329	4658	942
Ulaş Gıda	4001280114	349409704	1245869216	100710479	123409	150
Teksüt Süt	2182739346	280592268	853192593	129853310	11810	650

İkinci aşama, karar matrisinin normalleştirilmesidir. Bunun içinde karar matrisindeki değişken değerler sütun toplamlarının kareköküne bölünerek gerçekleştirilir.

Tablo 2: Normalize Karar Matrisi

Firmalar	**Değişkenler**					
	Net Satışlar	**Özkaynaklar**	**Aktif Toplam**	**Dönem Kar/Zararı**	**İhracat (Bin $)**	**Çalışan Sayısı**
Başhan Tarımsal Ürünler	0,3169	0,1868	0,1654	0,1278	0,3970	0,0933
Banvit	0,3372	0,0188	0,1889	-0,1019	0,1872	0,5372
Gümüşdoğa Su	0,2692	0,6409	0,3921	0,5702	0,3956	0,2556
Çay İşletmeleri	0,2610	0,4459	0,3265	0,0161	0,0174	0,6758
Aves Yağ Ve Gıda	0,3403	0,1118	0,1215	0,0895	0,5166	0,0419
Altınmarka Gıda	0,1993	-0,0442	0,1459	0,1022	0,1179	0,0317

Pınar Süt	0,1799	0,1305	0,1334	0,0507	0,0679	0,1342
Kadooğlu Yağ	0,1849	0,0856	0,0801	0,0084	0,2817	0,0312
Memişoğlu Tarım Ürünleri	0,1712	0,1972	0,1214	0,0883	0,1654	0,0588
Durak Fındık	0,1415	0,0755	0,1177	0,0692	0,2402	0,0860
SS Trakya Yağlı Tohum	0,1626	0,1926	0,0865	0,2477	0,0006	0,0822
Anadolu Efes	0,1449	-0,0626	0,6396	-0,5909	0,0504	0,1119
Eksun Gıda	0,1176	0,0588	0,0618	0,0165	0,0917	0,0462
Tukaş Gıda	0,1190	0,2665	0,1423	0,3673	0,0702	0,1192
Kent Gıda	0,1511	0,1810	0,1389	0,1625	0,1629	0,1219
Ulusoy Un	0,4287	0,1456	0,2509	0,1218	0,1649	0,0336
Göymen Food Gıda	0,1263	0,1505	0,0875	0,0352	0,0967	0,0365
Tat Gıda	0,0917	0,1470	0,1610	0,0961	0,0830	0,1140
Yörükoğlu Süt	0,1131	0,0131	0,0418	0,0135	0,0094	0,1013
Pamyağ Gıda	0,0841	0,0584	0,0277	0,0299	0,1301	0,0174
Yavuz Gıda	0,0795	0,0714	0,0415	0,0393	0,1548	0,0197
Kervan Gıda	0,0841	0,1854	0,1178	0,0873	0,1626	0,2281
Beşler Makarna	0,0763	0,0360	0,0561	0,0094	0,1254	0,0336
Kaanlar Gıda	0,0753	0,0721	0,0660	0,0530	0,0058	0,0591
Pınar Et	0,0641	0,0737	0,0531	0,0428	0,0067	0,0980
Ulaş Gıda	0,1198	0,0436	0,0445	0,0269	0,1771	0,0156
Teksüt Süt	0,0654	0,0350	0,0304	0,0347	0,0169	0,0676

Üçüncü aşama ağırlıklandırılmış karar matrisi olarak adlandırılır. Burada kullanılacak olan ağırlık katsayıları analizi gerçekleştirenlerin öznel kararlarına göre belirlenebileceği gibi AHP gibi yöntemler kullanılarak da belirlenebilir. Ancak uygulamada en yaygın olarak kullanılan yöntem "eşit ağırlık" yöntemidir. Bu yöntemde analize konu olan değişkenlerin toplam ağırlık katsayılarının "1" olacağı varsayımına dayanmakta olup, 1 değeri değişken sayısına bölünerek bulunmaktadır. Bu durumda çalışmamızda kullanacağımız ağırlık katsayısı 1/6= 0,167 olarak hesaplanmıştır. Bu aşamada, normalize edilmiş değerlerin her biri bu katsayı ile çarpılacaktır.

Tablo 3: Ağırlıklandırılmış Normalize Matris

Firmalar	Değişkenler					
	Net Satışlar	**Özkaynaklar**	**Aktif Toplam**	**Dönem Kar/Zararı**	**İhracat (Bin $)**	**Çalışan Sayısı**
Başhan Tarımsal Ürünler	0,0529	0,0312	0,0276	0,0213	0,0663	0,0156
Banvit	0,0563	0,0031	0,0316	-0,0170	0,0313	0,0897
Gümüşdoğa Su	0,0450	0,1070	0,0655	0,0952	0,0661	0,0427
Çay İşletmeleri	0,0436	0,0745	0,0545	0,0027	0,0029	0,1129
Aves Yağ Ve Gıda	0,0568	0,0187	0,0203	0,0149	0,0863	0,0070
Altınmarka Gıda	0,0333	-0,0074	0,0244	0,0171	0,0197	0,0053
Pınar Süt	0,0300	0,0218	0,0223	0,0085	0,0113	0,0224
Kadooğlu Yağ	0,0309	0,0143	0,0134	0,0014	0,0471	0,0052
Memişoğlu Tarım Ürünleri	0,0286	0,0329	0,0203	0,0147	0,0276	0,0098
Durak Fındık	0,0236	0,0126	0,0196	0,0116	0,0401	0,0144
SS Trakya Yağlı Tohum	0,0272	0,0322	0,0144	0,0414	0,0001	0,0137
Anadolu Efes	0,0242	-0,0105	0,1068	-0,0987	0,0084	0,0187
Eksun Gıda	0,0196	0,0098	0,0103	0,0028	0,0153	0,0077
Tukaş Gıda	0,0199	0,0445	0,0238	0,0613	0,0117	0,0199
Kent Gıda	0,0252	0,0302	0,0232	0,0271	0,0272	0,0204
Ulusoy Un	0,0716	0,0243	0,0419	0,0203	0,0275	0,0056
Göymen Food Gıda	0,0211	0,0251	0,0146	0,0059	0,0162	0,0061
Tat Gıda	0,0153	0,0246	0,0269	0,0160	0,0139	0,0190

Yörükoğlu Süt	0,0189	0,0022	0,0070	0,0023	0,0016	0,0169
Pamyağ Gıda	0,0140	0,0098	0,0046	0,0050	0,0217	0,0029
Yavuz Gıda	0,0133	0,0119	0,0069	0,0066	0,0259	0,0033
Kervan Gıda	0,0140	0,0310	0,0197	0,0146	0,0272	0,0381
Beşler Makarna	0,0127	0,0060	0,0094	0,0016	0,0209	0,0056
Kaanlar Gıda	0,0126	0,0120	0,0110	0,0089	0,0010	0,0099
Pınar Et	0,0107	0,0123	0,0089	0,0071	0,0011	0,0164
Ulaş Gıda	0,0200	0,0073	0,0074	0,0045	0,0296	0,0026
Teksüt Süt	0,0109	0,0058	0,0051	0,0058	0,0028	0,0113

Dördüncü aşama pozitif ve negatif ideal çözüme olan uzaklığın hesaplanmasıdır. Bu aşamanın uygulanabilmesi için öncelikli olarak ağırlıklandırılmış normalize matriste yer alan sütunlardaki en yüksek ve en düşük değerlerin hesaplanması gerekmektedir. Pozitif ideal çözüm için maximum değer ile ağırlıklandırılmış değer dikkate alınırken, negatif ideal çözüm için minimum değer dikkate alınmaktadır. Beşinci ve son aşamada ise, Öklid uzaklık kullanılarak ideal çözüme göreceli yakınlık (C*) hesaplanarak performans sıralaması gerçekleştirilebilmektedir. En büyük sonuç, en iyi performansı verecektir.

Tablo 4: Pozitif ve Negatif İdeal Çözüm Sonuçları ile İdeal Çözüme Yakınlık (C*)

Firmalar	**S***	**S-**	**C***	**Sıralama**
Başhan Tarımsal Ürünler	***0,1664***	***0,1517***	***0,476891***	***4***
Banvit	***0,1830***	***0,1350***	***0,424593***	***9***
Gümüşdoğa Su	***0,0881***	***0,2495***	***0,738997***	***1***
Çay İşletmeleri	***0,1425***	***0,1823***	***0,561351***	***2***
Aves Yağ Ve Gıda	***0,1836***	***0,1536***	***0,455515***	***5***
Altınmarka Gıda	0,2102	0,1213	0,365877	15
Pınar Süt	0,1949	0,1172	0,375521	14
Kadooğlu Yağ	0,2037	0,1155	0,361788	16
Memişoğlu Tarım Ürünleri	0,1893	0,1270	0,401597	11
Durak Fındık	0,1955	0,1218	0,383775	13
SS Trakya Yağlı Tohum	***0,1916***	***0,1481***	***0,435888***	***7***
Anadolu Efes	0,2632	0,1047	0,28452	27

Eksun Gıda	0,2161	0,1053	0,327544	23
Tukaş Gıda	***0,1709***	***0,1718***	***0,501301***	***3***
Kent Gıda	***0,1794***	***0,1382***	***0,435117***	***8***
Ulusoy Un	***0,1792***	***0,1458***	***0,448507***	***6***
Göymen Food Gıda	0,2063	0,1126	0,353161	17
Tat Gıda	0,1928	0,1240	0,391381	12
Yörükoğlu Süt	0,2223	0,1031	0,316924	26
Pamyağ Gıda	0,2196	0,1079	0,329501	22
Yavuz Gıda	0,2157	0,1107	0,339214	18
Kervan Gıda	***0,1810***	***0,1295***	***0,417215***	***10***
Beşler Makarna	0,2198	0,1039	0,320968	25
Kaanlar Gıda	0,2182	0,1103	0,335861	19
Pınar Et	0,2172	0,1092	0,334627	21
Ulaş Gıda	0,2161	0,1092	0,335729	20
Teksüt Süt	0,2240	0,1062	0,32157	24

3.2. Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, analizlere konu olan verilerin benzerliklerini dikkate alarak onları gruplandırmayı amaçlayan bir yöntemdir. Aynı kümede yer alan verilerin benzer özelliklere sahip olduğu varsayılırken, farklı kümelerde yer alan verilerin ise birbirlerine uzak ve farklı özelliklere sahip oldukları varsayılır (Harrigan, 1985: 59-60). Kümeleme analizi temelde iki farklı yöntemle gerçekleştirilebilinir. Bunlardan ilki Hiyerarşik kümeleme yöntemidir ki küme sayısının önceden bilinmediği durumlarda kullanılan bir yöntemdir. Veriler ve değişkenler dikkate alınarak hazırlanan dendrogramlar yardımıyla küme sayısı tespit edildikten sonra küme sayıları tespit edilmektedir. Hiyerarşik Olmayan kümeleme yöntemi ise öznel bir yöntem olmakla birlikte küme sayısının önceden bilindiği durumlarda kullanılmaktadır.

Çalışmamızda küme sayısının önceden bilinmemesi nedeniyle hiyerarşik kümeleme yöntemi ve bu yöntemin alt dalı olan Ward Yöntemi kullanılmıştır. Ward yönteminin amacı, küme içinde benzerliğin, kümeler arasında ise farklılığın maksimum olacak şekilde kümeler oluşturmaktır (Delpla vd. 2018: 514-515). Grafik 1'de analize dahil edilen işletmeler ile değişkenlerine göre oluşturulan dendrogram gösterilmektedir. Uygulamada küme sayısının fazla olması istenmediği için 5-10 arası mesafe dikkate alınmış ve işletmelerin 3 kümede toplandığı tespit edilmiştir. Tablo 5'de ise işletmeler için gerçekleştirilen kümeleme analizi sonucu bütün olarak görülmektedir.

Grafik 1: Kümeleme Analizi Dendrogram Sonucu

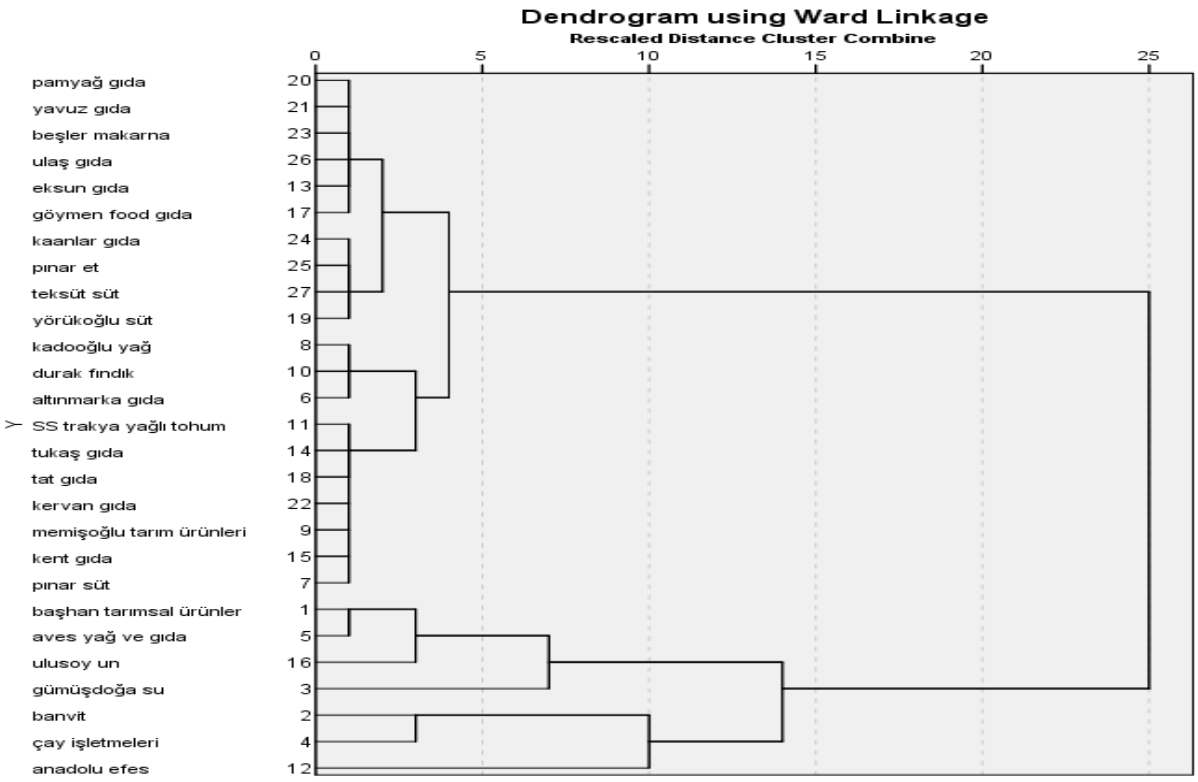

Dendrogram sonucunda 5-10 aralığında üç kümenin oluştuğu tespit edilmiş olup, Ward kümeleme analizi sonucu tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Kümeleme Analizi Sonucu

1. Küme	2. Küme	3. Küme
Başhan Tarımsal Ürünler	Altınmarka Gıda	Anadolu Efes
Banvit	Pınar Süt	
Gümüşdoğa Su	Kadooğlu Yağ	
Çay İşletmeleri	Memişoğlu Tarım Ürünleri	
Aves Yağ Ve Gıda	Durak Fındık	
Ulusoy Un	Ss Trakya Yağlı Tohum	
	Göymen Food Gıda	
	Tat Gıda	
	Yörükoğlu Süt	
	Pamyağ Gıda	
	Yavuz Gıda	

	Kervan Gıda	
	Beşler Makarna	
	Kaanlar Gıda	
	Pınar Et	
	Ulaş Gıda	
	Teksüt Süt	
	Eksun Gıda	
	Tukaş Gıda	
	Kent Gıda	

4. Sonuç

2022 yılı İSO 500 içerisinde Gıda ve İçecek sektöründe yer alan 27 firma için gerçekleştirilen TOPSİS ve Kümeleme analizlerinde kullanılan değişkenler; Net Satışlar, Özkaynaklar, Aktif Toplam, Dönem Kar/Zararı, İhracat Tutarı ve Çalışan sayısıdır. TOPSİS analizi Excel'de, Kümeleme analizi ise SPSS 21'de gerçekleştirilmiştir. TOPSİS analizi sonucunda performansı en iyi olan ilk on işletme sırasıyla; Gümüşdoğa su, Çay işletmeleri, Tukaş gıda, Başhan tarımsal ürünler, Aves yağ ve gıda, Ulusoy un, SS Trakya yağlı tohum, Kent gıda, Banvit ve Kervan gıda firmalarıdır. Performansı en kötü olan ve son beş de yer alan firmalar ise; Eksun gıda, Teksüt, Beşler makarna, Yörükoğlu süt ve Anadolu efes'dir. Kümeleme analizi sonucunda üç küme oluşmuştur. 1. Kümede, 6 işletme yer almakta olup bu işletmelerin tümünün performans sıralamasında ilk 10 işletme içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Performansı en kötü olan Anadolu efes firması tek başına 3. Kümeyi oluşturmaktadır. 2. Kümede ise kalan 20 işletmenin yer aldığı görülmektedir.

Çalışmanın geliştirilmesi için yapılacak olan diğer çalışmalarda firmaların etkinlikleri de hesaplanarak performans sıralamalarının karşılaştırılması, farklı değişkenlerin dahil edilmesi, farklı ağırlık katsayılarının kullanılması sonuçları etkileyebilecektir.

Kaynakça

Ayaydın, H., Çam, A.V., Pala, F. & Sarı, Ş. (2018). "Türk Bankacılık Sektöründe Performans Değerlendirmesi: AHS ve TOPSİS Yöntemleri Uygulaması". Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 13, 51-64.

Aytekin, S. & Sakarya, Ş. (2013). "BIST'DE İşlem Gören Gıda İşletmelerinin TOPSIS Yöntemi İle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi". Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi – Sayı:21 (2013) - Doi: http://dx.doi.org/10.11611/JMER191, 30-47.

Çanakcıoğlu, M. & Küçükönder, H. (2020). "Entropi Ve TOPSİS Bütünleşik Yaklaşımı İle BIST Gıda ve İçecek Endeksindeki Şirketlerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi". Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(2), 200-217.

Delpla, I., Florea, M., Pelletier, G. & Rodriguez, M. (2018). “Optimizing Disinfection By-Product Monitoring Points In a Distribution System Using Cluster Analysis”. Chemosphere 208 (2018), 512-521.

Farida, Y., Firdaus, G.S., Wibowo, A.T., Sari, S.K. & Desinaini, L.N. (2023). “Evaluation of East Java Province's Food Security Area Using Fuzzy C-Means (FCM) and the Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS)”. Indonesian Journal of Computing and Cybernetics Systems, Vol.17, No.4, October 2023, 371-382.

Gül, A. & Erdem, M. (2022). “Gıda Perakende Firmalarının Finansal Performanslarının Entropi-TOPSIS Yöntemiyle Analizi”. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi Sayı 35, 25-33.

Harrigan, K. R. (1985). “An Application of Clustering for Strategic Group Analysis”. Strategic Management Journal, Vol. 6, No. 1, 55-73.

Joshi, S., Sharma, M. & Singh, R.K. (2020). “Performance Evaluation of Agro-tourism Clusters using AHP–TOPSIS”. Journal of Operations and Strategic PlanningVolume 3, Issue 1, June 2020, 7-30.

Kamil, H., Muklish & Bachtiar, Y. (2023). “Integration of ANP and TOPSIS Methods in Prioritizing Sales Strategies for Frozen Food Products”. JurnalRiset Ilmu Teknik, Vol 1, No2, 102-114.

Mercan, T. & Atalay, M. (2021). “Türkiye’deki Havalimanlarının Performanslarının Kümeleme Ve Topsıs Yöntemleriyle Değerlendirilmesi”. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 37, 676-711.

Olson, D. L. (2004). “Comparison of Weights in TOPSIS Models”. Mathematical and Computer Modelling 40 (2004), 721-727.

Özer, A., Öztürk, M. & Kaya, A. (2010). “İşletmelerde Etkinlik ve Performans Ölçmede VZA, Kümeleme ve TOPSIS Analizlerinin Kullanımı: İMKB İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2010 14 (1), 233-260.

Rahmayanti, D., Meuthia, Y., Albin, J. & Hafizh, A. (2022). “An Integrated AHP-TOPSIS Framework For Determination Of Leading Industrial Sectors”. Jurnal Sistem dan Manajemen Industri Vol:5 No:2 December2021, 115-124.

Zhang, X., Zhang, Q., Sun, T., Zou, Y. & Chen, H. (2018). “Evaluation Of Urban Public Transport Priority Performance Based On The Improved TOPSIS Method: Acasestudy Of Wuhan”. Sustainable Cities and Society 43 (2018), 357–365

Studying Chinese Soft Power in Thailand through Higher Educational Exchange

Kolosovskiy Yan[39]

Abstract

This study examines the effectiveness of China's soft power strategies through higher education exchange in Thailand. The research aims to evaluate the impact of China's higher educational programs on Thai students, identifying both the positive effects in fostering receptivity to Chinese culture and the shortcomings that hinder China's soft power objectives. Utilizing a multi-method approach, this study combines semi-structured interviews with 21 Thai students who are enrolled in China and the documentary analysis of relevant materials. The findings reveal a consistent trend of increased receptivity among Thai students who have extended stays in China. This trend is attributed to meaningful interactions with Chinese citizens, enhanced language proficiency, and deeper socio-cultural understanding. The research's result showcased a convincing argument supporting the ability of China's university programs for Thai students to boost China's soft power and foster stronger relations between China and Thailand.

Keywords: China's soft power, Educational exchange, Thai students, Thailand, China's higher education policy

JEL Codes: I280, F500.

Introduction

China strategically emphasizes the use of soft power in its international relations, and Thailand stands out as a crucial target due to its proximity and perceived status as a significant power vacuum zone. The historical relationship between Thailand and China has experienced fluctuations, often stemming from tensions arising from internal Chinese events and ideological differences. Thailand's foreign policy in the aftermath of the 2014 coup has been based on bamboo diplomacy, whereby it befriends undemocratic states in Asia to reduce its dependency on Western governments. (Chachavalpongpun, 2018) This political shift led to the provision of opportunities for China to bolster connections through socio-political and economic collaborations, notably within the Belt and Road Initiative (BRI) projects.

China employs a multifaceted approach, merging economic collaboration with political support to facilitate various soft power initiatives. Notably, higher education exchange stands as a significant channel, with over 30,000 Thai students pursuing studies in China. (Bangprapa & Tangsathaporn, 2021) This educational strategy serves as a substantial contributor to China's soft power, fostering economic, diplomatic, and cultural ties. These Thai students, drawn by the economic opportunities linked to studying in China, play a vital role in this narrative. (The Nation, 2017)

Joseph Nye, in his book "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power," introduced the term "Soft Power." According to Nye, states can achieve strategic objectives without resorting to military might by influencing others through cooperative measures such as agenda framing, persuasion, and positive attraction. (J. S. Nye, 1991) Higher education, categorized as high culture in Soft Power, becomes a pivotal resource in this strategy. (J. S. Nye, 2004) J. Nye asserts that in the information age, the dominance of narratives becomes crucial, emphasizing

[39] Corresponding Author, Thammasat University, Institute of Area Studies (TIARA), Thailand, Bangkok, Graduate Student in Asia-Pacific Studies Program (MAPS), kolosovskiy98@gmail.com

the significance of whose story prevails. The concepts and perspectives acquired through education decisively influence individuals' choices in shaping the narrative of "history". (J. Nye, 2005)

Following Nye's publications in the 1990s, the Chinese academic community engaged in a discourse to understand the dimensions of "soft power" and its integration into Chinese foreign policy. In 1993, Chinese political theorist Wang Huning introduced the term "ruǎn quánlì" in his article titled "Culture as a national power: soft power." This seminal work addressed China's soft power explicitly for the first time, initiating a debate on its applicability in Beijing's foreign policy. Wang Huning eloquently defined culture's role as a national force, emphasizing its enduring influence on the global stage. The article underscored that a vibrant culture and compelling ideology could naturally attract other nations, reducing reliance on costly and less effective hard power. (Wang, 1993)

In the realm of China's soft power strategy, international education serves as a means of diplomacy rather than solely an educational pursuit. The primary aim is to equip foreign students studying in China with a deep understanding of the country, fostering a sense of friendliness and affinity, and nurturing genuine affection for China. (Wen, 2018) According to R. Yang educating intellectuals, technicians, and political elites from other countries is an effective means to exert soft power, as demonstrated through the practices of Great Britain's imperial peak and the United States since the 1950s. China is now assuming this role by actively recruiting students worldwide, specifically from developing countries, who will likely gain insight into Chinese perspectives and interests through their exposure to the Chinese language, society, culture, history, and politics. (Yang, 2007)

China, recognizing Thailand's political and economic significance within ASEAN, seeks to enhance its soft power in education, culture, and other domains. However, existing literature on Chinese soft power in Thailand reveals gaps, particularly in the limited and shallow research on higher education exchange.

This study aims to fill the gap by exploring and evaluating the effectiveness of China's soft power strategies through higher education exchange in Thailand. Major research objectives include: 1. studying the influence of China's higher educational programs on Thai students in enhancing China's soft power in Thailand and 2. identifying the major shortcomings of China's soft power through higher education exchange with Thailand. The study underscores the growing importance of soft power in international relations and emphasizes the relevance of cultural factors, such as education and science, in shaping a country's global influence.

Research Methodology

The author utilized a multi-method approach that combined two qualitative methods within a single study, enabling a comprehensive examination of the research topic. The research leveraged semi-structured interviews with 21 Thai students enrolled in China and documentary analysis of pertinent materials, anchored within the interpretive paradigm.

The multimethod approach has gained widespread acceptance across dissertations, publications, and research articles, recognized as a pivotal approach in these fields. (Goertz, 2016) Advocates emphasize the benefits of integrating diverse qualitative methods, asserting that this fusion results in a more comprehensive and robust research account. Combining methodologies enriches understanding, strengthens comprehension, bolsters the credibility of findings, and fosters impartial analysis. (Mik-Meyer, 2020)

In this qualitative study, semi-structured interviews serve as the primary means of data acquisition, arranged separately from routine events at specified times and locations. (Adams et al., 2002) Leveraging this method aligns with the study's objectives, enabling in-depth engagement with Thai students to capture their experiences in China and perceptions regarding Chinese socio-political values, culture, and higher education institutions. This approach offers invaluable insights into the impact of China's higher education programs on Thai students, bridging primary data with secondary sources and addressing the challenge of enhancing China's soft power in Thailand.

A rigorous sampling strategy ensured a varied and representative sample of participants. The participants are selected from cities categorized as Tier 1, New Tier 2, and Tier 3. These cities include diverse urban and educational environments. (Wong, 2019) To collect the viewpoints of students engaged in lengthy educational experiences, the study includes only individuals pursuing an academic degree (Bachelor's, Master's, or PhD) who have resided in China for at least one year.

The formulation of interview questions draws from existing literature, adapting insights to align with the research's theoretical framework. These questions, rooted in the soft power model, explore how education shapes perceptions of Chinese values and culture among Thai students in China. Strategically distributed across five dimensions — China's image, foreign and domestic policies, development models, education, and the Sino-Thai relationship—these questions delve into the *academic, social, cultural, and personal experiences* of Thai students.

In conjunction with semi-structured interviews, documentary analysis serves as a supplementary method for data collection and analysis. Recognizing that interviews alone may not provide a comprehensive understanding, the concurrent use of documentary analysis aids in systematically organizing and coordinating the research process. Integrating these methods enhances the elaboration and objectivity of results, intertwining their analyses to collectively address research objectives.

Norman Denzin highlights document analysis as a means of triangulation frequently used alongside other qualitative methods to study the same phenomenon. (Denzin, 2009) Yin Robert advocates for the integration of at least two data sources in qualitative research, aiming for convergence and validation through diverse data sources and methodologies. (Yin, 1994) Triangulating data aims to enhance reliability by establishing a robust body of evidence, enabling researchers to corroborate conclusions from various datasets, thereby mitigating potential biases present in singular studies.

Findings

Incentives for studying in China - The incentives behind Thai students selecting China as their educational destination are diverse and encompass a range of major motives such as cultural, linguistic, economic, and personal aspirations and minor as Chinese celebrities, quality of education, scholarship, family heritage, and Thai-China relations. Understanding these motivations involves delving into various factors influencing their decisions, which often weave together to form a complex story of pursuing education in China.

At the heart of these motives is a deep influence of Chinese culture and traditions. This analysis demonstrates how these cultural elements significantly impact students' choices. The allure of Chinese culture deeply interests Thai students, inspiring them to explore China's rich heritage, traditions, language, and history. This fascination intertwines with their aspirations for language proficiency, reflecting a comprehensive interest in China's society beyond academics. Furthermore, the study emphasizes the substantial impact of immersive experiences,

particularly through short-term programs like short-term language and culture courses in China for Thai youth. These programs offer direct exposure to Chinese culture, acting as catalysts that shape students' perceptions and fuel their desire for further education in China. Such immersive experiences broaden their horizons, complementing academic ambitions with a profound understanding and appreciation of different facets of Chinese society.

A closer look at China's soft power reveals a multifaceted appeal that extends beyond cultural immersion. Factors like the Chinese educational system, economic opportunities, exposure to a different way of life, and language proficiency all contribute to making China an attractive educational destination. The perception of China as a progressive nation with economic growth potential and globally recognized educational institutions significantly influences students' choices, showcasing the connection between economic progress and educational aspirations.

Language proficiency emerges as a significant motivator for students. It aligns closely with their cultural fascination and is seen as a gateway to better career prospects and navigating the regional job market. This pursuit of language proficiency amplifies the allure of China as a study destination, enhancing the cultural exchange experience.

The study revealed how Chinese media content significantly motivates Thai students to pursue education in China. Through movies, TV, and celebrities, it shapes their views, helps them learn the language, and encourages cultural exchange. This exposure acts as a catalyst, getting them involved with Chinese language and culture, contributing to China's cultural influence. Additionally, the study highlights how this media impacts not just personal interests but also educational decisions and diplomatic ties between China and Thailand. It showcases how entertainment fosters cultural interaction, language learning, and strengthens diplomatic relations, further encouraging Thai students to study in China and enhancing educational exchanges between the two countries. Scholarships, Sino-Thai relations, and personal connections play additional roles in motivating Thai students to choose China for education, enriching the exchanges between both nations.

Duration of time in China - The exploration of Thai students' perceptions toward China, stratified by their varying durations of stay in the country, provides a rich tapestry of evolving perspectives influenced by exposure, cultural immersion, and direct experiences. This comprehensive analysis, segmented into three distinct groups based on residency duration, delves into the nuanced evolution of viewpoints concerning China's domestic policies, developmental trajectory, and global significance among Thai students.

Among Thai students from group 1 residing in China for 1 to 2 years, a spectrum of viewpoints emerged. While some fortified their initially positive impressions, others exemplified underwent marked positive shifts in perspective. The reinforcement of positive notions stemmed from a deeper understanding of Chinese values, while significant shifts resulted from experiencing China's rapid development, showcasing the transformative potential of direct experiences.

Moving to group 2, encompassing students staying for 2 to 4 years, a noticeable transformation unfolded over time. Thai students in this cohort transitioned from potentially negative or limited initial impressions to more nuanced and positive perspectives. Extended stays facilitated a comprehensive understanding of Chinese culture and governance structures, fostering a profound appreciation for China's advancements.

In Group 3, which included students with residencies exceeding 4 years, narratives revealed a predominantly positive evolution in perceptions. Direct engagement with Chinese society played a pivotal role in altering initial impressions, leading to comprehensive and informed

viewpoints. These students recognized China's achievements and its potential as a leading global power, emphasizing the pivotal role of language proficiency and deep cultural understanding.

Overall, these findings underscore the pivotal role of exposure, direct experiences, and cultural immersion in shaping nuanced and evolving perceptions among Thai students. The impact of prolonged exposure on perception shifts highlights the significance of firsthand experiences in reshaping attitudes toward China. Moreover, the pivotal role of language proficiency and cultural understanding emphasizes their importance in developing informed viewpoints on China's policies and global role.

The analysis of interviews conducted with three groups of Thai students who studied in China for varying periods provides valuable insights into the factors influencing their perceptions of China's domestic and foreign policies. Length of stay and knowledge of Chinese language, culture, and society play crucial roles in shaping their evolving views. These insights offer a comprehensive understanding for future research and policy development, highlighting the importance of cultural awareness, personal experiences, and language proficiency in forming accurate views of China's policies and global role.

Role of personal relationship - These findings shed light on the multifaceted influence of personal relationships, education, and diplomatic perceptions. An intriguing trend emerges that confirms put forward hypotheses - different susceptibility to Chinese soft power - students who have spent a longer time in China demonstrate increased susceptibility to this influence.

At the heart of the transformative experience lies the establishment of meaningful personal connections between Thai students and Chinese nationals. These interactions shatter preconceived notions and stereotypes, dismantling the monolithic perception of China and revealing its rich cultural tapestry. Through authentic encounters, Thai students develop a deeper appreciation for Chinese values, traditions, and perspectives, cultivating a sense of empathy and cross-cultural understanding. These personal connections foster a sense of shared identity and kinship between Thai and Chinese individuals, embodying the spirit of "中泰一家亲" (zhōng tài yī jiā qīn) or "Chinese and Thai people share one-family love" that was described by respondents as their view on Sino-Thai relations.

The substantial impact of personal relationships established with Chinese citizens acts as a catalyst in reshaping the mindset of Thai students. With an increase in their duration of education in China, there's a corresponding elevation in their openness to Chinese soft power. Importantly, irrespective of their tenure in China, interaction with Chinese citizens plays a pivotal role in reshaping their perspectives. These relationships function as agents of transformation, challenging preconceived notions and stereotypes while fostering a deeper intercultural understanding. Thai students, through these connections, traverse from initial skepticism to a more nuanced comprehension. They develop an awareness of the intricate diversity inherent in Chinese culture, transcending simplistic judgments. This shift underscores the influential role of personal relationships in facilitating cross-cultural exchanges and amplifying the influence of soft power. Notably, students who spend longer durations in China exhibit a heightened receptiveness to Chinese soft power.

The educational journey of Thai students in China results in multifaceted personal growth that surpasses academic and linguistic development. These experiences trigger self-discovery, challenge cognitive biases, and foster a more profound comprehension of human diversity, thereby cultivating a more inclusive perception of Chinese values.

Interestingly, longer durations spent in China correspond to heightened openness to Chinese soft power among students. Their educational experience not only nurtures traits like self-assurance and effective time management within a competitive academic setting but also widens their intellectual scope through exposure to diverse academic viewpoints. This transformative process extends beyond academic realms, emphasizing the acquisition of essential life skills, notably adaptability and a globally attuned perspective. Especially among those with extended stays, these encounters in China significantly contribute to their personal development, showcasing an increased responsiveness to Chinese soft power.

Moreover, there is a clear tendency among Thai students to continue their relationship with China after completing their studies. They express a desire to return for further study or to pursue career opportunities in or with China, highlighting the lasting impact of their education in China on their future plans. This commitment to continuing ties with China, especially in the professional sphere, reflects their growing receptivity to Chinese soft power.

Perceptions of Sino-Thai relations shaped by Thai students' educational experiences in China are overwhelmingly positive. However, the narratives presented in this section reveal nuances in these perceptions that may be influenced by personal experiences. Again, the length of their education in China plays a role in the depth of their receptivity to Chinese soft power.

While the overall consensus points to the strong and historic friendship between China and Thailand, some Thai students have expressed concern about specific incidents such as the treatment of Thai students during the COVID-19 pandemic. These examples highlight the complex structure of soft power, where personal experiences can influence broader perceptions. In particular, students who have spent more time in China tend to have a more nuanced and comprehensive understanding of Sino-Thai relations, covering both their positive aspects and potential problems.

The study highlights the importance of problem-solving and maintaining cooperation and mutually beneficial relationships. Thai students emphasize the importance of cultural exchange, language skills, and opportunities for cooperation in strengthening diplomatic ties. They express a desire to contribute to this relationship by emphasizing the role of educational diplomacy in promoting intercultural understanding and facilitating economic and diplomatic cooperation. Longer periods of study in China foster a deeper understanding of the complexities of diplomatic relations, which further contributes to their receptiveness to Chinese soft power.

The findings provide a comprehensive understanding of the profound influence of personal relationships and educational experiences on the perspectives of Thai students studying in China. It becomes increasingly clear that students who have spent longer periods of time in China tend to be more receptive to Chinese soft power. These students often express a strong desire to continue their relationship with China, both in terms of further study and career opportunities, highlighting the lasting impact of their educational experiences on their future careers and broader diplomatic relations between the two countries. This nuanced understanding of the impact of Chinese soft power on Thai students can inform diplomatic strategies and international education policies.

Obstacles - In examining the obstacles of Chinese soft power through higher educational exchange programs, research has illuminated critical deficiencies encountered by Thai students across varying durations of stay in China and different tier cities. These drawbacks encompassed a range of issues related to language barriers, challenges with the Chinese ID card, limitations in extracurricular activities, and concerns about the quality of teaching and

support services. Cultural adaptation and individual experiences also played a role in students' perceptions but were not directly linked to China's soft power.

Group 1, comprising students who spent 1-2 years in China, faced administrative barriers stemming from the need for a Chinese ID card and limited services for international students caused significant inconvenience, and hindered students' daily activities. Moreover, students' general perception of China was negatively affected by the absence of extracurricular activities beyond academic responsibilities. Respondents cited the lack of extracurricular activities outside of their academic responsibilities as a notable shortcoming. These students felt the lack of opportunities for interaction and engagement outside of the classroom affected their overall impression of China.

Group 2, comprising students who stayed in China for 2-4 years, expressed apprehensions about the quality of education, particularly highlighting the lack of practical skills acquisition despite sufficient theoretical teaching. Furthermore, educators' inadequate English proficiency and substandard teaching materials aggravated the already existing challenges. The efficiency and consistency of international student offices have been a topic of debate.

Group 3, consisting of students who spent more than 4 years in China, revealed satisfaction regarding the standard of teaching, yet expressed severe dissatisfaction with the international student offices. Particularly, issues regarding the organization within these offices were prominent. While the quality of teaching was generally satisfactory, there were concerns expressed regarding the consistency of the curriculum and the level of guidance provided to international students.

Interestingly these findings indicate that respondents from Tier 3 Chinese cities were notably more critical in their assessment of the quality of education and services in their respective universities. This dimension underscores the influence of geographical location on students' perceptions. Compared to their counterparts in Tier 1 cities, these students expressed more concerns about faculty proficiency, educational quality, and the efficiency of international student support services.

Conclusion

This study explored the potential of China's university programs for Thai students to foster receptivity to Chinese soft power and contribute to strengthened Sino-Thai relations. Through a comprehensive analysis of personal relationships, educational experiences, perceptions of Sino-Thai relations, and the conception and implementation of Chinese soft power, the study yielded significant insights into the transformative impact of these programs on Thai students' attitudes and behaviors.

The findings revealed a consistent trend of increased receptivity to Chinese culture, politics, and society among Thai students with extended stays in China. This receptivity was attributed to the profound influence of personal relationships, language proficiency, and cultural understanding. Thai students who engaged in meaningful interactions with Chinese citizens, particularly those beyond superficial encounters, transcended preconceived notions and developed a more nuanced appreciation of Chinese society. Their enhanced language proficiency and deeper understanding of Chinese culture fostered a more positive and inclusive attitude, aligning with the tenets of Chinese soft power.

The study also highlighted the transformative impact of these programs on Thai students' personal growth and development. Beyond academic and linguistic gains, immersion in Chinese society fostered self-assurance, adaptability, improved time management skills, and a

broader global perspective. These attributes, particularly pronounced among students with prolonged stays, equipped Thai learners with the necessary skills to thrive in an increasingly interconnected world.

Chinese universities, as the primary facilitators of these programs, provided a stimulating academic environment that challenged students intellectually and fostered their global outlook. The exposure to a diverse international student community broadened their horizons, fostering cross-cultural understanding and adaptability. These transformative experiences, coupled with the development of valuable life skills, prepared Thai students for success in their chosen fields and beyond.

The study's findings indicated a strong inclination among Thai students who have studied in China to maintain their connection with the country after graduation. This inclination, driven by their positive experiences and the desire to pursue further studies or careers related to China, underscored the enduring impact of these programs on their professional aspirations.

The positive perception of Sino-Thai relations, deeply rooted in historical, cultural, and economic ties, was further strengthened by the educational experiences of Thai students. The study participants highlighted the importance of these enduring bonds, emphasizing the mutual respect and understanding that underpin their diplomatic relations. However, personal encounters, such as those during the COVID-19 pandemic, introduced subtle variations in perceptions, demonstrating the dynamic nature of international relations.

The research findings highlight obstacles faced by China in building its soft power through higher education exchanges with Thailand. These challenges encompass a weak online presence on social media platforms, limited academic offerings, language proficiency issues among instructors, inconsistent support for international students, insufficient cultural engagement, and complex administrative requirements like the Chinese ID system. To successfully enhance its soft power in Thailand through higher education, China needs to tackle these issues by boosting its online visibility, diversifying academic programs, improving English proficiency among instructors, ensuring consistent support for international students, promoting cultural immersion, and simplifying administrative processes for students from abroad.

In conclusion, the study established a compelling case for the potential of China's university programs for Thai students to enhance China's soft power and strengthen Sino-Thai relations. By fostering personal connections, promoting language proficiency and cultural understanding, and providing a stimulating educational environment, these programs effectively cultivate receptivity to Chinese soft power and contribute to the development of well-rounded, globally competent Thai citizens. The study's findings serve as a valuable guide for China's foreign policy objectives and its ongoing efforts to enhance its soft power in the region. By investing in these programs and expanding their outreach to Thai students, China can cultivate a more positive image of itself among the Thai public and build closer ties with Thailand, contributing to a more harmonious and prosperous future for both nations.

References

Adams, W. L., McIlvain, H. E., Lacy, N. L., Magsi, H., Crabtree, B. F., Yenny, S. K., & Sitorius, M. A. (2002). Primary care for elderly people: why do doctors find it so hard? *The Gerontologist, 42*(6), 835-842.

Bangprapa, M., & Tangsathaporn, P. (2021). China envoy highlights study issue. Retrieved from https://www.bangkokpost.com/thailand/general/2202107/china-envoy-

highlights-study-issue

Chachavalpongpun, P. (2018). *Thailand's Post Coup Foreign Policy.* Paper presented at the East Asia Forum.

Denzin, N. K. (2009). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods* (1 ed.). New York: Routledge.

Goertz, G. (2016). Multimethod research. *Security Studies, 25*(1), 3-24.

Mik-Meyer, N. (2020). Multimethod qualitative research. *Qualitative research, 5*, 357-374.

Nye, J. (2005). *Soft power and higher education.* Paper presented at the Forum for the future of higher education (Archives).

Nye, J. S. (1991). *Bound to lead: The changing nature of American power*: Basic books.

Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*: Public affairs.

The Nation. (2017). Thai students seek educational opportunities at Chinese Universities under LMC scheme. Retrieved from https://www.nationthailand.com/international/30334785

Wang, H. (1993). Zuowei guojia shili de wenhua: ruanquanli [Culture as National Power: Soft Power]. *Fudan daxue xuebao, 3*, 23-28.

Wen, W. (2018). Inbound international student policies in China: a historical perspective. *Asian Education and Development Studies, 7*(2), 174-183.

Wong, D. (2019). China's city-tier classification: How does it work. *China Briefing, 27*.

Yang, R. (2007). China's soft power projection in higher education. *International Higher Education*(46).

Yin, R. K. (1994). Discovering the future of the case study. Method in evaluation research. *Evaluation practice, 15*(3), 283-290.

Realpolitik Altered the Course: Changing Foreign Policy Preferences and Public Opinion in Sweden and Finland Due to the Russian Invasion of Ukraine

Ömer Faruk Durmuş[40]

Abstract

This study seeks to examine the effects of Russian—Ukrainian war in non-allied countries such as Sweden and Finland. The complexities of analysis in a fast-changing public perception environment and government strategies on NATO membership are traversed by our qualitative content analysis. Theoretically, our frameworks rest on theories of public opinions and policy making. Also, we focus on the manner in which media and government discourse affects public opinions and foreign policy choices. The study demonstrates a significant shift in foreign policy preferences toward NATO membership as a result of the conflict in conjunction with media coverage and public discourse. The present study adds to the theoretical discussion on public opinion and how it affects government policies concerning the Swedish- and Finnish-Russian-Ukrainian War and these nations' historical neutrality. These results provide us with knowledge about global security and international alliance in Europe. It focuses on the significance of the major geopolitical events and their impact on the formation of public opinion that in turn shapes the foreign policy.

Keywords: Russian-Ukrainian war, security concerns, public opinion, government and media, qualitative methods

Jel Classification Codes: F5, D70, C81

Introduction

The long-held notion that war was a thing of the past on the European continent has been proven wrong by the 2022 Russian-Ukrainian war. This heightened security environment has prompted discussions on security and defense arrangements, policies, and strategic directions in European countries. Finland and Sweden, two countries that felt the threat of Russia within their borders, have formally applied to join NATO as a result of Russian aggression. However, both Sweden's and Finland's applications had not been officially approved due to vetoes from Türkiye and Hungary up until Finland's membership on April 4, 2023. However, Sweden's NATO application is still waiting for the final decision of the Turkish parliament (Clapp 2022).

Although these two countries are politically affiliated with the Western block, they have chosen to be militarily non-aligned. Sweden has long maintained a neutrality policy as the foundation of its foreign policy. The country's foreign policy has traditionally emphasized non-alignment and peacemaking in oreder to avoid provoking Russia. Since the end of the Cold War, Stockholm has pursued a pragmatic security strategy of seeking to establish close ties with NATO without formally joining the alliance. Furthermore, some members of the political establishment and the general public in Finland and Sweden have strongly believed that it is best to remain uninvolved in disputes between Russia and the West, and that non-alignment helps reduce tensions in the region (Eellend 2016).

[40] Graduate student in Political Science at the University of Cologne, e-mail: odurmus1@smail.uni-koeln.de

Following World War II, the Soviet Union imposed a policy on Finland in exchange for the Kremlin's commitment not to annex the country to the USSR. Helsinki was careful to maintain communication with Moscow despite their differences and paid particular attention to Russia's interests. However, there has been a significant shift in Finnish support for NATO membership since Russia's invasion of Ukraine. A recent poll found that most Finns now support joining the alliance for the first time. Given their geographical proximity to Russia, Sweden, and Finland have long prioritized their armed forces and military spending. The cost of defense and military operations has increased significantly due to the Russian-Ukrainian War. Sweden plans to increase its defense spending by up to 2% of GDP over the next ten years. In Finland, this amount already accounts for around 2% of the country's total GDP as of 2022 (“SIPRI Military Expenditure Database” n.d.).

The relationship between policy preferences and public opinion is a subject that has been discussed in the literature for decades. Even some of the earliest discussions of the topic can be traced back to the work of political philosophers such as Aristotle and Plato. This study examines the relationship between public and government policy preferences concerning Sweden's and Finland's NATO membership, which contributes to this theoretical debate (Plato 1943). In other words, the main objective is to identify the predominant determinant of NATO alignment along with qualitative content analysis.

In this study we aim to explore how did the Russian-Ukrainian war affect foreign policy preferences in non-aligned (Sweden and Finland) countries and to what extent governments affected the public opinion of these countries in terms of defense spending and NATO membership?

Our findings reveals that the security concerns stemming from the Russian-Ukrainian war have substantially changed foreign policy preferences in Sweden and Finland, and this led the countries to seek stronger security alignments. The new foreign policy climate had a significant impact on public opinion toward defense spending and NATO membership through agenda setting and media coverage, which resulted in greater support for NATO membership by the public. Consequently, Sweden and Finland have applied for NATO membership without holding a referendum.

Literature Review

Scholars from various schools of thought have been arguing about public opinion and its relation and influence on government policies. Some argue that “public opinion is often a proximate cause of policy, affecting policy more than policy influences opinion” (Shapiro and Page 1983).

Apart from that, as a result of the Second World War, the Almond-Lippmann consensus emerged: the main assumption was that public opinion was uninformed and poorly structured (Holsti and Revised ed. Ann Arbor 2004). Lippmann, in his seminal work “Public Opinion”, painted a pejorative portrait of the public - one that was unable to process information critically or behave rationally. His argument relied on Plato’s famous "cave allegory" concept. He states that “the world as they needed to know it, and the world as they did know it, were often two quite contradictory things” (Lippmann 1992). Conceptually, realism, or "the elite-centric model," claims that public opinion is more likely to be sentimental; irrational, uninformed, volatile, lacks structure and coherence, and can be manipulated by leaders (T. Knecht and M. S. Weatherford 2006).

In response to these assumptions, the next generation of scholars with a more optimistic view of public opinion claimed that foreign policy preferences had a structure. In addition to that, society is not numb to the real world. Even though public opinion assumptions are varied, they share a sense that public opinion has proceeded in order. This sense suggests that sources of order can only be derived from within the public itself (Kertzer, and Zeitzoff 2017).

Again, in response, a third wave has sprung up. This third trend also adopts an optimistic stance and acknowledges the predictability of public opinion, but argues that predictability is more elite-driven rather than public-driven. This leads to the manipulation of a "top-down" pathway in which the masses receive information from elite cue-givers (Baum and Groeling 2010).

According to Saunders (Saunders 2015), if public opinion about foreign policy is truly as top-down as elite cue-taking theories suggest, many domestic political accounts of international relations have misrepresented the democratic audience. Scholars such as (Hartley and Russett 1992) scrutinized by using varied quantitative data in their experiments, consequently reaching the assumption that "policy changes are triggered by shifts in public opinion".

The existing literature has a gap regarding how public opinion leads to the foreign policy of small non-aligned countries experiencing abrupt geopolitical shifts. Although many studies have been undertaken to understand the big powers, the complex dynamics in countries like Sweden, and Finland in the face of huge and sudden external challenges are understudied. However, this study attempts to provide an insight into how these initially neutral countries came up with the idea of accession into NATO as a result of the Ukrainian–Russian crisis. It however still remains uncertain how much the media and government discourse contribute to this shift in public opinion to change foreign policy preferences, with respect to the other non-aligned small nations. We enrich this area by explicating these processes, hence giving a comprehensive picture of the interaction between public opinion and foreign policy under exceptional geopolitics.

Methodology

One of the most effective tools for developing and testing causal assumptions is the use of Directed Acyclic Graphs (DAGs). DAGs are visual representations of causal relationships, which have become increasingly prevalent in modern epidemiological research. By explicitly defining the underlying relationships between variables, this structured approach serves as a valuable aid in scientific discussions and can help to address questions of causation. The use of DAGs facilitates the identification of causal pathways, and this enhanced understanding of the mechanisms underlying a given phenomenon can contribute to improvements in scientific quality, including increased reliability and internal and external validity (Röth n.d.).

Casual mechanism table content

Treatment = Security Concerns
Mediator I: Changes in Foreign Policy Preferences
Mediator II: Public Opinion

Covariant: Agenda Setting through media
Y(Outcome) =Military Alliance(NATO membership)

As it is shown in the above table, we took the "Security Concerns" as our treatment variable and Military Alliance(NATO membership)" as an outcome.

Firstly, we applied the Russian invasion of Ukraine to the "Security Concerns" (T) as an exogenous factor, because the research proposal involves a complex and real-world event that cannot be replicated in a laboratory setting.

Then, we assigned two mediators to our casual mechanism. First is the “Changing foreign policy preferences” (M) which is affected by T (security concerns) and our exogenous factor

(Russian invasion of Ukraine). The second mediator is “Public opinion” (MII). To reach a clear conclusion about whether public opinion shaped foreign policy preferences in the case of NATO membership or whether it was the government itself that controlled the public opinion, we will assign “governmental discourse and media coverage” as a covariant variable to our casual inference.

To have a more clear view, our formula is then: T=>M=>MII=>Y

Cov

There is a direct causal relationship between treatment (Security concerns) and defense spending. However, we do not have any information about whether there is a relation between public opinion and defense spending, or we do not know does it changed the governmental discourse and foreign policy preferences in some way. Additionally, raising defense spending was not a new concept for these countries since they have been threatened by Russia from their very existence, for that, this variable was left unobserved.

If we consider the causal relationships between the variables in the opposite direction, one could put forth that public opinion has changed the foreign policy preferences of non-aligned Nordics. As welfare-states examples, these highly democratic countries have relatively considered public opinion(Holmberg 1999). This contrasts a hypothetical situation in Afghanistan, where public opinion may not have as strong of an impact on foreign policy preferences. Therefore, it may be plausible to argue that public opinion can influence changes in foreign policy outcomes. One way to address this confounding is to include measures of government communication and agenda-setting in the analysis.

Furthermore, our design includes the qualitative component, such as public opinion surveys and interviews with government officials, to explore the role of government communication and agenda-setting in shaping public opinion and foreign policy preferences. This will provide a more nuanced understanding of the mechanisms underlying the observed changes in public opinion and foreign policy preferences, and help to identify any potential biases or limitations in the analysis.

We believe that the media coverage and governmental discourse were crucial to Nato's alignment in the historical context. The media has long been recognized as a powerful force in shaping public opinion. Research has shown that the media can have significant effects on individuals' attitudes, beliefs, and behaviors by agenda-setting and framing (McCombs and Shaw 1972). When it comes to governmental discourse, many examples reveal both countries' governments were opposed to direct NATO membership even though they had been in a temperate relationship with NATO. In the design section, we will take a closer look at Sweden and Finland's governmental discourse and policy stance about NATO chronologically.

A short discussion on DAG: Potential unobserved confounders:

Economic factors such as inflation, unemployment rates, and GDP growth could potentially influence public opinion and government policy regarding defense spending and NATO membership. Changes in the domestic political landscape, such as changes in government leadership or party platforms, could also influence public opinion and government policy on defense and NATO membership. International events outside of the Russian invasion of Ukraine might have potentially influenced governments' foreign policy preferences. For example, if a major terrorist attack occurred in Sweden or Finland after the invasion, this could influence support for increased defense spending. Age, economic and educational status as well as the political affiliation of the public in Sweden and Finland might be influential on shifted public opinion about NATO membership.

Data and cases for analysis

In this study, we utilized survey data gathered from Finnish and Swedish citizens regarding their foreign policy preferences, defense spending, and NATO membership both pre and post-Russian-Ukrainian conflict. Then we analyzed the policies and actions of the governments regarding NATO membership and defense spending during the same period. Additionally, we have recourse to secondary data sources such as government statements and media reports to explore the factors that influenced the changes in public opinion and foreign policy preferences.

To conduct our research, we used various open sources such as the Pew Research Center, Eurobarometer surveys, and national surveys conducted by research institutes. For example, the Eurobarometer survey conducted in 2013, before the Russian invasion of Crimea, indicated that 46% of Swedish citizens favored NATO membership while 47% were opposed to it. In contrast, the percentage of Finnish citizens in favor of NATO membership was lower, with only 25% in favor and 55% opposed.

We analyzed the governments' policy statements and actions regarding NATO membership and defense spending in 2014, after the Russian-Ukrainian war, the Swedish government increased its defense spending and signed a host nation support agreement with NATO. Similarly, the Finnish government increased its defense spending and signed a bilateral defense cooperation agreement with the United States. However, the question of becoming a member of NATO remained unanswered("SIPRI Military Expenditure Database" n.d.).

As the infographic below presents the results of recent polling reveal a significant change in public opinion in Nordic countries due to the invasion of Ukraine. Before the conflict, a small percentage of Finns and Swedes were in favor of their countries joining NATO, but in May/June 2022, a majority of the population now supports the idea. Finland has seen a

particularly dramatic increase, with 76 percent of the population now expressing their support for membership (Armstrong 2022).

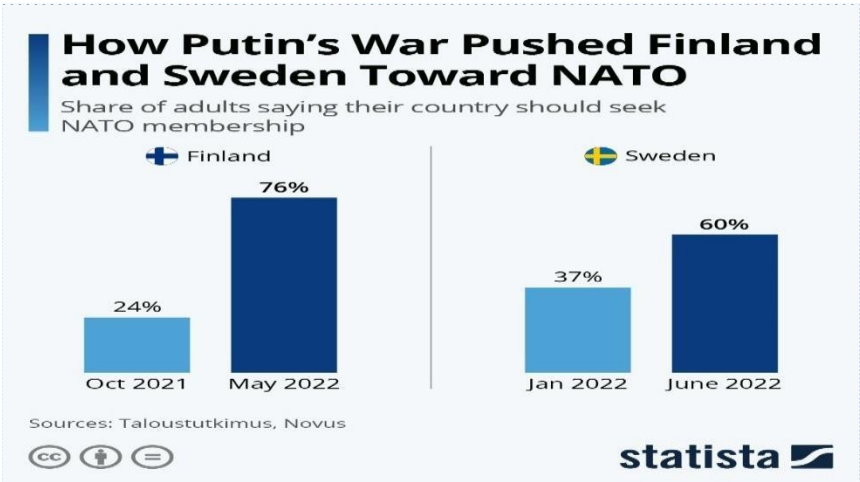

A Chronological Overview of Media and Governmental Discourse in Sweden and Finland

During the foundation of North Atlantic Treaty Organization in 1949, Sweden chose not to join NATO as a founding member. The Swedish government cited the need for neutrality and the ability to defend itself without reliance on outside powers as reasons for its decision.

A lot has changed within time and starting from 2016, the Swedish government announced that it would be increasing defense spending and strengthening its military capabilities. The decision was made in response to increased Russian aggression in the region. The government reiterated its commitment to remaining outside of military alliances such as NATO("Strengthening Sweden's military defence" n.d.)

When we came to 2021, the Swedish government announced that Sweden will increase its military cooperation with NATO. The cooperation will include joint exercises and the sharing of intelligence. The government stated that this cooperation was not a step towards NATO membership, but rather a way to improve Sweden's defense capabilities ("Brussels Summit Communiqué" n.d.).

Foreign Minister Margot Wallström and Defence Minister Peter Hultqvist wrote in the newspaper Dagens Nyheter that "Changing the Swedish security policy doctrine would naturally be perceived as dramatic and revolutionary. It would have a direct effect on the security situation in our part of Europe," the two ministers wrote. "Sweden's military nonalignment contributes in a positive sense to the security stability in our region" ("NATO membership not for Sweden, Ministers say" n.d.).

Lastly, we find it necessary to emphasize Magdelena Andersson (Former Prime Minister of

Sweden) statement on February 27, 2022. "If Sweden were to choose to apply to join NATO in the current situation, it would further destabilize this area of Europe and increase tensions…"("Swedish PM rejects opposition calls to consider joining NATO" 2022).

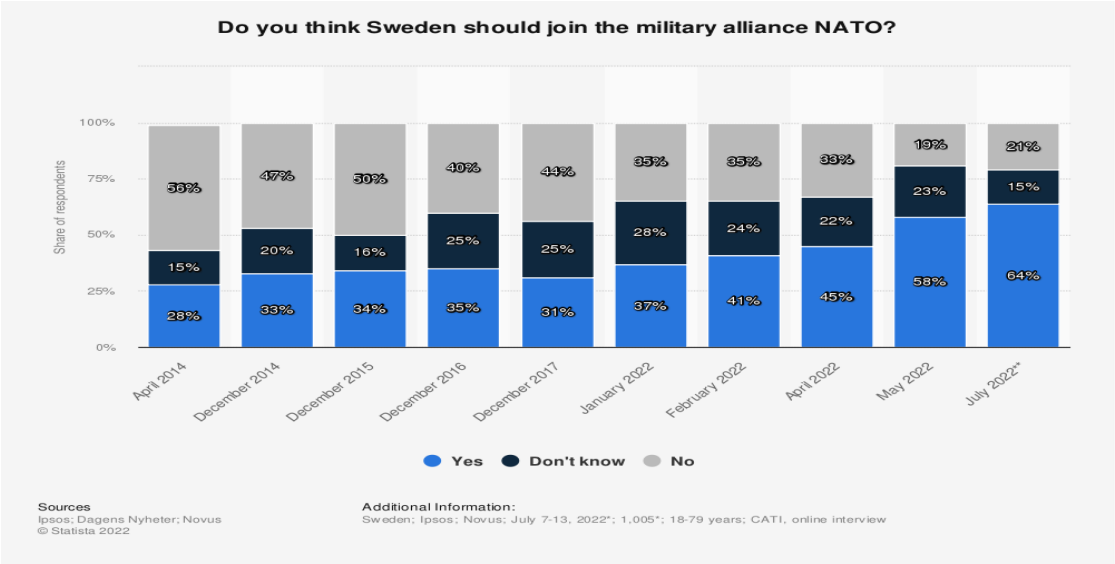

(Source https://www.statista.com Public opinion poll in Sweden on Nato alliance from 2014 to July 2022)

On the other side, Finland took an important step by signing a host nation agreement with NATO in 2014, which allows NATO forces to operate in Finland in the event of a crisis or conflict. The agreement does not constitute membership in NATO, but rather a way to improve Finland's defense capabilities (*The Government's Defence Report 2004* n.d.).

In 2021, the Finnish government announced that it would be increasing its military cooperation with NATO. The cooperation will include joint exercises and the sharing of intelligence. The government stated that this cooperation was not a step towards NATO membership, but rather a way to improve Finland's defense capabilities.

Moreover, the Prime Minister Sanna Marin, January 2021: "Finland's position on NATO membership remains unchanged. We are not considering NATO membership. Our security policy is based on maintaining strong national defense, developing our partnerships, and maintaining credible deterrence ("Nato membership 'very unlikely' on her watch: Finland's PM" n.d.).

These statements are just a few examples of the discourse from Swedish and Finnish authorities along their respective history about NATO membership that reveals both countries' governments had no purpose in becoming a member of NATO until the Russian invasion of Ukraine in February 2022. After the invasion of Ukraine, both governments' discourses on NATO alignment sharply shifted. Following the war, the debate turned in favor of NATO membership, thus Finland and Sweden officially applied to join NATO on 18 May 2022 ("Finland and Sweden submit applications to join NATO" 2022).

Consequently, our findings on governmental discourse and media coverage reveal that both Sweden and Finland have been gradually changing their foreign policy preferences and

raising their defense spending in the timeline while abstaining from provoking Russia abruptly. This foreign policy strategy resulted in a gradual shift in public opinion about security concerns, and finally about NATO membership which was triggered by the very obvious reality, of invasion.

According to publicly available data published by the Ministry of Defence of Sweden and Finland, there has been a noticeable shift in public sentiment towards NATO membership in these countries, accompanied by a concomitant increase in defense expenditures, as is evident from the graphics below:

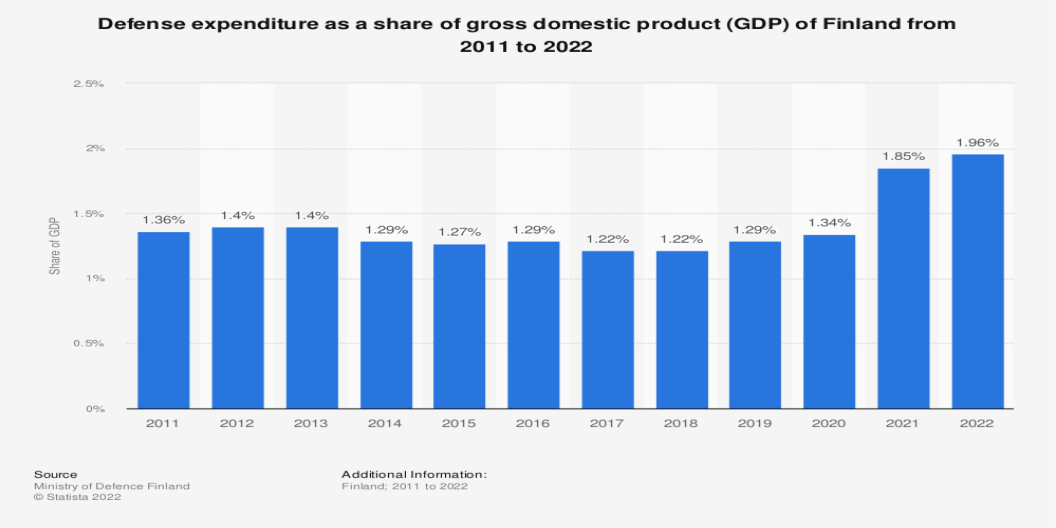

(Source**:** **www.statista.com** Defense expenditure as a share of gross domestic product (GDP) of Finland from 2011 to 2022)

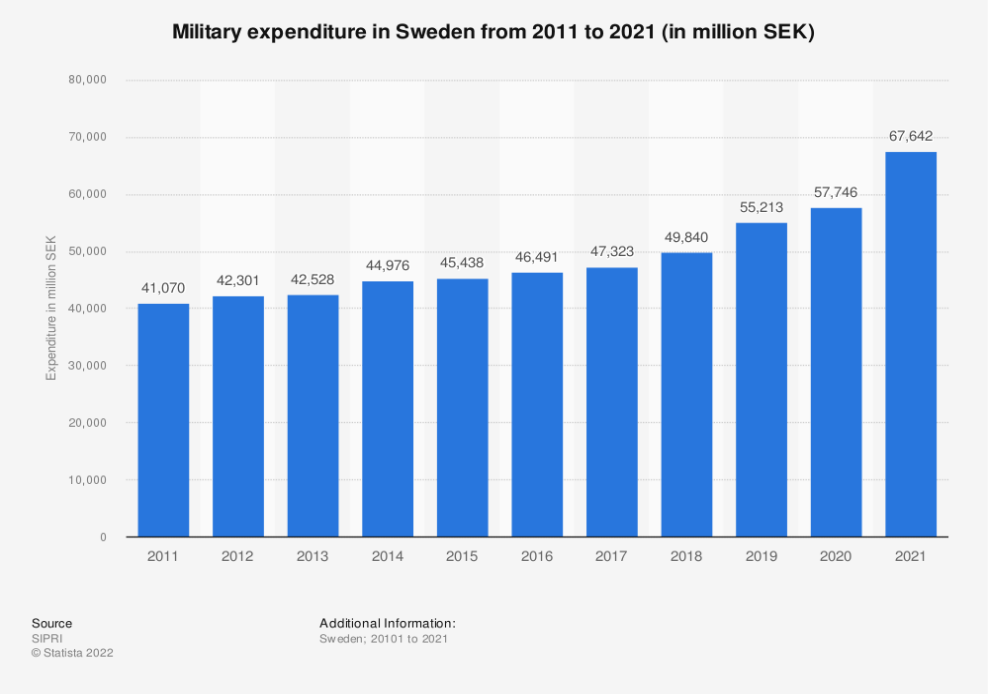

(Source**:** **www.statista.com** Military expenditure in Sweden from 2011 to 2021**)**

Conclusion

Objectively, we examined the changes in foreign policy preferences and public opinion in Sweden and Finland which are traditionally remained non aligned until the invasion of Ukraine. The results indicate a shift in these societies characterized by a changing perspective on NATO membership and heightened security concerns. This shift reflects a reconfiguration, in security dynamics and emphasizes how geopolitical events can significantly influence national foreign policy and public sentiment.

Our analysis suggests that the war, between Russia and Ukraine has had an impact on the way Sweden and Finland assess their security. Historically these countries have been committed to staying neutral in matters. They are now reassessing their security policies due to increased threats. Our research indicates that public opinion plays a role in this reassessment with more people expressing support for NATO membership following aggression. The change in sentiment can be attributed, at partially to government communication and media coverage. This highlights the relationship between sentiment and policy making, in democratic societies.

The theoretical implications of our research contribute to our understanding of how public opinion can play a role, in driving policy changes in the context of foreign policy. Consistent with studies our findings reveals that public opinion in response to significant external events has the potential to exert substantial influence, on government policies. This influence is mediated by the way governments communicate and how the media portrays these events, which ultimately shape perception and preferences regarding policies.

Our research shows that non-aligned countries can change their foreign policy orientations rapidly when crises occur. Unsurprisingly, escalated military tensions have huge impacts

on the public perceptions of war. As we recently witnessed another example of this fact in Germany, the education minister suggested to informing pupils in middle and high schools on war in Ukraine and the potential threats. Before the war, this suggestion would seriously criticized in Germany. There are countless of examples of these cases all around the world which supporting our thesis. The case of Sweden and Finland moving towards NATO because of security concerns and public moods best illustrates this tendency among others. This is particularly germane in Europe where the ongoing fighting between Russia and Ukraine has necessitated re-evaluation of defense strategies as well as realignment of alliances.

This shift in both foreign policy preferences and public opinion in Sweden and Finland highlights the flexibility national security strategies have in response to global changes. It reflects how popular sentiment influences foreign policy, especially within democracies where governments act in accordance with the will of the people. In general, our study contributes to the literature on how public opinion interacts with foreign-policy making, providing valuable insights about major international incidents leading to adjustments in foreign policies. Its implications are far reaching, signaling possibly a broad transformation of European security framework amidst increasing threats and uncertainties.

Bibliography:

Armstrong, Martin. 2022. "How Putin's War Pushed Finland and Sweden Toward NATO." https://www.statista.com/chart/27422/public-support-joining-nato-finland-sweden/.

Baum, Matthew A., and Tim Groeling. 2010. "Reality Asserts Itself: Public Opinion on Iraq and the Elasticity of Reality." *International Organization* 64(3): 443–479.

"Brussels Summit Communiqué." In North Atlantic Council. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm.

Clapp, Sebastian. 2022. "Russia's war on Ukraine: Reflections on European security, neutrality and strategic orientation." In European Parliamentary Research Service. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729450/EPRS_BRI(2022)729450_EN.pdf.

Eellend, Johan. 2016. "Friends, But Not Allies: Finland, Sweden, and NATO in the Baltic Sea." *Foreign Policy Research Institute*: 3.

"Finland and Sweden submit applications to join NATO." 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_195468.htm.

Hartley, Thomas, and Bruce Russett. 1992. "Public Opinion and the Common Defense: Who Governs Military Spending in the United States?" *The American Political Science Review* 86(4): 905–915.

Holmberg, Sören. 1999. "103Down and Down We Go: Political Trust in Sweden." In *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*, ed. Pippa Norris. Oxford University Press, p. 0. https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0005 (Accessed August 3, 2023).

Holsti, Ole R., and Revised ed. Ann Arbor. 2004. “Public Opinion and American Foreign Policy.” *University of Michigan Press*.

Kertzer, Joshua D., and Thomas Zeitzoff. 2017. “A Bottom-Up Theory of Public Opinion about Foreign Policy.” *American Journal of Political Science* 61(3). https://doi.org/10.1111/ajps.12314.

Lippmann, Walter. 1992. *PUBLIC OPINION*. https://monoskop.org/images/b/bf/Lippman_Walter_Public_Opinion.pdf.

McCombs, Maxwell E., and Donald L. Shaw. 1972. “The Agenda-Setting Function of Mass Media.” *The Public Opinion Quarterly* 36(2): 176–187.

“NATO membership not for Sweden, Ministers say.” *Radio Sweden*. https://thebarentsobserver.com/ru/node/1122.

“Nato membership ‘very unlikely’ on her watch: Finland’s PM.” *EUOBSERVER*. https://euobserver.com/tickers/154145.

Plato. 1943. *Plato’s The Republic*. Art-type edition. New York : Books, Inc., 1943. https://search.library.wisc.edu/catalog/999826178802121.

Röth, Leonce. “Pathway analysis, causal mediation and the identification of causal mechanisms.”

Saunders, Elizabeth N. 2015. “War and the Inner Circle: Democratic Elites and the Politics of Using Force.” *Security Studies* 24(3): 466–501.

Shapiro, Robert Y., and Benjamin I. Page. 1983. “Effects of Public Opinion on Policy.” *The American Political Science Review* 77(1): 175–190.

“SIPRI Military Expenditure Database.” https://milex.sipri.org/sipri.

“Strengthening Sweden’s military defence.” *Ministry of Defence*. https://www.government.se/press-releases/2023/04/strengthening-swedens-military-defence-and-preparations-for-nato-membership/.

“Swedish PM rejects opposition calls to consider joining NATO.” 2022. *Reuters*. https://www.reuters.com/world/europe/applying-join-nato-would-destabilize-security-situation-swedish-pm-says-2022-03-08/.

T. Knecht and M. S. Weatherford. 2006. “Public Opinion and Foreign Policy: The Stages of Presidential Decision Making.” *International Studies Quarterly* 50(3): 705–727.

The Government’s Defence Report 2004. https://www.defmin.fi/en/themes/defence_policy_reports#eb41cf5d.

Azərbaycan-Türkiyə Qardaşlığının Qarabağda təcəssümü

Teymurzadə Aysun[41]

D.F. Adgözəlov[42]

Xülasə

Bu məqalədə ilk olaraq işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda həyata keçiriləcək layihələrdən bəhs edilmişdir. Qarabağda həyatın bərpası, ora qayıdış prosesini şərh edərkən qardaş Türkiyə ilə bir çox ortaq layihələr də diqqət mərkəzində saxlanılıb. Məqalənin əsas mövzusu da elə məhz bu ortaq layihələr, onların Qarabağa qayıdışa dəstəyi, işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafının sürətlənməsinə təsir dərəcəsi araşdırılmışdır. Qardaş Türkiyə ilə ortaq layihələrdən bəhs edərkən bu layihələrin daha çox hansı istiqamətə yönəlməsi, hansı sahələri əhatə etməsi də ətraflı şərh olunmuşdur. Türkiyə ilə ortaq layihələrin Azərbaycana çox böyük dəstək olması ilə yanaşı bu layihələrdən Türkiyənin qazancları da araşdırılıb. Məqaləmizdə həm də Türkiyənin Qarabağın azad edilməsi nəticəsində Şərqə yolunun açılması, bir sıra dövlətlərlə əlaqələrinin daha sürətli və asan təmin edilməsi də diqqətə çatdırılıb. Qarabağın həm azad edilməsində, həm də inkişafında Azərbaycana dəstək olan Türkiyənin bu sayədə bəzi xarici dövlətlərlə münasibətlərində müsbət yöndə irəliləyiş və normallaşmalar da tədqiq edilərək diqqətə çatdırılır.

Açar sözlər: Qarabağ, Azərbaycan, Türkiyə, layihə, inkişaf, bərpa

Giriş

Bildiyimiz kimi, 30 il ərzində erməni separatçıları tərəfindən işğal altında saxlanılan tarixi Azərbaycan torpaqları – Qarabağ ərazisi 27 sentyabr 2020-ci ildə başlayan və cəmi 44 gün davam edən müharibədə igid hərbçilərimizin qəhrəmanlıqları, canları və qanları bahasına möhtəşəm bir qələbə ilə geri qaytarıldı.

Tarixi Azərbaycan torpaqları geri qaytarıldıqdan sonra ölkə rəhbərliyinin ilk işi ərazinin separatçılar tərəfindən məhv və talan edilmiş həm tarixi əhəmiyyətli binaların, məscidlərin, həm də yaşayış yerlərinin bərpası, ərazidə biznes mühitini yaradıb, inkişaf etdirmək üçün müxtəlif layihələrə start verməkoldu.

Hər zaman – həm xoş, həm çətin günlərdə ən böyük dəstəkçimiz və "qardaş" sözünün haqqını verən dövlət - Türkiyə Azərbaycanla Qarabağı dirçəltmək üçün də ortaq layihələrə imza atıb, ərazilərin bərpası və inkişafında birbaşa maraqlıdır.

Həm Azərbaycana dəstək olmaq, həm də Şərqlə əlaqələrini daha əlverişli şəkildə qurmaq üçün böyük bir səylə çalışan Türkiyə bu ortaq layihələr vasitəsilə regionda mövqeyini daha da gücləndirib, siyasi və iqtisadi cəhətdən böyük uğurlara imza atmağa hazırlaşır.

Azərbaycan və Türkiyənin Qarabağda qurduqları gəlirli biznes əlaqələri

44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycanın Ermənistan üzərindəki möhtəşəm qələbəsindən sonra ən böyük benefisiarlardan biri Türkiyə olub. Türkiyə 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycana böyük həcmdə hərbi yardım etmişdi. İndi isə Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın da göstərişləri və birbaşa iştirakı ilə Türkiyə şirkətləri işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ən azı yüz milyonlarla dollarlıq müqavilələr bağlayıblar.

[41] ***Tələbə, Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, teymurzadeaysun@gmail.com***

[42] ***Elmi rəhbər, dasqin99.9903@gmail.com***

Xüsusilə də bu müqavilələr Qarabağ ərzasinin dirçəlməsi və bərpası ilə bağlı sahələrdə üstünlük təşkil edir.

Hazırda Zəngilandakı böyük yeni kənd təsərrüfatı komplekslərinin birində Türkiyə Cümhuriyyəti prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan ailəsinin üzvləri Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin ailə üzvləri ilə birgə iş ortaqlarıdır.

Ərdoğan və Əliyev 2021-ci ilin oktyabrında "Dost Aqroparkının" əsasını qoyublar vəə hər iksi oktyabrın 20-də buranı ziyarət ediblər. Onlar Ermənistan və İranla sərhədlərin yaxınlığında yerləşən Zəngilanda yeni hava limanının açılışı çərçivəsində Qarabağda müxtəlif danışıqlar aparıblar.

"Dost Aqroparkı" 100 milyon dollarlıq layihə kimi nəzərdə tutulmuşdur. Burada 500 nəfər tərəfindən 10 min başadək mal-qara yetişdiriləcəyi nəzərdə tutulmuşdur. Erdoğanı Karabük ətrafında səfərində müşayiət edən dost Aqroparkda türkiyəli investor "Dost Ziraatın" sahibi Abdulkadir Karagözdür. Azərbaycan tərəfindən isə investor "Paşa İnvestments" şirkətidir.

Ümumilikdə, Azərbaycan hökuməti Qarabağda yenidənqurma və bərpa layihələrinə 4,8 milyard manatdan (təxminən 2,9 milyard dollar) çox vəsait ayırıb. Burdakı birgə layihə ortaqlarına İtaliya, İsrail və Birləşmiş Krallıq da aid edilir. Lakin türk firmaları müqavilələrin ən böyük hissəsini öz əlində cəmləşdiriblər. Həmçinin ərazidə həyata keçiriləcək tikinti işlərində də əsas yeri türk şirkətləri tutur, bu sahədə ikinci yerdə duran ölkə isə İtaliyadır.

Türkiyənin Bakıdakı səfirliyindən verilən məlumata görə, Qarabağda təxminən 30 türk şirkəti fəaliyyət göstərir. "Bu şirkətlər artıq 1 milyard dollar sərmayə yatırıb. Bu investisiyalar bundan sonra da artacaq"- deyə Türkiyənin Bakıdakı baş ticarət müşaviri Yakup Sefer iyul biznes forumunda deyib.

Türkiyənin dünyaya açılmış yeni yolu

Naxçıvanla Azərbaycanın qərb hissələri arasında birbaşa torpaq əlaqəsinin olmaması Bakı administrasiyası üçün həmişə çətinliklər yaradıb. 44 günlük müharibədə Ermənistanın məğlubiyyətindən sonra imzalanan atəşkəs haqqında 9-cu maddə regionda qurulacaq nəqliyyat koridorları ilə bağlı idi. Azərbaycan Zəngəzur koridorunun reallaşması üçün öz ərazisində sürətlə başladığı layihələri intensiv şəkildə davam etdirir. Burada dəmir yolu nəqliyyatı üçün infrastruktur yaradılır. Azərbaycanın paytaxtı Bakıdan Füzuli rayonunun Horadiz qəsəbəsinə qədər olan dəmir yolu xətti üzərində artıq işlərə başlanılıb. Bu xəttin Horadizdən Naxçıvan sərhədinə qədər olan bəzi hissələri erməni işğalı zamanı dağıdılmış, bəzi hissələri isə bənd su altında qalmışdı. Belə ki, Horadiz şəhərindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunun ərazisinə qədər 166 kilometr uzunluğunda yeni dəmir yolu xətti inşa ediləcək.

Türkiyə və Azərbaycanın Qarsı Naxçıvana bağlayacaq dəmir yolu xətti layihəsi də var. Bütün bu layihələr reallaşdıqda Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yeni nəqliyyat əlaqəsi təmin ediləcək. Eyni zamanda, Türkiyə ilə Rusiya arasında Azərbaycan vasitəsilə fasiləsiz yol və dəmir yolu əlaqəsi təmin ediləcək.

Dos.Telman Nüsrətoğlu bildirib ki, 2020-ci il noyabrın 10-da Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya arasında imzalanmış sazişin ən mühüm maddəsi Naxçıvanın Azərbaycanın koridorunun əhəmiyyətini belə izah edib:

“Naxçıvanı Azərbaycanın digər əraziləri ilə əlaqələndirmək, Türkiyə ilə Azərbaycan və digər türk respublikaları arasında yol və dəmir yolu əlaqəsinin bərpası məqsədilə Zəngəzur koridorunun açılması çox vacibdir. Bu koridor tarixi İpək Yolu, Çinin "Bir kəmər bir yol" layihəsi, regional əməkdaşlıq və ticarətin dirçəldilməsi baxımından da həyati əhəmiyyət daşıyır. Bu məsələdə Rusiya, Türkiyə və Azərbaycanın maraqları da üst-üstə düşür. Bu koridor vasitəsilə Rusiya Ermənistan, İran və Türkiyə ilə əlaqələrini daha da möhkəmləndirə bilər. Koridorun açılması ilə Ermənistan Rusiya ilə Azərbaycan üzərindən ticarət edə bilər. Bir sözlə, Türkiyə ilə münasibətləri normallaşdırmaqla Ermənistan təcriddən qurtula və firavanlıq payını ala bilər.”

Azərbaycanın Dağlıq Qarabağdakı tarixi ərazilərini qaytarması Qafqaz və Mərkəzi Asiya vasitəsilə bir sıra infrastruktur və enerji bağlantısı layihələrinin açılması potensialına malikdir. Türkiyə daha iddialı xarici siyasət yürütdüyü halda, bu cür layihələr üçün həm məkan, həm də strateji tranzit vasitə kimi geri qaytarılmış torpaqlar vacib əhəmiyyət kəsb edir. Ankara üçün hazırki geopolitik vəziyyət onun xarici siyasətini həyata keçirməsi və Şərqlə əlaqələrini Azərbaycan vasitəsi ilə qurub, inkişaf etdirməsi üçün imkan yaradır.

30 ildir ki, Dağlıq Qarabağdakı münaqişə Ankara üçün iqtisadi maneədir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Azərbaycana siyasi dəstəyinin tərkib hissəsi kimi Türkiyə Ermənistanla sərhədlərini bağlamışdı. Belə ki, Ankara Diplomatik münasibətlərin bərpasını və ticarət əlaqələrinin bərpasını İrəvanın Bakıya işğal edilmiş torpaqları qaytarması ilə şərtləndirmişdir. Beləliklə, Türkiyənin Azərbaycanla ticarəti ilk növbədə Gürcüstandan keçirdi. Belə ki, Gürcüstan "Cənub koridoru" marşrutunun bir hissəsi kimi BTC neft kəməri və BTE təbii qaz kəməri kimi həlledici enerji layihələri üçün yeganə tranzit dövlət kimi xidmət edirdi. İndi isə həm Dağlıq Qarabağ, həm də Ermənistanın infrastruktur və tranzit layihələrinə cəlb edilməsi Türkiyə üçün Qafqazda əhəmiyyətli iqtisadi potensialın açılmasına şərait yaradacaqdır.

Azərbaycan Prezidenti – Ali Baş Komandan – İlham Əliyev Dağlıq Qarabağ bölgəsində parlaq qələbə ilə bitən müharibədən dərhal sonra regionu yenidən bərpa edəcəyinə söz verib və Türkiyə şirkətləri də bu sahədə yardımlarını əsirgəmirlər.

Türkiyədə Cemal Yanğının “Alucon Group” kimi inşaat şirkətləri indi burada əhəmiyyətli imkanlar görür. Bir müsahibəsində: "Düşünürəm ki, bölgəni yenidən qurmaq üçün minimum 15-16 milyard dollar büdcə lazımdır. Bu hesablamanı bölgənin ölkənin 20%-ni təşkil etdiyinə əsaslanaraq edirəm. Bölgəni sıfırdan yaşayış sahəsinə çevrilmək üçün infrastruktur, məktəb, xəstəxanalar, sosial qurumlar, mənzillər, idarələr inşa etmək üçün Türkiyə şirkətləri çox əlverişli bir mövqedədir" - deyə, Cemal Yanğın bildirir.

Çoxları burada sülhün bərpasını Qafqazın iqtisadi potensialını həyata keçirmək üçün qapıların açılması kimi görür. Türkiyənin Xarici Siyasət İnstitutunun prezidenti Hüseyin Bağcı: "İqtisadi baxımdan bu əməkdaşlıq indi daha asan həyata keçirilə bilər, çünki Azərbaycanla Ermənistan arasında heç bir münaqişə yoxdur."

2020-ci ildə Rusiyanın vasitəçiliyi ilə atəşkəs nəticəsində İrəvan və Bakı arasında döyüşlərə son qoyulsa da, Dağlıq Qarabağ və İrəvanda erməni liderlər bir çox erməninin öz evlərindən didərgin düşdüyünü və Azərbaycan qüvvələri tərəfindən geri alınan ərazilərin ermənilərə məxsus olduğunu iddia edərək, münaqişənin həll edilməsi mövzunda mübahisə yaratmağa çalışırlar.

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan münaqişənin sonlanması və mübahisələrin dayandırılamsı şərtilə Ermənistan sərhədinin açılması ilə bağlı İrəvanla danışıqlara hazır olduğunu bildirib.

Türkiyə Ermənistanla ticarətin genişləndirilməsinin Moskva və Ankaranın nüfuz uğrunda mübarizə apardığı regionda Rusiyanın təsirini zəiflətməyin açarı olduğunu bildirir. Bonn Universitetindən siyasi təhlilçi Zaur Qasımov: "Şübhəsiz ki, Türkiyənin Ermənistanla münasibətlərinin inkişafı Rusiyanın Ermənistana təsirinin azalması deməkdir." – deyə bildirmişdir.

Nəticə

Məqalədə aparılmış araşdırmalardan belə nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycanın torpaqlarını geri qaytararaq separatçı qüvvələr üzərində qazandığı tarixi qələbə təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün türk dünyası dövlətləri üçün vacib strateji, geopolitik və iqtisadi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, Qarabağın azadlığı Azərbaycanla Türkiyənin quru sərhədlərini genişləndirdiyi üçün Şərqdəki türk dövlətləri də artıq Azərbaycan vasitəsilə Türkiyə ilə əlaqələrini genişləndirə biləcək. Azərbaycanın ərazini dirçəldib mənəvi, milli və siyasi dəyərlərini bərpa edərkən həyata keçirtdiyi layihələr üçün digər dövlətlər, əsasən də Türkiyə ilə ortaq layihə və müqavilələrə imza atması təkcə Qarabağın inkişafında deyil, həm də Şərq dövlətlərinin Qərbə, Qərb dövlətlərinin də Şərqə yolunun Qarabağdan, dolayısı ilə də Türkiyədən keçməsi nəticəsində Azərbaycan və Türkiyənin regionda böyük iqtisadi güc qazanmasına şərait yaradır. Ölkənin xarici siyasəti olan önəmli məsələlərdən biri də Türkiyənin Ermənistanla olan münaqişəni həll etməkdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. https://eurasianet.org/
2. https://www.aa.com.tr/
3. https://newlinesinstitute.org/
4. https://www.amerikaninsesi.org/

Qarabağda aqrar sığorta sisteminin qurulmasında TARSİM təcrübəsi

Qəmbərova Mənsurə[43]

Ü.Ş.Məmmədova[44]

Xülasə

Bu məqalədə Aqrar Sığorta Fondunun Qarabağdakı fəaliyyətini həyata keçirmək üçün hazırladığı layihələrdən bəhs edilir.Məqalənin əsas mövzusu TARSİM-in (Türkiyə Kənd Təsərrüfatı Sığorta Sistemi) dəstəyi və təcrübəsindən istifadə etməklə Azərbaycanda yaradılılan aqrar sığorta mexanizmidir.Bundan əlavə qardaş ölkə ilə birgə siyasət nəticəsində, işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı,iqtisadi inkişafın modernləşdirilməsi məsələlərinin vacibliyi və həll yollarına aid məsələlərə toxunulmuşdur.Məqalədə Qarabağda kənd təsərrüfatı sahəsinə dəyən zərərlər təspit edilib,aradan qaldırılması üçün həyata keçirilən tədbirlərdə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan,Qarabağ,TARSİM,kənd təsərrüfatı, aqrar, sığorta

Giriş

Kənd təsərrüfatı ölkə iqtisadiyyatının ən mühüm sahələrindən biridir. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi, eləcə də xammalın və iqtisadiyyatın digər sahələrinin emalı aqrar sektor tərəfindən həyata keçirilir. İqtisadi inkişafın modernləşdirilməsi prosesində hər bir sahədə respublika iqtisadiyyatının mürəkkəbliyi, onun normal regional inkişafı və bütövlüyü müəyyən edilməlidir. Digər ölkələrdə olduğu kimi, respublikada da iqtisadi inkişafın modernləşdirilməsi prosesi iqtisadiyyatın idarə edilməsinə yeni yanaşma tələb edir. Modernləşmə yolu ilə ixrac olunan KT və ərzaq məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq, minimum xərclərlə daha yüksək keyfiyyətə nail olmaq mümkündür. Bu halda ixrac olunan məhsullar dünya bazarlarında daha çox rəqabət qabiliyyətli olacaqdır.

Azərbaycanın aparıcı aqrar-sənaye regionu kimi Qarabağın ərzaq təhlükəsizliyi dərəcəsinin yüksəldilməsini, eləcə də kənd təsərrüfatı istehsalı və emal edən aqrobiznes müəssisələrinin modernləşdirilməsi strategiyasının həyata keçirilməsi vasitəsilə Azərbaycanın dünya aqrar bazarlarında effektiv mövqe tutmasını təmin edəcəkdir. Modernləşmə strategiyasının işlənib hazırlanmış istiqamətləri və oriyentirləri aqrar-sənaye zonasının istehsalının dövlət tənzimlənməsinin mexanizmlərinin kompleks inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin və strateji istiqamətinin bütöv sistemini təklif etməyə, kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin ayrı-ayrı sahələrinin dəstəklənməsi və tənzimlənməsi proqramlarının qarşılıqlı əlaqələndirilməsi isə aqrar siyasətin institusional dəyişikliklər kontekstində istiqamətləndirilməsini formalaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Azərbaycanda aqrar sığorta mexanizmi TARSİM-in (Türkiyə Kənd Təsərrüfatı Sığorta Sistemi) dəstəyi və təcrübəsindən istifadə edilməklə yaradılıb.

TARSİM, dövlət tərəfindən dəstəklənən kənd təsərrüfatı sığortası "Kənd Təsərrüfatı Sığorta Hövzəsi" deməkdir. Mövsümi kənd təsərrüfatı istehsalçısı olan və ya əsas peşəsi əkinçilik olan hər bir şəxs bu təminatlar sayəsində agentliklər və ya müvafiq sığorta şirkətləri tərəfindən müəyyən edilən bölgələrlə sığorta müqaviləsi bağlaya və özünü qoruya bilər. Hovuz sistemi ilə

[43] ***Tələbə, Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, mensureqemberova@gmail.com***

[44] ***Elmi rəhbər, ulker555@mail.ru***

təhlükəsizlik və davamlılıq üçün lazım olan bütün əməliyyatları vahid standarta uyğun həyata keçirmək mümkündür.

TARSİM yarandığı gündən keçən 17 illik müddətdə dünyada "Hovuz Sistem"ləri arasında beynəlxalq aləmdə nümunəvi bir tətbiq kimi göstərilir və bir çox ölkənin təsir dairəsinə daxil olub. Türkiyədə uğurla həyata keçirilən və gündən-günə təkmilləşdirilən TARSİM sistemi qurulduqdan sonra ilk növbədə Azərbaycanla əməkdaşlığa, təcrübə və bilikləri paylaşmağa, bələdçilik etməyə başlanıldı. TARSİM-in rəhbərliyi və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və Maliyyə Nazirliyinin dəstəyi ilə yaradılan Aqrar Sığorta Fondu (ASF) yarandığı gündən çox böyük yol keçib və uğurlu nəticələr əldə etməklə Azərbaycan istehsalçılarına ciddi töhfələr verməyə başlayıb. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş torpaqlarının dirçəldilməsində ilk öncə bu bölgənin infrastrukturundan başlayaraq ehtiyacları sürətlə müəyyən edilməlidir.

Aqrar Sığorta Fondu yaradılmamışdan qabaq aqrar sığorta xidmətləri istehlakçılara təqdim edilməsinə baxmayaraq, bu xidmətlərin əlçatanlığı aşağı idi. Sığorta şirkətləri aqrar sığorta xidmətləri təqdim etməklərinə baxmayaraq, zərərli olduğu üçün fermer müraciət edəndə satmaqdan imtina edirdilər. Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması isə bu sığorta növündə yeni dövrə qədəm qoydu. 2020-ci ildə bitkiçilik sığortası üzrə toplanan vəsait cəmi 1700 manat idi. 2021-ci ildə ümumi toplanan vəsait 6 mln. manat, 2022-ci ildə isə 9 mln. manat təşkil edib. Bu, onun göstəricisidir ki, insanlar artıq bu xidmətlərin real əlçatan olmasını anlayırlar və bu xidmətlərdən istifadə edirlər.

2022-ci ildə 2 mln. 400 min manatdan çox sığorta ödənişi həyata keçirilib və əlavə olaraq 2022-ci ildə bağlanan müqavilələr üçün 1 mln. manat ehtiyat yaradılıb. 2021-ci ildə 500 mln. manatdan çox sığorta öhdəliyi götürülüb, bunun qarşılığında 14 mln. manat sığorta haqqı toplanılıb. 260 min hektardan çox əkin ərazisi sığortalanıb. Ölkə ərazisində olan 2 milyon hektara yaxın əkinə yararlı torpaq sahəsinin 10%-dən çoxu sığortalanıb. 2021-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə toplanan sığorta haqqlarının həcmi 21% artıb. Müqavilə sayı artır, sığortalanan ərazilər genişlənir, toplanan sığorta haqqı ilbəil artır. İxrac potensialı olan pambıq məhsulu üzrə toplanan sığorta haqqları 2022-ci ildə 4 dəfəyə qədər artıb. Ağdam, Tərtər, Ağcabədi və Yevlaxda pambıqçılıq sahəsində fəaliyyət göstərən 500-600 fermerin 14-15 min hektardan çox ərazisi sığortalanıb.

Hal-hazırda sığortalanan bitkilərin sayı 14-dən 41-ə qaldırılıb. Artıq 21 bitki növü üzrə müqavilə bağlanılıb. 2021-ci ildə 27 000 müqavilə bağlanıldığı halda 2022-ci il 46 000 müqavilə bağlanılıb. 2021-ci ildə bitkiçilik sığortası üzrə 151 min manat sığorta ödənişi edilib, 2022-ci il isə bu rəqəm 2.6 mln manat təşkil edib.

2021-ci ildə Dövlət Məşğulluq Agentliyinin əhaliyə paylanan heyvanlarının könüllü sığortalanması hesabına sığorta yığımları artmışdı. 2022-ci ildə heyvanların sığortası üzrə proqnoz 106% icra edilib.

2022-ci ildə Zəngilan rayonunda Ağalı kəndinə yaxın ərazidə 40 min manatlıq sığorta ödənişi həyata keçirilib.TARSİM heyəti işğaldan azad olunmuş Zəngilan rayonunun kənd təsərrüfatı imkanları və Ağalı kəndində həyata keçirilən "Ağıllı kənd" layihəsi haqqında fikirlər söyləmişlər. Qonaqlara məlumat verilib ki, "Ağıllı kənd" layihəsi yaşayış, istehsal, sosial xidmətlər, "ağıllı kənd təsərrüfatı" və alternativ enerji sahələri kimi komponentlər üzrə icra edilir. Ərazidə 200 fərdi yaşayış evi, 4 qeyri-yaşayış binası, 360 şagird yerlik məktəb və 60 yerlik uşaq bağçası tikilib. "Ağıllı kənd" əhalisinin şəhərdə əldə edə biləcəyi bütün xidmətlərə, o cümlədən dövlət xidmətlərinə rahat çıxışı olacaq.

Kənddə yaradılacaq "Ağıllı kənd təsərrüfatı" sistemi üzrə müasir texnologiyalar əsasında tarla, bağ və fermalar qurulacaq, burada meyvə, tərəvəz, ət və süd məhsulları istehsal ediləcək.

TARSİM-in İdarə Heyətinin sədri Kərim Üstün bildirib ki: "Bu gün qardaş Azərbaycanın işğaldan azad olunan torpaqlarında olmaqdan çox xoşbəxtəm. "Ağıllı kənd" layihəsi çərçivəsində həyata keçirilən işləri görəndə çox təsirləndim. Buradan qovulmuş sakinlərin yenidən öz yurdlarına geri dönüb yaşamaları o insanlar üçün böyük xoşbəxtlikdir".

K.Üstün bildirib ki, TARSİM rəhbərliyinin Zəngilana, Ağalı kəndinə gəlməsində məqsəd Türkiyənin bu layihəyə dəstək imkanlarını, o cümlədən aqrar sığorta mexanizmi üzrə atılacaq addımları araşdırmaqdır: "Fikirlərimizi dəyərləndirərək layihələrimizi təqdim edəcəyik. Təbii ki, burada normal şərait, əraziyə uyğun su təminatı mövcuddur. Müasir texnologiyalar ilə bunları birləşdirib işlərimizi həyata keçirə bilərik. İnsanların burada sağlam yaşamasına bizim də köməyimiz olacaq".

Ağdamın işğaldan azad olunmuş ərazilərində zərər ödənişləri edilib. Həmin ərazilərdə klassik kənd təsərrüfatı sığorta təminatına daxil olmayan mərmilərin partlaması, terrorçuluq kimi hadisələr nəticəsində yaranan zərərlərin də qarşılanması nəzərdə tutulub. Məsələn, taxıl sahəsində traktor işləyən zaman hər hansı mərmi partlaya bilər və nəticədə taxıl sahəsi yana bilər. Adi qaydada, yəni hazırki kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortasında bu hadisəyə görə sığorta ödənişi verilmir. Ancaq belə risklərin də qarşılanması, ödənişlərin təmin edilməsi nəzərdə tutulub.

NƏTİCƏ

Aqrar sektorun davamlı sosial-iqtisadi inkişafını, eləcə də kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik sahə xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən amillərin müxtəlif təsnifatlarının təhlili sahənin dinamik fəaliyyətini məhdudlaşdıran amilləri və potensial olaraq onun uğurlu inkişafına kömək edən amilləri (torpaqdan istifadənin, əkinçiliyin, yeni texnologiyaların tətbiqi, bitkilərin mühafizəsi vasitələrindən səmərəli istifadə edilməsi, sortomen və sortoendiyanın sürətlənməsi, mal-qaranın ümumi sayının heyvan qruplarının ağlabatan nisbətinə nail olunması) bu prosesi innovasiya əsasında kənd təsərrüfatının texnoloji modernləşdirilməsi vasitəsilə idarə etmək imkanını yaradan amillərin bloku ilə tamamlamağa imkan verdi. Aqrar sahəyə tətbiq etməklə demək olar ki, müasirləşmə aqrar sahənin inkişafını sürətləndirmək məqsədi ilə müasir sosial, iqtisadi tələblərə və normalara uyğun şəkildə yenidən qurulması prosesidir.

Dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərindən biri aqrar sahənin modernləşdirilməsidir. Modernləşdirmənin əsas vəzifələri aqrar əmtəə istehsalçılarının mütərəqqi texnologiyalarla təmin edilməsi, marketinq, satış fəaliyyətinin kompüterləşdirilməsi aqrar sahənin innovativ inkişafının təmin olunmasıdır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Sosial-iqtisadi inkişaf. Bakı, 12 saylı hesabat, 19 yanvar 2021-ci il.;

2. https://respublika-news.az/

3. https://www.allianz.com.tr/

Addressing Child Labor in Myanmar: Government and Legal Frameworks for Child Rights (Case Study in Yangon)

Aye Chan Thar[45]

Abstract

This study delves into the pervasive issue of child labor in Myanmar, with a specific focus on the government's role and legal frameworks in safeguarding children's rights. The study acknowledges the interconnected nature of child labor with factors such as poverty, education, and inadequate legal protection. Despite international standards and Myanmar's own Child Rights Law, child labor remains a pressing concern, particularly affecting economically disadvantaged families. The research problem focuses on a detailed examination of government laws and policies contributing to child labor, aiming to comprehend the gaps and challenges hindering their effective implementation. The underlying hypothesis suggests that the implementation of suitable government strategies and a robust legal framework can significantly reduce instances of child labor. The primary objective of the study is to formulate specific protection laws targeting child labor, not only in Yangon but also across Myanmar. The central research question guiding the study is, "How should government policies and legal frameworks be structured to eliminate or mitigate the issue of child labor in Myanmar?" Utilizing a mixed-methods approach involving qualitative and quantitative methods, the study conducts in-depth interviews with key stakeholders, including government officials, NGO representatives, and child laborers. Documentary and literature analyses contribute to a comprehensive understanding of the legaland policy landscape surrounding child labor. The theoretical framework integrates the "Poverty Trap Theory" and "Social Stratification Theory," recognizing economic and social factors as crucial drivers of child labor. Additionally, legal positivism and the legitimacy theory inform the analysis, emphasizing the necessity for morally sound laws aligned with societal expectations. The author acknowledges challenges such as inadequate enforcement, unclear regulations, and the informal economy's exclusion from legal protection. The study underscores the need for coordinated efforts in legal reform, poverty alleviation, and education to establish a safe and nurturing environment for all children.

Keywords: Child Labor, Government Policies, Legal Frameworks

JEL Codes: A130, K390

1. Introduction

Children are an essential asset for the future of the community. Therefore, childrenmust have security and rights that give them protection in a secure environment as they grow. Child labor is a global problem that is linked to legal frameworks, economic growth, and fundamental human rights (Basu & Tzannatos, 2003). That is the main reason why child labor is increasing in Myanmar.

As Myanmar is a developing country, it is facing the problem of child labor. Children, especially from poorer families, are often forced to work in jobs that can harm their well-being. This happens because families are often very poor and need the extra money their children can earn. This goes against international standards that protect children's rights. The International

[45] Corresponding Author, Thammasat University, Institute of Area Studies (TIARA), Thailand, Bangkok, Master of Arts in Asia-Pacific Studies Program (MAPS), ayechanthar261996@gmail.com, ayechantharr@outlook.com

Labor Organization (ILO) and the United Nations have set rules to prevent child labor. According to Myanmar's Child Rights Law, school attendance is required until the age of 14 (MOLA, 2019). Legally, no child under the age of 14 may work.

Not all child labor should be focused on for elimination because it is performed bychildren. It is generally viewed as good when children or teenagers who are older than the legal minimum age for employment participation engage in labor that has no negative effects on their health, personal development, or academic performance. This involves doing things like helping out in the family business or working during breaks from school to earn extra cash. These kinds of activities support children's growth and the welfare of their families; they give them knowledge and experience while assisting in preparing themto contribute positively to society as adults (ILO, March 7, 2021)

The elimination of child labor is a fundamental principle of the International Labor Organization. Historically, during the Industrial Revolution, labor laws were developed against child exploitation and with the aim of protecting children in the workplace. For these reasons, the International Labor Organization has developed a number of international labor standards related to children since its inception (ILO, 2010).

Children around the world are routinely engaged in paid and unpaid forms of work that are not harmful to them. However, they are classified as child laborers whenthey are either too young to work or are involved in hazardous activities that may compromise their physical, mental, social or educational development. In the least developed countries, slightly more than one in four children (ages 5 to 17) are engaged in labor that is considered detrimental to their health and development.

The issue of child labor is guided by three main international conventions: the International Labor Organization (ILO) Convention No. 138 concerning minimum age for admission to employment and Recommendation No. 146 (1973); ILO Convention No. 182concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labor and Recommendation No. 190 (1999); and the United Nations Convention on the Rights of the Child. The framework provided by these international agreements for the idea of child labor serves as the foundation for child labor laws adopted by signatorynations (UNICEF, June,2023).

However, the Government had been working to improve the regulatoryframework up until December 2020, especially concerning child labor and safeguarding young workers from abusive working circumstances. As a result, the major Child Rights Law of 2019 (which repealed the Child Law of 1993), the Factories Act Amendment of 2016, and the New Shops and Establishments Law of 2016 (which repealed the Shops andEstablishment Act of 1951) were all enacted.

Children end up doing all sorts of jobs, like working on farms, in factories, or as domestic helpers. They sometimes have to work long hours in unsafe conditions, which is really bad for their health and development (Augustus, 2022). Still, challenges remain, such as poverty, lack of education, a lack of awareness about children's rights, lack of legal frameworks of protection from the government, and many more. And we cannot alsoforget the things that poverty begets child labor begets lack of education begets poverty.

In order to tackle the issue of child labor in Myanmar, a holistic strategy is imperative. This necessitates legal reforms designed to safeguard the rights of childlaborers, initiatives to raise awareness and address human rights violations, efforts to combat their exploitation and instances of violence, initiatives to improve their access to education, and the enhancement of

safety conditions in their workplaces through the creation of secure environments and collaboration with law enforcement. The objective of this approach is to establish a dedicated framework for the protection of child laborers, ensuring their rights and overall well-being are safeguarded.

2. Research Questions

(1) What are the causes of child labor in Myanmar?

(2) How should government policies and legal frameworks be structured to reduce or mitigate the issue of child labor in Myanmar?

(3) What are the key inconsistencies between international standards and Myanmar's domestic laws concerning child labor?

To provide precise answers to these inquiries, this research will focus specifically on child labor in Yangon, Myanmar.

3. Objective

The research objective is to find out whether the legal protection and the government policies of child labor in Yangon, Myanmar in order to stop children from working before they reach adulthood. It also aims to address the difficulties of children, and the rights they deserve. And through of this research, it intends to come up with specific protection laws for child labor not only in Yangon but also in the entire country ofMyanmar.

4. Literature Review

This literature review draws attention to previous studies relevant to the primary topics examined in this research, specifically addressing child labor in Myanmar. It plays acrucial role in shaping the ongoing process of knowledge generation within this paper.

A juvenile is defined as a youngster or young person who is not yet considered an adult by the Collins English Dictionary (Dictionary, 2023). In juvenile behavior or activity, young people who are not yet adults participate. The term "juvenile" or "child" refers to a person who has not reached the age of 18. According to section 3(b) of theChild Rights Law adopted in 2019, Article 1 of CRC, and Article 2 of ILO ConventionNo. 182 (ILO, 1999), a child is now defined as anyone under the age of 18, which is consistent with the definition of a child in international instruments ratified by Myanmar.

But in Myanmar, the definition of a child is not defined consistently and varies from law to law. Under the Children Law (MOLA, 1993) and the Anti Trafficking in Persons Law (MOLA, 2005), a child is defined as being under the age of 16, and a youthis between the ages of 16 and 18. In the Factories Act (MOLA, 1951), Child means a person who is not yet fifteen years old. The 1951 Factories Act outlines regulations statingthat children aged between 13 to 15 can engage in work for a maximum of four hours daily. Additionally, they are not permitted to work during the period from 6 p.m. to 6 a.m. Furthermore, this law mandates the necessity of a medical certificate from doctors, verifying the child's physical strength and fitness for work. So, the definition of child should be uniformly defined as under the age of 18 in all laws.

Poverty is a big problem in Myanmar, and this makes child labor more common. Lots of families don't make enough money to afford the things they need, so they count ontheir kids to earn extra money. It's tough for these families to manage without the help of their children. This situation leads to children working instead of going to school or playing like other kids. Many

children in Myanmar are forced to work due to these financial struggles about 1 in 5 children aged 5 to 17 are involved in child labor according to UNICEF (Diao & Mahrt, 2020; Lancini, 2017).

One primary cause of taking on substantial loans was poverty. However, the escalating costs of food have pushed numerous individuals towards depending on exploitative loan sharks just to meet their fundamental daily needs. This circumstance highlights that half of the children opt to leave school by the time they reach 13 years old. Despite education being officially free in Myanmar, the additional expenses for snacks, notebooks, and informal tuition fees become overwhelming for families already grappling with overwhelming debts (Arnold, 2017).

While this cultural emphasis does not directly compel children into child labor, it does contribute to their inclination to contribute to their families' economic welfare. Within households, working children assume pivotal roles in bolstering the family economy. Many adults, guided by cultural norms, believe that children should assist their families when necessary, considering it a constructive experience that builds character rather than viewing it negatively. Consequently, children perceive working as a means of fulfilling familial duties and preserving traditional family structures. Research conducted by the International Labor Organization (ILO) indicates that 77% of child laborers in Myanmar made an independent decision to work (Oh, 2016).

In December 2013, Myanmar officially ratified the ILO Convention 182 concerning the Worst Forms of Child Labor, a step taken by various ASEAN nations as well (International Labour Organization, 2013). Currently, Myanmar is actively engaged in partnering with the International Labor Organization (ILO) and the United Nations Children's Fund (UNICEF) to combat and resolve issues of child labor. Collaborative efforts between Myanmar, ILO, and UNICEF are focused on implementing strategies and programs to address the complexities surrounding child labor within the nation. Theywork together to create awareness, enforce regulations, and provide support systemsaimed at eliminating the scourge of child labor in Myanmar. This collaboration demonstrates a collective dedication to safeguarding the rights and well-being of children within the country.

The thoroughly analyzed literature outlines the distinct focus of each study. However, the author identifies a gap in current research, indicating the need for further exploration to strengthen future studies and generate innovative insights. This study particularly delves into the intersection of child labor in Myanmar and the legal framework. Additionally, the author emphasizes the necessity to enact specific laws addressing child labor in Myanmar and ensuring protective measures for children engagedin such labor.

5. Methodology

This study adopts a mixed methods research design, combining qualitative and quantitative methods to provide a comprehensive analysis of child labor in Yangon, Myanmar. The concurrent embedded strategy is employed, where both qualitative and quantitative data are collected concurrently, but qualitative methods form of data holds a primary role in informing the research questions. This research was designed in a qualitative research method, which was conducted through an approach of in-depth interview research.

The primary objective of this research is to investigate the optimal structuring of government policies and frameworks to effectively eliminate or alleviate the pervasive issue of child labor in Myanmar. The central question guiding this study is, "How should government policies and frameworks be structured to eliminate or mitigate the issues of child labor in Myanmar?" To delve into this inquiry, the research will meticulously focus on key stakeholders, primarily

officials from the Ministry of Legal Affairs Myanmar and other pertinent government bodies directly involved in the formulation and execution of child labor policies. These individuals are integral to the study due to their pivotal roles in shaping the legal landscape and governmental approach toward combating child labor and safeguarding the fundamental rights of children in Myanmar.

To address the main research question, two sub-questions will be explored through a qualitative approach, employing a systematic structure of in-depth interviews with ten participants as the primary research method. This method aims to gather rich and detailed insights directly from key stakeholders. Additionally, secondary research methodssuch as documentary analysis and literature analysis will be employed to extract valuable information from existing sources. By combining these approaches, the research anticipates deriving comprehensive outcomes that contribute significantly to addressingthe research questions.

6. Discussion

The integration of child labor into Myanmar's economy during the Industrial Revolution brought about significant changes. Under British governance, the possibility ofchild labor being imported from more industrialized nations, like Britain, to its colonies, including Myanmar, emerged.

Ever since Myanmar embraced the Industrial Revolution in the 1800s, the integration of child labor into the country's economic framework became prevalent (Roberts, 2015). During this period, Myanmar was governed by British authorities, leading to the supposition that child labor might have been transposed from industrialized nations such as Britain to their colonies. Although specific statistical evidence regarding child labor in the 19th century remains scarce, scholars have inferred a progressivedeterioration in the situation, particularly attributable to children's involvement in Myanmar's armed forces.

While this brief does not center on delineating child military service as a facet of contemporary child labor globally, it's imperative to acknowledge that since 1948 (Arendshorst, 2009), child labor has manifested in the guise of military enlistment. Following Myanmar's attainment of independence, there was a surge in children joining the workforce, predominantly as child soldiers, prompted by rigorous recruitment criteria that coerced youngsters into these roles. Consequently, these occurrences embedded a culture of bias against children within Myanmar, permeating its societal, economic, and political spheres.

Child labor is a bigger issue in Myanmar compared to most other places globally. What makes it even more concerning is that, unlike many other countries where childlabor happens, in Myanmar, it happens openly and is widely accepted in society. Povertyis a major reason why children end up working. When families don't have enough money, children often have to work to help their families survive. However, it's not just poverty that leads to child labor. Lack of education is another big reason. When children don't have access to schools or proper education, they might not have many options other than working. Additionally, cultural norms in Myanmar sometimes encourage children to workinstead of going to school. These norms and beliefs can push children into jobs instead of letting them learn and grow through education. So, poverty, lack of education, and certain cultural beliefs all contribute to the problem of child labor in Myanmar.

Myanmar's legal framework about child labor comprises a collection of antiquated laws inherited from the colonial Indo-British legal system. In Myanmar, laws regarding child labor are spread across different legislations and do not fully align with important international standards such as ILO Convention 138 (Minimum Age), ILO Convention182 (Worst Forms of

Child Labor), ILO Convention 189 (Domestic Work), and the UnitedNations Child Rights Conventions (UNCRC). The primary laws addressing child labor include the Factories Act (1951) amended in 2016, the Shops and Establishments Law (2016), the Leave and Holidays Act (1951) amended in 2016, the Payment of Wages Law (2016), and the Oilfield (Labor and Welfare) Act (1951).

These laws encompass provisions regarding the rights of children to engage in work, delineating parameters concerning working hours, leaves, and other entitlements. They seek to establish safeguards for children within the workforce, ensuring they are not subjected to exploitative labor practices and that their rights and well-being are protected. However, despite these legislative measures, challenges persist in the effective enforcement and comprehensive coverage of these laws, necessitating a closer examination of their implementation and potential areas for enhancement to ensure the holistic protection of children in the workforce across Myanmar.

In Myanmar, according to the 1951 Factory Act, children have permission towork. This law specifies that a child aged 14 can work for a maximum of four hours each day. However, they cannot work from 6 p.m. to 6 a.m. Additionally, for a child to be eligible to work, they need a medical certificate from a doctor. This certificate confirms that the child is healthy and capable enough to work (MOLA, 1951). The law emphasizes the importance of ensuring that children are physically fit before they start working in any capacity. The aim is to protect children and make sure they are not overworked or put in situations that could harm their health or well-being. Therefore, it sets guidelines to ensuretheir safety while allowing them to gain work experience.

The laws in Myanmar are a bit unclear about what defines a child and the rules forhow young workers (aged 14-18) should work. Even though they're working on making more amendments to these laws, it's important to align these laws to make sure everyone understands and uses them consistently.

7. Finding

The research reveals that child labor is a pressing issue in Myanmar,particularly affecting children from poorer families who are compelled to work for economic reasons. Despite international standards set by the International Labor Organization (ILO) and the United Nations, child labor persists in Myanmar due to poverty, lack of education, and cultural norms. The legal framework addressing childlabor in Myanmar is complex, with varying definitions of a child in different laws. While some laws set age limits and working hours, challenges in enforcement persist.

The study underscores the importance of a holistic approach to tackle child labor in Myanmar. It advocates for legal reforms, awareness initiatives, and efforts to combat exploitation and violence. The government's recent legal reforms, including the Child Rights Law of 2019 and amendments to other acts, indicate an ongoing commitmentto addressing child labor. However, challenges such as poverty, lack of education, and a lack of awareness remain significant contributors to the problem.

The research questions seek to delve into the causes of child labor, the structuring of government policies, and the inconsistencies between international standards and Myanmar's domestic laws. The objective is to examine the legal protection and government policies regarding child labor in Yangon, with the aim of formulating specific protection laws for child labor in Myanmar.

The literature review highlights the historical context of child labor in Myanmar, including its integration during the Industrial Revolution under British rule.The study emphasizes the need for a unified definition of a child under the age of 18across all laws in Myanmar. Poverty is identified as a major factor contributing to child labor, leading to children working instead of attending school. The research emphasizes the importance of legal reforms to align Myanmar's laws with international standards.

The methodology section outlines a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative methods to analyze child labor in Yangon, Myanmar. The study focuses on key stakeholders, particularly officials from the Ministry of Legal AffairsMyanmar, through in-depth interviews and secondary research methods. The discussion section delves into the historical and cultural factors contributing to child labor in Myanmar and emphasizes the need for a comprehensive strategy to address the issue. It acknowledges the challenges in Myanmar's legal framework and calls for a closer examination of the implementation and enforcement of existing laws.

Overall, the research findings emphasize the multifaceted nature of child labor in Myanmar, pointing to the necessity for coordinated efforts in legal, social, and educational domains to eliminate or mitigate the issue effectively.

8. Conclusion & Recommendations

In conclusion, child labor is a pressing issue in Myanmar, particularly affecting children from poorer families who are compelled to work in ways that jeopardize their well-being. Despite international standards and the enactment of laws such as Myanmar's Child Rights Law, child labor persists due to factors like poverty, lack of education, and cultural norms. The government has made legislative strides, repealing and enacting various laws to address child labor. However, challenges in enforcement and discrepanciesin the definition of a child across laws remain.

The study emphasizes the need for a holistic strategy to combat child labor in Myanmar, involving legal reforms, awareness initiatives, and collaborations with law enforcement. The discussion sheds light on historical aspects, such as the influence of the Industrial Revolution and the unfortunate integration of child labor into Myanmar's economy. It also underlines the need for clear, consistent definitions of a child across all relevant laws.

For the recommendations, the author note that the followings-

- Legal Reforms: The government should continue efforts to refine and consolidate laws related to child labor, ensuring alignment with international standards. This includes establishing a uniform definition of a child as anyone under the age of 18 across all legislation.

- Awareness Initiatives: Comprehensive awareness campaigns are essential to educate the public, families, and employers about the detrimental effects of child labor. Emphasis should be placed on changing cultural norms that accept child labor and promoting the value of education.

- Government Policies: The study advocates for policies that not only address child labor but also focus on eradicating the root causes, such as poverty and lack of education. Targeted programs should be implemented to alleviate financial burdens on families, ensuring children have the opportunity for education.

- Collaboration with International Organizations: The collaboration between

Myanmar,the International Labor Organization (ILO), and the United Nations Children's Fund (UNICEF) should be strengthened. This includes the implementation of joint programs and strategies to eliminate child labor and provide support systems for affected children.

- Monitoring and Enforcement: Efforts should be intensified to monitor and enforce existing laws, ensuring the comprehensive protection of child laborers. This involves collaboration with law enforcement agencies to prosecute violators and safeguard therights and well-being of children.

- Education Support: Initiatives should be introduced to support children's education, including measures to reduce the financial burden on families. Scholarships, free educational resources, and awareness programs can contribute to higher enrollment rates and reduced reliance on child labor.

In adopting these recommendations, Myanmar can move towards creating a more secure and supportive environment for its children, aligning with international standards and promoting their rights and well-being

References

Arendshorst, J. (2009). The dilemma of non-interference: Myanmar, human rights, and the ASEAN charter. *Nw. UJ Int'l Hum. Rts.*, *8*, 102.

Arnold, K. (2017, 30 May). *The girls being sold into sex work in Myanmar*. ALJAZEERA. https://www.aljazeera.com/features/2017/5/30/the-girls-being-sold-into-sex-work-in-myanmar

Augustus, A. (2022). Child Labor in Myanmar. *Ballard Brief*, *2022*(1), 2.

Basu, K., & Tzannatos, Z. (2003). The global child labor problem: what do we know and what can we do? *The world bank economic review*, *17*(2), 147-173.

Diao, X., & Mahrt, K. (2020). *Assessing the impact on household incomes and poverty of declines in remittances due to COVID-19* (Vol. 6). Intl Food Policy Res Inst.

Dictionary, C. E. (2023). Juvenile Definition and Meaning In https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/juvenile#:~:text=A%20juvenile%20is%20a%20child,girl%20More%20Synonyms%20of%20juvenile

ILO, I. L. O. (1999). C182–Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182). In. ILO, I. L. O. (2010). *History of the ILO*. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm

ILO, I. L. O. (March 7, 2021). *what is Child Labor?* . https://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm

International Labour Organization, I. (2013). *Myanmar ratifies the Worst Forms of Child Labour Convention*. https://www.ilo.org/global/standards/information-resources-and-publications/news/WCMS_233060/lang--en/index.htm

Lancini, F. (2017). *Myanmar, evermore children move to cities to look for work*. LIFEGATE Daily. https://www.lifegate.com/myanmar-child-labour-cities

Child Law (1993).

The Anti Trafficking in Persons Law, (2005).Child Right Law, (2019).

The Factoires Act, (1951).

Oh, S.-A. (2016). *Drudges or providers? Working children in Myanmar*. ISEAS-Yusof Ishak Institute.

Roberts, J. W. (2015). Comparative Approaches to Myanmar's Child Labor Epidemic: The Role of Compulsory Education. *Emory Int'l L. Rev.*, *30*, 661.

UNICEF. (June,2023). In the world’s poorest countries, slightly more than 1 in 5 children are engaged in child labour. https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/

Turizmin inkişafında Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin rolu

Əlirza Abdullayev[46]

Açar sözlər: Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri, turizm, mədəni-diplomatik münasibətlər, iqtisadi-sosial faktorlar

Giriş

Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələrinin tarixində mədəni əlaqələrin, coğrafi yaxınlığın və inkişaf edən diplomatik münasibətlərin rolu mühümdür. Avropa və Asiyanın kəsişməsində yerləşən hər iki ölkənin xalqları zəngin tarixə və dərin köklərə, mədəni yaxınlığa malikdir ki, bu da iki ölkə arasında turizm sferasının inkişafında vacib rol oynamaqla bərabər beynəlxalq turist qəbulu prosesinnə, turist bazalarının maddi-texniki vəziyyətinin yaxşılaşmasına təsir edir. Bütün bu qeyd edilənlər isə son nəticədə ölkərdə turist qəbulu prosesinin formalaşmasında, turizmin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində yeni turməhsulun istehsalında və digər aspekrlərdə inkişafın sürətlənməsinə ciddi təəkan verə bilər. Məqalədə Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələrinin tarixi aspektləri araşdırılır, əsas konsepsiyası və proseslərdə baş verən dəyişikliklər tədqiq edilir.[1.261 səh]

Metodologiya

Tədqiqat işində Azərbaycan-Türkiyə əlaqələridə türizmin inkişafının mövcud vəziyyətini təhlil etmək üçün, müqayisə, kəmiyyət və keyfiyyət metodlarının birləşməsindən istifadə edir. Əsas məlumat mənbələrinə Ümumdünya Turizm Təşkilatı (UNWTO), Türkiyə Cümhuriyyəti Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respuplikası Dövlət Turizm Agentliyinin, milli turizm şuraları və statistik məlumat bazaları kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar daxildir. Turistlərin gəlişi, daxilolmaları, orta qalma müddəti və səyahət məqsədi və marşurutu kimi əsas göstəricilər araşdırılır.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı turizm əlaqələrinin genişləndirilməsi, iki ölkənin turizm sənayesinin inkişafına və iqtisadi cəhətdən büyüməsinə də təkan verir. Bu əlaqələr turist axını, ticarət və investisiya imkanlarını artırır və iki ölkənin mədəniyyət və turizm sahəsində təcrübə mübadiləsinə imkan yaradır.

Türkiyə və Azərbaycanda daxili turizm hər bir ölkədə fərqli mədəni, coğrafi və iqtisadi amillərə görə müəyyən fərqlər nümayiş etdirir. Bu ölkələrin hər birində daxili turizmin bəzi xüsusiyyətləri bunlardır:

Türkiyədə daxili turizm:

1. Fərqli coğrafi xüsusiyyətlər: Türkiyə Aralıq dənizi, Egey və Qara dənizlər boyunca sahil bölgələri, həmçinin Kapadokya, Pamukkale və Ağrı dağı kimi tarixi və təbiət möcüzələri də daxil olmaqla müxtəlif landşaftları ilə tanınır. Türkiyədə yerli turistlərin seçim edə biləcəkləri çoxlu istiqamətlər bunıarla məhdudlaşmır.

2. Zəngin mədəni irs: Türkiyə çoxsaylı tarixi yerləri, qədim şəhərləri və memarlıq möcüzələri ilə zəngin mədəni irsə malikdir. Yerli turistlər bu irsi araşdırmaq üçün tez-tez İstanbul, Efes və Troya kimi şəhərləri ziyarət edirlər.

[46] *Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, magisrtant, aliabdullayev01@mail.ru, +994504286001*

3. Kulinariya Turizmi: Türk mətbəxi çox müxtəlifdir və dünya miqyasında tanınır. Yerli və beynəlxalq turistlər tez-tez Türkiyənin müxtəlif bölgələrinə yerli yeməklərdən və dünya mətbəxinə məxsus xüsusi yeməklərdən dadmaq üçün səyahət edirlər.

4. Mədəni tədbirlər və festivallar: Türkiyə yerli turistləri cəlb edən musiqi festivalları, incəsənət sərgiləri və ənənəvi şənliklər də daxil olmaqla müxtəlif mədəni tədbirlər və festivallara ev sahibliyi edir.

5. Yaxşı İnkişaf etmiş Turizm İnfrastrukturu: Türkiyənin geniş çeşiddə yerləşdirmə, nəqliyyat növləri və tur operatorları ilə yaxşı inkişaf etmiş turizm infrastrukturu var ki, bu da onu yerli səyahətçilər üçün əlverişli edir.

Azərbaycanda daxili turizm:

1. Müxtəlif mənzərələr: Azərbaycan Xəzər dənizi sahili, Böyük Qafqaz dağları və Qobustan yarımsəhra regionu da daxil olmaqla müxtəlif landşaftlar təklif edir. Yerli turistlər müxtəlif təbii mühitləri araşdırmaq imkanı əldə edirlər.

2. Tarixi-mədəni yerlər: Azərbaycan zəngin tarixə malikdir və yerli turistlər Bakının İçərişəhəri, Şəki Xan Sarayı, Nizami Gəncəvinin məqbərəsi kimi tarixi yerləri tez-tez ziyarət edirlər.

3. Spa və Sağlamlıq Turizmi: Termal bulaqları olan spa kurortları, Naftalan sanatoriyaları, Naxçıvanda Duz Dağ Fizioterapiya Mərkəzi Azərbaycanda yerli və xarici turistlər arasında populyardır, onlara istirahət və sağlamlıq imkanları yaradır.

4. Milli parklar və açıq havada fəaliyyətlər: Göygöl və Şahdağ kimi milli parklar təbiət həvəskarlarını cəlb edən yürüyüş, xizək sürmə və düşərgə daxil olmaqla açıq havada fəaliyyətlər təklif edir.

5. Mədəni tədbirlər: Azərbaycanda ənənəvi musiqi, rəqs və sənətkarlıq nümayiş etdirilən mədəni tədbirlər və festivallar keçirilir. Novruz bayramı (Yeni il) əlamətdar mədəniyyət bayramıdır.

6. Ekoturizm: Azərbaycan yerli turistlərə ölkənin unikal flora və faunasını yaşamağa imkan verən ekoturizmi təbliğ edir.

7. İnkişaf fərqləri: Türkiyənin daxili turizm sektoru köklü olsa da, Azərbaycanın daxili turizm sənayesi infrastruktura və tanıtıma artan investisiyalarla hələ də inkişaf edir.

8. Mövsümi dəyişikliklər: Hər iki ölkə iqlim və hava şəraitinə görə daxili turizmdə mövsümi dəyişikliklər yaşayır. Yay adətən daxili səyahətlər üçün pik mövsümdür.

Ümumiyyətlə, həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda daxili turizm mədəni və tarixi kəşfiyyatdan tutmuş açıq hava macəralarına və istirahətə qədər bir sıra təcrübələr təqdim edir. Türkiyənin daha yetkin turizm sənayesi olduğu halda, Azərbaycan daxili turizm təkliflərini inkişaf etdirmək və şaxələndirmək üçün çalışır.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında turizm əlaqələrinin formalaşmasında tarixi, coğrafi və diplomatik amillər mühüm rol oynayır. İki ölkə arasında tarixi və mədəni əlaqələr turizm əlaqələrinin inkişafına öz töhfəsini verir. Azərbaycan və Türkiyə ortaq tarixi irsi bölüşür və bu, hər iki ölkədən olan turistlər arasında tanışlıq və maraq hissi yaradır. Bu ortaq tarix iki xalq arasında mədəni təcrübə mübadiləsinə və turizmin təşviqinə səbəb olur.

Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələrinə coğrafi faktorlar da təsir edir ki, həmçinin, hər iki ölkənin yüksələn xətlə inkişaf edən dostluq münasibətləri onlar arasında səyahəti daha

əlçatan və rahat edir. Coğrafi yaxınlıq turistlərin gediş-gəlişini asanlaşdıraraq, ortaq turizm axınının və mübadilələrin artmasına şərait yaradır. Səyahətlərin asanlığı hər iki ölkədən olan insanları bir-birinin mədəni və təbii görməli yerlərini kəşf etməyə sövq edir ki, bu da turizm əlaqələrinin artmasına səbəb olur.

Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələrinin inkişafında diplomatik amillər də mühüm rol oynayır. Belə ki, ikitərəfli dövlətlərarası müqavilələrə uyğun olaraq, müəyyən ölkələrlə Azərbaycan Respublikası arasında qarşılılıq prinsipi əsasında vətəndaşların ikitərəfli qaydada vizasız gediş-gəlişi rejimi tətbiq edilir. Vizasız səyahətin təşkili, hava və digər nəqliyyat vasitələrinə açıq olan ölkələr turizm mübadiləsini asanlaşdıran ölkələrarası mühüm diplomatik təşəbbüslər olmuşdur. Bu diplomatik səylər səyahət üçün maneələri aradan qaldırıb və turistlərin bir-birinin ölkələrinə səfərlərini asanlaşdırıb. Azərbaycan və Türkiyə arasında güclü diplomatik əlaqələr həm də turizm əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradıb. Bu gün hər iki ölkə turizm sahəsində əməkdaşlıq və mübadiləni fəal şəkildə təşviq edir.

Qeyd edək ki, tarixi, coğrafi və diplomatik amillər Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələrinin inkişafına öz töhfəsini verib, verir və verəcəkdir. Ortaq tarixi irs, coğrafi yaxınlıq və diplomatik təşəbbüslər iki ölkə arasında turizm mübadiləsi və turizm əlaqələrinin bugünü və gələcək inkişafı üçün əlverişli mühit yaratmışdır.

Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələrində artan turist axını, ticarət və investisiya imkanları baxımından bir sıra üstünlükləri yaradır.

1. Turist axınının artması: Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələri bir-birinin ölkələrinə səfər edən turistlərin sayının artmasına səbəb olub. Ortaq tarixi və mədəni irs, eləcə də coğrafi yaxınlıq hər iki xalqdan olan turistləri cəlb edir. Bu artan turist axını hər iki ölkədə turizm sənayesinin böyüməsinə, gəlirlərin artmasına və məşğulluq imkanlarının yaradılmasına kömək edir.

2. Ticarət imkanları: Turizm əlaqələri Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət imkanlarını da asanlaşdırıb. Turistlər bir-birlərinin ölkələrinə səfər etdikləri üçün tez-tez alış-verişlə məşğul olurlar və yerli məhsullar alaraq, ticarətin artmasına öz töhfələrini verirlər. Bu əmtəə və xidmətlər mübadiləsi hər iki ölkənin iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərir, iqtisadi əməkdaşlığa və inkişafa təkan verir.

3. İnvestisiya İmkanları: Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələri turizm sektorunda investisiya imkanları yaratmışdır. Turizmin inkişafı infrastrukturun, o cümlədən mehmanxanaların, kurortların və nəqliyyat vasitələrinin yenilənməsinə səbəb olmuşdur. Bu infrastrukturun inkişafı turizm sənayesində gələcək artım potensialını görən xarici investorları cəlb etdir. Turizm sektoruna investisiyaların artması iş yerlərinin yaradılmasına, iqtisadi inkişafa və ziyarətçilər üçün turizm təcrübəsinin ümumi yaxşılaşmasına töhfə verir.

Nəticə olaraq, Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələrinin bir sıra üstünlükləri var, o cümlədən turist axınının artması, ticarət imkanları və investisiya imkanları. İki ölkə arasında turist mübadiləsi iqtisadi əməkdaşlığa, mədəni mübadilələrə və turizm sənayesinin inkişafına təkan verir.

COVID-19 pandemiyası beynəlxalq turizmə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərərək, turistlərin gəlişinin və turizm sektorunun gəlirlərinin kəskin azalmasına səbəb olmuşdur. Dünya miqyasında ölkələr tərəfindən həyata keçirilən səyahət məhdudiyyətləri, sərhədlərin bağlanması və karantin tədbirləri səyahət planlarını ciddi şəkildə pozdu və beynəlxalq turist gəlişlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə nəticələndi. [5.]

Turizm sektorunun gələcəkdə müxtəlif strategiyaları həyata keçirməklə yeni tendensiyalara və çağırışlara uyğunlaşması gözlənilir:

1. Sağlamlıq və Təhlükəsizlik tədbirləri: Pandemiya turizm sektorunda sağlamlıq və təhlükəsizliyin vacibliyini göstərdi. Təkmilləşdirilmiş gigiyena protokolları, sosial uzaqlaşdırma tədbirləri və sağlamlıq sertifikatlarının həyata keçirilməsinin sənayedə standart təcrübəyə çevrilməsi gözlənilir.

2. Rəqəmsal Transformasiya: Pandemiya turizm sektorunda rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini sürətləndirdi. Onlayn qeydiyyat, rəqəmsal sağlamlıq pasportları və virtual turlar texnologiyanın ziyarətçi təcrübəsini artırmaq və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün necə istifadə edildiyinə bir neçə nümunədir.

3. Dayanıqlı Turizm: Pandemiya həmçinin dayanıqlı turizm təcrübələrinə ehtiyacı vurğuladı. Sənayenin uzunmüddətli daynıqlılığı təmin etmək üçün ətraf mühitin mühafizəsi, ictimaiyyətin iştirakı və məsuliyyətli turizmə üstünlük verməsi təmin edilir.

4. Daxili və Regional Turizm: Beynəlxalq səyahət məhdudiyyətlərinin tətbiqi ilə daxili və regional turizmin daha populyarlaşması gözlənilir. Turizm operatorları və destinasiyalar beynəlxalq turistlərin azalmasını kompensasiya etmək üçün yerli və regional ziyarətçilərin cəlb edilməsinə diqqət yetirəcəklər.

5. Turizm Məhsullarının Diversifikasiyası: Pandemiya xüsusi bazarlardan və ya seqmentlərdən çox asılı olan turizm sektorlarının zəifliyini vurğuladı. Gələcək riskləri azaltmaq üçün istiqamətlər və bizneslərin turizm məhsullarını diversifikasiya etmələri və yeni bazarları hədəfləmələri gözlənilir.

Sonda qeyd edək ki, COVID-19 pandemiyası beynəlxalq turizmə böyük təsir göstərib. Turizm sektorunun sağlamlıq və təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirmək, rəqəmsal transformasiyanı mənimsəmək, davamlı təcrübələri təşviq etmək, daxili və regional turizmə diqqət yetirmək və turizm məhsullarını şaxələndirmək yolu ilə yeni tendensiyalar və çağırışlara uyğunlaşması gözlənilir.

Turizm müasir inteqrasiya şəraitində özünəməxsus fəaliyyət sferası olmaqla bir sıra kompleks problemlərin və idarəetmə mexanizmlərinin məcmusu və qarşılıqlı əlaqəsi kimi formalaşır və dəyişir. Turizmin kompleks problemləri onun iqtisadi - sosial mahiyyətini, inkişaf prosesində rolunu və həmçinin bazar tipli modelinin təşkilinin spesifik xüsusiyyətlərini formalaşdırır.

Cədvəl 1: Ölkəyə gələn xarici vətəndaşların sayı (2008-2022)

Table 1: Number of total arrivals (2008-2022)

Ölkələr	**Azərbaycana gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkələr üzrə sayı (nəfər)** **İllər üzrə**					**Cəmi**	**Fərq** **Change**	**% dəyişməsi** **% change**
	2008	**2012**	**2016**	**2019**	**2022**			
Türkiyə	*157,827*	*295,549*	*313,341*	*316,628*	*311,804*	1,395149		

Gürcüstan	*607,875*	*763,251*	*506,306*	*725,465*	*82,256*	2,685153	1,290004	37,7
Rusiya Federasiyası	*630,860*	*876,013*	*744,125*	*932,984*	*446,712*	3,630694	3,417416	
Ukranya	*28,420*	*42,493*	*55.508*	*59,116*	*27,741*	213,278		
İran	*308,650*	*283,749*	*248,632*	*255,628*	*170,450*	1,267109	1,206725	9,7
ABŞ	*13,314*	*13,687*	*12,291*	*18,787*	*12,305*	60,384		
Pakistan	*2,738*	*1,675*	*3,998*	*46,602*	*51,691*	106,704	12,299	
İsrail	*6,233*	*6,369*	*10,814*	*47,056*	*23,933*	94,405		
Türkmənistan	*5,155*	*4,906*	*7,637*	*52,127*	*11,188*	81,013	69,512	5,4
Qazaxıstan	*15,335*	*25,295*	*31,994*	*47,551*	*30,350*	150,525		
Özbəkistan	*8,107*	*18,417*	*16,093*	*23,507*	*26,301*	61,225	3,801	
Belarusiya	*4,660*	*7,038*	*12,320*	*14,844*	*18.562*	57,424		
Çin	*7,138*	*5,060*	*7,363*	*25,542*	*3.584*	48,687	37,204	49,3
Cənubi Koreya	*2,446*	*2,829*	*3,132*	*681*	*2,345*	11,483		
İtaliya	*3,762*	*6,767*	*8,654*	*12,259*	*6,215*	37,657	75,314	

Mənbə: *Dövlət Sərhəd Xidməti; Dövlət Statistika Komitəsi / Source: State Border Service; State Statistical Committee/ verdiyi göstəricilərə istinadən, müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [3. 101 səh]*

Bu məlumatlara əsasən, 2008-2012-2016-2019-2022-ci illərdə bəzi ölkələrdən Turizm məəqsədli ölkyə daxil olmada qismən azalma müşahidə edilsə də, müvafiq ölkələrdən, həmçinin, Türkiyəyə hər il durmadan artan beynəlxalq Turist axınından danışmaq olar. [7. 76 səh]

Bundan başqa, Türk Cümhuriyyətləri tərəfindən ən çox tələbat göstərilən iki ölkə Türkiyə və Azərbaycan olduğunu deyə bilərik. Azərbaycandan Türkiyəyə, Türkiyədən Azərbaycana gələn turistlərin sayında dəyişiklik tempi 2019-2022-ci illərdə olub. Burda həm artıma, həm də azlma hallarını görə bilərik. Bunun əsas səbəblərindən biri COVİD-19 pandemiyasıdır. Bu gün də hələ də ölkəmizdə xüsusi kartin rejimi tədbiq olunur. Qeyd edək ki, 2008-2012-ci illər arası Türkiyədən turist axını 1,87% faiz artdığı halda, 2012-2016-cı illərdə 1,06% artım olub. 2019-ci ildə ölkəyə gələn turistlərin sayında böyük artım olub. Pandemiyadan sonra böyük miqyasda azalma olsa da, 2022-ci ildə ölkəyə gələn turistlərin sayında yenidən artım müşahidə olunur.

Bu da onu göstərir ki, bu gün ölkəmizdə turizm sənayesinin inkişafını təmin edəcək bütün növ resurslar mövcudur. Dövlətin həyata keçirdi regional və gələcəyə baxış strategiyalarında turizmin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət verilir.

Nəticə

Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələrin yüksək səviyyəsi ümumilikdə regionun tərəqqisinə, sabitliyin bərqərar olmasına mühüm töhfələr verir. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı dünya bir daha bunun şahidi oldu. Müharibənin ilk günlərindən qardaş Türkiyə Azərbaycana siyasi-mənəvi dəstək verdi. Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan açıq və birmənalı bəyanatlar səsləndirərək, bu müharibədə Azərbaycanın tək olmadığını, Türkiyənin hər zaman Azərbaycanın yanında olduğunu bildirdi. Bu, gücümüzə güc qatdı, Qarabağ Zəfərində mühüm rol oynadı. Xüsusən Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Bakıda Azadlıq meydanında keçirilən Zəfər paradında Prezident İlham Əliyevlə yan-yana dayanması ölkələrimizin birliyini, xalqlarımızın qardaşlığını bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Azərbaycan və Türkiyə arasında turizm əlaqələri ortaq mədəniyyət tarixindən tutmuş müasir vizasız səyahət və geniş hava əlaqəsi dövrünə qədər uzun bir yol keçmişdir. Keçmişi və perspektivli gələcəyi ilə bu iki xalq turizmi inkişaf etdirməyə və mədəni mübadilə imkanları yaratmağa davam edir. Onların turizm əlaqələrinin təkamülü ortaq tarixi və mədəni əlaqələri olan qonşu ölkələr arasında davamlı əlaqələrin sübutu kimi xidmət edir. [4.]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. İsmayılov V.İ “Turizmin iqtisadiyyatı”, “İndiqo” nəşriyyatı, Bakı 2015, 261 səh.
2. İsmayılov V.İ., Məmmədov M.Z. “Beynəlxalq turizmin coğrafiyası”, Bakı 2021, SkyE, 264 səh
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi “Azərbaycanda Turizm” Statistik Məcmuə, Bakı 2023
4. Turizmin inkişafında Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin rolu. http://www.turizm.gov.az/az/page/2/1/1/ s
5. UNWTO. (2020). Turizm və COVID-19: Turizmin Yenidən Açılması üçün Qlobal Təlimatlar. https://www.unwto.org/tourism-covid-19 saytından alınıb
6. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. https://www.ktb.gov.tr/TR-96268/turizm.html
7. Dr. Erol EVCİN Kültür ve Turizm Bakanlığı “ Azerbaycan’da Türkiye’nin Turistik Tanıtım ve Propaganda Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme” Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi

Beynəlxalq Turist Aktivliyinin Turizmin İnkişafına Təsiri

Gülşən Əlizadə[47]

Humay Zamanova[48]

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, AZ1130, Azadlıq pr., 181

Abstract

Məqalənin məqsədi- turizst qəbulunun sürətləndirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsirini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Məqalədə müqayisəli təhlil, statistik məlumatlar əsasında ölkələrin şərti olaraq sıralanması **metodologiyası**ndan və s. istifadə edilmişdir.

Məqalədə beynəlxalq turizmin inkişafına ölkəyə xarici valyuta gəlirləri, məşğulluğun yüksəlməsi və insanlararası münasibətlərin genişlənməsi mənbəyi kimi baxılmaqdadır. Ümumdünya Turizm Təşkilatının apardığı tədqiqatlar göstərir ki, qlobal maliyyə və iqtisadi böhranla bağlı son illərin obyektiv çətinliklərinə, dünyanın bir sıra turizm mərkəzlərində qeyri-sabit siyasi vəziyyətə baxmayaraq, qlobal turizm sənayesinin vəziyyəti ümumilikdə sabitdir və dünya iqtisadiyyatının ən böyük, yüksək gəlirli və sürətlə inkişaf edən sektorlarından biri kimi öz mövqeyini qoruyub saxlayır. Məqalədə, Azərbaycanda beynəlxalq turistlərin qəbulu üzrə ilk beşlikdə, orta mövqedə və aşağı səviyyədə olan ölkələrdən 2017-2022-ci ilrdə qəbul edilmiş turist saylarının ümumi ölkəyə gələn turistlərin sayındakı xüsusi çəkiləri hesablanaraq müəyyən edilmişdir ki, ilk beşlikdə Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə, İran və BƏƏ yer almışlar. Bu ölkələrin xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 2017-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə Rusiyada 3,8%, Gürcüstanda 15,0%, İranda 2,8%, BƏƏ-də 1,5% azaldığı halda yalnız Türkiyədə 8,4% artmışdır. Fikrimizcə, bu artımın, yəni Türkiyədən Azərbaycana gələn turist sayının yüksəlməsini iki qardaş ölkə arasında getdikcə daha da dərinləşən münasibətlərin formalaşması səbəbi ilə izahlandırmaq mümkündür.

Qəbul edilmiş turistlərə göstərilmiş mehmanxana xidmətinin dəyərinin müqayiisəli təhlili göstərir ki, Azərbaycanın müqayisə edilən dövrdə bu göstəricisi 2017-ci ilə nisbətən 2022-ci ildə 17063,5 min manat və ya 10,95% azalmışdır. Bu göstərici üzrə azalmanı son illərdə quru əlaqələrin kəsilməsi və ölkələr arasında turist qəbuluna mənfi təsiri ilə əlaqələndirmək olar.

Nəticə. Ölkələr arasında beynəlxalq münasibətlər genişləndikdə, stabillik mövcud olduqda və s. səbəblərdən beynəlxalq turist sayı sürətlənir və bu da ölkənin iqtisadi artımında, əhalinin məşğulluğun artmasında və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsində öz təsirini müsbət istiqamətdə göstərir.

JEL CODES A1.A13

THE IMPACT OF INTERNATIONAL TOURISM ACTIVITY ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM

Abstract

The purpose of the article is to determine the impact of accelerating the reception of tourists on the development of the country's economy.

The article used comparative analysis, **the methodology** of conditional ranking of countries based on statistical data, etc.

[47] elizadegulsen0@gmail.com
[48] zamanovahumay03@gmail.com

The article considers the development of international tourism as a source of foreign exchange earnings to the country, employment growth and expansion of interpersonal relations. Research by the World Tourism Organization shows that, despite the objective difficulties of recent years associated with the global financial and economic crisis, the unstable political situation in a number of tourist centers of the world, the state of the global tourism industry as a whole is stable and maintains its position as one of the largest, highly profitable and fast-growing sectors of the world economy. In the article, calculating the proportion of the number of tourists received in 2017-2022 from countries in the top five for receiving international tourists in Azerbaijan in the total number of tourists who arrived in the country, it was found that Russia, Georgia, Turkey, Iran and the UAE were in the top five. The share of these countries increased only in Turkey by 8.4% compared to 2017, while in Russia in 2022 it decreased by 3.8%, in Georgia -by 15.0%, in Iran - by 2.8%, in the UAE - by 1.5%, respectively. In our opinion, the increase in the number of tourists arriving in Azerbaijan from Turkey can be explained by the formation of increasingly deepening relations between the two fraternal countries.

The article considers the development of international tourism as a source of foreign exchange earnings to the country, employment growth and expansion of interpersonal relations. A comparative analysis of the cost of hotel services provided to tourists shows that in 2022, compared with 2017, this indicator decreased by 17063.5 thousand manats or by 10.95%. The decrease in this indicator can be attributed to the termination of land ties in recent years and their negative impact on the reception of tourists between the countries.

Conclusion. For reasons such as the expansion of international relations between countries, the existence of stability in the camp, etc., the number of international tourists is accelerating, which has a positive effect on the economic growth of the country, the growth of employment and an increase in the standard of living of the population.

Keywords: Tourist Reception, acceleration, service cost, country, economic development

Giriş

Müasir turizm sənayesi dünya iqtisadiyyatının yüksək gəlirli və dinamik sahələrindən biri olmaqla ölkələrin davamlı iqtisdi inkişafı prosesində həlledici ril oynayır. Turizm sferası qlobal ÜMM, qlobal investisiyalar, iş yerləri və qlobal istehlak xərclərinin 10%-ni təşkil edir. Hər il təxminən 736,1 milyon insan turizm məqsədilə müxtəlif ölkələrə səyahət edir. Son 15 ildə dünyada həm ümumi milli məhsul istehsalında, həm də məhsul ixracatında xarici turizmin gəlirlərini artırmaq üçün davamlı addımlar atılır.

Turizmin iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli bir sıra xüsusiyyətləri vardır və bu xüsusiyyətlər onun spesifik üstünlüklərini şərtləndirir: turizmin inkişfı və genişləndirilməsi məqsədilə ona yönəldilən vəsait qısa müddətdə öz bəhrəsini verir. Turizm tarixi abidələrin qorunmasını, şəhər və kəndlərin abadlaşdırılmasını, yolların bərpası və yenidən salınmasını, infrastruktur obyektlərinin bərba edilməsi, yeniləşdirilməsi və inkişafını mütəmadi olaraq həyata keçirməyi tələb edir. Turizmin inkişafı yeni iş yerlərinin yaradılmasına, o cümlədən onunla əlaqəli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına təkan verir və bu prosesi sürətləndirir [2,s.126-128].

Turizm sferasının cəlbediciliyi onun formalaşmasına və inkişafına yönəldilən vəsaitlərin qısa bir müddətdə özünü ödəməsi və gəlir əldə edilməsi ilə şərtləndirilməkdədir. Əsas xüsusiyyətlərinə görə turizm sferası iqtisadi fəaliyyətin digər formalarından fərqlənən bir sıra fundamental spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu spesifiklik birbaşa turizm xidmətlərinin xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlı olmaqla onun qeyri-müəyyənliyi, keyfiyyətin qeyri-sabitliyi, saxlanılmasının mümkünsüzlüyü və resurs mənbələri ilə davamlılığında ifadə olunur. Turizm, insan ehtiyaclarını ödəmək üçün bir sıra turizm xidmətləri

göstərən və turizm mallarının satışını təmin edən turizm müəssisələrinin fəaliyyətini əhatə edən iqtisadiyyatın müəyyən bir sahəsidir. Turizm sənayesi, öz növbəsində, turizm məhsulu istehsalının təşkili üçün hərtərəfli bir sistemdir. Turizm sənayesi sistemi, turizm şirkətləri, iaşə və yerləşmə, reklam, nəqliyyat, istirahət və əyləncə sahələri, təhsil müəssisələri, idarəetmə müəssisələri kimi iqtisadi kompleksin qarşılıqlı əlaqəli komponentləri də daxil olmaqla ixtisaslaşmış müəssisə, təşkilat və qurumların kifayət qədər çox növ və formasından ibarətdir [7, pp. 38-44].

Turizmin ikişafının əsas prioritet məqsədləri

Turizm xidmətlərinin, o cümlədən yeni turməhsulun işlənilib hazırlanması, həmçinin çeşidinin çoxaldılması nəticəsində təkcə sektorun özündə deyil, həmçinin onunla əlaqəli digər sahələrdə (ticarət, istehlak xidmətləri, ərzaq, nəqliyyat, rabitə, kənd təsərrüfatı, istehlak mallarının istehsalı və s.) məşğulluğun təmin edilməsinə həlledici formada təsir göstərir və beləliklə, müasir inkişaf şəraitində turizm məşğulluğun inkişafında əlaqələndirici rol oynayır.

Turizm sektoru ilə əlaqəli fəaliyyətin ən vacib iqtisadi xüsusiyyəti inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələr aşağıda qeyd edilən üç prioritet məqsədə uyğun nailiyyətin əldə edilməsini təbliğ etməsidir:

-səmərəli inkişafın təminatı olan gəlirin əldə edilməsi;

-ölkədə əhalinin məşğulluğu ilə əlaqəli problemlərin həll edilməsi;

-ölkənin valyuta fondunun formalaşmasına birbaşa təsir göstərilməsi [3, pp.20-24].

Bu baxımdan turizm sektoru ölkədə iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi mühüm rol oynamaqla onun iqtisadi qüdrətlənməsində, mövcud resurslarda səmərəli istifadə edərək gələcək nəslə ötürülməsində də əhəmiyyəti danılmazdır bilər. Turizm məhsulunun istehlakının mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, onun iqtisadi təsiri, hər işdə sürətlənən inkişafın məqsədlərinə nail olmaq üçün digər sektorlarda geniş hiss olunur.

Müstəqilliyinin bərpasından sonra yeni sosial-iqtisadi inkişafa doğru irəliləyən Azərbaycan açıq bazar iqtisadiyyatı sisteminin beynəlxalq arenaya olan tələbləri əsasında inkişaf edərək beynəlxalq inteqrasiya prosesləri çərçivəsində dünya ölkələri ilə iqtisadi münasibətlərini inkişaf etdirir. Ölkəmizdə bu münasibətlərin bir hissəsi olan Beynəlxalq Turizm münasibətlərinin inkişafı istiqamətində təqdirəlayiq işlər görülmüşdür [5, s. 80-82].

Azərbaycanda turizmin strateji planınIın həyata keçirilməsi üzrə görülmüş işlər haqqında məlumatda qeyd olunur ki, regionlarda yeni turizm infrastrukturunun yaradılması, regionlara yerli və xarici investorların cəlb edilməsi və orada yeni turizm müəssisələrinin yaradılması yolu ilə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi nəzərdə tutulmuş məqsədlərin yerinə yetirilməsi üzrə işlərin görüldüyünü əks etdirir.

Bu məqsədlə Dövlət Turizm Agentliyi müxtəlif turizm növlərinin yaradılması üçün ərazilərin və sxematik xəritələrin öyrənilməsi üzərində işləyir, bu məqsədlə regionlarda 30 perspektivli rayon və şəhərlərdə turizm sferasının inkişafı üçün yüksək təcrübəyə malik olan əməkdaşlar və mütəxəssislər cəlb edilmişdir [10].

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində əsas məqamlardan biri turizm sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarların təklif etdikləri turizm infrastrukturu layihələrini maliyyələşdirməyə üstünlük verilməsidir. Fikrimizcə, müvafiq qurumlar tərəfindən bu cür layihələrin dəstəklənməsi regionlarda turizm axınına təsir göstərə biləcək, turizm xidmətlərinin yaradılmasına və inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Ölkəmizin turizmin inkişafı üçün böyük perspektivləri vardır. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" konsepsiya çərçivəsində 2030-ci ilə qədər ölkəmizdə işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun turizm potensialları da daxil olmaqla turizm infrastrukturunun yenidən modernləşdirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da turizm xidmətləri spektrinin genişləndirilərək təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən xidmətlərin artırılması, sektorun rəqabət qabiliyyətinin artırılması və digər məsələləri özündə cəmləşdirir [1].

Müstəqillikdən sonrakı dövrdə əldə edilmiş uğurlu sosial-iqtisadi və siyasi nailiyyətlər, milli və multikultural dəyərlər gələcəkdə Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycanın iqtisadi inkişafının daha da artacağına, həmçinin qüdrətinin yüksələcəyinə və nəhayət əhlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaradacaqdır. Bu imkanlar 2030-cu ilə qədər nəzərdə tutulmuş mərhələdə Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə və müasir həyat standartlarına əsaslanan yüksək sosial rifah cəmiyyətinə malik qüdrətli dövlətə çevrilməsinə zəmanət verir. Azərbaycan dövləti ölkədə əhalinin rifahının daha da artırılması üçün sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi yolunu seçmişdir. Bu məqsədlə də hər il ölkədə davamlı inkişfın təmin edilməsi çərçivəsində dövlət tərəfindən sillsilə tədbirlər həyata keçirilir. Bunların sırasına ən öndə gedən prioritet məsələlər kimi yeni işğaldan azad edilən, tədricən minalardan təmizlənmə işləri başa çatan ərazilərdə bu istiqamətdə yerinə yetirilən işləri aid etmək olar. Məsələn, Fizuli və Zəngilan şəhərlərində Beynəlxalq hava limanlarının artıq tikilib istifadəyə verilməsi, Zəngilanda "ağıllı" şəhər layihəsi əsasında "Dost" kampusunun açılışının edilməsi və s.

Turizmin inkişafına təsir edən amillərin rolu

Turizm sənayesində investisiya layihələrinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində ən vacib amil infrastrukturun - yolların, qaz və su təchizatı, çirkab suların təmizlənməsi və enerji təchizatı sistemlərinin inkişafıdır. Bütün bunlar olmadan turizm sənayesinin yeni inşası və inkişafı ümumiyyətlə mümkün deyildir.

Təcrübə göstərir ki, investisiyalar turizm sənayesinin inkişafı üçün vacib şərtlərdən biridir, çünki bir çox amillər onların həcmindən və quruluşundan asılıdır:

- turizm sənayesinin uzunmüddətli inkişaf dinamikası;

- aralıq iş günündə sənayenin maliyyə-iqtisadi göstəriciləri;

- gələcəkdə turizm obyektlərinin və təşkilatlarının kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətləri (yaşayış yerlərinin tutumu, istehsal gücü və turizm obyektlərinin tutumu daxil olmaqla);

- turizm sənayesinin inkişaf quruluşundakı nisbətlərə uyğunluq (turizm axınlarının həcminə və turizm tələbinin quruluşuna uyğun olaraq otellərin, nəqliyyat vasitələrinin, qida şəbəkələrinin, rabitə, əyləncə, infrastrukturun bir-biri ilə əlaqəli inkişafı);

- ərazi və regional aspektlərdə turistik tələb və təklifinin inkişafı, həmçinin rəqabət mühitinin yaradılması [8, pp.105-113].

İnvestisiya fəaliyyətini gücləndirmək üçün onun təhlilinə və müxtəlif vəziyyətlərdə proqnozlaşdırılmasına inteqrasiya olunmuş yanaşmaların şərtləri nəzərə alınmalıdır:

- turizmin maddi-texnoloji bazasının formalaşdırılması üçün tədbirlər hazırlayarkən;
- turizm obyektlərinin yerləşdirilməsi və inkişafı sxemləri;
- turizm investisiya layihələrinin məlumat bankının formalaşdırılması;

- turizm məhsulunun standartlaşdırılması, sertifikatlaşdırılması üçün tədbirlər keçirmək;
- vergi proqnozu;
- məşğulluq və gəlirlərin planlaşdırılması, infrastrukturun inkişafı və s.

Turizm sənayesinə özəl, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün aşağıda qeyd etdiyimiz zəruri bəndlərə riayət edilməsi və həyata keçirilməsi çox vacib şərtlərdəndir [8, s.105-113]:

- reklam və informasiya fəaliyyəti sahəsində yerli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti kifayət qədər yüksək səviyyədə olmalıdır (turizm destinasiyalarının turizm və istirahət potensialının işıqlandırılması, onların brend turməhsul və ya markalarının yaradılması);
- turizm təşkilatları arasında sağlam rəqabət mühitinin qorunmasına yönəlmiş yerli hakimiyyət orqanlarının təsirli inhisar və cinayət əleyhinə siyasəti və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda da turizm sferasının inkişaf etdirilməsi istiqamətində müəyyən addımlar atılmış və bu yenə də davam etdirilir. Məsələn, Azərbaycanda 2006-cı ildə tikintisi planlaşdırılmış Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksi dünyada tikilib istifadəyə verilmiş bu tipli komplekslərdən nadirliyinə və universallığına görə fərqlənir. Kompleksin tikintisini həyata keçirmək məqsədilə həəmin ildə keçirilən tenderdə dünyanın aparıcı şirkətləri iştirak edərək qalib gəlmişlər. Qeyd edək ki, Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksi Qusar şəhərindən 32 kilometr aralıda olan Şahdağ Milli Parkının ərazisi daxilində yerləşir. Dövlət başçısının tapşırığı əsasında bu kompleksin istifadəsi üçün çəkilən avtomobil yolu genişləndirilmiş, körpülər salınmış, torpaq sürüşmələrinin qarşısının alınması üçün mühafizə tədbirləri həyata keçirilmiş və digər müvafiq işlər görülmüş və görülməkdə davam etdirilir. Kompleksin yerləşdiyi ərazi ekoloji təmizliyinə, flora və faunasının zənginliyinə görə çox seçilən məkandır Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksi ərazisinə görə (2058 ha) və digər vacib aspektlərinə görə Azərbaycanda və ümumiyyətlə dünyada anoloqu çox nadir ola biləcək mükəmməl layihələrdən biridir. Həmçinin, turizm kompleksi oxşar istirahət mərkəzlərindən bənzərsizliyi ilə fərqlənməklə bütün il boyu fəaliyyət göstərir. Qeyd edilən kompleksin fəaliyyətə başlaması Azərbaycanda dağ-xizək və digər qış idman növlərinin inkişafı üçün olduqca əlverişli və geniş imkanlar açır. Kompleksdə istirahətə gələn beynəlxalq və yerli turistlər yay mövsümündə də olduqca mənalı istirahət etməklə öz yaşayış yerlərinə yüksək əhval-ruhiyyə ilə qayıdırlar. Azərbaycanda iqtisadi sahələrin, o cümlədən turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən mütəmadi olaraq lazımi tədbirlər həyata keçirilir. Bundan əlavə ölkə iqtisadiyyatına kifayət həcmdə beynəlxalq və yerli investorlar tərəfindən investisiya yatırılır ki, bu da biavasitə həmin sferanın inkişafda olduqca əhəmiyyətli hesab edilir. Ölkəmizdə yay-qış turizm bazasının yaradılması, mövsümlük anlayışını aradan qaldırmaqla, turizmin davamlı inkişfna nail olmaq üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Azərbaycan, isti iqlim qurşağında yerləşməsinə baxmayaraq, o, ən yüksək dünya standartlarına cavab verən nəhəng qış turizm infrastrukturları və kompleksləri yaradılan nadir ölkələrdən biri sayılır. Belə ki, ölkədə məqsədli və planlaşdırılmış layihələrin həyata keçirilməsi qış turizminin daha geniş inkişafına həlledici təkan verir. İl boyu idman və istirahətin təşkil edilməsi məqsədilə çox əlverişli iqlimə malik olan Şahdağın soyuq qışı (-20°C) və isti yay axşamları (+20°C) bu regionu ən böyük xizək kurortu yerləşən, dünyanın ən böyük milli parklarından birinin məkanında yerləşən bu kompleksin formalaşması və genişlənməsində həlledici rol oynayır [11].

Azərbaycanda turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə iqtisadiyyata yönəldilmiş investisiya həcminin təhlili göstərir ki, 2000-ci ildə ölkə üzrə cəmi 1441, 4 milyon ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuş, onun tərkibində xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 64,3%, daxili

investisiyaların xüsusi çəkisi 35,7% və ya 514,4 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur. 2010-cu ildə bu göstərici 1561,8 milyon ABŞ dolları, 2015-ci ildə 19547,2 milyon ABŞ dolları, 2020-ci ildə 13225,9 milyon ABŞ dolları, 2021-ci ildə 14890,4 milyon ABŞ dolları və 2022-ci ildə 17138,3 milyon ABŞ dolları həcmində təşkil etmişdir. Müqyisə dövründə ən çox investisiya həcmi 2015-ci və 2022-ci illərdə olmuş, ən az investisiya həcmi isə 2000-2010-cu illərdə olmaqla müvafiq olaraq 1441,4 milyon ABŞ dolları və 1561,8 milyon ABŞ dolları həcmində təşkil etmişdir. 2000-ci ilə nisbətən investisiya həcmində 2022-ci ildə 11,89 dəfə artım olmuşdur. Fikrimizcə, bu artımın kifayət həcmdə olması müqayisə dövrünün ilk illərində Azərbaycanın yeni müstəqillik əldə etməsi, iqtisadiyyatın yetərincə dağınıq olması və yeni müharibədən çıxmış bir dövlətin bu istiqamətdə həm maddi imkanının olmaması, həm də həmin dövrdə inkişafın həddən artıq zəif olması səbəbi ilə izahlandırıla bilər.

Qeyd edək ki, 2022-ci ildə iqtisadiyyata yönəldilmiş investisiyanın (17138,3 milyon ABŞ dolları) tərkibində xarici investisiyanın xüsusi çəkisi 51,06%, daxili investisiyanın xüsusi çəkisi isə 48,94% olmaqla müvafiq olaraq 8752,5 milyon ABŞ dolları və 8385,8 milyon ABŞ dolları həcmində təşkil etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2000-2022-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyanın ümumi 11,89 dəfə artımın olmasına baxmayaraq xarici investisiyanın həcmi 2000-ci ildə 1,8 dəfə çox olduğu halda 2022-ci ildə bu göstərici 1,04 dəfəyə qədər azalmışdır [9].

Turizm sferasının inkişafına təsir göstərən amillərdən biri də beynəlxalq turist axını hesab edilir. Bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, sosial və iqtisadi, siyasi, maddi və s. kimi beynəlxalq turizmin inkişafına təsir edən əsas amillərin müəyyənləşdirilməsinin nəticələri beynəlxalq turizmin inkişafına kömək edən bir sıra funksiyalara onun sahib olduğunu göstərməyə nail ola bilmişdir. Turizmin inkişafına təsir edən amillər müxtəlifliyi və çoxşaxəliyi ilə fərqlənir. Turizmin inkişafına təsir edən əlverişli amillərin olması ayrı-ayrı bölgələrin və ölkələrin dünya turizmində liderliyinə səbəb olurki, bu da həmin ölkədə istər turizmin inkişfına, istərsə də bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına kifayət səviyyətə təsir etməyə imkan verir. Bəzən də bu amillər turizmin inkişafına mənfi təsir göstərir, onlar arzuolunmaz amil qrupuna aid edilməklə turizm axınını zəiflətməkdə həlledici rol oynayırlar [4, pp. 238-240].

Turizmin inkişafına təsir edən əsas amilləri iki qrupa bölmək olar: statistik və dinamik.

Statistik amillər zamanla dəyişməyəcək bir dəyərə malikdir. Bu qrupa iqlim, coğrafi, mədəni və tarixi amillər daxildir.

Dinamik amillərə aşağıdakılar daxildir: - demoqrafik; - sosial; - iqtisadi; - mədəni; - elmi və texnoloji tərəqqi; - beynəlxalq amillər.

Qeyd edilən amillərin beynəlxalq turist axınına təsirini təhlil etmək məqsədilə Az.RDSK-nin məlumatlarına istinad edək (şəkil 1).

2017-2022-ci illərdə Azərbaycana gələn turistlər üzrə ilk beşlikdə Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə, İran və BƏƏ yer almışlar. Belə ki, 2017-ci ildə ölkə üzrə qəbul edilmiş xarici turistlərin sayına görə bizim tərtib etdiyimiz reytinq sırasında duran Rusiyadan-854,331 min nəfər, sonuncu beşlikdə duan BƏƏ-dən-102,498 min nəfər qeydə alınmışdır. Qeyd edək ki, 2022-ci ildə bu ölkələrdən gələn turist axınında yalnız Tükiyə vətəndşlarında 9,87 min nəfər artım olmuş, digər dörd dövlətdə isə azalma olmuş və bu göstərici müvafiq olaraq Rusiya üzrə 407,619 min nəfər, Gürcüstan üzrə 456,007 min nəfər, İran üzrə 193,078 min nəfər və BƏƏ üzrə 61,473 min nəfər təşkil etmişdir. Müqayisə edilən ölkələrdən qəbul edilmiş turist axınının ümumi ölkəmizə gələn turist sayında xüsusi çəkisinin müqayisəsi göstərir ki, 2017-2022-ci illərdə stabil olaraq Rusiya vətəndaşlarının payı 27,8-32,6% hüdudunda dəyişikliklə nəticələnmişdir.

Digər ölkələrdə bu göstəricinin müqayisə dövründə payı Gürcüstanda 5,0-23,0% arasında, Türkiyədə 10,0-25,0% hüdudunda, İranda 8,0-16,0% hüdudunda və BƏƏ-də 0,9-4,0% hüdudunda olmuşdur. Qeyd edək ki, müqayisə dövründə 2017-ci illə nisbətən 2020-ci ildə ən çox turist axını olan Rusiya ilə ən az turist axını olan BƏƏ-yi arasında qəbul edilmiş turist sayında 217,25 min nəfər fərq olmuşdur. Bu ölkələrin xüsusi çəkisində də 27,4% fərqin olduğunu (Rusiyda 28,3% və BƏƏ-də 0,9%) görə bilirik. Virus infeksiyasının büün dünya ölkələrində yayılmasından əvvəlki 2019-cu ildə Azərbaycan rekord sayda turist axınını qəbul edərək 3170,373 min nəfər olmuşdur. Həmin ildə ən çox turist axını olan Rusiyadan gələn turistlərin ümumi sayda payı 29,4%,

Şəkil 1. Beynəlxalq turist axını sırasında ilk beşlikdə olan ölkələr

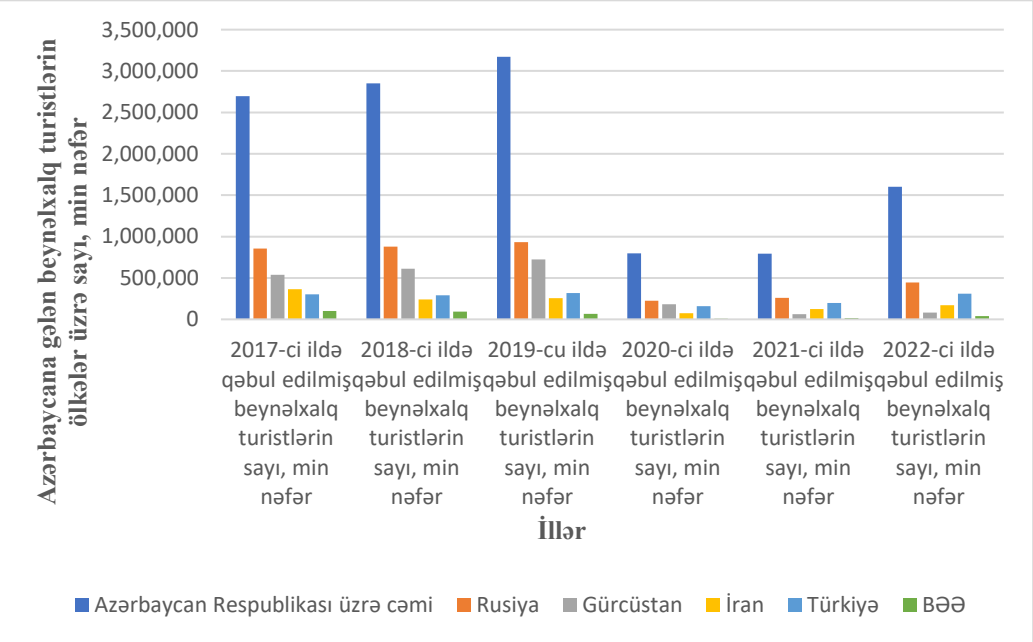

Mənbə: [12, s.22-24] əsasında müəlliflər tərtib etmişdir

Gürcüstanda 23,0%, Türkiyədə 10,0%, İranda 8,0% və BƏƏ-də 2,15% olmuşdur [12, s.22-24].

Təhlil göstərir ki, 2020-ci ildən sonra ölkəmizdə turist qəbulunda kifayət sayda turist axını azalmışdır ki, bu azalmanı ölkələr arasında quru sərhədlərinin bağlı olması nəticəsində turistlərin yalnız bir nəqliyyat növü olan hava yollarından istifdə etməsi ilə əsaslandırmaq olar.

Turizm sferasının inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri və ən mühümi turistlərə göstərilən xidmətlərin cəmi məbləği hesab edilir. Azərbaycan Respublikasında 2017-2022-ci illər üzrə bu göstəricinin təhlilindən görünür ki, müqayisə dövründə mehmanxalarda turistlərə göstərilən cəmi xidmətlərin məbləğində 2017-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə 17063,5 min manat (10025,5 ABŞ min dollar) və ya 11,0% azalma olmuşdur. Bu azalmanın da səbəbi ölkə üzrə qəbul edilmiş və mehmanxalarda yerləşmiş xarici turistlərin sayının az olması ilə əsaslandırıla bilər.

Qeyd edək ki, müqayisə dövründə ilk beşlikdə sıralanan ölkələrdən də qəbul edilmiş turistlərin sayında (Türkiyə Cümhuriyyəti istisna olmaqla) və mehmanxalarda onlara göstərilən xidmətlərin məbləğində də azalma olmuşdur. Bu göstərici üzrə azalma ən çox İran (-90,0%) və

Böyük Britaniyada (-56,0%) olmuşdur. Hətta Türkiyədən gələn turist sayının bu dövrdə artmasına baxmayaraq onlara mehmanxalarda göstərilən xidmətlərin məbləğində 13,0% azalma olduğu müşahidə olunur [12,s.25-33].

Fikrimizcə, bu göstəricinin azalmasının əsas səbəbini müqayisə dövründə son illərdə xidmətin dəyərinin 2017-ci ilə nisbətən aşağı olması ilə izahlandırmaq mümkündür.

Nəticə

Turizm sferasının inkişafında beynəlxalq turist axınının təsiri danılmazdır. Çünki, ölkəyə turist axını sürətləndikcə ilk növbədə turizm sferasının davamlı inkişafına, ölkə regionlarının və ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişafına, bu da son nəticədə ölkə əhalinin sosial-iqtisadi həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə birbaşa təsir göstərir. Bu isə turizmin multiplikasiya effektini və səmərəliliyini yüksəldir.

Fikrimizcə, ölkədə turizm sektorunun inkişafına birbaşa təsir edən amillərin rolu danılmazdır. Qeyd edilən amillərə bu sferaya yönəldilmiş ümumi investisiyanın həcmini, beynəlxalq turist axınını, mehmanxanalarda və digər yerləşdirmə vasitələrində turistlərin gecələmə sayını, onlara mehmanxalarda göstərilən xidmətlərin məbləğini və s. aid etmək olar. Göstərilən amillərin təsiri nəzərə alınmaqla ölkəyə gələn turist sayının ildən-ilə artırılması və ya turist qəbulunun sürətləndirilməsi bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında həlledici rol oynayar və turizm sektorunun inkişafı ayrı-ayrı regionlarda məskunlaşmış əhalinin məqğulluq səviyyəsinə təsir edərək onların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərər.

Ədəbiyyat

1. **Azərbaycan 30: Sosial-Iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı**
2. **Aliyeva N.R. "Travel companies of Azerbaijan on the way to innovative development" abstracts of the 2nd International Scientific and Practical Conference / Scientific Innovation Center of ANAS. Baku: Elm Publishing House. 2008. pp. 126-128.**
3. **Andrianova Y.V., Filatov V.V. Priority areas for the development of tourism in Russia //** Y.Andrianova, V.Filatov. İnnovative economy: information, analysis, prognoses. 2022,-№2, -pp.20-24
4. Vorobyeva E.A.Factors ınfluencıng the development of tourısm ın modern condıtıons. Collection of materials of the 9th International Conference. Simferopol. 2022, -p.238-240
5. İsmayılov Ç.N.,Zeynalova K.Z. Klaster konsepsiyası və onun regional inkişafda əhəmiyyəti . "H.Əliyev və Azərbaycanda coğrafiyanın inkişafı"beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, -2013, s. 80-82
6. Kropinova E. G.Tourısm as a prıorıty of regıonal development //Bulletin of the I. Kant Russian State University. 2009. Issue 3. pp. 92-99.
7. Çekuşev A.A. The specıfics of tourısm as a branch of the economy. Collection of materials of the XXXIII International Scientific and Practical Conference. -2017, -pp.38-44
8. Chernenko V.A., Fedorova C.B., Fedosov V.A. The role of ınvestment ın tourısm development // Theory and practice of the service:economy, social sphere, technology. Saint Petersburg, pp. 105-113
9. Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Finance and banks. Baku. -2023, -708 p.

10. https://sia.az/az/news/tourism/789683.html (15 oktyabr 2022-ci ildə müraciət edilmişdir)
11. https://www.yeniazerbaycan.com/Gundem_e9288_az.html (28.09.2022-ci ildə müraciət edilmişdir)
12. https://www.stat.gov.az/(28.09.2022-ci ildə müraciət edilmişdir)

Endüstri 4.0: Dünyadan Örnekler ve Türkiye'nin Rekabet Gücü

Arş. Gör., Semiha ŞAHİN, Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Özet

Teknolojinin sürekli evrimi, özellikle 18. yüzyılın sonlarından günümüze kadar üç ana dalgada endüstriyel üretkenliği önemli ölçüde artırmıştır. Buhar gücüyle çalışan makineler, elektriğin endüstriyel üretime dahil olması ve 1970'lerden sonra giderek yaygınlaşan robotlu otomasyon akımı, üretim süreçlerinde önemli dönemeçleri temsil etmiştir. Bugün ise dijital teknolojilerle tetiklenen 4. Sanayi Devrimi hakkında konuşmaktayız. Akıllı robotlar, büyük veri, nesnelerin interneti, 3D baskı, bulut gibi dokuz teknolojinin, bu devrimi başlatmada kilit bir rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Endüstri 4.0, diğer adıyla Dördüncü Endüstri Devrimi, veri transferi ve otomasyona yönelik üretim teknolojilerinde yeni bir trend olarak literatüre geçmiştir. Endüstri 4.0, 2011 yılında Almanya'da yapılan Hannover Fuarı'nda duyurulmuş ve o günden bugüne birçok ülkede politikacılar, akademisyenler, hükümet yetkilileri tarafından devamlı öne sürülen ve konuşulan bir konu haline gelmiştir. Endüstri 4.0 içerisinde ele alınan nesnelerin interneti, siber fiziksel sistemler, akıllı fabrika ve bulut uygulamaları önde gelen bileşenlerdir. Endüstri 4.0 uygulamaları işletmeler arasında farklılık göstermektedir. Endüstri 4.0'dan yeterince faydalanamayan işletmeler, kalitesi yüksek ürünü düşük maliyetle piyasaya sürmek ister. Aynı zamanda işletmeler devamlı karı da hedefler. Bu işletmelerin ellerinde bulundurduğu uygulama, verileri biriktirir, var olan hatayı çözer ve gerekli düzenlemelerin yapılması komutunu verir. Endüstri 4.0 kullanan işletmelerde ise Endüstri 4.0 uygulamaları; veri biriktirip hata çözmenin yanında olması muhtemel hataları da tahmin etmekte ve hatayla karşılaşınca problemi ortadan kaldırabilmektedir.

Bu çalışmada, Endüstri 4.0'ın tanımı ve teorik alt yapısı incelenecek ve daha sonra Türkiye'nin rekabet durumu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik Değişim, Ekonomik Büyüme Toplam Verimlilik, İnovasyon ve Buluşlar

JEL Kodları: O33, O47, 031

Industry 4.0: Examples From The World And Competıtıveness Of Turkey

Abstract

The ever-developing technology has made it possible to increase the productivity in the industry very significantly, especially from the end of the 18th century to the present day, around three main waves. Steam-powered machines, the introduction of electricity, and the robotic automation trend that became more and more widespread after 1970 were the triggers of these three groundbreaking revolutions. Today, we are talking about the 4th Industrial Revolution triggered by digital technologies. It is observed that nine technologies such as smart robots, big data, the internet of things, 3-D printing, cloud have a very important role in triggering this revolution.

Industry 4.0, also known as the Fourth Industrial Revolution, has entered the literature as a new trend in production technologies for data transfer and automation. Industry 4.0 was announced at the Hannover Fair in Germany in 2011 and has become a topic that has been constantly put forward and talked about by politicians, academics, government officials in many countries since then. The Internet of things, cyber physical systems, smart factory and cloud applications are the leading components covered in Industry 4.0. Industry 4.0 Deceptions vary between enterprises. Enterprises that cannot benefit enough from Industry 4.0 want to put a high-quality product on the market at a low cost. At the same time, businesses also aim for continuous profit. The application that these enterprises have in their hands accumulates data, solves the existing error and gives the command to make the necessary adjustments. In enterprises using Industry 4.0, Industry 4.0 applications; In

addition to collecting data and solving errors, they also predict possible errors and can eliminate the problem when faced with an error.

In this study, the definition and theoretical infrastructure of Industry 4.0 will be examined and then Turkey's competitive situation will be discussed.

Key Words: Technological Change, Economic Growth Total Productivity, Innovation and Inventions

JEL Codes: O33, O47, 031

Giriş

Son yıllarda, Endüstri 4.0 olarak da bilinen Dördüncü Sanayi Devrimi küresel endüstri yapısı yeniden inşa etmektedir. Endüstri 4.0 kendinden önceki sanayi devrimleri ile karşılaştırıldığında, yıkıcı bir paradigma olarak tanımlanabilmektedir. Yeni endüstriyel dönüşüm, insan merkezli tüm faaliyet alanlarına çok daha hızlı bir değişim göstermesi ve yayılmasıyla öne çıkmaktadır. Endüstri 4.0, üretim birimlerine dijital bir dokunuş getirmektedir.

Yapılan çalışmada Endüstri 4.0'ın tanımlaması yapıldıktan sonra Endüstri 4.0'ın araçları açıklanacaktır. Daha sonra Endüstri 4.0 la beraber gelen fırsatlar ve zorluklara değinilecektir. Akabinde Türkiye'nin Endüstri 4.0 rekabet gücü üzerinde durulacaktır.

1. Endüstri 4.0

Endüstri 4.0, dijitalleştirilmiş ve bağlantılı endüstriyel değer üretimini ifade eden yeni bir üretim paradigması olarak tanımlanmaktadır (Ghobakhloo, 2018). Bu yeni üretim paradigması teknolojik gelişmeler, bilgi işlem teknolojisi alanındaki ilerlemeler ve tüm değer zincirlerinin internet tabanlı bağlantısı temelinde yükselmektedir. (Kagermann vd., 2013).

Endüstri 4.0 yatay entegrasyonu hedeflemektedir. Yatay entegrasyon tüm tedarik zincirlerinin ve müşterilerin dijital olarak birbirine bağlanması olarak tanımlanmaktadır.

Akıllı üretim, tüm değer zinciri boyunca gerçek zamanlı optimizasyonun yanı sıra değişken ürün talebine dinamik bir yanıt sağlamak için gelişmiş akıllı sistemleri uygulamanın bir yolu olarak ortaya çıkmaktadır.

BİT teknolojilerinde, özellikle IoT, büyük veri ve CPPS ile ilgili son gelişmelerle birlikte, bu zorluklarla yüzleşmek için gerekli esnekliği, duyarlılığı ve zekayı uygulamak artık mümkün.

Yapay zeka genel olarak, akıl yürütme, öğrenme ve kendini geliştirme gibi normalde insan zekasıyla ilişkilendirilen işlevleri yerine getiren veri işleme sistemlerinin geliştirilmesiyle ilgilenen bilgisayar biliminin alt disiplini olarak tanımlanabilir (Smith, 2016).

Dolayısıyla Endüstriyel Yapay Zeka, makine öğrenimi, NLP ve robotik gibi alanları kapsayan disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Son birkaç yılda bu kavramların mevcut Endüstri 4.0 üretim değer zincirlerine nasıl birleştirileceği ve yerleştirileceği konusunda önemli araştırma çalışmaları yapıldı (Zhou & Zhou L., 2015).

Endüstri 4.0 araçları üretim süreçlerini daha verimli, esnek ve akıllı hale getirir. Araçların her biri, endüstriyel işletmelerde dijitalleşme ve operasyonun önünü açar. Başlıca endüstri araçları; akıllı sensörler, ıot (nesnelerin interneti) cihazları, dijital çift (digital twin) teknolojisi, endüstriyel robotik sistemler, blockchain teknolojisi, endüstriyel yazılımlar ve erp sistemleri, 5g teknolojisi, robotlar ve otomasyon sistemleri, yapay zeka ve makine öğrenimi, endüstriyel yazılımlar ve erp sistemleri ve endüstriyel internettir.

Çeşitli parametreleri ölçmek için kullanılan sensörler, üretim süreçlerinde gerçek zamanlı veri toplamayı sağlar. Sensörler, etiketler ve akıllı cihazlar gibi IoT cihazları, fiziksel nesnelerden veri toplamak ve bunları dijital ortama aktarmak için kullanılır. Gerçek dünya varlıklarının dijital bir modelini oluşturan dijital çift teknolojisi, üretim süreçlerini simüle etmek ve optimize etmek için kullanılır.

Çeşitli parametreleri ölçmek için kullanılan akıllı sensörler, üretim süreçlerinde gerçek zamanlı veri toplamayı sağlar. Otomatik montaj, paketleme ve taşıma gibi görevleri gerçekleştiren endüstriyel robotlar, üretim süreçlerini hızlandırabilir ve iyileştirebilir. Blockchain, endüstri 4.0'da veri güvenliği ve bütünlüğünü sağlamak için kullanılır. Tedarik zinciri yönetimi gibi alanlarda da kullanım bulur. Üretim planlaması, stok yönetimi ve tedarik zinciri yönetimi gibi süreçleri yönetmek için endüstriyel yazılımlar ve ERP (Kurumsal Kaynak Planlaması) sistemleri kullanılır.

Yüksek hızlı, düşük gecikmeli iletişim sağlayan 5G teknolojisi, endüstriyel tesislerde daha güvenilir ve hızlı veri transferini mümkün kılar. Endüstriyel robotlar ve otomasyon sistemleri, üretim süreçlerini optimize etmek ve tekrarlayan görevleri yerine getirmek için kullanılır. Yapay zeka ve makine öğrenimi, üretim süreçlerindeki karmaşıklıkları anlamak, tahminlerde bulunmak ve süreçleri optimize etmek için kullanılır (Almeida & Simoes, 2019).

2. Endüstri 4.0'ın Uygulanması Zorlukları

2.1. Teknik Zorluklar

Endüstri 4.0, üretim düzeyindeki uygulamanın yanı sıra, hem dikey hem de yatay olarak genel bir dijital bağlantıyla karakterize edilir. Dikey entegrasyon, tüm iç sistemlerin ve arayüzlerin bağlanmasını ve ayrıca firma içi hiyerarşik seviyeler arasındaki veri alışverişini içerir. Örneğin ERP sistemleri ile MES'in birbirine bağlanması gerekmektedir (Mosler, 2017). Yatay entegrasyon, müşterilerin, tedarikçilerin ve dış hizmet sağlayıcıların sistemlerinin bir şirketin sistem ortamına firmalar arası entegrasyonu anlamına gelir (Siepmann, 2016). İç sistemler ile dış ortaklar arasındaki bağlantıyı gerçekleştirmek için referans mimari modelinde yönetilebilecek standartlaştırılmış arayüzler, veri türleri ve iletişim protokolleri gereklidir (Enrique & Charrua-Santos, 2021).

2.2. Organizasyonel Zorluklar

Otonom üretim uygulamalarını üretim yapılarına ve tüm değer zincirlerine entegre etmek için oldukça büyük değişiklikler ve harcamalar gerekmektedir.

Bir şirketin organizasyon yapısı Endüstri 4.0 hedeflerini desteklemelidir. Çalışanlar sık ve düzenli görev değişikliklerinin yanı sıra ekiplerle olan bağlantılarının değişmesiyle de karşı karşıya kalmaktadır. Dijital çağda çalışanların belirli bir süre boyunca ortak bir görev üzerinde çalışacak şekilde yetkinliklerini eşleştiren topluluklar halinde örgütlenmesi gerekmektedir (Schuh vd., 2017). CPS, karar vericilere operasyonel düzeyde amaca yönelik bilgiler sağladığı için merkezi olmayan karar almanın teknik temelini sağlar (Hermann ve diğerleri, 2015).

2.3. Sosyal Zorluklar

Akıllı fabrikalarda insan ve teknoloji birbirini tamamlayıcısı olarak lanse edilse de insan yalnızca fiziksel gücü ile Endüstri 4.0 üretim modelinde kendine yer bulamayacağı ile yüzleşmek durumunda kalmaktadır. İlk sanayi devrimleri emek faktörünün fiziksel gücünden yoğun olarak yararlanırken, son endüstri devrimi emeğin bilişsel zekasına vurgu yapmaktadır. Emek faktörü kas gücünü beyin gücü ile ikame etmek durumunda kalmaktadır. Bu durum emeğin eğitim sürecini yeniden planlamayı gerektirmektedir. Firmalar, eğitim kurumları ile

yakın işbirliği içinde çalışması gerekmektedir, böylece geleceğin üretim modellerinde istihdam edilecek çalışanların yeni iş kollarının gerektirdiği beceri ve yeterlilikler sağlanabilecek (Kiel vd., 2017).

Endüstri 4.0 üretim modeli modern üretimde insanın rolünü ve bu teknolojik sistemlerin insanlarla etkileşim biçimini derinden değiştirecek yıkıcı bir potansiyel taşımaktadır.

Otonom endüstriyel üretim modelleri benimsenmesini iyileştirmek için gereken kalite, güvenlik ve güvenilirlik düzeyini sağlamak için uygun altyapılar sağlamak oldukça önemlidir.

Bunlar arasında uzaktan operasyonlar, siber güvenlik, gizliliği koruyan mekanizmalar, Endüstri 4.0 Standartlarına Uyum, yedekleme ve kurtarma stratejileri, enerji verimliliği bulunmaktadır.

Ancak tedarik zinciri boyunca veri alışverişi, verilerin rakiplere veya üçüncü taraflara karşı şeffaf olabileceği endişelerinin de eşlik ettiği çeşitli teknik zorluklarla karşı karşıyadır. Sonuç olarak, özellikle KOBİ'ler pazarlık gücünü kaybetmekten veya değiştirilmekten korktukları için Endüstri 4.0'a karşı isteksiz davranmaktadırlar (Kiel vd., 2017; Müller, Kiel ve Voigt, 2018).

Şu anda endüstri 4.0 araçlarının, tamamen otonom endüstrileri hayata geçirmekten ziyade emek gücünün performansını artırmak için kullanıldığına dikkat etmek önemlidir. Alandaki araştırmaların çoğu otonom endüstrilerin daha çok laboratuvar ortamlarında gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır (Orzes & Poklemba, 2018).

Endüstri birimlerinin büyük bir kısmı, tam otomasyon üretim modelinin halihazırda bulunan iş modellerine ve süreçlerine entegrasyonuna rehberlik edecek kapsamlı bir yol haritasına sahip değildir (Müller, 2019). Otonom endüstrilerinin üretim potansiyelinin tam olarak hayata geçirilmesi, Endüstri 4.0 araçları aracılığıyla mümkündür. Gerçek dünya sorunlarını çözmek için işletmelerin Endüstri 4.0'ın sunduğu fırsatlardan tam anlamıyla yararlanabilmesi için öncelikle Endüstri 4.0'ı anlamaları ve uygulamaları gerekmektedir.

3. Türkiye'nin Endüstri 4.0 Rekabet Gücü

Endüstri 4.0 gerektirdiği geçiş süreci, üretim birimlerinin inovasyon yapma kapasitesi, tüm fiziksel yapı, üretim operasyonları, teknolojiler, organizasyonel şemasında değişiklik yapmaya zorlamaktadır. Bu değişim firmaların performansını ve rekabet gücünü etkilemekte ve gelecekte yeni dijital teknolojilerin uygulanmasını destekleyen bir stratejinin geliştirme ihtiyacını güçlendirir.

Tablo 1: Endüstri Devrimleri

Birinci Sanayi Devrimi	**İkinci Sanayi Devrimi**	**Üçüncü Sanayi Devrimi**	**Dördüncü Sanayi Devrimi**
Buharlı makinalar	Güç kaynağı elektrik	Elektronik ve bilgisayar teknolojisi	Yenilenebilir enerji kullanımı Bilgisayar sistemlerinin ağ üzerinden bağlantısı kurması

Takım tezgahları, Buhar gücü ve Su gücü	Seri üretim ve montaj hatları, manuel montaj üretimi	Kısmi otomasyon, Karma montaj süreci-manuel ve otomatik-çalışanların görev ve sorumlulukları azaldı.	Tam Otomasyon, Modern teknolojilerde yapay zeka, üst düzey robot teknolojisi ve artırılmış gerçeklik var.
		Bilgisayar yazılım uygulamalarının kullanılması	Nesnelerin interneti (IoT) ile bağlantı kuran akıllı sisteme sahip her türlü Endüstri kolu.

Kaynak: (Yavari ve Pilevari, 2020).

Bir ülkedeki şirketlerin yeni teknolojilere uyum sağlaması ve rekabet güçlerini artırması sürekli bir gelişim süreci içerisindedir. Türkiye'deki şirketlere baktığımızda şirketlerin yeni teknolojileri ne ölçüde benimsedikleri ve bu teknolojilerin rekabet gücü üzerindeki etkisi birçok faktöre bağlıdır. Ar-Ge yatırımları, yönetim stratejileri, endüstri gereksinimleri, ekonomik koşullar, şirketin ve sektörün büyüklüğü, bu faktörlerden bazılarıdır.

Bulut bilişim, büyük veri analitiği, dijitalleşme, nedenlerin interneti gibi yeni teknolojilere olan talep dünya geneli giderek artmaktadır. Bu yeni teknolojileri kullanan firmaların rekabet avantajının ve verimliliğinin arttığı görülmektedir (Cerit& Ören,2022).

Türkiye'nin Endüstri 4.0'daki rekabet gücü, yatırımlar, altyapı, teknolojik yetenek, inovasyon, eğitim, işgücü yetenekleri, işbirliği, ekosistem, regülasyon ve politika gibi bir dizi faktöre bağlıdır. Bu süreçte, dijital altyapının güçlendirilmesi, Ar-Ge ve inovasyon alanlarındaki yeteneklerin artırılması, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) alanlarında eğitim ve işbirliği içinde bir ekosistemin oluşturulması önemlidir. Ayrıca, etkili politika ve düzenlemelerin yanı sıra küresel rekabeti gözeterek hızlı bir adaptasyon yeteneği de kritik öneme sahiptir. Türkiye, bu faktörleri dikkate alarak Endüstri 4.0'da rekabet gücünü artırabilir. Türkiye endüstrisi genel olarak üçüncü ve üçüncü sanayi devrimleri arasındaki geçiş noktasında yer aldığı söylenebilir (Aydınbaş & Erdinç, 2023).

Tablo 2: Genişletilmiş Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler (SWOT) analizi

	Fırsatlar	**Tehtitler (Zorluklar)**
İçsel Faktörler	Yapay zeka, süreçlerdeki hataları azaltır ve üretim kapasitesini artırır. Endüstri 4.0, üretim süreçlerini daha esnek ve adapte edilebilir hale getirir (Cerit& Ören,2022).	Endüstri 4.0 teknolojilerini uygulamak, başlangıçta yüksek bir maliyet gerektirebilir.
	Akıllı üretim sistemleri, talep değişikliklerine hızlı bir şekilde yanıt verebilir, özelleştirilmiş üretimi destekler. Büyük veri analitiği ve veri madenciliği, üretim süreçlerinden elde edilen verileri anlamlı bilgilere dönüştürür.	Sensörler, yazılımlar ve altyapı güncellemeleri gibi yeni teknolojilere geçiş, organizasyonlar için mali bir zorluk oluşturabilir.

	Organizasyonlar, veri tabanlı kararlar alarak iş stratejilerini geliştirebilir ve rekabet avantajı elde edebilir. Dijital çift teknolojisi, ürünlerin dijital bir kopyasını oluşturarak tasarım ve geliştirme süreçlerini iyileştirir. Yapay zeka ve IoT, yenilikçi ürün ve hizmetlerin ortaya çıkmasına olanak tanır. Otomasyon ve veri analitiği, iş süreçlerindeki verimsizlikleri azaltarak maliyet tasarrufu sağlar. Bakım öngörüleri sayesinde ekipman arızaları önceden tahmin edilerek bakım maliyetleri minimize edilir.	Yeni teknolojilere adapte olma sürecinde çalışan direnciyle karşılaşılabilir. Endüstri 4.0'ın başarılı olabilmesi için çalışanlara eğitim vermek ve yeteneklerini geliştirmek önemlidir. Büyük veri kullanımı, siber güvenlik sorunlarını beraberinde getirebilir. Hassas üretim verilerinin korunması, siber saldırılara karşı etkili bir şekilde savunma oluşturmak zorlu bir görev olabilir. Mevcut altyapıların, Endüstri 4.0 teknolojilerini destekleme konusunda uyumsuzlukları olabilir. Uyumlu bir altyapı oluşturmak ve mevcut sistemleri entegre etmek zaman alabilir ve zorluklar yaratabilir (Soylu, 2018).
	Endüstri 4.0, çalışanların daha stratejik ve değer ekleyen görevlere odaklanmalarını sağlar. Yeni teknolojilerin kullanımı, çalışanların becerilerini geliştirmelerine ve iş süreçlerine daha etkili katılmalarına olanak tanır. Endüstri 4.0, siber güvenlik önlemleri ve risk analitiği ile entegre edilerek organizasyonların endüstriyel süreçlerini güvenli bir şekilde yönetmelerine yardımcı olur. Özelleştirilmiş üretim ve hızlı yanıt verme, müşteri ihtiyaçlarına daha iyi cevap vererek müşteri memnuniyetini artırır. Daha kaliteli ürünler ve hızlı teslimat, müşteri sadakatini güçlendirir.	Endüstri 4.0'ın hızla gelişmesi, düzenleyici standartların ve yasal çerçevenin belirsizliğine neden olabilir. İşletmeler, değişen regülasyonlara uyum sağlama konusunda belirsizlikle karşılaşabilir. Büyük veri kullanımıyla birlikte, veri mahremiyeti ve etik konular ön plana çıkabilir. Tüketici verilerinin nasıl kullanılacağı ve paylaşılacağına dair endişeler, organizasyonlar için önemli bir zorluk oluşturabilir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler, Endüstri 4.0 teknolojilerine erişim konusunda sınırlamalar yaşayabilir. Bu işletmeler için uygun maliyetli çözümler bulmak ve uygulamak daha zor olabilir.

Dış Faktörler	Endüstri 4.0 konseptini etkin bir şekilde uygulanması üretimde enerji verimliliğini artırarak, küresel ilkim değişikliği tetikleyici unsurlarını azaltacaktır. Yeşil ekonomi hedeflerine hizmet edecektir. Yerel sanayiye verimli teknoloji transferi sağlayacaktır. Genç girişimciler için yeni yatırım alanları yaratacaktır. (Cerit & Ören, 2022)	Ekonomik dalgalanmalar ve belirsizlik, organizasyonları Endüstri 4.0 teknolojilerini benimsemeye karşı daha temkinli yapabilir. Yüksek başlangıç maliyetleri ve güncelleme maliyetleri, organizasyonlar için önemli bir engel olabilir.
	Endüstri 4.0, özellikle özelleştirilmiş üretim ve hızlı yanıt verme gibi özellikleriyle müşteri taleplerine daha iyi yanıt verebilir. Teknolojik yenilikleri hızlı bir şekilde benimseyerek ve üretim süreçlerini optimize ederek rekabet avantajı elde etme ve inovasyonu destekleme ve yeni ürün/hizmet geliştirme süreçlerinde öncü olma kabiliyetine sahip olma imkanı sunar.	Endüstri 4.0'ın hızlı evrimi, düzenleyicilerin ve yasal düzenlemelerin bu teknolojilere ayak uydurmasını zorlaştırabilir. Değişen düzenleyici ortam, organizasyonların bu yeni teknolojik ortama uyum sağlamasını zorlaştırabilir.
	Küresel rekabet ortamında varlık gösterme ve uluslararası pazarlara daha etkili bir şekilde açılma yeteneği sağlayabilir. Endüstri 4.0 teknolojileri, üretim süreçlerini daha verimli hale getirerek maliyet avantajı sağlayabilir.	Endüstri 4.0 teknolojilerine uyum sağlamak için nitelikli personel ve yeteneklerin eksik olması zayıf yön olarak karşımıza çıkar. Çalışanların bu yeni teknolojileri benimsemesi ve kullanması için eğitim ihtiyacına gereksinim vardır.
	Dış tedarikçilerle daha yakın bir işbirliği, stok yönetimi ve tedarik zinciri görünürlüğünün artırılmasını destekler. Politik, ekonomik, sosyal ve çevresel değişkenlere hızlı bir şekilde uyum sağlayabilir. Endüstri 4.0, çevresel sürdürülebilirlik ve enerji verimliliği gibi faktörlere daha etkin bir şekilde yanıt verebilir. Endüstriyel standartlara ve düzenleyici gereksinimlere uyumu hızlı bir şekilde gerçekleştirirebilir. Regülasyonlara uyum, endüstri 4.0 uygulamalarının güvenli ve etik bir şekilde yürütülmesini sağlar.	Büyük veri kullanımı ve dijital bağlantılar, veri güvenliği ve gizlilik endişelerini artırabilir. Özellikle endüstriyel sistemlerin siber saldırılara karşı savunmasız olabileceği endişeleri. Hızlı teknolojik değişim, organizasyonları bu teknolojilere bağımlı hale getirebilir. Yatırım yapılan teknolojinin hızla eskimesi ve sürekli güncelleme ihtiyacı. Küresel tedarik zincirindeki karmaşıklık, bu zinciri daha zor yönetilebilir hale getirebilir (Bağcı, 2018).

	Endüstri 4.0 teknolojilerini benimseyerek sektördeki diğer önemli aktörlerle stratejik işbirlikleri ve ortaklıklar kurmasına olanak tanır. İşbirlikleri, daha geniş bir ekosistemde inovasyonu ve rekabet avantajını destekleyebilir. üretim süreçlerini anında ayarlama kabiliyeti, kriz durumlarında organizasyonları güçlendirebilir.	Toplumsal ve etik beklentilerin değişimi, organizasyonları bu yeni beklentilere uyum sağlamaya zorlayabilir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin, Endüstri 4.0'a geçiş yapma konusundaki maliyet ve teknik zorlukları ve bu işletmelerin bu teknolojilere erişim konusunda sınırlı kaynaklara sahip olmaları endüstri 4.0' ın bir başka zayıf yönüdür.

Fırsatlar: Olumlu yönlerin büyümesini belirler;

Tehditler: Güçlü yönlerin bilinen tehditlerini gösterir;

Türkiye'de Endüstri 4.0 içsel tehditler arasında uygulama maliyet, yatırım getirisi tanımının net olmayışı ve Türk şirketlerin yapısı ve kültürü gibi zorluklarla karşı karşıyadır.

Ülkenin zayıf altyapısı, emek gücünün beceri ve yetkinlikleri ana dış zorluklar dikkat çekmektedir.

Sonuç

Endüstri 4.0 uygulamalarını artmasıyla birlikte üretimde makineleşme ve robotlaşma giderek artmaktadır. Robotla ve makinalar sayesinde daha hızlı çıktıya ulaşıldığı için üretimde verim artışı görülür ve bunun sonucunda yatırımlar artacaktır. Türkiye'nin Endüstri 4.0'a uyum süreci diğer ülkelerden geride kalmıştır. Bunun nedeni Ar-Ge yatırımlarının yeterli olmamasıdır. Ar- Ge yatırımları her geçen sene artsa da Endüstri 4.0 sürecine uyum sağlamak için yeterli değildir.

Türkiye'nin Ar- Ge harcamalarını yeterli düzeyde arttırması sonucu yüksek teknoloji üretimine geçilirse ihracat artışı sağlanacağı açıktır. Yeni teknolojinin kullanılmasıyla birlikte işsizlik konusu hakkında olumlu ve olumsuz görüşler bulunmaktadır. Bir kısım iktisatçı yeni teknolojilerin yeni iş kolları açmasıyla birlikte istihdamı genişleteceğini varsayar. Diğer iktisatçılar ise yeni iş kollarının açılacağı fakat emeği oluşturan büyük bir kısmın robot ve makine olması nedeniyle işsizliğin artacağını düşünmektedir. Ülkeden ülkeye teknolojinin uygulanmasıyla birlikte bu durum değişiklik gösterebilir.

2017 yılında ekosistemin gelişmesi ve yapay zeka farkındalığını arttırmak için (TRAI) Türkiye Yapay Zeka İnsiyatifi kurulmuştur. Bunun sonucunda yapay zeka birimi üzerinde istihdam genişlemiş, eklemeli üretim, robotik akıllı üretim teknolojisi, bulut bilişim sistemi nesnelerin interneti gibi yazılım kolları kullanımı yaygınlık kazanmış ve gelişmiştir. Aynı zamanda BİT sektörü elektrikli otomobil, robot kurulumu alanlarında çalışmalar artmıştır.

KAYNAKÇA

Almeida, F., & Simoes, J. (2019). The role of serious games, gamification and industry 4.0 tools in the education 4.0 paradigm. *Contemporary Educational Technology*, *10*(2), 120-136.

Aydınbaş, G., & Erdinç, Z. (2023). Endüstri 4.0 Yolunda Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*, *12*(2), 187-211.

Enrique, D. V., Druczkoski, J. C. M., Lima, T. M., & Charrua-Santos, F. (2021). Advantages and difficulties of implementing Industry 4.0 technologies for labor flexibility. *Procedia Computer Science*, *181*, 347-352.

Ghobakhloo, M. (2018). The future of manufacturing industry: a strategic roadmap toward Industry 4.0. *Journal of manufacturing technology management*, *29*(6), 910-936.

Bağcı, E. (2018). Endüstri 4.0: Yeni üretim tarzını anlamak. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(24), 122-146.

Gracel, J., & Łebkowski, P. (2018). Concept of industry 4.0-related manufacturing technology maturity model (manutech maturity model–MTMM). *Decision Making in Manufacturing and Services*, *12*(1-2), 17-31.

Kagermann, H., Anderl, R., Gausemeier, J., Schuh, G., & Wahlster, W. (Eds.). (2016). *Industrie 4.0 in a Global Context: strategies for cooperating with international partners*. Herbert Utz Verlag.

Müller, J. M. (2019). Assessing the barriers to Industry 4.0 implementation from a workers' perspective. *IFAC-PapersOnLine*, *52*(13), 2189-2194.

Wichmann, R. L., Eisenbart, B., & Gericke, K. (2019, July). The direction of industry: a literature review on Industry 4.0. In *Proceedings of the Design Society: International Conference on Engineering Design* (Vol. 1, No. 1, pp. 2129-2138). Cambridge University Press.

Orzes, G., Rauch, E., Bednar, S., & Poklemba, R. (2018, December). Industry 4.0 implementation barriers in small and medium sized enterprises: A focus group study. In *2018 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM)* (pp. 1348-1352). IEEE.

Smith, G. (2016). Industry 4.0.

Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve girişimcilikte yeni yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 43-57.

Zhou, K., Liu, T., & Zhou, L. (2015, August). Industry 4.0: Towards future industrial opportunities and challenges. In *2015 12th International conference on fuzzy systems and knowledge discovery (FSKD)* (pp. 2147-2152). IEEE.

Yavari, F., & Pilevari, N. (2020). Industry revolutions development from Industry 1.0 to Industry 5.0 in manufacturing. Journal of Industrial Strategic Management, 5(2), 44-63.

Türkiye'de Covid-19'un Makroekonomik Değişkenlere Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Araştırma Görevlisi, Semiha ŞAHİN, Dr. Ögr. Üyesi, Hayriye BAŞCI NUR

Özet

Dünya, tarih boyunca pek çok salgına maruz kalmıştır. Fakat şimdiye kadar en etkili olan salgın, Covid- 19' dur. Covid 19, en fazla uluslararası seyahati etkilediğinden Türkiye'de turizm, olumsuz etkilenmiş ve turizm gelirleri belirgin ölçüde azalmıştır. Covid 19; dış ticaret, ekonomik büyüme, istihdam, kamu maliyesi gibi makro ekonomik değişkenleri olumsuz etkilemiştir ve etkileri devam etmektedir.

Türkiye' de turizm geliri oldukça büyük bir paya sahiptir. Covid-19 seyahatlerin kısıtlanmasını gerektirdiğinden Türkiye ve birçok ülkede turizm gelirleri azalmıştır. Neredeyse bütün ülkelerde talep düşüşleriyle birlikte tedarik zincirleri sorunları, ihracat ve ithalatın daralmasına neden olmuştur. Pandemiyle beraber birçok işletmenin kapatılmasıyla birlikte yoğun işsizlikler oluşmuştur. Pandemiyle mücadele için artan kamu harcamaları kamu maliyesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik denge için Merkez Bankasının faizi düşürmesi, enflasyona neden olmuştur. Türkiye, pandeminin doğurduğu olumsuz sonuçlarla mücadele etmeye çalışmış ve hala çalışmaktadır. Fakat bu durumu yönetmek oldukça zordur. Günümüzde pandeminin etkileri hala devam etmektedir.

Türkiye, birçok ülkeyle ekonomik ilişkisi olmasıyla birlikte Almanya, Rusya, ABD, Birleşik Krallık ülkeleriyle daha fazla etkileşim içindedir. Bahsi geçen ülkeler Türkiye'nin dış ticaretinde büyük paya sahiptir. Bu ülkelerin aynı zamanda Türkiye'nin ülkeler arası ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilmesinde önemli katkısı bulunur.

Bu çalışmanın amacı Covid 19 salgını etkilerinin makro ekonomik açıdan Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin yoğun olduğu 4 ülke için incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Açık Ekonomi Makro Ekonomi, Açık Ekonomilerin Ekonomik Büyümesi.

JEL Kodları: E24, F41, F43.

Abstract

Turkey has been exposed to many epidemics throughout history. But the epidemic that has been the most effective so far is Covid-19. Since Covid 19 affects international travel the most, tourism in Turkey has been negatively affected and tourism revenues have decreased significantly. Covid 19 has negatively affected macroeconomic variables such as foreign trade, economic growth, employment, public finances, and its effects continue.

Tourism income in Turkey has a fairly large share. Since Covid-19 requires the restriction of travel, tourism revenues have decreased in Turkey and many countries. Supply chain problems, along with demand declines in almost all countries, have led to a contraction in exports and imports. With the pandemic, intense unemployment has occurred with the closure of many businesses. Increased public expenditures to combat the pandemic have negatively affected public finances. The Central Bank's interest rate reduction for economic balance has caused inflation. Turkey has tried to combat the negative consequences of the pandemic and is still working. But this situation is quite difficult to manage. The effects of the pandemic are still ongoing today.

Turkey, with its economic relations with many countries, has more interaction with Germany, China, Russia, the USA, the United Kingdom. The mentioned countries have a large share in Turkey's

foreign trade. At the same time, these countries have an important contribution to the diversification of economic relations between Turkey's countries Dec.

The aim of this study is to examine the effects of the Covid-19 pandemic from a macroeconomic point of view for 5 countries where Turkey's economic relations are intense.

Key Words: Employment, Open Economy Macro Economy, Economic Growth of Open Economies.

JEL Codes: E24, F41, F43.

Giriş

COVİD-19, 2019 yılı aralık ayında Wuhan şehrinde görülmeye başlayan ve daha sonra neredeyse bütün dünyaya yayılan büyük bir salgın olarak tarihe geçmiştir. Covid 19 salgını için politika yapıcıları tedbir almadığı takdirde milyonlarca kişinin hayatına mal olabilecek yeni bir korona virüsünün neden olduğu küresel bir sağlık acil durumudur. Ülkelerin zengin olması veya büyük olması, bu salgının yıkıcı sonuçlarından kaçmalarını engelleyememiştir. Ülkeler, Corana Virüs'ü kontrol altına alabilmek için şimdiye kadar oluşturulmamış büyüklükte karantinalar oluşturdu. Bununla birlikte ekonomik aktivitelerde daha öncesinde görülmeyen büyüklükte çöküş yaşandı. Bu krizin diğer krizlerden ayıran yanı ekonomi ve epidemiyoloji karışımı bir kriz olmasıdır. Bunun sonucunda krizden etkilenmemek veya daha az etkilenmek için uygun politika bulmak ve uygulamak ciddi anlamda zor bir iş haline gelmiştir. Ülkeler Covid 19 kriziyle mücadele etmiş ve günümüze yansıyan ve hala devam etmekte olan sonuçlarıyla mücadele etmektedir.

Türkiye'nin birçok ülkeyle ekonomik ilişkileri sürmesiyle birlikte Almanya, Rusya, ABD, Birleşik Krallık ülkeleri en fazla ekonomik ilişkinin olduğu ilk 5 ülke içindedir. Salgının sonuçlarının daha kapsamlı incelenmesi için elbette ki birkaç seneye daha ihtiyaç vardır. Çalışmada 2016-2021 arası Bu çalışmanın mütevazi amacı günümüzde Türkiye ve Türkiye'nin en fazla ekonomik ilişkisi olduğu 4 ülke için Covid 19 salgını etkilerini makro ekonomik açıdan incelemektir. 2016-2021 seneleri arasındaki verilerin incelememizin sebebi, kriz dönemi verileri görüp ekonominin kriz öncesi durumunu değerlendirebilmektir. Çalışmada; büyüme, işsizlik, ülkelerin yaptığı ithalat ve ihracat, bütçe gelir ve gider kavramları sırasıyla incelenecektir.

1. COVİD-19 Salgını

COVİD-19, hızla yayılan bulaşıcı bir solunum yolu hastalığıdır. COVİD-19 salgını, virüsün mutasyon geçirmesi sonucunda hayvanlardan insanlara geçmiş ve daha sonra hızlı bir şekilde insandan insana bulaşarak yayılmıştır. COVİD-19 un açılımı "Coronavirus Disease 2019" şeklindedir. COVİD-19 salgınını diğer salgınlardan ayıran farklar bulunmaktadır. COVİD-19 diğer salgınlarda olduğu gibi hızlı bir şekilde dünyaya yayılmıştır. Küreselleşme ve uluslararası ulaşım olanaklarının gelişmesi Covid virüsünün eski salgınlara kıyasla daha hızlı yayılmasına neden olmuştur. Günümüzün gelişmiş Bilgi İletişim Teknolojileri, COVİD-19 salgınının izlenmesi takip edilmesi ve kontrol edilmesini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Bununla birlikte sosyal medya ve dijital platformlar, bilgilerin anında duyurulması ve önlemlerin hızlı bir şekilde yayılmasına olanak tanımıştır (Van Damme,vd, 2020).

Bir başka fark, COVİD-19'un genetik yapısı, gelişmiş yöntemler sayesinde diğer salgınlara kıyasla daha hızlı çözülmüş ve bu sayede virüs hızlı bir şekilde tanımlanmış, anlaşılmış ve tedavi seçeneklerinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Bir diğer fark ise COVİD-19 sürecinde aşı geliştirme hızı, diğer salgınlara kıyasla daha yüksek olmasıdır. Bu durumun oluşmasına bilim ve teknolojik ilerleme ve küresel iş birliğinin gelişmiş olması olanak sağlamıştır. COVİD-19 salgını boyunca uygulanan kısıtlama ve kapanma önlemleri, ülkelerin ekonomilerinde geniş ve oldukça derin etkilere neden olmuştur. COVİD-19 salgınıyla mücadele etmek için alınan bu kısıtlama ve önlemler diğer salgınlardan daha büyük bir ölçekte olduğu gözlemlenmiştir. COVİD-19 salgınının toplumsal ve psikolojik etkilerine bakacak olursak, bireylerin maske kullanması, sosyal izalasyon, sosyal mesafe salgınla birlikte hayatımıza girmesi şeklindedir. Diğer salgınlarda sosyal mesafeyi ve maske kullanımının yoğunluğu daha azdır (Pitlik,2020).

COVİD-19 krizi sonucunda tarihte görülen en düşük faiz oranları karşımıza çıkmaktadır. COVİD-19 dönemi, Ferrari ve Volkswagen gibi büyük otomobil üretim şirketleri üretimi askıya almıştır. Perakende, eğlence, ulaşım, otel ve restorantlar gibi GSYİH içerisindeki payı oldukça büyük sektörler, krizin yıkıcı etkilerinden kaçamamışlardır. Dow Jones, 16 Mart 2020 tarihinde 2,977 puanlık düşüş göstermiş ve günlük en kötü düşüş rekorunu kırmıştır. Uluslararası düzeyde turistik yerler boşaltılmış, etkinlikler iptal edilmiştir (Türkyılmaz,2022).

2. COVID-19'Un Küresel Makroekonomik Etkileri

Birçok ülke virüs salgını sonrası mali tedbirler almış ve bunun üzerine çalışmalar yapmışlardır. Özellikle salgının merkez üssü haline gelen Avrupa'da birçok ülke sıkı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Kısıtlamalar dolayısıyla ekonomilerde meydana gelen daralmaları önleyebilmek için maliye ve para politikaları devreye sokulmuştur.

Virüs salgını sonrası ülkelerin çoğu mali tedbirler almıştır. Salgının yayılmasının azaltılması için alınan tedbirler ekonominin daralmasına neden olmuştur. Bu daralmaların azaltılması için hükümetler para ve maliye politika araçlarını kullanmışlardır. Politika uygulama konusunda en etkili ülke Almanya'dır. Salgından etkilenen firmalara büyük ölçekli krediler vermiş ve firmaların vergi ödemelerini ertelemiştir. Salgın nedeniyle işe gidemeyen işçilere ödemeler yapılmıştır (Pehlivan,2021).

Çalışmada COVİD-19'un Türkiye ve Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin yoğun olduğu dört ülke için makro ekonomik göstergelerden büyüme, işsizlik, dış ticaret ve bütçe dengesine etkisi incelenecektir.

2.1. Büyüme

Büyüme, ülkelerin her sene artmasını bekledikleri ve istedikleri bir olgudur. Büyümenin olmasının yanında büyümenin hangi kalemler etkisinde gerçekleştiği de büyük önem taşır. Tablo 1'de 2016-2021 tarihleri arasında Türkiye, Rusya, İngiltere, Almanya, ABD ülkelerinin büyüme oranları, yüzde bazında gösterilmiştir. Türkiye, 2016 yılında yüzde 3,3 büyüme oranına sahipken 2017 yılında büyüme oranını yüzde 7,5'e çıkarmıştır. 2018 yılında yüzde 2,9 a gerileyen büyüme oranı, 2019 tarihinde korona virüsün etkisiyle birlikte büyüme oranı yüzdesi 0.7'ye düşmüştür. 2020 yılında büyüme oranı yüzde 1.9 olan Türkiye'nin 2021 tarihinde büyüme oranı yüzde 11,3'e yükselmiştir. Bu denli büyümenin kaynağı kamu harcamaları ve özel tüketim harcamalarıdır. Aynı zamanda Merkez Bankasının faiz oranlarını düşürmesiyle birlikte kredi hacmi genişlemiş ve bu durum da suni bir büyümeye neden olmuştur. Büyüme olmuş fakat yatırım harcamaları ve ihracatta istenen ivme yakalanamamıştır (Alon,2023). Rusya'ya baktığımızda büyüme oranında 2019'a kadar bir istikrar olduğu fakat COVİD-19 etkilerinin daha yoğun hissedildiği 2020

senesinde büyüme oranının yüzde -2,6'ya düştüğü gözlemlenmektedir. 2021 yılında ise negatif büyümeyi geride bırakmış ve büyüme oranı yüzde 5,6 ya çıkmıştır. COVİD-19 etkisiyle birlikte 2020 yılında İngiltere -11,0 Almanya -3,6 ABD -2,7 negatif büyüme oranlarıyla gerilemiştir.

Tablo 1: Seçili ülkelerde Büyüme Oranları(%)

TARİH	TÜRKİYE	RUSYA	İNGİLTERE	ALMANYA	ABD
2016	3,32308421	0,19369007	2,16520621	2,22999987	1,66747208
2017	7,50199749	1,82579006	2,44357047	2,68023111	2,24192122
2018	2,97988526	2,80724541	1,70502102	0,98123261	2,94538483
2019	0,7836102	2,19807571	1,60430865	1,0566039	2,29443908
2020	1,94003225	-2,6536545	-11,030858	-3,6967887	-2,7678025
2021	11,3534964	5,61429038	7,59747097	2,62698727	5,94548476

(Kaynak: Dünya Bankası**)**

2.2. İşsizlik

Ülkelerin amacı işsizliği azaltmaktır. Belli seviyede işsizlik kabul görülür fakat daha fazlası ekonomilerde sıkıntıya sebep olur. Tablo 2'de 2016-2021 tarihleri arasında Türkiye, Rusya, İngiltere, Almanya, ABD ülkelerine ait işsizlik oranları yüzde olarak gösterilmiştir. Türkiye'de 2016-2018 yılları arasında işsizlik oranı yüzde 10,8 civarlarında belirlenmiş 2019 yılında korona salgınının etkisiyle işsizlik oranı yüzde13,6' ya yükselmiştir. Kriz nedeniyle ve aynı zamanda devamlı yükselen maliyetler sonucunda birçok firmanın üretimi durdurmasıyla birlikte üretime devam eden firmalar da çalışan sayısını azaltmıştır. Türkiye'de istihdamı oldukça geniş olan hizmet sektörünün COVİD-19 salgınından en çok etkilenen sektör olması sonucunda hizmet sektöründe çalışan pek çok işçi işsiz kalmıştır. Rusya, İngiltere, Almanya ülkelerinde COVİD-19'un işsizlik oranında yeterli etkisinin olmadığı görülmektedir. ABD'de ise 2020 yılında işsizlik oranının yüzde 8' e çıktığı görülmektedir (Barbieri Góes,2021).

Tablo 2: Seçili Ülkelerde İşsizlik Oranları (%)

TARİH	TÜRKİYE	RUSYA	İNGİLTERE	ALMANYA	ABD
2016	10,84	5,56	4,81	4,12	4,87
2017	10,82	5,21	4,33	3,75	4,36
2018	10,89	4,85	4	3,38	3,9
2019	13,67	4,5	3,74	3,14	3,67
2020	13,11	5,59	4	3,86	8,05
2021	11,98	4,72	5,1	3,64	5,35

(Kaynak:Dünya Bankası**)**

2.3. Dış Ticaret

Ekonomik kriz, üretimde azalmalara neden olacağı için dış ticaret üzerinde oldukça etkilidir. Tablo 3'te 2016- 2021 yılları arasında Türkiye, Rusya, İngiltere, Almanya, ABD ülkelerinin mal ve hizmet ithalatı yüzde oranları verilmiştir. Türkiye'nin ithalat oranına baktığımızda her sene bir önceki seneye göre daha fazla arttığını görmekteyiz. Bunun nedeninin tüketim alışkanlıkları ve küreselleşmeyle birlikte ülkede devamlı artan ithal mal tüketimi olduğu söylenebilir. COVİD-19 krizin etkisiyle birlikte 2019 ve 2020 yıllarında diğer senelere kıyasla daha az bir tüketim artışı olmuştur. Rusya İngiltere ve ABD ülkelerinin ithalat oranları seneler içerisinde fazla değişkenlik göstermemiştir. Almanya'da ise COVİD-19 etkilerinin yoğun bir şekilde görüldüğü, 2020 senesinde mal ve hizmet ithalatı oranının diğer senelere kıyasla düştüğü görülmektedir (Ahamed, 2021).

Tablo 3: Seçili Ülkelerde Mal ve Hizmet İthalat Oranı (%)

TARİH	TÜRKİYE	RUSYA	İNGİLTERE	ALMANYA	ABD
2016	25,2446771	20,6636369	14,6474606	38,6963831	14,6474606
2017	29,7227464	20,7856434	15,0174229	40,0741623	15,0174229
2018	31,4014914	20,7876436	15,2493901	41,2110119	15,2493901
2019	30,1615274	20,795323	14,5794794	41,0167969	14,5794794
2020	32,2228041	20,4447227	13,1816361	37,385176	13,1816361
2021	35,531909	20,6628479	14,5886736	41,7122232	14,5886736

(Kaynak: Dünya Bankası**)**

Tablo 4'te 2016-2021 arası Türkiye, Rusya, İngiltere, Almanya, ABD ülkelerinin mal ve hizmet ihracatının yüzde oranları gösterilmiştir. Türkiye'de 2020 senesinde bir önceki seneye kıyasla yaklaşık yüzde dört düştüğü görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında incelenen ülkeler için ithalat oranlarının 2020 senesinde diğer senelere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedenin salgın sonrasında ülkelerin genelinde sekteye uğrayan üretimin yeterince yapılamaması gösterilebilir.

Tablo 4: Seçili Ülkelerde Mal ve Hizmet İhracatı Yüzde Oranları (%)

TARİH	TÜRKİYE	RUSYA	İNGİLTERE	ALMANYA	ABD
2016	23,0835091	25,854483	28,6504713	46,0732629	11,9395387
2017	26,0394223	26,090881	30,6724483	47,1630407	12,2617381
2018	31,1528781	30,7932568	31,2349067	47,3088591	12,3609892
2019	32,5272016	28,4334307	31,2576061	46,669613	11,8724701
2020	28,733127	25,5221855	29,2371897	43,013129	10,2021257

Tablo 6: Seçili Ülkelerde Kamu Gelirleri Oranları (%)					
TARİH	**TÜRKİYE**	**RUSYA**	**İNGİLTERE**	**ALMANYA**	**ABD**
2016	31,003422	24,2684308	33,4492146	28,4051947	18,6656449
2021	35,3030142	29,8948963	28,8199605	47,0305546	10,8927267
2017	29,480889	24,4845857	33,9448578	28,5563609	19,3721384
2018	30,4570221	27,5163963	33,8606941	28,9385669	17,597996
2019	30,7112137	27,4804518	33,4493117	29,1743492	17,4246951
2020	30,2730068	27,6767173	33,6685637	28,9643892	17,8002554
2021	29,9936679	26,464182	35,0924085	29,2527799	18,6563207

(Kaynak: Dünya Bankası**)**

2.4. Kamu Gelir ve Giderleri

Yaşanılan her krizde olduğu gibi bu krizde de kamu harcamaları seçili ülkeler için belirgin düzeyde artmıştır.Tablo 5 ve Tablo 6'da 2016-2021 yılları arası kamu gelir ve gider yüzde oranları Türkiye, Rusya, İngiltere, Almanya, ABD ülkeleri için verilmiştir. İncelenen ülkelerin geneline bakıldığında 2019 ve 2020 senelerinde kamu giderlerinin diğer senelere kıyasla fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni krizin etkilerinin yumuşatılması için yapılan politikaların kamu giderlerini belirgin ölçüde arttırması olarak görülebilir (Makin & Layton, 2021).

Tablo 5: Seçili Ülkelerde Kamu Gider Oranları (%)					
TARİH	**TÜRKİYE**	**RUSYA**	**İNGİLTERE**	**ALMANYA**	**ABD**
2016	30,6454877	31,0284468	37,094647	27,9029202	22,5650938
2017	31,7322424	30,7103052	37,044702	28,0782392	22,3111722
2018	33,5649994	28,9441478	37,4283979	27,9221204	22,3205733
2019	35,6217745	29,6140298	36,611912	28,3871924	22,7261359
2020	34,0705927	35,2998186	47,5572077	32,5894234	32,1949146
2021	30,9717975	30,6536679	43,9616676	33,4657875	31,3541237

Kaynak: Dünya Bankası)

(Kaynak: Dünya Bankası**)**

3. Covid-19 ve Politika Önlemleri

COVİD- 19 salgınının yıkıcı etkileriyle mücadele etmek oldukça zor olsa da salgının ekonomik etkisinin ve işgücü piyasası üzerine etkisinin yıkıcı etkileri hafifletilmeye çalışılmıştır. Gelir ve istihdam desteklenmiştir. Çalışanların çalışma süreleri azaltılmış ve işsiz bireylere yardım yapılmıştır. İşyerinde hastalığın yayılmasını yavaşlatmak için kademeli ve uzaktan çalışma saatleri uygulanmıştır. Bununla birlikte çoğu ülkede hastalığa yakalanan bireylere ücretsiz izin imkanı sunulmuştur. İşgücü ve ekonomi talebinin hareketlendirilmesi için belirli sektörlere finansal destek yardımı yapılmış ve borç verilmiştir (Rungcharoenkitkul, 2021).

COVİD-19 krizinde hükümet harcamaları belirgin ölçüde artmıştır. Artan harcamalar, öncelikle sağlık sektörüne yönlendirilmiştir. Böylece hastanedeki çalışma

şartları iyileştirilmiş, işçi mesaileri arttırılmış ve virüsün yayılmasını önleyen çalışmalar desteklenmiştir. (Mckibbin & Fernando, 2020).

Salgınla mücadele için genel olarak uygulanması gereken politikalar, hükümetler, bilim insanları ve sağlık otoriteleri tarafından belirlenmiştir. Bu politikalar salgının kontrol altına alınması, toplumun korunması, sağlık sistemlerinin yükünün azaltılması amacını taşımıştır. Salgının izlenmesi ve bilgi iletişimi için hükümetler, bilim insanları ve sağlık kuruluşları salgını sürekli izlemiş ve güncel verilerle toplumu bilgilendirmiştir. Halkla iletişimi güçlendirmek için iletişim stratejileri güçlendirilmiştir. Hastalığın teşhisinde kullanılan test, geniş çaplıdır. Korona virüslü hastaların teşhis edilmesi ve taşıyıcıları tespit edebilmek için etkili bir izleme sistemi kurulması amaçlanmış ve ülkelere göre uygulanma başarısı değişmektedir (Cinel,2020).

Sonuç

Salgının ülkeler üzerindeki makro ekonomik etkilerine baktığımızda tüm ülkelerde kamu giderlerinin her kriz sonrasında olduğu gibi COVİD-19 döneminde de arttığı görülmektedir. Türkiye'nin COVİD-19 dönemi büyüdüğü görülmektedir. Bunun nedeni kamu harcaması ve özel tüketim olabilir. Yatırım ve ihracat harcamalarında istenen ivme yakalanmadığı için istenilen şekilde gerçekleşen bir büyüme değildir. Salgın sonrası, Türkiye büyüme gösterirken diğer ülkeler küçülme yaşamıştır.

Salgın sonrası işsizlik verilerine baktığımızda Türkiye ve ABD ülkelerinin salgından ciddi anlamda etkilendiği ve işsizlik oranlarının gözle görülür biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Salgın sonrası dış ticaret verilerine baktığımızda genel olarak ithalat ve ihracat oranlarının düştüğü görülmektedir. Birçok firmanın üretimden çekilmesiyle üretimin azalması ve birçok insanın salgın nedeniyle işsiz kalması sonucu gelir elde edememesi, tüketimi azaltmıştır. Kamu gelir ve gider verilerine baktığımızda incelenen tüm ülkeler için seneler içerisinde seyrin pek değişmediği görülmüştür. Kamu giderlerinde ise incelenen tüm ülkelerde artış görülmektedir. COVİD-19 salgınının yıkıcı etkilerinin hafifletilmesi için ülkeler oldukça büyük çapta kamu gideri yapmak zorunda kalmıştır.

COVİD-19 salgını, uluslararası düzeyde tarihteki en etkili salgın olarak kayıtlara geçmiştir. Etkilerini günümüzde hala hissediyor olsak da her krizde olduğu gibi COVİD-19 salgınında da en çok etkilenen seneler, salgının gerçekleştiği sene ve bir sonraki senedir. COVİD-19 salgını boyunca ekonomik hasarlar oldukça büyüktür ve salgının yıkıcı hasarını önlemek için büyük mali kaynaklara ihtiyaç duyulur. Ekonomi bu denli zarar görürken karantina önlemleri almak bu zararı daha da büyütmektedir. COVİD-19 salgının sonrası gelecekteki salgın risklerinin iyi tahmin edilememesi sonucunda ülkelere maliyetlerinin ağır olacağı görülmektedir. Bu durumdan dolayı yaşanılanlardan ders çıkarıp gelecekte herhangi bir salgınla karşılaşıldığında küresel hazırlığın hızlı bir şekilde gerçekleştirilip acil durum planlarının gelişmiş olması oldukça önem taşır.

KAYNAKÇA

Alon, T., Kim, M., Lagakos, D., & Van Vuren, M. (2023). Macroeconomic effects of COVID-19 across the world income distribution. IMF Economic Review, 71(1), 99-147.

Ahamed, F. (2021). Macroeconomic Impact of Covid-19: A case study on Bangladesh. IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF), 12(1), 2021.

Barbieri Góes, M. C., & Gallo, E. (2021). Infection is the cycle: Unemployment, output and economic policies in the COVID-19 pandemic. Review of Political Economy, 33(3), 377-393.

Cinel, E. A. (2020). Covid-19'un küresel makroekonomik etkileri ve beklentiler. Politik Ekonomik Kuram, 4(1), 124-140.

https://data.worldbank.org/indicator/GC.XPN.TOTL.GD.ZS?view=chart, Erişim Tarihi:08.12.2023.

https://data.worldbank.org/indicator/GC.REV.XGRT.GD.ZS?view=chart, Erişim Tarihi:08.12.2023.

https://data.worldbank.org/indicator/GC.REV.XGRT.GD.ZS?view=chart, Erişim Tarihi:08.12.2023.

https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS, Erişim Tarihi:08.12.2023.

https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?view=chart, Erişim Tarihi: 08.12.2023

https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS?view=chart, Erişim Tarihi: 08.12.2023

Makin, A. J., & Layton, A. (2021). The global fiscal response to COVID-19: Risks and repercussions. Economic Analysis and Policy, 69, 340-349.

Khanna, R. C., Cicinelli, M. V., Gilbert, S. S., Honavar, S. G., & Murthy, G. V. (2020). COVID-19 pandemic: Lessons learned and future directions. Indian journal of ophthalmology, 68(5), 703.

Pehlivan, M., Abdurrahman, K. A. Y. A., & Keleş, S. S. (2021). COVID-19'un makroekonomik etkileri ve seçilmiş ülkelerde covıd-19 döneminde uygulanan maliye ve para politikaları. Akademik Hassasiyetler, 8(17), 105-135.

Pitlik, S. D. (2020). COVID-19 compared to other pandemic diseases. Rambam Maimonides medical journal, 11(3).

Türkyılmaz, S. (2022). COVİD-19 sürecinin bazı makroekonomik değişkenlerin oynaklıkları üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 214-231.

Rungcharoenkitkul, P. (2021). Macroeconomic effects of COVID-19: A mid-term review. Pacific Economic Review, 26(4), 439-458.

Van Damme, W., Dahake, R., Delamou, A., Ingelbeen, B., Wouters, E., Vanham, G., ... & Assefa, Y. (2020). The COVID-19 pandemic: diverse contexts; different epidemics—how and why?. BMJ global health, 5(7), e003098.

1923-2023 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Yapısal Analizi

Sezin DARGINOĞLU[49]

Prof. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN[50]

Özet

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'de ekonomik dönüşüm süreci başlamıştır. 1929'de başlayıp 1930'a kadar devam eden Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiş. 1930'a gelindiğinde ithalatta daralma yaşanarak ihracat rakamlarının yükselmesiyle dış ticaret fazla vermiştir.

1945-1960 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı dönemiydi, 1947'deki İthalat Kriziyle Türkiye ithalatta zorluklar yaşamıştır ve ihracattaki azalmadan dolayı dış ticaret açığı verilmiş, ABD'nin Marshall Planıyla ekonomi canlanmıştır.

1960'lı yıllarda Türkiye, Planlı Kalkınma dönemine geçmiştir. 1963'te "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" yapılmıştır. 1960-1972 döneminde dış ticarette istikrarlı bir yapı bulunmaktayken, 1970'lerde Türkiye ekonomisinde kriz yaşanmıştır.

24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye ekonomisi serbest piyasa ekonomisine geçerken, söz konusu kararlar kapsamında ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçilmiştir. 24 Ocak Kararları kapsamında ayrıca, Merkez Bankası'nın para politikası kurulu tarafından TL'nin değerini korumak ve enflasyon oranını düşürmek için birtakım kararlar da alınmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde, özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisi politikaları izlenmiş, 1994 yılının başlarında gerçekleşen ekonomik kriz sonrasında 5 Nisan 1994 Kararları alınmıştır. 5 Nisan Kararları kapsamında, Merkez Bankası sıkı para politikası uygulamasına gitmiştir. Bu dönemde IMF ile stand-by anlaşması yapılmıştır. Ayrıca, 1996 yılında, Türkiye AB ülkeleriyle Gümrük Birliği anlaşması imzalamıştır.

2000'li yıllarda, ekonomide istikrarlı büyüme ve düşük enflasyon ile ekonomi düzene girmeye başlamıştır. Yabancı yatırımlardaki artışla ihracatın dış ticaret içerisindeki payı artmıştır.

2010'lu yıllarda ekonomide yüksek oranlı ekonomik büyüme gerçekleşirken, 2018 yılında döviz kurlarında, yüksek enflasyon ve dış borçlardan kaynaklı artışlar yaşanmıştır.

2020'li yıllarda ise Covid-19 Pandemi etkisiyle Türkiye ekonomisi, tüm Dünya'da olduğu gibi ciddi anlamda ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Kapanmalardan dolayı işsizlik artmış, turizm olumsuz yönde etkilenmiş, tedarik zincirindeki sıkıntılardan dolayı ithalatta ve ihracatta ciddi düşmeler yaşanmış ve birçok şirket iflas etmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin yüz yıllık süreçte dış ticaretinin yapısal analizi değerlendirilmektedir. Türkiye'nin dış ticaretinin yapısal analizi kapsamında çalışmada, Türkiye'nin ihracatının ve ithalatının ürün kapsamında analizi gerçekleştirilmekle birlikte, söz konusu dış ticaretin hangi ülkelerle ve hangi oranda gerçekleştiği de analiz edilmektedir.

[49] Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, sdarginoglu@gmail.com

[50] Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bölümü, A.B.D. Başkanı, erdem.hepaktan@cbu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, İthalat, İhracat

Jel Kodları: F13, F17, F19

Abstract

With the proclamation of the Republic on October 29, 1923, the economic transformation process began in Turkey. The World Economic Crisis, which started in 1929 and continued until 1930, also affected Turkey negatively. By 1930, there was a contraction in imports and an increase in export figures, resulting in a foreign trade surplus.

It was the period of World War II between 1945 and 1960. With the Import Crisis in 1947, Turkey experienced difficulties in imports and had a foreign trade deficit due to the decrease in exports, and the economy was revived with the Marshall Plan of the USA.

In the 1960s, Türkiye entered the Planned Development period. The "First Five-Year Development Plan" was made in 1963. While there was a stable structure in foreign trade between 1960 and 1972, there was a crisis in the Turkish economy in the 1970s.

With the Decisions of January 24, 1980, the Turkish economy transitioned to a free market economy. Within the scope of the January 24 Decisions, a transition was made from the import substitution industrialization strategy to the export-oriented industrialization strategy. Within the scope of the January 24 Decisions, some decisions were taken by the Central Bank's monetary policy committee to protect the value of TL and reduce the inflation rate.

In the 1990s, privatization and free market economy policies were followed in the Turkish economy. After the economic crisis in 1994, the 5 April 1994 Decisions were taken. Within the scope of the April 5 Decisions, the Central Bank implemented a tight monetary policy. During this period, a stand-by agreement was made with the IMF. Additionally, in 1996, Türkiye signed a Customs Union agreement with EU countries.

In the 2000s, the economy began to stabilize with stable growth and low inflation. With the increase in foreign investments, the share of exports in foreign trade increased.

While there was a high rate of economic growth in the economy in the 2010s, there were increases in 2018 due to increases in exchange rates, high inflation and foreign debts.

In the 2020s, with the Covid-19 Pandemic , the Turkish economy, like the rest of the world, experienced serious economic difficulties. Due to the closures, unemployment increased, tourism was seriously damaged, there were serious decreases in imports and exports due to problems in the supply chain, and many companies went bankrupt.

In this study, the structural analysis of the foreign trade of the Turkish economy over a hundred years is evaluated. Within the scope of the structural analysis of Turkey's foreign trade, the study not only analyzes Turkey's exports and imports within the scope of product, but also analyzes with which countries and at what rate this foreign trade takes place.

Keywords: Foreign Trade, Import, Export

Jel Codes: F13, F17, F19

1. Giriş

Türkiye ekonomisi, 1923 yılından günümüze kadar geçen 100 yıllık sürede birçok ekonomik krizle karşılaşmıştır. Alınan kararlar ve uygulamalarla, ekonomik krizlerin üstesinden gelmeyi başarmış ve ayakta kalmıştır. Bu çalışmada yaşanan ekonomik krizlerin giderilmesi sürecinde alınan kararların ve uygulamaların yanı sıra, dış ticaretle ilgili veriler de analiz edilerek çalışma

üç ana bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde 1923-2000 yılları arasında alınan kararlar ve yapılan uygulamalar, ikinci bölümde 2000'li yıllar ve günümüze kadar olan döneme ilişkin ekonomik gelişmeler, üçüncü bölümde ise Türkiye ekonomisinin 2000-2023 yılları arasındaki makroekonomik dış ticaret verileri değerlendirilmiştir.

2. 1923-1990 Döneminde Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaret Yapısı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında liberal ekonomi benimsenerek özel kesim özendirilmiş ve korumacı tedbirlerle özel kesim desteklenmiştir. Sanayi sektöründe de ağırlık özel kesime verilmiştir. Bu dönemde devletin ekonomiye müdahalesi sınırlı kalmıştır.

Bu dönemde ekonomi politikalarında zengin kesim, siyasetten kişiler ve bürokratların iş birliğiyle bir sınıf yaratılmıştır. Oluşturulan bu sınıflar, Tekel olarak şirketler kurmuşlardır. Bu zengin kesim devletin sağladığı imkanlarla aracı faaliyetlerde ve ithalata yönelik ticareti geliştirmekten öteye geçememişlerdir. Bu nedenle 1923 ile 1929 yılları arasında sanayinin gelişmesi diğer sektörlerin gelişme hızından daha geride kalmıştır (Alpay & Alkin, 2022).

17 Şubat 1923'te Birinci İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. Bu kongreye katılan tüccarlar; ticaret bankasının kurulmasını, maden ve orman kanunlarının ve gümrük işlemlerinin düzenlenmesini, tekellerin kaldırılmasını, ekonomi okur yazarlığına önem verilmesi, gelir vergisi kolaylığının sağlanması gibi konularda taleplerde bulunurken, Sanayiciler ise; gümrük tarifelerinin düzenlemesiyle dış rekabetten korunma, makine ve araç ithalinde vergi kolaylığı, Teşvik-i Sanayi Kanunun tekrar gözden geçirilip düzenlenmesi taleplerinde bulunmuşlardır.

Kongre'de alınan kararlardan en önemlileri ise; yerli üretim teşvik edilecektir, lüks mal ithalatından kaçınılacak, tekele izin verilmeyecek, ekonomiye katkı sağlamak amacıyla yabancı sermayeye izin verilecektir. Kongreyle birlikte devlet özel girişimi canlandırmak için bu kesimi destekleyecek ve özel kesimin yatırım yapmadığı alanlarda devlet yatırımda bulunacaktır. İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda devlet, liberal politikaları izlemeye devam etmiştir (Eğilmez, Liberal Politikalar Dönemi 1923-1929, 2020).

1929 yılında Amerika Borsası Walstreet'in çökmesi, ardından ülkelerin uyguladığı yanlış para politikası kararlarıyla bunalım daha da kötü durum içine girmiştir. Ülkeler arasında koordinasyonun olmamasından dolayı da bunalım süreklilik kazanmıştır. 1930 yılı sonrasında ise ülkeler bunalımdan çıkamayıp ekonomileri büyük zarar görürken, ülkelerin uluslararası ticareti ve sermaye hareketleri de gerilemeye başlamıştır. Bunalım döneminde tarım fiyatlarında düşüşler yaşanmıştır. Türkiye'de o dönemde ağırlıklı olarak tarım sektörüyle ekonomisini sürdürdüğü için bu bunalımdan ciddi anlamda etkilenmiştir. Fiyatı düşen ürünlere örnek verecek olursak, 1927 yılında buğdayın fiyatı 12 kuruş iken 1932 yılında 3 kuruşa düşmüştür. Aynı durum ihracatı yapılan diğer tarım ürünleri olan pamuk, tütün, üzüm ve fındık gibi ürünlerde de yaşanmıştır. 1929 yılından 1933 yılına kadar dönemde tarım sektörünün dış ticaret hadleri yüzde 25, iç ticaret hadleri de yüzde 30 civarında gerilemiştir. İhracat hacminde yüksek oranda azalma yaşanmamış olmasına rağmen fiyatların çok hızlı düşmesinden dolayı üretici zarar etmiştir. Bu durum pek çok borcu olan çiftçinin borcunu ödeyememesine ve iflas etmesine neden olmuştur (Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001, 2005)

Tarım kesimi bu olumsuz ekonomik durumdan çok etkilendiği için ihracat gerilemiş, ekonomide tarım sektörüne ilişkin ithalatın ve ihracatın payı azalmıştır. Devletin uyguladığı korumacılık önlemleri sayesinde imalat sanayi artık ön plana çıkarken, imalat sektöründeki toparlanma ile iç talepteki artan kısım da karşılanmıştır. Büyük işletmecilerin piyasada olmamasından yararlanarak cam, tekstil, un, tuğla, deri işlemeciliği gibi alanlarda faaliyette bulunan küçük ve orta ölçekli işletmeler kazanç elde etmişlerdir. Bu gelişmelerin sonrasında

ithal ikameci sanayileşme sürecine geçilmiştir. En önemli örnek olarak, pamuklu tekstil ürünlerinde üretim, iç pazarda hızla artmaya başlamıştır (Yücel, 1996)

1929 yılından sonra tarım kesiminde yaşanan olumsuzluklar, devlet öncülüğünde sanayileşme yolunun izlenmesine neden olmuştur. 1930 yılından sonra hükümet artık iktisat politikası olarak devletçilik ilkesini uygulamaya başlamıştır. 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuştur. Bu sanayi planıyla devlet kesiminin uygulayacağı sanayi planları mercek altına alınacaktır. 1930'ların ortalarından itibaren Sümerbank'ın, Etibank'ın kurulmasıyla tekstil, maden, çelik, şeker, cam, çimento gibi sektörlerde devlet lider olmuştur. İkinci Sanayi Planı o dönemde Dünya savaşının olmasından dolayı uygulanması yarım kalmıştır (Tekeli & Selim, 1982) (Boratav, Kemalist Economic Policies and Etatism, 1981).

1940-1949 Savaş ekonomisi yıllarına geldiğimizde, Türkiye İkinci Dünya Savaşında tarafsız bir politika izlemiş, savaşın tahribatından ülkeyi korumayı başarmış olsa da savaş ekonomisinin olumsuz etkilerinden korumayı başaramamıştır.

Savaş süresince askeri harcamaların artması, ithalatın kısıtlanması gibi faktörler, ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. İlk olarak, yetişkin erkeklerin büyük bir kısmının üretim sektöründen çekilmesi, bu eksikliğin kadın ve çocuk emeğiyle sınırlı bir şekilde telafi edilebilmesine rağmen, üretimde önemli düşüşlere neden olmuştur.

İkinci etken olarak, nüfusun yaklaşık yüzde 10'u kadarının silah altına alınması, kent ekonomisinde tüketim taleplerinde büyük bir artışa neden olmuştur. Bu durum, kırlardan kentlere daha fazla gıda akışının gerekliliğini doğurarak, başka bir deyişle, "iaşe sorunu"nu ortaya çıkarmıştır.

Üçüncü olarak, savaş yıllarında, önceden kent ekonomisinin taleplerini karşılamak için ithal edilen birçok girdi ve yatırım malının ithalatı gerilerken, ihracatçı ülkeler, bu malların satışını durdurarak ticareti kısıtlamıştır. Bir kısmı yerel kaynaklardan temin edilebilse de, bu ithalat kesintileri üretimi kaçınılmaz bir şekilde olumsuz etkilemiştir.

Dördüncü olarak, savunma harcamalarındaki artış devlet bütçesinde önemli açıklara sebep olmuştur. Bütçedeki açıkların sadece küçük bir kısmı ek vergi gelirleri ve benzer kaynaklarla finanse edilebildiği için, para basma yoluna başvurulmuştur. Bu durum, 1930'ların fiyat istikrarı döneminden sonra hızla enflasyon ortamına sürüklendiği anlamına gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında hızlı fiyat artışları yaşanmıştır. Mal kıtlıkları ve para arzındaki genişleme sonucunda, tüketici fiyatlarındaki yıllık artışlar yüzde 50'yi aşmıştır. Diğer yandan, ithalat hacmi daralırken, Türkiye'nin ihraç etmeye devam ettiği hammadde ve gıda maddelerine olan yurtdışı talebi artmıştır. Savaş yıllarında ekonomide dış ticaret fazlası verilirken, Merkez Bankası'nın altın rezervleri artış göstermiştir (Metinsoy, 2007).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'nin dış ticareti, uluslararası ekonomik koşullardan daha çok ülke içindeki gelişmelerden etkilenmiştir. Devlet, ithalattaki zorluklara bağlı olarak dış ticaret fazlası elde etmeyi amaçlayan bir politika izlemiştir ve bu hedefi kısmen başarıyla uygulayabilmiştir. 1940'ta çıkarılan "Milli Korunma Kanunu" ile hangi maldan ne kadar ithal edeceğini belirleyerek, devlet dış ticareti tamamen denetlemeye başlamış ve tüketim malları ithalatını sınırlı hale getirmiştir. Devlet, ekonomide elde ettiği dış ticaret fazlasını daha çok ithalatın azaltılması yoluyla gerçekleştirmiştir.

Geleneksel olarak Türkiye'ye ihracatta bulunan ülkelerin savaşta olması, Türkiye'nin ithal ettiği malların dünya pazarındaki arzı önemli ölçüde azalmıştır. Savaşın başladığı yıllarda, özellikle Almanya ile Türkiye'nin dış ticaretinde belirgin bir azalma yaşanmıştır. Almanya'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki nispi payı, savaş öncesine göre önemli ölçüde gerilemiştir. Ancak

Türkiye, dış ticaretini Almanya dışındaki diğer ülkelere genişletmekte büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Almanya'nın Türkiye ekonomisinin dış ticaretindeki payı, 1942 yılından sonra tekrar artmıştır. Türkiye, ancak 1945 yılından sonra II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte dış ticaretini ABD, İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine doğru yönlendirebilmiştir (Arslan, 2016).

Bu dönemde ayrıca, Devlet, "Varlık Vergisi" adı altında bir yasa çıkarmıştır. Varlık vergisi, İkinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilen zenginlerin vergilendirmeye tabi tutulmamış, vergilendirilmesi unutulmuş servetlerindeki olağanüstü artışların büyük bir kısmını devlete aktarabilmek için alınan vergidir. Bu verginin alınmasındaki en önemli amaçlar ekonomideki spekülasyonların önüne geçmek, karaborsacılığı, stokçuluğu önlemek ve en önemlisi fiyatları düşürmektir. Varlık Vergisi genelde gayrimüslim ve azınlıklara daha çok uygulanmıştır. Varlık Vergisinin yaptırımlarının azınlıklara ve gayrimüslimlere ağır gelmesinden dolayı, Türkiye'deki birçok Ermeni ve Yahudi tüccar ve iş insanları ülkelerine geri dönmüştür. Uygulanan Varlık Vergisi sayesinde devletin altın rezervleri 35 tona yükselmiş, banknot emisyonundaki artış da durmuştur. 1944 yılında söz konusu vergi, Amerika ve İngiltere'nin eleştirilerinden, baskılarından dolayı yürürlükten kaldırılmıştır (Alpay & Alkin, 2022).

1944 yılında ABD'nin Bretton Woods kasabasında yeni bir düzen için bir kongre yapılmıştır. Serbest ticaretin özendirilmesi, uluslararası ticareti destekleyen, ülkeler arasındaki sermaye hareketlerini kontrol ve denetim altında tutacak bir düzen kurulması hedeflenmiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndan ekonomik anlamda zarar gören ülkelerin kalkınmalarını sağlamak için sistem kurulması amaçlanmıştır. Bu kongrede Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın kurulması kararı alınmıştır. Bretton Woods sistemi ile, ABD'li ekonomist Harry Dexter White'ın önerisi olan, altına dönüştürülebilen tek para biriminin dolar olmasını ve diğer para birimlerinin dolara endekslenmesine karar verilmiştir. Ancak bütün para birimlerinin ABD dolarına bağlı olması ekonomiler arasında gerginliklere yol açmıştır. ABD dolarının miktarının diğer ülkelerde daha fazla olmasından dolayı doların değerinin düşmesiyle ABD ekonomisinin enflasyonla karşılaşmasına neden olarak bu sistemden çıkılıp İngiliz ekonomist John Maynard Keynes'in önerisi olan Kliring Birliği uygulamaya konulmuştur. Birlik, Merkez Bankalarının Merkez Bankası olarak çalışacaktır. Bancor adı verilen bir ödeme sistemi çıkaracaktı ve dış ödemeler çok yönlü olarak bu ödeme sistemiyle yapılacaktı (Seyidoğlu, 1998). Keynes'in önerisindeki gibi International Money Funds yani Uluslararası Para Fonu olan IMF kurulmuş ve IMF'nin para birimi Special Drawing Right (SDR) Özel Çekme Hakları olmuştu, 1 SDR 1,42 Dolara denk gelmektedir. Bretton Woods Sisteminde her üye ülkenin SDR cinsinden IMF'ye borçlanabileceği kotası bulunmakta ve IMF'nin toplam kotası 212 milyar SDR'dir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 11 Haziran 1945 tarihinde toprak sahibi olmayanların toprak sahibi olabilmeleri için "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" çıkarılmıştır. Söz konusu yasa, köy ve mahallelerin ortak kullanımında olan ancak devlet tarafından kullanılmayan atıl olan yerler, sahibi bilinmeyen topraklar, özel mülkiyette olup kamulaştırılma işlemi yapılacak toprakların, topraksız ve az toprak sahibi olan kişilere mülkiyetinin verilmesini öngörüyordu. Ancak bu kanun ilerleyen dönemlerde çok fazla soruna yol açmıştır. Hükümet, ilerleyen dönemde çok partili parlamenter döneme geçeceğinden, büyük toprak sahiplerinin kırsal kesimdeki oyların yönlendirmesinde etkilerinin çok fazla olacağından dolayı dönemin partisi CHP izlediği politikayı değiştirip hem büyük toprak sahipleriyle, hem sanayici ve iş adamlarıyla ilişkilerini iyi tutmayı hedeflemiştir (Avcıoğlu, 1968).

1948 yılında Truman Doktrini, esas alınarak Marshall Planı devreye girmiştir. Truman Doktrini, İkinci Dünya Savaşında yükselen gıda maddelerinin fiyatları savaş sonrasında yavaş yavaş düşmeye başlayınca Türkiye'nin ihraç ettiği gıda maddelerinin fiyatlarındaki gerilemeye bağlı olarak Türkiye'nin gelirlerinde önemli ölçüde düşüşler yaşanmıştır (Sönmezoğlu, 2006).

Türkiye'nin bu süreçte ekonomisini düzeltebilmesi için ABD'nin Export-Import Bankası aracılığıyla kredi talebinde bulunmuş ancak ABD bu talebe olumsuz yanıt vermiştir. 1945 yılında Sovyetler Birliği, Türkiye'ye nota vermesi üzerine Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını yenilemeyeceğini ve Montreux Sözleşmesine katılacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Sovyetler Birliği Türkiye'den toprak istemiş ve İran'dan çekmesi gereken askeri gücünü çekmemiştir. Yaşanan bu olayların üzerine ABD Türkiye'ye olan tavrını olumlu yönde değiştirmiştir. ABD başkanı Truman 1947 yılında yaptığı bir konuşmada Türkiye ve Yunanistan'a 500 milyon dolarlık yardımda bulunacağını açıklamıştır. Ancak bu yardımlar 400 milyon doları Yunanistan'a 100 milyon doları Türkiye'ye olmak üzere adaletsiz bir şekilde bölüştürülerek devletlere tahsis edilmiştir (Parasız, 1998) (Ülman, 1991) (Zürcher, 1996) (Harry S. Truman, 2023).

1948 yılında Marshall Planı devreye girdiğinde, Yunanistan ve Türkiye, Sovyetler Birliğinin tehdidi altındaydı ve bu dönemde Avrupa ekonomisi de savaşın verdiği tahribattan dolayı çok kötü durumdaydı. ABD ekonomisi de Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin kötü olmasından dolayı olumsuz etkilenmekteydi çünkü ürettiği malların ihracatını yapamıyordu. Bu planın başlıca amacı, yardım alan ülkelerin verimliliklerini artırmak, ekonomik büyümeyi sağlamak ve ekonomi politikalarını iyileştirmek olmuştur. Bu yardımlardan birçok Avrupa ülkesi yararlanırken, Türkiye de yardım alan ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye'nin aldığı yardımları en çok kullandığı alanlar, tarım, madencilik ve yol işleri olmuştur. Demiryolları, ray, vagon, havaalanı gibi altyapı yatırımlarına ağırlık verilmiş, demir, inşaat malzemesi, enerji işleri, kömür, şeker, tekstil sektörlerinde de bu yardımlar kullanılmıştır. Bu dönemde ülkenin büyük bir çoğunluğu tarım ile uğraşmaktaydı. Bu yardımla çiftçiye kredi olanaklarının artırılmasıyla, çiftçiler modern tarım aletlerini almış ve böylece tarımda modernleşme aşamasına geçilmiştir. Traktör gibi tarımda makineleşmeye geçerek bir yandan da gübre kullanımını artırarak tarım ürünlerinden alınan mahsullerde rekolte artışı olmuş bu durum ekonomik büyümeyi de hızlandırmıştır (Belenli, 2022) (The Marshall Plan, 2023) (The Marshall Plan for Rebuilding Western Europe, 2023). Ayrıca yerli sanayinin korunması için ithalata kısıtlamalar getirilmiştir (Eğilmez, Liberal Politikalar Dönüş Dönemi 1950-1960, 2020).

1950'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de liberal dış ticaret politikaları artık uygulanmamaya başlanmıştır. Ekonomide durgunluğa bağlı olarak ihracat azalmış ve ülkeye döviz girişi ciddi oranda azalmıştır. Döviz girişindeki azalmadan dolayı ithalata da kısıtlamalar getirilmiştir (Boratav, İktisat Tarihi, 1997).

Bu dönemde piyasadaki arz, toplam talebi karşılayamamış, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar sonucu enflasyon oluşmuştur. Tarım sektöründe yaşanan sorunlardan (makinelerin tamir edilememesi, erozyon gibi) ve iklim koşullarının bozulmasından dolayı başlıca tarım ürünü olan buğdayın üretiminde ciddi düşüşler gerçekleşmiş ve Türkiye bu ürünü daha önce ihraç ederken, artık ithal eder konuma gelmiştir (Yenal, 2003).

Bu krizle başa çıkabilmek için ABD'den 300 milyon dolarlık kredi talebinde bulunulmuş ancak bu talep Türkiye'nin izlediği ekonomi politikalarının olumsuz sonuçlar doğuracağı öngörülerek reddedilmiştir. ABD hükümeti TL'nin devalüe edilmesini uygun görmekteydi. Bu önlemin alınması için aksiyonlarda bulunulmazsa Türkiye ABD hükümeti tarafından hiçbir şekilde destek alamayacaktı. Yine söz konusu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'nden de kredi alamamıştır.

Türkiye yatırımlarını ve ithalatının bir kısmını yüksek faizli ve kısa vadeli ticari kredilerle finanse etmeye karar vermiştir. Seçimlerin yaklaşmasıyla bu programda da aksaklıklar oluşmuş ve Türkiye borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. İhracat çok ciddi oranda düşmüş, ülkede

döviz çok azaldığı için petrol ithal edemez duruma gelinmiş ve Türkiye'de petrol krizi yaşanmıştır. Petrol olmadığı için tarım aletleri de çalışamaz duruma geldiğinden, hasadı yapılamayan ve hasat yapılsa bile transferi yapılamayan tarımsal ürünlerin ekonomiye katkıları olmamıştır.

Türkiye'nin borçlarını ödeyemez duruma geldiği ve dış ticaretin daraldığı bu dönemde, 4 Ağustos Kararları alınmıştır. 4 Ağustos 1958 Kararları kapsamında, Türkiye ekonomisinde devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yaşanan enflasyonun yanı sıra, ihraç mallarının iç piyasa fiyatı ile yurtdışı piyasa fiyatı arasındaki fark olduğu için TL'nin değerini düşürerek hem ihraç mallarının fiyatlarını düşürmek hem de karaborsa olan yüksek döviz kurunun oluşmasını engellemek hedeflenmiştir. 4 Ağustos Kararlarının alınmasından hemen sonra enflasyon yüzde 8,5 oranında artış göstermiştir. Bu yükseliş fiyat denetimlerinin yapılmamasından ve devalüasyon nedeniyle ithalatın pahalılaşmasından kaynaklanmıştır. Yurtdışında ticaret yapılan ülkelerle yaşanan ekonomik tıkanıklık geçici olarak giderilmiştir.

1958 yılı sonrasında, Türkiye'nin dış alemden aldığı kredilerin açılması ve buna bağlı olarak ihracatın da artmasıyla ithalatta tekrar artış gerçekleşmiştir. İthalatın artmasından dolayı dış ticaret açıkları da yükselmiştir. Yaşanan bu ekonomik olumsuzluklardan dolayı ödemeler dengesi açıkları düşürülememiştir (Javed & Şahinöz, 2005) (Kepenek & Yentürk, 2005) (Pakdemirli, 1995) (Kazgan, Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 2002) (Altınok & Çetinkaya, 2003).

1960'lı yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasına karar verilmiş, 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla ekonominin yönü iç piyasaya dönük sanayileşme hedef alınmıştır. Gerçekleştirilen Kalkınma Planları, kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici özellikteydi. Bu dönemde tarım kesimi kapsam dışı bırakılırken (Milor, 1990), 1960'lı yıllarda sanayici üretimde bulunmak için gerekli olan makine ve teçhizatı yurtdışından ithal etmek zorundaydı. Bu yurtdışından ithal edeceği makine ve teçhizat için gerekli dövizi tarım kesiminin ihracatından kazandığı dövizle karşılamış ancak döviz kıt olduğu için ağırlık sanayi sektörüne verilmiştir.

Sanayici için ihracat yapma bu dönemde henüz zorunlu değildi. Yeni bir ürün üretmek için girişimlerde bulunan firmalar Ankara'dan gerekli izinleri alıp bu ürettiği ürünü yurtdışından ithalatını yasaklatıp iç piyasada ürünü satmada önceliği olan firma konumuna gelmişlerdir (Hirschman, 1968). Önceleri buzdolabı, çamaşır makinası, radyo gibi makinelerin parçalarını yurtdışından ithal edip ülke içinde parçaları birleştirip satılıyordu ancak yerli üretim gittikçe artmaya başlamıştır. Koç, Sabancı gibi holdingler bu dönemde yıldızları parlamaya başlamıştır. Bu dönemde yerli üreticiyi korumak adına yüksek gümrük tarifeleri ve kotalarla iç Pazar, gelişen bu pastadan pay almak isteyen yabancı sermayeli yatırımcılardan korunmuştur (Barkey, 1999).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinin ekonomileri toparlanma sürecine girmiş ve Türkiye'den işçi talep etmişler böylece, ülkede işsiz sayısında hızla azalma meydana gelmiştir. Ayrıca Türkiye'den yurtdışına giden işçiler yurtdışında kazandıkları döviz cinsinden parayı Türkiye'ye getirmesiyle de, ülkenin ödemeler dengesi sorunu yumuşamaya başlamış böylece sanayicilerin ithalatı kolaylaşmış ve iç pazarda da büyüme yaşanmıştır (Paine, 1974). Ancak ilerleyen dönemlerde ihracat gelirlerindeki artışlar azalmış, ödemeler dengesi sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türkiye bu dönemde IMF'ye bir Niyet Mektubu yazmış, bu mektubun cevabı olarak IMF devalüasyon yapılmasını öngörmüştür. Bu durumda hükümet Türk Lirasını devalüe ederek TL'nin döviz karşısında değerini düşürmüştür. Gerçekleşen devalüasyon ile ihracat artışının ve

işçi döviz gelirlerinin artışıyla olumlu bir durum gerçekleşirken, 1970'li yıllara gelindiğinde ise Dünya'da yaşanan petrol krizinin etkisiyle Türkiye ekonomisi krizle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan petrol krizinde de Türkiye ekonomik kısıtlamalar yapmak yerine artış gösteren petrol tüketiminin ödemelerini dış borç alarak finanse etme yolunu tercih etmiştir. Bu durum sonucunda Türkiye'nin dış borç sorunu gittikçe artmaya başlamıştır (Eichengreen, 2008).

1980 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi dış borçlarını ödemede güçlük çekmekteydi ayrıca ülke içindeki siyasi gerilimlerden dolayı ekonomide enflasyon oranı üç haneli rakamlara tırmanmış, büyüme hızı eksi rakamlara kadar düşmüş ve bu olumsuz gelişmeler, Türkiye ekonomisini büyük bir krizin içine sokmuştur (Fırat, 2002).

Tablo 1 : 1980-2002 Yılları Dış Ticaretin GSMH Oranı ve Büyüme Hızı (%)

Yıllar	Dış Ticaret Açığı/GSMH (%)	Büyüme Hızı (%)
1980	6,9	-2,8
1981	5,7	4,8
1982	4,5	3,1
1983	5,6	4,2
1984	5,9	7,1
1985	4,8	4,3
1986	4,7	6,8
1987	4,4	9,8
1988	2,8	1,5
1989	3,7	1,6
1990	6,3	9,4
1991	4,8	0,4
1992	5,1	6,4
1993	7,8	7,6
1994	3,2	-6,1
1995	7,7	8,0
1996	5,7	7,1
1997	7,9	8,3
1998	6,9	3,9
1999	5,6	-6,1
2000	11,1	6,3
2001	3,1	-9,5
2002	8,6	6,5

Kaynak: (T.C. Cumhubaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

1980 yılında alınan 24 Ocak Kararlarıyla Türkiye ekonomisinde serbest piyasa ekonomi modeline geçilerek, dış ticaret ve borçlanma teşvik edilmiştir. 24 Ocak Kararları'nın alınma sebebindeki temel amaç yüksek olan enflasyonun düşürülmesini sağlamaktı. 24 Ocak Kararları, Ortodoks politikaları temel alarak alınmış kararlardır. Bu kararlarla Türkiye'nin sanayi sektörünün ürettiği mallar dış ticarete açılmış, faiz oranları artırılmış, özel sektöre birtakım sübvansiyonlarda bulunulmuş, Merkez Bankası avansları ve emisyon hacmi aşağıya indirilmiştir. Türk Lirası devalüe edilerek yabancı paralar karşısında değeri yüzde 48,6 oranında düşürülmüş, ihracattan elde edilen gelirler vergiye tabi tutulmamış ve ihracat kredileri içerisinde alınan vergiler de kaldırılmıştır. Böylelikle Türkiye ekonomisinde dış ticaret hacmi yükselmiş, karaborsa fiyatlarının önüne geçilmiş ve ülkeye yabancı yatırımcı girişlerinde artışlar olmuş, imalat sanayisindeki kapasite kullanım oranlarında da artışlar kaydedilmiştir (Karaçor & Alptekin, 2002).

Bu dönemde sabit kurdan dalgalı kur sistemine geçiş yapılmıştır ayrıca döviz ve efektif piyasalar da kurulmuş ve dalgalı kur politikasına geçiş serbest kur politikasıyla tamamlanmıştır. Ekonomide yaşanan bu gelişmeler ışığında ihracatta hızlı bir şekilde artış gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, 1980 yılındaki ihracat yaklaşık 3 milyar ABD dolar seviyesindeyken, 2002 yılında bu rakam 35 milyar ABD dolara yükselmiştir (Aydın, 2022) .

Tablo 2 : 1980-2002 Yılları Arasında Dış Ticaret Dengesi

Milyon ABD Doları

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	X-M
1980	2.910	7.909	-4.999
1981	4.703	8.933	-4.230
1982	5.746	8.843	-3.097
1983	5.728	9.235	-3.507
1984	7.134	10.757	-3.623
1985	7.959	11.344	-3.385
1986	7.457	11.105	-3.648
1987	10.190	14.158	-3.968
1988	11.662	14.335	-2.673
1989	11.625	15.792	-4.167
1990	12.959	22.302	-9.343
1991	13.593	21.047	-7.454
1992	14.715	22.871	-8.156
1993	15.345	29.428	-14.083
1994	18.106	23.270	-5.164
1995	21.636	35.709	-14.073
1996	23.225	43.627	-20.402
1997	26.261	48.559	-22.298
1998	26.973	45.922	-18.949
1999	26.587	40.687	-14.100
2000	27.774	54.502	-26.728
2001	31.340	41.399	-10.059
2002	35.081	50.831	-15.750

Kaynak: (T.C. Cumhubaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

24 Ocak Kararlarında gerçekleşen bu olumlu sonuçlara rağmen hedeflenen beklentilere ulaşılamamıştır. Kararların temel amacı, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılmasıydı ancak bu amaç gerçekleştirilemeyip beklenilen sonuca ulaşılamamıştır. Kamu sektöründeki gelir gider dengesi düzenlenememiştir. KİT'lerin özelleştirilmesinden beklenilen sonuç alınamamış ve kamu sektörünün harcamalarındaki yüksek artışlardan dolayı borçlar ödenemez duruma gelmiş bu durumda Merkez Bankası kaynaklarından yararlanılmıştır. Türk hükümeti borçları borçla kapattığı için ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır (Gündüz, 1999).

1981 yılında Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuş, 1982 yılında bankalarda döviz hesabı açılabilmesine onay verildi, 1984 yılında döviz işlemleri kısmi olarak serbestleşmiş, yine bu yılda ithalat ve ihracat serbestleşmiştir. 1985 yılında Katma Değer Vergisi adı altında bugün de vergilendirilmesi yapılan bir vergi alınmaya başlanmış, 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası açılmış, 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma kanunuyla sermaye hareketleri serbestleşmiş, bu kanunla Türkler yabancı kağıtları ve yabancılar yerli değerli kağıtları alıp satabilir duruma gelmiştir (Öztürk & Özyakışır, 2005).

1990-1991 yıllarında yaşanan Körfez Savaşından dolayı büyük miktarda sıcak paranın ülkeden çıkması nedeniyle TL değer kaybetmiş, faiz oranları çok yükselmiş ve bunun sonucunda ekonomi durgunluğa girmiştir (Pamuk, 2021).

1994 yılında dönemin hükümeti faiz oranlarını düşürebilmek için piyasaya yüksek miktarda para sürmüştür. Ancak yüksek likidite sonucu insanlar döviz almaya başladığından, faizlerde düşme olmamıştır. Hükümet paranın borsaya yöneleceğini düşünürken, TL borsa yerine dövize yönelmiş ve dövize olan yüksek talep sonucu dolar birkaç ayda 8 bin liradan, 42 bin liraya kadar çıkmıştır. Döviz rezervleri 7 milyar dolar iken Nisan ayında 3 milyar dolara düşmüştür (Milliyet Gazetesi, 2014).

24 Ocak Kararlarının sonucunda Türkiye ekonomik krizden çıkamadığı için 5 Nisan 1994'te yeni politikaların yer aldığı kararlar alınmıştır. 5 Nisan Kararlarında, kamu finansmanı yani kamunun borçlarını finanse etmek amaçlanmıştır. 24 Ocak Kararları Ortodoks ekonomi politikalarını kapsarken, 5 Nisan Kararlarıyla ise Heterodoks politikalar izlenmeye başlanmış ve bu süreçte ekonomide yaşanan yüksek enflasyonun düşürülmesi için de bir dizi önlemler almıştır (Köse, 2023).

1994 yılında, Türkiye ekonomisi bir kez daha ekonomik bir kriz yaşamış ve devalüasyon gerçekleşmiştir. 1994 yılında, uzun bir süre boyunca istikrarlı seyreden USD/TL paritesi önemli ölçüde bozulmuş ve bu durum enflasyonun kaçınılmaz hale gelmesine yol açmıştır. Hazine iç borçlanma konusunda zorlanmış ve ardından, ABD merkezli kredi derecelendirme kuruluşları, Türkiye'nin kredi notlarını düşürmesiyle birlikte Türkiye, dış kredi bulma konusunda sıkıntı yaşamıştır. Bu durum, o dönemdeki siyasi iktidarın ekonomik istikrar paketini uygulamasına ve hemen ardından IMF ile stand-by anlaşması yapmaya başlamasına neden olmuştur (Eğilmez, Türkiye Ekonomisinin Yaşadığı Başlıca Krizler, 2020).

5 Nisan Kararlarının başlıca amaçları:

1. Kamu gelirlerini artırmak için ek vergi alınacaktır.
2. Çeşitli bütçe kısıtlamaları aracılığıyla, kamu harcamalarının, ücret artışları da dahil olmak üzere azaltılması hedeflenmektedir.
3. Kamu kesimi harcamalarının azaltılması hedeflenmektedir.
4. Türk Lirası'nın Dolar karşısında değer kaybetmesini sağlamak.
5. Hazine borçlanmasını cazip hale getirerek enflasyondan daha yüksek bir faiz oranı belirleyerek değerli kağıt satılması ve bu kağıtların faizlerinin zamanla düşürülmesi hedeflenmektedir (Eğilmez, Türkiye Ekonomisinin Yaşadığı Başlıca Krizler, 2020).

5 Nisan Kararlarının olumlu ve olumsuz sonuçları olmuştur,

Olumlu sonuçları:

a. Döviz kurunun belirlenmesi piyasa koşullarına bırakılmıştır
b. Dış ticaret açığı ithalattaki azalmadan dolayı düşmüştür.
c. Enflasyonda düşme olmuştur.
d. Türk Lirasına güven artmıştır.
e. Faiz oranları düşme eğilimine girmiştir.

Olumsuz sonuçları:

a. Bazı banka ve aracı kurumlar tasfiye edilmiştir.
b. İhracat rakamları hedeflerin altında kalmıştır.

c. İç tüketimin azalması ayrıca ihracatın da düşmesi sonucu üretimde daralma olmuş bunun sonucu ülkede işsizlik artış göstermiştir.
d. Bankaların verdiği yüksek faiz sonucu üretime girmesi gereken para faize yatırıldığından üretim hacminde daralma ve tedarik zincirlerinde aksama olmuştur.
e. Özelleştirmeler yapılmış bundan dolayı devletin ekonomideki yeri küçülmüştür.
f. Ülkeye gelen turist sayısında azalma olduğundan turizm gelirlerinde beklenen artış olmamıştır.
g. Üretim yapan firmalar eski teknoloji makine ve teçhizat kullandığı için ihracatta güçlük çekmişlerdir.

Tüm bu gelişmeler sonucunda 1995 yılında erken seçim yapılmış, yeni gelen hükümetin ekonomi üzerinde olumlu etkileri olmuştur (Keyder, 2022).

1996 Yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmada Türk mallarının Avrupa'ya ihraç edilmesinde alınacak gümrük vergi tarifelerinin kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma sonucunda Türk mallarının Avrupa Birliği pazarına erişimi kolaylaşmıştır.

Şekil 1: Türkiye'nin İhracatında AB'nin Payı 1990-2023

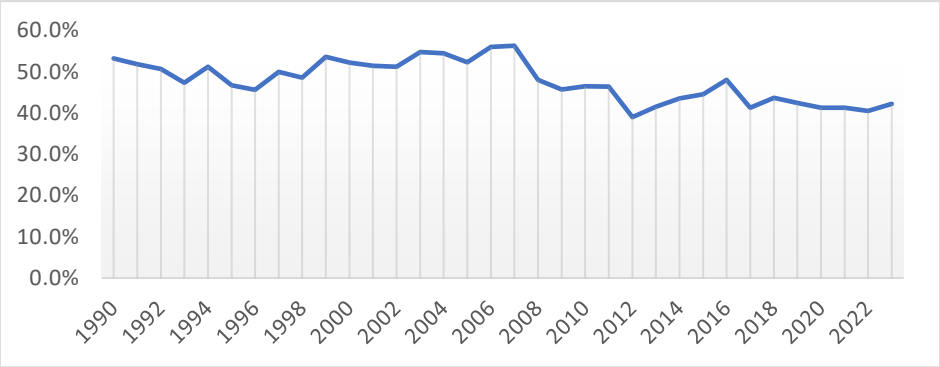

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

3. 2000 Yılından Günümüze Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaret Yapısı

2000'li yılların sonlarına doğru Dünya genelinde 1998 Asya krizi ve ardından Rusya krizinden kaynaklanan ekonomik etkiler devam ederken, Türkiye'de 1999 yılında meydana gelen Marmara depremi bu süreci etkilemiştir. Bu olaylar, Türkiye ekonomisinin 1999'da %6 oranında küçülmesine ve enflasyonun %70'e yükselmesine neden olmuş ve bu zorlu dönemde Türkiye, IMF ile 3 yıllık stand-by anlaşması yapmıştır. Ancak, 2001 yılının Şubat ayında Milli Güvenlik Kurulu'nda yaşanan siyasi kriz, finansal krizi daha da tetiklemiştir (Çiçen, 2018).

2001 yılı Türkiye ekonomisinin kriz yaşadığı bir yıl olmuş, bu dönemde Türkiye, hiperenflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Bu duruma gelmemizdeki en büyük sebep, kamu açıklarının merkez bankası kaynaklarıyla finanse edilmesi olmuştur. Ancak diğer bir taraftan, ekonomi ve parasal politikalar uygulanırken, bu önlemlerin reformlarla desteklenmemesi de kritik bir noktadır. Marmara depremiyle ortaya çıkan kayıplar, dönemin zor ekonomik koşullarında büyük bir etki yapmış, bu ekonomik zorlukları aşabilmek adına devlet tüketicileri Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gibi yeni vergilendirmelere tabi tutmaya başlamıştır. Devletin temel gelir kaynaklarından biri vergi olmasına rağmen, reform ve nitelikli nüfus politikalarının olmaması, vergi artışlarına ve vergiden kaçınma eğilimine yol açtığı için yeni krizlere zemin

hazırlamaktadır (Acer, 2019). Bu durumu aşmak amacıyla Kemal Derviş'in öncülük ettiği IMF desteği ile "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve BDDK reformları gerçekleştirilmiştir. Bu program kapsamında, ekonomik birimlerin yeniden düzenlenip faaliyete geçmesinden, yapısal reformlara, ticaretteki rekabetin güçlendirilmesinden kamu sektöründe faaliyet gösteren bazı işletmelerin özelleştirmesine kadar birçok alanda düzenlemeler öngörülmektedir.

IMF Programının Ana Başlıkları:

1. Mali sektörde tekrar yapılandırma yapılması: Bankaların sermaye yapılarının daha güçlü hale getirilmesi ve denetimlerinin bağımsız bir kurum tarafından yapılması, Merkez Bankası'ndan borç para alınmasının kaldırılması
2. Görev zararı uygulamasının hayata geçmesi: Görev zararına neden olacak işlemler için ödemelerin peşin alınması
3. Devletin daha şeffaf olmasının sağlanması: Kamu borçlanma kanunun hayata geçirilmesi ve borç yönetim raporunun hazırlanması
4. Kamu ihalelerinin daha düzenli hale getirilmesi: Rekabetçi ve şeffaf ortamın oluşturulması
5. Bütçe dışı fonların düzeltilmesi: Hazinenin birlik amacını bozmakta olan bu fonların tasfiye edilmesi
6. Kur rejimi için: Dalgalı kur rejimine devam edilmesi
7. Ticarette rekabetin arttırılması: Kamu sektöründeki bazı işletmelerin Özelleştirilmelerine ağırlık verilmesi.

Özetlersek, 2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde uygulamaya konulan IMF programından bu dönemde başarılı sonuçlar alınmış ve ekonominin önemli bir biçimde toparlanıp ayağa kalkması sağlanmıştır (Eğilmez, 2001 Krizi Sonrası, 2020).

2008 yılına gelindiğinde Eylül ayında ilk önce ABD'de meydana gelen ve daha sonra tüm Dünyayı etkileyen küresel krizin temelinde en büyük gayrimenkul ve kredi balonu yer almaktadır. Bu kriz ilk önce mortgage krizi olarak olmuş olsa da devam eden süreçte likidite krizi haline gelmiştir (Afşar, 2011). Küresel finansal krizin nedenleri olarak, likiditenin çok olması ve düzensiz krediler, menkul kıymetleştirme ve yatırımcılara satmak amacıyla mali bir varlık olarak menkul kıymetlerin çoğaltılmasıdır. Şeffaflığın olamamasından dolayı her ayrı fonksiyon için forward, swap gibi ayrı bir mali kurum ve mali araç oluşturulmuştur (Alantar, 2008). Tüm bu durumların yanı sıra kişisel ve kurumsal borç düzeylerinde artma, para politikası fonksiyonları, uluslararası ticaretteki düzensizlikler, düzenlemelerde yaşanan bazı sorunlardan dolayı oluşan eksiklikler, uluslararası piyasalarda meydana gelen gelişmelerin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır (Uçan & Çebe, 2018).
Petrol fiyatlarında yaşanan hızlı artış gıda fiyatlarında da yükselişe neden olmuştur ve enflasyonda tekrar yükseliş kaygısına yol açmış ve ekonomik büyümede ciddi düşüşlere neden olmuştur. Yüksek olan enflasyon oranlarındaki artışın önüne geçilmesi için, faiz oranlarını yükseltmek gerekirken, ekonomik büyümedeki düşme nedeniyle faiz oranları azalmaya başlamıştır. Ancak tüm bu durumlara rağmen Merkez Bankası faiz oranlarını yükseltme ya da azaltma eğiliminde değildi. ABD'de tüketici fiyat endeksi son 17 yılın en yüksek seviyelerine gelmiş, %5,6 oranına yükselmiştir. Ancak FED faiz oranlarını beklentiler yönünde değil beklentilerin tam tersi yönünde, yaklaşık %2 seviyesine düşürmüştü FED'in böyle bir karar almasındaki neden kredi sıkışıklığını gidermektir (Karabıçak, 2010).

Krizin nedeni ve sonucu olarak sınıflandırma yaparsak nedeni olarak Konut fiyatlarındaki yükselişleri sonucu olarak da fiyatlardaki düşüşleri alabiliriz. ABD'de 2007 yılının başlarından itibaren konut piyasası kısır döngüye girmiş ve konut fiyatlarında önemli düşüşler olmuştur.

Case Shiller Endeksine göre konut fiyatlarındaki hareketlilik aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Alantar, 2008).

Şekil 2: Konut Fiyatları Endeksi - Case Shiller Endeksi

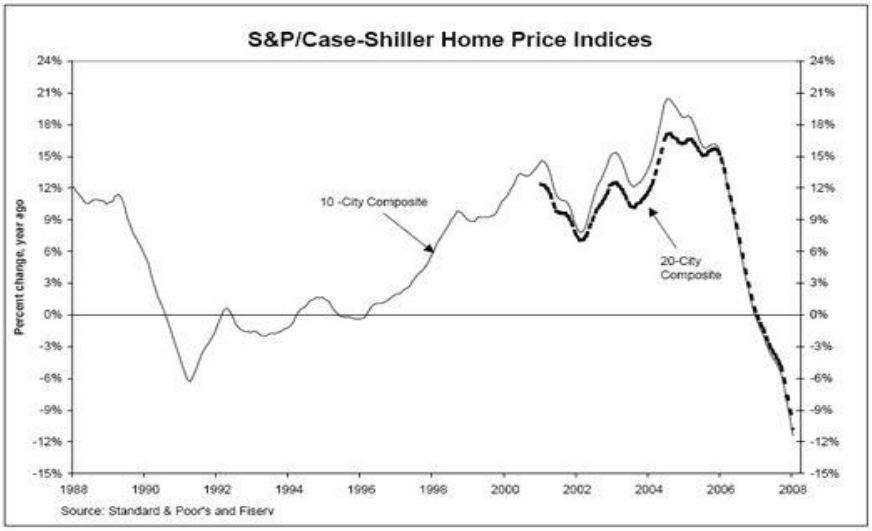

Kaynak: (Konut Fiyatları Endeksi - Case Shiller Endeksi, 2023)

Bu krizin reel ekonomiye de etkileri olmuştur. Hem ABD, Avrupa gibi gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarında azalışlar görülmüştür.

Şekil 3 : GSYİH Büyümesi (%)

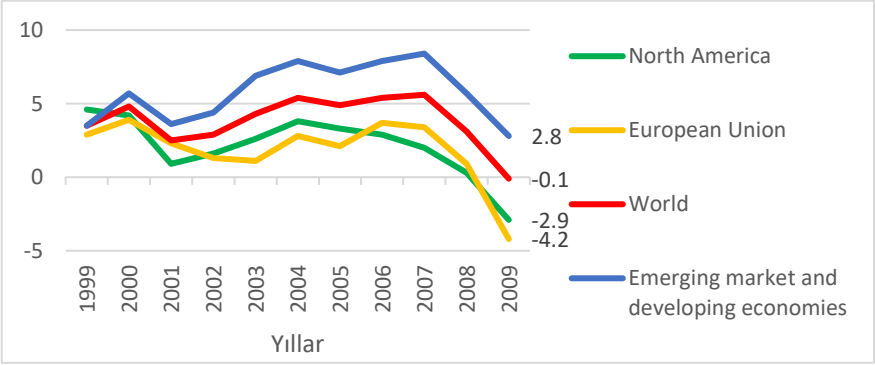

Kaynak: (International Money Fund, 2023)

Yaşanan kriz sonucunda işsizlikte de önemli artışlar gözlenmektedir. Özellikle ABD ve gelişmiş ekonomilerde yukarı yönlü eğilim söz konusudur. Türkiye'de ise 2006 ve 2007 yıllarında %10'ların altına düşen işsizlik daha sonra tekrar %10'un üzerinde seyretmeye başlamıştır.

Şekil 4: İşsizlik Oranları (%)

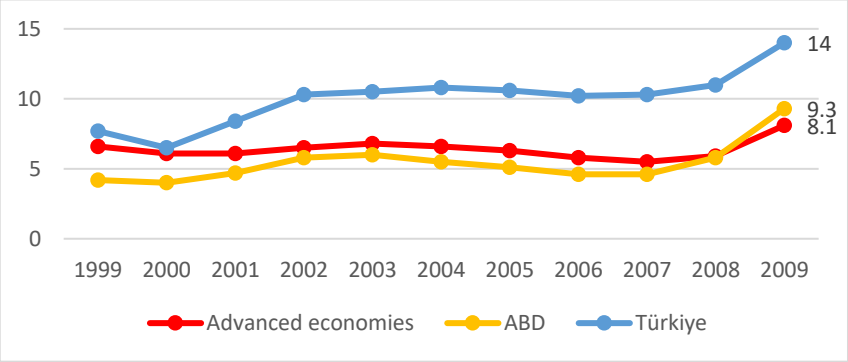

Kaynak: (International Money Fund, 2023)

2008 yılında yaşanan enflasyon sadece ABD finansal krizinden dolayı kaynaklanmamıştır. Bu dönemde petrol ve gıda fiyatlarındaki yükselme de enflasyon sorununu olmuştur. 2009 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte enflasyonun etkisi de git gide azalmıştır. (Alantar, 2008)

Şekil 5: Enflasyon Oranları (%)

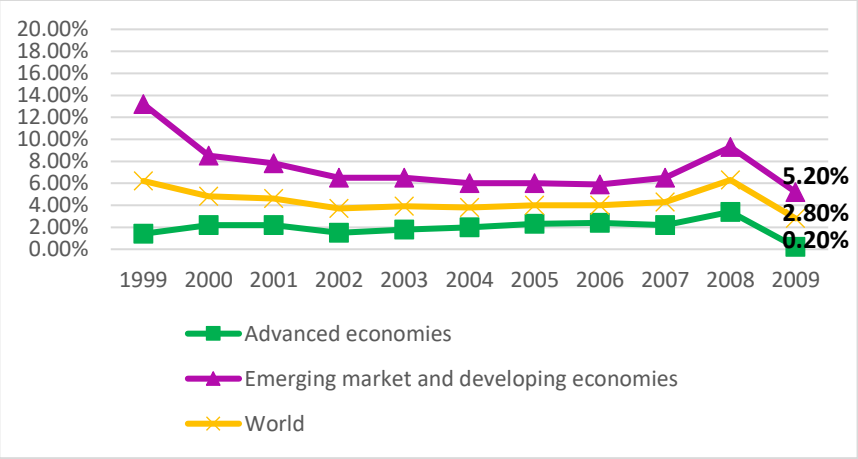

Kaynak: (International Money Fund, 2023)

Bu dönemde yaşanan finansal krizin diğer bir sonucu da gelişmiş ekonomilerde regülasyon taleplerinin artmasıdır. Hedge fonlar gibi regüle edilmiş riskli olan finansal kalemlerden bankacılık operasyonlarına kadar tüm finans sektöründe yepyeni regülasyonlar hayata geçmiştir (Alantar, 2008).

Türkiye'de 2003 yılından buyana sağlanan siyasi istikrar, Merkez Bankası tarafından uygulanan para ve maliye politikaları ve yapılan yapısal reformlar sayesinde makroekonomik istikrar sağlanmıştır. 2003-2007 yılları arasında büyüme hızı ortalama olarak 6,9 oranında gerçekleşmiş, yıllık tüketici fiyat endeksi yüzde 39'dan yüzde 8,4'e düşmüştür. Hızlı büyümenin ardından siyasi ortam belirsizliği yüzünden Türkiye ekonomisi gerilemeye başlamış ve yaşanan küresel krizin etkileri de 2008 yılının ikinci yarısından itibaren ülkede hissedilmeye başlanmış olup Türkiye ekonomisi hızla daralmaya geçmiştir (Uçan & Çebe, 2018).

Şekil 6: Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme Oranları

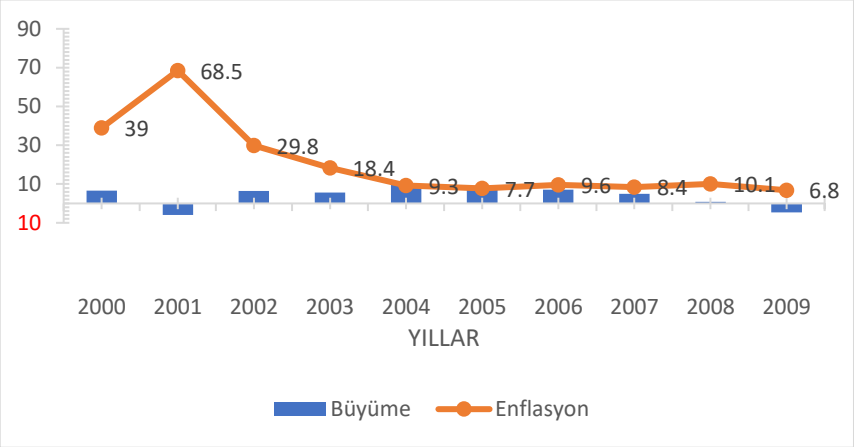

Kaynak: (TÜİK, 2023)

Türkiye'de Finansal Krizin Etkilerini Yumuşatmaya Yönelik Önlemler: (Kibritçioğlu, 2010)

- Likidite destekleri yapılmıştır
- Vergi ve prim teşvikleri uygulanmıştır
- Üretim ve ihracata yönelik kredi ve garanti destekleri sağlanmıştır
- Finansman destekleri uygulamaya konulmuştur
- Yeni yatırım teşvik mevzuatı hazırlanmıştır

Hükümet Tarafından Alınan Bu Önlemlerin Temel Hedefleri ise: (Kibritçioğlu, 2010)

- Tüketim harcamalarını artırmak
- İstihdam artışını teşvik etmek
- Yurtdışından sermaye girişlerini desteklemek
- Yurtiçi yatırımları güçlendirmek
- KOBİ'lerin üretimlerini ve yurtdışına ürettikleri malların ihracatını teşvik etmek olarak hedefler ilan edilmiştir.

IMF ile yürütülen ortak program 2008 yılının Mayıs ayında sona ermiştir. IMF programından sonra Türkiye kendi programını uygulamayı hayata geçirmiş, ancak bu programa sadık kalınmadığı için ekonomi tekrar bozulmaya başlamıştır. 2008-2013 yılları arasındaki süreçte Türkiye küresel krizin etkileriyle önce bozulan sonra piyasada meydan çıkan fazla olan likidite ile toparlanma aşamasına geçmiştir. Bu dönemde ekonomik konulardan daha çok siyasi konular konuşulmaktadır. Tüm bu yaşanan ekonomik olaylara ek olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerinde aksaklıklar yaşanmaya başlanmıştır (Eğilmez, 2001 Krizi, 2020).

2015 yılında ABD politika faizlerini artırdığı için Türkiye'ye sermaye girişleri durma noktasına gelmiştir. 2016 yılında Türkiye ekonomisinde genişletici kredi politikalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni olarak da Türkiye'nin yüksek büyüme hızına ulaşabilmesi hedeflenmekteydi. 2016 yılında darbe olayının yaşanması da ekonomiyi etkilemiştir. 2017 yılında ise Türkiye 7,4'lük ekonomik büyüme oranını yakalamış olmasına rağmen, Türk Lirası hızlı bir şekilde değer kaybetmeye başlamış bunun nedeni olarak da devlet borçlanması çok artmış bundan dolayı faiz oranları çok yükselmiştir (Okur Dinçsoy, 2022). Mart, Haziran ve Ağustos aylarında Türkiye'den sıcak para çıkışıyla Merkez Bankası'nın rezervleri hızla azalmaya başlamıştır. Gitgide yükselen faizlerden dolayı kredi piyasasındaki hareketlilik durma noktasına gelmiştir. Ayrıca bu dönemde yabancı yatırımcının istekleri yönünde faiz artırımı yapılmıştı, nedeni ise, ekonomideki kredi daralmasının devam etmesi Türk Lirasının değer kaybı yüzünden döviz yükümlülüklerinin yerine getirilememesidir. Faiz artırımı yapılmasındaki diğer bir neden de hiper enflasyonun doğacağı endişesi bulunmaktaydı. Faiz artışıyla sıkılaşan ekonomi yüzünden Merkez Bankası yabancı yatırımcıyı Türkiye'ye çağırmış

ve bu durum ekonomide "kararlılık" olarak ifade edilmiştir. Fakat yüksek faiz artışlarından dolayı, şirketlerin iflasları ve konkordatoları artmış böylece işsizlik rakamlarında da artışlar meydana gelmiştir (Güngen, 2018) .

Şekil 7: Türkiye'de Enflasyon-Büyüme ve İşsizlik Oranları

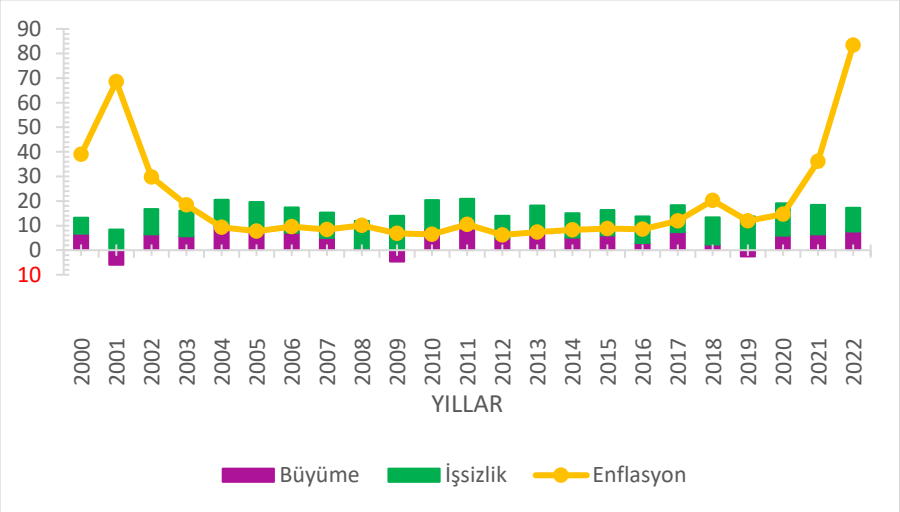

Kaynak: (TÜİK, 2023)

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere; 2017 yılında %7,4 olan büyüme oranı 2019 da %-2,6 seviyesine kadar düşmüştür. İşsizlik oranı, 2017 de %10,9 iken 2019 da %13,7 seviyelerine kadar çıkmıştır. Enflasyon oranları ise, 2017 de %11,92 olarak çift haneli rakamlara ulaşmış, 2018'de de yükselişini koruyarak %20,3 seviyesine ulaşmıştır. Enflasyon oranları 2019 da yine 2017'deki seviyelerine %11 gerilese de yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik oranlarından dolayı ekonomide stagflasyon yaşanmasına neden olmuştur. 2018 yılında yaşanan kriz, *döviz-faiz-enflasyon* kısır döngüsünün bir sonucu olmuştur. Döviz şokları enflasyonda yükselişe neden olmuş ve satın alma gücü azalmış, talepte daralma olmuş ve buna bağlı olarak üretim hacminde azalma olmuş ve Türkiye ekonomisinde ekonomik küçülme hızlanmıştır (Okur Dinçsoy, 2022).

Şekil 8: Dolar ve Euro Kuru 2012-2023

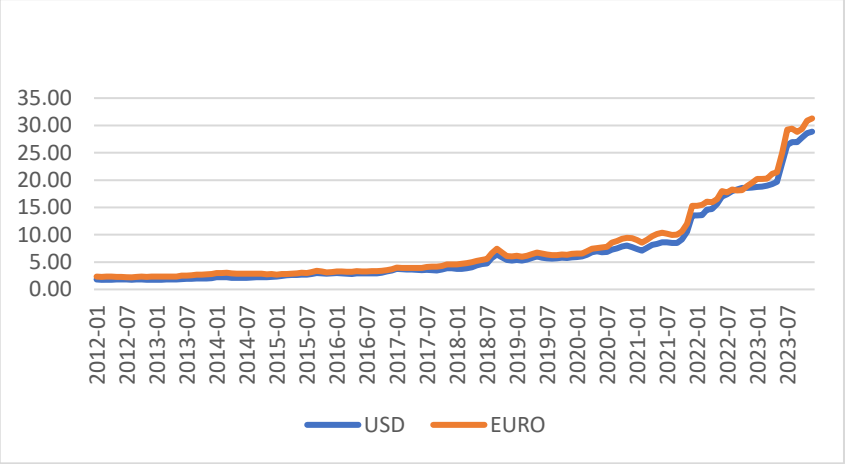

Kaynak: (T.C. Merkez Bankası, 2023)

Dolar kuru ise 2018 yılı Ocak ayında 3,78 iken aynı yılın Eylül ayında zirveye ulaşarak 6,37 seviyelerine ulaşmış, Euro kuru ise 4,54 seviyesinden 6,74 seviyesine yükselmiştir. Merkez Bankasının döviz rezervleri 2018 sonrası dönemde önemli seviyede azalmış ve 2018 yılı Ocak ayında Merkez Bankasının net döviz rezervi 77,9 milyar dolar iken 2020 yılı Ocak ayı 33,9 milyar dolara gerilemiştir. Bu dönemde yaşanan Rahip Brunson olayından dolayı ABD birtakım ekonomik yaptırımlarda bulunmuş, artan dolar kuru (6,37) da dış ticaretimizi etkilemişti bu yüzden dış açık da önemli bir sorun oluşturmaya başlamıştı. Hükümetin kararıyla Rahip Brunson'u ABD'ye geri vererek dış açık hızla dış fazlaya dönüşerek kur (2018 Ekim'de 5,86 – 2018 Kasım'da 5,37) hemen istikrar kazanmaya başlamıştır (Akat, Cansen, & Esen, 2021).

2019 – 2020 yılları arasında dünyayı saran pandemiden dolayı ülkelerde talep enflasyonu yaşanmıştır. Sokağa çıkma yasakları olmuş, insanlar alışveriş merkezlerine gidip alışveriş yapamamış, giyim, ev eşyaları gibi tüketim mallarının talebinde daralma olmuştur. İnsanlar yerinde alışveriş yapamayınca online alışveriş yapmaya başlamış buna bağlı olarak internetten alışveriş çok artmıştır. Ayrıca uzaktan eğitim, uzaktan çalışma gibi yeni alışkanlıklar da hayatımıza girmiştir. Pandemide hem internetten alışveriş hem de pandeminin hafiflemesi sonucu sokağa çıkma yasaklarının bitmesiyle insanların alışveriş merkezlerine akın etmesi sonucu gıda harici malların satışlarında yüksek artışlar olmuştur ve daha önce de aynı kapasiteyle çalışan üreticiler oluşan talebi karşılayamamışlardı. Çin, Güney Kore, Tayvan, Vietnam gibi ülkelerde, yaşanan kapanmalardan dolayı üretim azalmış ve tedarik zincirleri, dünya çapında mal taşıma taleplerinde düşüş olacağını düşünerek programlarını kesmiştir. Sokağa çıkma yasağından dolayı vaktinin büyük bir bölümünü evde geçiren insanların tüketimlerinde de artışlar olmuştur. Bu ihtiyaçları karşılayabilmek için üretim yapan ülkeler ara malı tedariğinde çok büyük sıkıntılar yaşamaktaydılar. Ara malları ülkelerin limanlarında birikmiş, daha fazla taşıyacak konteyner kalmayınca da tedarik zincirleri çökmüştü. Kimi gemiler limanlarda günlerce boşaltılmayı ya da doldurulmayı beklemiş, kamyonların şoförleri karantinada olduğundan dolayı sevkiyatta gecikmeler yaşanmıştı. Çin'deki limanlar kapanmış, Süveyş kanalında gemi sıkışmıştı bu gibi sorunlardan dolayı tedarik zincirleri çökmüştü.

Sonuç olarak arz talebi karşılayamamıştı ve mal ve hizmetlerde talep yönlü artış yaşanmıştı ve bu da talep enflasyonuna neden olmuştur (euronews, 2022). Amerikan Merkez Bankası FED de faizleri artırarak enflasyonun önüne geçmeye çalışmaktaydı; ama sürekli faiz artırımı da kısa vade de enflasyonu düşürebilir ama uzun vadede ekonomide durgunluğa yol açarak üretimi daraltabilir ve işsizliğe yol açabilir (Sağman, 2022).

Şekil 9: Bankalarca Açılan TL Mevduatlara Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları

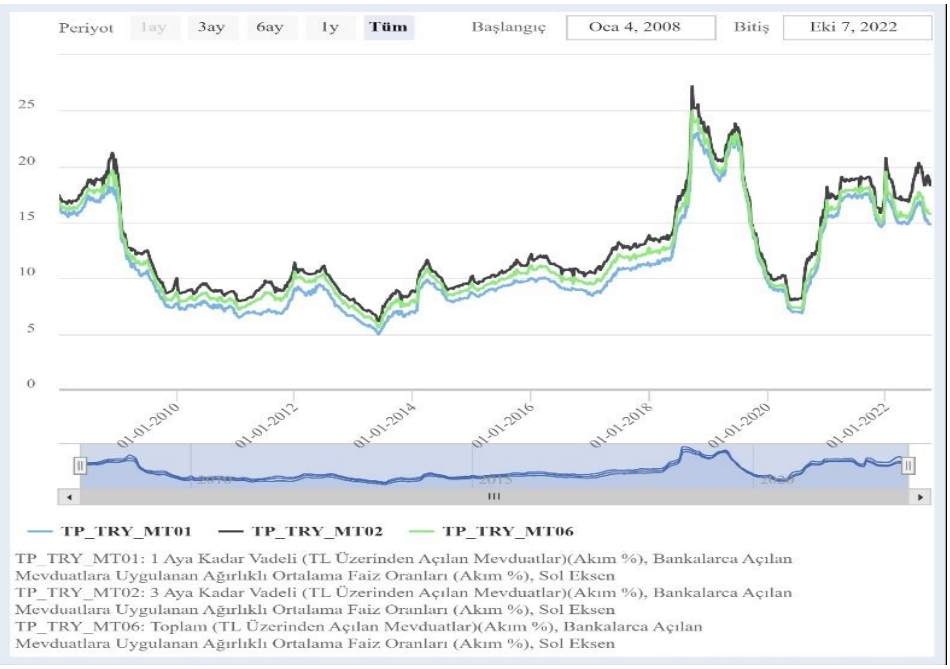

Kaynak: (T.C. Merkez Bankası, 2023)

Enflasyon değişim oranları Eylül,2020 tarihinde %11,75 iken, Kasım,2021 tarihinde %21,31 oranında olmuştur. Bu artışlara hem talep hem maliyet yönlü unsurlar etkili olmuştur. Bu aralıkta salgının birim maliyetler üzerindeki etkisi, artan petrol fiyatları, iç talep koşulları, döviz kurlarındaki yüksek artış, uluslararası gıda ve emtia fiyatlarındaki yükseliş tüketici fiyatlarında Eylül,2020 ile Kasım,2021 tarihleri aralığında %10 oranında artışa sebep olmuştur. Kasım,2021 tarihinde %21,31 olarak enflasyon bu dönemden sonra sürekli olarak günümüze kadar yükselmeye başlamıştır (Derici, 2022).

Kasım,2021'den sonra gerçekleşen artışta enflasyon daha yüksek oranda artmaya başlamıştır. Bu artışa sebep olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası piyasa beklentisinin aksine Eylül, Ekim ve Kasım aylarında toplamda 400 baz puan faiz indirimi yaparak faizleri %15 seviyesine çekerek TL üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu durumdan dolayı Dolar/TL ilk defa psikolojik sınırı olan 10 TL yi aşarak 13,46 oldu, Euro/ TL 15,16 yı geçerken Sterlin/TL kuru da ilk kez 18 seviyesini görmüştür (Özdemir, 2021).

Dövize bağlı bir ülke olduğumuz için bu durum enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. 2021'in Aralık sonunda yine faiz indirimi yapılacağı açıklamasından sonra dolar kuru yükseliş trendine geçerek 17,14 e çıkmıştır. Aralık ayının sonlarına doğru yaşanan bu artışın önüne geçmek için hükümet "Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat" (kur artışını garanti eden TL hesabı) planı açıklanmış ve bu müdahaleyle (kur sert bir şekilde 11 TL ye düşmüştür) kurun artık kontrollü bir şekilde yükselmesi hedeflenmiştir (Kocabalkan, 2022).

24 Şubat 2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşı meydana gelmiştir. Bu savaşın dünya ekonomisine büyük etkileri olmuştur. Bu savaşla petrol, doğalgaz fiyatlarındaki artış, tedarik krizleri, artan gıda fiyatları sonucunda küresel olarak enflasyon oranları giderek yükselmeye başlamıştır. Rusya, Ukrayna'nın tahıl yüklü gemilerini ve limanlarını ele geçirmesinden dolayı dünyada tahıl krizi başlamıştır. Bu dönemde dünyanın önemli doğalgaz üreticisi olan Rusya, Ukrayna'ya destek veren Avrupa ülkelerine verdiği doğalgazı keserek Avrupa ülkelerine doğalgaz ihracatında bulunmamıştır. Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye o dönemde kış turizmi

için güneydeki illere birçok Avrupalı turist gelmiştir. Bu durum turizm gelirlerinde artışa neden olmuş, ayrıca savaştan dolayı Türkiye'ye göç eden Ukraynalı ve Rus vatandaşlar Türkiye'de konut almaya ve kiralamaya başlamış ve konut fiyatlarında hızlı bir yükseliş yaşanmıştır. Bu durum sonucu döviz rezervlerinde artış oldu ama konut fiyatlarındaki artış enflasyonda da artışa neden olmuştur.

4. 2000 Yılı Sonrası Türkiye Ekonomisinin Dış Ticaretine İlişkin Analizler

2000-2022 yılları arasında Türkiye'nin ihracatı yaklaşık olarak 9 kat artış göstermiş, 2000 yılında 27,7 milyar dolar olan ihracat haddi, ilk defa 2007 yılında 107,2 milyar dolara yükselmiştir. 2008 yılında ise 132 milyar doları aşan ihracat, 2009'da yaşanan krizle 102 milyar dolara gerilemiştir. 2010-2014 yılları arasında da ihracat artışını sürdürerek 2014 yılı itibarıyla 157,6 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır (Sungur, 2015). 2015-2017 yıllarında da ihracat bir miktar düşüş kaydetmiş fakat 2018 yılında kriz yaşanmasına rağmen yükseliş trendine girmiştir. 2019 yılında da yükseliş olmuş fakat 2019 yılı sonu 2020 yılını kapsayan pandemiden dolayı düşüş yaşanmış 2019'da 171,4 milyar dolar olan ihracat 2020 yılında 169,6 milyar dolar seviyelerine düşmüştür. 2021 yılında pandeminin etkileri azalmış ve normalleşme adımlarına geçildiğinden dolayı ihracatta toparlanma kaydedilmiş 225,2 milyar dolar seviyelerine gelinmiştir. 2022'de de bu artış devam etmiş 254,1 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Milyon ABD $

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı	Cari İşlemler
2000	27.774,9	4,5	54.502,8	34,0	- 26.727,9	82.277,7	51,0%	- 9.920,0
2001	31.334,2	12,8	41.399,1	- 24,0	- 10.064,9	72.733,3	75,7%	3.760,0
2002	36.059,1	15,1	51.553,8	24,5	- 15.494,7	87.612,9	69,9%	- 626,0
2003	47.252,8	31,0	69.339,7	34,5	- 22.086,9	116.592,5	68,1%	- 7.554,0
2004	63.167,2	33,7	97.539,8	40,7	- 34.372,6	160.706,9	64,8%	- 14.198,0
2005	73.476,4	16,3	116.774,2	19,7	- 43.297,7	190.250,6	62,9%	- 20.980,0
2006	85.534,7	16,4	139.576,2	19,5	- 54.041,5	225.110,9	61,3%	- 31.161,0
2007	107.271,8	25,4	170.062,7	21,8	- 62.791,0	277.334,5	63,1%	- 36.946,0
2008	132.027,2	23,1	201.963,6	18,8	- 69.936,4	333.990,8	65,4%	- 39.425,0
2009	102.142,6	- 22,6	140.928,4	- 30,2	- 38.785,8	243.071,0	72,5%	- 11.360,0
2010	113.883,2	11,5	185.544,3	31,7	- 71.661,1	299.427,6	61,4%	- 44.620,0
2011	134.906,9	18,5	240.841,7	29,8	- 105.934,8	375.748,5	56,0%	- 74.402,0
2012	152.461,7	13,0	236.545,1	- 1,8	- 84.083,4	389.006,9	64,5%	- 47.278,0
2013	151.802,6	- 0,4	251.661,3	6,4	- 99.858,6	403.463,9	60,3%	- 55.092,0

2014	157.610,2	3,8	242.177,1	- 3,8	- 84.567,0	399.787,3	65,1%	- 38.020,0
2015	143.838,9	- 8,7	207.234,4	- 14,4	- 63.395,5	351.073,2	69,4%	- 26.625,0
2016	142.529,6	- 0,9	198.618,2	- 4,2	- 56.088,7	341.147,8	71,8%	- 26.668,0
2017	156.992,9	10,1	233.799,7	17,7	- 76.806,7	390.792,6	67,1%	- 39.955,0
2018	167.920,6	7,0	223.047,1	- 4,6	- 55.126,5	390.967,7	75,3%	- 20.151,0
2019	171.464,9	2,1	202.704,3	- 9,1	- 31.239,4	374.169,3	84,6%	10.796,0
2020	169.637,8	- 1,1	219.516,8	8,3	- 49.879,1	389.154,6	77,3%	- 31.888,0
2021	225.214,5	32,8	271.425,6	23,6	- 46.211,1	496.640,0	83,0%	- 7.232,0
2022	254.197,4	12,9	363.711,0	34,0	- 109.513,6	617.908,3	69,9%	- 48.751,0
2023 (r)	61.544,0	- 75,8	96.476,4	- 73,5	- 34.932,4	89.454,0	63,8%	- 18.803,0

Tablo 3: 2000-2023 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaret Rakamları

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

İhracatın bazı sektörler içerisindeki durumuna bakacak olursak; yatırım ve sermaye malları 2000 yılında toplam ihracatın %7,8 ini oluştururken 2020 yılında %11,7 sini oluşturmaktadır. Ara mallar sektöründe ise 2000 yılında ihracatın %41,6 sı gibi yüksek bir orana sahip iken 2020 yılına gelindiğinde %47,4 seviyesine yükselmiştir. Tüketim mallarında ise 2000 yılı ile 2020 yılları arasında %10 oranında düşüş kaydedilmiş ancak 2020 yılında %40 seviyelerine gelmiştir (Sungur, 2015).

Tablo 4: 2000-2023 Yılları Arasında Türkiye'nin İhraç Ettiği Ürünlerin Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Milyon ABD Dolar

Yıllar	**2000**	**%**	**2010**	**%**	**2020**	**%**	**2023 (r)**	**%**
TOPLAM	**27.774,9**	**100%**	**113.883,2**	**100%**	**169.637,8**	**100%**	**61.558,1**	**100%**
Yatırım (sermaye) Malları	**2.175,7**	**7,8%**	**11.771,1**	**10,3%**	**19.777,9**	**11,7%**	**7.750,3**	**12,6%**
Yatırım (sermaye) malları (taşımacılık araçları hariç)	1.020,0	3,7%	6.414,2	5,6%	11.635,6	6,9%	4.656,0	7,6%
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	1.155,7	4,2%	5.356,9	4,7%	8.142,3	4,8%	3.094,3	5,0%

Hammadde (ara mallar)	**11.565,1**	**41,6%**	**56.380,7**	**49,5%**	**80.344,5**	**47,4%**	**31.082,3**	**50,5%**
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	1.003,3	3,6%	3.662,9	3,2%	4.219,0	2,5%	1.422,1	2,3%
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	8.048,7	29,0%	38.415,8	33,7%	53.799,6	31,7%	19.227,9	31,2%
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	6,4	0,0%	107,1	0,1%	100,1	0,1%	43,2	0,1%
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	575,5	2,1%	3.447,1	3,0%	6.276,0	3,7%	2.787,7	4,5%
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	1.209,5	4,4%	6.336,0	5,6%	10.361,7	6,1%	3.821,7	6,2%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	257,2	0,9%	447,0	0,4%	517,9	0,3%	281,3	0,5%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	247,1	0,9%	1.165,2	1,0%	2.095,6	1,2%	849,5	1,4%
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	217,4	0,8%	2.799,6	2,5%	2.974,7	1,8%	2.648,9	4,3%
Tüketim malları	**13.986,7**	**50,4%**	**45.320,5**	**39,8%**	**68.300,6**	**40,3%**	**22.313,9**	**36,2%**
Binek otomobilleri	629,0	2,3%	6.210,1	5,5%	9.635,8	5,7%	2.738,3	4,4%
Dayanıklı tüketim malları	2.056,7	7,4%	8.915,5	7,8%	14.850,7	8,8%	4.978,2	8,1%
Yarı dayanıklı tüketim malları	5.736,3	20,7%	11.794,3	10,4%	16.536,5	9,7%	5.451,0	8,9%
Dayanıksız tüketim malları	2.918,6	10,5%	7.154,5	6,3%	9.544,9	5,6%	3.007,3	4,9%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	1.364,9	4,9%	4.970,8	4,4%	7.313,4	4,3%	2.395,5	3,9%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	1.156,0	4,2%	4.510,5	4,0%	8.924,7	5,3%	3.376,4	5,5%
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	96,3	0,3%	1.513,2	1,3%	1.021,3	0,6%	257,2	0,4%
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	29,0	0,1%	251,7	0,2%	473,4	0,3%	110,1	0,2%
Diğerleri	**47,4**	**0,2%**	**411,0**	**0,4%**	**1.214,9**	**0,7%**	**411,6**	**0,7%**
Başka yerde belirtilmeyen diğer mallar	47,4	0,2%	411,0	0,4%	1.214,9	0,7%	411,6	0,7%

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

İthalatın bazı sektörler içerisindeki durumuna bakacak olursak; sermaye mallarına yapılan ithalatlar 2000 yılında %20,8 oranındayken 2020 yılında bu alanda yapılan ithalat %14,5 seviyesine gerilemiştir. Hammaddeler için 2000 yılındaki ithalat %65,5 seviyesinden 2020 yılında %74,3 seviyelerine yükselmiştir. Tüketim malları için yapılan ithalat ise 2000 yılında %13,2 iken 2020 yılında %11 seviyesine gerilemiştir.

Tablo 5: 2000-2023 Yılları Arasında Türkiye'nin İthal Ettiği Ürünlerin Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Milyon ABD Dolar

Yıllar	2000	%	2010	%	2020	%	2023 (r)	%
TOPLAM	**54.502,8**	**100%**	**185.544,3**	**100%**	**219.509,8**	**100%**	**96.249,8**	**100%**
Yatırım (sermaye) Malları	**11.341,5**	**20,8%**	**28.818,2**	**15,5%**	**31.824,1**	**14,5%**	**12.000,0**	**12,5%**
Yatırım (sermaye) malları (taşımacılık araçları hariç)	9.240,0	17,0%	23.249,7	12,5%	26.991,5	12,3%	10.349,1	10,8%
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	2.101,5	3,9%	5.568,5	3,0%	4.832,6	2,2%	1.650,9	1,7%

Hammadde (ara mallar)	**35.710,2**	**65,5%**	**131.445,4**	**70,8%**	**162.997,1**	**74,3%**	**73.944,9**	**76,8%**
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	2.829,1	5,2%	12.258,7	6,6%	12.619,0	5,7%	3.872,6	4,0%
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	16.003,8	29,4%	58.733,0	31,7%	88.491,3	40,3%	36.093,1	37,5%
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	6.124,5	11,2%	1.175,6	0,6%	2.737,2	1,2%	1.481,3	1,5%
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	3.761,6	6,9%	9.064,3	4,9%	11.909,5	5,4%	4.544,0	4,7%
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	3.081,0	5,7%	10.580,6	5,7%	13.674,0	6,2%	4.782,6	5,0%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	531,2	1,0%	2.794,0	1,5%	5.729,9	2,6%	2.334,7	2,4%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	240,9	0,4%	1.112,8	0,6%	2.298,5	1,0%	1.202,6	1,2%
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	3.138,1	5,8%	12.223,2	6,6%	7.510,5	3,4%	5.507,9	5,7%
Tüketim malları	**7.220,0**	**13,2%**	**24.734,9**	**13,3%**	**24.121,7**	**11,0%**	**10.187,4**	**10,6%**
Binek otomobilleri	2.596,3	4,8%	6.819,6	3,7%	7.927,0	3,6%	3.019,5	3,1%
Dayanıklı tüketim malları	1.291,5	2,4%	3.499,2	1,9%	2.880,7	1,3%	1.617,2	1,7%
Yarı dayanıklı tüketim malları	1.016,9	1,9%	5.303,2	2,9%	3.563,5	1,6%	1.709,9	1,8%
Dayanıksız tüketim malları	1.507,7	2,8%	5.531,3	3,0%	4.940,7	2,3%	1.696,2	1,8%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	170,0	0,3%	676,0	0,4%	1.698,9	0,8%	738,9	0,8%
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	320,5	0,6%	1.365,6	0,7%	2.229,2	1,0%	1.067,8	1,1%
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	251,9	0,5%	1.343,2	0,7%	386,7	0,2%	176,7	0,2%
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	65,2	0,1%	196,9	0,1%	495,1	0,2%	161,3	0,2%
Diğerleri	**231,1**	**0,4%**	**545,7**	**0,3%**	**566,9**	**0,3%**	**117,4**	**0,1%**
Başka yerde belirtilmeyen diğer mallar	231,1	0,4%	545,7	0,3%	457,2	0,2%	117,4	0,1%

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Stateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

İhracatta yaşanan artış ekonomi açısından bakıldığında olumlu durum iken, aynı dönemde ithalatta da artış yaşanmıştır. 2000 yılında 54,5 milyar dolara ulaşan ithalat hacmi 2005 yılında 100 milyar dolarlara yükselmiş 2008 yılında ise 200 milyar dolarları aşmıştır. 2013 yılında ise ithalat hacmi 252 milyar dolarlara yükselerek rekor kırmıştır. Türkiye'nin dış ticaret açığı sorunu 2000 yılından beri süre gelen kronik ekonomik sorunu olarak hala devam etmektedir (Sungur, 2015).

Şekil 10: Türkiye'nin İhracat-İthalat ve Dış Ticaret Dengesi 2000-2023

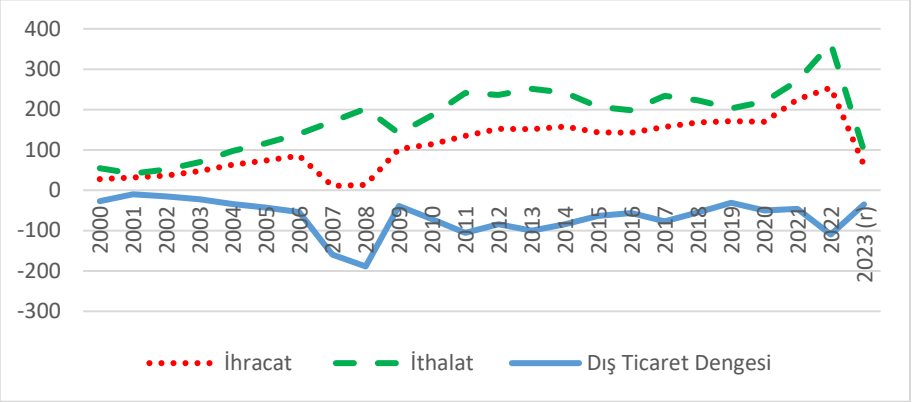

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

5. Sonuç

1923-2023 yılları arasında bir asırdır geçirdiği önemli ekonomik krizlere rağmen ayakta kalmayı başaran güçlü Türkiye Cumhuriyeti dış ticarette de önemli süreçler yaşamıştır. Söz konusu dönemde, dış ve iç dengeler göz önüne alınarak ekonomiyi ayakta tutacak en uygun kararlar alınmaya çalışılmış ve bu zaman süresince Türkiye ekonomisinde iyi anlamda gelişmeler, ekonomik büyümeler ve üretimde artışlar yaşansa da çok ciddi krizler de yaşanmıştır.

1923'te İzmir İktisat Kongresinin yapılmasıyla ihracat özendirilip artırılmış, ithalat kısılmıştır. 1929 yılında tüm Dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhranın yaşanmasıyla Türkiye ekonomisinin ihracatı da olumsuz etkilenmiş ve bu durumdan dolayı üretici çok zarar görmüş ve üretici borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. 1934 yılında Türkiye, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını uygulamaya koymuş, bu planda devlet öncülüğünde sanayileşme gerçekleşmiştir.

1940-1949 İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Türkiye savaşta tarafsız bir politika izlemiş ama savaşın ekonomik olumsuz etkilerinden kurtulmayı başaramamış. Bu dönemde askeri harcamaların artması, ithalatın azalması, erkeklerin üretimden çekilip savaşa gitmesi, iaşe sorununun yaşanması, savunma harcamalarının artması ekonomik krizi kaçınılmaz kılmıştır.

1944 yılında Bretton Woods kongresi yapılmış, IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomilerini toparlama yolunda olan Batı Avrupa ülkeleri Türkiye'den işçi transferinde bulunmuş ve Türkiye'den giden işçilerin ailelerine döviz göndererek ekonomide döviz rezervlerinin artmasına ve ekonominin kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Savaştan sonra Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yapılmış ve 1948 yılında da Truman Doktrini esas alınarak Marshall Planı devreye girmiştir.

1950'li yıllara gelindiğinde Liberal Dış Ticaret politikaları izlenmeye başlanmış ihracat azalmış ve döviz girişlerinde azalmaya bağlı olarak ithalat gerilemiştir. Aynı zamandan bu dönemde enflasyon da yükselmeye başlamıştır. Tarımsal makinelerin tamir edilememesinden ve iklim koşullarının kötü gitmesinden dolayı tarım ürünlerinin üretiminde düşüşler meydana gelmiş ihraç edilen ürünler artık ithal edilir duruma gelmiştir.

1980'li yıllarda ise, bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri 24 Ocak kararları olmuş, Serbest piyasa koşullarına geçiş sağlanmış, dış ticaret ve borçlanma teşvik edilmiştir. Bu dönemde ihracatta hızlı bir artış olsa da bu kararlarla beklenilen hedeflere ulaşılamamıştır. 24 Ocak Kararlarıyla ekonomik krizden çıkamayan Türkiye ekonomisi 5 Nisan 1994'te yeni bir

karar almış ve IMF ile Stand-by Anlaşması imzalamıştır. 5 Nisan kararlarının olumlu sonuçları ve olumsuz sonuçları olmuş, olumlu sonuçları arasında dış ticaret açığı düşmüş, TL'ye güven artmış, faiz oranları düşmüş, olumsuz sonuçları ise, ihracat rakamları istenilen seviyelere gelememiş, tedarik zincirlerinde aksamalar olmuş, turizm gelirleri de beklenilenin altında kalmıştır.

1996 yılında AB ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış, Türk Mallarının AB pazarına erişimi kolaylaşmıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde, 1999 yılında Gölcük depremiyle sarsılan Türkiye ekonomisi %6 oranında küçülmüş ardından 2001 yılında ikinci büyük ekonomik kriz yaşanmış, bu dönemde "Güçlü Bir Ekonomiye Geçiş Programı" adı altında IMF ile yeni bir Stand-by anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmada mali sektörde yapılanma, görev zararlarının uygulanması, devletin şeffaf olması, kur rejimi, bütçe dışı fonlar gibi konularda birtakım düzenlemeler yapılmış, bu düzenlemeler olumlu sonuçlar vermiş ve programdan başarılı sonuçlar alınmıştır.

2008 yılında ABD ekonomisinde meydana gelen finansal krizden etkilenen Türkiye ekonomisinde, petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı gıda fiyatlarında da artışlar meydana gelmiş ve Türkiye, enflasyonla mücadele etmeye başlamış ve 2008 yılında da IMF ile yeni bir Stand-by anlaşması yapılmıştır. Uygulanan bu programdan da olumlu sonuçlar alınmıştır.

2015 yılında ABD faizleri artırdığı için Türkiye'ye olan sermaye girişleri durma noktasına gelmiş, Türkiye'den sıcak para çıkışları olmuş ve Merkez Bankasının rezervleri düşmüştür. Ancak Türkiye'ye gelmek isteyen yabancı yatırımcı için istekleri doğrultusunda faiz oranlarında artış yapılmıştır. Bu durum Türkiye ekonomisinde "kararlılık" olarak ifade edilmiştir. Ancak bu faiz artışlarından dolayı şirket iflasları ve konkordatoları artmış ve buna bağlı olarak da işsizlik oranlarında artışlar meydana gelmiştir. 2018 yılına gelindiğinde yine bir kriz yaşanmıştır.

2019 yılının sonlarına doğru tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemisiyle 2020 yılında tüm dünya ülkelerinin ekonomilerinde bozulmalar meydan gelmiştir. İthalat ihracat oranları düşmüş, tedarik zincirlerinde aksamalar meydana gelmiş, enflasyon oranlarında ciddi artışlar olmuştur. FED bu dönemde yüksek enflasyonun önüne geçebilmek için bir dizi faiz artırımlarında bulunmuş ve buna bağlı olarak dolar kurunda ciddi artışlar meydana gelmiştir. Türkiye ekonomisi de heterodoks politikaları izlemeye başlayınca enflasyon oranları çok yüksek seviyelere çıkmış, dolar kuru da çok yükselmiştir. Dolar kurundaki bu yükselişin önüne geçebilmek için devlet "Kur Korumalı Mevduat" uygulanmaya başlanmış, ancak bu uygulama bir dönem kuru baskılamayı başarabilmiş ama devam eden süreçte döviz kurlarındaki artışlar devam etmiştir. 2022 yılının Şubat ayında Rusya-Ukrayna savaşı meydana gelmiş. Bu savaşta gıda ve enerji krizi tedariğinde önemli krizler yaşanmıştır.

Kaynakça

Acer, A. (2019). Türkiye'de 2000 Sonrası Ekonomik Büyümenin Başlıca Belirleyicileri. *İstanbul Maltepe Üniversitesi SBE*.

Afşar, M. (2011). Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniveristesi İİBF Dergisi*, ss.143-171.

Akat, P. S., Cansen, E., & Esen, D. (2021). Ekonomi Yönetiminde Değişim. *Vitaminli Ekonomiks*, ss.253-263, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Alantar, D. (2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Finans Kulup*, ss.5.

Alpay, Y., & Alkin, E. (2022). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi.* İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.

Altınok, S., & Çetinkaya, M. (2003). Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss.57.

Armaoğlu, F. (1984). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Arslan, M. (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, ss.1-14.

Avcıoğlu, D. (1968). Türkiye'nin Düzeni. Ankara: Bilgi.

Aydın, Ü. (2022). *Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi.* İzmir: İzmir Akademi Derneği.

Barkey, K. (1999). Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Belenli, T. (2022). *Atatürk Ansiklopedisi*. ataturkansiklopedisi.gov.tr: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/marshall-plani/ adresinden alındı

Boratav, K. (1981). Kemalist Economic Policies and Etatism.

Boratav, K. (1997). İktisat Tarihi. *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, ss.319, İstanbul: Cem.

Çiçen, Y. B. (2018, 12). *Siyatset Ekonomi Yönetim*. siyasetekonomiyonetim.org : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1021256 adresinden alındı

Derici, Ö. (2022). Küresel Piyasalar. (B. Esen, Röportaj Yapan)

Eğilmez, M. (2020). 2001 Krizi. *Türkiye Ekonomisi*, ss.217-235, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2020). 2001 Krizi Sonrası. *Türkiye Ekonomisi*, ss.233, içinde İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2020). Liberal Politikalar Dönemi 1923-1929. *Türkiye Ekonomisi*, ss.194-195, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2020). Liberal Politikalar Dönüş Dönemi 1950-1960. *Türkiye Ekonomisi*, ss.200-202, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2020). Liberal Politikalara Dönüş Dönemi 1950-1960. *Türkiye Ekonomisi*, ss. 200-201, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2020). Türkiye Ekonomisinin Yaşadığı Başlıca Krizler. *Türkiye Ekonomisi*, ss.212-213, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2020). Türkiye Ekonomisinin Yaşadığı Başlıca Krizler. *Türkiye Ekonomisi*, ss.212-226, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2022). *Kendime Yazılar*. https://www.mahfiegilmez.com/2022/07/dolar-euro-esitligi-bizi-nasl-etkiler.html adresinden alındı

Eichengreen, B. (2008). Globalizing Capital, A History of the International Monetary System . Princeton: Princeton University Press.

euronews. (2022, 09). https://www.youtube.com/watch?v=Q2OZlSDioCc adresinden alındı

Fırat, E. (2002). Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ss.501-524.

Gündüz, A. Y. (1999). "Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler ve 1980 Sonrası Uygulanan İstikrar Politikaları. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*.

Güngen, A. (2018). Türkiye'nin 2018 Krizi: Nereden Nereye? *Mülkiye Dergisi*, ss.449-452.

Harry S. Truman. (2023, 12 03). trumanlibrary.gov: https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/378/presidents-farewell-address-american-people adresinden alındı

Hirschman, A. (1968). The Political Economy of Import-Substituting Industrialization Latin America. *Quarterly Journal of Economics*, pp.1-26.

International Money Fund. (2023). Enflasyon Oranları (%): www.imf.gov adresinden alındı

International Money Fund. (2023). www.imf.gov adresinden alındı

International Money Fund. (2023). www.imf.gov adresinden alındı

Javed, Z. H., & Şahinöz, A. (2005). External Debt: Some Experience From Turkish Economy. *Journal of Applied Sciences* pp.363

Karabıçak, Y. (2010). Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, ss.257.

Karaçor, Z., & Alptekin, V. (2002). 1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analiz Yardımıyla Değerlendirilmesi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ss.307-342.

Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,* ss.90, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kazgan, G. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi,* ss.121. içinde İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyder, N. (2022). *Türkiye'nin Kriz Deneyimleri 1994*. İktisat ve Toplum Dergisi: https://iktisatvetoplum.com/turkiyenin-kriz-deneyimleri-1994-2000-2001-2008-2009-ve-2018-2022-krizleri-nur-keyder/#:~:text=D%C4%B1%C5%9F%20ticaret%20a%C3%A7%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20azalm%C4%B1%C5%9F%2C%201993,Enflasyon%20d%C3%BC%C5%9Fm%C3%BC%C5%9Ft%C3%BCr. adresinden alındı

Kibritçioğlu, A. (2010). Effects of Global Financial Crisis on Turkey. *Konrad Adenauer Stiftung*, ss.12.

Kocabalkan, A. (2022). Küresel Piyasalar. (B. Esen, Röportaj Yapan)

Konut Fiyatları Endeksi - Case Shiller Endeksi. (2023). www.wealthdaily.com adresinden alındı

Köse, S. (2023). 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Kararlaştırılması. *Planlama Dergisi*, ss.119-128.

Metinsoy, M. (2007). *İkinci Dünya Savaşında Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam.* İstanbul: Homer Kitabevi.

Milliyet Gazetesi. (2014, 04 08). 5 Nisan 1994'te Ne Olmuştu?: https://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/5-nisan-1994te-ne-olmustu/1000/590/ adresinden alındı

Milor, V. (1990). "The Genesis of Planning in Turkey". *New Perspectives on Turkey*, pp.1-30.

Okur Dinçsoy, D. (2022). *Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri Ülke ve Sektör Çalışmaları*, ss.27-30, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Özdemir, Ö. (2021). *Dolar/TL Kuru 13'ü Aştı: Kur Krizi mi Yaşanıyor?* BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59332181 adresinden alındı

Öztürk, S., & Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*.

Paine, S. (1974). *Exporting Workers: The Turkish Case* . Cambridge: Cambridge University Press.

Pakdemirli, E. (1995). Ekonomimizin Sayısal Görünümü, 1923'ten Günümüze. *Milliyet*, ss.155.

Pamuk, Ş. (2021). Krizler. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, ss.281-282, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parasız, İ. (1998). 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları. Bursa: Ezgi.

Sağman, M. (2022). Para Gündem. (E. Baki, Röportaj Yapan)

Seyidoğlu, H. (1998). *Uluslararası İktisat*,ss.544-570, İstanbul: Güzem Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2006). İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası. İstanbul: Der.

Sungur, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme Enflasyon İşsizlik Borçlanma ve Dış Ticarette Gelişmeler.

T.C. Cumhubaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 12.05.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/ adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Stateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/ adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1594716589132-d3a64e97-2238 adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/ adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/ adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/ adresinden alındı

T.C. Merkez Bankası. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://evds2.tcmb.gov.tr/ adresinden alındı

T.C. Merkez Bankası. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://evds2.tcmb.gov.tr/ adresinden alındı

Tekeli, İ., & Selim, İ. (1982). Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*.

Tekin, A. (2006). Turkey's Aborted Attempt at Export-Led Strategy: Anatomy of the 1970 Economic Reform. Middle Eastern Studies.

The Marshall Plan. (2023). marshallfoundation.org: https://www.marshallfoundation.org/the-marshall-plan/ adresinden alındı

The Marshall Plan for Rebuilding Western Europe. (2023). crf-usa.org: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.crf-usa.org/images/pdf/gates/Marshall_Plan.pdf adresinden alındı

Turan, İ. (2022). Dünya'da Enerji Denklemi Değişiyor. (M. Çubukçu, Röportaj Yapan) İstanbul, İstanbul.

TÜİK. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1 adresinden alındı

TÜİK. (2023). 12 05.2023 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1 adresinden alındı

Uçan, O., & Çebe, G. N. (2018). 2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İİBF Dergisi*, ss.6-17.

Ülman, H. (1991). Türk-Amerikan Münasebetleri. Ankara: Sevinç.

Yenal, O. (2003). Cumhuriyet'in İktisat Tarihi. İstanbul: Homer.

Yücel, Y. (1996). Macroeconomic Policies in Turkey during the Great Depression 1929-1940. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Zürcher, E. J. (1996). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim.

Russian-Turkish Cooperation In Nuclear Energy:

The Akkuyu NPP Construction Project

Shams ABDULLAYEVA[51]

Ulviyye SANILI AYDIN[52]

Abstract

Russia considers Turkiye as one of its key partners in energy cooperation in Europe. The topicality of this study and the purpose of current analysis are determined by the central role of the Akkuyu NPP in growing energy cooperation between Russia and Turkiye amid increased geopolitical competition. Information from web-sources such as the Rosatom website, the Akkuyu project website, and the World Nuclear Association website was used in writing it. Viewpoints of Russian and foreign experts in energy cooperation between Moscow and Ankara were also considered. Additionally, retrospective analysis was used to determine the reasons for Ankara's choice of energy cooperation with Russia in the early 2000s. The factor analysis is also applied in this study. It allowed to identify the benefits of the Russian NPP project for Turkiye, determine the problem areas of its implementation, and characterize the positions of opponents to the construction of the plant. As for the novelty of the work, the authors have characterized the positions of supporters and opponents of the Akkuyu NPP construction and compared them.

Keywords: Akkuyu NPP, energy cooperation, nuclear energy, Russia, Turkiye.

JEL Code: F5, Q4, P18

Introduction

Turkiye, its politics, economy, and energy are of steady interest to Russian society. Russia's interests include increasing exports of hydrocarbon raw materials, as well as technologies for the development of nuclear energy. Based, among other things, on these tasks, Russia considers Turkiye as one of its key partners in energy cooperation in Europe.

The topicality of the analysis and the purpose are determined by the central role of the Akkuyu NPP in growing energy cooperation between Russia and Turkiye amid increased geopolitical competition. Information from web-sources such as the Rosatom website, the Akkuyu project website, and the World Nuclear Association website was used in writing it. Viewpoints of Russian and foreign experts in energy cooperation between Moscow and Ankara were also considered. Additionally, retrospective analysis was used to determine the reasons for Ankara's choice of energy cooperation with Russia in the early 2000s. The author also applied factor analysis. It allowed to identify the benefits of the Russian NPP project for Turkiye, determine the problem areas of its implementation, and characterize the positions of opponents to the construction of the plant. As for the novelty of the work, the author has characterized the positions of supporters and opponents of the Akkuyu NPP construction and compared them.

[51] St Petersburg University (Russia), MA in Political Governance and Public Policy, shams.abdullaeva.sa@gmail.com

[52] Assoc.Prof.Dr., Manisa Celal Bayar University, Dept. of Political Science and International Relations, ulaydin91@hotmail.com

Nuclear Dimension of Russian-Turkish Energy Cooperation

Turkiye's intention to build a nuclear power plant (NPP) on its land arose back in the 1960s. Five years later Turkiye became one of the first countries to sign the "Agreements on the Peaceful Use of the Atom", after which the Turkish Atomic Energy Commission was established. It took the initiative for the scientific and technical development of the state and began training personnel. 10 years later (1965), the first research on creating a NPP began. It bore fruit: in 1974. on the Mediterranean coast, the Akkuyu site in the Gulnar district of Mersin province was recognized as suitable for the creation of the first NPP, two years later, in 1976, the site received a license for the construction of a nuclear power plant.

In 1980 an attempt to build several plants failed due to a lack of government financial guarantee, and only in 2000 after a long break due to financial and political reasons, Turkiye decided to turn to Russia's long–term experience in the field of nuclear technologies. The decision led to a joint agreement on the construction of the Akkuyu NPP (translated from Turkish - "white well"/"clean source") on May 12, 2010, in Ankara. Fundamental agreements on the construction and operation of a nuclear power plant at the Akkuyu site in Turkiye include the following:

– Russia is creating an investment and an action project company with a 100% stake.

– Turkiye transfers the Akkuyu site to the project company free of charge until the NPP is decommissioned. If necessary, other additional lands are allocated free of charge.

– The share of the Russian side of the country will be 51% (the Government of the Russian Federation will act as the guarantor of the project).

– APC will become the owner of the NPP.

– The general contractor is JSC Atomstroyexport.

– Russia provides the contractor with financing for the construction of a nuclear power plant.

– Generated electric power will be purchased for 15 years at a weighted average price of $0.125 per kWh (fixed price, no increase).

– In case of production less than stipulated in the agreement, APC will fulfil its obligations by providing the missing electricity.

– Nuclear fuel must come from suppliers based on long-term agreements concluded between APC and suppliers.

– According to separate agreements that can be agreed by the parties, spent nuclear fuel of Russian origin can be reprocessed in the Russian Federation.

– APC is responsible for decommissioning and disposal of waste at nuclear power plants. As part of this process, APC will make the necessary payments to the relevant funds.

The project of the first nuclear power plant in Turkiye based on the Novovoronezh NPP- 2 project (Russia, Voronezh Region) includes four power units with the most modern Russian-designed VVER-1200 reactors with a total capacity of 4,800 megawatts. Once the Akkuyu NPP is built, it is expected to generate about 35 billion kWh per year, providing an estimated 10% of Turkiye's electricity needs. The estimated service life of the Akkuyu NPP is 60 years with the possibility of extension for another 20 years, which means the development of the region in the long term, providing jobs and access to a stable source of environmentally friendly electricity for Turkish residents and enterprises of the Turkish economy for many years to come.

The Akkuyu NPP construction project is the world's first NPP project implemented according to the BOO (Build - Own – Operate) model, which means that AKKUYU NUCLEAR JSC is responsible, in addition to design and construction, for the maintenance, operation and decommissioning of the plant. Such a model, among other things, serves as an additional guarantee of the quality of construction since all subsequent operations will also be carried out by the company of the industry.

Work at the power plant construction site is carried out in compliance with all Turkish, Russian, and international quality and safety requirements, under the constant supervision of AKKUYU NUCLEAR JSC, independent inspection organizations such as the French company Assystem, Bureau Veritas, the Turkish Standards Institute (TSE) and the Nuclear Regulatory Agency.

The Akkuyu NPP project is the most important joint project in the history of Turkish- Russian relations, which allowed Turkiye to enter the list of countries with nuclear energy. The program of targeted personnel training for Akkuyu NPP was initiated in 2011 in order to fulfill the relevant provisions of the Intergovernmental Agreement related to the training and retraining of specialists from among the citizens of the Republic of Turkiye at the expense of the Russian side. Turkish students' study at the National Research Nuclear University MEPhI (NRNU MEPhI) and St. Petersburg State Polytechnic University Peter the Great (SPbPU), and also undergo internships at Russian nuclear power plants. In total, from 2011 to 2022 more than 300 specialists from Turkiye were trained. Within the framework of the intergovernmental agreement, in the period from 2018 to 2020, 143 Turkish students, who will later become employees of the Akkuyu NPP, completed bachelor's and master's degree programs at "MEPhI". In March 2022, the next graduation of students took place: 24 students from the Republic of Turkiye enrolled in St. Petersburg State University for the training program for the Akkuyu NPP in 2015 successfully mastered the program, of which three people received diplomas with honors. In the 2021/2022 academic year, another 24 citizens of the Republic of Turkiye were enrolled in the Russian magistracy as part of the project. Currently, 26 Turkish students continue their studies at MEPhI and SPbPU. From the 2021/2022 academic year, the program of seven vocational and technical lyceums in Mersin province includes a training course in the discipline "Introduction to Nuclear Power," approved by the Education and Discipline Council of the Ministry of Education of the Republic of Turkiye. The textbook of the discipline was developed by specialists of AKKUYU NUCLEAR JSC with the support of the Ministry of Education of the Republic of Turkiye and teachers of specialized departments of Turkish universities.

Also, the annual open day of the Akkuyu NPP has now been established - November 26, when viewers in the online format of interaction will be able to learn more about the project of the first nuclear power plant in Turkiye and new modern technologies of the nuclear industry. Young Turkish specialists who have received specialized education in Russia will conduct a video tour for viewers on significant facilities of the Akkuyu NPP.

However, there are also opponents of this project, both within the countries themselves and in the West, which significantly slows down the progress of the Akkuyu project. The agreement on the construction of Akkuyu itself has caused criticism in Turkiye about the high cost of the project and the growing energy dependence on Russia. It should be noted that this agreement, indeed, contains a few provisions that can have serious consequences for Turkiye both from a political and economic point of view. Thus, it is assumed that Rosatom, which finances the construction, will initially gain full control over the electric space, and only then cede a minority stake (49%) to another investor while retaining the opportunity for the Turkish state to enter the capital. The Turkish authorities also pledged to fulfil the condition that the state-owned electricity distribution company TEDAS will purchase 70% of the energy produced by the first

two reactors, and then 30% of the energy produced by the third and fourth reactors, at a fixed tariff for 15 years. After the Fukushima disaster, concerns were also expressed about man-made risks, since Akkuyu is in a seismically active zone. There is also a problem of waste management at the Akkuyu NPP: though originally TAEK required reactor vendors to take back used fuel, the question of whether used fuel for Akkuyu will remain in Turkiye or be repatriated to Russia in line with normal practice for Russian plants in non- weapons states had not been settled (by May 2014). Nuclear power plants operating in Turkiye are required to make payments of $0.15 per kWh of generated electricity into a fund for waste management. Much criticism was also associated with the construction site of the Akkuyu nuclear power plant due to its location on the Mediterranean coast, proximity to Cyprus (about 70 km south by sea), and the threat to marine biodiversity (a cooling system through which up to 1 million cubic meters of water per hour will be passed). Nevertheless, it is worth considering the fact that the commissioning of the plant is able to replace the annual emissions of 17 million tons of carbon dioxide from coal and gas power generation.

Prospects and Conclusion

On November 25, 2023, Alexander Novak, Deputy Prime Minister of the Russian Federation, paid a working visit to the Republic of Turkiye, where he emphasized Russia's readiness to expand cooperation with Turkiye in the nuclear sector, including the implementation of a renewable energy project at Akkuyu NPP to generate additional volumes of electricity. Russia is interested in the participation of its contractors in the construction of the new NPP Sinop in Turkiye, as well as in the construction of low-capacity nuclear power plants and the application of non-energy sector technologies.

Russia and Turkiye have good prospects for cooperation in the field of nuclear medicine, production of rare metal products, composite materials, and lithium-ion battery energy storage, as well as water desalination, water treatment and waste incineration technologies. Joint projects in metallurgy, automotive, light and chemical industries are being discussed.

About nuclear energy, despite the positive and negative aspects of the construction of nuclear power plants, it must be recognized that in the case of Turkiye, this type of energy plays an important role in reducing the country's dependence on external energy supplies. In addition, many developed and developing countries have long been using nuclear energy to meet the needs of their country. And sooner or later, Turkiye will have to direct all efforts to implement existing projects and launch new ones in the future, which will have a positive impact on the development of Russian-Turkish cooperation in the energy sector. However, the most important condition at the initial stage is to inform citizens in detail about both the harm and the benefits of this energy source. Thanks to the use of nuclear energy, dependence on foreign energy will be reduced, and Turkiye will be able to overcome obstacles to further development. And thanks to cooperation with Russia, Turkiye will be able to implement these projects and discover new opportunities.

Turkiye has had plans for establishing nuclear power generation since 1970. Today, plans for nuclear power are a key aspect of the country's aim for economic growth. According to the Ministry of Energy and Natural Resources (EKTB) base scenario, consumption will rise to 376 TWh by 2023. Plans for nuclear power are a key aspect of the country's aim for economic growth, and it aims to cut back its vulnerable reliance on Russian gas for electricity.

The issue of the impact of anti-Russian sanctions related to military operations in Ukraine on the implementation of the Akkuyu NPP construction project remains key and open,

undoubtedly, since, for example, Arabelle turbines, partially supplied by the American company General Electric, are used for electric generation.

The successful implementation of Akkuyu will enhance the image of Russia in the nuclear power industry and will make it possible to build similar nuclear power plants in other parts of the world, including the countries of the Middle East.

References

1. Likhachev, V. L. / Russia and Turkiye: The State and prospects of Energy cooperation: Workbook No. 63 / 2021 // Russian Council for International Affairs (RIAC) // URL: www.russiancouncil.ru/paper63 (the date of access 19.09.2023)
2. Ozdemir V., Guliyev I.A. / Energy Diplomacy Of Turkiye // URL: www.researchgate.net/publication/351994325_ENERGY_DIPLOMACY_OF_TURKEY (the date of access 19.02.2023)
3. Remy Bourgeois / Russia-Turkiye, energy as the basis of relations // March, 2013 // URL: www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri_remi_bourgeot_russie_turquie_rus_mars_2013.pdf (the date of access 19.09.2023)
4. ROSATOM / Nuclear power plant builders // URL: www.rosatom.ru/production/design/stroyashchiesya-aes/ (the date of access 19.09.2023)
5. Nuclear Power in Turkiye // World Nuclear Association // URL: https://www.worldnuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/Turkiye.aspx (the date of access 19.09.2023).
6. The nuclear power plant construction project is the largest joint project between Russia and Turkiye // URL: www.akkuyu.com/istoriya-proekta (the date of access 19.09.2023).
7. Turkish students at NRU MEPhI: "There is no right to make a mistake." // URL: www.atomic- energy.ru/statements/2020/06/25/104845 (the date of access 19.09.2023).
8. Akkuyu NPP/Personnel Training// URL: https://www.rusatom-energy.ru/projects/akkuyu/ (the date of access 19.09.2023).
9. Akkuyu NPP // URL: https://akkuyu.com/ (the date of access 19.09.2023).
10. Alexander Novak held the 18th meeting of the Intergovernmental Russian-Turkish Commission on Trade and Economic Cooperation / Russian Government // URL: http://government.ru/news/50223/ (the date of access 19.09.2023).

Cumhuriyet Tarihinde Kalkınma Planları Kapsamında Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları

Suna Çevik[53], Prof. Dr. Cemal Erdem Hepaktan[54]

Özet

Bu çalışmanın kapsamı uluslararası yabancı sermaye akımlarının bir türü olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye Cumhuriyet tarihi başlangıcından günümüze dek gösterdiği gelişim seyrini resmi ulusal kalkınma planları çerçevesinde incelemektir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyal, hukuki ve ekonomik bakımdan kalkınma planları içinde açıklanmaya çalışılacağı bu çalışmada amaç; 1963 yılından bu yana hazırlanan beş yıllık resmi kalkınma programlarında ekonomik ve hukuki düzenlemelerine yer verilen doğrudan yabancı yatırım akımlarının, istikrarlı kalkınma ve ekonomik refah sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak yolunda gösterdiği gelişimi incelemektir. Uluslararası bir finansman kaynağı olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları; gelişmekte olan ülkelerin öncelikli gayesi kabul edilen ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için önem teşkil etmektedir. Ülkemizde 20. yüzyılın ilk çeyrek dönemine karşılık gelen kuruluş tarihinden günümüze, yabancı sermayenin uygun ortam ve belirlenen koşullarda ekonomik büyüme sosyal ve beşeri sermayenin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amaçlarına yönelik kabulü resmi plan, kanun ve uygulamalar dahilinde gerçekleştirilmektedir. Çalışma kapsamında doğrudan yabancı sermaye yatırımları; 1963-2023 dönemini içeren 11 adet olan kalkınma planlarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yılının ilk kalkınma planı olması bakımından da önem teşkil eden 2023-2028 dönemi 12. resmi kalkınma planı çerçevesinde kapsadığı unsurlar, ekonomik ve uygulanmasına ilişkin kanunsal yapısında görülen gelişmeler ele alınarak açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Kalkınma Planları

Jel Kodları: F10, F21, F30

Abstract

The purpose of this article is to analyze process of development of foreign direct investments, which is a special type of foreign investments, since The Republic of Turkiyes' foundation the up to present in the contex of national development plans. The purpose in this article that will be explained foreign direct investments in terms of social, economical and juridical way in development plans, is scrutinizing development process of foreign direct investment flows which is included economical and juridical regulations in five-years progress plans which have been prepared since 1963, towards achieving the goals of stable economic development, economical prosperity and sustainability. As an international financial source, foreign direct investments have importance to realise economic growth and development goals that's considered primary objectives by developing countries. In our country, from the establishment date when it's quarter of the 20th century until today, acceptence of foreign capital which is oriented purpose of enhancing and improving economic growth social and human capital has been carried out within the framework of the authorised progress plan, statutes and regulations. Within the scope of this article, foreign direct investments will be elucidated by considering developments in economical and juridical structure related to their implementation, by including factors of 11 developing plans which has been covering the era 1963 to 2023 and 12th

[53] Sorumlu Yazar, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi suna.cevik@gmail.com

[54] Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi 45140 Yunusemre/Manisa, erdem.hepaktan@cbu.edu.tr

progress plan for 2023-2028 period which has also importance as it is the first development plan of Republic of Turkiyes' centenary.

Keywords: Foreign Direct Investments, Development Plans

Jel Codes: F10, F21, F30

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sosyal refah seviyesinin arttırılması öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi kalkınmanın finansmanın istikrarlı ve öngörülebilir kaynaklar ile sağlanmasını gerektirmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin iç finansman yetersizliği ekonomik kalkınmayı güçleştirmekte, aynı zamanda yeterli olmayan bir ekonomik büyüme hızı da ülkeye çekilebilecek finansman kaynaklarının önünde bir engel teşkil edebilmektedir. Bu karşılıklı döngünün giderilebilmesi için; dış finansman kaynaklarının ekonomik büyüme finansmanı için sağlanabilmesi önem teşkil etmektedir. Bir ülkede mevcut bulunan sermaye stokuna başka bir ülkenin sahipliğinde olan ilave sermaye katkısı yabancı sermaye olarak isimlendirilmektedir. Bir ülkenin mevcut yabancı sermayesini özel doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırımlarının tamamı oluşturmaktadır. Bir ülkeden diğerine transfer edilen sermayenin yatırıma dönüştürülmesi özel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını oluşturmaktadır (Ekodialog, 2023). Gerek OECD gerek IMF tanımlamalarında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının uzun vadeli yatırımlar olması yönetimde %10 ve üzeri bir oy hakkının temin edilmesiyle gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yabancı sermaye yatırımlarının özel bir türüdür, yabancıların dış ülkelerde kalıcı çıkar elde etmek gayesiyle fiziki, ekonomik varlıklar üzerinde tam ya da kısmi mülkiyet hakkı ve denetim sahibi olmalarıyla neticelenen yatırımlardır (Şahinöz, 1998'den aktaran Batmaz ve Tekeli, 2009). Yabancı sermaye akımlarının tarihi Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu öncesinde Osmanlı İmparatorluğu zamanında 16. yüzyıla dek uzanmaktadır (Batmaz ve Tekeli, 2009). Başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu dönemi olan yabancı sermaye yatırımları Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında da çeşitli şekillerde ve koşullarda girişlerini sürdürmektedir. Planlı kalkınma dönemi öncesinde de Türkiye Cumhuriyeti, geçmiş olumsuz tecrübelerinden gelen çekinceleri olmakla birlikte, gerek iktisat kongreleri gerek düzenlediği kanunlar ile hukuki yapıyı oluştururken yabancı sermayeye karşıt bir tutum izlememiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk Lozan Barış Konferansı kesintiye uğradığı dönemde İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi (1923) açılış konuşmasında yabancı sermayenin karşısında bulunmadıklarını ülkenin çok geniş olduğunu, sermayeye ihtiyaç bulunduğunu dolayısıyla Türk kanunlarına saygılı olması koşuluyla yabancı sermayeye açık olunduğunu belirterek yabancı sermayeye karşıt olunmadığını ortaya koymuştur (Sükan, 2014). 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde (22-27 Kasım) iş insanları ve üniversite hocaları tarafından belirlenen Türkiye'nin hızlı gelişme koşulları içinde döviz ve sermaye kıtlığının aşılması için yabancı sermayeye açılması yer almaktadır (Kazgan, 2013). Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeye ilişkin ilk mevzuat 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'dur, bu kanun 1925 yılında çıkarılmıştır. Bunun arkasından 19.04.1926 yürürlük tarihli ve ülke limanları arasında deniz taşımacılığı yapma hakkını sadece Türk gemilerine veren "Kabotaj Kanunu" çıkarılmıştır (Batmaz ve Tunca, 2005'den aktaran Batmaz ve Tekeli, 2009). Daha sonra da 1930 yılında döviz ve yabancı sermaye hareketlerini düzenlemek ve denetlemek amaçları olan "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanuna 22 Mayıs 1947 tarihli ve 13 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile son verilmiştir. Bunun yanı sıra alınmış olan bu karar yabancı sermayenin geliş şekilleri, transferleri, amaçları hakkında ek düzenlemeler içermiştir (Batmaz ve Tekeli, 2009). 01.03.1950 tarih ve 5583 sayılı "Hazinece Özel Teşebbüsle Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahüdünde Bulunulmasına Dair Kanun" Türkiye'de yabancı sermayenin teşviki hakkında ilk kanundur. (Batmaz ve Tekeli, 2009). Daha

sonrasında 09.08.1951 tarihli ve 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir. T.C. Merkez Bankası Genel Müdürü başkanlığında bir kurul bu türdeki sermayeye izin vermek için yetkili kılınmıştır. (Uludağ 1991'den aktaran Batmaz ve Tekeli, 2009). Daha sonrasında 19.01.1954 tarihli 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" yürürlüğe girmiştir.

Planlı Ekonomi Dönemlerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

1960'lı yıllardan sonra ülkeye giriş yapan doğrudan yabancı sermaye tutarlarının artışında planlı ekonomiye geçişin ekonomik istikrarı sağlaması bakımından olumlu etkisi bulunmaktadır. Kalkınma planları; ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gelişme ve kalkınmayı sağlamaya dönük amaç, hedef ve politikalar içeren en önemli temel politika belgesidir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollar ve araçlarla gerçekleştirme gayesine dönük kalkınma planlarının hazırlanmasının hükme bağlanması 1961 Anayasası ile gerçekleştirilmiştir. Kalkınma planlarının hazırlanma amaçları doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Türkiye'de 1963 yılından itibaren mülga Devlet Planlama Teşkilatı tarafından kalkınma planları hazırlanmaya başlanmış, 2011 yılında adı geçen Teşkilat Kalkınma Bakanlığı'na, Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na ise 2018 yılında dönüştürülmüştür. (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

Birinci beş yıllık kalkınma planı döneminde (1963-1967) sınai kalkınmanın verimli alanlara kaynakları aktararak gerçekleştirilmesinin teşvik edildiği, tarım kredilerine erişim ve çeşitlendirmenin hedeflendiği ve tasarrufu sağlayabilecek yapıda sermaye piyasasının kurulmasının öncelik verildiği planda özel sektörün hedeflerini gerçekleştirebilmesi için yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerekli görülmüştür. Dönemin yabancı sermaye kanunu yabancı sermayeye iştigal sahaları itibariyle Türk şirketleri ile aynı hakları tanıyarak istimlak ve devletleştirme hallerinde yapılacak ödeme ve transferler konusunda sağlam garanti, doğacak kârların transferinin gerçekleşeceği hakkında inanç sağlamış olması ile ve haksız rekabete karşı güven vererek hukuki bakımdan gerekli ortamı meydana getirdiği belirtilmiştir. Fakat hukuki tedbirlerin tek başına yeterli olmayacağı, bu nedenle yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için devletin yabancı sermayenin gelmesindeki idari zorlukları ortadan kaldırmasının gerekliliği belirtilmiştir. Yabancı sermaye ile ilgili tek bir karar mercii yönetimi altında devlet yeni kuruluşunun tesisi, verimli konuları gösteren hazırlanmış yatırım öncesi incelemelerin yabancı sermayedarlara duyurulması öte yandan özel sermayeyi destekleyen uluslararası kuruluşlarla temas ile yapılması ve dış temsilciliklerimizden yararlanmak yoluyla aktif politikaların hedeflendiği belirtilmiştir (I. BYKP, 1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sermayeyi teşvik eden ifadeler yer almakla beraber 1966 programı ile belirli bir süreden sonra zorunlu ihracat şartının getirilmiştir ve kar transferlerinin sınırlandırılmıştır. Bu uygulamalar yabancı sermayenin teşvik edilmesi yönündeki politikalara ters düşen politikalar olarak kabul edilmiştir (Nur Serter, 1993'den aktaran Erdoğan, 2016). Bu dönemde özel yabancı sermaye yatırımları hareketleri 1962 yılı için 36 milyon $, 1963 yılı için 21 milyon $ (hedef 25 milyon $), 1964 yılı için 25 milyon $ (hedef 25milyon $), 1965 yılı için 22 milyon $ (hedef 25 milyon $), 1966 yılı için 29 milyon $ (hedef 25 milyon $) olarak gerçekleşmiştir (II. BYKP, 1968).

İkinci Kalkınma planı çerçevesinde (1968-1972) sağlık programlarının yatırım planlamasında yabancı sermaye ile yerli sermayenin arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi hedeflenmiştir. Çeşitli sektörlerde ihracata yönelik projeler hariç yabancı sermayeye izin verilmeyeceği kararlaştırılmış, ilaç sanayinde hammadde temini hedeflenerek ve yerli sermayeye engel oluşturmamak kaydıyla özel yabancı sermayeye izin verilmiştir. Bu tür yatırımların sanayileşme alanında Türk ekonomisine en fazla katkıyı sağlayacak sahalara yerli ve özellikle girişimcinin teknik bilgi ve tecrübesinin bulunmadığı sahalara yönlendirilmesi uygun görülmüştür. Bu dönemde yabancı sermaye akımlarının ilgisinin artarak 1972 yılında 55 milyon

$ olması öngörülmüş ve BM verilerine göre tutar 43 milyon $ olarak gerçekleşmiştir. 18 Ocak 1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun 8. maddesinin (a) bendi ile kurulmuş olan komite kaldırılmıştır. Kanunun bu komiteye vermiş olduğu görevleri Devlet Planlama Merkez Teşkilâtı gerçekleştirecektir (II. BYKP, 1968). Bu planlı dönemde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi teşvik Kanunu'na göre fiilen gelen özel yabancı sermaye izin verilen sermayenin %38'i düzeyindedir. 1963-1970 arası toplam izin verilen sermaye 1.5584,610 milyon TL; fiilen gelen tutar 604.838 TL, elde edilen kar miktarı 350.402 TL elde edilen gayri maddi hak 49.452 TL düzeyinde sağlanmıştır. Fiilen gelen özel yabancı sermayenin pay edildiği ilk üç sektör sırasıyla %22.8 ile ilaç, %19.8 ile kauçuk ve %17.5 pay ile elektrik-elektronik sanayileri olmuştur.

Üçüncü kalkınma planı çerçevesinde (1973-1977) yabancı sermaye iç tasarruf açığına karşı yararlanılabilecek bir kaynak ve özel ulusal teşebbüsün milli kaynaklarda üretilmeyen teknolojiyi kullanmasında yüksek vasıflı işgücünü eğitmesinde ve dış pazarlara açılmasında işbirliği yapacak bir ortak kabul edilmiştir. Teknoloji transferine imkan sağlayacak yabancı sermayenin ön planda tutulması ve ileri teknoloji ile beraber yüksek vasıflı insan gücünün temini için de izin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu plan döneminde de gerçekleştirilen yabancı sermaye miktarı izin verilen tutarın altında gerçekleşmiştir. 1970'li yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülke sanayileşmesinde önemli katkıda bulunamamaları, ithalata bağımlılıklarının olması gerekçeleriyle döviz giderlerinde artışa neden olarak dış ticaret açıklarının önemli düzeylere ulaşmasında paylarının olmaları nedenleri ile olumsuz eleştiriler almıştır. Bu eleştiriler yabancı yatırımlara ve yabancı şirket faaliyetlerine Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çeşitli ek kontrolleri getirmiştir (Batmaz ve Tunca, 2006). İzni verilen yabancı sermayenin bu süreçte herhangi bir üretim alanında monopol oluşturmaması dikkat edilecek ilk unsurlardan biri kabul edilmiştir. Üçüncü plan döneminde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kapsamında yabancı sermayeli firmaların sayıları azalırken verilen izinler artış göstermiştir. 1973'te 118 olan firma sayısı 1977 yılı sonunda 100'e gerilemiş, yurda giriş izni verilmiş olan yabancı sermaye miktarı ise 1973 yılında 2.069 milyon lira iken 1977'de 2.481 milyon liraya yükselmiştir. Bu plan dönemi boyunca özel yabancı sermaye gerek firma sayısı, gerek toplam sermaye miktarı açısından imalat sanayinde yoğunluk göstermiştir. 1977 sonuna göre imalat sanayinde faaliyette bulunan 87 firma için getirilmesine izin verilmiş bulunan yabancı sermaye tutarı 2.191 milyon lira olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarın 1.0 milyon lirası tarımda, 20,0 milyon lirası madencilikte, 268,3 milyon lirası ise hizmetler sektöründedir. 1977 yılında toplam yabancı sermaye % 88,4 oranında imalat sanayinde, %10,8 oranında hizmetler sektöründe %0,8 oranında madencilikte bulunmaktadır (IV. BYKP, 1983).

Dördüncü kalkınma planı çerçevesinde (1978-1983) yabancı sermayenin teknolojiden yararlanmanın gerekli olduğu alanlarda üretici kuruluşlar ve yatırımcılar ile doğrudan ilişki kurmak için kolaylık sağlanması öngörülmüştür. Bu dönemde 6224 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu ile politikalar yürütülecektir. Bu plan kapsamı içinde gelen yabancı sermaye yatırımlarının ileri teknoloji getirmesi önemli bir koşul kabul edilmiştir. Yurtiçi tasarruf açığına olumlu katkı için yabancı yatırımların finanse edilmesinde öz kaynak kullanımına ağırlığın yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Ödemeler dengesine olumlu katkı için izin verilecek yabancı yatırımlarda dışsatım koşulunun getirilmesi belirlenmiştir. Yabancı sermayeli kuruluşların gayri maddi hak ödemelerinin ilkelerinin izin kararnamesi ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu plan döneminde 6224 sayılı kanun çerçevesinde maden çıkarma cevher zenginleştirme alanlarında yabancı sermayeye izin verilmemesi, yabancı sermayeli firmaların yatırım malı hammadde aramalı dışalımlarına ön fiyat denetiminin getirilmesi yatırım ortamını kısıtlayabilen uygulamalar sayılmıştır. Dışsatıma dair yabancı yatırımlar ve yabancı ortaklıklara özel kolaylıklar sağlanması, turizm ve turistik altyapıların geliştirilmesi için yabancı sermayeden yararlanma olanaklarının arttırılması kararları yabancı sermaye ortamını

sanayi alanında ileri teknoloji getiren ve üretim kapasitesini arttıran alanlara aktarabilmek için unsurlar olarak kabul edilebilirdir. 24 Ocak 1980 izleyen dönemde liberal ekonomik politikalar uygulamalarına başlanarak yabancı sermaye yatırım girişleri bir ölçüde özendirilmiştir. Bürokrasinin daha sadeleştirilmesi, gümrüklerin indirilmesi, kambiyo rejiminin serbest hale getirilmesi gibi gelişmeler yabancı sermaye yasasında yapılan iyileştirmeler kapsamında sağlanmıştır. Çeşitli ülkelerle "yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması" anlaşmaları yapılmıştır. 1980 sonrası 6224 sayılı kanunun yabancı sermaye yatırımlarını arttırmada yetersiz bulunması gerekçesiyle yabancı sermaye yatırımlarını özendirmek için faaliyet alanlarını genişleten ve sermaye giriş çıkışlarında serbestleştirmeler sağlayan yatırım için güven ortamını arttırıcı çeşitli önlemler alınmıştır (Batmaz ve Tunca 2004'den aktaran Batmaz ve Tekeli, 2009).

Beşinci kalkınma planı çerçevesinde (1985-1989) yabancı sermayenin teşviki için gereken hukuki zeminin ve ekonomik yapının geliştirilmesine önem verilmesi kararlaştırılmıştır. Kalkınmayı hızlandırma ve istihdamın iyileştirilmesi için dış kaynak temini politikaları doğrultusunda liberal bir yabancı sermaye politikası izlenecektir. Petrol hariç 6224 sayılı kanun kapsamı dışında kalan yabancı sermaye bu kanun kapsamına alınacaktır. Büyük finansman ve ileri teknoloji gerektiren kritik projelerin uygun yabancı sermaye yatırımları ile gerçekleştirilmesi teşvik edilmesi kararlaştırılmıştır. Yurtiçi petrol üretiminin arttırılması için ham petrol arama ve üretiminde kamu sektörünün yanı sıra yabancı sermaye de teşvik edilecektir. Plan kapsamında Enerji üretimi birincil sektör için, tarım sektöründe tohumluk üretimi, turizm tesis ve altyapılarının geliştirilmesinde yabancı sermaye teşvik olunması kararlaştırılmıştır. Özel yabancı sermaye 1984-1989 döneminde ortalama %26.58 oranında değişim göstermiştir.

Altıncı kalkınma planı dönemi çerçevesinde (1990-1994) yabancı sermaye hususunda var olan liberal politikaların uygulamasının devamına, yabancı sermaye hakkındaki mevzuatın, yabancı sermaye hareketlerini en geniş kapsamda içine alacak vaziyette geliştirilip güncel bir yapının oluşturulması kararı alınmıştır. Ekonomik istikrarı hızla sağlamak sürekli kılabilmek için gerekli reformları gerçekleştirmek için 05.04.1994 tarihinde yürürlüğe konmuş olan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ile belirlenen ilke ve politikalar uygulamaya konmuştur. Önemli altyapı projelerinin gerçekleştirilmesine yönelik uygun finansman yöntemleri (Yap-İşlet-Devret gibi) çerçevesinde, yabancı sermaye katkısından en yüksek düzeyde yarar elde etme hedeflenmiştir. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ile Çifte Vergilendirmeyi Önleme gibi ikili anlaşmaların Çeşitli ülkelerle yapılmasının devamına karar verilmiş, yatırım imkanlarının yurtdışında en etkin şekilde tanıtımı kararlaştırılmıştır. Özelleştirme ve serbest bölge uygulamalarının devamına yabancı sermaye yatırımlarının girişlerini arttırmak gayesiyle karar verilmiştir (VI. BYKP, 1989). Bu plan kapsamında yabancı sermaye yatırımlarının girişlerine dair prosedür, bürokratik işlemlerin tek merkezde toplanmasını içeren çalışmalar neticesinde, kolaylaştırılmış ve yabancı sermaye girişi teşvikine gayret edilmiştir (Batmaz ve Tekeli, 2009). Yabancı sermaye girişinin yıllar itibariyle artması ve Plan döneminde toplam 5.550,0 milyon $ olması öngörülmüştür. BM verilerine göre 1990-1994 yılları plan döneminde 3,582 milyon $ doğrudan yabancı yatırım girişi gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1994 yılında dünyadan aldığı payı %0.238, doğrudan yabancı sermaye yatırımların GSYİH içindeki payı %0.34 olarak gerçekleşmiştir.

Yedinci kalkınma planı dönemi kapsamında (1996-2000) Özelleştirme Kanunu çıkarılarak gereken kurumsal düzenlemeler oluşturulmuş, özel kesim veya yabancı sermayeli şirketlerin büyük altyapı projelerine katılımını gerçekleştirecek Yap-İşlet-Devret modeline ilişkin yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. Yüksek teknolojili alanlara teknoloji transferi için yabancı sermayeli yatırımlar yoluyla destek sağlanması hedeflenmiştir. Altyapıya dair hizmetlerin özel

sektör veya yabancı sermaye vasıtasıyla sağlanabilmesine imkan verecek kurumsal ortam geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ekonominin dünya ekonomisiyle entegrasyonunda, dış pazar payının artırılmasında, teknoloji temin etmede ve dış kaynak temin edilmesinde önemli bir fonksiyonu bulunan yabancı sermaye girişini hızlandırabilecek bir ortamın oluşturulmasına önem verilmesi hedeflenmiştir. Gümrük birliğinin etkisiyle de artışı tahminlenen yabancı sermaye yatırımlarının yanında özelleştirme uygulamaları ile ivme kazanması planlanan portföy yatırımlarının dış borç kullanımını gereğini azaltarak, dış borç kullanımında orta ve uzun vadeli borç kullanımı ile kısa vadeli sermaye girişleri nedeniyle döviz kurunun rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. 1996-1999 dönemindeki Yabancı sermaye izinlerinin yıllık ortalaması 2.122 milyon $, fiilen gerçekleşen yıllık ortalama 947 milyon $ olmuştur. Yabancı sermaye izinleri % 68,4 oranında Fransa, Almanya, Hollanda ve ABD menşeli firmalara aittir. Türkiye'nin dünya doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında sahip olduğu pay % 0,13 civarındadır. 1999 yılı itibarıyla, (Türk Cumhuriyetleri haricinde) 50'nin üzerinde ülkeye toplam 2.057 milyon $ tutarında ve 638 firmanın gerçekleştirdiği yabancı sermaye ihracında bulunulmuştur (VII. BYKP, 2000). Bu planda da yatırımları teşvik politikalarının hedefi dünya ile entegrasyonu gerçekleştirmek bilgi toplumu olma hedefine varabilmek ve yabancı sermaye girişlerini özendirmektir.

Sekizinci kalkınma planı çerçevesinde (2001-2005) plan kapsamında ihracatın ve yurtdışına doğrudan yatırımların destek görmesi bakımından, garanti ve sigorta programları kapsamında politik ve diğer risklerin üstlenilmesini, istikraz ve istikraz garantileri vasıtasıyla yurt dışındaki yatırımların desteklenmesini sağlayacak bir yapı oluşturulması planlanmıştır. Bu dönemin kalkınma planında daha fazla miktarda doğrudan yabancı sermaye çekilebilmesi için kararlaştırılan hedeflerde istikrarlı büyümenin sağlanması ve işsizliğin önlenmesi öncelik sahibi olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi, ülkenin üretim ve teknoloji kapasitesi ve rekabet gücüne katkısına önem gösterilmesi, ihracata odaklı ve yüksek katma değer meydana getirebilecek projelerin özendirilmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin mevzuatın AB normlarına uyumlu şekle getirilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin imzaladığı Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile alakalı sözleşmelere işlerliğin kazandırılması ve bu türdeki yatırımları üretim alanlarının yüksek teknoloji gerektirenlerine yönlendirecek bir şekilde etkin tanıtma kampanyaları yapılmasına karar verilmiştir (VII. BYKP, 2000). Bu kapsamda "4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" ekonomik hayatta gerçekleşen gelişmelere ve uluslararası en iyi uygulamalar ışığında 2003 yılında yenilenerek 6224 sayılı kanunun yerine yasal bir rehber niteliğine sahip olarak kabul edilmiştir. 6224 sayılı kanun ile oluşturulan izin/onay sistemi, 4875 sayılı Kanun ile bilgilendirme sistemi haline dönüştürülmüş; "yabancı yatırımcı ve yabancı doğrudan yatırım" gibi temel kavramların bu kanun ile uluslararası standartlar kapsamında yeniden tanımı yapılmıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017). 5 Haziran 2003 tarih ve 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" ile 6224 sayılı "Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu" yürürlükten kaldırılmıştır (Candemir, 2006b'den aktaran Batmaz ve Tekeli, 2009). Bu kanun uyarınca Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları ile ilgili en önemli idari birim Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü olmuştur. 8/168 sayılı (25.01.1980 tarihli) Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş bir dairedir. Daha sonra bu daire Devlet Planlama Teşkilatına bağlanmıştır; 436 sayılı (17.07.1991 tarihli) kararname ile Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesi dahiline alınmıştır. 4059 Sayılı (09.12.1994 tarihli) kanun ile Hazine Müsteşarlığı bünyesine alınmıştır (Arıkan, 2016). Ekonomi Bakanlığı; 637 Sayılı 8 Haziran 2011 tarihli Kanun Hükmünde Kararname ile Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın tüm hizmet birimleri ile Hazine Müsteşarlığı'nın Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlükleri bir araya getirilerek meydana getirilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). Sürdürülebilir büyüme açısından Toplam faktör verimliliği önemli bir göstergedir, bu göstergenin belirleyicilerinden biri olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının plan döneminde GSMH artışını dolaylı olarak desteklemesi hedeflenmiştir.

Uygulanmasına devam edilen Makroekonomik Program'ın ve ekonomide gerçekleştirilecek iyileşmenin katkısı ile, uluslar arası doğrudan yatırımların dönem süresince artarak 2005 yılında 2,7 milyar $'a ulaşması öngörülmüştür. BM verilerine göre 2005 yılında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları 10 milyon $ tutarındadır. Hedef 2004 yılında aşılarak 2,785 milyar $ olarak gerçekleşmiş ancak 2005 yılı 1,0031 milyar $ olarak hedeflerin aşağısında kalmıştır. Bu planın da temel amaç ilke ve politikaları içinde doğrudan yabancı yatırımların arttırılması, yatırım ortamının özendirici koşullarının sağlanması, bu türdeki yatırımların teknolojik olarak yenilik getirecek ve rekabet gücünü arttıracak alanlara tesis edilmesi yer almaktadır. Çin menşeli ucuz ithal edilen ürünler ve artan petrol fiyatları nedeniyle oluşan dış ticaret açığı ile cari açığın GSYİH oranı 2005 yılında %6,4 olmuştur. Bu açığın finansman kalitesinin iyileşmesinde doğrudan yabancı yatırımların da payı bulunmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2005 yılında cari açığın %42'sini finanse etmiştir. İstikrarlı büyüme kaynağı olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları AB ile üyelik ilişkilerinin gelişmesi ve makroekonomik istikrarın artması ile yükselişe geçerek 2005 yılında 9,7 milyar $ olarak gerçekleşmiştir.

Dokuzuncu kalkınma planı çerçevesinde (2007-2013) makroekonomiyi güçlendirici yapısal reformlar kapsamında yabancı sermaye yatırımları girişlerinin artışını sağlamak ve yatırımcılara güven tesis etmek gayesiyle uluslararası tahkime olanak tanıyan kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yatırım ortamının iyileştirilmesine dair reform programı dahilindeki çalışmaların etkin bir şekilde sürdürülmesi hedeflenmiştir. Bölgesel potansiyelleri değerlendirmek üzere yabancı sermaye yatırımlarından yararlanmaya önem verilmesinin kalkınma ajanslarının kurulması ile sağlanması, böylece ülke genelinde Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı tarafından yürütülecek olan tanıtım faaliyetlerini bölgesel çapta tamamlayan bir yaklaşımın uygulanması kararlaştırılmıştır. Yüksek katma değer içeren üretim yapısına geçiş süreçlerinde ulusal ve uluslararası seviyede işbirliğine odaklanılması, işletmelerin dünyaya açılmalarını kolay hale getirmek üzere yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi planda belirtilmiştir. Rekabet gücünün Bilgi teknolojileri sektöründe geliştirilmesi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına uygun ortam oluşturulması hedeflenmiştir. 2007-2013 yılları arasında yıllık ortalama artış %12.1 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, tarihinin en büyük uluslararası sermaye girişine 2007 yılında 22,047 milyon $ DYY girişi ile sahip olmuştur. 2008 küresel ekonomik krizinden sonra 2009-2010 yıllarında DYY girişlerinde 2008 yılına göre yarıdan daha fazla azalış gerçekleşmiştir. DYY girişi 2010 yılında 8,411 ve 2011 yıllarında 9,038 milyon $ olmuştur. 2011 yılında ise yeniden bir yükseliş gerçekleştirerek 15,876 milyon $' a olmuştur (Şit ve Şit, 2013). Ekonomik kriz öncesi ve kriz sonrasında cari açığın finansman şekli farklılık göstermektedir. Cari açığı finanse edebilmek için, şirket birleşme ve satın almaları ile özelleştirme uygulamaları vasıtasıyla uluslararası doğrudan yatırımlar ve uzun vadeli krediler krizden önceki dönemde önemli katkı sunuyorken, kısa vadeli sermaye girişlerin payının ağırlığı krizden sonraki dönemde artış göstermiştir. Türkiye 2013 yılında gerçekleştirdiği 3,5 milyar $ dış yatırım ile 37. sırada yer alırken, 2014 yılında gerçekleştirdiği 6,7 milyar $ dış yatırım 32. sırada yer bulmuştur. 2003-2008 yılları arası gerçekleştirdiği ortalama 1,3 milyar $ yurtdışı doğrudan yatırımı mevcutken Türkiye, 2009-2014 yılları arasında 3,3 milyar $ ortalama yurtdışı yatırım miktarına sahip olmuştur (T.C. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama Ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2015).

Onuncu kalkınma planı çerçevesinde (2014-2018) uluslararası doğrudan yatırımların en yüksek oranlı sağlandığı AB ülkeleri ile ilişkilerin orta ve uzun vadede önemini koruyacağı belirtilmiştir. Firma ve ülke düzeyinde kurumsal açıdan kalite seviyesinin arttırılması kayıt dışı ekonomi ile mücadele verimlilik sorunlarının çözülmesi belirsizliklerin en az düzeye indirilmesi hedefiyle şeffaflık hesap verilebilirlik ilkelerine işlerlik kazandırılarak doğrudan yabancı yatırımların girişleri artacak ve teknoloji transferi vasıtasıyla verimlilik düzeyini

artırıcı hem de dolaylı olmayan biçimlerde istihdam oluşturan etkisiyle büyüme açısından olumlu katkıda bulunması plan dahiline alınmıştır. Büyüme üzerinde baskı oluşturmayacak düzeylerde bir cari açık tutulması ve ağırlıklı olarak doğrudan yabancı yatırımlar, borç meydana getirmeyen ve vadesi uzun olan diğer sermaye girişleriyle finansmanı amaçlanmıştır. Uluslararası doğrudan yatırımlar bakımından kanuni çerçevenin iyileştirilmesi ve yargı sisteminin hızının, etkililiğinin ve tutarlılığının güçlendirilmesinin öncelikli konuların başında geldiği ve hukuki düzenlemelerin öngörülebilir, karışıklığa yer vermeyecek şekilde açık ve şeffaf olması uluslararası doğrudan yatırımların sürdürülebilirlik ve istikrarlığı açısından gerekli unsurlar olarak üzerinde durulmuştur. Uzun dönemde cari açığın sürdürülebilirliğinin gerçekleştirilmesi için bu plan döneminde doğrudan yabancı yatırımların, mülkiyet değişiminden ziyade, yeni olan yatırımlara ve ek üretim kapasitesi meydana getirebilecek sahalara yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Plan dönemi boyunca GSYH'ya oranla yıllık ortalama %2 doğrudan yabancı yatırım girişi öngörülmüştür. BM verilerine göre 2014-2018 yıllarının kapsayan onuncu plan döneminde doğrudan yabancı yatırımların girişlerinin GSYİH içindeki yıllık ortalama payı %1.577 olarak gerçekleşmiştir. Planda yer verilen Öncelikli Teknoloji Alanlarında Ticarileştirme Programı, İş Ve Yatırım Ortamının Geliştirilmesi Programı, Kamu Alımları Yoluyla Teknoloji Geliştirme Ve Yerli Üretim Programı, Sağlık Endüstrilerinde Yapısal Dönüşüm Programı'nda plan dahilinde doğrudan yabancı yatırımların arttırılması hem bir amaç hem de bir performans göstergesi olarak yer almıştır.

On birinci kalkınma planı çerçevesinde (2019-2023) teknoloji transferi sağlayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisiyle cari işlemlere ait dengenin finansmanının kalite seviyesinde dikkate değer düzeyde bir iyileşme gerçekleştirilmesi, yatırımların özellikle sanayi sektörüne yönlendirilmesi ve komple yeni yatırımların payının ağırlığının artırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmaların payına ağırlık verilirken, sermaye hareketlerinin serbestliği ilkesinin uygulanmasına devam edilmesi, cari açık finanse edilirken uzun dönemli ve niteliği yüksek kaynakların payının artırılması hedef olarak belirlenmiştir. Güçlü bir hukuki, idari ve fiziki altyapının meydana getirilmesi, bu türde yatırımların sürdürülebilirlik ve cari açığın finansmanında payının artırılmasını sağlamak gayesiyle, kararlaştırılmıştır. Doğrudan yatırımların ihracatçı sektörlere yönelmesi, iş ve yatırım ortamında ekonomide teknolojik dönüşümü mümkün kılabilecek doğrudan yabancı yatırımların artırılarak ülkemizin özellikle yüksek teknolojili ürün alanlarında ve sanayi sektöründe bölgesel üretim merkezi haline getirilmesi esas gayedir, bu alanlarda üretime yönelik doğrudan yabancı yatırımların arttırılması için teşvik programlarının uygulanmasına karar verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisinin doğrudan yabancı sermaye yatırımcılarının, yatırım aşamasında başvurularına ilişkin iş ve işlemlerin yapılması, ilgili kamu kurum ve kuruluşları nezdinde iş ve işlemlerinin gerçekleştirilmesi, yatırımcı seviyesinde iş ve işlemlerin etkin hale getirilmesi konularında ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla eşgüdüm halinde görevlendirilmesinin ve yetkilendirilmesinin sağlanması kararlaştırılmıştır. Hukuki alt yapının gelişmiş şekle kavuşturulması, hukuki güvenin tesisi, muamelelerde eşitlik, belirlilik, kazanılmış olan haklara saygı, yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesine yönelik uluslararası tahkim, sulh, uzlaşma, arabuluculuk gibi uyuşmazlık çözüm yollarının kullanımının arttırılması hedeflenmiştir. Merkezi Yatırım Bilgi Sistemi oluşturulmasına karar verilmiş ve bu sisteme yatırımlara dair izin, onay ve ruhsat vb. süreçlerin izlenmesine yönelik ilgili idareler tarafından düzenli bilgi girişinin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu plan döneminde küresel salgın nedeniyle piyasalarda arz-talep uyumsuzluğu arkasından ekonomik aktiviteleri canlandırmak için genişleyici para ve maliye politikaları ve bunların yanı sıra Rusya-Ukrayna savaşı gibi etmenler başta enerji ve gıda fiyatlarında küresel enflasyonist dalganın gücünü arttırmıştır. Yüzyılın en büyük felaketlerinden kabul edilen ve büyük yıkıma sebep olan 2023 yılı 6 Şubat Kahramanmaraş ve Hatay depremleri can kayıplarının yanı sıra ekonomik aktiviteyi de olumsuz etkilemiştir. Plan dönemi dahilinde yapılan değerlendirmelerin böyle önemli ekonomi içi ve ekonomi dışı

olayların öncesi ve sonrası ayrımını yaparak gerçekleştirmek daha geçerli neticelerin alınmasını sağlayacaktır. Ülkemiz doğrudan yabancı sermaye yatırım (UDY) girişi 2019 yılında 9,5 milyar $ düzeyinde gerçekleşmiş, 2022 yılında 13,4 milyar $ düzeyinde gerçekleşerek yükselmiştir. Küresel çapta UDY'de sahip olunan pay 2019 yılında %0,6 düzeyinde iken, 2022 yılında bu pay yaklaşık olarak %1'e yükseltilmiştir.

On ikinci kalkınma planı (2023-2028) dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılının ilk planı olması bakımından daha geniş kapsamlı bir vizyon prensibi ile hazırlanmıştır. Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkelerinden ödün verilmeksizin seri işleyen, güvenilirliği mevcut, insanı öncelikli kabul eden, temel hak özgürlüklere tam koruma sağlayan ve dijital imkânlardan en yüksek düzeyde yararlanan adaletin esas alınması 2053 vizyonunun esas unsurlarıdır. Çağın yeni ve öncelikli gelişmeleri olarak kabul edilen iklim değişikliği, dördüncü sanayi devrimi, döngüsel ekonomi, sıfır atık, dijital dönüşüm ve sürdürülebilir ekonomi gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. Bu plan dönemin amaç, hedef, politika ve uygulamalarında da doğrudan yabancı yatırımları orta ve uzun dönemli kalkınma finansmanının kalitesini yükseltmek için bir kaynak kabul edilmiştir ve arttırılması için çalışmaların hızlandırılması kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda, yatırım, istihdam, üretim ve ihracat süreçlerindeki bürokratik en iyi hale getirme ve hukuki öngörülebilirliğin kurulması ile Türkiye'nin doğrudan yatırım gerçekleştirilecek ilk ülkeler arasında tercih edilen bir konuma getirilmesi hedeflenmektedir. 2022 TCMB verileri gerçekleşen uluslararası doğrudan yatırım miktarı 13,4 milyar $, 2023 için tahminlenen değer 12,8 milyar $ ve 2028 için hedeflenen değer 27 milyar $ olarak belirtilmiştir. Yeşil nitelikli ve dijital dönüşüme destek sağlayacak politikalarla doğrudan yabancı sermaye yatırımları için daha çok tercih edilen, Ar-Ge ve teknoloji transferinin gerçekleştirildiği dinamik bir üretim yapısı oluşturularak küresel düzeyde ortaya çıkan imkânlardan en yüksek düzeyde faydalanmak için bu çerçeve ve kapsamda oluşturulması ve uygulanması kararlaştırılan politika ve tedbirlerin aktif şekilde takip edilmesi ve koordinasyonunun sağlanması karara bağlanmıştır. İmalat ve otomotiv sanayide uluslararası doğrudan yatırımlar için teşvik tedbirleri uygulanacaktır. Ekonominin niteliği yüksek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla yararlanılması vasıtasıyla yatırım, üretim, istihdam ve ihracat artırılarak yurt içi ve uluslararası piyasalar için bir tedarik ve üretim merkezi olması esas gayedir. Yatırımların artırılması ve nitelikli uluslararası doğrudan yatırımların çekilebilmesi gayesiyle dijital ve yeşil dönüşüm sürecinden en yüksek seviyede yararlanmanın sağlanması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin diğer ülkelerde gerçekleştireceği uluslararası doğrudan yatırımları yönlendirme ve kolaylaştırma yönündeki kapasitesinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım girişlerinden dünyadan aldığı pay 2028 hedefi %1.5 olarak belirlenmiştir. Güncel hukuki yapıda Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nün 4875 sayılı (05.06.2003 tarihli) "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" ve bu kanuna ait mevzuat çerçevesinde belirtilen işleri ve de işlemleri yapmayı içeren görev ve yetkileri bulunmaktadır. Bu görev ve yetkilerini 703 sayılı (09.07.2018 tarihli) Kanun Hükmünde Kararnameye göre ismi değiştirilerek (önceki adı Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı) Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı olan bakanlık bünyesinde gerçekleştirmektedir.

Sonuç Yerine Bir Değerlendirme

Kalkınma planları ulusların ekonomik sosyal beşeri olarak çağdaş medeniyetler seviyesine çıkartılmasını hedefleyen bu yönde amaç ve yöntemler belirleyen ve bunların devlet otoritesi ile gerçekleştirileceği belirtilen planlardır; bu amaç ve hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için iç kaynaklarının yeterli olmayışı dış kaynak gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Dış finansman kaynakları uluslararası sermaye akımlarını ve bu akımların bir çeşidi olan doğrudan yabancı yatırım akımlarını içermektedir. Türkiye gerek bu planlı kalkınma dönemi öncesi İzmir İktisat Kongresi kararlarında gerek birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planlarında gerekse beş'er yılı

kapsayan kalkınma planları ile planlı ekonomisine geçtiği dönemlerde yabancı sermaye için olumsuz bir tutum sergilememiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan dönemin ve ekonominin konjonktürüne uygun bulunan yabancı sermayenin kabul edileceğinin beyan edilmesi, birinci sanayi ve ikinci (II. D.S. nedeniyle uygulanamayan) sanayi planlarında sektörel ileri teknoloji ve üretim kapasitesi arttıracak yabancı sermayenin teşviki, 1957 yılında yabancı sermayeye 6326 sayılı Petrol Kanunu uyarınca (Şahinöz, 1998'den aktaran Batmaz ve Tekeli, 2009) rafineri kurma hakkının da verilmiş olması yerli ve yabancı sermaye arasında ayrımcılık gözetilmemesi ilkesine bağlı kalındığının kanıtı niteliğinde uygulamalardır. Beş yıllık Kalkınma planlarında yer alan koruyucu sayılabilecek tedbirlerin de sektörel ve bölgesel olarak ve belirli süre geçerli olarak uygulanmış olması ve ek uygulamalar ile yatırım ortamının iyileştirilmesi, yabancı yatırımların ve özelikle sanayi ve teknoloji alanlarında olumlu katkı sağlayacak doğrudan yabancı yatırımların ekonomiye çekilmesi konusundaki kararlılığı ortaya koymaktadır. Planlarda hedeflenen ve gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların ve diğer temel makroekonomik göstergelerin analizi yapılırken plan döneminde gerçekleşen ekonomi içi ve ekonomi dışı denge değiştiren olay ve olguların da (1974 ilk petrol krizi, 1979-80 ikinci petrol krizi, 24 Ocak 1980 Kararları, 5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Planları, 1999 Marmara Depremi, 2008 ABD mortgage sistemi kaynaklı dünyayı bankacılık sistemleriyle etkileyen ekonomik kriz, 2023 6 Şubat Kahramanmaraş ve Mersin depremleri gibi) dikkate alınması gereklidir. Planlarda yer alan hedeflerin oluşturulurken kamu ve özel sektörün işbirliği ve koordinasyon halinde kanun ve politika uygulamalarının gerekliliği, hem kamu hem de özel sektörün uluslararası organizasyonlar ile eşgüdümlü faaliyet gerçekleştirilmesinin bu hedeflerin istikrarlı ve öngörülebilir koşullarda gerçekleştirilmesine olanak tanıyacağı açıktır.

Kalkınma planlarının 1963 yılında yürürlüğe giren ilkinin kanunların tesisi ve uygulanması konusundaki öneme dikkat çekmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü kuruluş yılında yayınlanan 12. beş yıllık kalkınma planı da hukukun üstünlüğü, şeffaflık hesap verilebilirlik içeren yönetişimin etkinliği, demokratik haklar ve kazanımlar, ekonomik istikrarın sağlanması hususlarında gerekli alt yapı ve kurumların etkin işleyişinin sağlanması için politika ve uygulamaların önemi ve gerekliliği üzerinde önemle durmuştur. Bu unsurlar da planlı dönemler itibariyle kalkınma hedeflerinde hukuki zemin ve demokratik yapının güçlendirilerek dolaylı ve doğrudan yöntemler ile yabancı sermaye için istikrar ve güven ortamının tesis edilmesine çalışıldığını göstermektedir. İlk planda yer verilen sınai kalkınmanın istikrarlı finansman kaynaklarından biri olarak kabul edilen doğrudan yabancı yatırımların teşvik ve uygulamaları ön planda iken; en güncel kalkınma planında çağın gerektirdiği dijital ekonomiye dönüşüm, döngüsel ekonomi, dördüncü sanayi devrimi, yeşil ekonomi çerçevesinde sürdürülebilir ekonomik büyüme kalkınma, AB normlarına uygun olarak katılımı sağlanan Yeşil Mutabakat bakımından yeni sektörler ve var olan sektörler için bu tür yatırımlar önemini korumaktadır.

Kaynakça

Arıkan, Deniz. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Birinci Baskı), Arıkan Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul 2006.

Batmaz, Nihat ve Halil Tunca. "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Belirleyicileri Üzerine Bir Eşbütünleşme Analizi (1992– 2003)", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, 2007, ss.199 224.

Batmaz, Nihat ve Halil Tunca. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923-2003) (Birinci Basım), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2005.

Batmaz, Nihat ve Sevinç Tekeli. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006) (1.Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım, Denizli, 2009.

Çevik, Suna. (2018). "*Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerine olan etkileri: Türkiye, Brezilya ve Arjantin örneği*" (Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/265889

Ekodialog, "Yabancı Sermaye Nedir, Doğrudan Yabancı Sermaye", https://www.ekodialog.com/konular/yabanci_sermaye.html erişim tarihi: 02.12.2023

Erdoğan, Ali. Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği (2.Basım) Mart 2016, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Ankara, 2016.

Kazgan, Gülten. Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi (Genişletilmiş 5. Baskı) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Kazgan, Gülten. Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme, (Genişletilmiş 4. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Mucuk, Mehmet ve Mustafa Tahir Demirsel."Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,Sayı: 21, 2009, ss.365-373.

Mucuk, Mehmet. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teori ve Türkiye Uygulaması (1. Baskı), Çizgi Kitabevi, Konya, 2011

Sükan, Bige. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S: 54, Bahar 2014, s. 195-222 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/618739#:~:text=Yabanc%C4%B1%20sermaye%2C%20Osmanl%C4%B1%20Devleti'nde,bir%20sermaye%20transferini%20de%20getirmi%C5%9Fti5.

Şit, Mustafa ve Ahmet Şit. "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı: Hizmetler Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme", T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, 2013, ss.36-54.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989", Yayın No: DPT: 1974, Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968 – 1972", 1968 Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)", Yayın No: DPT: 2174, 1989 Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, "Kalkınma Plânı (Birinci Beş Yıl) 1963 — 1967", Başbakanlık Devlet Matbaası, Ocak 1963, Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983", Yayın No. DPT: 1664 Nisan 1979 –Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara Mayıs 2000. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dogrudan-Yabanci-Sermaye-Yatirimlari-OIK-Raporu.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005", 27.6.2000, Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)", Ankara, 1995. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. "Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl 1973-1977", Yayın No. DPT: 1272, R. 338.9561 DPT BYKP III N.2, Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf

T.C. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama Ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü. "Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 Yılı Raporu", Ankara Eylül 2015.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara, 2006. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı. "Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018) Kalkınma İçin Uluslararası İşbirliği, Metotlar Ve Yaklaşımlar", T. C. Kalkınma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2015. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Kalkinma-Icin-Uluslararasi-Isbirligi-Metotlar-ve-Yaklasimlar-OIK-Raporu.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı."Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)", Ankara 2013. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

T.C. Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı Teşvik Uygulama Ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü. "Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni Nisan 2023", Ankara Nisan 2023. https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/yatirim-ve-tesvik-yayinlari/cr1103011915

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Yurtdışı Yatırım Raporu 2023", Temmuz 2023, Ankara. https://ticaret.gov.tr/data/5c4ac3db13b876297ce9a568/Yurtd%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Anketi%20-%202023%20Sonu%C3%A7%20Raporu.pdf

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). "Benchmark Definition of Foreign Direct Investment Fourth Edition", 2008. http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). “Glossary Of Foreign Direct Investment Terms And Definitions” http://www.oecd.org/daf/inv/investmentfordevelopment/2487495.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı, “100. Yıl Türkiye Planı On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023”, 18.07.2019, Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “On İkinci Kalkınma Planı (2024 - 2028)”, Ekim 2023, Ankara. https://onikinciplan.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028.pdf

Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul, 22-27 Kasım 1948, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Turkiye-Iktisat-Kongresi-1948.pdf

United Nations Conference On Trade And Development “World Investment Report 2023 Investıng In Sustainable Energy For All”, Geneva, 2023. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2023_en.pdf

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA KEMALİZM'İN DÜŞÜNSEL VE TARİHSEL FOTOĞRAFINI ÇEKMEK

Ayşem Selen MANTOĞLU[55]

Ahmet Nazmi ÜSTE[56]

Özet

Kemalizmin 100 yılık düşünsel ve tarihsel birikiminin incelendiği bu çalışmada, Osmanlı Türk modernleşmesinin zirve noktası olan Cumhuriyetin düşünsel temellerini anlatan Kemalizmin siyasal bir akım olarak yolculuğu incelenmektedir. Kemalizmin konjonktürel dinamiklerin etkisi ile farklı ideolojik yorumları vardır. Bu farklılıkları tespit edip anlamlandırmaya çalışmak hem Kemalizmin 100 yıllık zaman dilimini belirli zamansal dilimlere bölerek çalışmanın sistematiği düzenlenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Arşiv taraması yapılarak ele alınan zaman diliminde basında yer alan çalışmaya ilişkin materyaller, Kemalizmin birincil kaynakları olarak belirli bir dönemin kült eserleri ve dijital arşiv taraması yapılmıştır. Bu kaynakların taranması ile dönemsel Kemalizm şablonları çıkarılmış ve o döneme ait Kemalist tezlerin kimliksel yapısı tespit edilmiştir. Bu çalışma Kemalizmin Türkiye Cumhuriyet'nin 100 yıllık tarihinde her dönem siyasal bir aktör olarak siyasetin, toplumsal ve kültürel alanın şekillendirilmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Kemalizm toplumun farklı kesimleri tarafından ait olduğu geleneğe göre yorumlanarak çeşitli Kemalizm yorumlarının doğmasına neden olmuştur. Ayrıca 1980 sonrası Kemalizmin eleştirisi ve anti tezi olarak nitelendirilebilecek Post-Kemalizm de Türkiye'nin siyasal kültürüne farklı bakış açıları ve eleştirel yaklaşımlar sağlarken aynı zamanda Kemalizmin özgürlükçü yorumunun kitleselleştiği bir sürecin doğmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Cumhuriyet, Sol-Kemalizm, Sağ-Kemalizm, Post-Kemalizm

JEL Kodu: Z00, F50, F52.

1.Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında Kemalizmin fikirsel ve tarihsel yolculuğunu incelemek için öncelikle dönemsel ayrımlara gitmek gereklidir. Kemalizm altı ok ile simgeleşse de dönemin konjonktürüne göre yolculuğunu farklı düşünsel perspektiflerle sürdürmüştür. Altı okun bazen laiklik bazen de halkçılık ve devletçilik ilkeleri ön planda olduğu, zamanın ruhuna göre Kemalizmler söz konusu olsa da temel misyonu ve kurucu değerleri her zaman belirgindir. Kemalizmi Modern Türkiye Çalışmalarında kurucu aktörlükten bir siyasal akıma dönüştüren bu zamansallıklar ve ideolojik bagaj arayışlarıdır. Kemalizmin toplumsal bir olgu olarak incelenmesi ve yapısal analizi 100. yılın siyasal ve sosyolojik topografyasının çıkarılması açısından önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle Kemalizmin tarihsel ve düşünsel birikim incelenerek oluşum süreci anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Kemalizmin anlamlandırılması için 100 yıllık süreç belirli zaman dilimlerine ayrılarak konjonktürel etkilerin Kemalizmi şekillendirmesi tespit edilmektedir. Kemalizm çok partili siyasal yaşamla birlikte farklı yorumlarla gelişen bir siyasal akıma dönüşmüştür. İdeolojik bagajı dönemlere göre farklı akımların etkisi altına girmiştir. Bu nedenle bu farklılıkları konumlandırılarak Kemalizmin 100 yıllık seyri incelenmektedir. Belirli

[55] Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Doktora Programı, amantolu@yahoo.com

[56] Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, Dokuzçeşmeler Yerleşkesi Buca/İzmir, nazmiuste@windowslive.com

bir zaman diliminde kamuoyundaki Kemalizm tartışmalarının temel motifleri nelerdir? Önceki ve sonraki dönemlerde Kemalist tezler arasında hangi farklar vardır? Kemalizmin altı okunun dönemler arasındaki yorum farkları nasıldır? soruları etrafında bu çalışma sorunsallaştırılmıştır.

2. Kemalizmin Tarihsel Arka Planı ve Düşünsel Temelleri

Kemalizm'in düşünsel ve kavramsal arka planına baktığımızda Osmanlı-Türk modernleşmesi mirasından beslenen bir gelişim çizgisi söz konusudur. 18. ve 19. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal, siyasi ve iktisadi alanda modernleşme paradigmalarıyla yapısal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı zaman dilimleridir (Ortaylı, 1983). Nüveleri 18. yüzyılda atılan, reform ve anayasal hareketlerle gelişen Osmanlı modernleşmesinin temel motivasyonu devleti kurtarmaktır, bunun için öncelikle askeri alanda toprak kayıplarını önlemek ve devletin yapısını bu değişim sürecine göre inşa etmektir. Batı dünyasında meydana gelen ve etkisi tüm dünyaya yayılan endüstri/sanayi devrimi ile kapitalizm hegemon akım haline gelmiştir. Bu dönemde Batı'daki bilimsel ve teknik gelişmelerin katkısı (demiryollarının gelişmesi, buhar makinasının icadı vb…) ile Avrupalı devletlerin sermaye ve sömürge arayışlarına yönelmeleri; millet ve milliyetçilik fikirlerinin siyasi ve ekonomik konjonktürü şekillendiren olgular olarak Osmanlı gibi çok uluslu imparatorlukları etkileyen siyasal gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur (Sander, 2012).

Batı'da meydana gelen köklü değişim, dönüşüm ve yıkımların rüzgârları Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşmaya başlaması ile Osmanlı aydınları ve bürokrasi çözüm reçeteleri arayışına girerek bu sürece yönelik somut politikalar üretmeye çalışmışlardır. Öncelikle askeri alanda ordunun ıslahatına yönelik Avrupa'dan uzmanlar getirilmiş, askeri kurumsal yapıların modernleşmesi için çağdaş okullar (Mühendishane-i Bahri Hümayun vb…) kurulmuştur (Karal, 1940; Lewis, 2002; Akşin, 2005). 1839 yılında Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından kamuoyu ile paylaşılan Gülhane Hatt-ı Hümayunu/Tanzimat Fermanı ile devletin bozulan işleyişi ve yapısını önlemek, milliyetçi akımların İmparatorluğa etkisini bertaraf etmek amacıyla anayasal bir belge olarak Batılı anlamda hukuk kuralları uygulanmaya başlamıştır. 1856 yılında ise Islahat fermanı ile Müslüman ve gayri Müslimleri eşit vatandaş kılacak biçimde günlük hayatın pratiklerini kapsayan geniş bir zeminde somut hükümler içeren reform süreci devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda reform süreçleri devam ederken dönemin ruhuna uygun olarak fikir hareketleri de yeşermeye başlamıştır. Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan Ali Suavi, Namık Kemal gibi aydınların sürgün edilerek Paris'te kurdukları bu cemiyet Bab-ı Ali'ye karşı muhalefetin simge aktörü haline gelmiştir. Namık Kemal'in Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi eserinin İslam'daki uygulamalarla benzer yönlerini vurgulaması ve İmparatorluğun içinde bulunduğu buhrandan Batı'daki anayasacılık hareketleri ile çıkış yolu sağlanabileceği vurgusu bu dönemin fikir hareketlerinin önemli motiflerindendir (Ahmad, 2010, s. 45-48). Yeni Osmanlılar'ın siyasal alandaki taleleplerinden olan anayasal monarşi/meşruti monarşi, hem Osmanlı bürokrasisini etkisi altına alan fikir hareketleri hem de yabancı devletlerin de baskısı ile 1876 yılında ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ile gerçekleşmiştir. I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkili olan Yeni Osmanlılar Tercüme Odaları aracılığıyla yabancı yayınlar okuyarak Batı'nın düşünce kalıplarını içselleştirerek yurttaşlık, anayasa, yasalar önünde eşitlik gibi siyasal ilke ve idealar üzerinde tartışmışlardır (Somel, 2002, s. 93).

Yeni Osmanlılar'ın entelektüel faaliyetleri üzerinden beslenen Jön Türkler II. Meşrutiyet'in ilanında etkili olan başat aktörlerdendir. II. Meşrutiyet Tarık Zafer Tunaya'nın vurguladığı gibi *Cumhuriyetin labaratuvarı* olarak konumlandırılabilir (Uyar, 2014). Bu dönemde İttihat Terakki ve Jön Türkler arasında farklı gelenekler ve fikir hareketlerini benimseyen grupların iktidar ve siyasal cepheleşme kavgalarıyla oluşan siyasi atmosferde Pozitivizm, Türkçülük, Aydınlanmacılık, Laiklik, Hars ve Kültür, Hürriyet, Liberalizm ve İslamcılık akımları Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel kodlarının oluşturur (Akşin, 2005, s. 341-342). İttihad Terakki

Cemiyeti'nin kurucusu Ahmed Rıza'nın öncülüğünde Cemiyetin yayın organı olan Meşveret dergisinde laiklik ve pozitivizm ile ilgili görüşleri (Taglia, 2023), Abdullah Cevdet'in İctihad dergisindeki materyalist ve batıcı görüşleri bu dönemin fikir dünyasının iki önemli karakteridir. Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* ve *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* gibi çalışmaları, Erken Cumhuriyet döneminin Tanzimat'tan itibaren sistemli bir şekilde gerçekleşen entelektüel birikiminin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu değerlerinin geliştiği ırmaklardandır. Kemalist Cumhuriyet Osmanlı-Türk modernleşmesinin mirasından beslenerek yeni bir siyasal rejim ve çağdaş toplum ideallerinin somutlaştığı bir zeminde doğmuştur.

3. Cumhuriyet'in Kurucu Değerleri Olarak Kemalizm: Tek Parti Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kalması ile başlayan işgal süreci Anadolu ve Trakya'da karşı direniş hareketlerini doğurmuştur. Tanör'ün *Yerel Kongre İktidarları Dönemi* (Tanör, 1998) olarak adlandırdığı, milli mücadele döneminde kurulan yerel teşkilatlar Müdafaa-i Hukuk dernekleri adı altında direniş örgütlerine dönüşmüştür. Milli mücadeleye katılan yerel direniş örgütlerinin toplumsal yapısı ele alındığında ''*... Ticaret burjuvazisi, Anadolu küçük burjuvazisi, büyük toprak sahipleri ve asker-sivil devrimci aydınlar.*'' (Timur, 2001, s. 66) gibi yöreler arasında farklılık gösterse de temel sınıfsal niteliğinde böyle bir sosyolojik yapı söz konusudur. Bu yapı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki asker-sivil ittifakının somut göstergesidir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nde tek bir çatı altında toplanarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) başlığında örgütlü bir merkezi yapı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bila'ya göre bu yerel örgütlerin tek bir merkez etrafında toplandığı Sivas Kongresi CHP'ye devleti kuran bir parti misyonunu kazandırmış; anti emperyalist mücadelenin Misak-ı Milli sınırları içerisinde yürütüldüğü ve altı oktan biri olan halkçılık ilkesinin nüvelerinin atıldığı bir süreci de beraberinde getirmiştir (Bila, 1987, s. 29).

Milli mücadelenin askeri zaferle sonuçlanmasıyla işgal süreci sona ermiştir. Artık yeni bir ülke ve toplum yaratmak için siyasal, toplumsal, iktisadi ve kültürel devrimlerin gerçekleşmesi elzemdir. Büyük Millet Meclisinde 1923 seçimlerine girilmeden önce Mustafa Kemal Dokuz Umde beyannamesi yayınlayarak Halk Fırka 'sının (HF) kuruluşunu, temel felsefesi ve ideallerini formüle emiştir. 9 Umde arasında yer alan ''*Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. Halkın kendi kendisini idare etmesi esastır. Milletin gerçek ve tek mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisidir… Saltanatın kaldırılmasına ve milli egemenliğin asla bölünmez ve vazgeçilme surette Türk milletinin gerçek ve tek mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi şahsiyetinde toplanmıştır…*'' bu ifadeler Osmanlı-Türk modernleşmesinde süreklilik-kopuş tartışmalarında radikal cumhuriyetçi nosyonu vurgulamaktadır. Güçlü bir monarşi karşıtlığı ve halk egemenliği vurgusu Mustafa Kemal öncülüğünde radikal cumhuriyetçiliğin zaferidir ve devletin ideolojisi olarak cumhuriyetçilik Kemalizmin altı okundan biridir (Turnaoğlu, 2017). Çağdaş bir toplum idealini yaratmak için milli eğitim politikalarını kitleselleştirerek, genç kuşaklar öncülüğünde toplumsal ve ekonomik kalkınmayı sağlayan nitelikli ve çağını yakalayan beşeri sermaye olarak cumhuriyetin yurttaşı inşa edilmeye çalışılmıştır (Mantoğlu, 2018, s. 70).

Devleti kuran parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) altı oku 1931 yılında parti programına alması ile partinin ideolojisinin temel çekirdeği oluşurken bu durum aynı zamanda bir devlet politikası olarak Kemalizmin de somutlaştırmıştır(Parla, 1995). Tek Parti dönemi Kemalizm hem devlet politikalarına ve uygulamalarına bir çerçeve görevi üstlenirken hem de devletin resmi ideolojisi haline dönüşmüştür. Devlet aygıtının tüm birimlerine nüfuz eden ve tek parti iktidarının idealize ettiği bir toplum modeli için Kemalizm pusula ve kılavuz görevindedir. Örneğin, Tek parti yönetiminin korporatizm politikaları ve uygulamaları devletçilik ve halkçılık ilkeleri üzerinden süregelen tartışmalarla gerçekleşmiştir.

Kemalist devrimlerin toplumsal tabana yayılmasını hedeflenen Tek Parti döneminde Kemalist Cumhuriyete başkaldırılar ve isyanlar gerçekleşmiştir. 1925 yılında Şeyh Sait İsyanı ve 1930 yılında Menemen'de Asteğmen Kubilay'ın katledilmesi gibi vakalarla karşılaşan tek parti iktidarı demokrasiye geçiş hamlelerini ertelemek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kısa süreli siyasi hayatları olmuştur. Devletin bekası için daha sert tonda politika ve uygulamalarını yürüten Tek Parti yönetimi, otoriter bir yönetim modeli (Bora, Cereyanlar Türkiye'de Siyasal İdeolojiler, 2017, s. 139-143) sürdürürken dışsal bir faktör olan 1929 ekonomik buhranının etkilerini de somut bir biçimde hissetmeye başlamıştır. Bu dönem de Yakup Kadir Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin dahil olduğu Kadro dergisi ile Celal Bayar öncülüğündeki İş bankası grubu ekonomi politikalarını ve devletçilik ilkesini farklı yorumlayan gruplar olarak Kemalizme ideolojik yön arayışları olarak ele alınabilir. Bora'ya göre Kadrocular *Sol Kemalizmin bayraktarı*dır (Bora, Cereyanlar Türkiye'de Siyasal İdeolojiler, 2017, s. 159). Kemalizmin anti-emperyalist yönünü ön plana çıkarırken bu modelin Doğu toplumları için bir kurtuluş reçetesi olabileceğini belirtirler (Uyar, 2012, s. 85).

4. Çok Partili Siyasal Hayat ve Kemalizm: Sol Kemalizm vs. Sağ Kemalizm

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Türkiye Batı bloğuna eklenme kararı almıştır. Bu nedenle çok partili siyasal yaşama geçmeyi hedeflemiştir. CHP içerisinde tüccar, sanayici ve iş insanı kökenli bir grubun Demokrat Parti'yi (DP) kurması ile 1950 yılında seçimleri DP kazanmış CHP yirmi yedi yıllık kesintisiz iktidarını terk ederek muhalefete geçmiştir. Türkiye Batı bloğuna NATO üyeliği ve II. Dünya Savaşı sonrası Marshall yardımları ile entegre olmaya çalışırken siyasi, toplumsal, iktisadi yapısından değişiklikler yaşanmıştır. DP'nin otoriterleşmeye başladığı 1950'li yılların ikinci yarısında DP içinden muhalif isimlerin ayrılması ile Hürriyet Partisi (HP) kurulmuş ve yayın organı olarak Forum dergisi etrafında gelişen bir muhalefet söz konusudur. Forum dergisinin Kemalizm açısından önemi liberal demokratik değerlerle Kemalist devrimleri olumlayan tezlere sahip olmasıdır (Beriş, 2005, s. 531-532). Forum dergisinin kamuoyunu şekillendiren tartışmalarda önemli rol oynaması ve dönemin aydınlarının makalelerinin yer bulduğu bir platform haline dönüşmüştür. Aynı zamanda otoriter yönetimi eleştiren, hürriyet ve özgürlük temalarının vurgulandığı ellili yılların sonlarına doğru siyasi ve toplumsal atmosferi şekillendirerek, Kemalizmin özgürlük ve hürriyet temalı bir siyasi geleneğin mirasçısı olduğu vurgulanmıştır.

27 Mayıs darbesinden sonra 1961 anayasası ile yeni bir hukuksal ve siyasal zeminde köklü değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Temel hak ve özgürlükler, insan hakları, planlı kalkınma ve sosyal devlet ilkesi vurgusu ile 1961 anayasası Türkiye'de siyaseti, siyasetin aktörlerini ve siyasal akımları etkilemiştir. CHP ve Kemalizm de 1961 Anayasasının ruhundan etkilenmiştir. Kemalizm atmışlı ve yetmişli yıllarda Sol Kemalizm karakteri ile dönemin siyasal akımları içerisinde yer alırken CHP iççindeki yön tartışmaları ve parti içi gruplaşmalar Sağ Kemalistlerin CHP'den ayrılarak başka parti kurmasına neden olmuştur.

Kemalizm sol içerisinde Doğan Avcıoğlu önderliğindeki Yön-Devrim dergisi ve hareketiyle Mihri Belli'nin Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi ile yakın ilişki içerisindedir. Avcıoğlu kült eseri *Türkiye'nin Düzeni* (Avcıoğlu, 2015) adlı çalışması ile dönemin fikri birikimine katkı yaparken aynı zamanda özgün tezleri dönemin konjonktürünü şekillendirmiştir. Avcıoğlu'nun bu çalışmasında *milli devrimci kalkınma, anti-emperyalist yurtseverlik, azgelişmiş ülkeler sosyalizmi* gibi özgün kavramları ve tanımlamaları vardır. Avcıoğlu ve Yön dergisi Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullardan kurtulmak ve Atatürk'ün belirttiği çağdaş medeniyetlere ulaşmak için planlı bir iktisadi kalkınma ve milli ekonominin yaratacağı adil bir refah düzeni ve sosyal adaletin gerekli olduğu vurgulanır. Yön dergisindeki tartışmalarda Türkiye'nin böyle bir ekonomik düzene ve refah seviyesine ulaşabilmesi için toplumun ilerici güçlerinin –yazar, öğrenci, asker, aydın, sendikacı, memur politikacı- öncülüğündeki toplumsal işbirliği ve kalkınma hareketi ile gerçekleşebileceği vurgulanır (Yön,

1961). Kemalizme olumlu bir rol atfeden Yön dergisi Bora'ya göre ''*Kemalizmle sosyalizmi eklemleme arayışlarının zeminidir.*'' (Bora, Cereyanlar Türkiye'de Siyasal İdeolojiler, 2017, s. 613). MDD tezleri de Yön-Devrim hareketi gibi Kemalizmi pozitif bir yaklaşımla çözümlemektedir. Kemalist devrimin yarım kalmış anti-emperyalist ve anti-feodal bir milli demokratik devrim olduğu vurgulanan MDD tezlerinde toplumun zinde ve ilerici güçleri öncülüğünde aşamalı bir devrim stratejisi vardır (Yurtsever, 2008, s. 79-85).

CHP 1960'lı yıllarda kimlik bunalımı yaşamıştır. 1961-1965 yılları arasında İnönü koalisyon hükümetlerinin inişli-çıkışlı performansı sonrası CHP'de parti içinde yükselen tartışmalar ile Türkiye'nin sosyolojik yapısında yeni politik aktörlerin talepleri ve siyasal katılma biçimleri, parti kimliği ve ideolojik mevzilenme tartışmalarını belirginleşmiştir. Bülent Ecevit'in CHP'de önce Genel Sekreterlik daha sonra Genel Başkanlık makamına gelmesi ile siyasi yelpazede mevzilenme arayışlarına girişmiştir. Ecevit'in Ortanın Solu olarak konumlandırdığı ve tanımladığı CHP'nin ideolojik kimliği Kemalizmin mirasını sahiplenirken aynı zamanda bu tarihsel birikime mesafeli ve karşıt bir konumdan mevzilenerek ilerleyen bir geleneğin ifadesidir (Atagenç, 2019, s. 497). CHP içerisinde Kemal Tahir'in ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) tezlerinden etkilenen İsmail Cem gibi isimlerin de eserlerinde (Cem, 2008) vurgulanan üst yapısal devrim, bürokrasi-halk çelişkisi gibi tanımlamalar mevcuttur. Ecevit Atatürk adına yapılan siyaset biçimini eleştirirken bunun Atatürk'ün manevi şahsına yapılan bir saygısızlık olduğunu vurgular (Ecevit, 2015). CHP'nin ortanın solu ve demokratik sol kimliğine eklemlendiği yetmişli yıllarda sosyalist solun tezlerinin etkisinde halkçılık ilkesinin hatalı ve tarihsel mirasından kopartılarak yorumlandığı belirtilir. Ecevit'in ve CHP içindeki bu tartışmalarda ortanın solu, demokratik sol ve düzen değişikliği tezlerini Kemalizmin kuruluş değerlerine ve Cumhuriyete ihanet olarak adlandıran Turhan Feyzioğlu, Kemal Satır gibi *Sağ Kemalist* (Bora & Taşkın, 2002) olarak adlandırılan isimler CHP'den ayrılarak Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni (CGP) kurmuşlardır.

5. 12 Eylül 1980 Sonrası Kemalizmler: Atatürkçülük, Sosyal Demokrasi, Ulusalcılık, Post-Kemalizm

12 Eylül 1980 darbesinden sonra sivil siyaset yaklaşık üç yıl boyunca siyaset sahnesinde yer almamıştır. 1982 anayasasının referandum sonrası yürürlüğe girmesinden sonra 1983 genel seçimleri ile siyasi partiler sivil siyasete geçisin kapılarını aralamıştır. CHP 12 Eylül yönetimi tarafından kapatılmış, genel başkanı Ecevit'e de -diğer siyasi parti liderleri gibi- siyasi yasak gelmiştir. Sivil siyasete kontrollü geçiş süreci 6 Kasım 1983 seçimlerinde kendisini göstermiştir (Saraçoğlu, 2015, s. 789-791). Seçimde ikinci olan Halkçı Parti (HP) ile seçimlere katılımı reddedilen Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Rahşan Ecevit başkanlığındaki Demokratik Sol Parti (DSP) ve 1992 yılında yeniden açılan CHP merkez solda 1980 sonrası çok partili ve aktörlü bir yapının var olduğunun göstergesidir (Tuncer, 2012).

12 Eylül yönetimi Kemalizm yerine Atatürkçülüğü bir restorasyon projesi olarak kullanmıştır. Aydın ve Taşkın'a göre bu restorasyon projesi böyle tanımlanabilir:

> ''*… 12 Eylül Atatürkçülüğü modernleşme öznesi olarak devleti kabul eden bir projenin devlet denetiminde değişime direnç gösteren yeni toplumsal öznelere karşı, modernleştirici mirasını terk ederek muhafazakâr bir içerikle yeniden tanımlanması, 'devletleştirilmesi' arayışının adıdır. Modernleşme projesini bizzat başlatanların, toplumun farklılaşması ve vesayetçiliği reddeder hale gelişi karşısında geri adım atışlarının ifadesidr. Modernleştirici seçkinlerin, artık bu sürecin taşıyıcı özneleri olmak isteyen ve vesayetçiliği reddeden toplum kesimlerine gösterdikleri dirençtir…*'' (Aydın & Taşkın, 2014, s. 340).

Burada 12 Eylül Atatürkçülüğü ile vurgulanmak istenen atmışlı ve yetmişli yıllardaki Sol Kemalizm ile kopuşun ilan edilmesidir. Kemalizmin ilerici, özgürlükçü ve sosyal adaletçi yorumları 12 Eylül rejiminin görmek istemediği idealler bütünüdür. Seksenli ve Doksanlı yıllarda Kürt Siyasal Hareketinin yükselişi ve İslamcı gelenekten gelen partilerin iktidar

yürüyüşüne karşı güvenlik konseptli politikaların ön planda olduğu Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) başat aktörlerden biri olarak sivil hükümetlerin önüne geçebildiği bir süreç de beraberinde gelmiştir. Atatürkçülüğü vesayet rejimi olarak kodlayan 12 Eylül Atatürkçülüğüne tepkiler seksenli yıllar öncesi Sol Kemalist ve Aydınlanmacı gelenekten gelen aydınlar tarafından verilmiştir. Kemalist sivil toplumun güçlenmeye başladığı bu dönemde Muammer Aksoy'un öncülüğünde kurulan Atatürkçü Düşünce Derneği ile çağdaş eğitim, fırsat eşitliği temalı aydınlanmacı gelenekten beslenen Türkan Saylan'ın Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) kitlesel niteliğe sahip sivil toplum örgütlerindendir (Gürpınar, Türkiye'de Aydının Kısa Tarihi, 2020, s. 243).

Doksanlı ve iki binli yılların başında Uğur Mumcu, Mümtaz Soysal, Atilla İlhan, Sina Akşin ve İlhan Selçuk gibi Sol Kemalist kökenli aydınlar tarafından küreselleşme, emperyalizm, DB/IMF politikaları, Avrupa Birliği, Kürt sorunu, Siyasal İslam gibi temalar üzerinden (Haspolat, 2016, s. 83) sorunsallaştırdıkları hipotezlerini basın-yayın ve medya aracılığı ile kitlelere yayan bir Kemalizm/Atatürkçülük yorumu dönemin önemli aktörlerindendir. Ulusalcılar (Gürpınar, 2011) olarak adlandırılan bu yorum etrafında mevzilenen gruplar, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidarının yaklaşık ilk on yıllık döneminde muhalefette yer alan başat unsurlardandır.

Ak Parti tek başına iktidara geldiğinde Türkiye'de demokratik kanalların işlerlik kazandığı ve hukukun üstünlüğünün hakim olduğu bir demokrasi idealini gerçekleştirmek için AB ile müzakere süreçlerine önem vermiştir. Vesayet rejiminin ortadan kaldırılarak Batı tipi bir demokrasi modelini idealize eden Ak Partinin meşruiyet bunalımı yaşadığı ve rejimin başat aktörlerine karşı giriştiği iktidar savaşından başarı ile çıkmasını sağlayan liberal, muhafazakâr ve liberal-sol kesimlerle ile girdiği ittifak Türkiye'de siyasetin, hukukun ve devlet aygıtına egemen olan resmi ideolojinin dönüşerek yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur (Sümer & Yaşlı, 2010; Yıldırım, 2016). İlker Aytürk'ün Post Kemalist (Aytürk, Post-post Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken, 2015) ittifak olarak tanımladığı farklı ideolojik geleneklerden gelen bu aktörler arasında; muhafazakarlar, liberaller, İslamcılar, liberal sol ve Kürt siyasal hareketini kapsayan kesimler vardır. Aynı zamanda geniş tabanlı bir ittifak olarak Post Kemalizmin temel tezleri 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de sosyal bilimlerde başat konumdadır. Şerif Mardin, Nükhet Sirman, Nilüfer Göle, Levent Köker gibi akademi kökenli Post Kemalistlerle Ali Bayramoğlu, Ethem Mahçupyan, Hilal Kaplan gibi medya kökenli Post Kemalistler (Aytürk, 2019; Alpay, 2019) siyasal alanın ve kamuoyunun şekillenmesinde etkin rol oynamışlardır. Kemalizmin modernleşme mirasını ve devrimlerini, idealize ettiği toplum modelini günümüzün siyasal, hukuksal, toplumsal ve kültürel problemlerinin ana sebebi olarak gören Post-Kemalizm, Kemalist modernleşmenin anti tezini ele alarak ve siyasal alandaki uygulamalarına yorum farkları katarak Türkiye'nin demokratik bir toplum modeline kavuşabileceğini vurgular. Örneğin, Kemalizmin, Fransa örneğinden aldığı, laiklik yorumunu katı ve dışlayıcı bulurken, ABD'deki pasif laiklik uygulamasını örnek alması model gösterilir (Kuru, 2011; Özbudun, 2021).

Ak Parti ve Post-Kemalistler arasındaki ittifak iktidar partisinin ikinci on yıllık döneminde özellikle 2013 yılında Taksim Gezi Parkı protestoları ve AB ile gerilen ilişkilerden sonra zayıflamıştır. Ak Parti belirli bir süre sonra Post-Kemalistlerle ittifakı sonlandırmış, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Büyük Birlik Partisi (BBP) gibi milliyetçi ve muhafazakar tonda Cumhur İttifakı ile siyasi hayatına devam etmektedir. Günümüzü de kapsayan bu zaman diliminde Post Kemalist tezlerin sorgulandığı ve eleştirildiği bir süreç yaşanmakla birlikte Kemalizmin özgürlükçü, aydınlanmacı ve milliyetçi yorumları söz konusudur.

6. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Kemalizm farklı zaman dilimlerinde çeşitli yorumlamalarla varlığını sürdürürken aynı zamanda ideolojik bagajını ve tabanını geliştirmiştir. Siyasal bir akım olarak Kemalizm darbe dönemlerinde köklerinden ve

aydınlanmacı geleneklerinden uzaklaşsa da özünü korumuştur. 12 Eylül sonrası rejimin restorasyonu olarak muhafazakar ve statükocu bir perspektife karşı Sol Kemalist kökenli aydınlar öncülüğündeki sivil toplumcu Kemalizm bu duruma örnektir.

Cumhuriyet'in 100. yılında Kemalizmin düşünsel ve tarihsel birikimini ele aldığımızda günümüzde Kemalizmin kitlelere açıldığı ve günlük yaşamın hemen her alanında ilerleme ve başarının yol göstericisi olarak konumlandığı görülmektedir. Kemalizmin günlük yaşamın bir parçası ve nostalji imgesi haline gelmesi doksanlı ve ikibinlerin başında da söz konusudur (Özyürek, 2006). Fakat bugün Kemalizmin ve Atatürk imgesinin kadın sporcuların başarılarının mimarı olarak ifade edilen (Milliyet, 2023; T24, 2023) toplumsal yaşam ve laiklik temalı yorumları söz konusudur. Bu yanıyla Kemalizmin yeniden aydınlanmacı temelinin parlatıldığı düşünülebilecektir.

Kemalizm Cumhuriyetin gelecekteki diğer yüzyılarında da hem Türkiye'de hem de Dünya'da rol model olarak varlığını sürdürecektir. Kemalizmin beslendiği modernist birikim süreci seksenli yıllar itibariyle post-modernist eleştirilere maruz kalsa da rasyonel ve pozitivist yapısı teknolojik ve bilimsel faaliyetlerin temellerini oluşturmaktadır. Pandemi, doğal afet, iklim krizi gibi küresel felaketlerde bilimsel yolların izlenmesi modernizmin tezlerinin önemini ortaya koymaktadır. Post-truth, bilim karşıtlığı ve şüpheciliği, komplo teorileri gibi günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan bu dezenformasyon sürecine karşı Atatürk'ün *Hayatta en hakiki mürşit ilimdir* sözü Türkie'de aydınlanmacı sürecin temel mottosu olarak görülebilecektir.

7. Referanslar

Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (4. Baskı b.). (S. C. Karadeli, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, S. (2005). Siyasal Tarih (1789-1908). S. Akşin, M. Kunt , S. Faroqhi, Z. Toprak, H. G. Yurdaydın, & A. Ödekan içinde, *Osmanlı Devleti 1600-1908* (s. 77-190). İstanbul: Cem Yayınevi.

Alpay, Y. (2019, Şubat). Türk "Kulturkampf"ında Post-Kemalizm Parantezi. *Varlık*(1337), 12-20.

Atagenç, İ. Ö. (2019, 479-499). Ortanın Solu Düüncesinde Kemalizm. *TAD, C. 38/S*(66).

Avcıoğlu, D. (2015). *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın.* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Aydın, S., & Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* . İstanbul: İletişim Yayınları.

Aytürk, İ. (2015). Post-post Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken. *Birikim*(319), 34-48.

Aytürk, İ. (2019, Şubat). Post-Kemalizm Nedir? Post-Kemalist Kimdir? Bir Tanım Denemesi. *Varlık*(1337), 4-7.

Beriş, H. E. (2005). Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm* (s. 530-540). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Bila, H. (1987). *Sosyal Demokrat Süreç İçerisinde CHP ve Sonrası* (2. Baskı b.). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasal İdeolojiler.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T., & Taşkın, Y. (2002). Sağ Kemalizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm* (Cilt 2, s. 529-545). içinde Ahmet İnsel.

Cem , İ. (2008). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ecevit, B. (2015). *Atatürk ve Devrimcilik.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Gürpınar, D. (2011). *Ulusalcılık İdeoloik Önderlik ve Takipçileri.* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Gürpınar, D. (2020). *Türkiye'de Aydının Kısa Tarihi.* İstanbul: Liberus.

Haspolat, E. (2016). Türkiye'de 1980 Öncesi Siyasal Akımlar. E. Haspolat, & D. Yıldırım (Dü) içinde, *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)* (s. 15-90). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Karal, E. Z. (1940). Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri. *Tanzimat I* (s. 13-30). içinde İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kuru, A. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Lâiklik: ABD, Fransa ve Türkiye.* İstanbul: İstanbull Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lewis, B. (2002). *The Emergence of Modern Turkey.* Oxford: Oxford University Press.

Mantoğlu, A. S. (2018). 1961-1980 Yılları Arası Cumhuriyet Halk Partisi'nin Sosyal Demokratlaşma Süreci. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir, Buca: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Milliyet. (2023, 7 18). 12 2, 2023 tarihinde Atatürk'ün kızları dünyanın 1 numarası!: https://www.milliyet.com.tr/skorer/ataturkun-kizlari-dunyanin-1-numarasi-6977618#:~:text=Cansu%20%C3%96zbay%2C%20Elif%20%C5%9Eahin%2C%20Ebrar,g%C3%BCnl%C3%BCk%20maratonu%20mutlu%20sonla%20bitirdi. adresinden alındı

Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.* İstanbul: Hil Yayın.

Özbudun, E. (2021, Ekim 2021). *Laiklik Tartışmaları*. 12 2, 2023 tarihinde Perspektif: https://www.perspektif.online/laiklik-tartismalari/ adresinden alındı

Özyürek, E. (2006). *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics.* Duke University Press.

Parla, T. (1995). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3 Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u* (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.

Sander, O. (2012). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* (23. Baskı b.). Ankara: İmge Kitabevi.

Saraçoğlu, C. (2015). Tank Paletiyle Neoliberalizm. G. Atılgan, E. A. Aytekin, E. D. Ozan, C. Saraçoğlu, M. Şener, A. Uslu, et al. içinde, *Osmanlı'ddan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 747-870). İstanbul: Yordam Kitap.

Somel, S. A. (2002). Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913). T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Modern Türkiye'de Siyasi Düünce Cilt 1* (s. 88-116). İstanbul: İletişim Yayınları.

Sümer, Ç., & Yaşlı, F. (2010). Liberal-Muhafazakar İttifak Üzerine Notlar. Ç. Sümer, F. Yaşlı, Ç. Sümer, & F. Yaşlı (Dü) içinde, *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak* (s. 9-28). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

T24. (2023, 9 24). 12 2, 2023 tarihinde Ebrar Karakurt: Mustafa Kemal Atatürk'ün kızları olarak Türk kadınını gururla ve onurla temsil edeceğimiz nice yazlarımız olsun: https://t24.com.tr/haber/ebrar-karakurt-mustafa-kemal-ataturk-un-kizlari-olarak-turk-kadinini-gururla-ve-onurla-temsil-edecegimiz-nice-yazlarimiz-olsun,1131522 adresinden alındı

Taglia, S. (2023). *Osmanlı'da İttihat ve Terakki'nin Fikri Doğuşu.* (S. Ak, Çev.) Ankara: Fol.

Tanör, B. (1998). *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920.* İstanbul: Afa Yayıncılık.

Timur, T. (2001). *Türk Devrimi ve Sonrası* (5. Baskı b.). Ankara: İmge Kitabevi.

Tuncer, E. (2012). Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye.. İ. Sarıtaş (Dü.) içinde, *Sosyal Demokrasi Okumaları* (s. 283-302). Ankara: Orion Kitabevi.

Turnaoğlu, B. (2017). *The Formation of Turkish Republicanism.* Princeton, N.J.: Prineton University Press.

Uyar, H. (2012). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi.* İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Uyar, H. (Kış 2014). Milli Mücadele ve Cumhuriyet Kadrolarının İkinci Meşrutiyet'ten ve Birinci Dünya Savaşı'ndan Çıkardığı Dersler. *Belgi, 1*(7), 829-835.

Yıldırım, D. (2016). 1980 Sonrasında Liveral Sol Akımın Gelişim Çizgisi. E. Haspolat, & D. Yıldırım (Dü) içinde, *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)* (s. 171-210). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yön. (1961, 12 20). *Yön*(1), s. 12-13.

Yurtsever, H. (2008). *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980.* İstanbul: Yordam Kitap.

YAPAY ZEKANIN İŞ HUKUKUNA ETKİSİ : TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Evrim ŞENER[57] ,Doç. Dr. Ö. Hakan ÇAVUŞ[58]

Özet

Günümüzün sanayi devrimi olarak bilinen Endüstri 4.0 süreci; algoritmalar, yapay zeka (YZ), merkezi olmayan üretim ağları ve seri üretim, küreselleşmenin kurumsal yapıları ve deneyim toplumu ile karakterize edilmektedir. Yapay zekâ ve otomasyon, toplumsal ilişkilerde önemli yansımaları bulunan, XXI. yüzyılın en belirleyici unsurları arasındadır. Dijital dönüşümün hukuki, siyasi ve ekonomik yönden etkileri birçok farklı araştırmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bireysel kararların alma süreçlerine da dahil olmaya başlayan ve genel olarak insanların yapabildiklerini taklit edebilen bilgisayarlar üretme konusunda kullanılan şemsiye bir terim olan yapay zekâ kavramı, iş hukuku alanında da yeni bir bağlam yaratabilecek potansiyele sahiptir. Yapay zeka, iş hukukuna çeşitli şekillerde etki etmektedir. Kişisel verilerin korunması, işe alım süreçleri, çalışma saatleri ve esneklik, iş sözleşmelerinin düzenlenmesi, iş sözleşmelerin feshi, işçi ve işverenin hukuki sorumlulukları ve tazminatlar, işçilerin izlenmesi gibi konu başlıklarında yapay zeka kullanımının olumlu ve olumsuz etkilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Yapay zekanın iş hukukuna etkileri, yeni istihdam biçimleri ile birlikte ve teknolojinin desteğiyle sürekli olarak değişmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda betimsel araştırma yöntemi kapsamında var olan uygulama örneklerinden hareketle dijitalleşme süreciyle birlikte yapay zeka uygulamalarının Türk İş Hukuku'nun hangi yönlerden etkilediği değerlendirilerek geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, iş hukuku, dijitalleşme

Jel Kodları : M10, K31, J 100

THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON LABOR LAW: TURKEY EXAMPLE

Industry 4.0 process, known as today's industrial revolution; It is characterized by algorithms, artificial intelligence (AI), decentralized production networks and mass production, institutional structures of globalization and the society of experience. Artificial intelligence and automation are among the most decisive elements of the XXI. century, which have important reflections on social relations. The legal, political and economic effects of digital transformation constitute the starting point of many different researches. The concept of artificial intelligence, which is an umbrella term used to produce computers that are beginning to be involved in individual decision-making processes and can generally imitate what humans can do, has the potential to create a new context in the field of labor law. Artificial intelligence impacts employment law in various ways. It is seen that the use of artificial intelligence has positive and negative effects on topics such as protection of personal data, recruitment processes, working hours and flexibility, regulation of employment contracts, termination of employment contracts, legal responsibilities and compensations of employees and employers, and monitoring of workers. The effects of artificial intelligence on labor law are constantly changing with new forms of employment and with the support of technology. The effects of artificial intelligence on labor law are constantly changing with new forms of employment and with the support of technology. In this context, our study aims to make predictions about the future by evaluating the aspects of Turkish Labor Law affected by artificial intelligence applications along with the digitalization process, based on existing application examples within the scope of the descriptive research method. The effects of artificial intelligence on labor law are

[57] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, evrimsener63@gmail.com

[58] Sorumlu yazar, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, evrimsener63@gmail.com

constantly changing with new forms of employment and with the support of technology. In this context, our study aims to make predictions about the future by evaluating the aspects of Turkish Labor Law affected by artificial intelligence applications along with the digitalization process, based on existing application examples within the scope of the descriptive research method.

Keywords: Artificial intelligence, labor law, digitalization

Jel Codes : M10, K31, J 100

1.Giriş

Teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte endüstri 4.0 ve akıllı toplum 5.0 süreçleri yapay zekânın YZ yükselişini de beraberinde getirmiştir. Her geçen gün YZ tabanlı uygulamalar ve robotik sistemler için yeni algoritmalar geliştirilmektedir. Çok hızlı ve yaygın bir gelişme gösteren YZ uygulamalarının kullanımına ilişkin talebin yükselişinin ve hızla yayılmasının nedeni başlıca bilişim teknolojileri, internet, elektronik ve otomotiv gibi neredeyse tüm sektörlerin YZ uygulamalarından yararlanmalarıdır. YZ'nin gelişmesi ve yaygınlaşması sonucu, günümüzde YZ'nin hukuki kişiliğinden başlamak üzere farklı alanlardaki hukuki konuların çözümlenmesine kadar yeni hukuki sorunları ve hukuki düzenleme eksikliklerini gündeme getirmektedir.

YZ uygulamaları ile ilgili sektörel gelişme diğer tüm sektörlerin gelişiminden daha hızlı ilerlemektedir. Bu düzeyde büyük yatırım yapılan bir alanın hukuki yönden düzenlenmesi gerektiği ve ortaya çıkan hukuki sorunlara bir çözüm getirilmesi zorunlu hale gelmiştir. YZ birçok alanda ve sektörde hayatı kolaylaştırdığı gibi hukuk alanında da farklı çözümler yaratmaktadır. Hukukçular, avukatlar, hakimler, savcılar vb birçok kişi birçok dava örneklerine ve yasalara arama motorları üzerinden veya YZ tabanlı yazılım programları üzerinden anahtar kelimeleri yazarak istedikleri verilere rahatlıkla ulaşarak zaman yönünden de tasarruf sağlamaktadır. Günümüzde kullanılan ve geliştirilen birçok YZ yazılım programı kendisinden bir değerlendirme yapılması istendiğinde, mevcut hukuk kaynaklarını, sözleşmeleri vb tüm belgeleri ve bilgileri tarayıp analiz ederek istenilen verileri sağlamakta ve hukuk alanında tüm güncel mevzuatı da izleyebilmektedir. Ayrıca bazı yazılımlar taraflar arasında etkili ve hızlı bir şekilde anlaşmazlıkların çözümünü sağlamak amacıyla bir arabulucu gibi otomatik bir platform da sunmaktadır.

YZ ayrıca insan kaynakları yönetimi alanında kullanılmaya başlanan çalışanların giyilebilir cihazlarla kontrol edilmeleri için de kullanılan ve giderek yaygınlaşan bir yöntemdir. Bu cihazlar, işçilerin vücuduna yerleştirilebilen, vücut üzerinden ve yakın çevreden çeşitli bilgiler elde edebilen bir çeşit taşınabilir bilgisayarlardır. İşveren, bu cihazlar aracılığıyla işçinin performansını, çalışma süresini, iş sağlığı ve güvenliği ortamını, sağlık durumunu, çalışma koşullarını konum koordinatları üzerinden takip ederek giyilebilir akıllı cihazlar aracılığıyla birçok analiz yapabilmektedir. Bu bilgiler ile işveren, sağlık verileri gibi hassas ve özellikle korunan çok sayıda kişisel veriye ulaşabilmektedir. Bu nedenle YZ, işveren kontrolünün ve gözetiminin artmasına yol açmaktadır. Bu verileri elde eden işveren daha da baskın hale gelirken, işçinin üzerinde psikolojik baskıya neden olmaktadır. Bu izlemeleri ve faaliyetleri kaydeden YZ yazılımları işçinin performansını detaylı şekilde izleme imkânı vermektedir. YZ aracılığıyla işe uygun pozisyona en uygun kişi veri analizi ile kolaylıkla tespit edilebilir ve verimlilik arttırılabilir hale gelmiştir.

Birinci sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan ve gelişen iş hukuku dalı ayrı bir özel hukuk alanı olarak kabul edilmektedir ve YZ teknolojisi, iş hukukunun tüm uygulanma alanlarına da girmiştir. İşçilerin işe alınması, iş sözleşmesinin ifası ve sona ermesi süreçlerinde, işverenin

yetkisi (otoritesi) ve bundan kaynaklı kararları da artık algoritmalar tarafından yönetilmektedir. YZ'nin hukuk alanında kullanımı ile ilgili hukuki düzenlemeler gelişme aşamasındadır.

2. Yapay Zeka Kavramı

Birinci sanayi devriminden günümüzde sanayi 4.0 veya akıllı toplum 5.0 aşamasına gelen dijitalleşmenin en ileri boyutunu ifade eden dijital dönüşüm kavramı, sosyal, kültürel, ekonomi, siyaset, sağlık, kamu yönetimi, eğitim, endüstri ilişkileri vb. yaşamın tüm alanlarında birçok değişikliğe neden olmuştur. Dijital dönüşümün önemli bir sonucu olarak ortaya çıkan YZ kavramı ve sistemi ile ilgili çalışmalar çok eski tarihlere dayanmasa da 1950 yılında YZ kavramının işlevsel olarak ilk defa değerlendirilmesi, matematikçi Alan Turing'in "*Computing Machinery and Intelligence-Bilgisayar Makineleri ve Zeka*" makalesinde ortaya koyduğu "*Turing testi*" olarak isimlendirilen testte sorduğu "*makineler düşünebilir mi*?" sorusuyla gündeme gelmiştir (Russel ve Norvig, 2016; 1-2). Özellikle, 2010 yılından itibaren büyük ölçekte verilere ulaşma olanağının internet ile birlikte daha da kolaylaşması ve algoritma hesaplamalarının çok hızlanması, dünyadaki en büyük teknoloji şirketlerinin bilgi-işlem sektörüne yapılan yatırımları arttırmalarına neden olmuştur (Arslan, 2020:78). Geniş bir şekilde ele alındığında YZ, "*çevrelerini algılayabilen, düşünebilen ve bazı durumlarda öğrenebilen ve algıladıkları şeylere ve hedeflerine yanıt olarak harekete geçebilen hatta insan gibi düşünebilen bilgisayar sistemlerinin genel adı"* olarak tanımlanabilir (Gülşen, 2019:411). Ancak YZ'nin tanımı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Yapılan tanımlardaki ortak nokta, YZ'nin; "*makine öğrenmesi, yapay sinir ağları, derin öğrenme, doğal dil işleme unsurlarını barındıran, insan zekasını taklit edebilen ve insanın bilişsel fonksiyonlarını üretmeye yönelik bir teknoloji olduğu"* şeklinde değerlendirilmektedir (Nadimpalli, 2017:1). YZ ile ilgili en yoğun çalışmaları gerçekleştiren 2021 yılında Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan Yapay Zeka Komitesi"nin hazırladığı "*Yapay Zeka, İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukuk Devleti Hakkında Gözden Geçirilmiş Çerçeve Sözleşme Taslağının*" 2. maddesinde; YZ, "*….bu Sözleşme metninde ve her taraf devletin iç hukukunda tanımlandığı biçimiyle, genellikle insan zekası veya insan zekasıyla ilişkili olduğu ya da bunu gerekli kılacak işlevleri gerçekleştirmek için istatistiklerden veya diğer matematiksel tekniklerden üretilen hesaplama yöntemlerini kullanan tüm algoritmik sistem veya bu tür sistemlerin bileşenlerinden oluşan ve insanın alacağı kararlara destek olan veya insana özgü muhakeme kabiliyetinin yerini alan öngörüde bulunma, planlama, sınıflandırma, görüntü tanıma, düzenleme, söz, ses ve resimleri algılama, konuşmaları tanıma, metin oluşturma, yabancı dil çevirisi yapma, iletişim, öğrenme, temsil etme ve problemleri çözme özelliklerine sahip bir sistem"* biçiminde tanımlanmıştır (Özparlak, 2021a:64).

YZ'nin tanımına ilişkin belirsizlik, hukuk alanında da zorluklara yol açmaktadır. YZ kullanım alanlarının hukuken değerlendirilebilmesi için YZ'nin sınırlarının, kapsamının ve istisnalarının yasalarla belirlenmiş olması gerekmektedir.

3. Yapay Zekanın Çalışma İlişkileri ve İş Hukuku Üzerindeki Etkisi

Günümüzde küresel düzeyde ülkelerin rekabet güçlerini koruyabilmeleri dijital dönüşüm süreçlerinin ve YZ tabanlı teknolojilerin ülke ekonomilerine ve sektörlerine adapte edilebilmesiyle mümkün olmaktadır. Gelişen hızlı teknolojik dönüşüm üretimin ve özellikle işgücü piyasalarının yapısını, işgücünün yetkinliklerini ve işin özelliklerini hızlı bir şekilde değiştirdiği için iş hukukunun temel kavram ve kurumları da kökten değişmektedir. Örneğin platform çalışanlarının hukuki statülerinin işçi veya bağımsız çalışan olarak değerlendirilmesi gerektiği hala tartışılmaktadır (Yenisey, 2019:8)

İşverenler tarafından işçinin; işe alım sürecinden iş sözleşmesinin fesh edilmesine kadar işgücünün organizasyonu için algoritmaların ve YZ teknolojilerinin kullanılması algoritmik yönetim olarak tanımlanmaktadır (Döngül ve Artantaş, 2022:144). Günümüzde hızla gelişen dijital teknolojiler birçok veri üzerinden çalışanların; profilini çıkarabilme, işe yatkın olup olmadıklarını, performans düzeylerini, yeteneklerini analiz etme ve buna göre iş organizasyonunu tasarlayabilme yeteneğine sahiptir (Özparlak, 2021a:233). YZ, çok büyük miktardaki veriyi hızlı analiz eden bir algoritma aracılığıyla günlük işlerde ve çalışma hayatında daha doğru kararlar alınmasına yardımcı olmaktadır. YZ teknolojisi; işe alma, yetenek yönetimi, ücretleme gibi insan kaynakları fonksiyonlarını geliştirmek için önemli fırsatlar sunmaktadır. YZ, insan kaynaklarının süreçleri ile birleştiğinde çalışan deneyimine önemli katkılar sağlayabilmektedir. Dolayısıyla algoritmaların kullanımı, internette bir iş ilanının hangi adayın işe alınma ihtimalinin yüksek olduğunu, işe alınan işçinin çalışma edimini yerine getirirken denetimi ve gözetiminden, iş sözleşmesinin sona erdirilmesine kadar tüm insan kaynakları süreçlerinde rol oynamaktadır (Özparlak, 2021b:55). İş hukukunda işe alım, kariyer yönetimi, performans değerlendirmesi ve terfi, işyerinde izleme ve denetleme gibi pek çok alanda YZ tabanlı algoritmaların kullanımı hızla yaygınlaşmaktadır. (Engin ve Özparlak, 2022:230). İnsan kaynaklarının yönetiminde YZ sistemlerine başvurulması internet aracılığıyla elektronik işe alım (e-işe alım) süreçlerini ve işe alım kaynaklarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Özellikle işe alım süreçlerinde kullanılan kaynakları; kurumsal web siteleri, internetteki işe alım siteleri, sosyal medya ile işe alım, sosyal ağlar üzerinden işe alım, asenkron video mülakatları ile işe alım, chatboatlar (sohbet botları) ile işe alım, YZ ve makine öğrenmesi ile işe alım, blockchain tabanlı işe alım, insan kaynakları analitiği ile işe alım şeklinde sıralayabiliriz (Balaban ve Güler, 2021: 236-253).

YZ tabanlı algoritmaların İş hukuku açısından ciddi sorunlara yol açan en önemli ana konuları ayrımcılık yasağına ve eşit davranma ilkesine aykırı koşulları yaratmasıdır. Uygulamada karşılaşılan örnekler, farklı muameleyi haklı gösteren bir neden varsa bunu yasaklamayan eşitlik ve ayrım yasağı yaklaşımının, algoritmalar ve YZ sistemleri söz konusu olduğunda yetersiz kaldığını göstermektedir. Bunun nedeni, algoritmanın vardığı sonucun haklı bir nedeni olsa dahi, otomatik oluşu ve ölçeği nedeniyle ayrımcılığa neden olabileceği hatta ayrımcılığı sistematik hale getirebileceğinin fark edilmiş olmasıdır (Engin ve Özparlak, 2022:250). Ayrıca çalışma aşamasında algoritmayı besleyen veriler ayrımcılık yaratabilecek nitelikte olabilmekte veya algoritmanın kendisi de bunlardan hareketle bazı ayrımcı eğilimler geliştirebilmektedir. Oysa, özellikle insan kaynakları yönetiminde algoritmalara başvurulmasının ilk ve temel gerekçesi, insanın sahip olabileceği önyargılardan arınmış, objektif ve tarafsız bir algoritmanın ayrımcılık riskini ortadan kaldıracak olmasıdır (Alpagut ve Yağcı, 2023:23-24).

Algoritma, makine öğrenmesi sonucunda belli bir sürecin ardından kendi tercihlerini ortaya koyabilmektedir. Algoritmanın nasıl işleyeceği, hangi verileri kullanacağı konusundaki tercihler işverene aittir (Özparlak, 2021b:141-142). Ayrımcılığın ve eşitlik ilkelerinin YZ tarafından ihlal edilmemesi açısından baktığımızda örneğin grev hakkını kullanan, sendikaya kayıt yaptıran, hasta ve mazeretli olduğu için çalışamayan işçi ile işi eksik/kötü ifa eden işçi arasındaki farkı ayırt etmesi istenen algoritmaya, işçinin temel haklarının ihlal edilmemesi için bu ayırt etme yeteneğini doru kullanabilmesi için gerekli ve nitelikli verilerin önceden verilmesi gerekmektedir (Engin ve Özparlak, 2022:245).

İş ilişkisi ve işin organizasyonu, verilerinin işe alım aşamasında, iş sözleşmesi devam ederken veya iş sözleşmesi feshedilirken her koşulda işçilerin bazı toplanmasını, depolanmasını, gerekli bildirimlere konu edilmesini dolayısıyla işlenmesini gerektirmektedir. İş başvurusundan itibaren her aşamada işçinin temel hak ve özgürlükleri, kişisel verilerinin korunması hakkı ve dolayısıyla kişilik hakkı müdahale tehlikesi altındadır (Çatalkaya, 2021:292). Toplanan veriler

kapsamında bireylerin profillemesi yapılmakta, makine öğrenmesi aracılığıyla yapay zeka sistemlerince bu bireyler sınıflandırılmakta ve bu bilgiler, işe alım, kredi başvurusu gibi konularda değerlendirmelere esas alınmak üzere bu alanda çalışan kurumlara satılmaktadır. Algoritmaların devreye girmesiyle birlikte değişen ve gelişen, kişilerin ve adayların sosyal medya hesapları ve dijital ayak izlerinin, algoritmalar tarafından otomatik işlenmesidir (Özparlak, 2021b:240). Ayrıca işlenen bu veriler, sosyal medya şirketleri ile bu verilerden hareketle çalışmalarını verimli ve hızlı hale getirebilecek başka şirketler -örneğin insan kaynakları şirketleri- arasında alışveriş ve iş birliği konusu da olmaktadır.

Algoritmalar, işlevlerini yerine getirebilmek için büyük miktarda ve nitelikli veriye ihtiyaç duymaktadır(Özparlak, 2021a:62). Makine öğrenmesine dayanan bir programın, istatistiki neden ve sonuç modellerini oluşturabilmesi için gerekli milyarlarca verinin verilerin toplanmasını sağlayacak biçimde işyerindeki gözetim uygulamaları sürekli hale gelmiştir (Alpagut ve Yağcı, 2023:13)

Gelişim sürecine bakıldığında, iş hukukunun kendine özgü kurumların ve mekanizmaların geliştiği görülmektedir. Bunlardan en önemlilerinden biri, işverenin tek taraflı olarak alabileceği kararların, işçiler üzerinde doğrudan etki doğurması nedeniyle gerekçelendirilmesinin zorunlu olmasıdır. Söz gelimi işveren, feshin geçerli bir nedene dayandığını ya da bir işçiye diğerlerine kıyasen yaptığı farklı uygulamanın haklı bir nedeni olduğunu ispat etmekle yükümlü tutulmaktadır. Konu, işçilerin temel hak ve özgürlükleri ve bunlara müdahale olduğunda, müdahalenin ihlal sayılmaması için işveren yine müdahale niteliğindeki kararının meşru bir amaca dayandığını ve uygulamasının amaçla ölçülü olduğunu ortaya koymakla yükümlüdür(Çatalkaya, 2021:57). Örneğin bir işçi adayı, başvurusunun algoritma tarafından elenmesi nedeniyle iş görüşmesine çağrılmamış ya da bir işçinin iş sözleşmesi, algoritmalarca yapılan performans değerlendirmesinde beklenen skora ulaşamadığı için feshedilmiş veya işin nasıl yerine getirilmesi gerektiğini dikte eden programın talimatlarına süresinde ve birebir uymayan işçinin performans puanı düşük çıktığı için işçinin ücret zammı düşük kalmış olabilir. Bu halde adayın işe alınmaması, işçinin sözleşmesinin feshine veya düşük zam almasına dayanak yapılan performans değerlendirmesi, algoritma tarafından izlenen yönteme, gerekçelendirmeye dayanmaktadır (Engin ve Özparlak, 2023:240). İşverenin, kararın algoritma tarafından alındığını ileri sürmesi, tek başına, kararlarının haklı gerekçelerini ortaya koyma yükümlülüğünü yerine getirmesi anlamına geldiği veya gelmediği günümüzde tartışma konusudur. Aslında, hukuki açıdan, adayın görüşmeye çağrılmaması ve işe alınmaması, işçinin işten çıkarılması veya işçinin diğerlerine kıyasen daha düşük zam alması kararını alan ve uygulayan, verileri işleyerek belli sonuçlara ulaşan ve kararı veren algoritma değil; işverenin kendisidir. Öğretide, işverenin algoritma ya da yapay zeka uygulamalarına başvurmuş olmasının, işverenin yönetim yetkisi ve buna bağlı sorumluluğunun hukuki olarak değerlendirilmesi açısından farklılık yaratmayacağı ifade edilmektedir (Özparlak, 2021a:153).

3.1. İşe Alım Sürecinde Yapay Zekanın Kullanımı

İnsan kaynaklarının yönetimi alanında yapay zeka sistemlerine en çok başvurulan aşama, işe alım aşamasıdır (Engin ve Özparlak, 2022:228). Çalışma yaşamında, işe alım süreçlerinde insan kaynakları departmanları aracılığıyla işletmenin yararına en uygun kişinin bulunabilmesi için birçok sistem geliştirilmektedir. Ancak YZ ile birleştirilmiş algoritmik uygulamalar, işe alım yöntemlerini değiştirmektedir (Özparlak, 2021b:137). Öncelikle işverenler, sosyal ağlarda verdikleri iş ilanlarının, tercih ettikleri özelliklere sahip kişilere gösterilmesini YZ teknolojileriyle gerçekleştirmektedirler(Özparlak, 2017b:138). Sonrasında ise işverenler, kendilerine ulaşan çok sayıda özgeçmiş içinden yapay zeka bazlı sistemlerle, belirli kriterlere odaklanarak seçim yapabilmekte ve yöneticilerin ya da insan kaynaklarının görüşme yapabileceği belirli sayıda aday işçiyi çok hızlı bir sürede belirleyebilmektedirler. Bu durum

işletme içinde insan kaynakları yönetimini ön plana çıkartmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde iş başvurusu yapan adayların özgeçmişleri, yüz yüze görüşme aşamasına gelene kadar öncelikle YZ uygulamalarının ön elemesinden geçebilmeleri gerekmektedir. (Engin ve Özparlak, 2022:241). YZ tabanlı otomatik özgeçmiş eleme programları, adayları filtrelemek için otomatik sosyal medya geçmişi doğrulaması da yapmaktadırlar. Ayrıca işverenler, tecrübeli veya tecrübesiz çalışan aradıklarında genelde sosyal ağlarda da araştırma yapmaktadırlar. Bu durumda, uygun çalışanların tespitini çok sayıda çalışanın profilini inceleyerek yapacak olan sistem yine algoritmadır (Özparlak, 2021b:139). İşe alım sürecinin devamında YZ uygulamaları iş görüşmelerinde de kullanılmaktadır. YZ tabanlı uygulamalar aracılığıyla insan görüşmeciyle online yapılan görüşmelerde kullanılan ve adayın yüz ifadeleri, davranışları ve ses tonunda kişilik testi yapan ve bu testlerin bilimsel dayanakları ve hukuka uygunluğu olup olmadığı hala tartışmalıdır (Özparlak, 2021b:139).

3.2. İş Sözleşmesinin İfasında Yapay Zeka Uygulamaları

YZ tabanlı algoritmik yazılımlar iş organizasyonunun planlanmasında da kullanılmaktadır. Planlamanın amacı, en verimli şekilde çalışanların ve kaynakların kullanılarak, işgücünü bazı zamanlarda dalgalanan talebe göre ayarlayabilmek ve karlılığı arttırmaktır. Ancak bu sistemler, iş organizasyonunun ve karlılığın en az çalışanla optimizasyonu üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, bu uygulamalar çalışanların gelişimleri ya da onların haklarına ilişkin bir planlamayı hedeflememektedir. Sonuç olarak bu sistemler işletmelere maksimum verimliliği sunarken, çalışanların gelişimlerinin engellenmesi ve çalışanların refahının sabit kalmasına neden olabilmektedir. YZ tabanlı algoritmalar, işin ifası süresince de işçileri gözetleyerek işçilerle ilgili verilerinin toplanmasına ve bu verilerle performans değerlendirilmesini yapmaktadırlar. İşverenler, bunun dışında platform çalışmalarda veya uzaktan çalışma yapıldığında müşterilerden elde edilen değerlendirme sistemlerini de kullanabilmektedirler (Döngül ve Artantaş, 2022:143). Söz konusu uygulamalar, mobil veya giyilebilir araçlar da kullanılarak işçilerin; ekranda geçirdikleri süre, e-posta içerikleri, telefon görüşme sayı ve içerikleri ile sosyal medyada ne kadar süre kaldığı gibi verilerle birlikte, kişinin fiziksel ve psikolojik/duygu durumuna ilişkin verileri de değerlendirerek bir verimlilik analizi yapabilmektedirler. Bu uygulamalar sonucunda, işgücü piyasasının arz ve talep koşulları değerlendirilerek işçinin ücreti, eğitim ihtiyaçları veya pozisyon değişiklikleri belirlenebilmektedir. Daha ileri aşamalarda bu analizlerle işçinin iş sözleşmesinin feshine de karar verilebilmektedir. (Doğan ve Alp, 2021:2602).

4. İş Sözleşmesinin Otomatik Şekilde Feshi (Robo-Fesih)

İşverenler tarafından işçinin iş sözleşmesi feshedilirken de YZ tabanlı algoritmalardan yararlanmaktadırlar. Bunlardan biri verimliliği arttırmak için kullanılan giyilebilir teknolojilerden elde edilen analizlerde işçinin performansının düşük olması durumudur (Özparlak, 2021b:208). Örneğin giyilebilir teknolojiler sayesinde işçilerin saat başı yaptıkları paketleme verileri çok hızlı şekilde toplanmakta ve oldukça yüksek performans taleplerinin altında kalan işçiler, yöneticilerin bir müdahalesi olmadan otomatik fesih tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu durum, işçilerde büyük stres yaratmakta, işçilerin tuvalet molası bile vermeden, ara dinlenmesi yapmadan insana yakışır bir çalışma ortamı olmadan çalışmalarına neden olmaktadır (Doğan ve Alp, 2021:2615). Bu durumda işveren iş sözleşmesini otomatik olarak feshetmektedir (Özparlak, 2021a:209). Yine Uber, Deliveroo gibi platform üzerinden çalışan şirketlerin özellikle müşteri değerlendirmeleri yoluyla çalışanların iş sözleşmelerini feshetmektedirler (Özparlak, 2021:209). Giyilebilir teknolojiler işçinin performansı dışında, çoğu sağlık verisine ulaşabilmekte, kendisinin bile farkında olmadığı bir hastalığı ya da hamileliği nedeniyle işverenin sözleşmeyi sonlandırmasına olanak tanımaktadır.

Otomatik fesihler haricinde, performans nedeniyle işçilerin iş sözleşmelerinin feshinde de YZ uygulamalarından elde edilen veriler işverenler tarafından fesih gerekçesi için ispat aracı olabilmektedirler (Özparlak, 2021a:210).

5. 4857 sayılı İş Kanunu Açısından Yapay Zeka Kullanımı

4857 sayılı İş Kanununda insan kaynakları yönetiminin süreçleri ile ilgili doğrudan düzenlemeler bulunmamaktadır. İş sözleşmesinin feshi noktasında ayrıntılı düzenlemeler bulunmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu uygulamalarında YZ kullanımında ortaya çıkabilecek sorunların çözümüne yönelik yapılması gereken düzenlemelerle ilgili öneriler aşağıda temel başlıkları ile verilmiştir. Buna göre;

a)Algoritmalarla yönetilen YZ tabanlı sistemlerde özellikle işçiler aleyhine ortaya çıkabilecek hak ihlallerinin farkına varılarak hukuki başvuru imkanları,

b) Ölçülülük ve amaca aykırılık ilkelerine aykırı işyeri ve işçi gözetlemelerinde iş sözleşmesinin tarafları arasında yanlış bilgilendirmeler durumunda güven ilişkisinin zedelenmesine engel olabilecek,

c) İnsanın dahil olmadığı her türlü otomatik kararlarda ortaya çıkan hukuka aykırılığın ispatlanabileceği,

d) İşçilerin kendileri hakkında toplanan verilere ulaşma, düzenleme ve silme haklarının olabileceğine,

e) Verilerin işlenme kurallarının şeffaf ve açıklanabilir olabileceğine,

f) Tüm ilkelerin toplu sözleşmelerde yer almasına,

g) İş ilanlarının yayınlanması, iş mülakatları, işe alım, işçi performans değerlendirmesi, işçinin gözetlenmesi, iş sözleşmesinin feshinde,

h) Algoritmik izlemenin olumsuz hukuki etkilerine azaltmak amacıyla; mahremiyet ve özel hayatın dokunulmazlığının ihlalinin engellenmemesine, psiko-sosyal açıdan iş sağlığı ve güvenliği risklerinin azaltılmasına, sendikal faaliyetlerin azaltılmasının önlenmesine,

ı) Hukuki sorumluluk açısından, YZ tabanlı algoritmaların kullanılması sonucu ortaya çıkabilecek maddi veya manevi her türlü zararın tazminine,

yönelik düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir.

6. Sonuç

Günümüzde geçerli olan iş hukuku ve uygulamaları; fabrika merkezli, örgütlü, belirsiz süreli bir iş sözleşmesi kapsamında tam süreli geleneksel çalışma sistemi üzerinde şekillenmiştir. YZ tabanlı yazılımlar nedeniyle iş hukukunun kapsamını ve sınırlarını farklı süreçlere taşımaktadır. Ayrıca platform üzerinden çalışma biçimleri çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başladığı için mikro görevler üzerinden eser sözleşmesiyle yerine getirilen işgücü piyasaları ve bu piyasalarda çalışanların hukuki statüleri hala tartışmalıdır. Günümüzde büyük verinin, algoritmaların ve YZ sisteminin işçinin geleneksel iş hukukundan doğan haklarını tehdit ettiği bir gerçektir. Ancak burada önemli olan algoritmanın karar verme siteminin insanların karar vermesi yönünde düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir. YZ sisteminin herşeyden önce matematiksel/istatiksel modellere dayalı (black box) kara kutu olarak nitelendirildiğini belirtmek gerekmektedir. Türk İş Hukukunda YZ yazılımlarının kullanımına göre, en önemli sorunlar ayrımcılık ve eşitlik ilkelerinin korunması olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Alp, M. ve Doğan, S. (2021). Giyilebilir Teknolojiler ve İş İlişkisine Etkileri. *Çalışma ve Toplum Dergisi,* 4 (71).

Alpagut, G. ve Yağcı, A. K. (2023). İşyerinde Yapay Zeka Uygulaması ve Ayrımcılık. *Sicil İş Hukuku Dergisi,* 2013/49.

Arslan, K. (2020). Eğitimde Yapay Zekâ ve Uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi,* 11(1).

Balaban, Ö. ve Güner, A. (2021). Dijital Çağda İşgören Temini ve Seçimi, Erdoğan Kaygın (Ed), *Dijital Çağ Örgütlerinde İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi

Çatalkaya D. U. (2021). İş Hukukunda Eşitlik İlkesinin İki Bileşeni: İşverenin Dar Anlamda Eşit Davranma Borcu ve Ayrım Yasağı. *Çalışma ve Toplum Dergisi,* 2 (69).

Döngül, E. ve Artantaş, E. (2022). Örgütlerde Algoritmik Yönetim Uygulamaları, Arzu Karaca (Ed), *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XI.* Konya: Eğitim Yayınevi.

Engin, M. ve Özparlak, B. O. (2022). İşe Girişte Yapay Zeka ve Ayrımcılık. Erdem Büyüksağiş (Ed), *Hukuk Perspektifinden Yapay Zeka*. İstanbul: Oniki Levha Yayınevi,

Gülşen, İ. (2019). İşletmelerde Yapay Zeka Uygulamaları ve Faydaları: Perakende Sektöründe Bir Derleme. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi.* 11(2).

Nadimpalli, M. (2017). Artificial Intelligence - Consumers and Industry Impact. *International Journal of Economics & Management Sciences,* 6 (4).

Özparlak B. O. (2021a). *Büyük Veri Çağında Yapay Zeka Sistemlerinin Çalışma İlişkilerinde Kullanımı: Hukuki Bir Değerlendirme*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık

Özparlak B. O. (2021b). İşe Alımda Ayrımcılık ve Yapay Zeka Sistemleri. E. Eylem Aksoy Retornaz ve O. Gazi Güçlütürk (ed), *Gelişen Teknolojiler ve Hukuk II: Yapay Zeka.* İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Russell, S. and Norvig P. (2016). *Artificial Intelligence: A Modern Approach.* Essex: Pearson

Yenisey D. K. (2019). Endüstri 4.0 Üretimin Değişen Yapısı ve İş Hukuku. *Toprak İşveren Dergisi,* 2919/120.

TÜRKİYE'NİN 100 YILINDA DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Adem SARICA[59], Burak Hamza Eryiğit[60]

Özet

Türkiye'de sivil toplum ve demokrasinin gelişimi oldukça karmaşık bir tarihsel süreç içerir. Türkiye'nin demokratik gelişimi ağırlıklı olarak batı medeniyeti ile ortaya çıkan stratejik açığı kapatmak üzerine yukarıdan aşağı yapılan reformlar ile gerçekleşmiştir. Bu manada demokrasinin gelişimine önemli katkılar sunan sivil toplum gerçeği de yukarıdan aşağıya gelişen kontrollü demokrasi yaklaşımına uygun ilerleme göstermiştir. Siyasi elitlerin ortaya koydukları devlet toplum arasındaki ilişki şekilleri, her surette devlete rağmen değil, devlet ile bütünleşik bir sivil toplum gerçeğini Türkiye'de karşımıza çıkarmıştır. Bu nedenle Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze sivil toplum kuruluşları genellikle devlet kontrolünde olmuş ve demokratikleşme süreci zamanla evrim geçirmiştir.

Cumhuriyet dönemi demokratik gelişim evreleri farklı dönemler itibari ile ele alındığında 1923-1950 arası, sivil toplum kuruluşları genellikle devletin kontrolü altında olduğu gözlenmiştir. 1950'lerden itibaren sivil toplumun çeşitlenmesi ve bağımsız kuruluşların ortaya çıkması mümkün olmuş ve 1960 ve 1980 askeri darbeleri, sivil toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Ancak 1980 sonrasında, 1990'ların ortalarına kadar devam eden liberalleşme süreci ve Avrupa Birliği ile ilişkilerin güçlenmesiyle birlikte, sivil toplum kuruluşları daha fazla etkinlik göstermeye başlamıştır. 2000'li yıllarda Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının etkinliği ve demokratikleşme çabalarına katkıları daha da artmıştır. Ancak, 2010 sonrası sivil kimi hareketlerin küresel düzlemde geliştirdikleri ilişki ağları ile siyasal alana ilişkin ortaya koydukları refleksler, bir takım siyasi gerilimler ile kısıtlamaları beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada sivil toplumun Türkiye'deki gelişim evreleri demokrasi olgusu üzerinden mukayeseli incelenmeye çalışılacaktır. Literatür analizi ve gözlem yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmada Türkiye'de sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkinin karmaşık ve dalgalı bir tarihsel süreç içerisinde, demokratik gelişimin devlet ile sivil toplum arasındaki dinamik ilişkilere ve siyasi olaylara bağlı olarak şekillendiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Demokrasi, Sivil Toplum, Demokratikleşme, Devlet.

RELATIONSHIP BETWEEN DEMOCRACY AND CIVIL SOCIETY IN 100 YEARS OF TURKEY

Adem SARICA[61], Burak Hamza Eryiğit[62]

Abstract

[59] Doktora Öğrencisi Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, ademsarica@marun.edu.tr, ORCID ID: 0009-0005-2945-5134

[60] Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Bölümü, Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, burak.eryigit@marmara.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-4113-6812

[61] PhD Student Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Department of Politics and Social Sciences, ademsarica@marun.edu.tr, ORCID ID: 0009-0005-2945-5134

[62] Assoc. Dr., Marmara University, Faculty of Political Sciences, Department of Local Governments, burak.eryigit@marmara.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-4113-6812

The development of civil society and democracy in Turkey involves a very complex historical process. Turkey's democratic development has mainly been achieved through top-down reforms aimed at closing the strategic gap that emerged with western civilization. In this sense, the reality of civil society, which makes significant contributions to the development of democracy, has progressed in line with the controlled democracy approach that develops from top to bottom. The forms of relationship between the state and society put forward by the political elites have revealed the reality of a civil society integrated with the state in Turkey, not in spite of the state in any way. For this reason, from the establishment of the Republic to the present day, non-governmental organizations have generally been under state control and the democratization process has evolved over time.

When the democratic development stages of the Republican period are considered in different periods, it is observed that between 1923 and 1950, non-governmental organizations were generally under the control of the state. Since the 1950s, it has been possible for civil society to diversify and the emergence of independent organizations, and the military coups of 1960 and 1980 left negative effects on civil society. However, after 1980, with the liberalization process that continued until the mid-1990s and the strengthening of relations with the European Union, non-governmental organizations began to show more activity. In the 2000s, non-governmental organizations played a more effective role in Turkey and contributed to democratization efforts. However, the relationship networks developed by some civil movements on a global scale after 2010 and the reflexes they demonstrated regarding the political sphere have brought about some political tensions and restrictions.

In this study, the development stages of civil society in Turkey will be tried to be examined comparatively through the phenomenon of democracy. In the study conducted using literature analysis and observation methods, it was concluded that the relationship between civil society and democracy in Turkey was shaped in a complex and fluctuating historical process, and that democratic development was shaped depending on the dynamic relations between the state and civil society and political events.

Key Words: Turkey, Democracy, Civil Society, Democratization, State.

GİRİŞ

"Sivil toplum" tarihsel perspektiften bakıldığında; doğal durum, siyasal toplum, özel sektör, sosyal toplum, aile ve devlet arasındaki aracı yapı, kapitalizmin aracı kurumları vb. anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Son dönemde ise "sivil toplum" kavramı kâr amacı gütmeyen ve kamusal fayda üreten kuruluşlar, hükümet dışı ya da devlet dışı organizasyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerinde kronolojik olarak sivil toplumun gelişiminde liberal felsefenin siyasal, iktisadi, yönetsel, kültürel ve toplumsal etkileri fazlasıyla görülmektedir. Özellikle liberalizmin siyasal savunusu olan demokrasi olgusu ve demokrasi teorisinin kendi uhdesinde var olan dönüşüm, sivil toplumun lafzı ve ruhunda asli belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet-millet ve yönetici ile halk ilişkilerinde hâkim değerler, eğilimler, inançlar o toplumların siyasi ve idari kültürünü oluşturmaktadır (Eryılmaz, 2006: 5). Entelektüel düzeyi yüksek toplumların sivil toplum dinamizminin de yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda toplumların gelişmişlik düzeyi ile sivil toplum arasında doğru oranlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Tabii entelektüel düzey sivil toplumun gelişimi açısından tek belirleyici unsur değildir. Yine toplumların gelişmişlik düzeyini belirleyen asli unsurun "sivil toplum" olmadığı da bir gerçekliktir. Sivil toplumu güçlü olan toplumlar Şan ve Şimşek'in (2011) vurguladığı üzere Putham'ın bahsettiği sosyal sermayesi güçlü toplumların gelişim düzeyleri de yüksek seyretmektedir.

Türkiye, tarihsel süreçte doğudan batıya her açıdan yakaladığı dinamizm, her iki medeniyetin kendi uhdesinde elde etmiş olduğu birikimi sentezlemesine fırsat sunmuştur. Bu düzlemde Batı medeniyeti ile arada ortaya çıkan stratejik açığı kapatmaya dönük yine Batı'dan yapılan koşullu ve gönüllü politika transferleri, beraberinde sivil toplumun önemini fazlası ile arttırmıştır. Fakat Türkiye Sivil Toplumu, gelişmiş batı demokrasilerinin sivil toplumunun yakaladığı ivmeyi arzulanan düzeyde yakalayamamıştır. Bunun asli nedenlerinden birisi Heper'in bahsetmiş olduğu gibi (1985-2006) aşkın devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Eryılmaz ise (2021) Türkiye'nin neo-patrimonyal devlet anlayışına sahip olduğunu vurgulamıştır. Dolayısı ile aşkıncı ve patrimonyal devlet Türkiye'de sivil toplumun gelişim süreçlerinde ortaya çıkan sorunların asli belirleyicisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu anlamda bu çalışmada Türkiye'de Cumhuriyetin ilanının ardından demokratik gelişimi, bürokrasi-siyaset ilişkilerinin tarihsel perspektifteki dönüşümü üzerinden açıklanarak sivil toplumun gelişimi analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. SİVİL TOPLUMUN TAŞIDIĞI ANLAM

"Sivil toplum" kavramının tarihsel gelişim sürecinde, kavram farklı ve çağlarda farklı siyasi ve felsefi endişelerle değişik şekillerde formüle edilmiştir. Bu durum kavramın kolay bir şekilde tanımlanmasına yol açmıştır. Tarihsel gelişiminde "sivil toplum" kavramının, normatif şekilde tanımlanmasına ve tarihsel süreçte birbirine zıt anlamlar içinde kullanıldığı gözlemlenmiştir (Yeğen ve Diğerleri, 2009:27). John Keane' göre, "sivil toplum" kavramının tarihsel gelişiminde18. yüzyılı önemli bir kırılma anını temsil eder. Bu döneme kadar "sivil toplum" kavramı, 'siyasal toplum' ile devletle aynı anlamda kullanılmıştır (1988). Görüldüğü üzere, ski Yunan Toplumunda "sivil toplum" siyasal toplum ile aynı anlamda kullanılmışken, zaman içinde "sivil toplum kavramı" siyasal toplumun dışında farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu manada liberalizm felsefesinin geliştirdiği 18. Yüzyıla kadar devlet ile bütünleşik değerlendirilmiştir (Arslan, 2010: 188).

Keane, 18. Yüzyılda İngiliz, Fransız ve Alman düşünürlerin çoğunluğunu oluşturduğu Avrupa'daki siyasal düşünce anlayışında önemli bir değişiklik meydana geldiğini ortaya koymuştur. Bu düşünürlerin perspektifleri, sivil toplumun gelişimi ve devletin sınırları konusundaki temel kaygıları yansıtmaktadır. Bu kaygılar, sivil toplumun özerkliği ve devletin otoriter gücünün sınırları konusundaki tartışmaları şekillendirmiştir. Keane, bu dönemde modern sivil toplum kavramının ortaya çıkmasının yalnızca ekonomik faktörler ve burjuvazinin yükselişi tarafından değil, asıl itici gücünün devlet despotizmi korkusu ve onun kontrolünden kaçma umudu olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu düşünceler özellikle günümüzdeki sivil toplum ve demokrasi ilişkisinin temelini oluşturmaktadır (1988).

Schmitter, "sivil toplum"un demokrasi konsolidasyonuna olumlu katkılarını vurgulamaktadır. "Sivil toplum"un, sosyal gruplar arasında beklentileri stabilize ettiğini ve bu sayede otoritelere daha toplu, güvenilir ve işlenebilir bilgi sunarak demokrasiyi güçlendirdiğini belirtmektedir (Schmitter, 1993: 16).

Devletin ahlakçı yaklaşım düzleminde kutsallaştırıldığı bakış açısı ile devleti birey ve birey grupları ile eşitlikçi bir ilişki düzleminde ele alan araçsal bakış, demokrasi ve sivil toplum arasındaki ilişkinin asli belirleyicilerinden olmuştur. Bu noktada Popper (1989)'in "Açık Toplum ve Düşmanları" eserinde tarihsicilik ve tabu teorisi ile demokrasinin eski ve yeni düşmanlarına ışık tutan açıklamaları bizi kapalı ve açık toplum ya da ahlakçı ve araçsalcı devlet olgularına ulaştırmaktadır. Araçsal devlet yaklaşımı ile hareket eden toplumlarda demokrasinin dolayısı ile sivil toplumun daha da geliştiği ve güçlü olduğu realitesi ön plana çıkarken, Hegelci

bakış ile ahlakçı devlet anlayışına sahip toplumlarda demokrasinin ve dolayısı ile sivil toplumun yeterince gelişmediği ve güçlenmediği görülmektedir.

"Sivil toplum" kavramını açıklayan hâkim yaklaşım, "sivil toplum" kavramını "devlet dışı", "gönüllülük", "kendi kendine yetme" gibi boyutları ile ele almaktadır (Yeğen ve Diğerleri, 2009: 27). "Sivil toplum" günümüzde bu manada kâr amacı gütmeyen ve kamusal fayda üretmek için kurulmuş olan organizasyonlar olarak ifade edilebilir. Bir diğer tanımlaması ise hükümet ya da devlet tüzel kişiliği dışında kalan ve kamusal fayda üretmek üzere hareket eden organizasyonlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kuruluşların bir ülkedeki nitelik ve niceliği, o ülkelerin demokratik açıdan gelişmişlik düzeyi ile paralel bir görünüm ortaya koymaktadır.

2. TÜRKİYE'NİN MAZİSİNDE SİVİL TOPLUMUN HİKAYESİ

Ne Osmanlı İmparatorluğu döneminde ne de Cumhuriyet Türkiye'sinde Batı tarzı sivil toplum anlayışının belirgin bir vurgusu gözlenmemiştir, çünkü şehirlerin gelişimi, Batı'daki gibi belirgin özellikler sergilememiştir. (Mardin, 2006:14). Osmanlı'da millet sistemi, ulema, lonca, Ayan gibi sivil toplum açısından apayrı bir laboratuvar oluşturmuştur (Çaha, 1994: 99). Osmanlı-Türk toplumsal ve siyasi yapılanmasında sivil toplum geleneğinin zayıf olduğu düşünülse de, özellikle vakıf gibi devlet dışı örgütlenmeler, toplumsal yapının ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur (Yeğen ve Diğerleri, 2009: 27-33).

Osmanlı toplumunun tarihsel gelişimi, sivil toplumun temel unsurlarıyla dolu olmasına rağmen, devlete olan idari bağlılığı ve merkeziyetçi örgütleniş biçimi nedeniyle sivil toplum unsurları devlete bağımlı hale gelmiştir. 19. yüzyıldan itibaren modernleşme sürecinde, devlete öncelik verilerek sivil toplumun rolü değişmiş, entelektüel-bürokrat kesim tarafından devlete tahakküm dayalı bir anlayış benimsenmiştir. Bu değişim, Osmanlı sivil toplumunu önceki zenginliğinden uzaklaştırarak devlet merkezli bir toplum projesine dönüştürmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan merkeziyetçi devlet anlayışı, eşitlik ilkesine dayalı Osmanlı sivil toplumunu zayıflatarak, demokrasinin sağlam temellere oturmasını engelleyen bir kısıtlama öncüsü olmuştur (Çaha, 1994: 99). Bu durum, Osmanlı'da toplumsal sınıf olarak nitelenebilecek yapıların bulunmasına rağmen, statünün kaynağının üretim değil devletin kendisi olduğunu göstermektedir (Arslan, 2010). Bu açıdan, Sivil toplum kavramının Türkiye'deki yeri ve tarihsel gelişimi hakkındaki tartışmada, Osmanlı-Türk siyasal yaşamının derin tarihsel izlerini dikkate almak gerekmektedir (Yeğen ve Diğerleri, 2009: 27-33).

3. TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

3.1. Tek Partili Hayat ile Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi Sivil Toplumun Gelişimi

Türkiye'de tek parti döneminde sivil toplum ve demokrasi ilişkisi oldukça kısıtlıydı. Tek parti döneminde, sivil toplumun siyasi katılım ve demokratik süreçlere etkisi sınırlı kalmıştır. Bu periyotta devletin sivil topluma olan düşük hoşgörüsü ve toplumsal aktörler arasındaki farklılıklara karşı gösterilen tahammülsüzlük, demokratik gelişmelerin ve sivil toplumun ilerlemesini engellemiştir (Yeğen ve Diğerleri, 2009: 54).

Tek parti rejiminin kısıtlayıcı yaklaşımı, sivil toplum örgütlerinin gelişimini baskı altına alsa da 1945'te çok partili siyasete geçiş, bu kuruluşların sayısında önemli bir artışa yol açmıştır. Bu dönemde birçok siyasi parti, sendika, odalar ve dernekler kurulmuş ve Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerin ardından birçok gazete ve dergi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, 1945-1960 döneminde sivil toplum kuruluşlarının hem sayısal olarak hem de faaliyetleri açısından önemini ve etkisini artırmıştır (Özkiraz ve Arslanel, 2015).

3.2. Türkiye'de Çok Partili Hayatın Kurumsallaşması ve Sivil Toplum Gelişimi

Türkiye'de 1950 yılında yapılan seçimler ile demokratik teamüllere uygun şekilde iktidar değişimi sağlanmış ve çok partili hayatın demokratik açıdan kurumsallaşmasını sağlayacak kapı açılmıştır. Merkezdeki devletçi bürokratik elitlerin karşısında çevreden gelen siyasal elitlerin iktidarı ele geçirmesi, Türkiye'de demokratik hayatın yeşermesi açısından önemli bir tecrübe biriktirmiştir. Fakat bu dönemde devletçi bürokratik elitler ile çevreden gelen siyasal elitler arasında yaşanan gerilimler nedeniyle demokrasi ve sivil toplum bakımından arzulanan pozitif derinlik yakalanamamıştır.

1950-1960 dönemi, sivil toplum ile demokrasi arasındaki karmaşık ve çalkantılı bir ilişki ile karakterize edilmiştir. Demokrat Parti'nin ortaya çıkışı ve devlet ile toplumsal gruplar arasındaki ardışık güç mücadeleleri, önemli siyasi ve sosyal çalkantılara yol açtı ve sonunda 1960 askeri darbesiyle sonuçlanmıştır. Bu olaylar, sivil toplumun dinamikleri ve devletle etkileşimi üzerinde derin bir etki meydana getirdi ve Türk siyasetinin ve toplumunun gelecek yıllarının seyrini şekillendirmiştir. 1980 sonrası döneminde Türkiye'de sivil toplumun demokrasiyle ilişkisi, 1982 Anayasası'nın getirdiği kısıtlamalar ve toplumsal faillerin birbirlerine karşı tahammülsüzlüğün etkisiyle karmaşık bir süreç yaşamıştır. Bu dönemde sivil toplumun güçlenmesi ve demokratikleşme taleplerinin yükselmesi, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır (Yeğen ve Diğerleri, 2009: 27).

Siyasal partiler, sendikalar ve derneklerin örgütlenme olanağı bulduğu 1946'dan 1960'a kadar olan süreçte, sivil toplumda bir canlanmanın olduğu gözlemlenmiştir (Uluç, 2013: 399). Ayrıca, bu dönemde basın kuruluşlarının örgütlenme olanağı bulması ve gazete sayısının artması, sivil toplumda bir canlanmanın işareti olarak görülmektedir (Uluç, 2013: 399).

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamın kısa süreli olduğu ve 12 Mart 1971 müdahalesi ile geri alındığı belirtilmektedir. Bu müdahalede, devletin sivil toplum ile ilgili özgürleştirici uygulamalarını tekrardan devlet eliyle geri aldığı ve sivil toplum üzerindeki etkisini artırdığı ifade edilmektedir (Gözler, 2011:51). Bu durum, 1961 Anayasası'nın sivil toplumun özgürlükleri üzerindeki etkilerini göstermektedir.

1961 Anayasası'nın sivil toplum ve özgürlükler üzerindeki etkileri, devletin sivil toplum üzerindeki kontrolünü artırdığı ve özgürlükçü ortamın kısa süreli olduğunu göstermektedir. Bu durum, sivil toplumun demokratik hak ve özgürlüklerinin sınırlanmasına ve devletin müdahaleci tutumunun artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, 1961 Anayasası'nın sivil toplumun gelişim süreci ve demokratikleşme üzerindeki etkileri incelenmelidir. (Uluç, 2013: 408).

Ancak, 1971-1980 döneminde devlet-toplum açısından sivil toplum-devlet ilişkileri incelendiğinde, devletin kendi kontrol ve denetimini tehdit altında olduğunu hissettiği ya da ekonominin içsel zorluklarıyla başa çıkamadığı dönemlerde, sivil toplumun etkisi sınırlandığı ve sivil toplumun demokrasiye olan katkısı kısıtladığı gözlemlenmiştir (Erdoğan Tosun, 2001: 279). 1980 öncesi dönemde, Türkiye'de sivil toplumun sesini duyuramadığı ve devletin kontrolünde olduğu, siyasetin vesayet altında olduğu ve ekonomide içe kapanmacı bir anlayışın hâkim olmuştur. Bu dönem, sivil toplumun örgütlenme olanağı bulduğu ve sesini duyurmaya başladığı, ancak devletin kontrolünde olduğu ve sivil toplumun cılız kaldığı dönem olarak ifade edilmektedir (Uluç, 2013: 399).

3.3. Türkiye'de 1980-2000 Arası Sivil Toplumun Gelişimi

Türkiye'de STK'ların gelişim süreci, 1980 sonrası dönemde yeni fırsatların ortaya çıkmasıyla ivme kazanmıştır. Sosyalist ülkelerde ortaya çıkan demokrasi talepleri, sivil toplumun örgütlenme ve etkisini artırma yeteneği konusunda önemli bir deneyim sunmuş ve sivil toplumun demokratikleşme mücadelesi, onu farklı perspektiflerle tekrar dünya gündemine

taşımıştır (Sağlam, 2020: 596). Sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreci, 1980'lerin ikinci yarısında yeni bir başlangıç yapmıştır. Bu süreçte, Türkiye'de hükümet yetkililerinin uluslararası alanda etkileşim ve iş birliği arzuları, sivil toplum kuruluşlarının artan etkisinde önemli bir faktör olmuştur (Talas, 2014: 395). Ancak Soğuk Savaş sonrasında ve yönetişim perspektifiyle birlikte, sivil toplum kuruluşlarının sayısındaki ve önemindeki artış, katılımcı demokrasi açısından etkili bir güç haline gelmelerini sağlayabilmek için en kritik faktör, kurumsal kapasitelerinin gelişimidir (Sarıca, 2019: 60).

Zaman içinde Türkiye'de sivil toplumun hem yönetimde yer alma hem de örgütlenme yetenek ve kapasitesinin arttığı gözlemlenmiştir. Vakıf ve dernek sayılarındaki, üye sayılarındaki ve gelirlerindeki artış, bu görüşü desteklemektedir. Ancak, Avrupa ile karşılaştırıldığında, sivil toplum kuruluşlarının ulaştığı noktanın hala yetersiz görülmektedir (Sağlam, 2020: 596). Türkiye Sivil Toplumu önemli eksikliklere sahip olmasına rağmen 1980 sonrasındaki ekonomik ve siyasal gelişmelerin etkisiyle, önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde, sivil toplum-devlet-toplum ilişkisindeki otoriter geleneğin yerini, devlete karşı inisiyatif kullanan ve sorumluluk talep eden bir anlayışın aldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, çeşitli çıkarlar etrafında örgütlenen sivil toplum kuruluşları, tek tip ve homojen bir toplum yerine, farklılıkları temel alan çoğulcu bir toplum anlayışını benimsemiştir (Tüsev, 2012). Bu durum, demokratik taleplerinin çıtasını yükseltmiş ve sivil topluma dayanan demokratik sistemin gelişmesine katkı yapmıştır (Uluç, 2013: 416).

3.4. 2000'li Yıllar ve Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi

Türkiye'de STK'ların gelişim süreci, tarihsel olarak devletin otoriter anlayışı ve sorgulanamaz tutumunun sivil toplumu edilgen bir pozisyonda bırakmasına rağmen, sivil toplumun demokratik taleplerinin çıtasını yükseltmesiyle belirginleşmiştir. Ayrıca, farklı çıkar ve düşünceler etrafında örgütlenmiş sivil toplum unsurlarının çoğulcu bir toplum anlayışını gündeme getirerek demokratik bir sistemin gelişmesine katkı sağlamıştır. Türkiye bağlamında, sivil toplum, otoriter bir devlet geleneğinin ve dayanışma ile karakterize bir toplumun tarihsel mirası nedeniyle önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır, bu durum çoğulcu demokratik bir kültürün gelişimini engellemiştir. Ancak, bu zorluklara rağmen, özellikle 1980 sonrası ekonomik ve siyasi gelişmelerin ardından sivil toplum ilerleme kaydetmiştir. Bu ilerleme, pasif bir konumdan daha aktif bir duruşa geçişin yanı sıra çoğulcu toplumsal anlayışların ortaya çıkmasıyla demokrasiye dayalı bir sistemde sivil toplumun gelişimine katkıda bulunmuştur (Uluç, 2013: 416).

2000'li yıllara gelindiğinde, devlet-sivil toplum karşıtlığı yerine devlet-sivil toplum ilişkisine odaklanılmaya başlanmıştır. Siyasi aktörler, sivil toplumu dışlayıcı bir "öteki" olarak değil, toplumu yönetme ve kendi meşruiyetlerini sağlama bağlamında önemli bir payda olarak görmektedir. Bu değişim, neo-liberalizmden ayrılan bir noktadır; çünkü sivil toplumun varlığıyla güvenin arttığı ve aynı zamanda devletle etkileşim içinde olduğunda daha etkili olabileceği anlaşılmaktadır. Sivil toplumun yurttaşlıkla olan bağlantısı, liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışları arasındaki farkları vurgular. Bu süreçte, sivil toplumun güçlenmesi, aktif vatandaşlığı teşvik ederek, bireylerin sadece haklara sahip olmakla kalmayıp, çevrelerini değiştirme sürecine katılmalarını sağlar. Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisinin önemli bir boyutu, sivil toplum kuruluşlarının aktif ve sorumlu vatandaşlığı teşvik edici bir rol üstlenmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu, demokratikleşme için gerekli istikrarın oluşturulmasına katkı sağlar ve siyasi partilerle toplum arasındaki kopuk bağların yeniden örülmesine zemin hazırlamaktadır (Keyman, 2004: 20-23).

Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının evrim süreci, 2005'te Avrupa Birliği üyeliği müzakere sürecinin başlamasıyla yeniden canlanmıştır. Kopenhag siyasi kriterlerine uygunluk amacıyla

anayasada gerçekleştirilen değişiklikler ile sivil toplum kuruluşlarını etkileyen yasalarda önemli reformlar yapılmıştır, bu da insan hakları ve azınlık haklarının korunması ile hukukun üstünlüğünün temelini oluşturmuştur (Tüsev, 2012). Bu süreç, sivil toplum kuruluşlarının hak ve özgürlüklerin önünü açarak etkin bir rol oynamasına olanak tanımıştır.

2010 yılından itibaren sivil birtakım inisiyatiflerin bürokrasi üzerinden siyaseti tahakküm altına alma gayretleri, Türkiye'deki demokratikleşme ve sivilleşme gayretlerini gölgeleyen boyutlar üretmiştir. Küresel düzeyde gelişen ekonomik ve siyasal krizlerin etkisi ile oluşan realist uluslararası politika tüm dünyada bir yandan merkezileşme dalgasını güçlendirirken diğer taraftan merkez ülkelerin hâkim hegemonik gücünü devam ettirebilmek adına sivil inisiyatifleri yumuşak güç olarak araçsallaştırması; beraberinde sivil topluma şüphe ile bakılması şüphesini de ön plana çıkarmıştır.

SONUÇ

Toplumların değerleri, inanışları, tarihsel açıdan yaşadıkları tecrübe ve hayatı yorumlayış biçimleri, siyasal ve yönetsel kültürlerini biçimlendirmektedir. Bu bakımdan her toplumun farklı bir hikayesi ve dolayısı ile birbirinden farklı siyasal kültüre sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin doğu ile batı arasında tarihsel süreçte yaşamış olduğu tecrübe, beraberinde doğu toplumlarının siyasal kültüre ilişkin özellikleri ile batı kültürünün siyasal kültüre ilişkin özelliklerini ihtiva eden bir sentez olarak karşımıza çıkmıştır. Söz konusu bu sentez bir akıl süzgecinden geçerek oluşmuş değildir. Zaman içinde ihtiyaçlar dahilinde ya da siyasal iktidar sahiplerinin kendi vizyonları oranında tarihsel boyutlar ile harmanlanarak şekillenmiştir.

Türkiye'nin doğu toplum geleneği ile batılılaşma serüveni içinde ağırlıklı Hegelci ve Kara Avrupası ekolünden esinlenerek gelişen siyasal kültürü, 1980'lerden itibaren ortaya çıkan küreselleşme dalgası ile birlikte yeni bir faza girmiştir. Bu dönemde Anglosakson siyasal kültürün içselleştirilmesine yönelik gerçekleştirilen reformlar ile birlikte ahlakçı devlet yerine araçsalcı devlet yaklaşımı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Fakat esaslı şekilde araçsal devlet yaklaşımının güçlenmesi özellikle Türkiye'deki neo-patrimonyal bürokrasinin siyaset üzerindeki ağırlığını gölgelemek için 2000'li yıllar ile birlikte gerçekleştirilen yönetsel reformlar sayesinde hayat bulmuştur. Bu dönemde Avrupa Birliği'ne girebilmek için çıkarılan uyum yasaları, bürokrasi ve siyaset arasındaki ilişkilerde siyasetin gücünü pekiştirdiği gibi sivil toplumun güçlenmesine önemli olanaklar sunmuştur.

Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde doğu toplumları ile Kara Avrupası ekolünün sentezi üzerin oturan Türkiye'deki devlet geleneği kontrollü demokrasi yaklaşımını benimsemiş ve sivil topluma arzulanan yaşam alanını zaman içinde belli bir olgunluk düzeyi ile orantılı şekilde vermeyi yeğlemiştir.

1980'ler ile birlikte neo-liberal politikalar düzleminde gelişen küreselleşme dalgasının lafzına ve ruhuna güç veren Anglosakson kültürün aynı dönemden günümüze Türkiye'de içselleştirilmesine yönelik gösterilen irade, beraberinde sivil toplumun kuruluş, örgütlenme, faaliyet alanı ve işlevselliğinin güçlenmesine olanak sunmuş, fakat 2010 yılından itibaren sivil inisiyatif içinde hareket ettiğini iddia eden yapıların bürokrasi üzerinden siyaseti tahakküm altına alma gayretleri yeni bir merkezileşme dalgası başlatmıştır. Uluslararası politik düzlemde gelişen realist politikalar ve sivil toplumun küresel boyutta hâkim ülkeler açısından uluslararası ilişkilerde yumuşak güç olarak araçsallaştırılması, beraberinde Türkiye'de sivil topluma karşı endişe tünelleri üretmiş ve tekrardan ahlakçı ve aşkıncı devlet yaklaşımının güçlendiği yeni bir tarihsel boyut ile karşı karşıya kalınmıştır.

KAYNAKÇA

Aslan, S. (2010). "Türkiye'de sivil toplum". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9(31), s. 26-283.

Çaha, Ö (1994). Osmanlı'da sivil toplum. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 49(03).

Erdoğan Tosun, G. (2001). Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi. İstanbul, Alfa Yayınları.

Eryılmaz, Bilal (2006), Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.

Eryılmaz, Bilal (2021), Bürokrasi ve Siyaset, Umuttepe Yayınları, Güncellenmiş 8. Baskı, Kocaeli.

Gözler, K. (2011). Türk Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin, Bursa.

Heper, Metin (1985-2006), Türkiye'de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Keane, J. (1988). Despotism and democracy. Civil society and the state, 55-62.

Keyman, F. (2004). *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*. Sivil Toplum ve Demokrasi Konferens Yazıları No: 3. İstanbul Bilgi Üniversitesi. S,ivil Toplum Kuruluşları Araştırma ve Eğitim Birimi.

Mardin, Ş., Mümtaz'er Türköne, & Önder, T. (2002). Türkiye'de toplum ve siyaset. İletişim Yayınları.

Özkiraz, A., & Arslanel, M. N. (2015). Türkiye'de 1945-1960 döneminde sivil toplum örgütlerinin varlığı meselesi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 10(1), 21-42.

Popper, K (1989), Açık Toplum ve Düşmanları, İkinci Basım, (Çev: Tuncay, M), Remzi Kitabevi, Ankara.

Sağlam, M. T. (2020). Türkiye'de sivil toplumun tarihi gelişimi ve sivil toplumun örgütlü yapısı olarak STK'lar. Turkish Studies Social, 15(1), 591-610.

Sarıca, A. (2019). Sivil Toplum Kuruluşlarında Kurumsal Kapasite Geliştirme Zorlukları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Schmitter, P. C. (1993). Some propositions about civil society and the consolidation of democracy.

Şan, M.K, Şimsek R (2011), "Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arka Planı", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17789 (Erişim Tarihi: 24.12.2023).

Talas, M. (2014). "Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Persfektifi", Türklük Bilimi Araştırmaları, S.(29), 387-401.

Tüsev, "Türkiye"de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası", www.tusev.org.tr/userfiles/image/step2011_web%20SON.pdf , Erişim Tarihi: 24.12.2023.

Uluç, A. V. (2013). TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM ve DEMOKRASİ İLİŞKİSİ. Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS), 14(1).

Yeğen, M., Keyman, E. F., Tol, U. U., & Çalışkan, M. A. (2009). Türkiye'de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü.

Azərbaycan Türkiyə Ticarət-iqtisadi Əlaqələrin Müasir Vəziyyəti və İnkişaf Yolları

Hüseynov Murad Mirzə oğlu[63], Səadət Quluyeva[64]

Özət

Tezis yazılarkən iki ölkə arasındakı qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri araşdırdıq, təhlillər apararaq bu münasibətləri bütün aspektlərdən dəyərləndirdik və beləcə müəyyən nəticələr əldə etmiş olduq. Qeyd edək ki, bu işin yazılması Azərbaycan və Türkiyə arasındakı iqtisadi münasibətlərin nəzəri qiymətləndirilməsindən, real - praktik fəaliyyətə doğru istiqamətləndirilmiş, mövcud əlaqə və perspektivlər də bu baxımdan dəyərləndirilmişdir. Nəzəri hissədən, belə bir nəticəyə gəlirik ki, müasir zamanda qloballaşma özünün elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır ki, dünyanın heç bir ölkəsi tədric olunmuş halda inkişaf edə bilməz. Bu gün heç bir ölkə dünya iqtisadiyyatı ilə sıx əlaqədə olmadan öz iqtisadıyyatını inkişaf etdirə bilməz. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində Türkiyə və digər ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr qurması, alınan kreditlər, yatırılan investisiyalar hesabına bu günkü inkişafa nail olması bizim bu cür nəticəyə gəlməyimizə əsas verir.

Açarsözlər:*İqtisadiyyat,Ticarət,maliyyə,Mühasibat,Əməkdaşlı*

Jel kod:*3.33.327*

Summary

While writing the thesis, we investigated the mutual economic relations between the two countries, conducted analyzes and evaluated these relations from all aspects, and thus obtained certain results. It should be noted that the writing of this work was directed from the theoretical assessment of the economic relations between Azerbaijan and Turkey to real-practical activity, and the existing relations and prospects were evaluated from this point of view. From the theoretical part, we come to the conclusion that in modern times globalization has reached such a stage of development that no country in the world can develop gradually. Today, no country can develop its economy without close contact with the world economy. The establishment of mutual economic relations with Turkey and other countries in the first years of Azerbaijan's independence, the fact that it has achieved today's development at the expense of received loans and investments gives us a reason to come to such a conclusion.

Giriş

Azərbaycan-Türkiyə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin yaranma zərurəti,tarixi və inkişaf mərhələlərinin araşdırılması və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin kompleks qiymətləndirilməsi təşkil etmiş, aparılan ardıcıl təhlil,araşdırma və qiymətləndirmədən sonra qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin gələcəyi və perspektiv inkışafı barədə proqnozlar verilmişdir. Azərbaycan-Türkiyə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin yaranma zərurəti,tarixi və inkişaf mərhələlərinin araşdırılması və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin kompleks qiymətləndirilməsi təşkil etmiş, aparılan ardıcıl təhlil,araşdırma və qiymətləndirmədən sonra qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin gələcəyi və perspektiv inkışafı barədə proqnozlar verilmişdir.

İkitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişaf qanunauyğunluqları.

Azərbaycan qədim dünyanın ən önəmli yerində, yəni Orta Asiya, Orta Şərq və Ön Asiyanın tam ortasında yerləşir. Bölgənin ən önəmli özəlliyi mühüm tarixi keçid və ticarət yolları

[63] Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, *huseynovmurad578@gmail.com*
[64] **Elmi rəhbər**

üzərində olmasıdır. Azərbaycanın bu strateji mövqeyi, bir körpü rolunu oynaması, bu ölkəyə iqtisadi, sosial və siyasi üstünlüklər qazandırmaqdadır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra başda Türkiyə olmaqla, bir çox ölkələrlə azad şəkildə münasibət qurmağa başlamışdır. Azərbaycanla Türkiyə arasında yaranan bu münasibətlərin başında isə iqtisadi əməkdaşlıq gəlir. Hələ keçmiş SSRİ dövründə iqtisadi əlaqələr mərkəz tərəfindən idarə edildiyi vaxt şübhəsiz ki, keçmiş ittifaqın mənafeyinə uyğun olaraq iqtisadi əlaqələr zəif də olsa mövcud olmuşdur. Lakin İttifaqın dağılması ilə bura daxil olan hər bir ölkənin dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrdə sərbəst şəkildə istiqamətlənməsinə zəmin yarandı.

Azərbaycanın da müstəqillik qazanması,sərbəst şəkildə dünya iqtisadiyyatına qoşulmağa imkan verdi. Azərbaycanın əlaqə qurduğu ilk ölkələrdən biri də məhz qardaş Türkiyə oldu. Dünya dövlətləri içərisində Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqi Türkiyədir. Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin köklü əsasları vardır. Aərbaycanın Türkiyə ilə qonşuluq mövqeyində olması və iqtisadi əlaqələrin səmərəli həyata keçirilməsi, bu ölkələr arasında bir çox sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Türkiyə ilə cəmi 11 km uzunluğunda sərhədin olmasına baxmayaraq, qədim zamanlardan hər iki ölkə tarixi köklərlə bir-birinə bağlıdır. Qədim tarixi ənənəyə malik olan hər iki ölkənin iqtisadi əlaqələrinin inkişafına təsir göstərən bir sıra mühüm faktorlar vardır:

1. Birincisi – Bakı-Naxçıvan-Türkiyə birbaşa iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli nəqliyyat sisteminə malik olması; Nəzərə alaq ki, Azərbaycanın Türkiyə ilə quru sərhəddi yalnız Naxçıvanladır.
2. İkincisi – hər iki ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərə bilən təbii resursların zənginliyi. Məhz bu faktor, xüsusilə əlverişli təbii iqlim şəraitinin mövcudluğu ilin bütün fəsillərində istehsal sahələrinin ritmik fəaliyyətinə imkan verir.
3. Üçüncüsü – Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə, Azərbaycan-İran-Türkiyə ölkələrarası əlverişli nəqliyyat kommunikasiyalarının olması. Bu önəmli faktordur, çünki təkcə Naxçıvanla sərhədi nəzərə alsaq və Azərbaycanın da Naxçıvanla birbaşa sərhədinin olmaması bu faktoru daha da önə çəkir. Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqəsi ən qısa yolla ya İranla, ya da Gürcüstanla mümkündür və bu sahədə nəqliyyat sisteminin olması qarşılıqlı əlaqələrə öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

İkitərəfli ticarət-iqtisadi əlaqələrə həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərhi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra onun iqtisadi siyasətində artıq yeni mərhələ başlanmış oldu. Məhz bu hadisədən sonra dövlətimiz dünya ölkələri ilə bütün sahələrdə müstəqil əlaqələr qurmağa başladı.

Azərbaycan Respublikasının ilk olaraq geniş siyasi və iqtisadi əlaqələr qurduğu ölkə Türkiyə Respublikası oldu. Və bundan sonra iki ölkə arasında bütün sahələrdə əməkdaşlıq inkişaf yoluna qədəm qoydu. Ona görə biz burada Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrimizin yaranması və inkişafını mərhələlərlə:ayrı-ayrı illər üzrə ardıcıl olaraq izləyəcək və bu illərdə iki ölkə arasında iqtisadi sahədə baş verməmiş hadisə və prosesləri araşdıracağıq. Məlum olduğu kimi, dövlətarası münasibətlərin strateji önəmi nə qədər siyasi mövqelərdən asılıdırsa, bu müstəqilliyin praktik təməli isə,məhz iqtisadi əlaqələrin qarşılıqlı maraq və anlaşma kəsb edən inkişaf dinamikasına söykənir. Beləliklə, Azərbaycan 1991-ci ildə öz müstəqilliyinin bərpa edəndən sonra 1991-ci il noyabrın 9-da onu tanıyan ilk dövlət məhz Türkiyə oldu. İqtisadi əlaqələrin yaranması üçün ilk növbədə iki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin yaranması zəruri idi. Belə də oldu. 1992-ci ilin yanvar ayının 14-də Azərbaycan-Türkiyə diplomatik əlaqələri

yaradıldı. Həmin vaxtdan Türkiyənin Azərbaycanda, 1992-ci ilin avqust ayından isə Azərbaycanın Türkiyədə diplomatik missiyası fəaliyyətə başladı. -ci il iki tərəfli iqtisadi əlaqələrin yaranması və sonradan inkişafından bir sıra təməl anlaşmaları imzalanması ilə çox məhsuldar il olmuşdur. Təkcə 1992-ci il 2 noyabrda Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Hökuməti arasında: kiçik və orta həcmli sənaye müəssələrini inkişaf etdirmək sahəsində,texniki əməkdaşlıq haqqında, ticarət, iqtisadi əməkdaşlıq haqqında,investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında, turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında hökümətlərarası sazişlər, Azər- 14 baycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında kredit sazişi, nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması haqqında saziş, avtomobil daşınmaları haqqında saziş və digər sənədlər imzalandı. 1993-cü ildə Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyasında, regional təhlükəsizliyin qorunmasında və ümumiyyətlə ölkəmizin siyasi iqtisadi maraqlarının reallaşmasında Türkiyə ilə hərtərəfli əməkdaşlığın genişlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ikitərəfli əlaqələrdə yeni mərhələni açmış oldu və bu istiqamətdəki kursun yüksələn xətlə inkişafını təmin etdi. Ulu Öndər özünün ilk rəsmi səfərini məhz Türkiyəyə etdi ki, bu da artıq hər şeydən xəbər verirdi. Keçirilən bütün görüşlər qarşılıqlı iqtisadi Əməkdaşlığın hərtərfli və dinamik inkişafında olduqca faydalı olmuşdur. Həmçinin,1997-ci il mayın 5-də Ankarada Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Hökuməti arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi haqqında bəyyamnamə , kiçik və orta həcmli sənaye müəssələrinin inkişafına yönəlmiş Əməkdaşlıq haqqında əlavə protokol, elektroenergetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş və digər sənədlər imzalanmışdır. 1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul zirvə toplantısında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl və Gürcüstan Prezidenti Edvard Şevardnadze "Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyətinin əraziləri ilə BTC əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsi ilə nəql edilməsinə dair saziş imzaladılar. Eyni zamanda "Şahdəniz" qazının Bakı-Tibilisi-Ərzurum marşurutu üzrə Türkiyəyə nəql olunması üçün də qərar verirlər. Atılan bu addımlar Azərbaycan və Türkiyə əlaqələrində, həmçinin onların sosial-iqtisadi inkişafının güclənməsində yeni bir səhifə açdı. 2004-cü il İlham Əliyevin Prezident seçilməsi və aprelin 13-15-də qardaş ölkəyə səfəri ilə ikitərəfli əlaqələrdə ən yeni mərhələnin başlanğıcı qoyuldu. Səfər zamanı tərəflər arasında birgə bəyanat və bir çox sahədə əməkdaşlığa dair protokollar imzalanır. Həmçinin Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsinin artırılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər görülməsi ilə bağlı qərarlar verilir. Bunun nəticəsi olaraq 2005-ci ildə iki ölkə arasındakı ticarət dövriyyəsi yarım milyard ABŞ dollarından çox həcmə malik olmuşdur. 2005-ci ilin ortalarında BTC əsas ixrac neft kəmərinin və 2007-ci ilin əvvəllərində isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin istismarı başlaması ilə iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələr daha da gücləndi. İqtisadi əlaqələrin güclənməsi isə nəticə etibarı ilə bu ölkələrin hərtərfli tərəfdaşlığının daha da möhkəmlənməsi deməkdir..

Azərbaycan-Türkiyə ticarət iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri

Müasir dövrdə Azərbaycanın Türkiyə ilə sıx əmkdaşlıq münasibətləri mövcuddur. Bu münasibətlər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edir. Zaman keçdikcə iki ölkə arasındakı əməkdaşlıq həm kəmiyyət,həm də keyyfiyyət baxımından böyüyür və sturuktur baxımından daha da geniş tərkibə malik olur.Hazırda Azərbaycan Türkiyə ilə sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət, maliyyə və digər sahələrdə əməkdaşlıq etməkdədir. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı itisadi sahədə əməkdaşlıq kənd təsərrüfatı sahəsində də yaradılmışdır. İki ölkə arasında bu sahədə əməkdaşlıq 1994-cü ildə imzalanmış "Kənd təsərrüfatında elmi-texniki və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında" Saziş əsasında həyata keçirilir.Bu sahənin inkişafı ilə bağlı son illər irəliləmə müşahidə olunur. Keçən il aprelin 10-13-də Diyarbəkirdə təşkil olunan "II Yaxın Şərq Kənd Təsərrüfatı Sərgisi"ində Azərbaycanın da iştirakı, iki ölkə arasında bu sahədə iqtisadi əlaqələrin daha da dərinləşməsinə təkan vermişdir. İki ölkə arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın əksər sahələrində olduğu kimi, bankçılıq və sığorta sektorunda da yaradılmış və

inkişaf etməkdədir. Bu səbəblə haqqında aşağıda ətraflı danışacağımız Türkiyə Ziraat bankası ilk olaraq rəsmi fəaliyyətə başlamışdır.Eyni zamanda Hüseyin Bayraqdar Holdinq Azərbaycanda bir sıra şirkətlər açdıqdan sonra, bir bankaya da sahib olmuşdur. Türkiyənin ən böyük holdinqlərindən sayılan Koç Holdinq şirkətlər qrupuna daxil olan Koç Bank da az müddətdən sonra ölkəmizdə fəaliyyət göstərən türk bankları sırasında yer alır. T. C. Ziraat Bankası isə, Azərbaycan Aqrar Sənaye Bankı ilə Azərbaycanda 19 ortaq bir bank qurmaq üçün gərəkli izinləri hələ 1993-cü ilin yanvarında almışdır. Lakin, bank həmin il fəaliyyətə başlamamışdır. 1994-cü ildə də bankın fəaliyyəti gerçəkləşməmiş və yalnız 1995-ci ilin ortalarında bu mümkün olmuşdur.

Azərbaycan-Türkiyə arasında əmtəə və xidmətlərlə ticarətin müasir durumu

Azərbaycan və Türkiyə arasında sıx iqtisadi əməkdaşlıq bütün sahələrdə olduğu kimi, ticarət əlaqələrində də özünü biruzə verir. Hər şeydən əvvəl onu qeyd edək ki, Türkiyə ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrimiz 01.11.1993-cü il tarixli "Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq Anlaşması" çərçivəsində yürüdülməkdədir. Məhz bu anlaşmaya görə tərəflərin bir-birilərini "Ən çox güzəştə gedən ölkə statusu" tanımaları qərarlaşdırılmışdır. Bundan sonra imzalanan çoxlu sayda anlaşma və müqavilələr isə ikitərəfli ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün böyük zəmin yaratmışdır. Azərbaycanın Tütkiyə ilə artıq 15 ildən də çox bir müddətdir ki, ticarət münasibətləri mövcuddur. Təbii ki, bu dövrdə ikitərəfli əlaqələrdə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından müxtəlif dəyişikliklər, artma və azalmalar olmuşdur. Burada biz ötən illər ərzində ticarət sahəsində iki ölkə arasında baş verən prosesləri izləməyə və müxtəlif aspektlərdən təhlil etməyə çalışacaq və yekun olaraq ticarət əlaqələrinin qiymətləndirilməsini verəcəyik, lakin bunlara keçməzdən əvvəl aşağıdakıları qeyd etməyi vacib sayırıq. Bildiyimiz kimi, ötən dövr iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələr, xüsusilə də daha çevik və dinamik sayılacaq ticarət əlaqələri üçün böyük müddətdir. Hadisələrin daha anlaşıqlı, təhlilin isə daha dəqiq və səmərəli olması baxımından biz bu dövrü müxtəlif zaman kəsiklərinə-mərhələlərə ayırmağı məqsədəuyğun gördük. 1991- 2008-ci illəri əhatə edən qarşılıqlı ticarət əlaqələri:1991-1995; 1996-2000; 2001-2004-cü illər və 2004-cü ildən bu günə kimi ardıcıl olaraq beş illik dövrlər üzrə təhlil olunacaqdır. Müasir dövrdə və gələcək perspektiv üçün ticarət əlaqələrinin daha vacib sayıldığını nəzərə alaraq, əvvəlki mərhələləri nisbətən dar,sonuncu mərhələləri isə daha geniş təhlil edəcəyik.

Nəticə

Nəzəri hissədən, belə bir nəticəyə gəlirik ki, müasir zamanda qloballaşma özünün elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır ki, dünyanın heç bir ölkəsi tədric olunmuş halda inkişaf edə bilməz. Bu gün heç bir ölkə dünya iqtisadiyyatı ilə sıx əlaqədə olmadan öz iqtisadıyyatını inkişaf etdirə bilməz. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində Türkiyə və digər ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr qurması, alınan kreditlər, yatırılan investisiyalar hesabına bu günkü inkişafa nail olması bizim bu cür nəticəyə gəlməyimizə əsas verir. Xüsusilə də beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, bunun nəticəsi kimi ölkələrin müxtəlif istehsal və mübadilə sferasında beynəlaxlaq ixtisaslaşması və kooperasiyalaşmasının müasir səviyyəsi iqtisadi əlaqələrin beynəlmiləşməsinə, milli iqtisadiyyatların qorunmasına səbəb olur. Bütün bunlar isə ölkələr arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmləndirilməsi nəticəsində mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyatlar

1. C.X.Cahangirli «Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri» Bakı 2006
2. Aydın Əliyev «Azərbaycanın iqtisadi siyasəti"Qanun 2003
3. Abbasov Ç.A «Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları» Bakı 2005
4. Atakişiyev M. «Azərbaycan sosial iqtisadi tərəqqi yolunda» Bakı 2005

5. Cahangirli C.X «Azərbaycan Türkiyə» Bakı 2006
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin idxal və ixraca aid məlumatları (1995-2007-ci illər üzrə)

İnflyasiya və onun təsir dərəcələri

Kazimova Sara[65]

Əhmədova Təranə .S[66]

Xülasə

Göstəricilərdən də göründüyü kimi inkişaf etmiş ölkələrdə inflyasiya səviyyəsi çox aşağıdır və hər il daha da aşağı düşür. (Məsələn,Çin, Hong-Kong, Yaponiya və s.) Lakin inkişaf etməkdə olan və tənəzzülə doğru gedən ölkələrdə isə bu tamamilə əksinədir. Yəni inflyasiya səviyyəsi hədsiz yüksəkdir. Hətta Suriyada tənəzzül o qədər baş alıb gedib ki, oranın inflyasiya göstəricisi barədə məlumat 2020-ci ildən sonra təqdim edilmir.

Məlumatlardan da göründüyü kimi Azərbaycanda inflyasiya göstəricilərində əvvəlki dövrə nisbətən çox cüzi (13.9-dan 13.6-ya) də olsa, azalma baş verib. Bu uzunmüddətli dövr üçün belə davam etsə ölkə iqtisadiyyatının getdikcə inkişaf etdiyinin göstəricisi ola bilər.

Summary

As can be seen from the indicators, the level of inflation in developed countries is very low and is decreasing every year. (For example, China, Hong-Kong, Japan, etc.) But in developing and declining countries, it is completely the opposite. In other words, the inflation rate is extremely high. Even in Syria, the recession has taken place to such an extent that information on the inflation indicator is not provided after 2020.

As can be seen from the data, there has been a decrease in inflation indicators in Azerbaijan compared to the previous period (from 13.9 to 13.6). If this continues for a long period of time, it may be an indicator that the country's economy is gradually developing.

Açar sözlər: inflyasiya, Azərbaycan, dövr, Statistika, inkişaf, göstərici

Giriş

Göstərilən dövrdə ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatlarının istehlak qiymətləri indeksi 117,5%, qeyri-ərzaq məhsulları 112,2%, əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlərin qiymətləri isə 109,7% təşkil edib.

Əvvəlki ayla müqayisədə 2023-cü ilin yanvarında istehlak qiymətləri indeksi 101% təşkil edib.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2023-cü ilin yanvar ayında Azərbaycanda ən çox meyvə - 2,9%, tərəvəz - 4,5%, çay və kakao - 1%, süd məhsulları - 0,8%, balıq və balıq məhsulları - 0,7% 0,7% bahalaşıb.

Azərbaycanda qida inflyasiyası 22.5 faiz olduğu halda, eyni göstərici Gürcüstanda 17.6 faiz, Ermənistanda isə cəmi 13.7 faiz olub.

Bu ilin ilk 9 ayı ərzində Cənubi Qafqaz regionunda ən yüksək inflyasiya həddi Azərbaycanda qeyd alınıb.

[65] ***Tələbə, Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, KazimovaSara2@gmail.com***

[66] ***Elmi rəhbər***

Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan rəsmi qurumlarının məlumatlarına əsasən, bu ilin ilk 9 ayının sonuna olan göstəriciyə görə, Azərbaycanda qida inflyasiyası 22.5 faiz olduğu halda, eyni göstərici Gürcüstanda 17.6 faiz, Ermənistanda isə cəmi 13.7 faiz olub.

Azərbaycan rəsmiləri ölkədəki infilyasiya yüksəlişini əsasən dünyadakı qiymət artımı ilə əsaslandırırlar. Ancaq xarici təsirlərin niyə Gürcüstan və Ermənistan bazarları ilə müqayisədə Azərbaycan bazarlarında daha çox hiss olunması sual yaradır.

Milli Məclisin İqtisadi siyasət, sənaye və sahibkarlıq komitəsinin üzvü, millət vəkili Rüfət Quliyev deyir ki, inflyasiyanın bu metodika ilə müqayisə edilməsi yanlışdır.

Onun sözlərinə görə, Azərbaycanda həyat tərzi, alıcılıq qabiliyyəti Gürcüstandan və Ermənistandan qat-qat yüksəkdir:

İnflyasiyanı müqayisə etmək istəyirsizsə, gəlin biz İrana, Türkiyəyə baxaq. Türkiyədə inflyasiya 85 faizdir, amma siz deyə bilərsinizmi ki, bu inflyasiya Türkiyədə insanların həyat tərzinə nə qədər təsir edir? Avropada ən varlı ölkə İsveçrədir. İsveçrədə həyat tərzi və qiymətlər yüksəkdir, ancaq insanlar alış-veriş üçün Almaniyaya, İtaliyaya, Fransaya gedir. Nəyə görə? Çünki o ölkələrdə qiymətlər ucuzdur".

Rüfət Quliyev deyir ki, insanların maaşları artdıqca inflyasiya da artır:

"İllərdir Azərbaycanda insanların təqaüdləri, maaşları, ümumilikdə aylıq gəlirləri artır. Təbiidir ki, bu gəlirlər artdıqca, inflyasiyanı da "xodlayır". Bu məqam da var".

İqtisadçı ekspert Fərid Mehralızadə isə deyir ki, inflyasiya həddinin yüksək olması həm də inzibati amillərlə bağlıdır.

Onun sözlərinə görə, beynəlxalq hesabatlara görə, regionda ən yüksək orta gömrük rüsumu Azərbaycandadır:

"Ümumdünya Ticarət Təşkilatının hesabatına görə, ən çox orta gömrük rüsumları Azərbaycandadır. Bizdə 8.5 faizdir, Ermənistanda 6.3, Gürcüstanda 1.4. Hələ Gürcüstanda bütün məhsulların 90 faizi gömrük rüsumlarından azaddır. Azərbaycanda rəsmi rüsum 8.5 faizdir, amma kənd təsərrüfatı məhsullarına daha çox rüsum qoyulur".

İqtisadçı deyir ki, burada qeyri-rəsmi ödənişlərin də təsirləri var.Onun sözlərinə görə, digər bir səbəb də Azərbaycanda idxalın yüksək olmasıdır. "Biz ərzaq məhsullarını daha çox idxal edirik. Görünür Gürcüstanda və Ermənistanda daxili mənbələr hesabına təminat yüksək olduğu üçün inflyasiya onlara daha az təsir edir. Hələlik əsasən o iki amili qeyd etmək olar ki, həm rəsmi ödənişlər yüksəkdir, həm də qeyri-rəsmi ödənişlər də var ki, bu da sonda məhsulun maya dəyərinə təsir edir".

Bütün dünyada baş alıb gedən koronavirus pandemiyası digər ölkələrin iqtisadiyyatına təsir göstərərkən Azərbaycan iqtisadiyyatından da yan keçmədi. Bu təsir bütün iqtisadi göstəricilərə olduğu kimi inflyasiya göstəricilərinə də oldu.

Azərbaycanda 2021-ci ildə istehlak qiymətləri indeksi 2020-ci ilə nisbətən 106,7 %, o cümlədən ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə 108,1 %, qeyri-ərzaq məhsulları üzrə 105,1 %, əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlər üzrə 105,8 % təşkil edib.

Məlumata görə, 2021-ci ilin dekabr ayında istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 101,6 %, əvvəlki ilin dekabr ayına nisbətən 112,0 % təşkil edib.

2021-ci ilin dekabr ayında ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 102,6 %, əvvəlki ilin dekabr ayına nisbətən 115,8 % təşkil edib.

Ötən ilin dekabr ayında əvvəlki aya nisbətən ayrı-ayrı ərzaq məhsullarından daha çox artım qarabaşaq yarmasının, çörəyin, unun, makaron məmulatlarının, düyünün, toyuq, mal və qoyun ətinin, təzə və dondurulmuş balığın, qatılaşdırılmış şəkərli və pasterizə olunmamış üzlü südün, pendirin, kəsmiyin, yoqurtun, xamanın, yumurtanın, kərə və günəbaxan yağlarının, süfrə marqarininin, narın, heyvanın, bananın, almanın, armudun, qozun, fındığın, xiyarın, pomidorun, balqabağın, kartofun, soğanın, sarımsağın, mərcinin, şəkər və şəkər tozunun, konfetlərin, çayın, qəhvə və kakao tozunun, limonadın, azalma isə əsasən portağalın, limonun, xurmanın, kivinin, kələmin və yerkökünün qiymətlərində müşahidə olunub. Digər ərzaq məhsullarının qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməyib.

2021-ci ilin dekabr ayında qeyri-ərzaq məhsulları üzrə istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 100,7 %, əvvəlki ilin dekabr ayına nisbətən 107,7 % təşkil edib.

Ötən ilin dekabr ayında əvvəlki ayla müqayisədə qeyri-ərzaq məhsullarından daha çox artım minik avtomobilləri üçün ehtiyat hissələrinin, mebellərin, məişət cihazlarının, noutbukların, geyim və ayaqqabıların, azalma isə əsasən kəsilmiş taxtaların və mobil telefonların qiymətlərində müşahidə olunub. Digər qeyri-ərzaq məhsullarının qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməyib.

2021-ci ilin dekabr ayında əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlər üzrə istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 100,9 %, əvvəlki ilin dekabr ayına nisbətən 110 % təşkil edib. Ötən ilin dekabr ayında əvvəlki ayla müqayisədə əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlərdən daha çox artım ictimai iaşə, bərbərxana və kosmetoloji xidmətlərin, paltarların təmiri, kimyəvi təmizlənməsi və kirayəsi, ayaqqabı və televizorların təmiri, minik avtomobillərinin mühərrik yağının dəyişdirilməsi və hava nəqliyyatı ilə beynəlxalq sərnişindaşıma xidmətlərinin qiymətlərində müşahidə olunub. Digər ödənişli xidmətlərin qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməyib.

Bu ilin yanvar-sentyabr aylarında istehlak qiymətləri indeksi 2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarına nisbətən 113,4 faiz təşkil edib. Bu barədə oktyabrın 14-də Dövlət Statistika Komitəsindən məlumat verilib.

Bildirilir ki, hesabat dövründə o cümlədən ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə istehlak qiymətləri indeksi 119,3 faiz, qeyri-ərzaq məhsulları üzrə 107,6 faiz, əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlər üzrə 110,2 faiz təşkil edib.

Cari ilin sentyabr ayında istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 103,1 faiz, əvvəlki ilin sentyabr ayına nisbətən 115,6 faiz təşkil edib.

Məlumata görə, 2022-ci ilin sentyabr ayında ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 103,4 faiz, əvvəlki ilin sentyabr ayına nisbətən 121,8 faiz təşkil edib.

Komitənin məlumatında həmçinin qeyd olunur:

Cari ilin sentyabr ayında əvvəlki aya nisbətən ayrı-ayrı ərzaq məhsullarından daha çox bahalaşma unun, düyünün, makaron məmulatlarının, mal, qoyun və toyuq ətinin, kolbasa məmulatlarının, təzə balığın, qatılaşdırılmış şəkərli südün, kəsmiyin, xamanın, pendirin, yumurtanın, qarğıdalı yağının, süfrə marqarininin, bananın, limonun, xiyarın, pomidorun, kələmin, bibərin, badımcanın, göy lobyanın, kartofun, sarımsağın, mərcinin, şəkər və şəkər

tozunun, konfetlərin, çayın, kola içkisinin, pivənin, ucuzlaşma isə əsasən almanın, armudun, üzümün, balqabağın, soğanın qiymətlərində müşahidə olunub.

Digər ərzaq məhsullarının qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməyib. 2022-ci ilin sentyabr ayında qeyri-ərzaq məhsulları üzrə istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 102,4 faiz, əvvəlki ilin sentyabr ayına nisbətən 110,5 faiz təşkil edib. Cari ilin sentyabr ayında əvvəlki ayla müqayisədə qeyri-ərzaq məhsullarından daha çox bahalaşma geyimin, ayaqqabıların, boyaların, divar kağızlarının, mebellərin, məişət cihazlarının, xalçaların, minik avtomobilləri üçün ehtiyat hissələrinin, dəftərlərin, zərgərlik məmulatlarının, ucuzlaşma isə əsasən kəsilmiş taxtaların və yazı kağızlarının qiymətlərində müşahidə olunub. Digər qeyri-ərzaq məhsullarının qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməyib.

2022-ci ilin sentyabr ayında əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlər üzrə istehlak qiymətləri indeksi əvvəlki aya nisbətən 103,3 faiz, əvvəlki ilin sentyabr ayına nisbətən 111,4 faiz təşkil edib. Cari ilin sentyabr ayında əvvəlki ayla müqayisədə əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlərdən daha çox bahalaşma paltarların kimyəvi təmizlənməsi, ayaqqabıların, mənzillərin, məişət cihazlarının, mebellərin, minik avtomobillərinin təmiri, ictimai iaşə, tibbi, stomatoloji, bərbərxana, kosmetoloji və hava nəqliyyatı ilə MDB ölkələrinə sərnişindaşıma xidmətlərinin qiymətlərində, ucuzlaşma isə MDB ölkələri istisna olmaqla hava nəqliyyatı ilə digər ölkələrə beynəlxalq sərnişindaşıma xidmətlərinin qiymətlərində müşahidə olunub.

Digər ödənişli xidmətlərin qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməyib

Cari ilin ötən dövründə inflyasiya yüksək olaraq qalmaqda davam etmiş, yenidən baxılma zamanı təkrəqəmli inflyasiya proqnozu artırılaraq ikirəqəmli ilə əvəzlənib. Bu, Milli Məclisin İqtisadi siyasət, sənaye və sahibkarlıq və Əmək və sosial siyasət komitələrinin iclasında müzakirəyə çıxarılan "Azərbaycan Respublikasının 2023-cü il dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə" qanun layihəsinə Hesablama Palatasının Rəyi"ndə əksini tapıb.

Qeyd edilib ki, aparılmış hesablamalar orta illik inflyasiyanın proqnozlaşdırılmış göstərici ətrafında olacağını deməyə əsas verib. 2023-cü ilin yanvar-aprel aylarında orta illik inflyasiya 13,5%-ə bərabər olub, istehlak səbətinin hər 3 alt qrupu üzrə ikirəqəmli qiymət artımı izlənib. Qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən məhsullar və xidmətlər, həmçinin mövsümi xarakter daşıyan kənd təsərrüfatı məhsulları nəzərə alınmadan hesablanan bazis inflyasiyası orta illik qiymətləndirmədə 12,9% təşkil edib. Təqdim edilmiş məlumatlara əsasən, ilkin proqnozlar zamanı 2023-cü ildə orta illik inflyasiyanın 6,9% olacağı nəzərdə tutulsa da, yenidən baxılma zamanı bu göstəriciyə artım istiqamətində düzəlişlər edilib və 10,4% olaraq dəqiqləşdirilib ki, bu da ilkin proqnozdan 3,5 faiz bəndi çoxdur.

Nəticə

Apardığımız araşdırmalardan məlum olur ki, Azərbaycanda inflyasiya göstəriciləri çox da yüksək səviyyədə deyildir. Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsi bəzi ölkələrə nisbətən yüksək olsa da, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti o ölkələrlə müqayisədə yüksəkdir. Azərbaycanın yerləşdiyi regiondakı digər ölkələrin göstəricilərinə görə inflyasiya səviyyəsi normal sayıla bilər. Təhlil etdiyimiz məlumatlara nəzərən deyə bilərik ki, ölkə iqtisadiyyatında inkişaf var və bu inkişaf müsbət istiqamətdə irəliləyir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. https://tradingeconomics.com/ireland/inflation-cpi.

2. https://tradingeconomics.com/.

3. https://www.stat.gov.az/.
4. https://marja.az/.
5. https://report.az/.
6. https://toplum.tv/iqtisadiyyat/.
7. https://apa.az/az/finance/.
8. https://sputnik.az/.

ÖZET BİLDİRİLER

Güvenliğin Değişen Parametreleri: Güney Afrika Örneği

Aydın Erdoğan[67]

Özet

Bu çalışmada ilk önce güvenlik kavramının epistemolojik alt yapısı sunulmakta ve kavramın geçirdiği anlamsal dönüşüm ele alınmaktadır. Bir sonraki aşamada güvenlik çalışmalarında geleneksel ve geleneksel olmayan yaklaşımların güvenlik kavramı üzerindeki görüşleri irdelenmektedir. Bu noktada, özellikle Soğuk Savaş'ın bitimine yakın bir dönemde güvenliğin referans nesnesini genişletmeye yönelik atılan adımlar incelenmektedir. Bu çalışmanın ana odağını ise Kopenhag Okulu mensuplarının bireysel ve kolektif çalışmaları şekillendirmektedir. Dolaysıyla, bireysel çalışmalarla ortaya atılıp daha sonra okulun kolektif bir çabayla geliştirmeye çalıştığı sektörel güvenlik, bölgesel güvenlik kompleksleri ve güvenlikleştirme ile güvenlik dışılaştırma kuramları açıklanmaktadır. Böylece, Soğuk Savaş sonrası dönemde hem güvenliğin referans nesnesindeki görece genişleme hem de güvenliğin kavramsallaştırılması için sunulan analitik çerçeve daha anlaşılır bir hal almaktadır. Çalışmanın temel metodolojisi, Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisine dayanmaktadır. Bu teori, bir meselenin nasıl güvenlik sorunu haline geldiğini anlayabilmek için önem teşkil etmektedir. Çalışmada güvenlikleştirme teorisi Güney Afrika'da ırkın bir güvenlik sorunu haline nasıl dönüştüğünü aktör, edim, bağlam ve siyaset üzerinden açıklamak için kritik bir araç olarak kullanılmaktadır. Öte yandan, bu teori söz edimi yoluyla dil felsefesi, siyaset teorisi ve güvenliği etkileşim halindeki subjeler olarak gören kuramlardan yararlanmakta ve böylece aktörleri, tehditleri ve muhatap kitleleri derinlemesine analiz etmekte ve daha geniş bir perspektiften açıklamaktadır.

Çalışmanın temel sorunsalı Apartheid döneminde rejim güvenliği üzerinden üretilen tehdit söyleminin aslında gerçek bir tehditten ziyade söylem yoluyla üretilmiş bir siyasal yönetim tekniği olduğunu tarihsel bir perspektifle ortaya koymaktır. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu siyahların oluşturduğu ülkede beyaz azınlık için rejim güvenliği ile devlet güvenliği arasında herhangi bir fark yoktur. Bu yolla üretilen tehdit söylemleri ve korku politikaları Güney Afrika'da ırkın güvenlikleştirilmesini amaçlamıştır. Ülkedeki güvenlikleştirme siyasetini analiz edebilmek içinse işe meselenin nasıl bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıktığını belirlemekle başlamak gerek. Bu noktada güvenlik sorunu haline gelen meselenin *kamusal alanın dışında* (siyasileşmemiş), *kamusal alana dâhil edilmiş* (siyasileşmiş) ve *güvenlikleştirilmiş* şeklinde izlediği yol incelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlikleştirme, Güvenlik Dışılaştırma, Kopenhag Okulu, Apartheid, Güney Afrika

JEL Code: N47, F50

[67] Doktora Adayı, Cape Town Üniversitesi, Afrika Çalışmaları Merkezi
Ar. Gör., Ankara Üniversitesi, Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi

Türkiye-China Relations on The Axis Of Belt And Road Initiative

Begüm Meğreli[68], Doç.Dr. Sühal Şemşit[69]

Abstract

The "One Belt One Road Initiative" announced by China in 2013 with the aim of revitalizing East-West trade, calling it as the "Project of the Century", created a potential to change the current structure of the international system due to its economic size and the fact that it includes various stakeholders. The Belt and Road Initiative, initiated by Chinese President Xi Jinping, covers many countries, aims to eliminate the lack of infrastructure and the weakness of commercial connections, and improve the areas of economy, politics, transportation and culture. Thus, it is a large-scale economic and infrastructure initiative that addresses various areas. This study examines the Belt and Road Initiative and its effects on Türkiye, which is a regional power between Asia and Europe. Given its geographical location, Türkiye strives to increase its role in the areas covered by Belt and Road Initiative by becoming a transportation and logistics hub connecting the European and Asian continents. China, which wants to create an alternative hegemonic order with the One Belt One Road Initiative, aims to become a stronger player in world politics by using the soft power element. In this study, the goals and sustainability of the One Belt and One Road Initiative, its importance for Türkiye, and the opportunities and challenges it offers for the two countries are analysed. In the article, bilateral relations between China and Türkiye were analyzed qualitatively. The primary sources will be the newspapers, the official declarations of political actors, some academic papers in the international relations studies.

Keywords: Belt and Road Initiative, Türkiye-China Relations, Soft Power, Transregional Trade

Özet

Çin'in Doğu-Batı ticaretini yeniden canlandırma hedefiyle 2013 yılında kamuoyuna açıkladığı ve yüzyılın projesi olarak adlandırılan Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, ekonomik büyüklüğü ve çeşitli paydaşları bünyesinde barındırması nedeniyle uluslararası sistemin mevcut yapısını değiştirme potansiyeli oluşturmuştur. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından başlatılan Kuşak ve Yol Projesi, birçok ülkeyi kapsamakta, altyapı eksikliği ve ticari bağlantıların zayıflığını gidermeyi ve ekonomi, siyaset, ulaşım, kültür gibi alanları geliştirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, birçok alanı ele alan büyük ölçekli bir ekonomik ve altyapı girişimi söz konusudur. Bu çalışma, Kuşak ve Yol Girişimini ve bu girişimin Asya ile Avrupa arasında bölgesel bir güç olan Türkiye'ye etkileri incelenmektedir. Türkiye, coğrafi konumuna istinaden, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayan bir ulaşım ve lojistik merkezi haline gelerek Kuşak ve Yol Girişimi'nin kapsadığı bölgelerde etkisini arttırmaya çalışmaktadır. Tek Kuşak Tek Yol Projesi ile birlikte alternatif bir hegemonik düzen oluşturmak isteyen Çin, yumuşak güç unsurunu kullanarak dünya siyasetinde daha güçlü bir oyuncu olmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada Bir Kuşak Kuşak ve Bir Yol Girişiminin hedefleri, sürdürülebilirliği,

[68] Yüksek lisans öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, begum.megreli@hotmail.com

[69] Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, suhal.semsit@cbu.edu.tr

Türkiye için önemi ve iki ülke için sunduğu fırsatlar ve meydan okumalar analiz edilmektedir. Makalede Çin ve Türkiye ikili ilişkileri niteliksel olarak analiz edilmiştir. Birincil kaynaklar gazeteler, aktörlerin resmi beyanları, uluslararası ilişkiler alanında yazılan bazı akademik makaleler olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuşak ve Yol Girişimi, Türkiye-Çin İlişkileri, Yumuşak Güç, Bölgeler Ötesi Ticaret

Afete Karşı Dirençli Kentler Üzerine Bir Değerlendirme

Duygu Akyüz[70] ve Dr. Öğr. Üyesi İsmail Başaran[71]

Özet

Afetler, can kayıplarının yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel alanlarda mevcut koşulları bozan ve beraberinde yoksulluk, kırılganlık gibi yaşam alanları üzerinde olumsuz etkilere neden olan olaylardır. Hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme, çevrenin bilinçsizse tüketimi, plansız gelişim gösteren sanayi kuruluşları, yapıların riskli alanlara inşası gibi unsurlarla etkileri git gide artarak sadece meydana geldiği alanda değil diğer alanları da etkileyerek şiddeti, türü ve sıklığında farklılık göstermektedir. Bu etkileri azaltmak, koruyucu ve önleyici tedbirler almak, afet risklerini tespit etmek ve buna yönelik çalışmalar şekillendirmek için bütüncül ve sistematik yaklaşımla dirençli alanların oluşturularak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yaşamsal alanlar olarak kentsel mekanların dirençliliği ön plana çıkmaktadır. Kentsel mekanlardaki tehlikelerin tespit edilerek afetler ve olası risklerin değerlendirilmesi, güvenli yaşam kültürünü sağlamak amacıyla hazırlıkların yapılması ve hazırlık kapasitesinin artırılması, kentsel hizmetlere olan erişim sorunun giderilmesi, binaların dayanıklı hale getirilmesi, yapı kalitesinin iyileştirilmesi, altyapı ve üst yapı fonksiyonlarının sürdürülebilmesi için güçlendirilmesi, kentleri stres unsuruna karşı dayanıklılığının sağlanması, afet sürecinde hızlı müdahalenin gerçekleştirilmesi, afet sonrası normal hayata dönmek için güvenli ve sağlıklı bir yaşam çerçevesinin oluşturulması, birey ve toplumların afet kültürünü algılayacak bilince sahip olması için eğitilmesi, afetlere karşı afet yönetim planların ve politikaların oluşturulması gibi geniş yelpazede gerçekleştirilmesi gerekli olan iyileştirme, güçlendirme ve uyum sağlama çalışmalarıyla mümkündür. Yürütülen bu çalışmaların etkin, etkili ve verimli bir şekilde ortaya konulması son derece önemlidir.

Türkiye coğrafi konumu, iklim koşulları ve jeopolitik konumu itibariyle afet riskinin yüksek olduğu bir ülke durumundadır. Bununla birlikte kentsel mekanlar ve çevrelerinde yoğunlaşan nüfus göz önünde bulundurulduğunda kentlerin özellikle fiziksel sistemlerinde afet ve diğer olası risklerden dolayı kırılgan hale gelmektedir. Dolayısıyla kentlerin dayanıklılık ve dirençlilik olgusu çerçevesinde afet yönetimi ve afet yönetim sürecindeki çalışmaların etkin ve etkili bir şekilde yürütülmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı gelecek kuşakların yaşamlarını sürdürebilmeleri için onlardan ödünç alınan yaşanabilir ve sağlıklı bir dünya için afetlerin yıkıcı etkileri konusunda afete karşı dirençli kentlerin oluşturulması için ne gibi faaliyetlerin yapılacağı ve planların geliştirileceğidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacına uygun cevaplar bulmak için literatür taraması doğrultusunda yazındaki çalışmalar ve ilgili belgeler analiz edilerek değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dirençli kent, afet, afet yönetimi, afette dirençlilik, afette dirençli kent.

JEL Kodları: H8, J1, N5, P28.

[70] Sorumlu Yazar, Doktorant, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, duyguakyuz@posta.mu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-5333-4344.
[71] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ismailbasaran74@gmail.com , ORCID: 0000-0002-3792-8035.

Video Oyun Sektörüne Ulusal Bir Bakış; Türk Video Oyun Şirketleri

Furkan Musa Atar[72]

Özet

İster geçmişi 600'lü yıllara dayanan satranç olsun isterse de 2018 yılında çıkış yapmış *Red Dead Redemption 2* video oyunu olsun oyun oynama isteği insanoğlu için hem biyolojik bir dürtü hem de medeniyetle var olmuş bir kazanımdır. Bu kazanım ışığında -özellikle 1990lı yıllarda- video oyun endüstrisi büyük bir ivme yakalamış ve günümüzde video oyunu oynayan insanların sayısı üç milyarı geçmiştir. Bilgisayarlara yüklenebilen ilk oyununun 1958 yılında geliştirildiği düşünüldüğünde video oyun sektörünün katettiği mesafe oldukça dikkat çekicidir. Bugün gelinen noktada video oyunları eğlence sektörü araçları içerisinde ciddi birer ihracat kalemi olmalarının yanı sıra kültür tanıtımının ve bu bağlamda yumuşak güç kullanımının bir parçasıdır. Bu bağlamda sektör vizyoner devletlerce yıllardır değerlendirilmekte ve yatırım alana olarak görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisinin hazırlamış olduğu "Video Oyun Endüstrisi" raporuna göre Haziran 2023 tarihi itibariyle Türkiye'de yaklaşık 42 milyon oyuncu *(gamer)* bulunurken yerli oyun stüdyosu sayısı da 522'ye ulaşmıştır. Ayrıca yine aynı rapora göre 2022 yılında Türkiye, 333 milyon dolar ile Avrupa'da "video oyunlarına yatırım yapan ülkeler" arasında açık ara zirvede yer almıştır. Türk halkı tarafından video oyunlarına gösterilen ilginin de yüzdesel olarak dünya genelinin üzerinde olduğu ilgili raporca belirtilmiştir. Çalışmada "21. yüzyılın fenomeni" olarak değerlendirilebilecek video oyunlarının günümüzde geldikleri noktadan kısaca bahsedilecek daha sonra sektör, Türk oyun şirketleri üzerinden ele alınacaktır. Bu bağlamda video oyunlarının hem bir ihracat kalemi hem de toplumsal etkileri Türk oyun şirketleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır. İlgili değerlendirilmeler yapılırken nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır ve gerek örnekler üzerinden gerekse de tablo ve grafikler kullanılarak anlaşılabilirliğin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Video Oyunu, Türk Oyun Şirketleri, İhracat, Kültür Faaliyetleri

JEL Kodları: D83, Z10

[72] Furkan Musa Atar, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kılavuzlar Mahallesi Öte Karşı, Üniversite Kampüsü Merkez/Karabük, furkanmusaatar@gmail.com

Bangladesh - Russia Foreign Relations in the context of Economics: Late 20th - Early 21st Century

Md. Sayedur Rahman[73]

Abstract

At present Bangladesh and Russia Bilateral Relation is in the special height. It is proved that Russia is a tested and trusted friend of Bangladesh. From the very beginning of Bangladesh as an independent and Sovereign State, Russia always stands by side of its welfare and development. Establishing diplomatic tie since 1972 the bilateral relation was not always smooth due to lack of political will, particularly during the reign of undemocratic Government, unelected government/martial law regime. There are many potential areas of cooperation and prosper together if both the friendly countries would utilize those. This paper identifies several potential areas of mutual cooperation and argues that for attaining sustainable development Bangladesh- Russia Relations need to be more and more strengthened. Exploring the potential areas through various channels for greater interest, friendship and opening up new era in bilateral issues. The study also looks into the challenges and opportunities for the Bangladesh-Russia economic partnership. It investigates the issues related to trade barriers, infrastructure development, and energy cooperation. Additionally, this study examines the impact of political and diplomatic factors on the economic relationship between Bangladesh and Russia. The research is based on a combination of primary and secondary sources, including surveys with key stakeholders, economic data analysis, and a review of relevant literature.

Keywords: Bangladesh; Russia; Economic Relations; Foreign Policy; International Relations.

JEL Codes: R58, Z18.

[73] Associate Professor, Md. Sayedur Rahman, Begum Rokeya University, Department of Political Science, Rangpur, Bangladesh, sayedur34@gmail.com.

Ailədaxili Münasibətlərin Gender Problemləri

Musayeva Dinar[74]

Xülasə

Məqalədə ailənin sosial sistemdə yeri və statusu,ailədaxili münasibətlərin gender problemləri,ailə münasibətlərinin dinamikası və perspektivləri,ailənin cəmiyyətimizdə baş verən proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsinə ictimai rəyin münasibəti araşdırılır.Məqalədə eyni zamanda ailə insitutu və ailə dəyərlərinin,ümumilikdə ailə sahəsində ictimai rəyin reallıqla bağlı təsəvvürlərinin,gözləntilərinin,ailənin inkişaf meyllərinin mövcud vəziyyəti öz əksini tapmışdır.Burada əsas məqsəd ailədə gender probleminin yaranması və onun sosial-psixoloji xüsusiyyətləri,eləcə də bu problemin yaranmasına səbəs olan amillər,onların aradan qaldırılması yollarının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.Müasir dövrdə ictimai-siyasi hadisələrin təkidində,xüsusilə qadın təhsilinin sürətli inkişafı axarında gender problemi cəmiyyətdə əsas problemlərdən birinə çevrilmişdir.Cəmiyyətdə gender təsəvvürlərinin öyrənilməsi,onu şərtləndirən amillərin aşkar olunması ailənin dinamik inkişafını təmin etmək baxımından ciddi əhəmiyyət kəsb edir.Digər bir tərəfdən dünya ölkələri və xalqları ilə olan əlaqələr istər istəməz ailə dəyərlərinə,eləcə də gender təsəvvürlərinə öz təsirini göstərir.Gender bərabərliyi ictimai həyatın bütün sahələrində kişi və qadınların bərabərliyini nəzərdə tutur.Bu bərabərliyi tənzimləmək üçün inkişaf etmiş ölkələrin bir çoxunda müxtəlif qanunlar qəbul edilib,müəyyən addımlar atılıb. Gender bərabərliyi məsələsini təhlil etdikdə,xalqın,millətin mədəniyyəti,ilk növbədə onun mənsub olduğu din,etnik mənsubiyyət kimi amillər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.Belə problemlərin araşdırılması bir tərəfdən gender probleminin həlli istiqamətində tövsiyələr verməyə,digər bir tərəfdən isə bu problemin həllinin psixoloji aspektlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Açar sözlər: ailədaxili münasibətlər,ailə dəyərləri,gender problemi,gender bərabərliyi

[74] Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, dinarmusayeva04@gmail.com

Gender Issues of Domestic Relations

Musayeva Dinar[75]

Summary

The article examines the place and status of the family in the social system, the gender problems of intra-family relations, the dynamics and perspectives of family relations, the attitude of public opinion to the interaction of the family with the processes taking place in our society. , the current state of the family's development trends is reflected. Here, the main goal is to determine the generation of the gender problem in the family and its socio-psychological characteristics, as well as the factors that cause this problem, and the ways to eliminate them. in the course of the rapid development of education, the gender problem has become one of the main problems in society. The study of gender perceptions in society and the discovery of the factors that determine it are of great importance in terms of ensuring the dynamic development of the family. shows its influence on gender perceptions. Gender equality means the equality of men and women in all spheres of social life. In order to regulate this equality, various laws have been adopted and certain steps have been taken in many developed countries. When analyzing the issue of gender equality, factors such as the culture of the people, the nation, first of all, the religion and ethnicity to which it belongs, should be in the focus. The investigation of such problems allows, on the one hand, to give recommendations in the direction of solving the gender problem, and on the other hand, to determine the psychological aspects of solving this problem.

Keywords: family relations, family values, gender problem, gender equality

[75] Azerbaijan Academy of Labor and Social Relations, dinarmusayeva04@gmail.com

Devlet Planlama Teşkilatının Sosyal Bilimlere Katkısı: Bibliyometrik Bir Analiz

Prof. Dr. Rasim AKPINAR[76], Abdulsamet KARADAĞ[77]

Özet

Bu çalışmanın konusu 1960 darbesinden sonra kurulmuş ve Türkiye'nin kalkınmasında önemli roller üstlenmiş Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) sosyal bilimlere katkısını bibliyometrik yöntemle ortaya koymak olacaktır. 2011 yılında kanun hükmünde kararnameler (KHK) ile Türk kamu yönetiminde değişiklikler olmuştur. 641 sayılı kanun hükmünde kararname ile DPT, Kalkınma Bakanlığı'na dönüşmüştür. 24 Temmuz 2018 tarih ve 30488 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında 13 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Kalkınma Bakanlığı ile Maliye Bakanlığının Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü birleştirilerek planlamaya ilişkin hususlar Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın uhdesine alınmıştır.

DPT kurulduğu günden bu tarafa uzun vadeli kalkınma planları hazırlamaktadır. Halihazırda on ikinci kalkınma planı dönemi içerisinde bulunan Türkiye'de DPT, kamu yatırımlarını tahsis eden işleviyle ve planlama tecrübesiyle Türkiye'nin sosyo-ekonomik atılımlarında katalizör bir kurum olarak bürokraside temayüz etmiştir. DPT'nin projecilik, kamu yatırımları gibi yönleri kamuoyunda ilk akla gelen çıktıları olsa da bugüne değin sosyal bilimlere sunmuş olduğu katkılar pek bilinmemektedir. Örneğin, sosyolog Mübeccel Belik Kıray'ın o meşhur çalışması "EREĞLİ: ağır sanayiden önce bir sahil kasabası" DPT Sosyal Planlama Dairesi yayını olarak Aralık 1963 tarihinde yayınlanmıştır. Siyaset bilimci Nermin Abadan Unat'ın "BATI Almanya'daki Türk işçileri ve sorunları" isimli eseri yine DPT Sosyal Planlama Dairesi (SPD) yayını olarak Kasım 1964 tarihinde basılmıştır. Şerif Mardin'in "Köy anketi üzerinde yapılacak yeni çalışmalar hakkında rapor" DPT SPD yayını olarak Şubat 1967 tarihinde yayınlanmıştır. Asuman Çezık'in "Kent eşiği araştırması (Türkiye için kent tanımı)" kent yazınında referans kaynağı bir eserdir. Mezkûr eser DPT SPB, 1982 yılında basılmıştır. İdris Küçük Ömer'in "Türkiye dış ticaretinin bünyesi ve dış ticaret rejimine ait bazı ana teklifler" DPT İktisadi Planlama Dairesi yayını olarak 1964 yılında basılmıştır. Sosyolog İbrahim Yurt 'un öncülüğünde "Türk köyünde modernleşme eğilimleri araştırması: orman köylerinin sosyo-ekonomik durumu." DPT SPD, yayını olarak 1971 yılında basılmıştır. Yine sosyolog İbrahim Yurt Şubat 1974 tarihinde "Sosyal alanlarda Türkiye'nin araştırma potansiyeli ve sorunları" isimli eseri DPT SPD, yayını olarak basılmıştır. Kentleşme alanında tanınmış Ruşen Keleş'in "Gecekondu sorunu." DPT SPD yayını olarak Nisan 1966 yılında basılmıştır. Yine Ruşen Keleş'in "Alternatif şehirleşme hareketlerinin maliyetleri hakkında ön raporu DPT SPD yayını olarak Ocak 1968 yılında yayınlanmıştır. Beşir Atalay'ın "Sanayileşme ve sosyal değişme (Kırıkkale araştırması)" Ekim 1983 tarihinde yayınlanmıştır. Türk edebiyatının bilinen ismi Nuri Pakdil'in içinde bulunduğu bir proje ekibinin "Keban barajının doğurduğu iskân sorunu" isimli eseri Ocak 1968 yılında yayınlanmıştır. Kamu yönetimi alanında tanınan Cevat Geray'ın "Toplum kalkınmasında halk katılışları, destekli imece ve emanet usulü uygulaması" isimli eseri DPT SPD yayını olarak Haziran 1965 yılında basılmıştır. Yine Kamu yönetimi alanında

[76] Sorumlu Yazar, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi 45140 Yunusemre/Manisa, rasimakpinar@gmail.com -ORCID:0000-0003-1834-6993

[77] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi 45140 Yunusemre/Manisa, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, skaradag431@gmail.com -ORCID: 0000-0002-8805-4630

tanınan Nuri Tortop'un "Türkiye'de belediyeler ve köyler." İsimli çalışması 1966 yılında DPT yayını olarak basılmıştır.

JEL Kodları: C93, **D83,** R53 , R58

Anahtar Kelimeler: Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Bilimler, Saha Çalışması, Bibliyometrik.

Relations Between Türkiye and Greece on the Axis of International Air Law

Sıla Akgün[78],Sena İpek Yılmaz

Summary

Turkey and Greece, despite being neighboring countries throughout history, have struggled to establish cooperation and neighborly relations on various issues. Particularly, the ongoing dispute over their respective airspace demands careful attention. This airspace dispute has, at times, posed both sovereignty and security concerns for both countries. It is well-known that this disagreement between Turkey and Greece has deep historical roots and significant relevance in international relations. In our research, we will examine the Turkey-Greece dispute within the framework of International Air Law. Our study will encompass general and specific topics, including what International Air Law entails, when the airspace issues between Turkey and Greece first emerged, the key factors that have contributed to this dispute, the initial incident that escalated the airspace issue, the pivotal matter known as the Aegean Dispute, examples of disputes related to Turkish and Greek airspace, the place and significance of this dispute in International Law, and finally, an evaluation of the arguments put forth by both parties within the realm of international law. We will present our research by drawing upon various articles, theses, historical, political, and legal aspects, and utilizing statistics and graphics. Finally we will examine the theses put forward by the two countries on this problem.

Keywords: Aegean Sea, Greece, Turkey, International Air Law, Air Space

[78] Manisa Celal Bayar Üniversitesi

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMININ YILLARA GÖRE ANALİZİ (1990-2023)

Fatih MORALI, Doç. Dr. Coşkun Çılbant

Özet

Gelir dağılımı, bir ekonomide genellikle bir yılda elde edilen toplam gelirin, geliri elde edenler arasında nasıl dağıldığını gösterir. Gelir dağılımı, gelir farklılıkları zengin ve yoksul arasındaki gelir farklılığını ve bunun zaman içinde değişimini ve kaynak dağılımını ortaya koymaktadır.

Gelir dağılımında adaletin sağlanmasından gelirin mutlak anlamda bireyler arasında eşit dağıtılması amaçlanmaz. Üretime çok katkısı olanın çok, az katkısı olanın az pay alması âdil bir paylaşım sayılmakla birlikte, genel olarak, âdil dağılımdan kastedilen; zenginlerle yoksullar arasındaki farkın kabul edilebilir seviyelere indirilmesidir.

Türkiye'de gelir dağılımı konusunda bilinen ilk çalışma, 1933 yılında Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesi tarafından Ankara ve İstanbul'da yaşayan işçi ve memur ailelerine uygulanan hane halkı gelir ve tüketim harcamaları anketidir. Bu anketi 1938 yılında 20 ili kapsayan bir anket izlemiş, 1953 yılında daha bilimsel bir gelir gider anketi yapılmıştır (Karluk, 2005: 77). Tüm ülkeyi kapsayan ilk gelir dağılımı çalışması, 1963 yılında DPT tarafından yapılmıştır. Daha sonra, 1973 yılında DPT, 1987 ve 1994 yıllarında eski adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), yeni adıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından ülke çapında gelir dağılımı çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca, 1968 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1978 ve 1983 yıllarında Merih Celasun tarafından yapılan çalışmalar ile 1986 yılında Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği'nin (TÜSİAD) yaptırdığı çalışma, gelir dağılımı konusunda yapılan temel çalışmalardır (Şahin, 2007: 581). Türkiye İstatistik Kurumu 2002 yılından sonra ise düzenli olarak, dört yıl arka arkaya gelir dağılımı istatistikleri yayınlamaya başlamış ve önemli bir eksikliği gidermiştir. Ancak, 2005 yılından sonra TÜİK'in gelir dağılımı araştırmalarına ara vermesi; gelir dağılımındaki gelişmelerin takip edilmesi açısından tekrar sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Kişisel gelir dağılımında eşitsizliğin ölçülmesinde Lorenz eğrileri ve Gini katsayısı yöntemi kullanılmaktadır.

Gini katsayıları dikkate alındığında; Türkiye'de 1968'den 1987 yılına kadar iyileşen gelir dağılımının 1987–1994 yılları arasında bozulduğu, 1994 yılından sonra istikrarlı bir biçimde düzelme eğilimine girdiği görülmektedir. 1987 yılında 0,43 olan Gini katsayısı, 1994 yılında 0,49'a yükselmiş, 2002 yılında 0,44'e, 2004 yılında 0,40'a, 2005 yılında ise 0,38'e gerilemiştir.Ancak 2023 yılınaki TÜİK verilerinde 0,415 ile OECD verilerinde 3. Sırada ve AB ülkeleri içinde ise 1. sıradadır.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, Gelir dağılımı eşitsizliği, Gelir dağılımı verileri tarihsel gelişimi

Abstract

Income distribution shows how the total income earned in an economy, usually in a year, is distributed among income earners. Income distribution and income differences reveal the income difference between rich and poor and its change over time and resource distribution.

The aim of ensuring justice in income distribution is not to distribute income equally among individuals in an absolute sense. Although it is considered a fair share that those who contribute a lot to production receive a large share and those who contribute little receive a small share, in

general, what is meant by fair distribution is; The aim is to reduce the gap between the rich and the poor to acceptable levels.

The first known study on income distribution in Turkey is the household income and consumption expenditure survey applied to the families of workers and civil servants living in Ankara and Istanbul by the Conjuncture Department of the Ministry of Commerce in 1933. This survey was followed by a survey covering 20 provinces in 1938, and a more scientific income and expenditure survey was conducted in 1953 (Karluk, 2005: 77). The first income distribution study covering the entire country was conducted by DPT in 1963. Later, income distribution studies were carried out across the country by DPT in 1973, formerly known as the State Statistics Institute (DİE), and now known as the Turkish Statistical Institute (TUIK), in 1987 and 1994. In addition, the studies conducted by Ankara University Faculty of Political Sciences in 1968, Merih Celasun in 1978 and 1983, and the study commissioned by the Turkish Industrialists' and Businessmen's Association (TÜSİAD) in 1986 are the basic studies on income distribution (Şahin, 2007: 581). After 2002, Turkish Statistical Institute started to publish income distribution statistics regularly for four consecutive years and filled an important deficiency. However, after 2005, TÜİK suspended income distribution research; It was the beginning of a difficult period in terms of monitoring the developments in income distribution.

Lorenz curves and Gini coefficient method are used to measure inequality in personal income distribution.

Considering Gini coefficients; It is observed that the income distribution in Turkey, which improved from 1968 to 1987, deteriorated between 1987 and 1994, and started to improve steadily after 1994. The Gini coefficient, which was 0.43 in 1987, increased to 0.49 in 1994, decreased to 0.44 in 2002, 0.40 in 2004 and 0.38 in 2005. However, in 2023 TÜİK data, it decreased to 0.415. It ranks 3rd in OECD data and 1st among EU countries.

Key Words: Income distribution, Income distribution inequality, Historical development of income distribution data

Geleceğin Yükselen Yıldızları "BRICS Ülkeleri" ve Türkiye

Gülcan ÖZTÜRK[79], M. Hakan YALÇINKAYA[80]

Özet

21.yüzyılda yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmeler, küreselleşen dünya da önemli değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. 2008 de yaşanan krizde, bu değişime çarpan etkisi yaparak süreci daha da hızlandırmıştır. Batılı ülkeler de bu süreçten ekonomik olarak olumsuz etkilenmiştirler. Gelişmekte olan ülkelerde ise, yaşanan gelişmeler bu ülkelerin gerek siyasi gerek ekonomik anlamda göstergelerinin iyileşerek üst seviyelere doğru bir ivme kazandığını göstermiştir.

Bu kapsamda 2000'li yılların başından itibaren ekonomik büyümeleriyle dikkat çeken Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın dahil olduğu BRICS ülkeleri, birçok analize konu olmuştur. Bu ülkeleri çekici kılan unsurları arasında genç ve artan nüfus, doğrudan yabancı sermaye çekme potansiyeli, düşük üretim maliyeti ve buna bağlı olarak yüksek büyüme fırsatları, hızla artan ihracat, döviz rezervlerinin ve milli gelirlerinin hızlı bir şekilde artması, ekonomik krizlerden daha az etkilenme kapasiteleri ön plandadır. Ekonomik göstergelere odaklanılarak yapılan değerlendirmeler, küresel düzeyde ekonomik gücün G7 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) ülkelerinden BRICS ülkelerine kayabileceği ve BRICS ülkelerinin dünya ekonomik liderliğini ele geçirebileceği perspektifini sunmaktadır.

Bu ülkelerin gelecekte küresel güç olma potansiyeli, çalışmanın odak noktasını oluştururken, BRICS ülkelerinin genel ve ekonomik özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal göstergeleri ile BRICS ülkeleri arasındaki karşılaştırmalar yapılmış ve BRICS'e yönelik eleştiriler ve fırsatlar çerçevesinde Türkiye'nin izleyebileceği politikalar tartışılmıştır. Bu analizler, gelecekteki olası küresel ekonomik düzenin şekillenmesinde BRICS ülkelerinin rolü ve Türkiye'nin bu bağlamda alması gereken stratejik adımlar hakkında önemli bir bakış ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: BRICS Ülkeleri, Türkiye, Sosyo-Ekonomik Yapı, Dış Ticaret.

[79]MCBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat, algulbay_2005@hotmail.com
[80]MCBÜ, İİBF, Doç. Dr., İktisat Bölümü, mustafahakanyalcinkaya@gmail.com

"Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC)" ve Türkiye

(Yeni Baharat Yolu Projesi)

Kübra TOP[81], M. Hakan YALÇINKAYA[82]

Özet

Baharat, dünyada ilk kez Uzak Doğu'da kullanılmaya başlanmıştır ve ilk baharat ticareti de Çin'den başlayıp İpek Yolu aracılığı ile Avrupa'ya ulaştırılmıştır. Çoğunluğu deniz yolu ulaşımı ile sağlanan bu ticaret akışı, Hindistan başlangıç noktası olmak üzere sırasıyla; Basra Körfezi'ne, Kızıldeniz'e, Mısır üzerinden Akdeniz'e ve buradan da Avrupa'ya uzanan bir rotaya sahiptir. Baharatlar yemeklere lezzet vermenin dışında ilaç, parfüm, esans ve dezenfektan yapımı başta olmak üzere birçok alanda etkin rol oynamaktadır. Hatta gümrük vergilerinde ve arazi vergilerinde de ödeme aracı olarak baharatların kullanıldığı bilinmektedir. İnsan yaşamında bu denli etkili olan baharatların ve dolayısıyla Baharat Yolu'nun sahip olduğu değer, ticari güç, ün ve sosyokültürel yapıya olan olumlu yansıması, devletlerin hakimiyet kurmak istedikleri önemli bir coğrafi alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla birçok devlet bu ticaret yolu üzerinde söz sahibi olmayı arzulamakla beraber, çeşitli mücadeleler içine girmişlerdir.

Mücadelede Çin, SSCB'nin dağılmasını iyi bir fırsata çevirmiş, üretim konusundaki ekonomik üstünlüğü sayesinde, az gelişmiş ülkeleri hedef alarak, bu ülkelerin kalkınmalarını sağlayacak yatırımlarda bulunmuş ve kreditör olmayı başarmıştır. Çin aracılığı ile Avrupa'ya ulaşan bu ticaret yolunda meydana gelen yüklerin giderek artması, ülkeler arasında çıkan anlaşmazlık ve bölgesel çatışmalar, yeni bir ticaret yolunun oluşumu için zemin hazırlamıştır.

9-10 Eylül 2023 tarihinde, Hindistan'ın başkenti Delhi'de düzenlenen G20 Zirvesi'nde, Çin'in "Bir Kuşak-Bir Yol (BRI)" projesine karşılık olduğu düşünülen, Hindistan'ın; "Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC)" projesi duyurulmuştur. Bu proje ile birlikte ortaya çıkan görüş ise, Avrupa'nın Çin ile olan ilişkisinin zayıflayacağı ve Hindistan ile olan ilişkilerinin güçleneceği yönündedir. Projenin ortakları; Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail, Avrupa Birliği olarak açıklanmakla beraber, Çin'in Bir Kuşak-Bir Yol projesinde dahil olan Türkiye, Hindistan'ın; Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru projesine dahil edilmemiştir. Oysa Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum avantajından dolayı, proje de yer alması diğer ülkelerin yararına olacağı da çok açıktır.

Anahtar Kelimeler: Bir Kuşak-Bir Yol (BRI) Projesi, Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC), Ekonomik Yapı, Dış Ticaret.

[81]MCBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat, kubra.kubratop@gmail.com
[82]MCBÜ, İİBF, Doç. Dr., İktisat Bölümü, mustafahakanyalcinkaya@gmail.com

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NDE ALINAN KARARLARIN ŞU AN Kİ TÜRKİYE'DEKİ ÖNEMİ

Şeyma ÇELEBİOĞLU GÖKTAŞ[83], Prof. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN[84]

ÖZET

1923 Yılında yapılan İzmir İktisat Kongresinden önce Osmanlı ekonomisi büyük bir zorluk içerisindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na katılması ve savaşın sonunda imparatorluğun çöküşü, ekonomik koşulları daha da kötüleştirdi. Savaş sonrası dönemde, Osmanlı ekonomisi daha da zayıfladı ve imparatorluğun toprakları üzerinde çeşitli dış müdahaleler yaşandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, bu ekonomik zorluklarla başa çıkmak amacıyla gerçekleşti. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki yeni hükümet, ekonomik reformlar başlattı. Yapılacak yeni reformlar, Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltmeye yardımcı oldu. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sorunlarını aşma sürecinde önemli adımlar attı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar ekonomisi birçok değişiklik ve gelişme yaşadı. Ancak, bu süreçteki ekonomik politikalar ve dönemsel olaylar, Türkiye'nin ekonomik tarihini şekillendiren önemli faktörlerdi.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Tarım Ekonomisi, Liberal Politikalar

JEL Sınıflandırma: B00, B20, D29

THE CURRENT IMPORTANCE OF THE DECISIONS MADE IN THE TURKISH ECONOMIC CONGRESS IN TURKEY

Şeyma ÇELEBİOĞLU, Prof. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN

Abstract

Before the Izmir Economic Congress held in 1923, the Ottoman economy was in great difficulty. The Ottoman Empire's participation in World War I and the collapse of the empire at the end of the war further worsened economic conditions. In the post-war period, the Ottoman economy weakened further and there were various foreign interventions on the empire's territory. The establishment of the Republic of Turkey was realized in order to cope with these economic difficulties. The new government, led by Mustafa Kemal Atatürk, initiated economic reforms. The new reforms helped improve Turkey's economic situation. The Republic of Turkey has taken important steps in the process of overcoming the economic problems of the Ottoman Empire. Its economy has experienced many changes and developments since the establishment of the Republic of Turkey until today. However, economic policies and periodic events during this period were important factors shaping Turkey's economic history.

Keywords: Economics, Agricultural Economics, Liberal Policies

JEL Classification Codes: B00, B20, D29

[83] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Teorisi, celebiogluseyma2@gmail.com

[84] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bölüm Başkanı, erdemhepaktan@cbu.edu.tr

The Psychology of Nuclear Deterrence: How Perceptions and Misperceptions Shape International Relations

DONGHONG LI

ABSTRACT

The thesis "The Psychology of Nuclear Deterrence: How Perceptions and Misperceptions Shape International Relations" delves into the intricate psychological underpinnings that influence the dynamics of nuclear deterrence and its subsequent impact on global international relations. At its core, this study examines how the perceptions and misperceptions held by state actors about each other's nuclear capabilities and intentions play a pivotal role in shaping foreign policies and diplomatic strategies.

Utilizing a multi-disciplinary approach, the thesis integrates concepts from international relations theory, psychology, and strategic studies to analyze historical and contemporary case studies. It particularly focuses on the Cold War era, where nuclear deterrence was most visibly at play, and extends the analysis to current nuclear dynamics involving major powers like the United States, Russia, China, and emerging nuclear states such as North Korea.

Through qualitative research and analysis of diplomatic communications, governmental policies, and defense strategies, the thesis argues that psychological factors, including cognitive biases, historical experiences, and national psyches, significantly influence how states perceive nuclear threats and respond to them. The study reveals that these perceptions and misperceptions often lead to a security dilemma, exacerbating tensions and potentially leading to arms races or, in extreme cases, to the brink of nuclear warfare.

The thesis further explores how international diplomatic mechanisms and treaties, such as the Nuclear Non-Proliferation Treaty, are impacted by these psychological factors. It advocates for enhanced understanding and incorporation of psychological insights in the formulation of nuclear policy and diplomacy to mitigate risks associated with misperceptions and miscalculations.

In conclusion, "The Psychology of Nuclear Deterrence" contributes to the broader understanding of international relations by highlighting the crucial role of psychological factors in nuclear strategy. It provides recommendations for policymakers and international bodies on addressing the challenges posed by nuclear perceptions and misperceptions, ultimately aiming to foster a more stable and secure international nuclear environment.

Atatürk ve Ekonomi

Hesilova Hilale Rahim kızı[85], Doç. Quliyeva S.R.[86]

Özet

Bu makale Atatürkün Cumhuriyetin ilanından sonra ekonomik devrimlerde göstermiş olduğu mücadeleden bahsetmektedir. 15 yıllık bir dönemi kapsayan ve hayata geçirilen ve geçirilmesi planlanan 2 kalınma planının ve Atatürkün azminin sonucları değerlendirmektedir. Makalenin genelinde o dönem Türkiye Cumhuriyetinin enflasyonla mücadelesini anlatılmaktadır. Atatürk döneminde uygulanan devletçi iktisat politikasının, 1930'lu yıllarda ağırlık kazanması, devletçilik ilkesinin zaruriyet sonucunda ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Atatürk, kan ve ateşle örülü bir yokluk ortamında, Türkiye'nin bağımsızlığını ve varlığını gerçekleştirme mücadelesini sürdürürken, gerekli gördüğü ilkeler arasına Devletçiliği de yerleştirmiştir.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Ekonomi, Devletçilik-Karma, Nutuk.

JEL kod: *3.33.338*

Summary

This article discusses Atatürk's struggle for economic revolutions after the proclamation of the Republic. Covering a period of 15 years, it evaluates the results of the 2 development plans that were implemented and planned to be implemented and the results of Atatürk's perseverance. Throughout the article, the struggle of the Republic of Turkey against inflation is described. The fact that the statist economic policy implemented during Atatürk's reign gained weight in the 1930s confirms the thesis that the principle of statism emerged as a result of necessity. Atatürk, while continuing his struggle to realize Turkey's independence and existence in an environment of poverty woven with blood and fire, placed statism among the principles he deemed necessary.

Key words: Ataturk, Economy, Etatism-Mixed, Speech

[85] Azerbaycan Emek ve Sosyal Münasibetler Akademiyası, hilale96@mail.ru

[86] Tez danışmanı, 13sada@mail.ru

Lizinqin mahiyyəti və məqsədi

Səmədova Leyla[87], Əhmədova T.S.[88]

Xülasə

Maliyyə bazarlarında olan rəqabət, bankları bu əməliyyatları genişləndirməyə sövq edir ki, bu da banklaılizinq əməliyyatları həyata keçirən şirkətlər arasında birinci yerə çıxarmışdır. Bununla bərabər banklar müstəqil lizinq şirkətlərini, kredit vermə yolu ilə idarə edə bilər. Lizinq cəmiyyətlərinə kredit təqdim etməklə, onlar lizinqalanları əmlak krediti formasında maliyyələşdirirlər.

Lizinq əməliyyatlarını həyata keçirən digər kateqoriya şirkətlər sənaye və tikinti şrkətləridirlər. Onlar icarəyə öz istehsal etdikləri əmtəələri verirlər.Digər bir qrup şirkətlər də var ki, onlar müqavilələri lizinq əsasında həyata keçirirlər. "Liz"-in dövrü adı altında lizinq müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət başa düşülür. Lizinq uzunmüddətli icarənin xüsusi bir forması olduğundan müqavilə obyektininyüksək qiyməti və uzun istifadə müddəti liz dövrünün müvqqəti çərçivələrini müəyyən edir.

Summary

Competition in the financial markets pushes banks to expand these operations, which has made them the first among companies that perform banklailizing operations. At the same time, banks can manage independent leasing companies through lending. By providing credit to leasing companies, they finance lessees in the form of property loans.

Other categories of companies that carry out leasing operations are industrial and construction companies. They rent their manufactured goods.There is another group of companies that implement contracts on the basis of leasing. "Lease" period means the period during which the lease agreement is in force. Since leasing is a special form of long-term lease, the high price of the contract object and the long term of use determine the temporal framework of the lease period.

Açar sözlər: Lizinq, icarə, maliyyə, bazar, şirkət, müqavilə, kredit, dövr.

[87] Tələbə, Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, leylasamedova08@gmail.com
[88] Elmi rəhbər, teranehmdova3@gmail.com